

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

УНИВЕРСИТЕТ ШАКАРИМА

Астана қаласының 20 жылдығына арналған

«ҰЛЫ ДАЛА АСТАНАСЫ»

атты ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯ

МЕЖДУНАРОДНАЯ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

«ҰЛЫ ДАЛА АСТАНАСЫ»,

посвященная 20-летию Астаны

20-22 июня 2018 г.
г. Семей

УДК: 378

ББК: 74.58

Ұ 46

ISBN 978-601-313-072-9

«Ұлы дала Астанасы» атты халықаралық ғылыми- іс-тәжірибелік конференциясының материалдары, Астана қаласының 20 жылдығына орай ұйымдастырылған. – Семей: Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, 2018. – 320 б.

Бас редактор:

Ескендіров М.Г., Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің ректоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор

Редакция алқасы:

Абдиқаримов М.О., оқу-тәрбие ісі жөніндегі проректор, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Евлампиева Е.П., Ғылыми кітапхананың басшысы, биология ғылымдарының кандидаты, доцент м.а.

Турганбаева Б.Ш., тарих-педагогика факультетінің деканы, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Джанбубекова М.З., педагогика кафедрасының меңгерушісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

Семейская З.Т., Ғылыми кітапхана қызметкері

Конференцияның негізгі мақсаты – Астана қаласының басты тәуелсіздік символы ретінде шарықтауы, ұлттың рухани модернизациясы мен Қазақстан халқының сәтті даму жолы.

Жинаққа конференцияның секциялық платформалары бойынша жалпы отырыста талқыға түскен ғылыми еңбектер енгізілді. Негізгі бағыттары: педагогика ғылымы, гуманитарлық ғылым, экономикалық ғылым, аграрлық ғылым, техникалық ғылым мен Елбасы бастамалары.

Бұл жинақ жоғарғы оқу орындарының мұғалімдеріне, орта білім беретін мекемелерге, магистранттарға, докторанттар мен жалпы білім беретін мектеп ұстаздарына арналған.

Материалы Международной научно-практической конференции «Ұлы дала Астанасы», посвященной 20-летию Астаны. – Семей: Государственный университет имени Шакарима города Семей, 2018. – 320 с.

Главный редактор:

Ескендіров М.Г., ректор Государственного университета имени Шакарима, доктор исторических наук, профессор

Редакционная коллегия:

Абдиқаримов М.О., проректор по учебно-воспитательной работе, кандидат педагогических наук, доцент

Евлампиева Е.П., руководитель Научной библиотеки, кандидат биологических наук, и.о. доцента

Турганбаева Б.Ш., декан историко-педагогического факультета, кандидат педагогических наук, доцент

Джанбубекова М.З., заведующая кафедрой педагогики, кандидат педагогических наук, доцент

Семейская З.Т., специалист Научной библиотеки

Основная цель конференции – продвижение особого значения Астаны как главного символа независимости, духовной модернизации нации, драйвера успешного развития всего Казахстана.

В сборник включены доклады, представленные на пленарном заседании секционных платформах конференции, посвященные обсуждению современных проблем по основным научным направлениям: педагогические науки, гуманитарные науки, экономические науки, аграрные науки, технические науки, идеи Елбасы.

Сборник адресован преподавателям вузов, средних специальных учебных заведений, магистрантам, докторантам и учителям общеобразовательных школ.

© Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, 2018

© Государственный университет имени Шакарима города Семей, 2018

Қымбатты қонақтар мен конференция қатысушылары!

Шәкәрім университетінде Астана қаласының жиырма жылдығына орай «Ұлы дала Астанасы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы өз жұмысын бастап отыр.

Қазақ тарихында астана болған қалалар аз емес. Ең басты мәселе – мемлекет пен астана қатар жүретін ұғымдар. Мемлекет бар жерде астана, астана бар жерде мемлекет болады. Мемлекетті айғақтайтын бірден-бір фактор сол мемлекеттің астанасы. Қазақтың өз алдына дербес мемлекет құрғаннан бергі астаналарына тоқталғанда тәуелсіздігіміздің бойтұмары, мемлекеттігіміздің басты күші – Астананың орны ерекше.

1998 жылдың 10 шілдесінде – Астананың халықаралық тұсауы кесілгенде ЮНЕСКО-ның шешімімен Елордаға «Бейбітшілік қаласы» жоғары атағы беріліп, марапатталды. Бұл атақ аз уақытта экономикалық, саяси және мәдени дамыған жас қалаларға беріледі. Бразилияда өткізілген бұл конкурста Астана әлемнің он екі қаласын басып озды. Еуразияның жүрегіне, Арқа төсінде бой көтерген жаңа елорда Алтай мен Атыраудың бойына Қазақстанның жаңа бейнесі сияқты жарқырап шыққаны қай қазақ азаматының көңіліне де мақтаныш сезімін ұялатады. Содан бері Қазақ елі әлемнің атақты астаналарымен бой таластыра алатын бас қаласын тұрғызып қана қоймай қаланы толғандырған тақырыптар талқыланатын, саясат, экономика, дінаралық кеңестер өтетін орталыққа айналдыра алды.

Астананың бас құрылысшысы, бас сәулетшісі әрі барлық идеялардың авторы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Еуразия жүрегінде» атты кітабында: – «Қалалардың да адамдар сияқты өз тағдыры болады. Олардың әрқайсысының өз аты, қайталанбайтын өмірбаяны, дүниеде ешбір жерге ұқсамайтын өзіндік айрықша мінезі мен белгілері бар», – деп жазыпты. Қазіргі заманда бренд деген ұғым бар, яғни ол сауда белгісі, ресми түрде тіркелген компания туралы ұғым, адам санасында жатталатын және сақталатын бейне. Астана - біздің брендіміз. Қайталанбас туындымыз. Төлқұжатымыз. «Астанасына қарап елін таниды» деген Елбасы сөзінде терең мән бар. Бүгінгі Абай елі, Алаш қаласында ұйымдастырылып отырған ғылыми-тәжірибелік конференция да Ел астанасына деген осындай зор құрмет пен ерекше ілтипатты айқындайды.

Конференцияға қатысушы Қазақстанның 20 шақты ЖОО мен Ресей, Моңғолиядан келген 160-астам жас ғалымдар және қаладағы колледж, мектеп пен аймақ педагогтары, сонымен қатар А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институтының, «Ғылым ордасы», ҚР Білім және ғылым министрлігі білім комитетінің ғылыми қызметкері Т.Талғатовтың музейдегі сирек кездесетін кітаптар көрмесін ұйымдастырып отырғанын айта кеткеніміз жөн.

Қазақ Ұлттық аграрлық университетінің докторанттары Лаура Жантелиева мен Асем Мыржиева да конференциямыздың құрметті қонақтары.

Конференцияның барлық қатысушылары мен қонақтарына, жас ғалымдар мен ізденушілерге тың шығармашылық көзқарастар мен табыстар, тартымды кездесулер мен жаңа байланыстар тілеймін. Айтылған әрбір ой мен ғылыми тұжырымдар парасат биігіне жетелесін!

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІСТЕГІ БАЯНДАМАЛАР

ДОКЛАДЫ ПЛЕНАРНОГО ЗАСЕДАНИЯ

МРНТИ: 11.15.24

М.О. Абдикаримов

Государственный университет имени Шакарима города Семей, marat.abdikarimov@mail.ru

ИДЕИ, МЕНЯЮЩИЕ МИР

6 июля – важная дата в истории независимой Республики Казахстан. В этот день наш многонациональный народ отмечает День столицы, который имеет важное историко-культурное значение и является символом достижений нашей страны.

Становление Астаны напрямую связано с именем Лидера нации Нурсултана Абишевича Назарбаева. Именно ему принадлежит идея создания новой столицы Казахстана. Именно он является инициатором не только идеи переноса столицы, но и возведения в сердце нашей страны, на просторах Сары-Арки, нового города, ставшего жемчужиной в мировой кладези богатств человечества.

В преддверии празднования Дня столицы важно еще раз осмыслить роль и место Главы государства Н.А. Назарбаева, основателя независимого Казахстана, идейного вдохновителя реформирования и модернизации всех сфер социально-экономической жизни общества, в становлении Астаны.

Мы не случайно назвали Нурсултана Абишевича Назарбаева идейным вдохновителем: он один из тех немногих людей, идеи которых меняют мир.

Много ли на свете людей, идейное величие которых сравнимо с ним. Уинстон Черчилль отмечал: «На протяжении своей жизни каждому человеку доводится споткнуться о свой «великий шанс». К несчастью, большинство из нас просто подымается, отряхивается и идет дальше, как будто ничего и не произошло».

Что значит выражение «Идеи меняют мир»? Для осмысления данного положения необходимо рассмотреть дефиницию «идея» и влияние идеи на общество.

В большинстве справочников и энциклопедий идея определяется как стержневая, основополагающая мысль на актуальную проблему. Если идея представляет собой мысль, то она, по утверждению Л.Н.Гумилева, материальна, она жива. Поэтому, как и всякую живую материю, идею можно описать, выделить ее критерии и параметры. Однако, несколько отойдя от академической дискурсивности, на примере рождения и реализации идей Н.А. Назарбаева хотелось бы раскрыть животворную силу самой мысли человека, личности.

Становление идеи как созидательной силы – это непростой процесс, включающий собственные этапы развития. Так, на первоначальном этапе только что возникшая идея имеет довольно общий характер и не готова к конкретному использованию. На данной стадии идея как бы обозначает направление деятельности или ее цель. Такую идею можно назвать «идеей направления» или «идеей цели». Далее, по мере развития и доработки идея трансформируется в стадию концептуального решения.

Рассмотрим данное теоретическое положение на примере практической реализации идеи Главы нашего государства о переносе столицы. Формально само решение о переносе столицы из Алма-Аты в Акмолу было принято Верховным Советом Республики Казахстан 6 июля 1994 года. 15 сентября 1995 года Президент республики подписал Указ «О столице Республики Казахстан». Суть Указа заключалась в том, что Государственная комиссия начала работы по перемещению высших и центральных органов власти в город Акмола. Столицей Казахстана Акмола была официально объявлена 10 декабря 1997 года. 6 мая 1998 года Акмола была переименована в Астану. Потребовалось более четырех лет для того, чтобы идея, обозначенная лишь пунктирно, приобрела

осязаемые черты и масштабы. Однако *фактически идея о переносе столицы сформировалась у Н.А.Назарбаева намного раньше и прошла все стадии – от рождения до практической реализации.*

Описание идеи, как объекта научного исследования, требует выделения определенных характеристик. Центральной характеристикой идеи, как объекта нашего исследования, выступает ее потенциальная полезность в той либо иной мере обществу или какой-то его части. Большинство идей отвечает данному требованию. Однако для идей, меняющих мир, характерна высокая пассионарность, направленная на изменение окружающих и, главное, способных на это.

Чтобы осмыслить пассионарность идеи Президента Республики Казахстан по переносу столицы, следует вновь окунуться в атмосферу начала 90-х годов прошлого столетия, когда наше молодое государство столкнулось с огромными трудностями и катаклизмами своего времени. Супервызовом тех лет стало противоречие между наличием у подавляющего большинства казахстанцев мышления Советской империи и неверие в будущее независимого Казахстана. Многие предполагали, что «парад суверенитетов», как тогда называли процесс образования независимых суверенных государств, – это явление временное. Требовалось представить всему народу перспективную идею. Пассионарность идеи переноса столицы заключалась в том, что раскрывались возможности страны, позволяющие поверить в будущее.

Идея при всей ее материальности выступает отражением миропонимания и мирозидания ее носителя. Многие идеи требуют постоянной, системной, часто кропотливой и ежедневной работы для ее реализации.

Однако для практической реализации идей, меняющих мир, требуется особая воля ее создателя. Пассионарные идеи зарождаются в умах пассионарных личностей. Личность Н.А.Назарбаева ярко отражена в словах отца-основателя современного Сингапура Ли Куан Ю: «Люди, лишённые неукротимого бойцовского духа, пусть лучше остаются дома и вяжут носки. Работа политика не для слабаков. Для нее нужны твердость и убежденность».

Приведу в качестве примера воспоминание сенатора, государственного и общественного деятеля Толегена Мухамеджанова, который в числе первых переехал из Алматы в новую столицу. На мой взгляд, этот эпизод наиболее ярко раскрывает железную волю Первого Президента. Воля, помноженная на непоколебимую убежденность в верности выбора, позволяет увлечь за собой миллионы.

В 1997 году Казахстан праздновал Наурыз уже в новой столице. В это время в городе еще не было тех современных площадей и залов, к которым мы уже привыкли. Властью было принято решение установить юрточный городок в одном из немногих в то время приемлемых мест – рядом с Дворцом молодежи «Жулдыз». Однако утром 22 марта, когда люди уже собрались на праздник, резко, что характерно для севера Казахстана, изменилась погода. Сильно похолодало, поднялся шквальный ветер, который повалил несколько установленных юрт. Было принято оперативное решение перенести празднование Наурыза в холл гостиницы «Абай», расположенной примерно в 300 метрах от площади. Все собравшиеся двинулись в сторону гостиницы. И, как вспоминает Т.Мухамеджанов, впереди твердым шагом, невзирая на мороз, без шапки, уверенно шел Нурсултан Абишевич Назарбаев. Его энергия, уверенность, воля харизматично передалась всем окружающим. И если вначале собравшиеся были подавлены неблагоприятными обстоятельствами, то благодаря заражающему примеру Лидера нации в сердца людей вселилась уверенность: новой столице быть!

Пассионарность идеи, выраженная в пассионарности ее носителя, той личности, что реализует ее, требует от самого человека готовности жертвовать своим будущим. Идея переноса столицы вызвала в обществе активное социальное недовольство. Если сгруппировать все доводы против, то их можно объединить в две группы. Первое: зачем это надо? Вторая: где взять на перенос столицы финансовые средства?

Приведем фрагмент из рассказа Нурсултана Абишевича Назарбаева о том, как восприняли его идею о переносе столицы из Алма-Аты в Астану. «Объявить в парламенте в 1994 году о том, что надо перенести столицу, – это было равносильно разорвавшейся бомбе. На меня смотрели, как на человека, «сдвинутого по фазе»: пенсии не платим, зарплаты учителям и врачам, а он столицу просит перенести – это миллиарды же.

Парламент еле-еле проголосовал, сказал, ладно, давайте проголосуем, у него сегодня день рождения, это произойдет через 40 лет, нас в это время не будет. Через три года все гармошкой, в поезде, как на целину поехали. И тепленькими их встречали здесь с поезда», – пишет Н.А.Назарбаев.

По его словам, депутаты проголосовали за решение о переносе столицы, надеясь, что произойдет это через 40-50 лет.

«Мне пришлось слышать немало критики в свой адрес. В одной газете даже опубликовали статью под заголовком «Персональная столица Президента Назарбаева». В ней писали, что никакой стратегический план не оправдывает отвлечение огромных финансовых средств от выплаты заработной платы, пенсий, от решения других проблем. В народе буквально бушевали разговоры о том, что в Акмоле будто целое лето дует суховей, зимой город остается под снегом, а сам он стоит на болоте, нет там и толковой питьевой воды и так далее», – вспоминает о трудных днях работы над переносом столицы Президент нашей страны.

«Путем переноса столицы я рисковал своим политическим будущим. Но мы приступили к делу», – отмечает Н.А.Назарбаев.

Уверенность Главы государства в том, что перенос столицы будет играть огромную роль в укреплении Казахстана как нового независимого государства, позволила привлечь инвестиции, изменить сознание людей, мобилизовать народ на решение единой задачи. Для нашей страны строительство новой столицы стало символом нового общества, мостом, возведенным страной в будущее.

Хочу остановиться на следующей характеристике идей, меняющих мир. Им свойственна такая характерная черта, как оригинальность. При этом следует учитывать, что оригинальность идеи напрямую связана с личностью. [Философский словарь](#) дает нам определение оригинальности как особенности индивида. Оригинальность связана с творческим процессом. Оригинальным генералом будет тот, кто откроет новую стратегию битвы, а не тот, кто носит новый султан. В этом смысле [понятие](#) оригинальности связано с понятием первичности, с использованием глубинных сил духа. Здесь оно совпадает с понятием гения, обозначающим, прежде всего, собственные качества индивида. При таком подходе оказывается, что истинная оригинальность человека проявляется не в момент кризиса оригинальности, свойственного подросткам (тогда оригинальность остается всецело искусственной: в способе одеваться, например), а в период зрелости, когда [человек](#) утверждает свою [личность](#) в человеческих отношениях или эффективно реализует ее в художественном творчестве, политической, общественной деятельности и т.п.

Оригинальность идеи напрямую проявляется в том, что она зачастую опережает свое время. Именно поэтому очень часто бывает так, что оригинальность идеи, ее общественно полезная ценность принимаются обществом как неоригинальное или бесполезное. Мы не ставим перед собой цель обвинить всех в том, что они видят окружающий мир иначе, чем авторы великих идей. И в самом деле, в обыденной жизни трудно отделить гениальное от маниловщины.

Оригинальность идеи Главы государства заключалась в том, что им было предложено создать в центре страны место притяжения новых сил, где должна была вырасти новая интеллигенция, новая элита. Более того, и это принципиально важно, новая столица должна была перевернуть психологию людей. С той поры, по историческим меркам, прошло совсем немного времени. Но оно доказало правоту оригинальности идеи Н.А.Назарбаева. Сегодня Астана стала не только драйвером инноваций в экономике, но и мощным локомотивом изменения сознания казахстанцев. Сегодня, и это можно сказать смело, каждый населенный пункт страны стремится быть похожим на Астану, а каждый казахстанец приобрести лоск столичного жителя.

В заключение хотелось бы привести слова Елбасы: «Я начал это дело, народ поверил и последовал за мной. Так было и при строительстве государства, и при строительстве Астаны. Разве может быть большее счастье?».

А.И. Исин

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, assem51@mail.ru

ҰЛЫ ДАЛА АСТАНАСЫ: ҒАСЫРЛАР ҚОЙНАУЫНА ҮҢІЛУ

СТОЛИЦА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ: ВЗГЛЯД В ГЛУБИНУ ВЕКОВ

CAPITAL OF THE GREAT STEPPE: A VISION INTO THE BACK OF CENTURIES

Тарихи-өркениеттік Ұлы Дала кеңістігі Шығыс Дала (негізгі саяси иесі - Моңғолия), Орталық Дала (Қазақстан), Батыс Дала (далалық оңтүстік Ресей, далалық Украина) болып ірі бөліктерден тұрады. Қазіргі өркениеттерді байланыстырып, өткен замандардың жарқын іздерін ескерген Қазақ елі – Қазақстанның жер көлемі жағынан да, әлемге ықпалы жағынан өзін Ұлы Дала елі деп есептеуі әбден лайық.

Орта ғасырлардың түркі кезеңінде сол замандағы өркениеттердің өзара байланыстары саяси өмір мен әлем мәдениетінде жаңа өзгерістер әкеліп, күрделі жағдайда көрініс тапқан түркі-моңғол, түркі-соғд, түркі-ислам өркениеттерінің өзара кірігулеріне жол ашқан.

Ежелгі заманнан бері көшпелі халықтардан әуелі ғұндар, сәнбилер мен жужандар, кейінірек түркілер әлемдік маңызы бар бірнеше империяларды құрды. Ұлы Дала астаналары VI-XIII ғасырларда далалық аймақтарда орналасты. Моңғолия жеріндегі Қарақорым, Қимақтардың Ертіс бойындағы астанасы Қимақия, Қаңғұй жұртының Ұлытау аймағындағы Қарақорым орталығы, Жошы ұлысының Ертіс бойындағы және Ұлытаудағы ордалары, Алтын Орданың Орта және Төменгі Еділ бойындағы Бұлғар, Сарай әләМахруса, Сарай әләЖәдид астаналары – бәрі Ұлы Дала аймақтарында тұрғызылып, Еуразиядағы халықаралық сауда жолдарын қарамағында ұстады.

Қазіргі далалық Қазақстан аймақтарында маңызды саяси орталықтар орнықты. Олар Ертіс бойында, Алтай мен Тарбағатай, Шыңғыстау, Қарқаралы, Көкшетау, Есіл мен Нұра, Жайық бойларында тұрды. Қаған орталығының бірі біз зерттеген Шыңғыстау төсінде болғандығын 2003 жылғы экспедиция кезінде анықтаған болатынбыз. Сарыкөлдік Түркілік кешен, одан табылған Алтын құман осыған куә. Қимақтардың IX-XI ғасырлардағы саяси орталықтары Ертіс алқабында, оған жақын аймақтарда болса, қимақ заманының соңында саяси өрлеуге қол жеткізген Қыпшақ мемлекеті Сарыарқа төсінде – Орталық Қазақстанда өздерінің саяси орталықтарын орнықтырды. Сондай орталықтың бірі – қыпшақ билеушісінің резиденциясы, әскери орда болған Бозоқ қалашығы. Бозоқтың (сәл басқаша дыбысталулары Бұзоқ, Бузук) Арқа жерінен өтетін сауда жолдарын бақылаудағы маңызы да үлкен болған. Есіл өзенінің дүйім қазаққа әйгілі Қараөткелден небәрі бес шақырым жерде. Қараөткел – Ақмоланың, қазіргі Астананың ескіден келе жатқан кең қолданыстағы атауы.

Выдающаяся роль в исследовании городов Сары-Арки принадлежит великому учёному, академику Альею Хакановичу Маргулану. Его научные обзоры городов и поселений Центрального Казахстана имели первостепенное значение. Именно он завещал своим талантливым последователям, в числе которых были Кемал Акишев, Абдулманап Оразбаев, Мир Кадырбаев, Сержан Ахинжанов изучать археологию сарыаркинской городской культуры тюркского, послемонгольского и казахского периодов.

После разведок 1997-1998 годов раскопки городища Бозок были начаты в 1999 году выдающимся археологом, первооткрывателем Иссыкского Золотого человека, курганов Бешатыра, исследователя как кочевнической, так и городской культуры Кемалом Акишевым. Эти раскопки К. Акишев проводил вплоть до своей кончины в 2003 г. С 2004 года исследования на городище продолжила М. Хабдулина.

Аты аңызға айналған Кемал Ақышев 2000 жылы Марғұлан оқуларына қатысып еді. Ал, 2003 жылдың тамыз айында біз ҚазҰУ экспедициясы құрамында Зайсан ауданындағы

Шіліктің Екінші алтын обасын қазып жүргенде ол кісінің қазасы туралы хабар жетіп, қазба басында үнсіздікпен еске түсірген едік.

2004 жылдан бері Бозоқ қалашығын зерттеуді құрметімізге бөленген жан – Марал Қалымжанқызы Хабдулина басқарып келеді. Кемал Ақышев пен Марал Хабдулина Бозоқ қалашығына қатысты көптеген деректерді ғылымға енгізді. Сөйтіп, қазіргі Астананың ортағасырлық тарихы әйгіленіп, жаңалықтармен толықты. Астана қаласына 1000 жыл деген түсінікті де бекітті.

Марал Қалымжанқызын археологиялық конференцияларда да, қазба басындағы зерттеулерде де кезіктіре алдық. 2016 жылы Абай ауданындағы Қырықжүзі ескерткішінде жүріп жатқан қазба жұмыстарымен танысуға келді. Көне ескерткіштердің қасында ұзақ тұрып, ойланып, ойларын қорытып тұрды. Археологиялық ескерткіштерді зерттеуге деген үлкен қызығушылығы, ғылыми кәсібилігі байқалды.

При характеристике средневекового города Бозок мы используем исследовательские материалы М.К. Хабдулиной. Находясь в составе других экспедиций, мы не участвовали в её раскопках. В этом году начала свои исследования Восточно-Сарыаркинская археологическая экспедиция, инициированная ректором нашего университета М.Г. Ескендировым при поддержке идеи акимом области Даниялом Ахметовым. Нам предстоит изучение археологических памятников Кокентау, Семейтау, Абралы, Шынғыстау, в ряде других регионов. А возможность нашего участия в раскопках в Есиль-Нурунском регионе – дело будущего.

В годы раскопок городища Бозок К.А. Акишевым и М.К. Хабдулиной вскрыты большие площади. Только за семь сезонов 1999-2006 годов было исследовано свыше 6 тысяч кв.м. Определены три периода развития города.

Первый – VIII-IX века. Начало формирования города. В это время были построены центральная часть памятника из трёх кварталов, столбовые конструкции, оборонительные сооружения, характерные для древнетюркского периода. На стыке трёх кварталов находилось своеобразное сакральное место. Здесь стояли мавзолеи, минареты [1, 170].

Второй период развития Бозока – X-XII века. Период усиления Кыпчакского ханства. Были построены новые мавзолеи и минарет. В центре площадок стояли юрты. Вокруг городища была система ирригационных сооружений, с арыками и каналами. Изучены жилища этого периода, состоящие из 2-4 помещений, объединённых общим коридором. Вдоль стен стояли суфы., края некоторых из них укреплены обожжённым кирпичом. Археологами расчищены очаги трёх типов: пристенные камини, округлые углубления и печь из обожжённых кирпичей [1, 174].

Третий период – XIII-XIV века. Золотоординский период. Преобладают культовые сооружения, характерные для исламского времени. Город был заброшен. На его месте и поблизости были исследованы многочисленные погребальные памятники. Поздние из относятся уже к XVII-XVIII векам.

Бозок имел не только военно-стратегическое, политическое и торговое значение. Здесь располагался духовный центр Нура-Есильского региона. Особое внимание к истории городища связано, безусловно с тем, что Бозок является предысторией Акмолы нового и новейшего времени, современной Астаны – столицы Великой Степи.

Литература

1. Хабдулина М.К. Кыпчакское городище Бозок на реке Ишим // Материалы международной научной конференции «Роль степных городов в цивилизации номадов». – Астана, 2008. С. 174

А.Д. Толысбаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, t_aliya_79@mail.ru

ТРИУМФ АСТАНЫ – ИНВЕСТИЦИИ В БУДУЩЕЕ!

ASTANA'S TRIUMPH – INVESTING IN THE FUTURE

Астана – город, который вызывает у казахстанцев противоречивые чувства. С одной стороны, молодая столица стала символом государственности нового, независимого Казахстана. С другой, многие уверены, что строительство «золотого города» на болоте - не более чем прихоть президента страны. Как бы то ни было, сегодня мы уже привыкли называть Астану своей столицей.

Идея о переносе столицы независимого Казахстана в центр государства и реализации национального проекта по передислокации столицы в Астану принадлежит Президенту страны Н.А. Назарбаеву. Она зародилась в конкретно-исторической ситуации перехода страны от тоталитарного режима к демократическому государству с рыночной экономикой и органично вписалась в логику национальной истории. В ней отражены исторические закономерности развития государств и их столиц. Н.А. Назарбаев сумел разгадать эти закономерности и разглядеть в идее переноса столицы уникальный шанс для Казахстана в условиях трудного переходного периода. Перенос столицы в Астану, в многонациональный по своему составу регион, подтвердил курс Президента на создание стабильного полиэтничного государства и придал новый импульс консолидации казахстанского общества.

История знает немало случаев переноса столицы. В Германии перенос столицы из Бонна в экономически и социально развитый Берлин занял далеко не один год. Петербург за десятки лет построили «с нуля». Однако, строительство Астаны в рекордно краткие сроки и в сложной экономической ситуации является уникальным в истории фактом.

Вопрос о переносе столицы Казахстана Нурсултан Назарбаев впервые озвучил в июле 1994 года на заседании Верховного Совета республики. Безусловно, решение о переносе столицы принималось нелегко. Об этом Глава государства неоднократно подчеркивал в своих выступлениях. Итогом встречи Главы государства с депутатами стало Постановление Верховного Совета РК от 6 июля 1994 года «О переносе столицы Республики Казахстан», в котором давались указания Кабинету министров в срок до конца 1994 года разработать технико-экономическое обоснование переноса столицы.

Решение о переносе столицы было принято, когда Казахстан переживал серьезнейший кризис во всех сферах общества. Четыре года, вплоть до презентации новой столицы, Главе государства приходилось отстаивать свою позицию.

Новому государству нужна была новая, масштабная, объединяющая идея, которая могла бы сплотить народ в переходный период. Нурсултан Назарбаев обосновал эту государствообразующую идею: «Казахстан – евразийская страна. Акмола – один из географических центров Евразийского материка. В конфликтующей истории XX века мы впервые принимаем самостоятельное решение о столице своего государства, и на пороге XXI века заявляем о нашем выборе о расположении столицы государства под священным небом древней Сарыарки». Нурсултану Назарбаеву пришлось преодолеть консерватизм мышления определенной части политической элиты страны, оппонировать на критику отдельных политиков.

Одни объясняли принятие такого решения личными амбициями Н.А. Назарбаева, другие считали, что перенос столицы - это единоличное решение Президента, забывая при этом о Постановлении Верховного Совета РК 1994 года, многие говорили об огромных материальных затратах на реализацию такого масштабного проекта.

Убеждая своих оппонентов в Верховном Совете, Президент Казахстана заявлял, что «безвозвратными расходами на перевод столицы были лишь затраты по переезду. Все остальное – это капитальные вложения, это инвестиции в будущее».

Местоположение столицы определяется особой ролью главного города в жизни государства. «Столица государства – это не только мозг страны, но и ее центральная

нервная система, определяющая не только менталитет, но нормы поведения всех слоев населения и даже отдельных граждан». В понимании автора столица выступает своего рода образцом для всей страны.

Фундаментальную разработку получила идея о роли столицы в жизни страны, в становлении независимых молодых государств. Н.А. Назарбаев демонстрирует глубокое понимание объективной роли новой столицы в экономическом, культурном и духовном возрождении республики и акцентирует внимание на воздействие столичной инициативы не только на близлежащие города, но и на периферию государства. И это воздействие носит не только экономический и социальный характер, но и оказывает заметное культурное влияние.

Новые исторические реалии давали шанс Казахстану начать крупномасштабный проект по переводу и строительству новой столицы на севере республики. В этом контексте инициатива Президента становилась символом независимого Казахстана, освобожденного от тоталитарного прошлого, стремящегося к формированию основ государственности, исходя из национальных интересов и потребностей казахстанского общества. Выбор новой столицы шел по 32 критериям.

Нурсултан Назарбаев старался рационально обосновать и продемонстрировать, что предлагаемое неординарное и из ряда вон выходящее решение о переносе столицы готовилось тщательно, что в нем нет спонтанности и скоропалительности.

Из претендовавших на столицу городов (Караганда, Джезказган, Актюбинск) Акмола более других отвечала всем требованиям будущей столицы. Расположение города в географическом центре материка позволяло эффективно решать геополитические вопросы, а равноудаленность города от регионов страны была экономически выгодна с точки зрения решения управленческих задач и развития рыночной инфраструктуры. Центральное расположение давало возможность паритетного решения социально-политических проблем. Расположение города на пересечении крупнейших транспортных артерий, наличие достаточного количества трудовых ресурсов, позитивная динамика численности населения создавали перспективы роста его экономики. Наличие благоприятных для строительства земель позволяли реализовать здесь любые градостроительные и архитектурные проекты. Немаловажную роль сыграл исторический фактор - опыт реализации административных функций и наличие фундаментальных зданий, в которых на первых порах разместились республиканские органы управления. Учтен был и экологический аспект - расположение в сейсмически безопасной зоне страны. Перенос столицы в Акмолу был продиктован необходимостью оздоровления экономики республики, созданием нового экономического центра страны, способного «стянуть» в единое целое экономику государства. Новая столица практически с чистого листа формирует свой культурный и духовный облик, что никак не умаляет ее роли как хранительницы культурных, социальных и общественных традиций. Наоборот, оно придает ей неповторимый облик, особую духовную ауру, формирующуюся на основе богатой традиционной культуры и духовной толерантности казахов. В этом состояли культурные аспекты переноса столицы.

Принятие решения о переносе столицы республики имело историческое значение. Впервые в новой и новейшей истории Казахстана это решение диктовалось не соображениями колониальной политики царской администрации или «революционной целесообразности» советского правительства, а с учетом интересов казахского народа, интересов укрепления государственной независимости и национальной безопасности Казахстана. Оно стало глубоко продуманным и дальновидным шагом политики Президента РК Н.А. Назарбаева и новым этапом в политико-административной истории города, дало мощный импульс его развитию.

Главными аргументами в пользу переноса столицы стала необходимость образования нового консолидирующего центра суверенного Казахстана и необходимость отделить нарождающуюся управленческую структуру от существовавшей бюрократической системы.

15 сентября 1995 года был опубликован исторический Указ Президента Н.А. Назарбаева «О столице Республики Казахстан», в соответствии с которым была образована Государственная комиссия по передислокации республиканских органов управления из Алматы в Акмолу.

После создания в 1995 году Специального фонда «Новая столица», предназначенного для обустройства Акмолы, куда направлялись финансовые вливания от приватизации государственной собственности, началось строительство новых

административных зданий и жилья для государственных служащих. В целях привлечения средств для устройства столицы в 1996 году был издан Указ о создании специальной экономической зоны (СЭЗ) в городе. Проект «Свободная экономическая зона города Акмолы» стал мощным импульсом для бурного и интенсивного формирования столичной инфраструктуры и застройки районов города.

20 октября 1997 года был издан Указ «Об объявлении города Акмолы столицей Республики Казахстан». Согласно этому документу, Акмола официально вступала в права столицы Казахстана с 10 декабря 1997 года.

Выступая тогда в Парламенте, я отмечал, что все строительные работы закончены в рекордно короткие сроки: решение о реконструкции Акмолы было принято в октябре 1996 года, в феврале работы были начаты, а к октябрю 1997 года осталось провести коммуникации и электричество.

Думаю, у наших потомков не будет повода упрекать нас в неверном решении. Алматы по-прежнему останется крупнейшим городом страны. А наличие двух мощных центров только увеличит экономический потенциал республики. Примеров существования двух столиц в мире много. Это Анкара и Стамбул, Москва и Санкт-Петербург, Карачи и Исламабад, Рио-де-Жанейро и Бразилиа, Мельбурн и Камберра, Оттава и Торонто, Вашингтон и Нью-Йорк. В этом ряду, я думаю, мы будем не первые и не последние.

8 ноября 1997 года в центре Акмолы произошла торжественная церемония прибытия в новую столицу главных государственных символов. Первое совещание на высшем уровне в столице было посвящено вопросам дальнейшего экономического сотрудничества, созданию единого рыночного пространства в Центральноазиатском регионе. Кроме нового месторасположения столица обрела и новое имя. «Над вопросом переименования столицы я думал, что называется неустанно. И однажды ночью, точнее в два часа ночи, меня словно осенило – Астана! Столица она и есть столица! На казахском звучит очень красиво. Броско, ярко и очень звучно. Так же звучит и на русском и английском. В этом названии есть какой-то оттенок решительности, твердости и четкости – Астана! Словно какой-то броский и краткий лозунг, отражающий наши общие настроения и ожидания от переноса столицы», - писал Глава государства в своей книге «В сердце Евразии».

6 мая 1998 года был издан Указ Президента Казахстана «О переименовании города Акмолы – столицы Республики Казахстан в город Астана – столицу Республики Казахстан». Начиная с этого момента Астана – новая столица независимого Казахстана – начала свой отсчет.

Международная презентация новой столицы прошла 10 июня 1998 года. В 1999 году Астана по решению ЮНЕСКО получила звание «город мира».

С 2000-го года столица Казахстана - Астана является членом Международной ассамблеи столиц и крупных городов (МАГ), авторитетной организации в сфере социального и делового партнерства, членами которой являются Москва, Минск, Бишкек и другие крупные города ЕвразЭС.

Астана – эпицентр важнейших глобальных политических событий. С переносом столицы Казахстана в Астану получила новое содержание и реализацию внешняя политика Казахстана, построенная на принципах новой международной ответственности Казахстана, многовекторности и участия в борьбе с глобальными угрозами.

Осуществление внешнеполитической деятельности независимого государства определило статус Астаны - дипломатической столицы, бренд «официальная Астана» становится показателем ответственности, действенности, получил всемирную известность. Столица Казахстана ассоциируется в мировом сообществе с политическими событиями поистине мирового масштаба.

В Астане на самом высоком уровне проведены встречи Советов глав государств и правительств таких международных организаций как Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), Содружество независимых государств (СНГ), Евразийское экономическое сообщество (ЕврАзЭС), Организация договора о коллективной безопасности (ОДКБ).

Мировое признание Астаны как реального геополитического центра XXI века произошло 1 декабря 2010 года на Саммите ОБСЕ. Казахстан как председатель ОБСЕ, стал инициатором и проводником политики евразийской безопасности и сотрудничества. Астанинская Декларация, принятая на Саммите ОБСЕ стала уникальным документом,

который открывает путь к дальнейшей согласованной работе по всем направлениям глобальной безопасности.

В начале XXI столетия Астана становится подлинной общепланетарной диалоговой площадкой по пропаганде и призыву к толерантности, миру и интеграции. Уникальным опытом нашего государства по укреплению межконфессионального согласия и единства народа на международном уровне, являются Съезды лидеров мировых и традиционных религий (2003,2006,2009, 2012 гг.).

В 2011 году в столице было проведено крупное спортивное мероприятие – Зимние Азиатские игры.

В 2012 году Астана была признана культурной столицей СНГ и тюркского мира. Предприятия и организации столицы поддерживают торгово-экономические отношения с 90 странами мира. Признанием потенциальных возможностей стало избрание Астаны местом проведения Всемирной выставки ЕХРО-2017.

Строительство новой столицы Казахстана стало общим делом всей страны. Как сказал Глава государства Нурсултан Назарбаев в одном из своих выступлений: «Через Астану мы открыли новый Казахстан глобальному миру. Но, прежде всего, этот город по-новому мы открыли для себя, для своего Отечества. Строительство Астаны стало за эти годы самым грандиозным мегапроектом на всём постсоветском пространстве, показавшим потенциал нашей страны. Сегодня Астана – это средоточие новой истории Казахстана».

Обращаясь к опыту Астаны, Н.А.Назарбаев разработал целый ряд методологических концепций: исторический опыт переноса столицы; философия столицы; формирование имиджа новой столицы в общественном сознании; роль столицы в становлении независимых государств; формирование нового городского пространства; уникальный опыт столицы как локомотива экономики страны и др. Обозначенные концепты существенно обогащают науку о городе.

Роль Н.А.Назарбаева в становлении и развитии города в качестве столицы молодого государства трудно переоценить. В выступлениях Главы государства постоянно звучит забота о достойном архитектурном облике города, в своих ежегодных Посланиях народу Казахстана Президент акцентирует внимание на проблемах строительства и развития города. По инициативе Н.А. Назарбаева в мае 2007г. в текст Конституции РК была внесена статья о столице Казахстана.

Проект Нурсултана Назарбаева о переносе столицы был успешно реализован в короткие сроки, дав импульс к модернизации внутренних и внешних процессов, создав благоприятные условия для нового территориального размещения производительных сил, транспортных коммуникаций, притоку инвестиций в Казахстан. Новая столица решила многие социально-экономические, политические и экологические проблемы, обеспечила переход к современным технологиям, к формированию новых отраслей экономики, безопасности страны в условиях изменяющегося геополитического расклада сил, появления новых внешних угроз и вызовов. Решение о переносе столицы было не политической импровизацией Нурсултана Назарбаева, а ответом на объективные насущные потребности страны на переломном этапе ее исторического развития.

Свое выступление хочу закончить словами известный журналист, писатель, драматург, экс-депутат Мажилиса Парламента Республики Казахстан Аргынбай Бекбосын.

«Астана – это абсолютно новый город, уверенно смотрящий в будущее. Это блестящее воплощение смелой мечты. Этот фантастический город - блестящее ожерелье земли Казахстана».

ҒТАХР: 32.12.15

Талғат Тимур

А. Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институтының ғылыми қызметкері

ҚАЗАҚ ӘЛІБИІНІҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ

THE PAST AND THE PRESENT OF KAZAKH ALPHABET

Түрлі саяси, қоғамдық, діни, экономикалық және идеологиялық себеп-салдардың әсерінен қазақ халқы әртүрлі жазу жүйелерін қолданған болатын. Алғашқы рет В. Томсен, В. Радлов [1], С. Малов сынды шетелдік және орыс шығыстанушы, тілтанушы ғалымдары мен қазақтың Ғ. Айдаров, Ә. Құрышжанов, М. Томанов [2] сынды ғалымдары тарапынан оқылып, зерттелген Орхон мен Енисей, Қошо-Цайдам [3], Есік пен Талас түркі жазба ескерткіштерінен негізделген қазақ ата-бабасының әліппесі, бітік жазуынан бастау алып, кейіннен, манихейлік, буддизм, иудаизм сияқты діндердің әсерінен соғды, санскрит, ибрани [4] әліппелерін қолданды. 751 жылы Талас маңындағы өркениеттер қақтығысы сипатын алған Атлах шайқасы мәселені түпкілікті өзгертіп, түркі халықтарының араб мәдениетіне бет бұрып, араб жазуын қабылдауға әсер етіп, ислам ренессансының пайда болуына алып келді. Ұйғыр түркі қағанаты кезеңінде түзіліп, Алтын Орда заманында кеңінен қолданысқа түскен ұйғыр түркі бітік жазуы XVIII ғ. соңғы ширегіне дейін Орта Азия, Шығыс Түркістанның түркі халықтары арасында пайдаланылды. Осы жазу жүйесіне негізделген шағатай түркі тілі Ә. Науаи, Ж.Х. Баласағұни, Қ.А. Ясауи, М. Захираддин Бабыр сияқты бірсыпыра ақын, сопы-діндарлардың шығармаларымен классикалық кезең ретінде белгілі болды.

X ғасырдан бастап қазақ даласында кеңінен таралған ислам өркениеті, тарих пен өмірде өзінше әсер қалдырып, мәдени бақталастықта түркі халықтарының ғасырлар бойы араб әліппіні қолдануына әсер етті. Арғысы – усул-у қадим, бергісі – усул-у жәдид деген атпен белгілі араб жазуы, барлығын қосқанда тарихымыздың мыңға жуық жылымен байланысты.

1911 жылы Қазақстан аумағында ресми қазақ әліппесі ретінде қолданыла бастаған ұлттық әліпбиіміз – төте жазу емлесі қазақ әліппесі мен тіл білімінің атасы Ахмет Байтұрсынұлының тұлғасымен байланысты. Дәл осы 1920 жылдар кезеңі КСРО-дағы түркі халықтарының ұлттық тілдерінің дербес тіл болып шыққан кезімен тұспа-тұс келеді. Осы араб жазуына негізделіп қазақ тілі үшін ыңғайластырылған әліпбиі 1929 жылдан бастап латын әліпбиімен алмастырылды.

КСРО халықтары әліпбилерінің латындастырылуы да XX ғасырдың бірінші жартысынан (XIX ғ. соңғы ширегінен) басталып, түрлі қоғамдық, әлеуметтік, саяси, мәдени оқиғалардың әсерімен өткізілген шараға айналды. Өзінің шарықтау шегіне XX ғ. 1920-1950 жж. түскен жазу реформасы осыған дейін жазу жүйесі қалыптаспаған халықтардың әліпбиі түзуіне, қалғандарының ұлттық тілдерін нығайтып, күшейтуіне мүмкіндік берді [5].

РКФСР Халық комиссарларының бірі А.В. Луначарский [6] тарапынан қолдау алған латындастыру кампаниясы, осыдан бұрын әзірбайжан зиялы қауымының беделді өкілі, драматург, ғалым М.Ф. Ахундовтың еңбектерінде талқыланған. XX ғ. 1910-1930 жж. түркі халықтарының әліпбилерін латындастыру мәселесімен айналысып, бастамашылдық көрсетіп, іргелі еңбектерін қалдырған тұлғалардың ішінде С. Ағамалыоғлыны [7], Е. Поливановты [8], Б. Шобанзаданы атап кетуге болады. Осы аталған тұлғалардың ішінде, сол кезеңдегі кеңестік билік өкілдерінің ұстанған Н.Я. Маррдың «Яфеттік теориясына» алғашқы болып қарсылық білдіріп, теорияның осал тұстарын көрсетіп, сонымен қатар А. Байтұрсынұлының ғылыми ізденістеріне қолдау көрсеткен Е. Поливановтың тіл білімі саласындағы еңбектерінің [9, 10] мәнін ерекшелеген жөн. Біршама қате пікір дегенімен, Н.Я. Маррдың теориясы және А.В. Луначарскийдің бастамашылдығы осыған дейін жазу жүйесі болмаған Кавказ, Сібір, Қиыр Шығыс халықтары тілдерінің жоғын анықтап, тілдерін жетілдіру мен әліпбилерін түзуге түрткі болды.

Түркі халықтарының тілін, әдебиетін, мәдениетін зерттеу, әліпбилерін реформалау негізінде қырымтатар ағартушысы, ойшылы, түркішіл Ы. Гаспыралының «Тілде, пікірде, істе бірлік» қағидасы мен Ю. Ақшора сияқты ағартушылардың ұстанымдары жатты. Латындастыру өзінің ерекше белсенділігін 1926 ж. Бакудегі Бірінші Бүкілкеңестік түркологиялық құрылтайы және одан кейінгі жылдары өткен Оқытушылар съездерінде танытты. Сәйкесінше, осы мәселе төңірегінде зерттеу жұмыстарын жасап, ана тілдерін

латындастыру мәселесімен айналысқан зерттеушілер мен қоғам қайраткерлерінің тізімі жүзден астам тұлғаны қамтиды.

Қазақша әліпби реформасына қатысты еңбек Байтұрсынов А. [11, 222-224; 267-274-б.], Төреқұлов Н., Байділдин Ә., Шонанұлы Т., Басымұлы Қ. [12], Жандосов О., Байтоғайұлы Б., Асфендияров С., Рысқұлов Т., Қожанов С. [13], Нұрмақов Н., Сүлеев Б., Жансүгіров І., Майлин Б. [14, 16-б.], Мурзин М., Тоқтабаев К., Тоғжанов Ғ., Жолдыбаев М., Жұбанов Қ., Омаров Е. [15, 84-98-б.], Кемеңгеров Қ., Қаймекеұлы Н., Қабылұлы І., Тоқжігітұлы Ш. сияқты қазақ зиялыларының қызметімен ұштасқан.

1926 ж. Бакуде өткен Бірінші Бүкілкеңестік түркологиялық құрылтайда түркі халықтарын латын әліппесі негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы қарар қабылданып, Кеңестер Одағы бойынша жалпы ЖТӨ (Жаңа түркі әліпбиі) Комитеті мен әрбір кеңестік республиканың өзіндік комитет бөлімшелері құрылып жатты. Латын әліппесіне көшу жаппай сипат алып, мәселе айналасындағы талас-тартыстар, дау-дамайлар толастамады. Зиялы қауымның бір бөлігі латын әліпбиін сенімсіздік тұрғысынан қабылдаса, енді бір бөлігі керісінше бұл жағдайдың тек жағымды тұстарын бөліп көрсетуге талпынды. Зиялы қауым А. Байтұрсынов, Е. Омарұлы басшылығындағы арабшылдар мен Н. Төреқұлов, Ә. Байділдин бастаған латыншылдар болып екі топқа бөлініп кетті. Т. Шонанұлы сияқты жекеше зерттеушілер, басында арабшылдар тарапын ұстанса, кейіннен латын әліпбиіне қатысты өз пікірін түбегейлі өзгертті.

1927 жылы Қызылорда қаласында «Жаңа әліпбишілер қозғалысы» (ЖӘҚ) құрылды. Сол жылдың жазында Жалпыодақтық жаңа түркі әліпбиі Орталық Комитетінің төрағасы Ағамалыоғлы С. Қазақстанға келіп, латын әліпбиіне көшу мәселелері жөнінде кеңес өткізді. Ал 19 қарашада Қазақстан Халық Комиссарлары Кеңесінің қаулысымен Қазақ жаңа әліпбиінің Орталық Комитеті құрылып, төрағалыққа Н. Нұрмақов, мүшелікке Т. Шонанұлы, К. Тоқтабаев, О. Жандосов, Ә. Байділдин, Ә. Ермеков, Ғ. Тоғжанов, Б. Малдыбаев сынды зиялы қауым өкілдері бекітілді [16].

Қазіргі таңда қоғам ішінде тарихи латын әліпбиіне көшу қиындық келтірмеді дейтін қате пікір қалыптасты. 1926 жылы қабылданған қарардың негізінде қазақ зиялыларының пікірталасы 1926-1929 жылдары толастамады. 1927 ж. латын әліпбиінің аралық, сынақ нұсқасы ел ішінде қабыл алынып, оны жаңа басылымдарға қолданыстағы төте жазу емлесімен қатар пайдалану жұмыстары басталды. 1929 ж. латын әліпбиінің соңғы ресми нұсқасы қабылданып, ол іс жүзінде 1941 жылдың бірінші жартысына дейін қолданыста болды. 1929-1939 жж. аралығында да тіл мамандарының күшімен латын әліпбиіне кейбір өзгерістер енгізіліп, реформалар жүргізіліп отырды.

Қазақ тілін латын әліпбиіне көшіру туралы пікірлер баспасөз және ресми басылымдар беттерінде 1923-1928 жж. қызу талқыға түсті. Бұл жағдайдың барысын «Еңбекші қазақ» («Социалды Қазақстан», «Егемен Қазақстан») газетінің әрбір санынан байқауға болады. Басылымның күнделікті шығатын ресми, үкіметтік сипат тасығандығынан 1927-1929 жж. сандарының бір бөлігі, кейіннен толықтай бір беті латын әліпбиін талқыға салу, сын мақалаларына дағдыландырылып, жаңа әліпбиді өздігінен үйренуге арналған тапсырмалармен толықтырылды.

Әліпби ауыстыру жөніндегі пікірталастар үкімет және қоғам қайраткерлері Мұхтар Мырзаұлы мен Кәрім Тоқтабаевтың құрастырған «Жаңа әліппе жолында» [17], кәсіби тілші, тіл маманы Әбдірахман Байділдәулының түзген «Әліппе айтысы» [18], және өзі жазған «Жаңа әліппе туралы. Әліппе сабағы» [19], сонымен қатар, Бірінші Бүкілкеңестік түркологиялық құрылтай материалдарының стенографиялық есебі, Жаңа әліппе қоғамының бюлетеньдері, есепті баяндамалары, жинақтары сияқты басылымдарда ерекше талқыланды.

Латындастыру туралы зиялы қауым өкілдерінің пікірлерін қарастыратын болсақ әрбірінің өзіндік ойын, бірақ сонымен бір кезде бір жүйелілікті де байқауымызға болады. Мысалға М. Мырзаұлының «Дыбыс белгілерін негізінен өзгерту керек» атты мақаласына сәйкес пікірінше: «...латын әріпінің керек жері біздің ілім жүзіндегі әдебиет. Олай болса, алғашқы кезде газеттерімізді, журналдарымызды, көрікті әдебиеттерімізді ескі белгілермен баса беріп ілім әдебиетінде ғана қолданатын болсақ, мұнымен қатар газет шыққан сайын жаңа белгілерді де баса отырсақ, ара-тұра, қысқа-қысқа мақалалар да жаңа белгілермен басылса, елдегі азаматтардың да бірте-бірте көзі үйреніп, қатта, әуестеніп тез арада танысып кетер еді. Оқып ысылған азаматтарға латын белгісінің тіпті де қиыншылығы жоқ. Жаңадан

оқи бастаған оқушыларға қандай белгі болса да бәрібір, қайта латын әріпі жеңілірек те. Латын әріпін алсақ, күнбатыстың түрлі белгілерін әсіресе, есеп ілімдеріндегілерін, аудару туралы болып келе жатқан таластар да орынсыз болар еді. Оның бергі жағында қол баспа мәшинеге қазақ кеңсесінің қолдану ретінен қазақ әріптерін ыңғайлау сықылды уақ мәселелер туа бермес еді» [17].

Ә. Байділдаұлы «Жаңа әліппе тарихынан» атты мақаласында араб және латын әліпбилеріне салыстыру жүргізе отырып келесілерді айрықшалайды: «1) Бір дыбысты белгілеу үшін әртүрлі таңбалар қолданылады (бас, орта, соң, жеке) және соның өзінде де тіліміздің дыбыстарын түгел таңбалауға жетпейді; 2) Араб әріпінің көбі бір түсті, бұларды бір-бірінен астындағы я үстіндегі нүктелер болмаса, үздік-создық сызықшалар, иректтер арқасында ғана айыруға болады. Әйтпесе, бірінен-бірін айыру тіпті қиын. Міне, бұл да оқыту, оқу, жазу жөнінде толып жатқан ауырлық келтіреді; 3) Осы күнгі әріптеріміз жазғанда, оқығанда, оңнан солға қарай жазамыз, оқимыз да, цифрларға келгенде солдан оңға қарай қайта ораламыз; 4) Араб әріпінің біркелкі болмай бірі үлкен бірі кішкене болуы да оның бірсыпыра кемшілігі барлығын көрсетеді; 5) Алгебра, геометрия, физика сықылды білім кітаптарында түрлі пән белгілері бар. Олардың бәрі қай жұртта болсын латын әріпімен жазылған басқа әріппен жазуға қолайсыз болады; 6) Араб әріпін музыкада қолдану қиын; 7) Араб әріпінің баспа жұмысы жөніндегі кемшіліктері санап бітіргісіз; 8) Араб әріпінің тағы бір кемшілігі, оның өнерлі жұрттар, өзге елдермен жақындасуға және ол елдердің мәдениет табыстары мен пайдалануға жарамсыздығы. Бұл да айрықша ескерерлік нәрсе...» [17, 28-30-б.], дей отырып В.В. Бартольдтың «Ескі әліппе мәселесі» атты мақаласынан келесі сөздерді келтіреді «Латын әріпі деген аты болмаса, бұл әріп қазір де түрік нәсілді елдердің жаңа әліппесі болып отыр. Бұл туралы жоғарыда көрсетілген мақаласында Бартольд былай дейді: «Латын әліппесін алу керектігіне маңызды бір себеп: бұл әліппе Батыс Еуропа мәдениетінің әліппесі. Еуропа мәдениеті әлі көпке шейін жер жүзінің мәдениет жарысында бәйгенің алдын бермеуі анық; сондықтан, бір әліппе бүтін жер жүзіне әсерін тигізеді десек, сол әліппе латын әліппесі болуға лайығы бар»» деп қорытындылайды [17].

Т. Шонанұлы бірде шарасыздық білдіріп, дегенмен, латын әліпбиінің қабылдануына ұйысады және оны комитет жұмысының шешімдермен дәлелдейді: «Жиылыс Орта Азиядағы түрік елдерінің жаңа әліпбиінің негізін шешті. Ол негіздер мыналар: 1. Жаңа әліпби үндестік заңына бағындырылып алынсын, өйткені бұл заң күш, техникке жағынан көп күтімталық келтіреді.

2. Жаңа әліпби латын негізімен алынсын, латын әріптерінің түрі, дыбысы өзгертілмесін. Латын әріпі түрік дыбысына жетпеген я үйлеспеген бірен-саран жерде латын негізімен әліпби ұстап отырған Ағылшын, Франсы, Италия сияқты елдерден әріп алынсын. 3. Бір дыбысқа бір әріп қана алынсын, қоса әріп болмасын. 4. Латынның түбірінде болмаса, әріпке жаңадан тоқтап, үст сияқты таңбалар қойылмасын. 5. Түрік елдерінде бірдей айтылатын дыбыстардың таңбалары да бірдей болсын. 6. Үлкен әріп алынбасын, техникке қолайсыз келмеген жерде әріптің жазба-баспа түрлері бір-бірден жақындау болсын. Латын әліпбиіне жаңадан әріпті қолдан келгенше кірістірмеуге тырысылсын» [17].

Алғашқы қазақ арабтанушыларының бірі, кәсіби дипломат, саяси қайраткер Н. Төреқұловтың латындастыру саласындағы зерттеулері іргелі. Ол барлық себеп-салдарды егжей-тегжейлі талдай отырып, қазіргі күнге дейін мәселе шешімінің мақсат-міндеттерін құраған дәйектерді мысалмен, зиялы қауым өкілдерінің алаңдаушылық сұрақтарына сыни тұрғыдан жауап беріп «Бізге қандай әліппе керек?» атты мақаласында келтіреді: «1) Оқыту жағынан көрінген міндері. 2) Жазудағы қолайсыздық. 3) Медицина, саулық жағынан айыбы. 4) Санмен қатар келгендегі қолайсыздық. 5) Білім кітаптарын жазудағы ыңғайсыздықтар. 6) Музыкада қолданып болмағандығы. 7) Баспа ісінде бұл, әріптің жарамағаны. 8) Жазу мәшинесі мәселесі. 9) Еуропаның баспахана-баспа ісіне кіргізетін жаңалықтары. 10) Еуропа тілдерін үйрену» [17].

1939 жылғы Халхын-гол шайқасы мен 1940 жылғы Кеңес-фин соғысының тәжірибесі көрсеткендей, әлем геосаяси тұрғыдан жаңа бір дүние жүзілік соғыс қауіпінің алдында тұрды. Бұл жағдайға дайындық ретінде И. Сталиннің бастамасымен Кеңес Одағындағы барлық халықтардың жазу жүйесін бірегейлендіру мақсатында кириллендіру саясаты шұғыл қолға алынды. Қазақ әліпбиін кирилл қарпіне көшіру жөніндегі жұмыс С. Аманжолов бастаған ұжымға тапсырылды. ХІХ ғасырда шоқындырушы миссионерлер тарапынан қолданылған жобаны (В.В. Катаринский [20], Е.А. Алекторов, Я. Лютш [21]) және біршама бейілді

ағартушы-ғалымдардың (В.В. Григорьев, Н.И. Ильминский, Ы. Алтынсарин) ізденістерін негізге ала отырып, С. Аманжоловтың тобы бұл тапсырманы соғыс қарсаңында аяқтады. Алғашқы кирилл қаріпті қазақ әліппесі соғыс жылдарында халыққа біраз көмегін тигізді. Сол кезеңдегі әдебиеттердің ішінде ерекше қажеттілікке ие болған анықтамалықтар мен сөздіктер [22] еді. «Улы Сталин» оқиғасы сияқты бірқатар кемшіліктерден кейін, алғашқы кирилл қаріпті қазақ әліппесі 1950 жылдарда түзетіліп, І. Кеңесбаев, М. Әуезов, Н. Сауранбаев, С. Жиенбаев, Е. Смайылов, Ғ. Мұсабаев және т.с.с. тілтанушы және әдебиетші ғалымдар еңбегінің арқасында әлі күнге дейін қолданыста жүр. 1940-1950 жж. аталмыш тұлғалардың және ұлы ғалым Қ. Сәтбаевтың ықпалымен қазақтың өз Ғылым академиясы мен Тіл білімі, Өнер және әдебиет, Тарих және этнология институттарының негізі қаланып, Ш. Уәлиханов, А. Байтұрсынұлы, Ы. Алтынсарин, М. Әуезов, Ө. Марғұланның ғылыми ізденістеріне ізбасарлары қолға алынған жұмысты қарқынды жалғастырып, қазақ ғылымының іргесін одан сайын нығайтып, қазақ тіл білімі саласында бірқатар жетістіктерге жеткен. Бір емес, бірнеше дәуірдің ұрпақтары қазақ тіл білімінің түрлі салаларын (ономастика, стилистика, диалектология, тіл тарихы, әдеби тіл тарихы, лексикология, терең грамматика және т.с.с.) бөліп қарастырып, өзінің іргелі еңбектерін дүниеге әкеліп, дүние жүзі бойы мәшһүрлікке ие болды.

Соңғы жылдардағы ел Президенті Н. Назарбаевтың ««Қазақстан – 2050» Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына арнаған жолдауы, Қазақстан халықтарының Ассамблеясында сөйлеген сөзі және «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы аясында латынға негізделген қазақ әліппесін енгізу мәселесі айналасындағы жұмыстар қарқынды жүріп келе жатқаны белгілі. 2017 жылы «Қазақ әліпбиін латын негізіндегі әліпбиге көшіру туралы» Қаулыға да қол қойылып, сол жылы мен биыл латын негізді қазақ әліппесінің жобалары да бекітілген болатын.

2017-2018 жж. қолданыла бастаған бірінші жобада қабыл алынған апостроф, екінші жобада қабылданған акут белгілері А. Байтұрсыновтың қолданған дәйекше (арабша – хамза) белгісі арқылы дауыстылардың жұмсаруында, үндестік заңының сақталуында өз дұрыстығын көрсете білгенімен, «бір дыбысқа – бір таңба белгісі» ұстанымының бұл тұрғыда әлі ақсап, диграф белгілерінің кемшіліктерін байқатып, «умлаут», «бравис», «тильда», «седиль», «циркумфлекс» сияқты қосымша диакритикалық белгілердің кірістірілу қажеттілігін, «х» белгісін таңбалау үшін «икс» таңбасының қосылу керектігін көрсетіп отыр. Қазіргі күні бұл жобалар заңдық тұрғыдан қарармен бекітіліп, қолданысқа берілгенімен, ортақ түркі әліпбиі ұстанымдарынан алшақтамай, дыбыс белгілері халықаралық фонетикалық әліпбиімен салыстырыла-салғастырылып қайта қаралуды талап етеді. Түркия мен Өзірбайжанның латындастыру саласындағы 1900 жылдардан басталған зерттеулерінің тәжірибесі әлдеқайда мол болғанымен, бұл елдердің тілі түркі тармағының оғыз тобына жататындығын есепке алып, сонымен қоса қырымтатар және гагауз әліпбилерінің тәжірибесін де қолданған жөн. 2018 жылғы акутты әліпбиіміздің 2017 жылғы қарақалпақ тілінің латын әліпбиімен жақындығын байқауға да болады. Осы ұстанымның дұрыстығын ескеріп, жаңа қазақ латын әліпбиінің қыпшақ-ноғай тобындағы қазақ, қарақалпақ, ноғай және қырғыз-қыпшақ тобындағы қырғыз тіліне ортақ бола алатындығына, сол арқылы осы халықтарды мемлекеттік деңгейде мәдени, рухани, саяси тұрғыдан ортақтастырып, ықтималынша біріктіруші рөлге иемденетіндігіне сенуге болады.

Әйтсе де, бүкіл тарихи тәжірибемізді есепке алғанда да бұл мәселе әлі де өткен ғасырдағыдай пікірталастардың негізіндегі әр саладағы зерттеушілердің іргелі де ауқымды деректік зерттеулерін қажет ететіні сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Radloff W.F. Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens. – Sankt Petersburg, 1866-1904.
2. Айдаров Ғ., Құрышжанов Ә., Томанов М. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы, 1971.
3. Радлов В., Мелиоранский П. Сборник трудов Орхонской экспедиции. IV. Древне-тюркские памятники в Кошо-Цайдаме. – Санкт-Петербург, 1897.
4. Ақар А. Түркі тілінің тарихы. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2017. – 232 б. – ISBN 978-601-06-4777-0.

5. «Қазақ әліпбиін латын қарпіне көшірудің өзекті мәселелері» атты республикалық конференциясының материалдары. Алматы қаласы әкімдігінің Тілдерді дамыту басқармасы, 29 қыркүйек 2017 ж. – Алматы, 2017. – б. 72-80.
6. Культура и письменность Востока. Книга 6-ая. – Баку, 1930. – 227 с.
7. Агамали-оглы С. В защиту нового тюркского алфавита. – Баку, 1927. – 85 с.
8. Поливанов Е.Д. Проекты латинизации тюркских алфавитов. К Тюркологическому съезду 1926 г. – Ташкент, 1926. – 16 с.
9. Поливанов Е. За марксистское языкознание. Сборник популярных лингвистических статей. – Москва, 1931. – 182 с.
10. Поливанов Е.Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. – Ленинград, 1928. – 220 с.
11. Первый Всесоюзный Тюркологический съезд 26 февраля-5 марта 1926 г. (Стенографический отчет). – 550 с.
12. Басымұлы Қ. Жаңа әріп пен жаңа емле және дыбыстарымыздың жіктері. – Алматы, 1932. – 36 б.
13. Бұйрық. №43 23-ші мартта 1923 жылда. Түркістан Республикасының Халық ағарту комиссары, Қазақ-қырғыз Білім комиссиясының 1923 жылдың 23 мартындағы Қазақ емлесі (жазуы) тақырыпты жаңа ережелерін бекітіп Түркістанда қолдауға бұйырады. Түркістан Республикасының Халық ағарту комиссары: С. Қожанов. – Ташкент, 1923. – 6 б.
14. Майлин Б. Жаңаша оқы, жаз! – Алматы, 1931. – 16 б.
15. Сауырбаева Қ. Елдес Омарұлы қазақ тілінің дыбыс жүйесі туралы. «Аударма теориясы мен тәжірибесінің және салыстырмалы әдебиеттанудың өзекті мәселелері» Республикалық ғылыми-теориялық конференция материалдары.– Алматы, 2007. – 200 б.
16. Ижанов З. Әліпби туралы архив не дейді? //Қазақ әдебиеті. – № 7. – 2000. – 2-3 б.
17. Тоқтабаев К., Мұрзин М. Жаңа әліппе жолында. – Қызылорда, 1927. – 103 б.
18. Әліппе айтысы. – Қызылорда, 1927. – 79 б.
19. Байділдин Ә. Жаңа әліппе туралы. – Қызылорда, 1928. – 203 б.
20. В.В. Катаринский. Грамматика киргизского языка. Фонетика, этимология и синтаксис. – Оренбург, 1906. – 217 с.
21. Я. Лютш. Киргизская хрестоматия. Сборник образцов народной литературы Туркестанского края. – Ташкент, 1883. – 251 с.
22. Орысша-қазақша әскери сөздік. – Алма-Ата, 1942.

МРНТИ: 03.20

М.С. Ибраимова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей қ.,
 mayra_isa_1972@mail.ru

АСТАНА-ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘЛЕУЕТІНІҢ КӨРІНІСІ

ASTANA – PROSPECTIVE IMAGE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Астананың 20 жылдығы ел өміріндегі аса ірі тарихи оқиға, Қазақстан халқының мерейлі мерекесі. Көркі мен келбеті келіскен Астана қаласының бүгінгі көрінісі қараған адамның көңіліне қуаныш ұялатып, жүрегіне мақтаныш сезімін толтырады. Иә, Алаш жұртының асқақ айбары, қазақ ұлтының ұлы тұғыры – Астанаға 20 жыл!

Қалай болғанда да, осы уақыт өлшемінің ішінде Қазақстан халқының ерен еңбегінің нәтижесінде әлемнің атақты астаналарымен салтанат жарастырып, көркімен де, көлемімен де бой таластыра алатын қазақ жұртының жас та бас қаласы қалыптасты. Біздер қазақстандықтар Астананы асқақтату арқылы дүниежүзіне өзімізді - келешегі кемел, әлеуеті қуатты мемлекет екенімізді таныттық.

Елбасы Қазақстан халқына арнаған жаңа «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында: «2018 жыл – елордамыз Астананың 20 жылдығын атап өтетін мерейтойлы жыл. Бас қаламыздың қалыптасуы және Еуразияның маңызды даму орталықтарының қатарына қосылуы – баршамамыздың ортақ

мақтанышымыз», деп атап көрсетті. Осыған байланысты, бас қаламыз – Астананың 20 жылдық қалыптасу және қарышты даму кезеңі жан-жақты қарастырылып, саралануда. Астана – Қазақ елінің болашағы, мәдениеттің ошағы, ғылым мен білімнің ордасы. Астана – тәуелсіз Қазақстанның заманауи, қарқынды дамып жатқан еліміздің көгілдір туы желбіреген тәуелсіздігіміздің елордасы.

Астана қаласы туралы айтқанда, бүкіл қазақ халқының тарихы, дәстүрі, арман-мұраты, болмыс-бітімі ойымызға оралады. Өйткені, соның бәрі Астанада орын алған. Есілдің жағасынан бой көтерген жаңа қала ұлттық нақыштағы ою-өрнектермен әсем безендірілген символикалық ғимараттарымен ерекше көз тартады. «Ақорда» резиденциясы, Назарбаев университеті, «Бейбітшілік және келісім сарайы», «Ел анасы» монументі, «Конгесс Холл», «Тәуелсіздік сарайы», Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, «Астана – Арена» спорт кешені, халықаралық әуежай, «Ханшатыр», «Пирамида» орталықтары, осы заман талабына сай жаңа архитектуралық негізде салынған көз жауын алатын тұрғын үй кешендері мен мөлтек аудандар бой көтеруде және қаланың бас символы «Бәйтерек» кешені сәулет өнерінің бірегей туындысы. Сонымен қатар жаңадан ашылған көшелер мен даңғылдар және түрлі нысандардың атауы тарихи маңызға ие. Мысалы, «Бәйтерек» – қазақ мифологиясындағы самұрық құс туралы көне аңызды білдірсе, ежелгі ордалар Тұран, Сарайшық, Сығанақ, Түркістан мен ұлы тұлғалар Абай мен Шәкәрімнің, ұлы үш биіміздің, батырларымыз Кенесары хан, Қабанбай батыр, Қонаев қазақ үшін аса қадірлі есімдер. Жас елорданың келбеті күн санап жасарып, көркейіп, гүлдене түсуде. Ол жаңаша қарқын алған құрылысымен ғана емес, соңғы технологиялар негізінде салынып жатқан гүлзарларымен, аллеяларымен сырттан келушілердің назарына ілініп, шетелдіктерді таң қалдыруда.

Елорданы Алматыдан Астанаға көшіру тәуелсіз мемлекеттің алғашқы стратегиялық шешімдердің қатарында тұр. Бұл мәселені Президент Н. Назарбаев тұңғыш рет 1992 жылы көтерген болатын. Жоғарғы кеңестің елорданы көшіру туралы шешімі елдің аса маңызды оқиғалары хронологиясында 1994 жылғы 6 шілде болып белгіленді. Депутаттар алдында жасаған тарихи баяндамасында Елбасы Ақмола қаласының тәуелсіз мемлекетіміздің астанасы болып таңдалуының 32 негізгі өлшемін көрсетіп берді. Ол біздің республикамыздың дамуы Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың және барлық қазақстандықтардың жеткен жетістіктері мен Қазақстан Республикасының әлеуетік көрінісін бейнелейді. Астана – тек біздің ғана емес, дүние жүзіне зиялылық нұрын төгетін тоғыз жолдың торабындағы Еуразияның сәулетті қаласына айналып отырған ғажайып шаһар. 1999 жылы Астана ЮНЕСКО шешімімен «әлем қаласы» атағын алды. Президентіміз алысты болжайтын көрегендігімен, арыдан ойлайтын іскерлігімен үлкен жетістіктерге қол жеткізді. Астанамыздың Қазақстанның орталығында болуы қай жағынан алып қарасаңда дұрыс шешім еді. Елорданы Қазақстанның орталығына көшіру Нұрсұлтан Әбішұлының кереметтей көрегендік саясаты болды. Оның қандай стратегиялық маңызды екендігіне күннен күнге көзіміз жетіп отыр. Түрлі тарихи себептермен мемлекеттің негізін қалаушы халықтардың селдіреп қалған аймақтарға, еліміздің тұрғындары тығыз қоныстанған өңірлерінен отандастарымыздың таралып қоныстануына кең мүмкіндік берді. Бұл процесс бүгінде жалғасын табуда. Елбасының осы қадамы еліміздің қауіпсіздік мүддесі тұрғысынан алғанда аса қажетті шешім болды.

Ресей, Нидерландия Германия, Пәкстан, Түркия, Бразилия және тағы басқа елдердің астана ауыстырудағы тәжірибелерін мысал ретінде келтіруге болады. Ұлы Ататүріктің жаңа демократиялық Түркия астанасын елдің орталығы Анкара қаласына ауыстыруы тегін шешім емес. Болашақ астана ретінде Анкара қаласы түрік мемлекетінің негізін қалап, ғасырлар бойы ұлт бірлігін сақтап келеді және әкімшілік орталық ретінде түрік туын асқақтатуда. Сол кездегі дана Ататүрік шешімінің ұлт мүддесіне сай келгенін тарихтың өзі дәлелдеді.

Бүгінгі таңда еліміздің Астанасы көптеген келісімдер жүзеге асқан әлемнің бейбітшілік қаласы ретінде әйгілі болды. Бұл Нұрсұлтан Назарбаевтың орасан зор тәжірибесі мен іскерлігінің, көшбасшылық қасиетінің арқасы екені даусыз. Біз Елбасымыздың ерен-жігерімен Астананы тұрғыздық. Халқымыз «Астана – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың ерлігі» дейді. Шынында да, елінің бір күндігін емес, халқының 100 ғасырлық бірлігін ойлап, тәуелсіз мемлекетіміздің жаңа астанасын қалыптастыру – тұңғыш Президентіміздің мемлекетті одан әрі нығайту жөніндегі саяси стратегиясының жемісі. Сондықтан, Нұрсұлтан Назарбаев – елорданы көшіру және Астана қаласын салу идеясының авторы және бас сәулетшісі деп толықтай айтуға негіз бар. Бұл жөнінде Елбасы: «XXI ғасырдың табалдырығында біз өз таңдауымыз – көне Сарыарқаның киелі аспаны астында қоныс тепкен жаңа астанамыз

туралы мәлімдейміз. Бұл таңдау астарында еліміздің қазіргі басшылығының айқындамасы ғана тұрған жоқ. Бұл таңдауда Тәукенің көрегендігі мен Абылайдың ұлылығы, есімдері аңызға айналған билердің даналығы мен 1986 жылдың желтоқсанында ұлттық қадір-қасиет дегеннің не екенін күллі әлемге паш еткен сол бір жас жүректердің қаһармандығы тоғысып жатыр. Бұл таңдауда өз тағдырының қожасы болу құқығы үшін өмірін қиған миллиондаған қандастарымыздың ерік-жігері бар. Осы таңдауға дәйім лайық болайық» – деген еді. Ертеден Ер бабамыз Едігеден бастап, айбынды Абылайға дейінгі хандарымыздың бәрі осы Есіл бойында орда тіккендері тіптіде тегін болмаса керек. Ата-бабаларымыздың ту көтеріп, туырлық тігер құттыхана шаңырағының уығын шаншар жұмақ мекен таңдауы тегіннен тегін болмаған. Асан Қайғы атанған бабамыздың жаһанды кезіп, халқына құт мекен болатын жерұйықты іздеуінде де үлкен сыр жатыр емеспе. Әр елдің болашақ тағдырын айқындайтын тарихи кезеңдері болады. Сондай кезеңдердің бірі – астанамыздың Сарыарқа төсіне қоныстануы болды. Кеңес дәуірі кезінде астанамыздың қазығын бірде Орынбор, бірде Қызылордаға қадап, одан жасыл желекті Алматыға тұрақтануы кеңестік идеология пәрменімен болған еді. Тәуелсіздік алғаннан кейін елорданың қай жерде болуын таңдау мүмкіндігіне Елбасы ие болды.

20 жыл ішінде Астана Қазақстанның тек саяси, экономикалық және мәдени орталылығы ғана емес, халықаралық даму мен бітімгерлік мәселелері талқыланатын жаһандық алаңға айналып үлгерді. Астананың әлемдік аренаға шығуына Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың қосқан үлесі зор. Себебі, Елбасының қолдауымен Астанада халықаралық маңызы бар түрлі форумдар мен шаралар өтті. Атап айтсақ, 2010 жылы Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымының Саммиттің өтуі, жетінші Қысқы Азияданың өтуі, «Діндер терроризмге қарсы» халықаралық конференцияның өтуі – осының айғағы. 2017 жылы ЭКСПО халықаралық көрмесі Жер-жаһанның ортақ мүддесін бір арнаға тоғыстырып, Астана қаласында өтуі бас қаламыздың жемісінің бір көрінісі емес пе? Осындай әлемдік деңгейдегі шаралардың Астанамызда өткізілуі Астананың мәртбесін биіктете түседі.

Қорыта айтқанда, Жоғарыдағы дәлелдер Астананың бірнеше жыл ішінде халықаралық деңгейге көтеріліп, Қазақстан Республикасының күш-қуатының іске асуының, динамикалық дамуының және тұрақтылығы мен әлеуетін көрсетеді. Астана қаласы қалыптасу жолында да өзіндік қиыншылықтардан өтті. Десе де, Елбасының бастауымен кедергілер мен қиындықтарды жеңе білдік. Соның нәтижесінде бүгінгі күні Есіліміздің бойында еңсесін тік ұстап Астанамыз биік тұр.

Ол келешекте бүгінгіден де құлпырып, көркейе беретіндігіне сенеміз. Жайнай бер, Мәңгілік елдің – Мәңгілік қаласы-Астана!

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н. Еуразия жүрегінде. – Алматы: Атамұра, 2005. – 192 б.
2. Назарбаев Н.Ә. «Астана-отанымыздың жүрегі, тәуелсіздігіміздің тірегі»
3. Назарбаев Н. Қазақстан жолы. – Астана, 2007. – 372 б.
4. Жағыпарұлы Ж. Астананы асқақтатқан 20 жыл // Егемен Қазақстан. 2018 ж. наурыз

FTAMP: 06.61.53

Ж.А Абылкасимова, Л.Б.Габдуллина

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей қ.,
econombiznes@mail.ru

АСТАНА – ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢА ДАМУ БАҒЫТЫНДА

ASTANA IN THE DIRECTION OF NEW ECONOMIC DEVELOPMENT

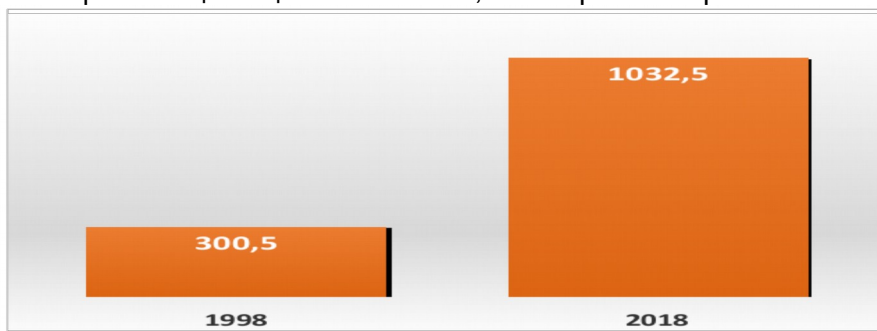
Елбасы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына арнаған жаңа Жолдауында «2018 жыл – Елордамыз Астананың 20 жылдығын атап өтетін мерейтойлы жыл. Бас қаламыздың қалыптасуы және Еуразияның маңызды даму орталықтарының қатарына қосылуы – баршамыздың ортақ мақтанышымыз», деп атап көрсетті [1].

Сары арқа төсінде қазақ елінің тәуелсіздігінің нышаны іспеттес бас қаламыз Астананың бой көтергеніне 20 жыл толып отыр. Осынау аз ғана уақыттың ішінде елордамыздың жер жаһандағы дәулеті тасып, сәулеті асқан сұлу шаһарлардың біріне айналып үлгерді. 1997 жылы 20 қазанда елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың Жарлығымен Ақмола тәуелсіз қазақ елінің астанасы болып жарияланды. Ал 1998 жылы әлем картасында пайда болған жаңа Астананың Халықаралық тұсаукесері өтті. Міне осы сәттен бастап тұтас бір мемлекет қалыптасып жатқан кезеңде әлем елдерінің қай елдерімен болса да иық тіресердей шаһардың экономикасы күн санап дамып, гүлдене түсті.

Иә, қазақ ұлтының ұлы тұғыры, Алаш жұртының асқақ айбары – ару Астанаға 20 жыл! Тарих үшін қас-қағым сәт. Осындай тығырықты сәттерде Елбасы ерен ерік-жігер танытты. Мемлекет басшысы үлкен аудиторияларда, үкіметтік кездесулерде, ақпарат құралдарына берген сұхбаттарында астананы көшіру идеясының стратегиялық, экономикалық, жалпыұлттық маңызын жан-жақты ашып, ел мүддесі, ұрпақ болашағы үшін бұл бастаманың баламасыз екендігін алға тартты. Бүгінгі елордамызды қол жеткізген жетістігі Елбасының көрегендігінің айғағы. Депутаттар алдында жасаған тарихи баяндамасында Елбасы Ақмола қаласының тәуелсіз мемлекетіміздің астанасы болып таңдалуының 32 негізгі өлшемін көрсетіп берді. Олар: әлеуметтік-экономикалық, геосаяси, көлік инфрақұрылымы, инженерлік-коммуникациялық, құрылыс, еңбек ресурстары және басқа да қолайлы мүмкіндіктер еді. Құдіретті уақыт Мемлекет басшысының бастамасымен жүзеге асырылған осы 32 артықшылықтың нақты өмір ақиқаты екендігін дәлелдеді. 20 жыл ішінде еліміздің бас қаласы – Астана төрткүл дүниені түгел тамсандырған тарихи құбылысқа айналғаны ақиқат. Арқа төсіндегі сәні мен салтанаты жарасқан елорда бүгінде озық идеяларды, жаңа ғылыми шешімдер мен сәулет өнерінің озық үлгілерін өмірге әкелетін жерұйық іспеттес [2].

Астана қаласы экономикалық өсуімен қатар территориясы да өсуде. 20 жылда Астананың аумағы 3 еседен аса өсіп отыр.

Осы жылдар ішінде қала халқының саны үш есе артып, 300 мың адамнан 1 миллион 325 мың адамға жетті. Қала халқының табиғи өсімі 4,5 есе артып отыр.

Сурет 1 – Астана қаласының халық саны, мың адам

Астана ең алдымен, жастар қаласы. Елорда тұрғындарының санын еліміздің барлық аймақтарынан білімге талпынып, арман қуып келген жастар еселеп өсіруде. Жылдар өткен сайын Астана халқының орташа жасы ұлғаймай, керісінше жасара түсуде. Астананың бүгінгі ажарын жастардың кескін-келбеті, бет-бейнесі, өмір салты, армандарымен салыстыруға болады. Екеуіне де жастық жігер, албырттық, талпыныс, жаңаша ойлау еркіндігі, сұлулық пен сымбат тән.

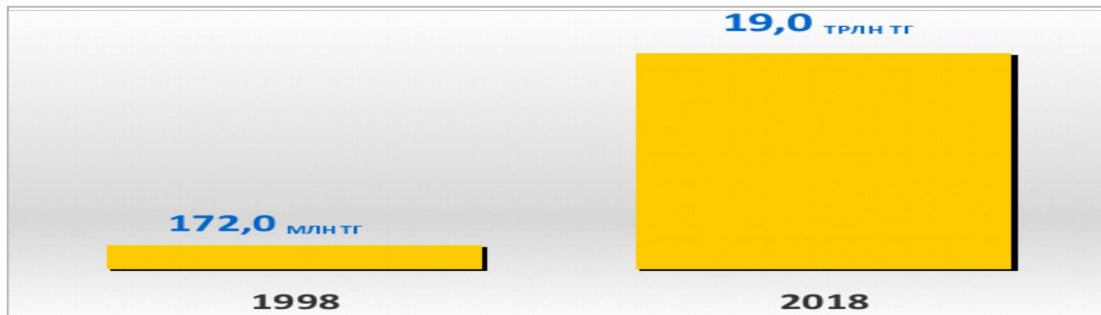
Бүгінде қала экономикасы жан басына шаққанды 30 есе артты. 20 жылда жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім көлемі 5 млн 273 мың теңгеге өскенін көреміз.

Сонымен қатар Астана қаласы жалпы ішкі өнім бойынша ең жоғары көрсеткішке жетті. Бүгінде қала өзін толық ақтап отыр және өсу қарқыны жоғары

Өнеркәсіп – Қазақстанның халық шаруашылығының жетекші саласы. Ол республикадағы қоғамдық өнімнің жартысын береді.

Сондай-ақ экономикалық өсімге құрылыс, ауыл шаруашылығы мен көлік саласы және өңдеу өнеркәсібіндегі өндіріс оң әсер етті.

Технологиялық және инфрақұрылымдық тұрғыдан дамудың жаңа кезеңіне тың серпін берілді.

Сурет 2 – Өнеркәсіп өндірісінің көлемі, млн.тенге

Астана – тек мемлекеттік қызметкерлердің ғана емес, кәсіпкерлердің де ордасы. Екі онжылдықта иен дала бизнес мегаполиске айналды. Қазір елордада 100 мыңнан аса шағын және орта кәсіп иесі тіркелген. Ал 1997 жылы небәрі 4,5 мың болғанын ескерсек, нәтижесі таңдай қақтырады. 2017 жылы Астанада салық түсімі 1 трлн теңгеге жетті, үштен бірі – осы бизнестің үлесі. Сол 1 трлн теңгенің 78%-ы республикалық бюджетке бағытталды. Яғни салықтан түскен табыс елорданың да, елдің де пайдасына жаратылуда. 20 жылда салық түсімі 70 есе артып, қаланың қоржынына 1 трлн теңге түскен.

Бүгінде Қазақстан арқылы бірнеше трансконтиненталды коридор өтеді. Жалпы, Қазақстан арқылы өткен жүк транзиті 2018 жылы жүк айналымы 221 есе, жолаушылар айналымы 49 есе өсті [3].

Елбасымыз Транзиттен түсетін жыл сайынғы табысты 2020 жылы 5 миллиард долларға жеткізу міндеті тұр.

Заманауи технологиялар жылдам өсіп келе жатқан мегаполистің проблемаларын тиімді шешуге жол ашады.

Астана қаласы – еліміздің саяси басқару орталығы ғана емес, Отанымыздың әлеуметтік-экономикалық дамуының бағыт-бағдарын анықтап отырған әлеуетті экономикалық көшбасшы. Яғни, толағай табыстың тасқыны да елордадан бастау алатыны анық.

20 жылда Астана миллионнан астам тұрғыны бар мегаполиске айналды. Енді елорда 2050 жылға дейін әлемнің үздік 10 қаласының бірі атанбақ. Оған жетудің бір ғана жолы – қажырлы еңбек. Адамның еңбегі пен мемлекеттің ұмтылысы ұштасқанда, ұлы міндеттер оңай орындалмақ.

Соңғы бес жылдың ішінде еліміздегі кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі 13,5 пайыз артып отыр. Күні кеше өткізілген ЭКСПО-2017 көрмесі бұл көрсеткішті еселей түсті. Өткен жылы тәуелсіз Қазақстанның биік беделін төрткүл дүниеге тағы да паш еткен айтулы оқиға – ЭКСПО-2017 көрмесі болғанын әлем мойындады.

Шындығын айтар болсақ, Елбасының ғажайып жобасымен дүниеге келген Астана 20 жыл бойы ең басты ұлттық идея ретінде халқымызды өркениет биігіне бастап келеді. Елордамыз бүгінде жаһандық саяси үдерістер мен бітімгершілік бастамалардың белді қатысушысы ретінде әлем картасынан ойып тұрып орын алды. Аз уақыт ішінде Астана дүниежүзіне ұлтаралық татулықтың алтын бесігі ретінде танылды. Бүкіл әлемді бейбітшілікке шақырған халықаралық форумдардың ұйытқысына да айналып үлгерді. Әлемге әйгілі инвесторлардың қызығушылығын оятқан бас қаламыз шын мәнінде ірі қаржы орталығына айналып, халқымыздың ұлттық бренді болып қалыптасты. Аса зор табыспен өткізілген ЕХРО – 2017 халықаралық көрмесі де Астананың инновациялық әлеуетін айқын көрсетіп берді [4].

Астана – Қазақстан тәуелсіздігінің тұғыры. Еліміздің елордасы Ақмолаға қоныс аударғаннан бергі өткен 20 жыл мемлекетіміздің қауіпсіздігін, геосаяси еркіндігін,

территориясының мызғымастай беріктігін, ел экономикасының қарқынды даму стратегиясын қамтамасыз еткен тәуелсіз Қазақстан тарихындағы бетбұрыс кезең болып табылады. Жиырма жыл ішінде Астана Қазақстанның шынайы тәуелсіздігі мен егемендігін паш еткен мемлекеттік орталық болып танылды. Болашақта да елдіктің ерен елордасы – Астанада ғасырлар бойы Қазақстан халқының азат ойы мен мүдделері, асқақ арманы мен мақсаттары іс жүзіне асырыла беретін болады.

Елордамызда ЕХРО көрмесінің өткізуі Астананың әлемдік аренадағы абыройын одан әрі асқақтата түсті. Міне, осындай тамаша жетістіктер мен жеңістерге толы 20 жыл ішінде Ұлы даланың қақ кіндігі – Сарыарқа төсінде ХХІ ғасыр ғажайыбы, әлемдік мегаполис, арман қала бой көтерді.

Сан түрлі салада дамуы қарқын алған елордаға қарап, қазір Қазақстанның өзге қалалары да бой түзеп заман ағымымен ілесе дамуда. Басқаларға үлгі болатын бас қаламызға қандай мадақ айтылса да, нендей жырлар арналса да жарасымды, өйткені елдің әлеуметтік-экономикалық ахуалы жақсарып қана қойған жоқ, бір кездері қол жетпес армандай көрінген асулар алынып, белестер бағындырылды.

Есіл жағасында бой көтерген, жоғары технологиялық болашаққа ұмтылған, өз елін мақтаныш тұтатын көп ұлтты халқы бар әсем де мейірлі Астанамыз тәуелсіздікті тұрақтандыру жолында гүлденіп, мәңгі жасасын!!!

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылдың 10 қаңтарындағы Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері», Астана, 2018
2. Жылқыбай Жағыпарұлы, «Астананы асқақтатқан 20 жыл», <https://egemen.kz/article/163551-astanany-asqaqtatqan-20-zhyl>
3. Астана қаласының әлеуметтік – экономикалық дамуы, <http://astana.gov.kz/kk/modules/material/category/98/page/2>
4. Әбдіжапар Сапарбаев, Астана – еліміздің экономикалық дамуының басты катализаторы, <http://economics.kazgazeta.kz/p=10561>

МРНТИ: 10.09

Е.Е. Татиев

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, injuerke@mail.ru

ЕЛБАСЫ ИДЕЯСЫНЫҢ ӘЛЕМДІК САЯСАТТАҒЫ ОРНЫ

PLACE OF ELBASY NURSULTAN NAZARBAYEV'S IDEAS IN THE GLOBAL POLITICAL SYSTEM

Армызсыздар құрметті университеттің профессорлық-оқытушылар ұжымы, әріптестер және қонақтар қайырлы күн! Бүгін міне университет шаңырағында екі күнге созылған Астана қаласының 20 жылдығына арналған «ҰЛЫ ДАЛА АСТАНАСЫ» атты ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯСЫ өтіп жатыр, құтты болсын дегім келеді.

Менің сіздердің алдарыңызға алып келген баяндаманың тақырыбым – «Елбасы идеясының әлемдік саясаттағы ролі».

Баршамызға белгілі болғандай Қазақстан, тәуелсіздік алған уақыттан бері еліміз, мемлекетіміз және әлем үшін игілікті істер атқарып келе жатқанына білеміз және осындай толағай, өлшеусіз еңбектерге елбасымыздың Н.Ә.Назарбаевтың ролі орасан зор.

Кез-келген мәселеге ғылыми тұрғыдан пайымдау, талдап сараптама жасау қажетті мөлшерде маңыздылық әкелмек. Баяндамамыздағы «Елбасы идеясының әлемдік саясаттағы ролі» дегендегі «Әлемдік саясат дегеніміз не? Оның маңыздылығы қаншалықты?» Осы жағдайларға назар аударсақ.

Өткен ғасырдың 50 жылдарында саясаттану ғылымында аса елеулі ғылыми жаңалық орын алды. Ол саясаттану ғылымының аясынан саяси мәдениет арқылы салыстырмалы саясаттану ғылымынан бөлініп шығып, пайда болуы болатын. Аталған елеусіздей болып көрінетін салыстырмалы саясаттану саяси өмірдің практикалық жағын қамтып,

мемлекеттердің бір-бірімен өзара байланысын, мәдени-экономикалық жетістіктерін, артықшылықтарын сараптайтын ілім саласы болатын. Ал осы салыстырмалы саясаттану баяндамама арқау болып отырған және қазіргі уақытағы жаһандану жағдайында қалыптасқан әлемнің жаңа саяси жүйесін зерттейтін «әлемдік саясаттың» өмірге келуіне толықтай әсер еткен.

Бүгінгі күнде әлемдік саясат әлем мемлекеттерінің әлем сахнасына шығып, адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары, әлемдік татулық пен саяси тұрақтылықты көздейтін ойлар мен идеяларды, экономикалық, мәдени техникалық және технологиялық дамуларды жүзеге асырудың негізгі орталығына айналған. Жалпы әлемдік саясат мақсаты мемлекеттерді ғаламшарлық ортақ мәселелерді ұжымдық шешуге ұйымдастыру, олардың арасында бейбітшілік пен татулықты сақтау, адамзаттың өмір сүруіне жағдай жасау арқылы, оның тіршілігін қамтамасыз ету.

Енді Елбасы идеясының әлемдік саясаттағы ролі атты тақырыпқа оралып бірқатар маңызды мысалдармен қорытындыласақ:

Халықаралық қатынастар мен халықаралық ұйымдар негізімен байланысқан әлемдік саясат арнасында БҰҰ орны бөлек және оған Қазақстан Елбасы басшылығымен 1992 жылдың 2 наурызында Қазақстанның Біріккен Ұлттар Ұйымына мүшелікке қабылданған болатын.

Халықаралық ұйым өз қызметінде келесі 4 мақсатты көздейді екен:

- бүкіл әлемде бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау;
- ұлттар арасындағы достық қатынастарды дамыту;
- халықаралық мәселелерді шешуде халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру мен адам құқығын құрметтеуді қолдау;
- осы мақсаттарға қол жеткізуде ұлттардың бірлесіп әрекет ететін орталығы болу.

Мақсат міндеті айқын аталмыш БҰҰ Бас Ассамблеясының 47-сессиясында Мемлекет басшысы Н.Назарбаев, екі маңызды ұсынысты алға тартқан екен. Оның біріншісі – барлық үкіметтердің ізгі ниет білдіру тәртібімен “бір+бір” формуласы бойынша БҰҰ-ның бітімгершілік күш-жігерінің қорын құруды бастау. Бұл формула әрбір мемлекет оған өзінің қорғаныс бюджетінен бір пайыз бөліп, жыл сайын оны бір пайызға ұлғайтып отыруды көздейді. Нәтижесінде он жылдан соң бітімгершілік сомасы он есеге өскен екен.

Екінші ұсынысы – Азиядағы Өзара Ықпалдастық және Сенім Шаралары жөніндегі Кеңес (АӨСШК) шақыру. Әсіресе Азиядағы Өзара Ықпалдастық және Сенім Шаралары жөніндегі Кеңес идеясы рөлі аса маңызды. Қорытындысында Қазақстан және Қазақстан басшысы Азия құрлығында қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ықпалды әрі әмбебап құрылымын қайта құруға мұрындық болған.

Әлемдік бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау ісі, ядролық қарудан бас тарту, Азияда сенім шараларын орнату, Еуразия кеңістігінде интеграциялық үрдістерді нығайту, өркениеттер мен діндер диалогын шақыру – осының бәрі біздің мемлекет басшысының идеялық көрінісінен байқалған болатын.

Өткен жылы 2017 жылғы 10 қаңтарда Қазақстан алғаш рет БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі ретінде оның "Шиеленістерді алдын алу және бейбітшілікті сақтау" тақырыбы аясында аясында Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың "Қауіпсіз, әділ және гүлденген әлем құру үшін жаһандық әріптестікті нығайтуға қазақстандық тұжырымдамалық көзқарас" атты саяси жолдауын таныстырып өтті.

Аталған прагматикалық саяси жолдау жеті бөлімнен тұрады:

- I) ядролық қарусыз әлемді жақындату;
- II) жаһандық соғыс қатерін болдырмау және жергілікті жанжалдарды реттеу;
- III) өңірлік қауіпсіздік пен ынтымақтастықты нығайтуда Орталық Азияның мүдделерін ілгерілету;
- IV) терроризмге қарсы күрес;
- V) Африкадағы бейбітшілік пен қауіпсіздік мәселелері;
- VI) қауіпсіздік пен орнықты дамудың арасындағы ажырамас байланыстарды қамтамасыз ету;
- VII) Қауіпсіздік Кеңесі мен бүкіл БҰҰ жүйесін XXI ғасырдың қауіп-қатерлеріне бейімдеу.

ПЛАТФОРМА 1: ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

ҒТАХР: 14.25.01

А.К.Айткалиев, Г.С. Искакова

«№49 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ, бейнелеу өнері және сызу пәнінің мұғалімі¹ Семей қ.

ТЕХНОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ӘДІСТЕМЕЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

APPLICATION OF METHODOLOGICAL TECHNOLOGIES IN TEACHING TECHNOLOGY

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының стратегиялық бағыттарына сәйкес білім беру жүйесін дамыта отырып, әлемдік білім кеңестігіне ықпалдастырудағы негізгі бағдар-адамды қоғамның ең маңызды құндылығы шығармашылық әлеуетінің, танымдық біліктілігі мен мәдени құндылықтарының жоғары деңгейде дамуына, жеке тұлғасының қалыптасуына жағдай жасау.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру еліміздегі мектептерде оқыту процесінің мазмұндық болмысын жаңа әдіснамалық тұрғыдан негіздеуді талап етеді. Мұндай жаңа әдіснамалық жүйе дәстүрлі оқыту процесін түбегейлі өзгертудің қажеттігін көрсетіп, оқытудың шығармашылық қызметін дымытып, білім мазмұнының ұлттық негізде берілуін жаңа өркениеттік бағдар тұрғысынан жетілдіруді қарастырады.

Экономикасы қарыштап дамып келе жатқан елдерде телекоммуникацияның және ақпараттық технологияның өзгеруіне байланысты технологиялық революция жүруде. Сондықтан қазіргі нарықтық заман шығармашылықпен жобалау және жоспарлай білуді, жаңа технологияны қысқа мерзімде игеруді және жауапты шешімдерді жылдам қабылдауды талап етеді. Осыған байланысты жас ұрпақтың заман талабына сай бір емес. Бірнеше мамандықты игеруіне тура келеді, ал оған дайындық мектеп қабырғасынан басталуы тиіс.

Еңбекке баулу – мұғалімнің оқушыларға техникалық, технологиялық білім мен білік беретін, оқу мен еңбек үрдісін ұйымдастыратын, балаларды перспективалық технологиямен таныстырып, олардың перспективалық көзқарасын қалыптастыратын оқу үлгісі. Технологиялық еңбек сабақтарын жоспарлау оқу үрдісін ұйымдастырудағы нақтылы, бағдарламада қойылған мақсаттарды жүзеге асыруға, шеберханаларды ұтымды пайдалануға, сапасы жоғары өнім дайындауды қамтамасыз етеді. Оқушылар сабақта еңбекке қатысты нақты білім мен білікті игереді. Игеру ісі мұғалім тарапынан техникалық-технологиялық мағұлмат беру белгілі бір техникалық операциялардың орындалу әдістерін көрсету кезінде жүзеге асады. Мұғалім сабаққа дайындық барысында оның мақсатын, мазмұнын, құрылымын жоспарлайды, оқытудың әдістері мен түрлерін қарастырады. Осының бәрін қамтитын сабақ жоспары мынадай элементтерден тұрады:

- Сабақтың тақырыбы (оқушыларға берілетін техникалық-технологиялық білім мен біліктің көлемін қамтиды);
- Сабақтың мақсаты (білім, тәрбие мен даму аспектілерін қамтитын міндеттердің кешенімен таныстырады);
- Материалдық-техникалық базасы (жабдықтар, саймандар, материалдар, көрнекі құралдар, технологиялық карталар);
- Сабақтың құрылымы мен мазмұны оның мақсатына сәйкес белгіленеді, әрбір элементті орындауға жұмсалатын уақытты шамамен анықтауға мүмкіндік береді.

Қазіргі кезде шығармашылық еңбекке, еңбек тәрбиесіне ерекше көңіл бөлуде. Шығармашылық ойлау қабілеті кез келген адамда бар. Бұл әсіресе жас өспірімдерге тән қасиет. Психолог мамандар адамның бойындағы шығармашылық ойлау қабілетін бала

кезінен қалыптастыру керек деп есептейді. Технология пәні бойынша оқушыларға кең көлемде білім бере отырып, олардың қабілеттерін жетілдіре түсуге, белгілі бір кәсіпке бейімделуіне көмектеседі. Қазір көптеген мектептерде ірілі-ұсақты темір, ағаш өңдейтін станоктар бар. Оқушыларға тек оларды тиімді пайдалануды үйрету керек. Еңбекті оқушылардың білімдеріне және технология мен техника негіздеріне сүйене отырып ұйымдастырады. Сол үшін мұғалім оқушылардың физикадан, математикадан, сызудан, суреттен алған білімдерін пайдаланатынын ескереді.

Еңбекті ұйымдастырудағы мұғалімнің міндеті:

- еңбек объектілерін таңдау;
- материалдық-техникалық базаны нығайту;
- санитарлық нормалар мен қауіпсіздік техникасын сақтау;
- ұйымдастырудың тиімді түрлері мен әдістерін анықтау;
- нәтижелерді бақылау, есепке алу;
- оқушылардың өзін-өзі басқару топтарын құру;
- көрмелер ұйымдастыру.

Оқушылардың өзін-өзі басқару тәжірибесінде жұмысты топ жетекшілері атқарады. Олардың қызметі-топтың еңбек процесін ұйымдастыру, сапаны бақылау, талдау. Мұнымен бірге олар еңбек нәтижелерін бағалайды. Жұмыс барысы кезінде еңбек қауіпсіздігі мен санитарлық ережелерді қатаң сақтау жөнінде талаптар қойылады және олардың орындалуына ерекше назарда ұстау керек.

Сондықтан:

- сабақ өткізу кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- өндірістік-санитарлық еңбек қауіпсіздігіне қатысты ережелер мен нұсқамалар;
- талапқа сай аспаптармен жұмыс істеу.

Технология сабағы, оқушыларды еңбекке баулу сабағы олардың жеке және жас ерекшеліктерін ескере отырып жүргізіледі. Оқу материалының мазмұны қазіргі заман талабына сай ғылыми-техникалық жетістіктердің даму деңгейіне жақындатылған болуы тиіс. Оқу материалы оқушыға түсінікті болуы тиіс. Ол үшін әртүрлі әдістемелік құралдарды жиі қолдану керек. Оқушылардың жүктемесін олардың жас ерекшеліктерін ескере отырып берген дұрыс әрі ол қарапайым болғаны дұрыс.

Еркін тақырыптағы сарамандық жұмысты орындау кезінде оқушыларды қабілеттеріне байланысты үш топқа бөлуге болады.

Бірінші топқа, өз қабілеттері мен мүмкіндіктерін жақсы білетін, жаңа тапсырмаларды орындауға қызығушылықпен кірісетін және алғашқы қиындықтардың өзінде-ақ ешбір қысылмастан мұғалімнен көмек сұрайтын оқушылар жатады. Бұл топқа сурет салуға, жалпы өнерге бейімділігі бар оқушылар жатады.

Екінші топқа, өз қабілеттері мен мүмкіндіктерін сенімсіз бағалайтын оқушылар жатады. Аздаған қиындықтардың өзінде-ақ олар көмек сұраудан қысылады және не істерін білместен жұмыстарын тоқтатады. Мұндай оқушыларға көбірек көңіл бөліп, оларға өз күштеріне деген сенімділік ояту керек. Олардың еңбегін бағалау кезінде тіпті ең шағын жетістіктерін атап өтіп, жұмысқа деген құлшынысын ояту керек. Оларға ауық-ауық көмекке келіп, олардың жұмыстарының сәтті орындалып келе жатқандығын айтып, көңілдерін көтеріп отыру керек.

Үшінші топқа, өз мүмкіндіктерін бағалай алмайтын оқушылар жатады. Олар өз мүмкіндіктерін асыра бағалайды. Олар кез келген жұмысқа белсенді және сеніммен кіріседі.

Алайда алғашқы қиындықтардың өзінде бұл қиындықтардан қалай өтуге болатыны туралы ойламастан тоқтайды. Мұғалімнен көмек сұрамастан, өздеріне басқа жұмыс беруін өтінеді. Егер мұғалім басқа жұмыс бермесе, жұмыс істеуін тоқтатады. Бұл жағдай жұмыс істеп жатқан басқа оқушыға кесірін тигізуі мүмкін. Сондықтан мұғалім оларға өздері сұраған жұмысты беріп алғашқы қиындықтар кездескенде мұғалімді шақырулары тиіс екендігін түсіндіреді. Мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі – оқушылардың үш тоқсан бойы алған білімдерінің және төртінші тоқсанда орындаған шығармашылық жұмыстарының нәтижелерін қорыту. Мұғалім оқушылардың бойына еңбек сүйгіштік қасиетін және еңбекке деген дұрыс көзқарасын қалыптастырады. Мұғалім оқушыларды еңбектенуге, алға қойған мақсатына қол жеткізуге және өз еңбегінің нәтижелерін көре білуге үйретуі тиіс. Мұғалім оқушыларды ептілікке, аспаптармен жұмыс істей білуге, бірлесіп жасаған еңбекті бағалауға үйретеді. Жұмыс кезінде бір-біріне көмектесу керетігін түсіндіреді. Технология сабағында оқушылардың эстетикалық талғамдарын арттыру басты орын алады. Неге десеніз, әрбір

жасалған бұйым сапасы жағымен қоса эстетикасы жағынан да тартымды болуы тиіс. Мұғалімнің басты міндеті-оқушыларды шығармашылық жұмысқа дайындау және оларды қызықтыру. Оқушыларды тапсырмаларды орындауға дайындау үшін педагогикалық ұйымдастыру, техникалық-экономикалық дайындық пен психологиялық-педагогикалық талаптар сияқты шарттар орындалуы тиіс.

Ұйымдастыру кезеңінде мұғалімге қойылатын талаптар:

- еркін тақырып бойынша оқушылар тандап алған жұмыс процесін басқару;
- жұмыстың ұжымдық, топтық және жеке түрлерін жолға қою, оқушыларды қауіпсіз еңбекпен қамтамасыз ету;

- жұмыс орындарында санитарлық-гигиеналық нормалар мен қауіпсіздікті сақтау;
- оқушылардың ой-өрісін үнемі кеңейтіп отыру.

Басты талап материалдық-техникалық базаны дайындау болып табылады:

- еңбек құралдарын, өңделетін материал мен оның технологиялық процесін оңтайлы таңдау;

- оқушы еңбегін тиімді жабдықтау;

- жұмыс орнын тиімді жабдықтау;

- оқушы еңбегінің мазмұны.

Мұның бәрі жобалық оқытудың шығармашылық элементтеріне жатады.

- еңбекті ұйымдастыру формаларын таңдау;

- еңбекке үйрету әдістері мен жолдары;

- оқушылар еңбегін ұйымдастыру.

Мұғалім сарамандық жұмысты оқу-әдістемелік материалдардың көмегімен өткізуі тиіс. Бұл үшін ол қосымша әдебиеттерді, бағдарламаларды пайдалануы және әртүрлі ғылыми негіздер мен еңбекке үйрету бағдарламасы арасындағы өзара байланысты есепке алу керек.

Технология пәнін оқытуда – еңбек етудің алғышарттарын үйрену арқылы оқушыны жеке тұлға ретінде тәрбиелеу көзделеді. Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында «Негізгі мақсатымыз – Қазақстанның әлемнің елу дамыған елдерінің қатарына енуі» делінген. Сол себепті, әр оқушыға оның қабілеттеріне сәйкес келетін білім беру өрісі қажет.

Адамға ең бірінші өмірлік қажеттілік – еңбек ету. Еңбек тәрбиесі – барлық тәрбиенің қайнар көзі. Қол өнер шеберлігіне меңгерту арқылы ұрпақты адамгершілік рухында тәрбиелей аламыз. Өйткені оқушы алған теориялық білімін іс жүзінде қолдана отырып, оны өмірмен, өзінің іс-әрекетімен байланыстыра білгенде ғана өзіне де пайдасын тигізе алады. Технология сабағы арқылы оқушыны іскерлікке, ұқыптылыққа, әдемілікті сезіп, қабылдауға үйретеміз.

Әдебиеттер

1. Жексембекова В. Қазақстандағы этникалық қарым-қатынастар: прогресс үшін бірігу // Саясат, 2002, № 11. 30-32 б.
2. Борисова Б.М. Даралық және кәсіп. – М: Білім, 1991. 116 б.
3. Қысқаша психологиялық сөздік. / ред. А.В. Петровский. Ростов Н/Д: «Феникс» баспасы, 1998. 81-82 б.

МРНТИ: 14.25.09

А.Т. Байделинова

Школа – сад №14, г.Семей, baize_alf@mail.ru

ПРИЕМЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

THE METHODS OF TEACHING IN MUSIC LESSONS

*«Музыка – одно из сильнейших
орудий воспитания каждого человека»
Д.Д. Шостакович*

Музыкальное искусство в обществе содействует его гуманизации и участвует в эстетическом наполнении общественной жизни. Эмоциональные переживания человека всегда связаны с его нравственными ценностями, с тем, что он почитает за добро и зло. Творчески мыслящие люди отличаются от тех, кто способен только усваивать знания и выполнять привычную, хорошо налаженную работу, богатством внутренних переживаний, их тонкостью и глубиной. Высокоразвитая эмоциональная сфера помогает им обращаться в сложных ситуациях к подсознанию и находить решения поставленных задач. То, как человек воспринимает мир, зависит не только от свойств наблюдаемого объекта, но и от психологических особенностей самого наблюдателя, его жизненного опыта, темперамента, состояния в данный момент. Музыкальные интересы человека составляют одно из звеньев его общей духовной культуры. Для развития личности человека необходимо восприятие музыки различных жанров. В наше время дети слушают музыку разных жанров. Но не может не тревожить, что дети мало знают классическую музыку, а порой совсем ее не воспринимают. А ведь классическая музыка – это лучшее, отобранное временем наследие человечества. Осмысленное прослушивание музыки, изучение значимых музыкальных произведений активизируют мышление, память, внимание; развивают чувственное познание – ощущение и восприятие; укрепляют психическое здоровье детей. Это давно доказано музыкальной психологией, которая как наука зародилась в недрах философии. Еще античные мыслители, размышляя о законах устройства миропорядка и общественной жизни, сделали ряд важных наблюдений и выводов, касающихся роли и значения музыки в общественной жизни. Любить музыку – значит испытывать потребность в общении с ней, переживать радость, волнение, печаль, слушая ее. Понимать музыку – значит воспринимать ее сознательно, отдавая себе отчет в ее содержании. Действительно, существует тесная связь между этими понятиями; «понимать» и «любить», **воспринимать** сознательно и эмоционально, чтобы глубже переживать и чувствовать музыку. Исследователи подтверждают благотворное влияние слушания классической музыки не только на умственные способности человека, но и на развитие его мозга в целом. Люди, которые слушают классическую музыку в детстве, имеют отличную память и способность к языкам. Кроме того, ученые обнаружили, что мозжечок у музыкантов на 5% больше, чем у людей, не имеющих отношения к этой профессии. Именно этот участок мозга, отвечающий за координацию движений, «слушает» и чувствует музыку! Музыкальная психология предлагает использовать музыку в оздоровительных целях, предлагая ее как для слушания, так и для исполнения и творчества. Способность музыки непосредственно влиять на эмоциональное состояние человека обеспечивает глубокие переживания **в процессе ее восприятия** и исполнения. Высшая цель школьного музыкального образования заключается в передаче положительного духовного опыта поколений, сконцентрированного в музыкальном искусстве. Практика музыкального воспитания показывает, что глубокое проникновение в идеи произведений искусства достигается только в том случае, если ученик сможет увидеть в нем нечто значимое для себя, то, что отвечает его внутренним потребностям и надеждам, когда удастся достичь соотнесения содержания произведения, написанного давно, с духовным мироощущением слушателя сегодняшнего дня. Этой возможностью обладает классическая музыка. На музыкальных занятиях школьники встречаются с произведениями не только специально написанными для детей, но и выходящими за пределы детского репертуара – с сочинениями классическими и современными, отечественных и зарубежных композиторов, а также с музыкальным фольклором разных народов. При этом способность школьников к эмоционально - непосредственному и в то же время основанному на размышлении, осмысленному восприятию музыкальной классики, свидетельствует о степени их музыкального развития, музыкальной культуры. Музыка, выполняя множество жизненно-важных задач, призвана решать самую главную – воспитать в детях чувство внутренней причастности к духовной культуре человечества, воспитать жизненную позицию школьников в мире музыки. Поэтому

воспитание эмоциональной культуры ребенка – важнейшее условие для оптимизации художественно развитой творческой личности. Это только некоторые формы, методы и приемы общения детей с музыкой, которые направлены на развитие творческого воображения, на развитие восприятия музыкального образа, а через него – на восприятие разных сторон жизни.

Одна из наиболее перспективных технологий в области музыкального обучения – это развитие процесса музыкального восприятия на уроках музыки.

Восприятие музыки – это процесс музыкального мышления, целостное, эмоционально – осознанное познание содержания, смысла музыкального произведения. Основой воспитания у школьников музыкального вкуса являются художественно ценные произведения и активная музыкальная деятельность, направленная на их освоение. Правильно организованное слушание музыки, разнообразные приемы активации восприятия (например, через движение, игру на простейших музыкальных инструментах, а также вокализацию тем) способствуют развитию интересов учащихся, формированию их музыкальных потребностей. Музыкальное восприятие – сложный процесс, в основе которого лежит способность слышать, переживать музыкальное содержание как художественно-образное отражение действительности. Музыка воздействует комплексом выразительных средств. Это – ладогармонический склад, тембр, темп, динамика, метроритм. Они передают настроение, основную мысль произведения, вызывают ассоциации с жизненными явлениями, с переживаниями человека. Восприятие музыкальных образов происходит благодаря своеобразной творческой деятельности слушателя, так как включает его собственный опыт (музыкально-слуховой и жизненный). В результате идея произведения воспринимается как нечто сокровенное. Именно поэтому музыковеды утверждают, что слушать музыку так, чтобы слышать ее – это напряженная работа сердца, ума и особое творчество. В первую очередь важно привить детям элементарные навыки восприятия музыкальных структур, так как для слушателя, лишенного чувства восприятия формы, не ощущающего ее в данном сочинении, музыка «не оканчивается, а прекращается». Иначе, анализ музыкальных произведений углубляет их эмоциональное восприятие. Воздействуя, музыка способна волновать, радовать, вызывать к себе интерес. Радость и печаль, надежда и разочарование, счастье и страдание – всю эту гамму человеческих чувств, переданную в музыке, учитель должен помочь детям услышать, пережить и осознать. Педагог создает все условия для проявления эмоционального отклика учащихся на музыку. Только потом он подводит их к осознанию содержания произведения, выразительных элементов музыкальной речи и комплекса выразительных средств. Благодаря этому произведение оказывает более сильное воздействие на чувства и мысли детей. У них формируются навыки культурного слушания, умения рассуждать о музыке, то есть давать эстетическую оценку ее содержанию. Учитель разными средствами стремится внести радость в общение детей с музыкой. Это во многом зависит от используемых на уроке произведений. Они должны быть художественно ценными, образно-увлекательными близкими детям по содержанию, доступными по языку и вместе с тем должны удовлетворять потребность учащихся в общении с прекрасным.

Музыкальному восприятию свойственны:

эмоциональность

целостность

образность

осмысленность

ассоциативность

Развить процесс музыкального восприятия – значит научить слушателя переживать чувства и настроения, выражаемые композитором с помощью игры звуков, специальным образом организованных; включить слушателя в процесс активного сотворчества и сопереживания идеям и образам. Для умения слушать серьезное музыкальное произведение необходимо иметь достаточный уровень развития специальных музыкальных способностей – слуха, памяти, мышления, воображения. Все они развиваются в процессе целенаправленных музыкальных занятий, как-то: пение в хоре, ритмика, прослушивание одних и тех же музыкальных произведений, разучивание мелодических тем, которые встречаются в прослушиваемом произведении, изучение биографий композиторов и особенностей их творческого пути. Развитие восприятия предполагает умение вычленять из

общей ткани отдельные средства музыкальной выразительности – мелодию, гармонию, фактуру, темп, ритм и другое; освоение принципов творческого преобразования и отражения действительности в звуках музыки; выявление ассоциаций, которые вызваны тем или иным средством. Когда слушатель воспринимает музыкальное произведение и оно глубоко захватывает его, в идеальном случае происходит то, что Л.С. Выготский называл чудом искусства, а американский психолог А. Маслоу – «пиковым переживанием». В момент переживания «пикового» опыта человек, согласно А. Маслоу, испытывает свое единение с Вселенной. Он выходит за границы собственного Я и ощущает мир как свое естественное продолжение. В момент «пика» человек приобретает особое восприятие – он видит вещи как бы впервые, в их единственности, неповторимости. Такие переживания вызывают стремление к творчеству и способствуют росту личности человека.

Процессы восприятия музыкального произведения зависят от индивидуальных особенностей ребенка-слушателя, его общего и музыкального развития, жизненного опыта, интересов, от социального окружения и статуса их семьи, который определяется уровнем образования родителей и родом их занятий. Слушая, например, пьесу П.И. Чайковского «Песня жаворонка» и не зная еще ее названия, а воспринимая лишь спокойный, светлый характер мелодии, дети, даже имеющие одинаковую подготовку, будут переживать и мыслить по-разному. У одних может возникнуть представление о картине природы, о птицах. Другие могут почувствовать лишь характер изложения: «тихая, легкая, нежная». У третьих появятся приятные чувства, которые ассоциируются с определенными жизненными явлениями. Педагог должен словесными пояснениями вызвать конкретные переживания и направить внимание детей на особенности средств музыкальной выразительности, – которые придают произведению светлый, мечтательный характер и создают образ поющего жаворонка. Педагог поощряет правильные реакции детей на музыку. Большое значение для воспитания интереса к восприятию музыки имеют создание эмоционально благоприятной обстановки и эмоционально положительное отношение к музыке самого педагога, пример которого для детей весьма важен. Кроме того, особую роль в формировании эстетического восприятия музыки играет разнообразие форм занятий.

Восприятию любого произведения должна предшествовать **установка**. Установка на восприятие это готовность человека воспринимать какое-либо явление. Установка имеет организационные и методические моменты.

Организационные моменты: слушать музыку в тишине, создать атмосферу концертного зала.

Методические моменты – это методически грамотное слово учителя перед прослушиванием музыкального произведения. Словом предвосхитить содержание музыкального произведения.

Подготовка школьников к эмоциональному восприятию музыки может осуществляться разными методами и приемами.

Метод (от греч. *metodos* – путь к чему-либо) в образовательном процессе выполняет роль связующего звена между целью и конечным результатом, т.е. метод является способом, который позволяет достичь намеченную цель и представляет завершённое действие. Метод имеет двухсторонний характер, проявляя себя с внешней и внутренней стороны. Внутренняя сторона определяет правила, на основе которых осуществляется его движение, действия. Внешняя сторона связана со средствами его осуществления. Каждый из методов организует определенным образом деятельность учителя и учащихся. Он определяет как направление их действий, так и правила по которым они осуществляют свою деятельность на урок

Приемы по отношению к методу, носят подчиненный характер. Прием представляет единичное действие, шаг, ведущий к намеченной цели, прием отличается незавершенностью. Прием имеет односторонний характер. Ориентация на результат, ради которого был выбран тот или иной метод, является условием выбора приемов. Одни и те же приемы могут быть использованы в разных методах. И наоборот, один и тот же метод в практике его реализации может включать различные приемы.

Итак, конструируя урок музыки, учитель точно должен определиться в своем понимании педагогических категорий «метод» и «прием». Выделим те их признаки, на основе которых они будут использоваться в дальнейшем изложении:

Метод призван урегулировать способы взаимосвязанной деятельности учителя и учащихся, направленные на достижение педагогической цели. В выборе методов для урока ведущая и направляющая роль остается за учителем.

Метод определяется на основе его двустороннего проявления. Внутренняя сторона определяет правила, на основе которых осуществляется его движение, действия. Внешняя сторона связана со средствами его осуществления.

Методы обучения, используемые на уроке музыки, характеризуются на основе трех признаков: направленности (для решения какой задачи они используются), системности (каждый метод есть совокупность элементов, входящих в его структуру), характера взаимодействия субъектов обучения (учителя и учащихся).

В состав метода входят приемы как отдельные элементы метода, они характеризуют глубину его осуществления. Так же, как и метод, приемы направлены на решение какой-либо задачи, имеют состав элементов, но отличаются своим односторонним действием.

Выделяя конкретные методы, мы будем исходить из того, что они связаны с достижением дидактических целей обучения и решением учебных задач на основе взаимодействия учителя и учащихся. Деятельностная сущность является основой этих методов, их содержание позволяет организовать субъект-субъектное взаимодействие на уроке, а их эффективность связана с изменениями, происходящими во внутреннем мире ребенка.

Метод моделирования необходимо включать в учебный процесс с раннего школьного возраста. Это универсальный и общий для искусства метод. Он требует самостоятельности в добывании и присвоении знаний (которые при прохождении пути композитора не отчуждаются от ребенка), творчества (когда школьник, в опоре на музыкальный опыт и на воображение, фантазию, интуицию, сопоставляет, сравнивает, преобразует, выбирает, создает и т.д.), развития способности к индивидуальному слушанию и творческой интерпретацией. Метод моделирования художественно-творческого процесса направляет мышление учащихся в русло выявления истоков происхождения изучаемого явления.

Проблемный метод подчеркивает важность самостоятельного принятия детьми решений: «Учитель должен стремиться к тому, чтобы учащиеся как можно чаще сами отвечали на возникающие по ходу урока вопросы, а не довольствовались получением от учителя готовых ответов истин, которые им остается лишь запомнить». Надо сделать все возможное, чтобы до правильных ответов учащиеся додумывались *сами*... Важно, чтобы решение новых вопросов приобретало форму кратких собеседований учителя с учащимися. В каждом таком собеседовании должно наглядно ощущаться три неразрывно связанных момента:

- Первый – четко сформулированная учителем задача;
- Второй – постепенное, совместно с учащимися, решение этой задачи;
- Третий – окончательный вывод, сделать который и произнести (всегда, когда это возможно) должны сами учащиеся”.

Метод «музыкальный театр» направлен на постижение целостного музыкального содержания. Средства – звук, жест, танец, слово, литературный сюжет, стихи. Особенностью является то, что определяемые учителем средства, должны быть реализованы в синтезе, например звук + жест. Этот метод помогает ребенку сделать музыку зримой, осязаемой, что очень важно на начальном этапе взаимодействия с музыкальным искусством, когда дети еще не могут говорить о музыке.

Метод погружения – позволяет осознать ценностно-смысловое значение музыкального произведения в жизни человека. Средством реализации данного метода являются различные жизненные ситуации, содержание которых могло бы быть связано или было связано с тем или иным произведением. Эти ситуации конструируются на основе реальных событий, взятых из литературных источников или специально придуманных.

Метод «пластическое интонирование» – направлен на освоение способов «активного слушания». Особенностью данного метода является целостное восприятие музыки, через моторику своего тела.

Этот метод связан с именами таких педагогов, как Д.Б.Кабалевский, Т.Вендерова, В.Коэн. Средства реализации метода – музыка, жест.

Метод проектов – позволяет учащимся проявить как свои знания, умения в самостоятельной работе с информацией, так и волевые качества, интересы и предпочтения. Проект – это способ достижения цели, через детальную разработку имеющейся проблемы. Круг проблем может быть связан с творческими портретами композиторов, событиями музыкальной жизни страны, историей создания музыкальных сочинений и т.д.

Метод «синквейн» – является одним из методов развития критического мышления. Помогает научиться доказательно и логично строить свои высказывания о музыке. Метод основан на дедуктивном структурировании процесса осмысления музыкального произведения. Перевести музыку на язык слов очень сложно. Необходимо не только научиться подбирать адекватные звучанию музыки слова, но и выражать их в словесной форме. Данный метод представляет определенную конструкцию высказывания, которое основано на алгоритме действий, состоящих из 5 шагов. Средства: слова, алгоритм основных действий. Приемы соответствуют действиям по алгоритму:

- 1 – сформулировать основную мысль, звучащего произведения (не более двух слов);
- 2 – двумя глаголами дополнить характеристику выделенной мысли;
- 3 – охарактеризовать ее с помощью трех прилагательных;
- 4 – в одном предложении выразить собственное отношение к основной идее произведения;
- 5 – одним словом сделать вывод-итог, акцентировав ценностно-смысловое значение произведения.

Метод – «цифровой диктант». Этот метод позволяет за очень короткое время проверить и оценить знание музыкального содержания. Учитель формулирует задание и предлагает выбрать один из ответов (да или нет). Каждый ответ имеет определенную цифру: Да – 1, Нет – 0. Учащиеся в своей тетради должны записать только цифру выбранного ими ответа. Данный метод позволяет учащимся наглядно оценить уровень своих достижений. Средством являются формы тестовых заданий с двумя и более ответами. Возможно использование компьютерного варианта представления заданий.

Метод – «викторина». Метод, широко используемый в практике музыкального воспитания. Позволяет проверить и оценить знания, связанные с музыкальным содержанием. Средствами являются вопросы и ответы. Учитель формулирует вопрос, учащиеся дают на него ответ. Вопросы и ответы могут быть составлены в форме тестовых заданий, с выбором ответа, на дополнение, на установление соответствия. Возможны задания со свободным ответом. Такие задания требуют точного определения критериев для их оценки.

Методический прием. Чтобы развить у учащихся восприятие музыки и сформировать у них способность следить за развитием музыкального образа поможет методический прием – составление психологического портрета героя. Разнообразные слуховые представления, полученные в активной музыкальной деятельности, осознаются детьми, обобщаются в музыкальных картинках, ярких словесных характеристиках образов. Так, благодаря приемам активизации наблюдения за развитием музыкального образа, создаются условия для усвоения знаний о музыке, полученные знания помогают ребятам осознанно воспринимать музыку, высказывать о ней свои суждения.

Существует **прием цвет-настроение**. Он позволяет детям принять новое слово и в игровой форме высказываться о характере музыки. Действительно, одно из форм процесса обучения – игра – по сей день является самой занимательной, увлекающей, доставляющей удовольствие ученикам в овладении знаниями. Это прием так же помогает выявить реакции детей на музыку, закрепить представление о ее характере. Определенный цвет связывается с соответствующим настроением музыки: пастельные, светлые тона (голубой, розовый) – с нежным, спокойным характером музыки; темные, густые тона (темно-коричневый, темно-синий) – с мрачным, тревожным характером; интенсивные, яркие тона (красный) – с решительным торжественным характером. Необходимо развивать представления ребят о выразительности цвета, обсуждать вместе с ними, какие рисунки соответствуют характеру музыки и почему. Воображение у ребят младшего школьного возраста, как правило, яркое, живое, и “музыкальные картинки” они слушают с удовольствием. Их зрительные ощущения реализуются в рисунках, отражающих настроения, навеянные прослушанной музыкой, которые они рисуют прямо на уроке или дома.

Прием Кластер – в переводе «гроздь», во главу ставится ключевое слово. Помогает научиться доказательно и логично строить свои высказывания о музыке, т.е. перевести музыку на язык слов.

Учиться слушать музыку учащиеся должны непрерывно на протяжении всего урока: и во время пения, и во время игры на инструментах, и в моменты, требующие наибольшего внимания, сосредоточенности и напряжения душевных сил, когда они выступают в роли слушателя. Понимая проблему развития музыкального восприятия, педагог на протяжении всего занятия побуждает детей прислушиваться к звучащей музыке. Только тогда, когда дети будут чувствовать и осознавать характер музыки, выражать его в своей творческой деятельности, приобретенные навыки и умения пойдут на пользу их музыкального развития. Творчество детей базируется на ярких музыкальных впечатлениях. Слушая музыку, ребенок всегда слышит не только то, что в ней самой содержится, что заложено в ней композитором (и, конечно, исполнителем), но и то, что под ее влиянием рождается в его душе, в его сознании, то есть то, что создает уже его собственное творческое воображение. Так, прослушанное произведение рождает в нем сложный сплав объективного содержания музыки и субъективного ее восприятия. К творчеству композитора и к творчеству исполнителя присоединяется творчество слушателя! Музыкально-слуховые представления не рождаются на основе природных задатков. Процесс творчества есть процесс переживания и создания смысла, процесс же восприятия есть сопереживание и понимание этого смысла. Эстетическое сопереживание и связанный с ним процесс сотворческого восприятия искусства становятся основой для самостоятельной созидательной деятельности школьников. Поэтому воспитание эмоциональной культуры ребенка – важнейшее условие для оптимизации художественно развитой творческой личности. Это только некоторые формы, методы и приемы общения детей с музыкой, которые направлены на развитие творческого воображения, на развитие восприятия музыкального образа, а через него – на восприятие разных сторон жизни.

Литература

1. Методика музыкального воспитания в детском саду: «Дошк. воспитание»/ Н.А. Ветлугина, И.Л. Дзержинская, Л.Н. Комиссарова и др.; Под ред. Н.А. Ветлугиной. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1989. – 270 с.: нот.
2. Гогоберидзе А.Г. Детство с музыкой. Современные педагогические технологии музыкального воспитания и развития детей раннего и дошкольного возраста: Учебно-методическое пособие / А.Г. Гогоберидзе, В.А.Деркунская. – ООО «ИЗДАТЕЛЬСТВО «ДЕТСВО- ПРЕСС», 2010 . – 656 с.
3. Каплунова И. Праздник каждый день: программа музыкального воспитания детей / И.Каплунова, И. Новооскольцева. – СПб.: Композитор, 1999.– 63 с.
4. Педагогическая психология / Н.В.Клюева [и др.]. – М. Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – 399 с.
5. Слостенин В.А. Педагогика: учебник по дисциплине «Педагогика» для вузов по педагогическим специальностям / В.А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2008. – 576 с.

ҒТАХР: 14.25.01

Т. Сембаева, А.Т. Дүйсенбаева

«№35 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ, бастауыш сынып мұғалімдері, Семей қ.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМГЕ – ЖАҢАША КӨЗҚАРАС

UPDATED EDUCATION – NEW REVIEW

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында (17 қаңтар, 2014 жыл) белгіленген «орта білім жүйесінде жалпы білім беретін мектептерді Назарбаев зияткерлік мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу керек; мектеп түлектері қазақ, орыс және ағылшын тілдерін білуге тиіс, оларды оқыту

нәтижесі сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеру болуға тиіс» деген міндетін орындауда мұғалімдердің біліктілігі қашанда бірінші орынға шығады.

XXI ғасыр-жаңа технология мен ақпараттандыру ғасыры. Өскелең елдің айбынды болашағы үшін – ең әуелі сапалы білім қажет. Ол үшін еліміздің білім саясатындағы ғылым-техникалық әлеуетін жұмылдыру, ғылымның басым бағыттарын дамыту жолындағы ресурстарды шоғырландыру, оның жетістіктерін өндіріске енгізу инновациялық дамудың негізгі көзі.

Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Бастауыш сынып пәндеріне арналған оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттары оқушылардан шынайы проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі – құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ – ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) курс барысында меңгереді.

Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериялық бағалау жүйесіне өтеді. Критериалды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Ең жоғары балл 60 ұпай, орташа балл 48 ұпай деп белгіленеді. Баланың жан-жақты ізденуіне ынталандырады. Бұл бағалау жүйесінің артықшылығы, баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылыммен айналысуына ықыласын туғызады. Дәстүрлі бес балдық бағалау жүйесі жойылады. Қалыптастырушы бағалау күнделікті оқыту мен оқу үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады және тоқсан бойы жүйелі түрде өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау үздіксіз жүргізіле отырып, оқушылар мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді және балл не баға қоймастан оқу үдерісін түзетіп отыруға мүмкіндік береді. Жиынтық бағалау оқу бағдарламасының бөлімдерін (ортақ тақырыптарын және белгілі бір оқу кезеңін (тоқсан, оқу жылы, орта білім деңгейі) аяқтаған оқушының үлгерімі туралы ақпарат алу мақсатында балл және баға қою арқылы өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау барлық пәндер бойынша қолданылады.

Кіріктірілген білім беру бағдарламасында қазақ тілі пәнінің берілу жайы да өзгеше. Бағдарлама оқушының төрт тілдік дағдысын: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым жетілдіруге бағытталған. Бұл төрт дағды оқу жоспарында «Шиыршық әдісімен» орналастырылған және бір-бірімен тығыз байланысты. Яғни, жыл бойына бірнеше рет қайталанып отырады және сынып өскен сайын тілдік мақсат та күрделене түседі.

Қорыта айтқанда, аталмыш бағдарламаның мәні, баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірінде қажетке асыра білуі керек. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс» ұғымына құрылған. Ұстаздарға үлкен жауапкершілік міндеттелді. Оқушылардың бойына XXI ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектену керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады. Үйренгеніміз де, үйренеріміз де көп.

Қазақстанда білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы жобасында Қазақстандық білім беру жүйесін жақсарту үшін, ең алдымен ұстаздардың мәртебесін арттыру, біліктілігін дамыту бағытына үлкен мән берілген. Осыған байланысты қазіргі таңда еліміздің білім беру жүйесіндегі реформалар, өзгерістер мен жаңалықтар мұғалімнің өткені мен бүгіні, келешегі мен болашақ жайлы ойланып, жаңа идеялармен жұмыс жасауға негіз болады. Елбасымыздың жолдауында айтқандай: Болашақта өркениетті дамыған елдердің қатарына ену үшін, заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған 30 елдің қатарына жеткізетін – білім. Ғылым мен техниканың күн санап өсуіне байланысты педагогика ғылымының теориясы мен оқыту үрдісі де түбегейлі өзгерістерге ұшырауда.

Сын тұрғысынан ойлау бағдарламасы қызығушылықты ояту, мағынаны тану, ой-толғаныс кезеңдерінен түзеледі.

Қазіргі білім беру жүйесінде жаңа технологияларды енгізу күннен-күнге басты талапқа айналып, осы әдістерді жетілдіре түсу қажеттігі күшейіп келеді. Мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болса да, мұғалім оқушының өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді. Оқушының тұлға ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады.

Барлық дамыған елдер өзінің бірегей жоғары сапалы білім беру жүйесіне ие. Негізгі мектеп үшін, барлық мектептердегі оқыту стандарттарын Назарбаев Зияткерлік мектептерінің деңгейіне дейін жақсарту қажет. Жоғарғы мектеп түлектері қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгеріп шығулары тиіс. Оқытудың нәтижесі сын тұрғысынан ойлау, өздігінен зерттеу және ақпаратты терең талдау дағдыларын меңгеруге тиіс. Қазіргі мемлекеттік бағдарламаларда Назарбаев Зияткерлік мектептерінің білім берудегі озық іс-тәжірибелерінің ең үздік үлгілерін еліміздің барлық білім беру мекемелерінде кіріктіру көзделген.

Заманауи қоғамның зиялы азаматына білім беру- саналы түрде жоғары дамыған, сын тұрғысынан және жаңашыл ойлай білетін, рухы мықты, өз білімін қоғамның алға басуына жұмсай алатын адамды тәрбиелеу. Білім беру бағдарламасында тәрбие мен оқыту ажырамас байланыста болады.

Заманауи мектептердің мақсаты -жоғары білімді, шығармашыл адамның үйлесімді тұлғаланып, дамуы үшін қолайлы білім беру кеңістігін жасау болып табылады. Өз білімінің нәтижесінде оқушы бойында сын тұрғысынан ойлау, білімін шығармашылықпен пайдалана білу, зертеушілік дағдылары, АКТ дағдылары, топта және жеке жұмыс істей білуі, тілдік дағдылары, қойылған міндеттер мен күрделі мәселелерді шеше білу дағдылары қалыптасады. Мектеп бағдарламасына кіріктірілген пәндерді енгізу оқушының жалпы дамуына және тақырыпты сабақта тереңірек зерттеп, әлем туралы тұтас ұғымының қалыптасуына септігін тигізеді.

Пәнаралық байланыс негізінде кіріктіре оқыту идеясын Я.А.Коменский: «Бір-бірімен байланысы бар заттар, сол байланысты көрсетіле отырып оқытылуы қажет», – деген болатын. Қазіргі таңда кіріктірілген бағдарламалар оқу-тәрбие процесін технологияландырудың бірден-бір шарты болып табылады.

Ұстаздарға үлкен жауапкершілік міндеттелді. Оқушылардың бойына ХХІ ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектену керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады.

Ата-бабамыз «Оқу – инемен құдық қазғандай» демекші, шығармашыл, ізденімпаз ұстаз ғана табысты болады, нәтижеге жетеді.

Қорыта айтқанда, мұғалімдердің міндеті ауыр, мақсаты айқын. Отандық іс-тәжірибе негізінде әлемдік тәжірибедегі алдыңғы қатарлы идеяларды басшылыққа ала отырып, функционалды сауаттылығымызды арттыру үшін сыни тұрғыда ойлай алатын мұғалімдер қатарын көбейтсек, жақсы нәтижеге жететініміз сөзсіз деп ойлаймын.

Мысалы, бастауыш сыныптарда барлық пәндер бойынша 8 “өтпелі” тақырып оқытылады. Барлық пәндер бойынша сабақта қолданылатын әдіс-тәсілдер оқушылардың жеке тұлға болып қалыптасуы, олардың функционалды сауаттылықты меңгеруі, жан-жақты дамуы үшін өзекті болатын осы “өтпелі” тақырыптардың түрлі аспектілерін ашу үшін пайдаланылады. “Өтпелі” тақырыптарды пайдалану әр пән аумағының білімдерін кіріктіруге және сол арқылы алған білімдерін функциялауға мүмкіндік береді. Мұндай тәсілдің орындылығын көрнекті қазақ ағартушысы Ж.Аймауытов та атап өткен. Ол өз сөзінде: “Қазіргі балалар бізден тірі білімді және барлығы бір-бірімен өзара байланысқан әлемнің біртұтас бейнесін күтеді”, – деген болатын.

Функционалды сауаттылықтың индикаторларының бірі – тілдерді меңгеру. Жаңа оқу бағдарламалары бойынша тілдерді оқытудың негізіне коммуникативтік тәсіл қолданылады. Оның ең маңызды функциялары: коммуникативті, ойлау, танымдық, реттеуші. Сөйлеу қызметінің төрт түрін дамыту – тыңдалым, сөйлеу, оқу, жазу; халық ауыз әдебиеті, көркем әдебиет, ғылыми-танымдық мәтіндерді оқу арқылы іске асады.

Жаңартылған оқу бағдарламалары бойынша оқу үрдісін ұйымдастыруға қойылатын міндетті талап, сабақта белсенді оқыту әдістерін пайдалану және оқушыларды танымдық

үдеріске тарту болып табылады. Мұндай тәсілді пайдалану кезінде, оқушы білімді дайын түрде алмай, білімге, өзіндік оқу-танымдық қызметінің үдерісінде ие болады.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», 17.01.2014 ж.
2. ҚР Тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Астана, 2011
3. ҚР Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Астана, 2010

ҒТАХР: 14.25.01

Г. Сиқимбаева, А.С. Құмарбекова

«№35 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ, өзін-өзі тану пәнінің мұғалімдері, Семей қ.

«ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ» ПӘНІ МАЗМҰНЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР

INDIVIDUAL VALUES IN THE CONTENT OF "SELF-DETERMINING"

Өзін-өзі тану пәнін оқытуда оқыту үдерісіндегі ұтымдылық көрсететін оңтайлы әдіс-тәсілдерді пайдалану білім сапасының қажетті деңгейіне жетуге негіз болады. Ол өзін-өзі тану пәні мен өзге оқу пәндерінің инновациялық әдіс-тәсілдер арқылы өзара сабақтасып, ықпалдасуын қажет етеді. Оқу пәндерінің өзара ықпалдасуы пәнаралық байланысты дамытуды ғана емес, ол сонымен қатар әр пәннің өзіндік мақсаты мен міндетінің айқындала, толығы түсуін де қамтамасыз етеді. Сол себепті мектепке дейінгі білім беру ұйымдарынан бастау алып, үздіксіз білім беру жүйесін тұтас қамтитын және болашақ 12 жылдық білім беру жүйесіне негізгі пәндердің бірі ретінде ендірілгелі отырған «Өзін-өзі тану» мен мазмұндық өзегі өзара өрімделген пәндерін ықпалдастыру тиімді деп санауға болады. Қазіргі кезде көп айтылып жүрген интеграция яғни салалас пәндердің өзара ықпалдасуы олардың мазмұндық, құрылымдық, ғылыми-теориялық, лингво-семантикалық және жалпыпедагогикалық аспектілерінің кірігуімен ерекшеленеді.

Қай пән болмасын кіріктірілген сипатта қызмет ете алатындықтан «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасын өзге пәндермен ықпалдастыруда пәнаралық, пәнішілік байланыстар мен оқушының іс-әрекеттік қызметін арттыруға баса назар аударылады.

Біртекес гуманитарлық білім аяларын құруға негіз болатын дидактикалық құрылым ретінде бұл пәндердің адамгершілік қағидалары негізге алынады. Рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасының мазмұндық құрылымы ана тілі, әдебиет, тарих, философия, психология, педагогика, мәдениеттану, валеология, әлеуметтану, әдеп, эстетика ғылымдарының іштей кірігуімен ерекшеленіп, тақырыптық жүйе оқушылардың өзін-өзі жетілдіруіне ықпал ететін жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарға бағытталады. Аталған пәндердің мазмұндық құрылымына әдеби көркем шығармалар негіз болатындықтан білім мазмұнын құрастыруда жалпыадамзаттық құндылықтар туралы ұғымдар жүйесі мен олардың адам өміріндегі көрінісін ескеру қажет.

5–7-сыныптар аралығындағы «Өзін-өзі тану» пәнінің білім мазмұны ретіндегі оқу мәтіндерін сұрыптауда жеке тұлғаның өмірлік дағдыларын, әлеуметтік белсенділіктерін дамытуға ықпал ететін көркем шығармалар таңдап алынып, жалпыадамзаттық мұраттар мен ұлттық рухани құндылықтардың өзара сабақтастығының тұтастығын сақтау басты бағдар болды. Рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасының дамытушылық және тәрбиелеушілік міндеттері әр тұлғаның азаматтық келбетінің жоғары болып, олардың кез келген ортада белсенділік көрсете алатын қабілеттерін жетілдіруді көздейтіндіктен әдеби көркем туындыларды сұрыптауда қазақ халқының өрелі өрісінің түп төркіні халық ауыз әдебиетінің үлгілерін егемен елдің бүгінгі әдебиетімен сабақтастыру қарастырылды.

Бұл сыныптардағы рухани-адамгершілік тұрғыда берілетін білім мазмұнында ұлттық руханиятымыздың өзегін құрайтын қазақ халқының ауыз әдебиеті үлгілері, атап айтқанда,

тұрмыс-салт жырлары, мақал-мәтелдер, жұмбақ, жаңылтпаштар, ертегі, әдеби ертегілер, аңыздар, эпостық, лиро-эпостық жырлар, тарихи жырлар, айтыс өнері мен шешендік сөздердің кейбір таңдаулы үлгілері беріледі. Халық ауыз әдебиетіндегі адамзаттық мүддені қорғайтын, өмірге бейімдейтін, әртүрлі әдептілік, әсемдік, әділдік, және шыдамдылыққа да жетелейтін құндылықтарды оқып-үйрену арқылы оқушылар халқымыздың ділін, дүниетанымын, мәдениетін танып, олардан тәлім алатын болады. Батырлар жырындағы бабалардың елін, жерін қорғаудағы ерліктері; лиро-эпостық жырлардағы сүйіспеншілік пен мөлдір сезім, салт-дәстүр; айтыс өнеріндегі ой тереңдігі, тапқырлық, суырыпсалма ақындықтан көрінетін даналық балалардың өз халқына деген сүйіспеншілік, құрмет сезімін асқақтата түседі.

Сонымен қатар бұл сыныптарда адам мүмкіндіктерінің шексіздігі, әр адамның бойындағы даралық қасиеттер мен қабілеттер және адамның ішкі дүниесі мен сыртқы келбетінің, сөзі мен ісінің үйлесімді болуы туралы да сөз болады. Берілген оқу мәтіндері бойынша оқушылар сыйластық, қайырымдылық, кеңпейілділік, жанашырлық, бауырмалдық тәрізді адамгершілік құндылықтардың адамдардың өзара қарым-қатынас жасаудағы мәнділігін ұғынады. Еліміздегі ынтымақтастық, өзара келісім, бірлік, тәуелсіздік, бостандық, достық, ұлтжандылық сияқты құндылықтарды түсініп, олардың қоғамдағы рөлі туралы оқып, үйрену де осы сыныптар аралығында қамтылады. Оқушыларға табиғатқа ізгілікті қарым-қатынас, қоршаған ортаның орны, денсаулықты сақтау мен нығайтуды үйрету және адамға кері әсерін тигізетін жағымсыз іс-әрекеттерден аулақ болудың жолдарын ұғындыруда көбінесе қазіргі замандық әдеби туындылардағы ізгілік мұраттары таңдалды.

Әр тақырыптың мазмұнын ашатын ата-баба өнегесі, әке мен бала қатынасы, ана мен әке қатынасы, қоршаған орта, күнделікті тіршіліктегі сыйластық пен мейірім, ар-ождан, қайрат, ақыл, жүрек, ерік, жігер, намыс, жан мен тән сұлулығы, т. б. құндылықтардың адам өміріндегі қажеттілігін сезініп, пайымдай алғанда ғана толық адам ретінде қалыптасуға мүмкіндік туады. Ол үшін адам өзіне не қажет екендігін дұрыс сезінуі керек. Ежелгі грек философы Демократ адам өміріндегі қажеттіліктер олардың өзіндік ішкі мүмкіндіктері мен тілек-мақсаттарынан және сыртқы әсерлерден туындайтынын айта келіп, «Қажеттілік адамды барлығына да үйретеді», – деген екен. Олай болса, адам өмірінде қандай қажеттіліктер болады? Олардың бір-бірінен қандай айырмасы немесе қандай ұқсастықтары бар? Күнделікті тұрмыстағы қажеттілік дегеніміз не? Адам өміріне орай әртүрлі қажеттіліктерді саралай отырып, барлық пәндерді ықпалдастыруды ойластыруға болады. Мысалы, биологиялық қажеттілік адам ағзасының дамуын қамтамасыз етсе, әлеуметтік қажеттілік адамның қоғамдағы орнын, мәнін анықтайды. Рухани қажеттілік – парасаттылық, танымдық, эстетикалық моральдық ізденістен туады. Әлемді тану, табиғат әсемдігін, үндестілігін, үйлесімін, өнер жетістіктерін жүреппен қабылдап бағалай алу, өзі өмір сүріп отырған ортаның заңдарын, ұлттық құндылықтарды қастерлей білу, махаббатты, сүйіспеншілікті, қайырымдылық пен имандылықты құрмет тұту тәрізді қажеттіліктерді өзін-өзі тануда ықпалдастық арқылы жеткізуге болады. Тәрбие ең алдымен адам жүрегіне жол табумен ерекшеленеді. Тәрбиенің әдістемелік негізін философиялық, психологиялық, педагогикалық тұрғыдағы баланың өзіндік қабілеті, белсенділігі, шығармашылығы, тұлғалық дамуы сияқты аспектілердің жиынтығы құрайды. Қазақ халқының ұлағатты өнегесі арқылы адамгершілікті тәрбие төңірегінде қаншама құндылықты ойлар айтылған. Сонау халықтық педагогикадан бастап, бүгінгі заманауи құндылықтардың бәрі де адам үшін қызмет етеді. Рухани-адамгершілік мазмұндағы әдеби көркем мәтіндердің ішінде Абай мен Шәкәрім шығармаларының алатын орны ерекше. Екеуі де адамзат баласын, адам әлемін сезіне, сүйе білуге шақырып, ізгілік еліне сара жол салады. «Абай шығармаларының алтын арқауы болып Адам тұрады, адамға деген махаббат тұрады. Ұлы ақын нағыз адам, толық Адам қандай болуы керек? – деген мәңгілік сұраққа жауап іздейді, әрі оған жауап береді де», – деп Қ. Бітібаева айтқандай пейілі кең, ойы орнықты, талғамы терең, сезімі сергек, санасы жоғары, ең бастысы жүрегі жылы адамның рухани байлығы да мол болады. Абай айтқан жылы жүрек, ыстық қайрат, нұрлы ақыл адам баласын бақытқа бөлеп, өмірін өркендете түседі. Біздің өзін-өзі тану пәні рухани білім берудегі басты мақсатымыздың өзін осы Абай айтқан адамгершілік қағидаларын оқушы жүрегіне жеткізе білу деп ойлауға әбден болады. Әдеби тұрғыдан келгенде Абай мен Шәкәрім, Мағжан мен Мұқағали шығармаларының көркемдік ерекшеліктері айшықты оралымдардан көрінеді, ал бізге қажеттісі – олардың жан дүниесінің сұлулығы. Олар іздеген үйлесімдік пен ізгілік, махаббат пен достық, пейіл мен ықылас

жарасымын адам бойындағы құнды қасиеттер деп бағалай отырып, біз әдеби-көркем туындылардағы мазмұн арқылы болашақ ұрпақты еліміздің нағыз азаматы ретінде тәрбиелеуді нысана тұтамыз.

Өзін-өзі тану пәнінің 6-сынып оқулығында берілген Абайдың «Он жетінші» қарасөзін оқып түсіну арқылы оқушылар қайрат, ақыл, жүрек үшеуінің айтысын талдап, олардың адам үшін артықшылығы неде, адамның мәнді де мағыналы өмір сүруі үшін ненің жақсы, ненің жаман екенін қалай ажыратқаны жөн, не нәрсеге мән беріп, нені басшылыққа алғаны дұрыс екенін байыптайды. «Жүрекке билету» деген сөздің мағынасын түсіне отырып, оқушылар тағы қандай қасиеттерді «жүрекке билетуге» болатыны жөнінде ой толғайды.

Ал, Ш.Құдайбердіұлының «Адамның жақсы өмір сүруіне үш сапа негіз бола алады, олар барлығынан басым болатын – адал еңбек, мінсіз ақыл, таза жүрек», – деген нақыл сөзде айтылған адамның жақсы өмір сүруіне негіз бола алатын адами қасиеттердің мәнін ұғыну оқушылардың өз бойларындағы адамгершілік қасиеттерді дамытуына ықпал етеді.

Адамның пейілі таза, көңілі кең, мейірімі мол, әр нәрсені қанағат ынсап тұта алу қасиетінің көптігі ниетке байланысты екендігін Шәкәрімнің «Мейірім, ынсап, әділет, шыдам, шыншыл характер – түп қазығы ақ ниет», – деген нақыл сөзі дәйектей түседі. Мейірімді, қайырымды, сезімтал адам әрдайым жақсылық жасауға дайын тұрады. Ақ ниетпен жақсылық жасау адамның ішкі дүниесінің байлығын, жан сұлулығын көрсетеді.

Өмірде кездесетін әр түрлі жағдайларда басқаларға зиян келтірмей, ой мен істің бірлігін сақтай отырып, байыпты шешім қабылдай алу да жақсылықтың нышаны. Олай болса, адамды бойдағы жақсы қасиеттер мен жаман қасиеттерді ажырата білуге үйрету үшін С.Аронұлының «Жақсы мен жаман адамның қасиеттері» атты өлеңіне адамгершілік құндылықтар негізінде талдау жасалады. Жақсылық та, жамандық та әркімнің өзіндік сенімінің қаншалықты мықты екендігіне байланысты болғандықтан балаларға қиындықпен бетпе-бет кездесуден қорықпай, жеңіл жол іздемей, сеніміңе үміт артып, әрқилы кедергіні де жеңуге ұмтылады. Сөйтіп, оқушылардың ойы адамның өзіне-өзі сенімді болуының басты көрсеткіші болып табылатын батылдық, табандылық, адалдық сияқты қасиеттері айналасында шоғырланады. Осы орайда оқушылардың сенім туралы, оның түрлі қырлары жөніндегі түсініктерін кеңейту мақсатында М.Жұмабаевтың «Мен жастарға сенемін» атты өлеңіндегі қайратты, айбынды, көздерінде от бар, сөздерінде жалын бар, арлы, мінезі жұмсақ, жүрегі ақ, иманды және т. б қасиеттерге сипаттама беріледі. Мысалы, Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» өлеңін әдеби және адамгершілік білім беру ықпалдастығында қарастырып көрейік. Өлең мазмұнындағы әдебиеттік мазмұн ғылым, білім алуға үндеп, оқушыларды бес нәрседен қашық, бес нәрсеге асық болуға, ғылымға берілу жолдарын іздестіруді мақсат етеді. Ал өлеңнің адамгершілік сипаты адамды босқа шаттанбауға шақырады. Өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ тәрізді бес жағымсыз қылықтардан адамды аулақ ұстап, оларды керісінше талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым сияқты жақсылыққа жетелейтін қасиеттерге баулиды. Адамгершілік қағидаларды көрсететін әдеби көркем мәтіндер оқушының интеллектуалды-шығармашылық қабілеттерін, логикалық ойлауын, дамытып, елестете алу, қиялдай білу дағдыларын қалыптастырады. Шығармашылық көңіл күй оқушының басқа пәндерді де құлшыныспен оқуына әсер етеді. Көркем шығарма мазмұнындағы елжандылық, әсемдік, рухани-адамгершілік құндылықтар басқа пәндермен пәнаралық тығыз байланыста болғанда ғана оңай шешіледі. Мысалы, «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беруде жарасымды қарым-қатынас жасау, қасындағыларға көмек беру, туыстары мен жақындарына қамқорлық көрсету, өзімен және қоршаған ортамен үндестікте өмір сүру, әр істе белсенділік, азаматтық таныту және өз ойы, сөзі мен ісіне жауапты болу тәрізді түйінді құзіреттерді дамыту арқылы жеке тұлғаның жан-жақты қалыптасуын қарастырады. Олай болса, әдеби көркем шығармалар өзін-өзі тану бағдарламасының мазмұндық өзегін құрай отырып, жасөспірімдердің адамгершілік құндылықтарын жетілдіруге бағытталады деп тұжырымдауға болады. Түптеп келгенде, бұл оқыту үрдісіндегі барлық пәнге ортақ міндет. Алайда, әр пәннің өзіндік ерекшелігіне орай бұл мақсат әр қырынан қиюласқанда ғана қисынын табады. Сондықтан пәнаралық ықпалдастыруды әр пәннің мазмұндық ерекшеліктеріне орай ойластыру қажет.

Қай қоғамда, қай мемлекетте болсын, қарым – қатынас адами құндылықтар, оның ішінде адамгершілік құндылықтар қалыптастыру кез – келген мектептің міндеті болса, баланың өзін тануына, басқаны тануына, баланың болашақ дамуына «Өзін – өзі тану» пәні зор ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Бала тәрбиесі № 2, 2006 ж., № 4 2008 ж.
2. «Өзіндік таным» № 2, 2007 № 5-6 2006 ж.
3. Бастауыш мектепте оқыту № 4, 2007 ж.

ҒТАХР: 14.25.09

А.С. Құсайынова, Н. Манасқызы
«№35 жалпы орта білім беретін мектеп» КММ, Семей қ.

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МУЗЫКА ПӘНІНЕН ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

BASIC COURSES MAIN DIRECTIONS FROM THE MUSIC ESTIMATE

Мектепте эстетикалық тәрбие оқушылардың сыныптан тыс тәрбие жұмысының жүйесінде кеңінен пайдаланылады. Эстетикалық тәрбиенің өмір елегінен өткен көптеген формалары бар. Шығармашылық үйірмелер – олар әдебиет, музыка, хореография, бейнелеу өнері т.б.

Балалардың шығармашылық жұмыстарының басты формаларының бірі – көрмелер, сайыстар. Көрмеде оқушылардың бейнелеу өнері, қабырға газеттері, қолжазба журналдары көрсетіледі. Сайыста жақсы лирикалық, эстрадалық әндер, әңгімелер орындалады. Сайыс оқушыларды қуанышқа бөлейді, келешекке үмітін тұтындырады.

Мектепте музыка, кескіндеме және әдебиет кештері өткізіледі. Онда оқушылар тыңдаушыларды өз шығармалары және әндерімен таныстырады, пікір алмасады, ұсыныстар айтылады.

Шығармашылық конференцияларда оқушылардың зерттеу жұмыстары туралы баяндамалары, рефераттары талқыланады. Олардың жұмыстары жөнінде құнды пікірлер айтылып, ұсыныстар беріледі.

Мектеп және сынып бойынша алдын-ала жасалған жоспарларға эстетикалық саяхат өткізіледі. Саяхаттың негізгі объектілері көркем галерея, мұражай, театр, кинотеатр, түрлі көрмелер.

Көркемөнерпаздар үйірмесі оқушылардың өнерге әуестігін, қызығушылығын, талғамын дамытуда үлкен роль атқарады. Көркемөнерпаздар үйірмесі сынып, сыныпаралық және мектеп бойынша ұйымдастырылады. Үйірмеге ән салуға, билеуге машық, музыка аспаптарында ойнай білетін қабілетті оқушылар қабылданады.

Эстетикалық тәрбие жұмысына көмектесуде мектеп кітапханасының көп мүмкіншіліктері бар. Кітапхана бейнелеу өнері, кескіндеме, музыка және өнердің басқа түрлеріне байланысты кітаптар көрмесін ұйымдастырады, әдебит тізімдерін дайындайды, әңгімелер өткізеді, мұғалімдермен бірігіп, сыныптан тыс оқулықтарды, оқырмандар конференциясын өткізеді, басшылық жасайды.

Сыныптан тыс эстетикалық жұмыстың барлық түрлері оқушылардың еріктік, қызығушылық, бейімділік принциптері негізінде іске асырылады.

Мектепте оқушылардың эстетикалық мәдениетіне басқа факторлар әсер етеді. Мысалы, жарық сынып бөлмесі, әдемі мектеп мебельдері, демалыс бөлмелері, қолайлы жұмыс орны оқушылардың эстетикалық танымын, белсенділігін көтереді.

Көп түрлі эстетикалық жұмыстарды тиімді ұйымдастыру оқушылардың эстетикалық дүниетанымының негізгі көзі болады.

Басты мәселе, күнделікті өмірдегі әсемдіктің адам мен табиғаттың бірлескен әрекетінің күшімен пайда болғанын ұғындыру. Осының негізінде ғана оқушы өз еңбегінің пайдалы екенін және оның сұлулығын көре білетін, осыдан өмір сұлулығын жасайтын адам екенін түсінеді. Мұны жүзеге асыруда көпшілікке хабар тарату құралдарын және баспасөз материалдарын кең пайдалануға болады.

Қазіргі кездегі эстетикалық тәрбиенің міндеттерін шешу үшін халықтың осы уақытқа дейінгі тәжірибесін меңгеру қажет.

Халық әрдайым әсемдікті іздеді, қолдан жасады және оны өмірде, тұрмыста, еңбекте бекітуге тырысады. Оны халқымыз үй жиһаздарын жасауынан және оны әсемдікті сезінудегі тәрбие құралы ретінде пайдалануынан көруге болады.

Халықтық эстетикалық тәрбие жүйесінде лирикалық, үйелмендік тұрмыстық, әдет-ғұрыптық, еңбектің және т.б. әндер мен өлеңдер ерекше орын алады. Бұлар да эстетикалық тәрбиенің құралдары ретінде қызмет етеді. Халқымыздың әндері жанры және тақырыбы жағынан өте бай. Көптеген әндер би қимылдарымен байытылады.

Қазақ халқының музыкалық аспаптарының түрлілігі таң қаларлықтай (домбыра, шертер, асатаяқ, шаң қобыз, ұран, мүйіз сырнай, жетіген, үскірік, қамыс сырнай, дабыл т.б.). Олар бос уақытта пайдаланылып жас ұрпаққа эстетикалық тәрбие беру ісіне қызмет етті.

Эстетикалық тәрбиенің күрделі мәселелерін айқындауда біз халықтың жинақтаған педагогикалық білімі мен тәрбие тәжірибесіне сүйенуіміз қажет.

Жеке адамның жалпы мәдениеті үйелменде, қжымда, жұртшылық арасында байқалады. Сондықтан күнделікті өмірдегі оқушының жеке басының эстетикасына ерекше көңіл аудару мұғалімдер мен ата-аналар алдындағы кезек күттірмейтін басты мәселелердің бірі болып саналады.

Оқушылардың жалпы мәдениеті, яғни эстетикалық тәрбиенің маңызды жақтары ізеттілік, ұқыптылық, жылы шырайлылық, қайырымдылық, тазалықты сақтау т.б. Жалпы эстетикалық мәдениет – бұл қатынас эстетикасы, киім-кешек эстетикасы, үй-жағдай эстетикасы, манера (өзін ұстай білу), дене қимылы т.б. А.С.Макаренко еңбектерінде бұл проблемаға зор мән берілген.

Қатынас эстетикасы. Үйелменде ата-аналармен, мектепте оқушылар мен мұғалімдермен, басқа адамдармен қатынас жасау эстетикалық тәрбиенің іргетасы. Мұндай қатынас балалардың күнделікті өмірінде, іс-әрекетінде қалыптасады, эстетикалық сезіміне үнемі әсер етеді. А.С.макаренконың айтуы бойынша: адамдармен жылы шырайлы қарым-қатынас, көршілерге қайырымды, сенімді дос және өнегелі болу – осының бәрі моральды эстетиканың басты салалары.

Үй-жағдай эстетикасы. Әрбір үйелмен өз үйіне жайлы жағдай жасауға тырысады. Әр түрлі үй дүние-мүліктерінің өз орнына әдемі, ыңғайлы тұруын ойластырады. Жұмыс істейтін және демалатын бөлмелерді өте қолайлы жабдықтайды. Үйелменде балаларды үй ішінде өзінің жеке заттарын, нәрселерін ретке келтіріп ұстауға, кетуге, үйді жинауға, тазалықты сақтауға үйретеді. Осындай жұмыстардың барлық түрлеріне балаларды қатыстыру әке мен шешенің, ересек үйелмен мүшелерінің басты міндеттері.

Тыңдауды неден бастау керек? Бұл – музыка тыңдауға үйретудің күрделі де маңызды мәселесінің бірі. Жалпы, қабылдау процесі жөнінде О.Апраксина: «...кез келген қабылдау күрделі процесс, оған түрлі сезім мүшелері қатысады, нәтижесінде күрделі шартты рефлекторлық байланыстар жиынтығы түзіледі. «Музыкалық қабылдау – оның мәні шындықтың көркем бейнесін музыкалық шығармадан ести алу және оның мазмұнын көркемдік бірлік ретінде сезіне отырып бастан кешіре білу қабілеті» - деп атап көрсетті. Музыкалық шығарманы қабылдау процесі үстінде оқушы оны толық тыңдайды, бірақ толық түсінбеуі немесе мүлде түсіне алмауы мүмкін. Бұл оның музыка тыңдаудағы тәжірибе ауқымына байланысты қабылдайды. Музыкадағы барлық оқиға желісі музыка үнінің құдіретті тілі арқылы жеткізіледі. Егер, оқушы күрделі мазмұнға құралған байланысы бар кесек туындыларды тыңдай білмесе, шығарманы толық түсіне білу қиын. Сөз жоқ, ішкі мазмұны музыка тілі арқылы берілетін күрделі шығармалардың негізгі өзегі оның әуені болып табылады. Ал, тыңдаушы музыкалық білімнің, әсіресе тыңдау қабілетінің аздығынан сол әуеннен ештеңені сезіне алмай, музыканы шала ұғып, эстетикалық әсерленуі ойдағыдай болмайды. Кейде соның салдарынан музыкалық шығарманы түсінбей де қалады. Бұдан басқаны қабылдау үшін оны тек тыңдап қана қою жеткіліксіз екенін аңғарамыз.

Музыкалық шығарманы талдап, тыңдаудың екінші жағы – музыканы ойнап көрсету. Мұғалім шығарманы өзі орындайды немесе ұнтаспадан тыңдатады. Бастауыш сыныптарда музыкалық шығарманы мұғалім өзі орындап көрсеткені тиімді. Бұл сыныптарда өтілетін музыкалық шығармалардың көлемі шағын болғанымен, орындауы үлкен шеберлікті қажет етеді. Бір шығарманы әртүрлі аспапта ойнап көрсету, мәнерлі орындау. Ойнатуда мұғалімнің мүмкіндігі жетпеген жағдайда музыкалық шығармадан ұнтаспадан тыңдатылады. Оны қалай түсінуге болады? Күрделі шығармадан үзінді орындаған симфониялық оркестрдің құрамындағы сан қырлы аспаптардың бояуын ешқандай да орындау ауыстыра алмайды.

Ортатория, кантата, опера, симфониядан алынған үзінділерді ұнтаспадан тыңдатқанда ғана сабақ мақсатына жетеді. Музыка сабағында нақты мақсат қойылу арқылы оқушының сезімін (эмоция) ояту. Оқушылардың сабақ үстіндегі эмоциялық өзіндік іс-әрекеттері бағыттаушы және реттеуші рөл атқарады.

Сезімді (эмоция) ояту үшін қабылдауда белсенділік мақсаты қойылады.

Бірінші мақсат: а) музыкалық шығарманың мазмұнын оқушылармен бірге талдау; ә) музыка-дидактикалы ойындар ұйымдастыру; б) тиімді әдісті таңдап ала білу; в) оқушылардың жас ерекшеліктері мен музыкалық даму ерекшелігін ескере отырып, музыкалық шығарма таңдау арқылы жүзеге асырылады. Екінші мақсат – музыканы саналы түсінуге баулу. Саналы түсіну үшін белгілі бір деңгейде музыкалық білім болуы керек. Сондықтан, бұл міндетті жүзеге асыру үшін, нота сауатын меңгеру мақсаты қойылады.

Нота сауаты: а) музыканың көркемдік құралдарының (екпін, саз, ырғақ, әуен, тембр, гармония, өлшем, т.б.) музыкалық шығарма мазмұнын жасаудағы ерекшеліктерін түсіндіру; ә) әнді нотамен орындау; б) түрлі көрнекіліктер пайдалану; в) ырғақтық қимылдар жасау (нота биіктігін көрсету, қолды ырғақпен шапалақтап ұру) арқылы меңгертіледі.

Әдебиеттер

1. Дуйсембінова Р.К. Музыкалық білім беру педагогикасы: оқу құралы. – Талдықорған, 2006. – 216 б.
2. Балабеков Е. Қазақтың музыкалық фольклоры: Оқу құралы. – Алматы, 2006. – 157 б.
3. Қоңыратбай Т. Қазақ халқының музыкалық фольклоры //Музыка әлемінде. 2004, № 2. – 34-38 б.

ҒТАХР: 14.23.07

Ғ.3. Таубаева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., galiya_63@bk.ru

БІЛІМДІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – КӘСІБИ МАМАН ДАЙЫНДАУДЫҢ БАСТЫ САПАСЫ

EDUCATIONAL COMPETENCE – BASIC QUALITY OF PROFESSIONAL SPECIALIST TRAINING

Бәсекелестік өмір сүрудің басты шарты болып отырған өзгермелі кезеңде жоғары білім беру жүйесіне қойылатын талаптар да күшейіп отыр. Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Жоғары білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық дамыту жолдарын, білім беру және ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады», – деп көрсетілген. [1].

Қоғамның жаңа элеуметтік мәдени жағдайында өскелең ұрпаққа білім мен тәрбие беруде өздігімен дербес тиімді педагогикалық жолдарды таба білетін, білімді де қабілетті, ұлттық құндылықтарымыз бабалар дәстүрлерін сақтай отырып, тәуелсіз Қазақстан экономикасын дамытатын білікті кәсіби маман даярлау ісіне деген сұраныс жылдан-жылға өсуде. Бұл міндеттің мәні ұлттық дәстүрлер мен өркениет жетістіктерін сабақтастыра дарытатын, кәсіби құзіреттілігін арттыратын, әрі патриот, әрі ізгі ұрпақ тәрбиесімен айқындалмақ.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында «... білім беру жүйесі міндеттерінің бірі ретінде белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттілігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру» атап көрсетілген [2].

Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының басты мақсаттарның «дүниеге жауапкершілікпен қарайтын инновациялық, шығармашылықпен ойлауға дағдыланған, мәдениеті жетілген, адамгершілігі мол, білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру» [3], шебер сөйлейтін, шешен мамандар дайындау.

Осы ретте мамандар даярлайтын жоғары оқу орындары алдында үлкен де салмақты міндеттер тұр. Бұл міндеттердің шешімі студенттерге мемлекеттік стандартқа, оқу бағдарламаларына сәйкес ғылым салаларынан білім берумен ғана шектелмейді, студенттер болашақ кәсібін терең түсінетін, меңгерген білімін мазмұнды, дәлелді түрде, әдеби тілмен шебер жеткізе алатындай, тіл байлығы мол маман болып шығуы тиіс. Сондықтан, жоғары оқу орнында оқытылатын пәндер арқылы студенттерді өз ойларын жүйелі, түсінікті етіп, шебер сөйлеу үрдісіне дағдыландыру маңызды мәселе болып табылады. Осы тұрғыдан келгенде, болашақ мектепке дейінгі ұйым мамандары терең кәсіби білімімен бірге, шығармашылық ойлау қабілеті жоғары, өз ойын, пікірін жүйелі түрде жеткізе алатын, сөйлеу шеберлігі қалыптасқан маман болуы тиіс.

Мектепке дейінгі ұйымдарда келешек жасөспірімдерді қоғам талабына сай етіп білім нәрімен сусындатып, саналы тәрбие беретін тәрбиеші-педагогтарды дайындауда Абай атындағы Қазақ ұлттық педогогикалық университетінің үлесі зор. Мектепке дейінгі ұйымда білімдік-тәрбиелік үдеріс тіл арқылы жүзеге асатындықтан, оны балалар ересектерден, яғни ата-аналар мен тәрбиешілерден үйренеді.

Мектепке дейінгі ұйымдардағы оқу-тәрбие үрдісі, яғни балалардың ой-өрісін кеңейту, ақыл-ойын дамыту, мінез-құлқын, адами қасиеттерін қалыптастыру, еркін тәрбиелеудің бәрі тәрбиеші-педагогтың сөзі арқылы іске асырылады. Балалардың сөздік қоры, сөйлеу мәнері, сөз сарыны ересектерге еліктеу арқылы қалыптасады. Қоршаған өмір тіршілігімен балаларды таныстырып білім беруде олардың нені қай дәрежеде ұққанын, нені есіне сақтағанын байқау, ойыншықпен, түрлі затпен, оқу құралдарымен, суретпен көрсетіп балаға үйретуде тәрбиеші-педагогтың әбден төселген сөйлеу дағдысы, сөйлеу мәнері, сөздік қоры мен байлығы, тілдік тәсілдер мен сөз шеберлігін дәл орнымен қолдана білуі қажет. Сондықтан, тәрбиеші-педагогтың сөздік қоры бай, тілі орамды, жатық, дыбыстау мәдениеті өрісті де өрелі болғаны дұрыс.

Ендеше, әрбір көркем шығарманы қызығып оқып түсініп, ұғып, әсер алғанда ғана баланың рухани жан дүниесі байып, дамиды. Сонда ғана, көркем әдебиет қоғамдық дамуға бірден-бір әсер етуші әлеуметтік күшке айналады. Сондықтан, мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиеші-педагог даярлауда аталған жоғары оқу орындарындағы балалар әдебиет сабағының мақсаты – студенттер көркем шығармалар арқылы балалардың тілін дамыту, оларды инабаттылық пен парасаттылыққа, имандылық пен сұлулыққа, ұлағаттылыққа, мейірімділікке, жомарттылыққа, ізгілікке, эстетикалық сезімдердің, талғамын дамытудағы халық ауыз әдебиеті (мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен жаңылпаштар, ертегілер мен аңыз әңгімелер, т.б) мен қазақтың ақын-жазушылары шығармаларының тәрбиелік, білімдік мәні ұғындыру болып табылады. Осындай міндеттерді бала бойына сіңіруде оқу пәнінің алатын орны жоғары екендігін байқаймыз.

Жоғары оқу орындарының дәстүрлі білім беру жүйесінде мамандар даярлаудың басты мақсаты- мамандақты игерту ғана болған болса, ал әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті маман дайындау үшін оның құзырлық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну екендігі баршамызға аян.

Құзыреттілік термині шетелдердің ғылыми әдебиеттерінде (лат. *competens, competentis*) жарамды, қабілетті, құзіретті, құқықты, сай болу, қабілетті болу деген мағыналарды білдірсе орыс тілі сөздіктерде «белгілі бір сұрақтарды, мәселелерді берудің жетік білуі» деген, ал қазақ сөздіктерінде «беруге тиесілі істер, сұрақтар шеңберінде белгілі бір адамның не мекеме өкілдігінің құқықты болуы» деген мағынаны анықтайды.

Құзырлық туралы мәселе бойынша жұмыстарды талдау Н. Хомский, Р. Уайт, В.М. Шепель, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, В.Н. Куницина, Г.Э. Белицкая, Л.И. Берестова, В.И. Байденко, А.В. Хуторский, Н.А. Гришанова, және т.б. еңбектерінде кездеседі. Мысалы, Н. Хомский құзырет терминіне алғашқылардың бірі болып, «белгілі бір пәнді оқыту процесінде қалыптасқан білім, дағды, икемділік жиынтығы, сондай-ақ, белгілі бір іс-әрекетті іске асыруға қабілеттілігі» десе, В.М. Шепель құзіреттілік төңірегіне адамның білім, теория, тәжірбие, икемділік дайындығын кіргізеді.

Ресей ғалымы Н.В. Кузьмина «Құзыреттілік – педагогтың басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлылығы» деген пікір айтса, М.В. Рыжков: «Компетенция адамның білімі мен практикасындағы іс-әрекеттер арасында болатын қатынас ортасы» деген пікір айтады. Снымен, құзырлық дегеніміз – адамның өз білімі, біліктілігі және

дағдылары негізінде нақты кәсіп аясында жоғары сапалы және мөлшерлік еңбек нәтижелеріне жету үшін нақты жұмыс түрлерін білікті атқара алу қабілеті.

Қазақстанда құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық және практикалық аспектілерін Ш.Х. Құрманалина, Б.Т. Кенжебеков, Г.Ж. Меңлібекова, Б. Қасқатаева, М.В. Семенова, және т.б.ғалымдар зерттеген. Б.Т. Кенжебеков: «кәсіби құзыреттілік – бұл кіріктірілген іргелі білімдер, адамның қабілеттері мен жинақталған біліктіліктерінің, оның кәсіби маңызды сапаларының, технологияны жоғары деңгейде меңгеруінің, мәдениеті мен шеберлігінің, ұйымдастырудағы шығармашылық әрекетінің, өзін-өзі дамытуға дайындығының бірігуі» десе, Г.Ж. Меңлібекова: «әлеуметтік құзыреттілік – адамның әлеуметтік шындықты құндылық ретінде түсінуінің, әрекетті басқарудағы нақты әлеуметтік білімінің, өзін анықтаудағы субъективтік қабілетінің, әлеуметтік технологияны жүзеге асыру біліктілігінің бірігуі ретіндегі кіріктірілген сапалық қасиеттері» деген пікір айтқан.

Құзырлылық студент атқаратын іс-әрекеттің барлық түріне байланысты емес, ол тек базалық оқу пәндері мен оның негізгі бөліктерімен ерекшеленеді. Сондықтан да білімділік құзырлықтың қызметін анықтауда алдымен оның құрамы мен иерархиясын білу маңызды болып табылады.

Білім беру құзырлары үш деңгейлік иерархиясы белгілі: Біріншісі – негізгі құзырлар – білім берудің жалпы (метапәндік) мазмұнына қатысты; екінші жалпы пәндік құзырлар – оқу пәндері мен білім беру аймақтарының анықталған шеңберіне қатысты; үшінші пәндік құзырлар – нақты сипаты мен шқу пәндері шеңберінде қалыптасу мүмкіндігі бар.

Осылайша, білім берудің негізгі құзырлары білім беру аймақтары мен оқытудың әрбір сатысындағы оқу пәндерінің деңгейімен нақтыланады.

Білімдік құзырлылықты меңгеруде оқытудың дидактикалық ұстанымдарын жүзеге асыру мақсаты көзделеді, бұл жерде білімділік бағыт жеке даралық іс-әрекет сипат алады. Құзырлылықтың ең ірі бөлігі *білімділік құзыреттілік*, яғни білім мазмұнының тұтастығы болса, екінші саты *түйінді құзыреттілікке* білім аясы негізге алынады, *пәндік құзырлылық* осы нақты тұжырымдалған біліктілер бойынша оқушы білімін бағалаудың әр пән бойынша жіктелуі болып табылады. Ал, оларды іріктеу мен нақтылау түйінді білімділік компетенцияны құрайтын құндылықты: мәнді, жалпымәдени, оқу-танымдық, коммуникативтік, әлеуметтік-кәсіптік және дара тұлғаның өзін-өзі жетілдіруге бағытталуы сияқты түйінді негіздер арқылы шқу пәндері бойынша іске асады. Түйінді білімділік компетенцияларды анықтауда сыни ойлауға үйрену жүйесінен туындайтын бағалау категориялары шығады. Бұл жерде студент барлық өмірге қажетті мәселелер төңірегінде өзіндік шешім қабылдай алуы тиіс және шешімдер нақты, дәлелді болуы керек.

Бүгінгі күнге дейін білім жиынтығы төңірегінде сандық қатынаста ғана қарастырылып келсе, соңғы жылдары білім сапасы нәтижеге бағдарланған іскерлік қатынасты көтеруді мақсат етеді.

Сөйтіп, нәтижеге бағдарланған білімді пәндік құзырлылық тұрғысынан қарастыратын болсақ, жоғары оқу орындарында «Балалар әдебиет» пәні баланың ішкі сезімдері арқылы ойлау, пайымдау, тұжырымдау, тыңдау, түсіну, пікірлесу, т.б. тілдік коммуникативтік қатынастарды жинақтаған пәндік бөлімдері негізінде өмірлік қажеттілікке айналдыра білуді нысана етеді. Студенттер әдеби білім алу арқылы балалар әдебиетін пән ретінде ғана игеріп қоймайды, ол сол пәндік білім негізінде болмысты танып біледі, одан ақпараттық мағлұматтар алады және сезімдік құндылықтар болып табылатын адами қасиеттерді бойына сіңіре отырып, мәдениетті, салауатты қарым-қатынасқа түседі, ал бұл балалар әдебиетінің білімдік құзіреттілік бағытына әкеледі.

Әлемдік білім кеңістігінде болып жатқан жаңа бағыт, жаңа көзқарастар бүгінгі оқыту жүйесіне нәтижеге бағытталған міндеті жүктеліп отыр.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016. – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2016) (01.03.2016 №205 жарлығы)
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы., 2007 (өзгер. мен толықтырулар 2011 жылғы 24 қазандағы № 487-IV Заңы)
3. Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. –Алматы., 2011 (29.06.2011 № 110 Жарлығы).

4. Кузмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М., 1990
5. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру. Пед. ғыл. докт. авторефер. – Қарағанды, 2005
6. Меңлібекова Г.Ж. Бастауыш сынып мұғалімдерін дайындаудың кәсіби-дидактикалық құзіреттілігін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздері. Пед. ғыл. докт. авторефер. – Астана, 2003
7. Абдурахманова Г. Коммуникациялық технологиялардың дидактикалық мүмкіндіктері. //Қазақстан мектебі, – Алматы., 2006. № 3
8. Т.Қ.Жұмажанова Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы., «Білім», 2009

МРНТИ: 14.23.09

М.П. Тырина, Т.С. Болотова

Алтайский государственный педагогический университет
Российская Федерация, г. Барнаул, kaf-ped@mail.ru

ДЕТСКО-ВЗРОСЛЫЙ КЛУБ «СОДРУЖЕСТВО» КАК ОДНА ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С РОДИТЕЛЯМИ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

CHILDREN AND ADULT CLUB «COMMONWEALTH» AS ONE OF INNOVATIVE FORMS OF INTERACTION WITH THE PARENTS IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION STANDARDS FOR PRESCHOOL EDUCATION

Родительский клуб – это редко используемая в практике дошкольного образования форма взаимодействия с родителями. Согласно Федеральному закону «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 N 273-ФЗ «Родители (законные представители) несовершеннолетних имеют преимущественное право на обучение и воспитание детей перед всеми другими лицами. Именно они обязаны заложить основы физического, нравственного и интеллектуального развития личности ребенка (ст. 44 пункт 1), и наряду с педагогами и специалистами ДОУ приобретают статус участников образовательных отношений (ст. 2 пункт 31)».

Родительский клуб является как раз той инновационной формой работы, когда родитель напрямую становится участником образовательных отношений. Так что же такое родительский клуб?

Родительский клуб – форма работы, позволяющая установить эффективное и целенаправленное взаимодействие детского сада и родителей. Родительский клуб – это не родительское собрание, не тренинг, не лекция или семинар, это скорее встреча по той или иной проблеме. Коренное отличие клуба от других форм работы – это позиция равенства его участников – родителей, педагогов и детей. Здесь люди собираются для того, чтобы обмениваться мнениями, общаться, делиться и высказываться на определенную тему.

На базе нашего детского сада организован родительский, вернее сказать детско-взрослый, клуб «Содружество». Первая идея организации клуба возникла с целью привлечения родителей к жизни детского сада. Мы подбирали темы для родителей, которые считали наиболее актуальными и значимыми для них. Родители не всегда с желанием посещали наш клуб и чаще это были те мамы и папы, которые проявили желание на собрании в начале года и закрепились членами родительского клуба от группы. Проанализировав этот опыт, мы стали думать, как построить свою работу так, чтобы родители, сами захотели прийти к нам. Мы провели анкетирование, где на первое место поставили вопрос: «Какая форма работы Вам наиболее интересна?» (консультации, праздники, круглый стол, беседа с приглашенным гостем и т.п.) и «Какие темы Вы бы хотели обсудить в следующем учебном году?», «Чем бы Вы хотели заняться в детском саду, совместно со своим малышом?» По результатам анкетирования построили свою работу на следующий учебный год, учитывая пожелания родителей. Посещение организовали свободное, развесили объявления, раздали буклеты. Поставили новые цели и изменили

формы работы. Результат превзошел все ожидания. Родители посещают мероприятия добровольно. Им интересно.

Организаторами клуба являются два педагога нашего детского сада, работающих в одной смене (для удобства организации работы: разработки сценария, проведения самого мероприятия.).

Участниками клуба являются дети, их родственники (почему родственники, а не родители, потому что ребенок может пригласить с собой не только маму и папу, но и сестренку или братика, бабушку или дедушку), педагоги и иногда другие приглашенные гости (например, фитнес-инструктор или визажист, логопед).

Мероприятия (заседания) клуба проводятся 1 раз в месяц. Во второй половине дня, так как мы находимся в сельской местности и наибольший поток родителей приходится на 17. 00, поэтому и мероприятия назначаются на вечернее время.

Цель родительского клуба – создание системы лично-ориентированного взаимодействия взрослых с детьми путем организации единого образовательного пространства ДОО и семьи.

Основные задачи:

- повышение психолого-педагогической культуры родителей;
- приобщение родителей к участию в жизни ДОО путем поиска и внедрения наиболее эффективных, инновационных форм работы;
- расширение и восстановление воспитательного потенциала семьи;
- обогащение детско-родительские взаимоотношения при проведении совместных мероприятий, уделяя при этом особое внимание активному включению родителей в процесс социального воспитания детей.

Принципы работы клуба:

- лично-ориентированный подход к работе с детьми и родителями;
- открытость системы воспитания;
- сотрудничество субъектов социально-педагогического пространства.

Важную роль при организации любой деятельности играет мотивация. Так и при организации клуба мы задались вопросом для всех участников: «С какой целью я это делаю и для чего мне это нужно?»

Руководители клуба «Содружество»:

- Чувствую отдачу от своего труда: «Родителям нравится. Благодарят, спрашивают, когда будет следующая встреча. Я осознаю, что родителю становится интересно проводить время со своим ребенком».
- Удовольствие от общения.
- Повышение самооценки: «Я вижу, как родитель идет «на встречу» своему ребенку, ребенок чувствует, что он дорог для родителей. Глаза родителей и детей светятся теплом и радостью от общения друг с другом».
- Материальная составляющая (руководство клубом оценивается в стимулирующей выплате).

Родители:

- Любопытно посмотреть: «В ДОО организована реклама клуба: листовки, объявления, приглашения. Работает «сарафанное радио» между родителями»;
- Интересно, т.к. темы и формы работы определяли сами родители;
- Хочется расслабиться после работы и провести интересно время вместе со своим ребенком.
- Удовольствие от общения.
- По просьбе ребенка.

Дети:

- Близость родных людей.
- Повышение оценки в глазах родителей (мама увидит, как я могу...)
- Интересно, весело.
- Любопытно, что будет нового.
- Физическая разгрузка (дети свободно двигаются, веселятся)

Педагоги групп:

- Родители становятся заинтересованными в жизни ДОО.

- В непринужденной обстановке можно лучше узнать и увидеть интересы семьи и использовать это при дальнейшем взаимодействии с родителями.
- Материальная заинтересованность. Воспитатели групп, родители которых являются активными участниками клуба, в конце полугодия получают баллы от руководителей клуба, а также за участие в клубе в роли героя.
- Остается больше времени на индивидуальную работу с детьми, не посещающими мероприятия.

Для детского сада роль клуба не менее важна. Это повышение имиджа ДОО в глазах социальной общественности.

Сложности в организации:

- Подготовка (время) – поиск и подбор материала, его компоновка, поиск практических упражнений и приемов для его проведения, сценарии. Объявления, листовки. Подбор музыкального сопровождения (это все зависит от творческого потенциала и активности педагога).
- Материальная составляющая – о необходимых затратах сообщается минимум за 2 недели, чтобы могли заказать, оплатить и доставить товар, например, призы на конкурс (работа ДОО по безналичному расчету).
- Не знаешь точное количество человек (добровольно ходят, кто хочет).
- Создание эмоционального благополучия каждой семьи в деятельности клуба требует определенных усилий. Каждый раз могут приходиться новые родители, которые ведут себя еще настороженно и родители, которые не пропускают мероприятия клуба, очень активны.
- Не всегда работа строится по сценарию, т.к. родители могут заинтересоваться узким направлением и приходиться следовать их заинтересованности.

По результатам анкетирования родителей и анализа работы деятельности клуба, такие формы работы, которые требуют наибольшего умственного сосредоточения и внимания не вызывают интереса у родителей, это консультации, круглый стол и т.п. Да и для детей эти формы не приемлемы. Поэтому важные аспекты в воспитании дошкольников, т.е. теоретическую часть мы стараемся донести до родителей через игровую деятельность, заинтересованность, совместную практическую деятельность, рефлексию деятельности участников в конце мероприятий, яркие памятки, пословицы и поговорки, стихи, связанные с воспитанием детей.

Наиболее востребованная форма сотрудничества: праздники, развлечения. Второй формой работы по значимости являются мастер-классы. Особо родителей привлекают мастер-классы, проводимые специалистами, приглашенными гостями. Это логопед, музыкальный руководитель, визажист. На одном из заседаний клуба родительница учила составлять подарочные сувениры из шоколадных конфет. А после приглашения фитнес-тренера у нас на базе детского сада открылся еще один клуб по интересам для взрослых «Фитнес», который посещают родители и педагоги нашего ДОО.

Не менее интересной формой являются акции и заочные конкурсы, организованные руководителями клуба «Содружество». Эта форма работы подпитывает интерес всех участников образовательного процесса. На подведении итогов конкурсов собирается наибольшее количество человек. Они сравнивают свои работы, фотоотчеты и, конечно, ждут момента награждения. Наиболее любимая форма работы наших бабушек – посиделки с чаепитием. Ребята наряжаются в народные костюмы, бабушки одевают расписные платки – играют, поют частушки и песни и затем все вместе пьют чай. И проводим анкетирование родителей в конце года для анализа проведенной работы и построения плана взаимодействия на следующий год.

Таким образом, реализация инновационной формы сотрудничества с родителями позволяет получить не только заинтересованного и участвующего в жизни детского сада родителя, но и полноценного, психологически компетентного в вопросах воспитания и развития детей участника образовательного процесса.

С.С. Шаяхметова

КГКП «Ясли – сад № 9 «Айгелек», г. Семей, aigolek@mail.ru

ЗНАКОМСТВО С НЕТРАДИЦИОННЫМИ ТЕХНИКАМИ РИСОВАНИЯ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.

AQUAINTANCE WITH NON-TRADITIONAL PAINTING TECHNIQUES AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

В процессе нетрадиционного рисования ребёнок всесторонне развивается. Такие занятия не утомляют дошкольников, у детей сохраняется высокая активность, работоспособность на протяжении всего времени, отведенного на выполнение задания. Нетрадиционные техники позволяют педагогу осуществлять индивидуальный подход к детям, учитывать их желание, интерес. Их использование способствует интеллектуальному развитию ребенка, коррекции психических процессов и личностной сферы дошкольников.

Многие виды нетрадиционного рисования, способствуют повышению уровня развития зрительно-моторной координации (например, рисование по стеклу, роспись ткани, рисование мелом по бархатной бумаге и т.д.). Координации мелкой моторики пальцев рук, способствует, например, такая нетрадиционная техника изображения, как рисование по клейстеру руками. Эта и другие техники требуют точности быстроты движений, терпения, усидчивости, развивается творчество, мышление, воображение память. Работа с нетрадиционными техниками изображения стимулирует положительную мотивацию, вызывает радостное настроение, снимает страх перед процессом рисования, является важнейшим средством эстетического воспитания. По словам психолога Ольги Новиковой "Рисунок для ребенка является не искусством, а речью. Рисование дает возможность выразить то, что в силу возрастных ограничений он не может выразить словами. В процессе рисования рациональное уходит на второй план, отступают запреты и ограничения. В этот момент ребенок абсолютно свободен".

Термин «нетрадиционный» подразумевает использование материалов, инструментов, способов рисования, которые не являются общепринятыми, традиционными, широко известными.

Нетрадиционные техники рисования демонстрируют необычные сочетания материалов и инструментов. Несомненно, достоинством таких техник является универсальность их использования. Технология их выполнения интересна и доступна как взрослому, так и ребенку.

Именно поэтому, нетрадиционные методики очень привлекательны для детей, так как они открывают большие возможности выражения собственных фантазий, желаний и самовыражению в целом.

Использование различных приемов способствуют выработке умений видеть образы в сочетаниях цветовых пятен и линий и оформлять их до узнаваемых изображений. Дети осваивают художественные приемы и интересные средства познания окружающего мира через ненавязчивое привлечение к процессу рисования. Занятие превращается в созидательный творческий процесс педагога и детей при помощи разнообразного изобразительного материала, который проходит те же стадии, что и творческий процесс художника.

Значение нетрадиционного рисования

1. Имеет огромное значение в формировании личности ребенка.
2. Развитие мышления ребенка.
3. Развивает память, внимание, мелкую моторику, учит ребенка думать и анализировать, соизмерять и сравнивать, сочинять и воображать.
4. Влияет на формирование словарного запаса и связной речи у ребенка. (Разнообразие форм предметов окружающего мира, различные величины, многообразие оттенков цветов, пространственных обозначений лишь способствуют обогащению словаря малыша).
5. В процессе изобразительной деятельности сочетается умственная и физическая активность ребенка.

6. Воображение и фантазия – это важнейшая сторона жизни ребенка. А развивается воображение особенно интенсивно в возрасте от 5 лет. Вместе с уменьшением способности фантазировать у детей обедняется личность, снижаются возможности творческого мышления, гаснет интерес к искусству, к творческой деятельности. Для того чтобы развивать творческое воображение у детей, необходима особая организация изобразительной деятельности – например, занятия по проведению нетрадиционных техник рисования.

В настоящее время существует множество видов нетрадиционной техники рисования, позволяющие развивать интеллектуальные способности детей в процессе изобразительной деятельности. Например: рисование пальчиками, ладошками, печатками, монотипия, набрызг, печать от руки, скомканным листом, волшебная нить (ниткография), трафаретом, рисование свечей, процарапывание, точечный рисунок, кляксография, поролоном, мелками, рисование на мокрой бумаге и многие другие. Предела совершенству и творчеству нет. Рекомендовать можно все, что есть под рукой.

Самый доступный способ – это рисование пальчиками. Его можно начинать и использовать с младшей группы. Творческий процесс привлекает детей, а малышей особенно. Когда на занятиях я вижу, глаза детей блестят от восторга, слышу их смех, вижу, как они рисуют, нарушая все запреты стандартного рисования, то я в восторге, когда в результате рисования пальчиками расцветает веточка мимозы или рябинки.

Для ребенка привычны и знакомы следы, оставляемые карандашами, фломастерами, шариковой ручкой и кистью, но остается удивительным использование пальчиков и ладошек для рисования штампов и трафаретов.

Нестандартные подходы к организации изобразительной деятельности удивляют и восхищают детей, тем самым, вызывая стремление заниматься таким интересным делом. Оригинальное рисование раскрывает творческие возможности ребенка, позволяет почувствовать краски, их характер и настроение. И совсем не страшно, если ваш маленький художник перепачкается, главное - чтобы он получал удовольствие от общения с красками и радовался результатам своего труда.

«Рисование пальчиками»

Средства выразительности: пятно, точка, короткая линия, цвет.

Материалы: мисочки с гуашью, плотная бумага любого цвета, небольшие листы, салфетки.

Способ получения изображения: ребенок опускает в гуашь пальчик и наносит точки, пятнышки на бумагу. На каждый пальчик набирается краска разного цвета. После работы пальчики вытираются салфеткой, затем гуашь легко смывается.

“Веточка рябинки”. Обмакнем подушечку указательного пальца в красную краску. Сделаем отпечаток. И так гроздь рябинки нарисовать.

“Цветок”. Указательным пальчиком отпечатываем лепестки, мизинцем серединку.

«Рисование ладошкой»

Необходимые материалы и инструменты:

Тонированная или белая бумага, гуашевые краски, кисти, ветошь (для вытирания рук).

Порядок работы:

Если смазать ладошку краской, то она оставит на бумаге интересный отпечаток, в котором можно увидеть различные удивительные образы. Наши ладошки умеют превращаться в солнышко. Раскройте ладонь, а выпрямленные пальцы раздвиньте в стороны. Теперь соедините пальцы вместе. Вот какой получился заборчик! А если чуть отодвинуть большой палец в сторону, а остальные раздвинуть, рука превратится в симпатичного ежика. Остается дорисовать грибок, который заботливый папа тащит в норку, да еще не забыть про лапки, глаз и носик зверька. И бабочка полетит, и цветочек будет радовать своими лепестками, и слон, и рыбка, и многое другое можно нафантазировать вместе малышом.

«Печатаем листьями на бумаге»

Необходимые материалы и инструменты:

Гуашь, акварель, кисть, карандаш, бумага, цветная тушь или чернила; кусочек поролона; а также: листья разных деревьев, цветов;

Порядок работы:

Соберем различные опавшие листья, намажем каждый листочек гуашью со стороны прожилок. Бумага, на которой будем печатать, может быть, цветной. Прижмем лист

закрашенной стороной к бумаге. Осторожно снимем его, взяв за черешок. Вновь намазав листок и приложив к бумаге, получим еще один отпечаток, и т. д. Если нижний кончик листа будем прикладывать к предыдущему отпечатку, то выйдет цветочек, нужно только дорисовать кисточкой стебелек. Симметричное прикладывание листа с одной и другой стороны, дорисованное тельце - и бабочка готова. Всмотревшись в отпечаток листа, можно увидеть в нем самом неожиданный образ и воплотить его на бумаге, дорисовав детали. А сочетание данного приема и техники "по сырому" дает простор фантазии при тонировании листа. Например, при рисовании луга, фоном будет трава. Берем лист, смачиваем его при помощи губки, затем вливаем краску нужных оттенков и тут же отпечатываем листья.

Эта техника исполнения хороша своим разнообразием приемов. Если лист смазать краской тоном выше чем фон, то отпечаток получится более выразительным. Прикладывание чистого листика, дает плавные, мягкие очертания.

Монотипия предметная

Средства выразительности: пятно, цвет, симметрия.

Материалы: плотная бумага любого цвета, кисти, гуашь или акварель.

Способ получения изображения: ребенок складывает лист бумаги вдвое и на одной его половине рисует половину изображаемого предмета (предметы выбираются симметричные). После рисования каждой части предмета, пока не высохла краска, лист снова складывается пополам для получения отпечатка. Затем изображение можно украсить, также складывая лист после рисования нескольких украшений

Восковые мелки + акварель

Средства выразительности: цвет, линия, пятно, фактура.

Материалы: восковые мелки, плотная белая бумага, акварель, кисти.

Способ получения изображения: ребенок рисует восковыми мелками на белой бумаге. Затем закрашивает лист акварелью в один или несколько цветов. Рисунок мелками остается не закрашенным.

«Кляксография»

Необходимые материалы и инструменты:

Бумага (можно тонированную бумагу использовать), краски, кисти или пипетку, коктейльная трубочка, салфетка.

Способ рисования: На сухой, можно тонированный фон внизу нанести каплю темной краски (чёрную, коричневую или зелёную). Подуйте из трубочки на каплю, как будто толкая её вперёд. Чтобы получились мелкие ответвления, трубочкой во время выдувания нужно покачать из стороны в сторону. Можно дорисовать некоторые элементы кистью или оформить аппликацией из природного материала.

Сложность техники: Проводить процедуру рисования поэтапно, а так же индивидуально или по подгруппам. Понадобится помощь неуверенным детям. Следить за мерами безопасности детей при работе. Так как работа для многих детей трудна.

Кляксография – это отличный способ весело и с пользой провести время, поэкспериментировать с красками, создать необычные образы. Раздувая кляксы нельзя точно предугадать, как они разойдутся, перельются друг в друга, и каков будет окончательный результат... Такое занятие будет интересно и взрослым и детям. Причем не только интересно - но и полезно: например, в качестве артикуляционной гимнастики. Также рисование выдуванием через соломинку укрепляет здоровье и силу легких и дыхательной системы (что особенно полезно при кашле).

Кляксографию можно совмещать с разными техниками изобразительного искусства, такими как монотипия, аппликация и другими.

Этот способ рисования «кляксами» можно использовать в работе с детьми 3-4 лет и старше.

Хочется отметить, что с помощью данного вида рисования хорошо, получается, изображать различные деревья (получаются замысловатые стволы, ветки и т.д.). Попробуйте, результат Вам понравится!

Набрызг

Средства выразительности: точка, фактура.

Материалы: бумага, гуашь, жесткая кисть, картонный силуэт, кусочек плотного картона либо пластика (5x5 см).

Способ получения изображения: ребенок набирает краску на кисть и ударяет кистью о картон, который держит над бумагой. Затем закрашивает лист акварелью в один или несколько цветов. Краска разбрызгивается на бумагу.

Рисование на мокрой бумаге

Технология рисования: намочить в чистой воде комочек ваты, отжать ее и провести или по всему листу бумаги, или (если так требуется) только по отдельной части. И бумага готова к производству неясных образов. Далее даём детям определённую тему для расплывчатых образов и ребята рисуют красками по своей фантазии.

Свеча + акварель

Средства выразительности: цвет, линия, пятно, фактура.

Материалы: свеча, плотная бумага, акварель, кисти.

Способ получения изображения: ребенок рисует свечой на бумаге. Затем закрашивает лист акварелью в один или несколько цветов. Рисунок свечой остается белым.

Рисование солью.

Материалы: цветной картон, краски, кисти, баночки с водой, соль, клей ПВА, салфетки.

Технология рисования: Можно предварительно на бумаге надо сделать набросок, а можно сразу клеим ПВА (желательно маленький пузырек с тонким горлышком) нарисовать фантазийный орнамент, посыпать солью, подождать пока клей в себя вберёт соль, лишнюю соль стряхнуть. Нарисовать недостающие элементы и раскрасить. Солью хорошо рисовать узоры, снег, бабочек, птичек, медуз.

Все дети любят рисовать. Творчество для них – это отражение душевной работы. Чувства, разум, глаза и руки - инструменты души. Сталкиваясь с красотой и гармонией мира, изведав при этом чувство восторга и восхищения, они испытывают желание “остановить прекрасное мгновенье”, отобразив свое отношение к действительности на листе бумаги.

МРНТИ: 14.35.07

И.С. Мусатаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, г.Семей,
botagoz_malika@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА ДЛЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

INFORMATION EDUCATIONAL MEDIUM FOR FUTURE TEACHERS

Анализ литературы по проблемам повышения качества подготовки будущих учителей позволяет констатировать тот факт, что педагогический вуз должен способствовать становлению и развитию творческого отношения к образовательному процессу в целом. Мы согласны с исследователями, что ИКТ-компетентность педагога ориентирована на практическое использование информационно-коммуникационных технологий в профессиональной деятельности и не сводится только к овладению компонентами компьютерной грамотности. ИКТ-компетентность – в значительной степени не содержание знаний, а преимущественно характеристика способностей специалиста, в высшей степени подготовленного к мотивированному и привычному использованию всей совокупности и разнообразия информационно-коммуникационных технологий в своей профессиональной работе [1].

На этапе информатизации всех сфер жизнедеятельности человека повышается роль и отводится немаловажное место ИКТ в образовательном процессе. Неоспоримы возможности информационно-коммуникационным технологиям, которые в значительной степени повышают эффективность процесса: визуализация знаний (демонстрационно-энциклопедические программы); проведение виртуальных лабораторных работ с использованием обучающих программ; закрепление изложенного материала (тренинг – разнообразные обучающие программы, лабораторные работы); система контроля и проверки (тестирование с оцениванием, контролирующие программы); самостоятельная работа учащихся (обучающие программы типа «Репетитор», энциклопедии, развивающие

программы); проведение интегрированных уроков по методу проектов; создание динамической модели на компьютере; проведение телеконференций, использование современных Интернет-технологий; тренировка конкретных способностей учащегося.

Так современный учитель математики имеет дело с высокотехнологичными процессами обработки математических данных. Это требует от него не только знания сущности процессов и умения выбирать наиболее рациональный способ решения задачи, но и умений своевременно, быстро и обоснованно принимать решения по использованию программных средств для обработки, хранения, передачи и использования математических данных. Анализ научной литературы показал, что составной частью профессиональной компетентности учителя математики является информационно-коммуникационная технологическая компетентность (ИКТ-компетентность).

Рассматривая информационно-образовательную среду, большая часть авторов сосредоточивается на инструментах, средствах деятельности и коммуникаций, источниках информации, т.е. на обеспечивающих компонентах среды, но недостаточно анализируется содержательное наполнение ИКТ-насыщенной среды. И, как следствие, образовательная среда поддерживает, повышает эффективность старых методик и технологий и ориентирована на достижение традиционных образовательных результатов [2].

В условиях информатизации общества образовательная среда учебного заведения должна максимально соответствовать будущему рабочему месту студента и условиям жизни в обществе, т.е. быть ИКТ-насыщенной или информационно-образовательной средой, обладать высоким ресурсным и содержательным потенциалом: материально-техническое обеспечение, цифровые образовательные ресурсы, организационные ресурсы. Формирование функциональной подсистемы среды связано с направлениями: организационные ресурсы и мероприятия по развитию ИКТ-насыщенной образовательной среды, пользователи образовательной среды.

Одна из основных задач, решаемых в учебном заведении, это создание оптимальных технических условий для обеспечения образовательной среды. Материально-технические ресурсы информационно-образовательной среды представляют совокупность аппаратных и программных средств, необходимых для обеспечения всех педагогических, организационных и управленческих задач автоматизированными инструментами.

К организационным ресурсам и мероприятиям по развитию ИКТ-насыщенной образовательной среды относятся: нормативно-правовая, программная и планирующая документация по вопросам информатизации образовательного процесса, распределение функций между сотрудниками образовательного учреждения, в том числе по управлению процессами информатизации, по техническому и методическому сопровождению, по обучению и консультированию, по внедрению информационных технологий в образовательную практику. Сюда же относят регламентирующие документы, в том числе права и обязанности пользователей, графики работы компьютерного оборудования и т.д.

Основные задачи для удовлетворенности пользователей образовательной среды:

- обеспечение равных возможностей для всех студентов, в том числе возможность обучаться в современной образовательной среде, развивая необходимые для этого умения;
- формирование отношения пользователей к использованию ИКТ-технологий.

В нашем университете в образовательную программу будущих учителей математики включены элективные курсы, основной целью которых является формирование их ИКТ-компетентности. При этом обеспечивается:

- естественная мотивация, цель обучения;
- встроенный контроль результатов освоения ИКТ;
- повышение эффективности применения ИКТ в обучении математическим дисциплинам;
- формирование цифрового портфолио по математике, что важно для оценивания результатов освоения данного курса.

Кафедрой Информатики и информационных технологий для будущих учителей, в том числе математики, предлагается элективный курс «Методика использования ИКТ в учебном процессе». Цель данного курса по выбору – адаптация будущих педагогов в ИКТ-насыщенной образовательной среде учебного заведения. Содержание направлено на приспособление студентов к функционированию в образовательной среде учебного

заведения. Такое построение учебного процесса, по нашему мнению, позволяет подготовить будущих учителей математики к работе с профессионально-ориентированными программными продуктами, а также сформировать у студентов целостное представление о современных информационных технологиях и возможностях применения математических программных пакетов в профессиональной деятельности.

Отдельно выделены вопросы использования ИКТ в учебной деятельности. Во-первых, будущие педагоги осваивают работу с программными средствами, используемыми для проверки знаний по предметам (тестовая оболочка), с электронным библиотечным каталогом; знакомятся с сайтом ВУЗа и его возможностями. Во-вторых, знакомятся с регламентами работы в кабинетах общего доступа, организацией личной информации на рабочих местах в аудиториях, порядком использования сервисов локальной сети и Интернет. В результате изучения учебной дисциплины студенты знакомятся с основными правилами и порядком использования средств ИКТ в образовательной среде, осваивают приемы быстрого ввода и редактирования и хранения данных, начинают использовать инструментально-программные средства. Закрепляется уверенность студента в том, что он сможет с помощью ИКТ решать профессионально важные задачи, использовать ИКТ в своей профессии педагога, появляется желание расширять и углублять сферу своих знаний в области информатики.

ИКТ, введенные в содержание образования как инструмент преподавания дисциплины и используемые студентами и преподавателями в учебной деятельности, формируют и закрепляют полученные знания и умения в области информатики, дают возможность получения личного опыта в практическом применении данных технологий. Это способствует формированию профильного уровня ИКТ-компетентности и определяет культуру учебной и профессиональной деятельности в учебном заведении.

В ходе исследования определено, что необходимым условием, способствующим формированию ИКТ-компетентности будущих учителей, является образовательная среда с высоким информационно-коммуникационным технологическим потенциалом (ИКТ-насыщенная среда). Практическая реализация формирования ИКТ-компетентности в образовательной среде учебного заведения – сложный системный процесс, требующий организационно-методического сопровождения. Организационно-методическое сопровождение определено как управленческая технология организации взаимодействия педагогических и административных работников, направленного на создание благоприятных условий для организации эффективной подготовки ИКТ-компетентного педагога. Таким образом, для формирования ИКТ-компетентности будущих учителей математики нужно подойти очень обоснованно к созданию их информационно-образовательной среды.

Литература

1. Лапчик М.П. ИКТ-компетентность педагогических кадров: Монография. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2007. – 144 с.
2. Педагогические основы ориентации информационно-коммуникационной среды на новые образовательные результаты : дис. ... д.п.н.: 13.00.02 / Зенкина С.В. – Москва, 2007. – 300 с.

ФТАХР: 15.41.25

А.М. Асылбекова

Семей қаласының Мемлекеттік медицина университеті, aigerim-87biau@mail.ru

ЖОО-ДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ШЕҢБЕРІНДЕ МЕДИК-СТУДЕНТТЕРДІҢ БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУ БОЙЫНША ЖҰМЫСТАР

WORK ON THE SOLUTION OF THE ADAPTATION PROBLEM OF MEDICAL STUDENTS WITHIN THE PSYCHOLOGICAL SERVICE OF THE UNIVERSITY

Адаптацияны зерттемей оқу-тәрбиелеу процесін оңтайлы ұйымдастыру мүмкін емес. Адаптация процесін ғалымдар әртүрліше түсіндіреді. И.С. Кон адаптацияны белсенді қоршаған ортаға бейімделу және қабылдаған нормалар мен құндылықтарды нақты жағдайда жігер арқылы жүзеге асыру деп түсіндірген. [4] В.Т.Хорошко, Р.Р.Бибрих, Г.М. Чайченко ойынша, адаптация барысында студенттің негізгі әлеуметтік және тұлғалық сипаттамаларын жоғары оқу орнының жаңа жағдайларына сәйкес келтіру. [5]

Осылайша, адаптация процесі – бұл, біріншіден, бір күн тоқтап тұрмайтын үздіксіз процес, екіншіден, ауыспалы, өйткені іс-әрекеттің әртүрлі саласына (іс-әрекет, қарым-қатынас, өзіндік сана-сезім) бірнеше рет ауысу жүреді.

Оқудың бірінші жылы студенттер адаптацияның үш түрінен өтеді. Физиологиялық адаптация барысында жаңадан физикалық және ақыл-ой жүктемелеріне ағзаның үйренуі жүреді. Кәсіби бейімделу – бұл еңбектің сипатына, режиміне және шарттарына бейімделу, мамандыққа жағымды қатынасты дамыту. Әлеуметтік-психологиялық адаптация тұлғаның әлеуметтік қоршаған ортаға енуімен байланысты.

Психологиялық адаптация – бұл адам психикасының өмір сүру ортасына оңтайлы бейімделуі.

Білім беру саласын реформалау кезінде студенттердің өмір іс-әрекетінің жаңа формаларына және жағдайларына бейімделу процесі маңызды мәселеге айналды. Бұл оқу-тәрбиелеу процесін психологиялық жағынан қамтамасыз етуді жетілдіру қажеттілігі туындайды. Шетел психологиясында ерекше әлеуметтік-психологиялық және жас ерекшелік кезең ретінде студенттік шақ психологиясымен әр жылдары Э.Эриксон, Г.С. Абрамова, Б.Г. Ананьев, И.С.Кон, А.А. Реан және басқалары. [1]

Студенттердің жас ерекшелігін қарастыра отырып, біз Б.Г.Ананьевтің жас ерекшелік периодизациясына сүйенеміз және оны 17-18 жастан – 22-23 жас аралығы деп анықтаймыз. [2]

Бұл әлеуметтік-кәсіби жағынан тұлғаның қалыптасуындағы маңызды кезең болып табылады. Әлеуметтік жағдайдың қауырт өзгеруі идентификация дағдарысына әкеледі, содан тұлғада өз-өзіне деген сенімсіздік, дискомфорт, алаңғасарлық сияқты сезімдерден көрінеді. Осы жастың басты қажеттіліктері – әлеуметтік және кәсіби жағынан өзін-өзі анықтау, әлеуметтік-психологиялық қолдау және қорғау, сондай-ақ жетістікке жету қажеттілігі. [3]

Студенттік өмірдің басталуы – көптеген студенттер үшін үлкен сынақ. Олар жаңа әлеуметтік рөлді қабылдап, жаңа ұжымға, жаңа талаптар мен күнделікті міндеттерге үйреніп, мамандыққа кірісу керек. Бастысы негізгі іс-әрекет түсінігі және әлеуметтік микроортаның ерекшеліктері өзгереді.

ЖОО-дағы білім беру жүйесі мектептің білім беру жүйесінен түбегейлі ерекшеленеді, сондықтан да, әрине, ЖОО-на түскен бірінші курс студенті абыржып, абдырап қалады. Студенттерде осы уақытта сенімсіздік, батылсыздық, үрей, қорқыныш сияқты сезімдер басым болады. Әртүрлі жоғары оқу орындарында өткізілген сауалнамалардың көрсетуінше, бейімделу процесін және жалпы кәсіби және тұлғалық өзіндік анықталуды жастар өте ауыр уайымдайды. Сондықтан да студентке ЖОО-на бейімделу процесіне көмектесу – бұл өте маңызды міндет болып табылады, оның шешімінен студенттің ары қарайғы оқуы және өмірі тәуелді болады. Осы жағдайды түсіне отыра, Семей қаласының ММУ-нің деканат, психолог, жастар ісі бойынша комитет және кураторлармен бірлесе отырып жұмыс істейді.

Жоғарғы оқу орнының субъектісі ретінде студенттің зор ресурстары бар. Студент биологиялық, психологиялық және әлеуметтік процестерінің дамуының ең жоғарғы «шарықтау» шағында. Осы жаста дүниетаным түсініктерінің қалыптасуы тұрақтанады, адамгершілік және эстетикалық қалыптастуы белсене түседі. Мінез құлықтың тұрақтанып және әрекет-қылықтың саналы мотивтері басым бола бастайды.

Семей қаласы Мемлекеттік медицина университетінің психологиялық қызметінің басты мақсаты - бірінші курс студенттерін жоғарғы оқу орнының жағдайына бейімдеу болып табылады, өйткені мектептен кейін келген балаларда жүктеме күрт өседі де, көптеген

студенттер қиыншылықтар сезінеді. Осы бағытта жыл сайын психопрофилактика, психологиялық ағарту, психокоррекция және психологиялық кеңес беру салалары бойынша жұмыстар жүргізіліп отырады.

Неврология, психиатрия және балалар аурулары кафедрасының оқытушыларымен бірлесіп жылдың басында барлық бірінші курс студенттеріне алғашқы психодиагностика өткізіледі. Оның мақсаты – психологиялық көмекке зәру студенттерді анықтау.

Студенттердің бейімделу процесін жеңілдету мақсатында психопрофилактика және психологиялық ағарту бойынша келесі жұмыстар атқарылады: кураторларға өзекті тақырыптарға семинарлар өткізіледі немесе «Сириус» бағдарламасы арқылы ақпарат таратылады, университеттің ресми сайтында, сондай-ақ әлеуметтік желілерде (facebook, instagram) әртүрлі тақырыпта мақалалар жарияланып тұрады, психологтың бұрышы стөндінде әртүрлі кеңестер, таратпа материалдар тұрады, университеттің өзінде шығарылатын журналда психолог парақтарында студенттерді мазалайтын тақырыптарда ақпараттар мен тесттер жарияланады.

Жыл бойы бірінші курс студенттеріне бейімделу кезеңін жеңілдету мақсатында тренинг сабақтары өткізіледі. Қараша айының басынан бастап тренинг өткізу барысында әрбір бірінші курс студентімен жақын танысу үрдісі жүреді. Тренингтің өзі студенттердің жаңа өмір жағдайына бейімделуіне, топпен жақынырақ танысып, топқа бейімделуіне, топтың ұйымшылдығы арттыруға, қоршаған ортаға сенім артуға және өз күшіне сенуге үйретеді, өз бойынан жаңа қабілет және қасиеттерді ашуға көмектеседі. Осындай жағдайда танысу және қарым-қатынас жасау психологтың студенттермен ары қарайғы тығыз өзара қарым-қатынасына өз ықпалын тигізетініне сенімдімін. Осындай тренинг жағдайында танысу және жұмыс істеу көптеген студенттердің психологқа деген сенімі артырып, жеке консультациясына да келуіне әсер етеді. Психокоррекцияның негізгі әдістері ретінде әлеуметтік-психологиялық тренингтер, рөлдік ойындар, топтық пікірталас әдістері қолданылады.

Сондай-ақ, көптеген кураторлар тренингке қатысады. Қатыса отырып, куратор студенттерді, студенттер кураторды, жақынырақ таниды, соның арқасында кураторлар студенттердің мінез-құлқындағы өзгерістерді уақытында байқай алады.

Тренинг соңында толтырылатын, кері байланыс анкетасын оқи отырып, тренингтер студенттерге жақсы жағынан ғана әсер етеді деп қорытынды жасауға болады. Тренинг барысында да балалар тренинг жайлы өз ойларын және әсерлерін айтқанымен, бірақ кері байланыс анкетасы анонимді толтырылғандықтан, студенттерге өз ойларын білдіруде үлкен еркіндік береді. Кері байланыс анкетасын талдау барысында келесідей мәліметтер алынды: 52% студенттер тренингке 100 деген балмен бағаласа, 39% 80-90 балл берген, бірінші курс студенттерінің 7,6% 50-70 балл, ал 1,1% 50 балдан төмен баға берген. Жағымсыз пікірлер де бар, дегенмен олардың бөлігі өте аз.

Студенттердің ЖОО-ның жағдайларына бейімделуі барысында жекелей кеңес берудің де маңызы өте жоғары. Бұл ең алдымен студенттің өз қалауымен немесе куратордың сұранысы бойынша өткізіледі. Жекелей кеңес беру барысында бірінші курс студенттері жеке, отбасылық немесе тұлғалық мәселелері бойынша кеңес алып, оқу орнының жағдайларына

Әдебиеттер

1. Григорович Л. А. Введение в профессию «психолог»: Учебное пособие. М.: Гардарики, 2004
2. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования: Учебное пособие. М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЕК», 2003.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. М.: Логос, 2001
4. Кон И.С. Психология юношеского возраста. М.: Просвещение, 1976
5. Рудкова С.Г. Психолого-педагогическое сопровождение адаптации студентов в вузе. Дисс. ... канд. пед. наук. Биробиджан, 2005

МРНТИ: 14.23.05

О.Н. Гарбузова

КГКП «Ясли-сад № 9 «Айгөлек», г. Семей, aigolek9@mail.ru

ИНДИВИДУАЛЬНО – ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ

INDIVIDUALLY DIFFERENTIATED APPROACH AS A BASIS FOR THE FORMATION OF COGNITIVE ABILITIES OF CHILDREN

Проблеме индивидуально-дифференцированного подхода в воспитании детей уделяли внимание многие представители прогрессивной педагогики, как русской, так и зарубежной.

Уже в педагогической системе Я.А. Каменского – великого чешского педагога – чётко обозначены положения о том, что весь процесс обучения и воспитания детей необходимо строить с учётом их возрастных и индивидуальных особенностей и выявлять эти особенности путём систематических наблюдений. Необходимость индивидуального подхода вызвана тем обстоятельством, что любое воздействие на ребёнка преломляется через его «внутреннее условие», без учёта которых невозможно по – настоящему действенный процесс воспитания.

Основная цель обучения – ребенок, его идеи и мысли, а не стандартизированные программы и навыки. Возвращается из забвения древнейшая теория интереса – ребёнку требуются развивать собственные идеи и выбрать виды деятельности, которые ему интересны. Так осуществляется индивидуализация и дифференциация обучения, которая основывается на различии способностей, склонностей и темпов обучения детей и различии и представляет собой широкий спектр мероприятий, состоящих не только в выявлении потенциальных умственных способностей, но и в решении социальной и коммуникативной компетенций индивида. Проблема развития способностей – одна из самых актуальных. Что такое способности? Под способностями обычно подразумевают индивидуальные особенности человека, которые являются условиями успешного выполнения – деятельности. Наша задача обнаружить – выявить, – раскрыть индивидуальные способности каждого ребенка. У термина “способности” довольно много синонимов. Один из них – “уровень развития”. Дети различаются разным уровнем гибкости мыслительной деятельности – одни быстро находят ответы, другим нужно основательно подумать, чтобы прийти к правильному заключению. Разным темпом усвоения знаний – один быстро схватывает и запоминает, другим нужна длительная работа и повторения, чтобы усвоить новый материал. В разном темпе формируются и навыки: один ребёнок выполняет действия автоматически после десятка повторений, у других это число повторений удваивается и утраивается, и только тогда действие становится автоматизированным. Воспитатель организует работу с детьми с учётом их индивидуальных особенностей. Если бы он занимался со всеми дошкольниками одинаково, то одни успешно справлялись бы с материалом, а другие постепенно всё более и более отставали бы. Неправильно, если педагог в своей работе опирается только на детей, знающих материал, тогда активно работают одни и те же ребята, а какая-то часть остаётся пассивной. Не успевая мыслью за активными детьми, они постепенно отстают в развитии и усвоении знаний. Дифференцированный подход в обучении требует от воспитателя определённой гибкости: дать более сложное задание сильному ребёнку, поставить перед ним более трудный вопрос, поручить больший объём работы – это будет поддерживать его интерес к учебной деятельности. В то же время добиваться, чтобы все дети выполнили поставленные перед ними задачи, спросить и тех, кто не отвечает, оказывать своевременную помощь более слабым, подбирать им индивидуальные задания в пределах их индивидуальной «зоны ближайшего развития». Задавать им доступные вопросы, дать почувствовать, что они тоже способны усвоить материал. Какой же выход из этой ситуации? Дифференцированный подход в воспитании и обучении на основе представлений педагога о личностных возможностях воспитанника, анализа представления способностей детей к обучаемости. Дифференциация в переводе с латинского обозначает разделение, расслоение целого на части, формы, ступени. Дифференцированное обучение – это форма организации учебного процесса, при которой педагог работает с группой детей, составленной с учетом наличия у них каких либо значимых для учебного процесса общих качеств (гомогенная группа).

Обучение детей имеет наглядно – действенный характер и основывается на обучающей роли взрослого. В ходе объяснения мы обращаемся как ко всем, так и конкретно к ребёнку в отдельности. Присутствие детей с разным уровнем развития даёт возможность подходить к индивидуальному обучению ребёнка, значительное внимание уделять младшим. Большое значение имеет и то, как дети сидят на учебной деятельности. Двое легко возбудимых детей, сидящих рядом, могут мешать не только друг другу, но и всем остальным. Если же рядом с легко отвлекающимся ребёнком находится спокойный, уравновешенный сверстник, то и первый ребёнок ведёт себя более организованно. Под особый контроль берём детей робких, неактивных, а так же упрямых. Робкого ребёнка следует похвалить за старание. Если же малыш упрямится и не хочет выполнять указания воспитателя, просьбу – его внимание лучше переключить на другой объект. Так с помощью разнообразных приёмов и методов создаётся положительно – эмоциональная атмосфера. Многие дети не могут сформировать свои желания в учебной деятельности по замыслу. Тогда воспитатель, предлагает вспомнить какие-то яркие моменты отдыха, прогулки, праздника. Ребёнок охотно начинает заниматься самостоятельно. Большинство детей, как правило, испытывают технические затруднения при выполнении заданий. Для этого в группе создан уголок, в котором ребёнок может выбрать шаблон, трафарет для рисования, лепки. Есть дети, которым необходима постоянная помощь взрослого. В работе с такими пассивными детьми даю им возможность самим выстраивать последовательность своих действий, проговаривать их, чтобы появилась самостоятельность и уверенность в своих действиях. Дети очень чувствительны к оценке со стороны взрослого. В ходе учебной деятельности всегда должна присутствовать оценка деятельности индивидуально: «правильно провёл линию, хорошо ответил на вопрос». Дети младшего возраста склонны к подражанию, в основе которого лежит наглядный образ. Степень подражания у разных детей неодинакова. Одни быстро и легко повторяют за взрослым слова, предложения, различные действия, другим всё это даётся по разным причинам трудно. В таких случаях наряду с наглядным показом, воспитатель переходит к непосредственному руководству действиями ребёнка индивидуально. Так если ребёнок затрудняется держать правильно карандаш, кисть – воспитатель помогает ему удержать предмет и водит его рукой. У ребёнка появляется навык и желание заниматься, он начинает чувствовать уверенность в себе. Самостоятельная двигательная активность детей также требует от воспитателя дифференцированного подхода. Всегда видно, кто из детей более активен, а кто подолгу занят однообразной деятельностью. Наша задача выбрать ту или иную игрушку, поиграть вместе, ввести ребёнка в группу играющих детей, предлагаем роль в игре, создавая тем самым доброжелательную обстановку. Так же следим за самочувствием детей и их взаимоотношениям. Робким, застенчивым, малоподвижным детям помогаем выполнить упражнения (берём за руку, подбадриваем ласковым словом). Внимательное отношение воспитателя, участие в игре, своевременная помощь всё это даёт возможность детям быстро стать активным участником подвижных игр. Поддерживаем доброжелательное отношение, которое способствует положительному эмоциональному фону в коллективе. Особое внимание уделяем так называемым «тихим детям». В работе с такими детьми создаём условия, которые развивают активность детей, укрепляют их веру в свои силы. Используем как в повседневной жизни, так и в учебной деятельности художественные произведения, сказки, потешки, хороводные игры, где дети раскрывают свои творческие способности. Обыгрывая сказку, потешку ребёнок не только развивает свою речь и память, но и получает навыки общения со сверстниками, взрослым, перестаёт быть замкнутым. Также используем в работе с капризными или непослушными детьми игровой приём сравнения их с героем сказки. Например, ребёнок не в настроении, вредничает: «Ты, сегодня такой сердитый как папа Мишутки – Михайло Потапыч, расскажи на кого ты сердисься». В ходе организованной учебной деятельности обеспечиваем активную познавательную деятельность детей, используем различные формы ее организации: фронтальную, коллективную и индивидуальную. Организуя индивидуальную работу с детьми при выполнении различных упражнений, решении задач, для формирования отдельных умений и навыков позволяет нам видеть те трудности, с которыми сталкиваются дети, и своевременно оказывать им необходимую помощь в учебной работе. «Современные исследования показывают, что нет необучаемых детей и даже самых тяжёлых можно чему-то научить, используя специфические методы, приёмы и средства обучения, глубокую дифференциацию и индивидуализацию обучения». С

целью формирования познавательной активности может быть организована элементарная поисковая деятельность детей, которая выражается в том, что воспитатель выдвигает перед ними познавательные задачи, которые затем решаются в процессе непосредственного активного наблюдения, участия малышей в элементарных опытах, эвристических беседах, проводимых воспитателем. Например, в морозный день перед детьми ставится задача: «Как вы думаете, можно ли сегодня лепить снежки? Почему нельзя? Что надо сделать со снегом, чтобы из него было легко лепить?» Чтобы ответить на эти вопросы, дети рассматривают снег, пробуют слепить снежки, высказывают свои суждения, почему это трудно сделать. Затем вносят снег в тёплое помещение и снова лепят из него. На основании проведённых наблюдений и экспериментов дети приходят к выводу, что свойства снега зависят от температуры воздуха. В результате элементарного «исследования», в котором они участвовали, полученные знания будут осознанными и прочными.

В процессе дифференцированного подхода мы изучаем, анализируем, классифицируем различные качества личности и их проявлений у детей, выделяя наиболее общие, типичные черты, характерные для определенной группы воспитанников, и на этой основе определяем стратегию своего взаимодействия с группой и конкретные задачи воспитания, формы включения детей в общую деятельность и коллективные отношения. При этом ребёнок в меньшей степени чувствует себя объектом воспитания, так как основные воздействия педагога направлены на группу в целом, а не на него. В нашем понимании «дифференцированное обучение» – это создание наиболее благоприятных условий для развития личности воспитанника как индивидуальности. Отсюда следует:

- дифференцированное обучение – не цель, а средство развития индивидуальности;
- проведение (внедрение) дифференцированного обучения невозможно без знания индивидуальности каждого ребенка как данности, с присущим только ему личностными особенностями;
- только знание индивидуальных особенностей каждого обеспечивает построение личностно-ориентированной системы воспитания и обучения.

Следовательно, исходный пункт в организации такой системы – раскрытие индивидуальных особенностей (возможностей) каждого воспитанника в развитии. Именно дифференцированный подход в обучении создает благоприятные условия для этого.

МРНТИ: 14.23.09

Т.Л. Гончарова

КГКП «Ясли-сад № 9 «Айгөлек», г. Семей, aigolek9@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ И АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКАМ ПОСРЕДСТВОМ ТЕАТРАЛИЗОВАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЛИНГВОСТУДИИ

ORGANIZATION EDUCATION KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES THROUGH TEATRICAL ACTIVITIES IN THE LANGUAGE STUDIO

В Послании Президента (Астана, 28 февраля 2007 года), Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева «Новый Казахстан в новом мире» в целях обеспечения конкурентоспособности страны и ее граждан предложена поэтапная реализация культурного проекта «Триединство языков», согласно которому необходимо развитие трех языков: казахского как государственного языка, русского как языка межнационального общения и английского как языка успешной интеграции в глобальную экономику.

В ходе интерактивной лекции в стенах Назарбаев Университета Нурсултан Назарбаев дал поручения правительству по развитию в Казахстане дошкольного образования и триязычия: "Первое – на основе передового международного опыта внедрить современные методы обучения в дошкольных воспитательных учреждениях, они должны быть инновационными, с образованием технологии и креативности. Второе – детально разработать системное предложение на предмет охвата дошкольным образованием детей. Третье – на уровне дошкольного образования обеспечить повсеместное внедрение триязычия. Так мы можем построить логическую систему овладения языками. Азы будут

изучать на уровне детского сада, в школе базовый уровень, в университете или в колледже - профессиональный язык по специальностям". По сообщению сайта TengriNews.

В раннем детстве ребенок без особых усилий усваивает и один, и два языка, поскольку это происходит с помощью одного и того же механизма в мозгу. Языковая способность человека нейтральна в отношении того, какой язык и сколько языков (в разумных пределах) усваиваются ребенком. Языковая способность человека рассчитана на то, чтобы он стал двуязычным. При исследовании и сопоставлении мозга билингов и монолингов не выявлено никаких различий. Главной системой организации мышления, по мнению многих ученых, является не язык, а семантические категории. Поэтому владение несколькими языками не означает существования нескольких мышлений. Каждый следующий язык усваивается ребенком быстрее, чем предыдущий.

Знание родного и изучение иностранного языка расширяют кругозор личности, содействуют ее многогранному развитию, способствуют формированию установки на толерантность и объемное видение мира. У детей развиваются способности самостоятельно и творчески решать разнообразные задачи и проблемы, по-разному уметь выражать свои мысли и чувства.

Роль иностранного языка на ранней ступени обучения особенно неопределима в развивающем плане. Язык для ребёнка – это, прежде всего, средство развития, познания и воспитания. Иностранный язык на ранней ступени рассматривается как средство формирования интеллекта ребёнка и развития его способностей; как средство осознания собственного «Я» и самовыражения; средство социального взаимодействия, с помощью которого ребёнок овладевает социальным миром.

Богатейшее поле для полиязычного и поликультурного развития детей представляет театрализованная деятельность. Она решает важные задачи эстетического воспитания, формирования у детей эстетических интересов, потребностей, эстетического вкуса, а также творческих способностей.

Театр воздействует на ребенка комплексом художественных средств: применяется художественное слово, наглядный образ, музыкальное сопровождение. Сказки, спектакли пользуются у детей неизменной любовью. Ребенок проигрывает много ролей, что заставляет его сопереживать персонажам. Для реализации данных задач была разработана программа полиязычного обучения детей среднего дошкольного возраста посредством театрализованной деятельности

Новизна предлагаемой программы заключается в том, что она содержит межпредметную интеграцию, подготовлена мультидисциплинарной командой педагогов: преподаватели казахского и английского языков, музыкальный работник.

Понятие "Интеграция" происходит от латинского integer – цельный, что подразумевает восстановление некоего единого образовательного пространства, в данном случае – пространства русского, казахского и английского языков и театрализованной деятельности.

Цель программы полиязычного обучения посредством театрализованной деятельности:

- создать коммуникативные условия, обеспечивающие социально - личностное, познавательное – речевое развитие дошкольников через изучение казахского и английского языка, активизации их творческой деятельности посредством театрализованной деятельности.

Задачи программы полиязычного обучения посредством театрализованной деятельности:

- реализация творческих потребностей дошкольников с учетом их индивидуальных возможностей;
- формирование речевых навыков и умений;
- формирование первичных навыков диалогической и монологической речи на казахском и английском языках;
- развитие речевого слуха, языковой памяти, внимания, творческого воображения, логического мышления;
- развитие речевой и коммуникативной культуры (общения);
- воспитание интереса и уважения к культуре других народов.

В основе программы полиязычного обучения детей дошкольного возраста посредством театрализованной деятельности лежат следующие **методические принципы**:

- интеграция основных речевых умений и навыков (на трех языках);
- комплексной реализации целей: коммуникативная, развивающая, воспитывающая;
- коммуникативная направленность заданий и дидактического материала;
- осознанное владение языками, применение полученных умений и навыков в театральной деятельности и в жизни.

Каждый из перечисленных принципов направлен на достижение результата обучения, овладение детьми казахским, английским языками на элементарном уровне, как средством общения.

Программа составлена с учетом реализации интеграционных связей между образовательными областями.

Ожидаемые результаты реализации программы:

Развитие мыслительных процессов:

- проявляют интерес к изучению языков и театральному искусству;
- сформированы способности анализировать героев сказок, делать простейшие обобщения;
- дети умеют применять в спектаклях инсценировках полученные знания о различных эмоциональных состояниях и характере героев, используют различные средства выразительности речи; сформировать первичные навыки диалогической и монологической речи на казахском и английском языках.

Развитие речевых умений:

- проявляют умение взаимодействовать и ладить со сверстниками в не-продолжительных инсценировках или драматизациях;
- умеют делиться своими впечатлениями с воспитателями и родителями;
- пересказывают содержание произведения с опорой на рисунки в книге, с использованием настольного театра; используют навыки элементарной диалогической и монологической речи на казахском и английском языках;
- могут исполнить небольшую роль в инсценировках или драматизациях при помощи взрослого.

Развитие двигательных навыков:

- способны выразительно и эмоционально передавать игровые и сказочные образы;
- могут самостоятельно выполнять танцевальные движения под плясовые мелодии;
- умеют выполнять движения, передающие характер изображаемых животных.

Реализация программы осуществляется в **форме лингвостудии «Звездочки»**.

Работу студии организует мультидисциплинарная команда педагогов, которая работает по единому перспективному плану. Каждый педагог на своем занятии решает предметные задачи образовательного стандарта по заданной теме перспективного плана.

Музыкальный и языковой материал в перспективном плане распределен с учетом возрастных особенностей детей.

Лингвотеатрализованная деятельность в студии базируется на принципах развивающего обучения, на учете закономерностей развития ребенка, при этом учитывается психологическая комфортность каждого воспитанника.

Формы работы студии: подгрупповые занятия. Продолжительность занятия 20 минут.

Перспективный план работы студии содержит 36 тем. Занятия проводятся три раз в неделю педагогами казахского, английского языков и музыкальным работником отдельно, но по единой теме.

Арсенал игр упражнений и техник, используемых в студийной деятельности огромен. Он включает в себя различные виды театра, бесед, чтение сказок, разучивание стихотворений, поговорок, отгадывание загадок, фонетических упражнений (направленных на совершенствование произношения специфических звуков казахского и английского языков), методики релаксационного характера.

Основным методом обучения языку в лингвотеатральной студии «Звездочки» является лингвотеатральная игра. В такой игре дошкольнику доступна внутренняя активность сопереживания, способность действовать в воображаемых ситуациях, понимать внутренний мир персонажей. Это открывает перспективы использования лингвотеатральной

игры в нравственном развитии детей, – умении соотносить себя с положительными и отрицательными героями. Благодаря этому зарождаются социальные чувства, эмоциональное отношение к событиям и поступкам. Развитие у ребенка способности к успешному решению проблемных ситуаций в лингвотеатральной игре происходит за счет умения увидеть, проанализировать, продраматизировать ситуацию с позиций разных персонажей, выделить свойства и условия её решения.

Лингвотеатральная игра, как форма организации деятельности ребенка позволяет изучить факторы, способствующие изменению эмоциональной регуляции ребенка, выявить особенности и средства совершенствования производных эмпатических эмоций, умения отражать чувства и состояния других, поскольку в театральной деятельности быстро формируется чувство симпатии к взрослому, что обеспечивает эмоциональное благополучие воспитанника.

Появления замысла в лингвотеатральной игре связано с изучением языков, развитием творческого воображения, памяти. Развитию творческого воображения способствуют специально подобранные упражнения и этюды. При создании драматического образа у ребенка возникает необходимость самостоятельно комбинировать свои впечатления, создавать новые образы, использовать, преобразовывать прошлый опыт.

Таким образом, занятия в студии лингвотеатра «Звездочки» способствуют не только изучению казахского и английского языков, но и развивают психические функции ребенка, художественные способности, творческий потенциал, обеспечивают социально-личностное, познавательное-речевое развитие дошкольников через активизацию их творческой деятельности посредством театрализованной деятельности. Создаются прекрасные возможности для того, чтобы вызвать интерес к языковому и культурному многообразию мира, уважение к языкам и культурам других народов, развитию коммуникативно-речевого такта.

Реализация программы предполагает работу с родителями:

- анкетирование;
- привлечение родителей к работе с «рабочими страничками»;
- привлечение родителей к изготовлению костюмов и атрибутов;
- консультации для родителей;
- совместные спектакли.

«Рабочие странички» предназначены для родителей и их детей. На «рабочих страничках» размещены различные фонетические упражнения, тексты для говорения и аудирования. Имеются иллюстрации, раскраски, которые помогут малышу получить должные представления, о каком-то явлении или понятии. Все задания подготовлены в соответствии с перспективным планом лингвостудии. Задания даны по принципу от простого к сложному. Заниматься с малышом рекомендуется по 10-15 минут.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана. (Часть I) «НОВЫЙ КАЗАХСТАН В НОВОМ МИРЕ» (Астана, 28 февраля 2007 года)
2. Государственная программа функционирования и развития языков на 2011-2020 годы. – Астана, 2011
3. Государственный общеобязательный стандарт дошкольного воспитания и обучения Республики Казахстан. – Астана, 2012
4. Андреева М., Конорова Е. Первые шаги в музыке М., 1991 г.
5. Щеткин А.В., Под ред. О.Ф. Горбуновой. Театральная деятельность в детском саду. Для занятий с детьми 4-5 лет. Мозаика-Синтез, 2007. – 128 с.
6. Антипина А.Е. Театрализованная деятельность в детском саду. – М.: ТЦ Сфера, 2006
7. Гончарова О.В. и др. Театральная палитра: Программа художественно-эстетического воспитания. – М.: ТЦ Сфера, 2010
8. Иванова Г.П. Театр настроений. Коррекция и развитие эмоционально-нравственной сферы у дошкольников. – М.: «Скрипторий 2003», 2006

ФТАХР: 15.41.31

А.Ж. Аяганова, Ф.Б. Рахметова

ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРГЕ ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ АЛДЫН АЛУ

PREVENTION OF ADOLESCENTS DEPENDENCE ON SOCIAL NETWORKS

Қазіргі таңда әлеуметтік желілер қоғамда, күнделікті өмірде тұлғаның қажетті коммуникация құралдарының біріне айналып отырғаны белгілі. Әлеуметтік желілерге деген қызығушылық пен қажеттілік әртүрлі жас кезеңінде өзінің өзектілігімен алға шығуда. Сондықтан, кез-келген коммуникация құралын пайдалану тек дамытушы сипатын ғана емес, тұлғаның оған қандай да бір қатынасын туындатады.

Жоғарыда айтылған мәселелерге орай, әсіресе жеткіншектердің әлеуметтік желілерге деген қатынасы алаңдату туындатып отыр. Себебі, осы жас кезеңінде құндылықтар мен қызығушылықтар аймағы жаңа сипатқа ие болатындығын ғалымдар көрсетіп жүр [1,2].

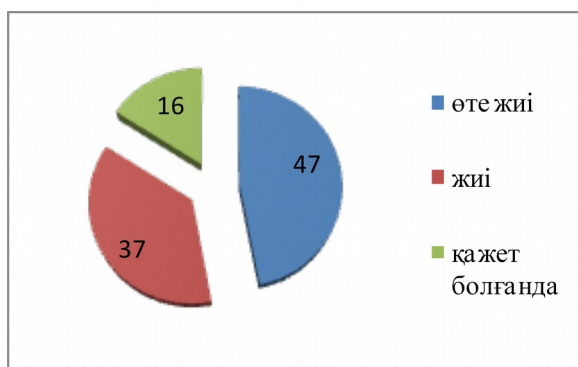
Жеткіншектік шақ даму ұғымын және «өзгеру», «модификация», «жаңару» терминдерін талдауды қажет ететін және оны сипаттағанда әрдайым есеюдің әртүрлі аспектілерін қолдануды қажет ететін жас кезеңі болып табылады. Ғалым М. Кле көрсеткендей, жеткіншектік кезеңде ағза мәнді өзгерістерді бастан кешіреді де, биологиялық, психологиялық және әлеуметтік дамудың барлық қырына әсер етеді: пубертанттық кезеңде терең дене өзгерістері жүреді; сандық және сапалық өзгерістерді бастан кешіріп, ойлау сипаты өзгереді; әлеуметтік даму екі бағыт бойынша жүреді- ата-ана қамқорлығынан босау және құрдастарымен жаңа сипатта қарым-қатынасты орнату [3]. Сондықтан айтылған мәселелерге орай коммуникацияның бір құралы ретінде кең тарап отырған әлеуметтік желінің жеткіншектерге әсерін зерттеу маңызды мәселелердің қатарынан орын алады.

Әлеуметтік желілер арқылы жеткіншектер қажетті ақпараттарды алмасып, адамдар арасында коммуникация орнату мүмкіндігін иеленеді [4]. Айта кететін жайт, бүгінгі күні әлеуметтік желілерге жеткіншектер барынша шоғырланғандықтан олардың тәуелділік жағдайының алдын алу мәселесі шығады. Осы орайда, әлеуметтік желілерге деген тәуелділіктің алдын алу мақсатында жүргізілген зерттеулер қажеттілігі туындайды.

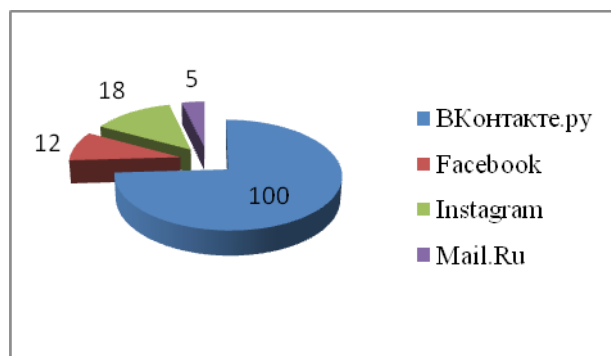
Жлпы алғанда «Facebook», «ВКонтакте» сияқты және т.б. әлеуметтік желілердің әртүрлі топтамасына қызығатын жеткіншектер әңгімелесушінің эмоциялық қалпын ұғыну мен оны қабылдау мен сезіну қабілетінен айырылады. Сондықтан әлеуметтік желілерді шектен тыс пайдалану эмоциялық байланысты қажет ететін қарым-қатынас тәжірибесінің жеткіліксіз қалыптасу қаупін туындатуы мүмкін.

Жеткіншектердің әлеуметтік желілерге қатынасын анықтау мақсатында тәжірибиелік жұмыстар жүргізілді. Тәжірибелік жұмыс жүргізу үшін авторлық сауалнама құрастырылды. Сауалнамаға 30 жеткіншек (11-13 жас аралығында) қатыстырылды. Сауалнама нәтижелері жеткіншектердің әлеуметтік желілерге тәуелділігін алу бағытындағы жұмыстардың жүйелеуге мүмкіндік береді деп ойлаймыз.

Бірінші «Сіз әлеуметтік желілерді жиі тұтынасыз ба?» сұрағы бойынша респонденттердің 14-і «өте жиі», 47 пайызы; «жиі» деп 11-і, бұл 37 пайыз; «қажет болғанда» деп 5-еуі, яғни 16 пайызы жауап берді. Бұл әрине жеткіншектердің басым көпшілігі әлеуметтік желінің белсенді тұтынушысы болып табылатындығын көрсетеді. Екінші «Төменде көрсетілген әлеуметтік желінің қайсысын тұтынасыз (кемінде 2-еу)?» сұрағында [ВКонтакте.py](https://www.vkontakte.ru) желісінде 30 респондент, пайызы- 100; [Facebook](https://www.facebook.com)-те 12 респондент, пайызы- 40; Instagram желісінде 18 респондент, пайызы- 60; Mail.Ru-де 5 респондент, пайызы- 17. Бұл жерде әрбір жеткіншекке екі нұсқадан таңдау сұралды. Жеткіншектер арасында әлеуметтік желінің екеуін таңдау сұралғандықтан барлық жеткіншектер «ВК» желісін кеңінен қолданылатындығын танытты.

Сурет1- Сіз әлеуметтік желілерді жиі тұтынасыз ба?

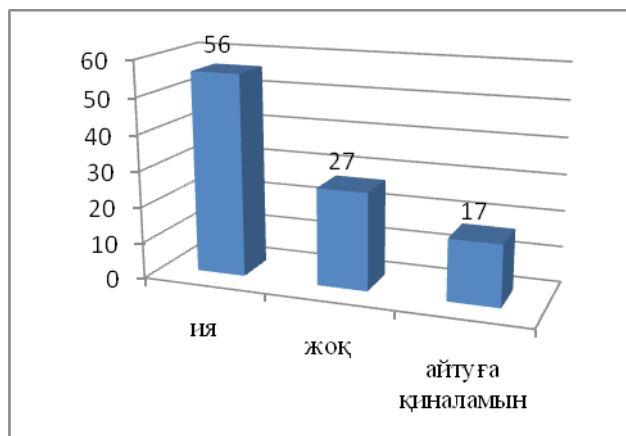
Сурет 2- Төменде көрсетілген әлеуметтік желінің қайсысын тұтынасыз?

Үшінші сұрақ «Әлеуметтік желілерді қандай мақсатта пайдаланасыз?» мазмұнында болды. Бұл сұраққа респонденттер жауап беруде біршама уақыт ойланып қалды. Өзара сөйлесіп, мақсат анықтауда бір тоқтамға келе алмады. Дегенмен, жеткіншектер сұрақтардың қиындық туындатпайтынын айта отырып, өз пікіріне жақын келетінін таңдады. «Достарымның жаңалықтарын білу үшін» жауабын 4 респондент, яғни, 13 пайыз; өз жаңалықтарымен бөлісу үшін- 8 респондент, пайызы- 27; әлемде не болып жатқанын білу үшін деген жауапты 5 респондент, пайызы 17; уақыт өткізу үшін жауабын 13 респондент, пайызы- 43 берді. Өз нұсқасында жеткіншектер негізгі жауапты таңдай отырып, қосымша жазды, яғни екі таңдау. Соларға тоқталатын болсақ, «Өртістердің өмірімен танысу» үшін деп 16 респондент, 53 пайыз жауап берді, «мақсат, жоқтың қасы, барлығы да пайдаланады. Достарымнан қалғым келмейді» деп 7 респондент, яғни, 23 пайызы жауап берді.

Келесі, төртінші сұрақ «Сіз қалай ойлайсыз әлеуметтік желілердің адам өмірінде рөлі жоғары ма?» болды. Бұл сұрақтың «ия» деген жауабын 17 респондент, 56 пайыз; жоқ жауабын 8 респондент, пайызы-27; айтуға қиналамын 5 респондент, пайызы -17.

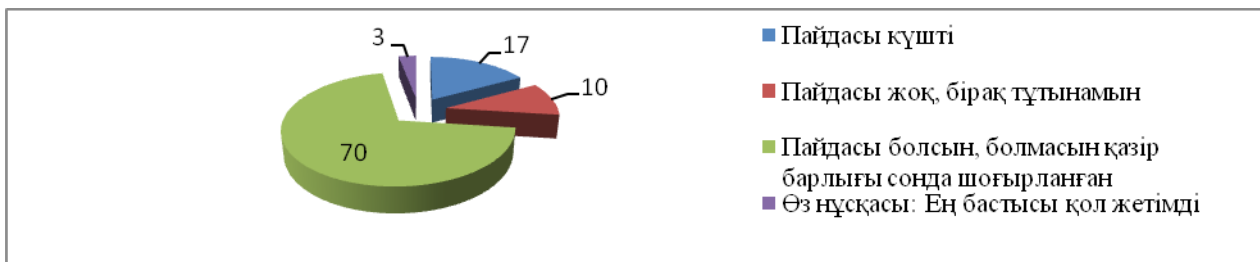

Сурет3 – Әлеуметтік желілерді қандай мақсатта пайдаланасыз?

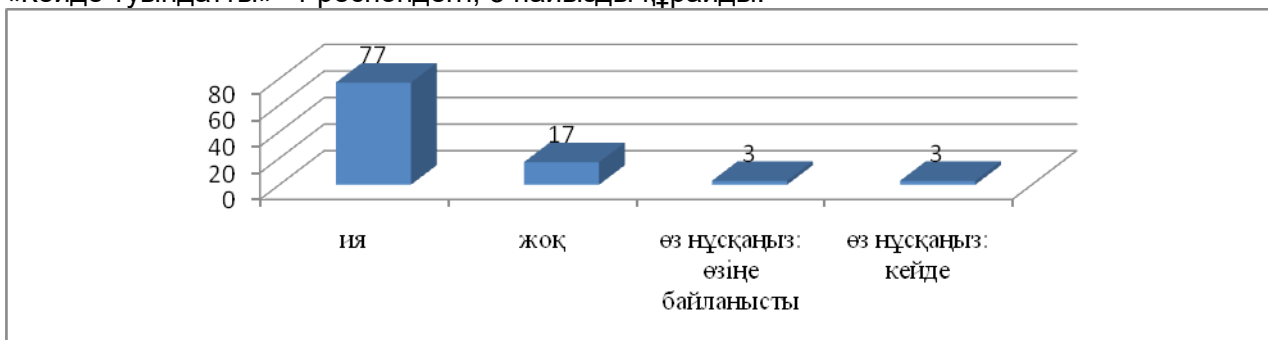
Сурет 4 – Сіз қалай ойлайсыз әлеуметтік желілердің адам өмірінде рөлі жоғары ма?

Бесінші «Әлеуметтік желілердің Сіз үшін пайдасы бар ма?» деген сұраққа 7 респондент «пайдасы күшті», 17 пайыз; «пайдасы жоқ, бірақ тұтынамын» деп 3 респондент, 10 пайыз; «пайдасы болсын, болмасын қазір барлығы сонда шоғырланған» деген жауапты 21 респондент, пайызы- 70; өз нұсқаңыз дегенге «Бастысы қол жетімді» жауабын 1 респондент жауап берді, пайызы- 3.

Сурет5 – Әлеуметтік желілердің Сіз үшін пайдасы бар ма?

Алтыншы «Әлеуметтік желілер Сізге қоршаған ортамен қарым-қатынаста қиындықтар туындатты ма?» сұрағына респонденттердің 23-сі «Ия» деп, пайызы-77; «жоқ» деген жауапты 5 респондент, пайызы 17; «өз нұсқасын»: «Өзіңе байланысты»- 1 респондент, пайызы 3; «Кейде туындатты» -1 респондент, 3 пайызды құрайды.

Сурет 6 – «Әлеуметтік желілер Сізге қоршаған ортамен қарым-қатынаста қиындықтар туындатты ма?»

Әлеуметтік желілердің танымалдығына қарамастан жеткіншектер оның коммуникацияны шектейтіндігін, уақытын жоғалтатындығын, ересектермен қарым-қатынаста мәселелер туындайтынын түсінеді. Дегенмен, жеткіншектердің әлеуметтік желіге деген қызығушылықтары төмендемей отыр.

Жеткіншектер қоғам өзгерістеріне өте сезімтал категория. Олардың жас ерекшеліктің сипатына байланысты өзгерістер қоғамдағы жағдайлармен түйістірілгенде тұлғалық қасиеттерінің дамуында қиындықтар туындауының алғы шарты болуы ықтимал. Бұл осы кезеңді «өтпелі», «дағдарыс» кезеңі деп тұжырымдалуымен негізделеді.

Жоғарыдағы мәселелерге орай, жеткіншектің кезеңдегі дағдарыс көптеген шиеленіс себептерінің бірден бірі екені өмірлік жағдайларда дәлелденіп жүр. Сондықтан жеткіншектердің оқу үдерісіне, жалпы өмірге деген көзқарасы ата-ана мен педагогтар тарапынан қолдау нәтижесінде жүзеге асырылғанда ғана дағдарыс кезеңі жеңіл өтеді. Мұның себебі, жеткіншек шақта олардың мінез-құлықтарын түсіну қиындығы екені сөзсіз [5]. Осы бағытта ата-ана мен педагогтардың жеткіншектерге қатысты мақсаттары, ұстанымдары, қызығушылықтарымен олардың көзқарастарының соқтығысып, сәйкес келмеуіне, яғни өзара әрекет етуші субъектілер арасындағы қарама-қайшылықтың туындауына әкеліп соғады. Осындай қарама-қайшылықтардың бірі әлеуметтік желілерге деген тәуелділіктен де туындайды.

Әлеуметтік желілер жеткіншектердің басым қызығушылық танытатын ғаламтордағы виртуальді әлемі болып табылады. Осы орайда, ересектер жеткіншектердің әлеуметтік желіні пайдалану жағдайын әрдайым назарда ұстауы маңызды. Сондықтан жүргізілген сауалнама негізінде жеткіншектердің әлеуметтік желілерге тәуелділігінің алдын алу үшін төмендегідей мәселелерді назарда ұстау қажеттілігін ескертеміз:

- арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы әлеуметтік желідегі жеткіншектерді бақылау қажет. Бұл зиянды мазмұндағы ақпараттарды сүзгіштен өткізуге, жеткіншектің қай сайтқа кіретінін анықтауға көмектеседі;
- желідегі достарына, байланысқа түсетін адамдарына ата-аналардың қызығушылық танытуы;
- жеткіншекке әлеуметтік желілердегі, жалпы ғаламтордағы қандай да бір мәселе мазалайтын болса, оны жасырмай, ересектермен бөлісу керек екендігін түсіндіру қажет;

- жеткіншекке тіркелуді қажет ететін тез арада хабарлама алмастыра алатын бағдарламаларды пайдаланғанда, чатта қарым-қатынасқа түскенде, Online-ойын ойнағанда шынайы есімін пайдаланбау қажеттігін түсіндіріп, мазмұны жеке ақпарат бермейтін атау табу қажеттігін ескерту;
- жеткіншекке әлеуметтік желіде болғанда жеке мәліметтер: мекен-жайы, телефон номері және мысалы, мектеп номері, сыныбы, демалатын орны, үйге қайту уақыты, әкесінің немесе анасының жұмыс орны және т.б. беруге болмайтындығын ескерту;
- жеткіншекке ғаламторда шынайы өмірдің жоқтығын түсіндіру;
- жеткіншектердің әлеуметтік желіде болу уақытын шектеу, бос уақытын өткізудің тиімді жолдарын ұсыну.

Қорытындылай келе, әлеуметтік желілер жеткіншектердің қызығушылығындағы ғаламтордағы әлем бола тұра, оны ересектер тарапынан қадағалап, пайдалану тәртібін белгілеу және оның мәдениетін дамыту маңызды жағдайлардың бірі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Абрамова В.Е. Психическая регуляция нравственно-делового общения подростков: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – М., 2001. – С.29
2. Авдулова Т.П. Психология подросткового возраста: учеб. пособие для студ. учреждений высш. проф. образования- М.: Академия, 2012. – С. 240
3. Кле М. Психология подростка. – М: Педагогика. 1991 –С. 172
4. Леонтьев В. Социальные сети. ВКонтакте, Facebook и другие...– М.: Олма Медиа Групп, 2012. – С. 256
5. Горбунова В.С. Методика для исследования смыслового кризиса личности в подростковом возрасте // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия "Психология". – 2012. – 1(11). – С. 77-84

FTAХР: 14.25.09

Ж.Н. Бакирова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Астана қ., zhanikosh2490@mail.ru

ЖЕТКІНШЕКТЕРДІ ТҮЗЕТУ-ДАМУ ТҮЗЕТУ-ДАМУ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕ МЕДИАБІЛІМДІ ҚОЛДАНУ

USE OF MEDIA EDUCATION IN CORRECTIVE WORK WITH STUDENTS

Еліміздің құқықтық-демократиялық қоғам жағдайында дамуы бүгінгі әрбір азаматтың және өскелең ұрпақтың жоғары мәдениет пен біліктілігінің жоғары болуын қажет етеді. Осыған байланысты қоғамның адам тәрбиесіне қояр талабы да барған сайын артып, оны іске асырудың көзі болып табылатын психикалық нысандар мен оны дамытудың шарттарына деген көзқарас өзгеріп келеді. Соған сәйкес бүгінде білім беру ұғымының өзі өзгеруде және кеңеюде. Уақыт талаптарына орай көп жағдайда мектепте, жоғары оқу орнында, тіпті отбасында білім берудің педагогикалық-психологиялық негіздерін меңгерудің мазмұны мен мәні кеңейе түсуде. Жалпы адамзат баласының қай кезде де болмасын алдына қойған мұрат-міндеттерінің ең бастысы – ата-баба дәстүрін жалғастыратын саналы ұрпақ тәрбиелеу. Еліміздің ежелден дәріптеп, қастерлеп келген ұлттық өнері мен мәдениетінің негізіне мән беру, болмысын тану, оның асылын тарихтың рухани көшіне ілестіріп отыру арқылы бүгінгі және болашақ ұрпақ қамын жасау өмірдің заманауи талабының бірі болып табылады. Дәл қазіргі уақытта ұрпақты тәрбиелеудегі белгілі бір үлес бұқаралық ақпарат құралдарының үлесінде екені анық.

«Рухани мәдениеттілікті игерте отырып, бүгінгі ұрпақ санасына сіңіру – барлық ұлттық бұқаралық ақпарат құралдарының ұстанған мақсаты. Сара сөзді салмақты бағалайтын халқымыз тілді тәрбиенің пәрменді құралы, ақыл-ойдың қоймасы деп таниды. Қазақтың айтыс өнерінде, терме-толғауларында, бесік жырларында, аңыз-әңгімелерінде, мақал-мәтел, нақыл сөздерінде ел тағдыры, ұрпақ қамы, ар-ождан мәселелері ақыл-өсиет ретінде айтылады. Қазақ теледидары және радио бағдарламаларында осынау асыл маржанды

тарату арқылы көпшілік қауымға тәлім-тәрбие беру мәселесі басты мақсат болуы қажет»-деп К.Қабылғазина пікір білдіреді [1].

Бүгінде медиа адамзат өмірінің маңызды бір бөлігіне айналды. Әлеуметтанушылардың зерттеуінше, жетпіс бес жыл өмір сүрген «өркениетті адамның» елу жылы белсенді әрекет ету арқылы өтетін көрінеді. Және оның тура тоғыз жылын теледидар көруге жұмсайды екен. Орташа есеппен қазіргі оқушылар күніне алты сағат уақытын медиамен байланысқа арнайды. Жалпы, ХХІ ғасырда кез келген ұлттың барлық салада, әрине, білім саласын есепке алғанда, медиасыз әлеуметтік-мәдени тұрғыдан қарқынды дамуы да мүмкін емес. Елбасы Н.Ә.Назарбаев өзінің "Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына" деген студент жастарға арнап оқығандәрісінде "Бүгінгі күн – талантты, жігерлі, өзіне сенетін адамдардың, арманға бай және оларды жүзеге асыруға ерік - жігері бар адамдардың уақыты" – деп атап көрсеткен болатын [1]. Мұның өзі өскелең ұрпақты жаңа технологиялар негізінде білімді де жоғары мәдениетті азамат етіп тәрбиелей отырып, олардың жеке басының тұлғалық қалыптасуына аса үлкен мән беруді көздейді. Бүгінгі күні жаңа технологиялардың қай-қайсысы да медианың мүмкіндіктерімен тығыз байланысты екендігі белгілі. Олай болса, білім-тәрбие беруде, оның ішіндежеткіншектерді түзету-дамыту іс-әрекетінде медиабілімді кірістре отырып қолдануға болады,ол үшін алдымен жеткіншектер туралы ұғымға түінік беріп кеткен жөн болады.

Жеткіншектік кезеңнің шектері шамамен балалардың орта мектептің 5-8 сыныптарында оқитын кезеңмен сәйкес келеді, ол 11-12 жастан 14-15 жақа дейінгі аралықты қамтиды, бірақ жеткіншектік жастың нақты басталуы оқушының 5ші сыныпқа көшуімен тура келмей, бір жыл ерте, не кеш болуы да мүмкін.Жеткіншектік кезеңнің баланың дамуындағы ерекше орны «өтпелі», «бетбұрыс», «қиын» кезең деген атауларында бейнеленген. Бұл атауларда осы жастарда болатын, өмірдің бір дәуірінен екіншісіне өтуімен байланысты даму процестерінің күрделілігі мен маңыздылығы айтылады. Балалық шақтан ересектікке өту кезеңдегі дене, ақыл-ой, адамгершілік-әлеуметтік дамудың барлық жақтарының негізгі мазмұны мен өзіне тән ерекшілігі болып табылады. Барлық бағыттарда сапалық жаңа құрылымдар қалыптасады, организмнің, сана-сезімнің үлкендермен және жолдастарымен қарым-қатынастың олармен әлеуметтік өзара іс-әрекет әдістерінің танымдық және оқу-әрекетінің мінез-құлқыққа, іс-әрекет пен қарым қатынасқа арқау болатын моральдық-этикалық нормалар мазмұнының қайта құрылуы нәтижесінде ересектік элементтері пайда болады [3].

Ғылыми әдебиеттерде жеткіншектердің қырсық мінез көрсетуіне, ересектер талабын оңай орындамауына негіз болатын бірнеше себептер көрсетілген. Атап айтқанда:

- балалардыңоқуданбасқаайналысатыншаруасыныңболмауы;
- радио,теледидар, басқа да ақпарат көздерінен ересектерге арналған хабарды көріп, соған еліктеуі;
- күні бойы фантастикалықжәне криминалды әдебиеттерді оқып, ондағы кейіпкерлерге еліктеуі;
- өздігінен үлкен балалармен танысып, солардың жағымсыз әрекеттеріне еліктейтіндігі [4].

Осы тұрғыда ғалымдар Б.М.Жапарова мен К.Нұрбекова былай деп көрсеткен: «Өкінішке орай, бұқаралық ақпарат құралдарының күшімен, мүмкіндігімен қоғамға ұсынылып жатқан көлемі шексіз ақпараттардың бәрі бірдей адам баласын ізгілікке, адамгершілікке, рухани тазалыққа жетелейді деп кесіп айту мүмкін емес. Өйткені жаңа замандағы мерзімді баспасөздерде де, телеарналардағы түрлі бағдарламалар да, хабарлар мен кинолар да, Интернет желісінде де адамның сана-сезіміне, мінез-құлқына кері ықпал етерлік оғаш әрі жағымсыз жаңалықтар, көріністер насихатталады. Сондықтан, «бұқаралық ақпарат құралдарының жас ұрпақ тәрбиесіне оң ықпалы бар» деген сыңаржақ ой-пікірден, ескілікті ұстанымнан арылуға тиіспіз»-дей келе, қазіргі ақпарат құралдарының тәрбие мәселесіне кері ықпалын тигізетіндігін атап өтеді [5].

Атап өтерлігі, бүгінде отбасылардың көпшілігінде жас баланың ақпарат құралдарынан нені көріп, нені оқып жатқанына тиісті деңгейде мән берілмейді. Дұрыс көңіл аудармаудың салдарынан буыны қатып, бұғанасы бекімеген, ақыл-ойы, сана-сезімі толыспаған, ақ-қараны, жақсы-жаманды әлі де болсын өздігінше айыра алмайтын жас бала көкірегіне жағымсыздықтарды да сіңіре беретіні де мөлiм.

Қорыта айтқанда, бұқаралық ақпарат құралдарының жас ұрпақ тәрбиесіне ықпал етерлік мүмкіндігі аса зор, бұл туралы айтылып та, жазылып та келеді. Сондықтан оның ықпалдылық мүмкіндіктерін дұрыс пайдалана білу үшін болашақ мамандарды медиақұзіреттілікке

дайындау керек. Медиақүзіретті мұғалім медиасауатты оқушыларды тәрбиелеуде үлкен үлес қосады деп ойлаймыз. Мұның өзі жеткіншектердің тұлғалық қалыптасуына, шығармашылық жетілуіне, таным көкжиегін кеңейтуіне айқын жол ашып келеді.

Олай болса, ата-бабаларымыздың бай рухани қазынасын жастарды тәрбиелеуге жүйелі түрде пайдалануда ұлттық БАҚ-тың алатын орны ерекше.

Әдебиеттер

1. Н.Ә.Назарбаев. "Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына" студент-жастарға арнап оқыған лекциясы. 2006 ж.
2. Жарықбаев Қ.Б. Психология. – Алматы, 1993.
3. Жарықбаев Қ. Қазақпсихологиясыныңтарихы. – Алматы, 1996
4. Қабылғазина К.«БАҚ-тың тәрбиелік функциясын арттыру мәселелері» // ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы, 2010 ж.
5. Б.М. Жапарова, К. Нұрбекова. «Бұқаралық ақпарат құралдарының бала тәрбиесіндегі алатын орны» // ҚарМУ хабаршысы. Педагогика сериясы, 2008 ж.

ҒТАХР: 14.25.09

А.Е. Әскербекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., askerbekova93@bk.ru

МЕДИАБІЛІМДІ БАСҚА ПӘНДЕРМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

FEATURES OF INTEGRATING MEDIA EDUCATION WITH OTHER SUBJECTS

Қазіргі таңда "медиа" және "медиабілім" білім беру үрдісінде жиі қолданылатын терминдердің бірі. Жалпы, медианы тек БАҚ немесе компьютерлік құралдар деп қараған дұрыс емес. Сондай-ақ медиа арқылы берілетін білімнің де күрделілігіне назар аударған жөн. Себебі, **медиабілім** (media education) – тұлғаның бұқаралық ақпарат құралдары көмегімен коммуникативтік қабілеттерді, сыни ойлауын, медиамәтіндерді талдап, бағалауын қалыптастыру үдерісі болып табылады [1].

Медиабілімді тек жеке педагогиканың бір бағыты ретінде емес, оның басқа пәндерді оқытудағы мүмкіндіктерін қарастырып, оның ерекшеліктерін анықтайық. Мысал ретінде тарих пәнінде медиабілімді қалай қолдануға болатынын көрсетейік.

Тарих пәні оқушыларға көбінесе меңгеруге қиын пәндердің бірі болып табылады. Себебі, ақпарат көп, хронология көп, бір тақырыпты өткенде 10-15 бетке дейін оқуға тура келеді. Сол себепті, оқушыларды жалықтырмай, олардың қызығушылығын арттыру қажет. Медиабілім арқылы оқушыларды қызықтырып, өзінің туған елінің тарихына деген қызығушылықты оятуға болады. Әр педагог тек оқулықпен шектелмей, медиа-ресурстарды, БАҚ материалдарын, жаңа АҚТ қолданса, сабақтың қызықты әрі өнімді болатыны сөзсіз. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев өз Жолдауында «Біз қазір білімнің баға жетпес капиталын өсіріп, оған әр түрлі заманауи формалар беруіміз қажет» – дейді.

Тарих сабағында медиа мүмкіндіктерін қалай пайдалана аламыз? Бұл сұраққа жауап алу үшін медиа кіріктілген тарих сабақтарының типтерін қарастырайық:

- демонстративті сабақтар;
- компьютерлі-тестілік сабақтар;
- қашықтықтан оқыту, олимпиадаларға қатысу [2].

Демонстративті сабақтардың мақсаты – тарих сабағында барынша көрнекіліктерді қолдану арқылы бағдарламаны меңгерту болып табылады. Бұл жерде көрнекіліктер ретінде медиа-ресурстар мен медиаөнімдерді пайдалануға болады. Мысалы, Қазақстандағы келесі телебағдарламалар:

- «След степи»;
- «Казахстан. Хроника 20-го века»;

- «Особая папка», «Лубянка», «История одного шедевра» және т.б. арқылы педагог оқушылармен осы бағдарламаларды көре отырып, олардан сұхбат алып, оқушылармен бірге сабақты талдай алады.

Ал, «Третьяковская галерея», Орыс мұражайы» атты телеэкскурсиялар арқылы әлемнің керемет мұражайларына саяхат жасауға, және ондағы баға жетпес мұраларды үлкен көлемде жеке-жеке көруге, экспонаттарды қарастыруға мүмкіндік береді.

Деректі фильмдер:

- «Старше на 10 лет»
- «Суық соғыс»
- «Великие замки мира»
- «Жәңгірхан»
- «Обыкновенный фашизм» кинодеректері көптеген күтпеген мәліметтерді және уақыттың қосымша сипаттамасын береді.

Сабақ үстінде деректі фильмдерді қолдану берген ақпараттардың шынайылығын растауға жағдай жасайды. Яғни, педагог айтқан немесе оқулықтан алынған мәліметтерді оқушылар фильмдер көру арқылы бекіте алады.

Көркем фильмдер:

- «Сұлтан Бейбарыс»
- «Абылайхан»
- «Жамбыл»
- «Спартак»
- «Көшпенділер» фильмдерін көру арқылы оқушылар оқып жатқан тарихи оқиғалар туралы толық түсініктері қалыптасады.

Тарих сабағында педагог міндетті түрде теледидардағы хабарламаларды қолданып жүруі тиіс. Сондай-ақ Елбасы Жолдауларын немесе басқа да маңызды бағдарламаларды көру қажет. Себебі, телевидение шынайы, нақты айтып береді және болып жатқан жерде отырғандай әсер алуға болады [3].

Баспа, радио және телевидениенің аудиторияға ақпаратты беру тәсілдері әр түрлі және ерекше. Яғни, тек қана кинофильмдерді ғана емес, сондай-ақ газет, журнал беттеріндегі қызықты мәліметтерді де сабақта қолдануға болады.

Жоғарыда аталғандарды талдай келе тарих пәнін оқытудағы медианың артықшылықтарын анықтадық:

- ✓ Тарихи оқиғаларды видеофрагменттерді, тарихи фотосуреттерді көрсету арқылы таныстыруға болады.
- ✓ Белгілі суретшілердің суреттерін кең көлемде қолдануға болады.
- ✓ Графикалық материалды көрсету (кестелер, сызбалар).
- ✓ Карталарды «жандандыру».
- ✓ Әлемнің ірі мұражайларына саяхаттау.
- ✓ Тарихи әндерді тыңдау.
- ✓ Оқу үдерісін жандандыру.

Ал, медиа құралдар:

- Ақпараттың жеткіліксіздігін толықтырады.
- Желідегі олимпиадалардың, викториналардың, байқаулардың қатысушысы болуға мүмкіндік береді. Яғни, тек Қазақстан көлемінде ғана емес, шетелдерде болып жатқан олимпиадалар мен сайыстарға оқушыларды қатыстыруға мүмкіндік аламыз. Медиа құралдардың мүмкіндіктерін 1 сызбадан көре аламыз [4].

Сызба 1.

Медиа арқылы тарих сабағында орындалатын жұмыстар:

- Мәтінмен немесе суреттермен жұмыс;
- Электронды қаламдар арқылы белгілер, жазбалар құру;
- Жазылған белгілер мен жазбаларды сақтау, бір-біріне жіберу;
- Web-сайттарды ұжыммен қарау;
- Оқушылар жасаған презентацияларды таныстыру [5].

Тарих сабағындағы медиа арқылы:

- Оқытушы сабақты өзі ұйымдастырады, басқарады.
- Ақпаратты кез келген формада көрсете алуға болады (аудио, видео фрагмент, сызба, кесте және т.б.).
- Медиа сабақтағы іс-әрекет түрлерін ауыстырып отыруға мүмкіндік береді (картамен жұмыс, интерактивті тапсырмалар).
- Іс-әрекет түрлерін, әдіс-тәсілдерді ауыстырып отыру, оқушылардың қабылдауларын жақсартады, зейінін жоғарылатады, сабақтағы белсенділіктерін арттырады, шаршауды төмендетеді.
- Сабақ қызықырақ өтеді және нәтижелі болады [6].

Заманауи қоғамға білімді, адамгершілігі мол, өзін-өзі жетілдіруге және өздігінен дамуға қабілеті бар, өзі шешім қабылдай алатын және өз елінің тағдыры үшін алаңдап, жауапкершілікпен қарайтын тұлғалар қажет. Сонымен, медиабілімді сабақта және сабақтан тыс уақытта қолдану - оқытушы мен оқушыларға алдына қойған міндеттерін тиімді шешуге мүмкіндік беретін қажеттілік болып табылады.

Әдебиеттер

1. Федоров А.В. Медиаобразование: история, теория и методика. Ростов-на-Дону: Изд-во ЦВВР, 2001. – 708 с.
2. Беспалов П.В. Компьютерная компетентность в контексте личностно-ориентированного обучения//Педагогика. № 4, 2003
3. Виштак О.В. Критерии создания электронных учебных материалов // Педагогика. № 8, 2003
4. Воронин Ю.А. Компьютеризированные технологии в процессе предметной подготовки учителя// Педагогика. № 8, 2003
5. Вяземский Е.Е., Стрелова О.Ю. Как сегодня преподавать историю в школе. М., 2000
6. Мультимедийные продукты обучения // Преподавание истории и обществознания в школе. № 1–3., 2001

Ә.Ж. Жамбулатова, И.С. Мусатаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, zhambulatovaa@mail.ru

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

FORMATION OF RESEARCH COMPETENCIES OF STUDENTS

Жалпы білім беретін мектепте білім берудегі инновациялық тәсілдер қажетті білімді, дағдыларды және қабілеттерді саналы меңгеруге, оқушылардың шығармашылық әлеуетін белсендіруге, танымдық белсенділікті ынталандыруға, терең білім мен тұрақты зерттеу дағдыларын алуға көмектеседі. Оқушылар жоғары оқу орындарында белсенді әрі табысты зерттеу жұмыстарымен айналысу үшін мектеп бітірушілерінің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру керек. Зерттеу әдістерін білу оларға тек университеттегі жаңа оқу жағдайларына бейімделіп қана қоймай, сонымен бірге алғашқы курстан бастап зерттеу жұмыстарының траекториясын дұрыс қалыптастыруға көмектеседі. Егер жоғары сынып оқушыларына ұсынылған зерттеу жұмысы олардың танымдық қажеттіліктерін қанағаттандыратын және білім беру қызметінің бағыттарына сәйкес келетін болса, онда жоғарғы сынып оқушыларын оқыту үрдісі тиімді болады.

Жалпы білім беретін мектептегі зерттеу жұмыстарының негізгі мақсаты жаңа білім алу болып табылмайды, басты мақсаты – оқушылардың зерттеудің функционалдық біліктілігін шындықты игерудің әмбебап әдісі ретінде, зерттеушілік ойлау қабілеттілігін дамыту ретінде, оқу үрдісінде субъективтік жаңа білімдерді алу негізінде оқушылардың жеке позициясын жандандыруы ретінде игеруі болып табылады [1].

Зерттеу әдістерін меңгеру арқылы оқушыларда тек әдіснамалық сауаттылық қана қалыптасып қоймайды, сонымен қатар зерттеушілік және жобалық қызметті ұйымдастырудың әртүрлі нысандарына (мысалы, шығармашылық жарыстар, олимпиадалар, ғылыми-практикалық конференциялар) қатысу дағдылары қалыптасады. Ғылыми және жобалық қызметтің дағдыларын білу, ғылыми ойлау қабілеттілігін қалыптастыру, ғылыми терминологияны, негізгі түсініктерді, әдістер мен тәсілдерді білу негізгі білім беру бағдарламаларын меңгеру нәтижелеріне деген талабы болып табылады.

Зерттеу – бұл зерттеудің үрдісі және нәтижесі. «Зерттеу» философиялық энциклопедиялық сөздігінде «жаңа білім берудің үрдісі, когнитивтік қызметтің түрлерінің бірі» деп түсіндіріледі және «объективтілігімен, қайталанатын қабілеттерімен, дәлелдерімен, дәлдігімен» сипатталады. Оның екі деңгейі бар: эмпирикалық және теориялық [2]. Құрылымдық компоненттері мақсат, мотив, әрекет, нәтиже болып табылатын зерттеушілік қызметтің бұл түсінігі жалпыға бірдей қызмет түсінігіне қарама-қайшы келмейді. Негізінен зерттеушілік қызмет өз құрылымында жалпыға бірдей қызметті қайталайды, оның ішінде 1) мақсат, 2) мотив, 3) субъект, 4) әрекет (операция), 5) өнім мен нәтиже сияқты құрылымдық компоненттерді қайталайды.

Білім алушылардың оқу-зерттеу қызметін қалыптастыру нәтижесі ретіндегі зерттеу құзыреттілігі зерттеу жұмыстарын жемісті жүзеге асыруға дайындығын және мүмкіндігін болжайтын адамның интергративтік сапасы болып табылады. Оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігінің құрылымдық компоненттері – тұлғалық, когнитивтік және атқарушылық. Құрылымдық компоненттерді бөлу және құзыреттілікті классификациялау оқушылар арасында құзыреттілікті қалыптастыру және диагностикалау құралдарын таңдау мүмкіндігін береді.

Жалпы білім беретін мектептердегі оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігі құрылымдық-жүйелік және функционалдық-ұйымдастырушылық сипаттамалары бар тиісті педагогикалық модель шеңберінде қалыптасады. Құрылымдық-жүйелік сипаттамаларға мақсат, міндеттері, тәсілдері мен принциптері жатады. Функционалдық-ұйымдастырушылық сипаттамалары: зерттеу жұмыстарын ұйымдастырудың кезеңдері, нысандары мен әдістерін (жеке және ұжымдық ізденістер), әдістемелік және психологиялық-педагогикалық қолдауды қоса алғандағы ғылыми-зерттеу және дамыту ортасы; ғылыми-зерттеу және дамыту ортасын ұйымдастыру және жұмыс істеу үшін жағдайлары; зерттеушілік құзыреттілікті дамыту деңгейлері. Педагогикалық модельдің тиімділік критерийлері оқушыларда зерттеушілік

құзыреттіліктің құрылымына кіретін құзыреттіліктің қалыптасу деңгейі; оқушылардың зерттеу қызметінің деңгейі; олардың ЖОО-да зерттеушілік қызметімен айналысуға көңіл бөлу болып табылады.

Жалпы білім беретін мектепте оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастырудың педагогикалық моделін жүзеге асыру үш негізгі кезеңде тиісті негізгі формалар арқылы жүзеге асырылады:

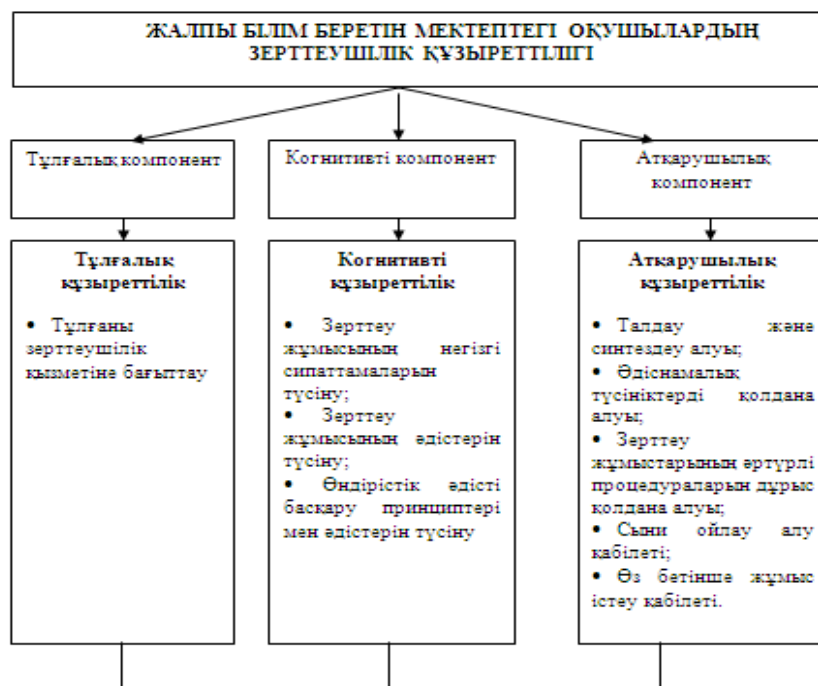
- 1) жеке және бірлескен зерттеушілік жұмыстарына, оқушылардың шығармашылық бірлестіктеріне қажетті құзыреттіліктерді қалыптастыру;
- 2) өз зерттеу жұмысына рефлексиялық қарым-қатынасты қалыптастыру және оның нәтижесін-шығармашылық топ режимінде қалыптастыру;
- 3) мектепте және университеттегі ғылыми конференцияларда өздерінің зерттеу тәжірибелерінің нәтижелерін анықтау.

Оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігі адамның интегративті сапасы ретінде түсініледі, ол зерттеу жұмыстарының нәтижелі жүзеге асырылуына дайындығын және қабілеттілігін болжайды. Зерттеушілік құзыреттілігі тиімді, тәжірибеге бағдарланған сипатқа ие және іс-әрекеттегі білім беру жиынтығын білдіреді.

Когнитивтік процестің сапалық сипаты ретінде құзыреттілік келесі құрылымдық сипаттамаларға ие: *тұлғалық, когнитивті, атқарушылық*, В.И.Байденко осыған сәйкес, оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігі құрылымында ұқсас компоненттерді қарастыру қажет деп санайды. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде белгілі бір құзыреттілік бағытын (бағдарлау) білдіру үшін *акцентация* туралы айту қабылданған. Байденко таңдалған компоненттерге сәйкес құзыреттілікті келесідей классификациялауды ұсынады: *тұлғалық-бағдарланған, когнитивті-бағдарланған, атқарушылық-бағдарланған құзыреттілік*.

- Жеке көріністерді көрсету *тұлғалық-бағдарланған құзыреттілікке*;
- Бір нәрсені түсінгенін көрсету – *когнитивті-бағдарланған құзыреттілікке*;
- Әрекетті (вербалды, коммуникативті, интеллектуалды) көрсету – *атқарушылық-бағдарланған құзыреттілікке* жатады [2].

Бұл классификацияны және құзыреттілікті белгілеуді ескере отырып, жалпы білім беретін мектептегі оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігі құрылымындағы келесі компоненттерді ажыратамыз: тұлғалық, когнитивті, атқарушылық. Бұл құзыреттердің жиынтығы жалпы білім беретін мектепте оқитын оқушылардың зерттеу құзыреттілігін құрайды. (схема 1).

Зерттеушілік құзыреттілігінің құрылымдық компоненттері ғалым В.И.Байденко ұсынған модель негізінде таңдалады

1. Тұлғалық компонент тұлғалық-бағдарланған құзыреттілік тобының құрамында ұсынылған. Ол келесі тұлғалық сипаттамаларға бағдарланған: а) зерттеу жұмысына мотивация; б) зерттеу жұмысына арналған құндылықтарды меңгерту; в) оқушылардың жеке қасиеттерінің жиынтығы, зерттеу қызметінің қажеттіліктері. Когнитивті қасиеттеріне өздік ойлау қабілеттерін (әлеуметтік тәжірибені, өз ой-пікірінің тәуелсіздігін пайдалану мүмкіндігі); терең ой (талдау, салыстыру, маңыздылығын табу мүмкіндігі); ойдың икемділігі (мәселені шешу жоладарын табу мүмкіндігі) [2].

2. *Когнитивті* (лат. *cognitio* – білім, таным; когнитивті – сәйкесінше таным, білетін) құзыреттілік зерттеудің жалпы әдіснамалық негіздерін түсінуге бағытталған, оларға: а) зерттеудің негізгі сипаттамалары; б) зерттеу жұмыстарын жүргізудің рәсімдерінің ерекшеліктері. Зерттеудің негізгі сипаттамаларына келесі әдіснамалық түсініктемелер жатады: *қарама-қайшылық, зерттеудің мәселесі, зерттеудің тақырыбы, зерттеудің өзектілігі, зерттеу объектісі, зерттеудің мақсаты мен міндеті, гипотезасы, зерттеудің практикалық маңыздылығы және т.б.* жатады. Зерттеу жұмысын жүргізудің міндетті шарты әдіснамалық және жоспардың әрбір тармағы зерттеудің әрбір кезеңіне сәйкес келетін процедуралық білім арасындағы байланыстың болуы болып табылады. Түсіну – оқушыларды саналы түрде білімді меңгертудің шарты, жаңа білімдерді қолданыстағы білім жүйесіне енгізумен байланыстыру, оның негізгі механизмі интеграцияланған және ассимиляцияланған ақпарат арасындағы байланыстарды қалыптастыру болып табылады.

Осылайша, оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігінің когнитивті компоненті зерттеудің негізгі сипаттамалары мен әдістерін зерттеумен хабардар болу түрінде көрініс табады.

3. *Атқарушылық* құзыреттілік ғылыми-зерттеу жұмысының процедуралық аспектілерін жүзеге асыруға бағытталған. Атқарушылық компоненті ғылыми-зерттеу қызметін жүзеге асыра алу мүмкіндіктері ретінде қарастырылғандықтан, ол мынадай дағдыларға негізделеді: а) әдістемелік сипаттамаларды пайдалану (зерттеу жұмысындағы қарама-қайшылықтар мен мәселелерді көру және оларды қалыптастыра алу; объектілерді ерекшелеп қарастыра алу; зерттеу жұмысының мақсаттары мен міндеттерін белгілеу; гипотезаны тұжырымдау; зерттеудің практикалық маңызын анықтау); б) әртүрлі зерттеу процедураларын жүргізу (өз жұмысын жоспарлай алу; теориялық және эмпирикалық зерттеу әдістерін таңдау; эмпирикалық материалдарды жинау; материалдарды өңдеу әдістерін қолдану; жұмыстың нәтижелерін дұрыс рәсімдеу және көрсету).

Зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың кезеңдері мен әдістерін қарастырайық.

Кезең зерттеу құзыреттілігін дамыту деңгейіне сәйкес осы құзыреттілікті қалыптастырудың белгілі бір бөлігі ретінде осы зерттеу контекстінде ұсынылған.

Оқушылардың зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру үш кезеңде жүзеге асырылады [3]:

- 1) Оқушылардың жеке және бірлескен зерттеу жұмыстарына қажетті құзыреттілікті қалыптастыру;
- 2) Өзінің зерттеу жұмысына және оның нәтижелеріне рефлексиялық қатынасты қалыптастыру;
- 3) Өздерінің зерттеу тәжірибесінің нәтижелерінің орнын анықтау.

Зерттеу құзыреттілігін дамытудың бірінші және екінші кезеңдерінде оқушының басқа қатысушымен өзара қарым-қатынас жасау жолымен ғылыми-зерттеу жұмысына қатысуын және оны жүзеге асыруда тәжірибе жинақталуын қамтамасыз ететін ұжымдық зерттеу әдісі қолданылады. (топтық ғылыми-зерттеу жобасы, кейін жеке зерттеу жобасы). Бірінші кезеңде ұжымдық зерттеу жұмыстарының оқушылардың жеке «үлгілері» (жеке зерттеу тапсырмалары, шағын зерттеу жобалары және т.б.) пайдаланылады, ал екінші кезеңде «үлгілері» *жүйелі* болады. Бірінші кезеңде рефлексия үшін кеңістік жеткіліксіз, өйткені үлгілер аз болады, бұл кезеңде оқушылар зерттеу жұмысын жасауға үйренеді, дағдаланады. Екінші кезеңде оқушылар әртүрлі түрдегі және зерттеу түрлеріне жиі қатысады, сондықтан осы кезеңде олардың қызметі туралы ойлау маңызды: «Қандай зерттеу әдісі қолданылды?», «Қандай ашу (қорытынды) жасады?», «Зерттеудің қандай гипотезалары дәлелденді немесе қайсысы дәлелденген жоқ» «Қандай қорытындылар жасалды?» және т.б. Үшінші кезеңде оқушылардың өздерінің зерттеу тәжірибесін алуды қамтитын жеке зерттеулер әдісін іздестіру қолданылады. Бұл кезең жеке бастамалармен сипатталады.

Оқушылардың ғылыми құзыреттілігін ең тиімді түрде қалыптастыру ұжымдықтан жеке тұлғаға қатаң тәртіпте қолданылатын ұйымдық формалардың өзара байланыс жағдайында

жүреді. Осылайша, оқушылар шығармашылық бірлестіктерде немесе элективті курстарда ұжымдық зерттеу жұмыстарына қатыстырылады, бірақ алдымен әр оқушы топпен қарастырылатын ортақ мәселені шешу үшін жеке тапсырма алады.

Әдебиеттер

1. Богоявленская, Д.Б. Исследовательская деятельность как путь развития творческих способностей // Исследовательская деятельность учащихся в современном образовательном пространстве: сб. ст. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – С. 44-50
2. Байденко, В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГОС ВПО нового поколения: метод. пособие / В.И. Байденко. – М. : Исследоват. центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.
3. Кикоть, Е.Н. Теоретические основы развития исследовательской деятельности учащихся в учебном комплексе «лицей-вуз»: автореф. дис. ... д-ра пед. Наук / Кикоть Е.Н. – Калининград, 2002. – 42 с.

МРНТИ: 14.35.09

Т.Н. Блейм

Государственный университет имени Шакарима города Семей, tatbl2012@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ И КОНТРОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ

ORGANIZATION AND CONTROL OF THE INDEPENDENT WORK OF STUDENTS

Самостоятельная работа обучающихся (СРО) – это эффективный метод обучения. Для тех, кто стремится к переменам, но не знает с чего начать, или знает, но ищет новые формы организации СРО, предлагается это сообщение.

Под самостоятельной работой понимают такую форму учебной деятельности студентов, которая происходит под прямым или косвенным руководством преподавателя. В ходе такой работы студенты преимущественно или полностью самостоятельно выполняют различного рода задания с целью развития знаний, умений, навыков и личностных качеств.

Самостоятельная работа – это одна из основных форм обучения, наряду с лекциями, лабораторными, семинарскими и практическими занятиями. СРО – это и подготовка к лекции, лабораторным занятиям, решение дополнительных заданий, оформление отчетов, изучение дополнительной литературы, подготовка презентаций, защита рефератов, формирование тезаурусных полей и т.д.

СРО подразделяется на аудиторную и внеаудиторную. Внеаудиторная самостоятельная работа выделена в учебном плане как обязательная учебная нагрузка. На нее отводится большое количество часов. Поэтому эта работа должна быть тщательно спланирована преподавателем, иначе часы, отведенные на такую работу, будут потрачены напрасно.

Почему вопрос о самостоятельной работе так актуален в последнее время? Первая причина повышенного внимания к организации СРО заключается в переходе на кредитную технологию, введение новых образовательных стандартов. Вторая причина в том, что многие старые формы организации СРО с современными обучаемыми перестали работать. Пример: ОП «Ветеринарная санитария». В РУПе указано, всего часов: 7245, из них аудиторных – 2415, СРО -4830.[1] Практически это 2/3 всех часов (в мире это соотношение 1:3,5). Таким образом, такой большой объем часов должен быть тщательно спланирован, подготовлен, проконтролирован, правильно оценен.

Самостоятельная работа обучающегося должна быть организована преподавателем. Необходимо провести отбор содержания, что именно вынести на самостоятельную работу, детализировать работу во времени, определить даты оценивания работ, обеспечить методическую поддержку, консультации, организовать проверку работ и др.

Для каждого вида самостоятельной работы важно, чтобы студент понимал цели и задачи данной работы, представлял технологию выполнения, знал сроки сдачи, содержание и критерии отчетности.

Активизация СРО основана на психологии студента. От преподавателя требуется самому искать оригинальные подходы, самому быть творческим человеком. Форм организации СРО достаточно много: web-квест, справочный материал, задания по визуализации - задания на персонификацию, работа с текстом, задание по ситуации, работа в интернете, написание доклада, реферата, но работают из них немногие. Привычные формы самостоятельной работы с современными студентами не работают.

Организация СРО из личного опыта. На протяжении ряда лет используем тезаурусный подход в организации СРО. Этот метод наиболее приемлем при изучении базовых дисциплин.[2]

Задания могут быть самыми разнообразными:

1. Составить понятийный аппарат к изучаемому вопросу
2. Составить понятийный аппарат к изучаемому вопросу в виде макета, используя при этом закономерности визуальной подачи текстового материала.
3. Составить тезаурус по первому модулю или выбрать часто встречающиеся термины из первого модуля и т.д.

4. Составить тезаурус самых популярных терминов в дисциплине

Преимущества тезаурусного подхода в выполнении СРО:

1. Не нужно писать или копировать рефераты из интернета
2. Чтобы выполнить работу следует прочитать материал и выбрать понятия, с помощью которых раскрывается тема, вопросы темы. (Для этого преподавателю нужно постараться разъяснить студенту как это делается, т.е. представить методическое указание с ходом выполнения заданий). Но тезаурус это не только понятия, но и связи между понятиями. Поэтому можно дать задание на построение тезаурусных полей с использованием компьютера (SmartArt).

3. Реализуется визуальная подача материала (появляется интерес, творчество). На выполнение первых СРО может быть потрачено больше времени, но затем студенты быстро справляются с предложенными заданиями.

4. Оценку обучающиеся получают за качественную визуальную подачу материала и усвоение материала путем тестирования. В методических материалах приводятся тестовые задания. Тестирование можно провести во время аудиторного занятия или во внеурочное время.

5. Трудность заключается в проверке тестовых заданий. Пока это не возможно автоматизированным путем.

Применение тезаурусного подхода в изучении дисциплин и организации СРО позволяет:

- актуализировать учебно-методические материалы по дисциплине с акцентированием внимания на основных понятиях по изучаемой проблеме;
- формировать у студентов системное представление о дисциплине в целом и понятийном аппарате предметной области; [3]
- активизировать самостоятельную работу обучающихся;
- пополнять банк тестовых заданий;
- подготавливать последовательно обучающихся к текущим, промежуточным и итоговым контролям;
- совершенствовать профессиональный тезаурус обучающегося.

Таким образом, правильная организация самостоятельной работы обучающихся, развивает творческие способности студента, умение вести поиск необходимой литературы, делать выводы по изучаемой проблеме, анализировать и т.д., что способствует формированию компетенций.

Литература

1. Образовательная программа 5В120200 – Ветеринарная санитария. ГУ имени Шакарима.- Семей, 2017
2. Петунин О.В. Тезаурус как методологическое основание для конструирования тезаурусного поля педагогической проблемы // Знание. Понимание. Умение: Электр. Журн., 2008. – № 4
3. Алибаева М.М. Формирование профессионально ориентированного тезауруса у студентов. Материалы методической недели «Педагогическая креативность и

МРНТИ: 14.35.07

Г.М. Тохметова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, gauharbrilliant@mail.ru

СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ И МЕНЕДЖМЕНТ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

MODERN EDUCATIONAL INNOVATIONS AND MANAGEMENT OF THE TRAINING PROCESS

По мнению многих авторов, инновации в деятельности образовательной системы является наиболее действенным и актуальным фактором современного менеджмента учебного процесса. В связи с этим формирование системы инновационного управления высших учебных заведений на каждом уровне должно происходить по предусмотрению развития инновационного управления.

О.Г. Ильина организационную структуру системы управления вузом рассматривает с точки зрения стратегического управления [1].

Система включает несколько управляющих подсистем, в основу которых положены стоящие перед ними задачи. К задачам подсистем автор относит “Планирование обучения”, “Маркетинг”, “Финансирование деятельности вуза”, “Организацию труда преподавателей”, “Развитие персонала”, “Оплату труда”, “Обеспечение”.

С.Д. Резник и В.М. Филиппов рассматривают систему управления высшим учебным заведением как социально-экономическую систему, в которой отражена “взаимосвязь элементов внешней среды, оказывающих воздействие на систему управления высшим учебным заведением и конечные результаты деятельности данной системы [5]. Это достижимо при эффективном использовании принципов и механизмов, которые осуществляют систему взаимосвязей и отношений между объектом и субъектом управления данной системы”.

К субъектам управления авторы относят органы управления образованием, органы управления вузом, управленческие кадры вуза. Управляемая подсистема включает в себя несколько подсистем управления:

- управление стратегическим развитием;
- управление учебной работой, управление научной работой, управление экономической деятельностью, управление внешними связями;
- управление социальной и воспитательной работой;
- управление административно-хозяйственной деятельностью;
- управление инновационной деятельностью;
- разработки программ (планов мероприятий) по достижению стратегических целей и решению стратегических задач)

Стратегический менеджмент вуза должен осуществляться органом по стратегическому развитию, в который входят лица, ответственные за развитие и реализацию стратегии. В контексте развития инновационной деятельности стратегическое управление предполагает анализ инновационного потенциала и активность вуза, разработку инновационной политики и трансформацию выбранных направлений в стратегические цели.

Функциональное управление осуществляют руководители подразделений. На данном уровне должна происходить трансформация стратегических целей в сфере инноваций в тактические цели подразделений или центров ответственности.

К управляемой подсистеме относятся подразделения, которые должны обеспечить инновационные процессы, задачей которых является реализация этапов инновационного процесса: генерирование идеи – оценка и выбор идеи – разработка инновации – внедрение инновации – коммерциализация.

Таким образом, в современной системе управления вузом инновационные системы должны развиваться на стратегическом уровне и находить своё отражение, что в свою

очередь обеспечивается соответствующей организационной структурой вуза, соответствующими подразделениями [3].

Процесс жизнедеятельности и жизнеспособности любого вуза в значительной мере определяется не только личностью руководителя, но и профессионализмом специалистов всех уровней, начиная от высшего управленческого звена (ректор, проректоры, деканы, заведующие кафедрами) до вспомогательного персонала.

Одним из приоритетных направлений труда ректора вуза на всех этапах его управленческой деятельности является осуществление кадровой политики. Она зависит в значительной степени от осознания им своих реальных достижений, масштабности личности и мышления, уверенности в своих лидерских ресурсах, обеспокоенности развитием руководимой образовательной структуры, пониманием ее задач и перспектив.

При планировании и управлении карьерным развитием сотрудников ректоры используют различные модели. Одной из эффективных можно считать модель партнерства, которая имеет ряд преимуществ. Ее реализация предполагает трехстороннее сотрудничество: сотрудника, руководителя и отдела персонала (отдел развития кадров). При такой модели руководитель участвует в планировании карьеры и выступает в качестве советника, наставника. Названная модель позволит ректору вуза более успешно реализовывать планы развития, так как он сохраняет за собой право распоряжаться ресурсами подчиненных, управлением, распределением рабочего времени.

Анализ работы многочисленных вузов предоставляет факты доказывающие, что в тех вузах, где кадровое продвижение сотрудников является самостоятельным направлением деятельности ректоров эффективна не только деятельность вуза, но и вся система межличностных взаимодействий, общения сотрудников, которая становится более экологичной. Понимая это, ректоры некоторых вузов создают новые организационные структуры, в функции которых входит изучение личностного и профессионального ресурса подчиненных, их карьерного роста.

Речь идет о необходимости создания в вузах маркетинговых центров, которые берут на себя задачи диагностики соответствия индивидуально-психологических и профессиональных параметров специалистов тем должностям, которые определены штатным расписанием вуза.

Кроме того, маркетинговый центр может определять качественную и количественную потребность в персонале, учитывать значимые факторы, которые определяют потребность в нем, делать расчет затрат на его приобретение и дальнейшее использование, выбор источников и путей покрытия расходов, связанных с приглашением высококвалифицированных специалистов.

Среди факторов, влияющих на потребность в персонале, наибольшую значимость имеют, прежде всего, рыночные факторы: рост спроса на образовательные услуги данного вуза, учет возможности роста кадров в контексте его стратегического развития. В настоящее время увеличивается значимость технологических факторов: увеличение числа специалистов, в связи с совершенствованием научно-технологической базы вуза, необходимой для осуществления образовательного процесса.

Квалификационные факторы связаны с подбором профессорско-преподавательского состава, имеющего высокий уровень подготовки, ученые степени и звания, необходимые для приведения кадрового состава вуза в соответствие с нормативными требованиями, задаваемыми вышестоящими инстанциями.

В задачи маркетингового центра входит также создание имиджа вуза, т.е. его привлекательного и конкурентоспособного образа для потребителя образовательных услуг. Как правило, ректор вуза прибегает к использованию различных видов рекламы, направленной на подчеркивание преимуществ получения образования именно в данном вузе.

Учет организационного фактора позволяет оптимизировать и вносить изменения в организационную структуру, дает возможность уменьшить потребность в персонале. Этот фактор напрямую связан с социальным фактором, обуславливающим текучесть кадров и необходимость их постоянного пополнения.

Специалисты маркетингового центра определяют методы реализации кадровой политики ректора, выбор стратегий и осуществление практических действий по их реализации.

Анализ опыта работы ряда вузов показывает, что внутреннее привлечение кадров является более предпочтительным, так как позволяет увеличить перспективы служебного роста, повышает их удовлетворенность работой, веру в себя, дает возможность сохранить основной состав при сокращении штатов или при заполнении вакансий при освобождении должностей. Кроме того, использование стратегии внутреннего привлечения кадров не требует времени для адаптации сотрудников в этом вузе и пристройки к ним.

При многих преимуществах стратегии внутреннего привлечения кадров, она имеет и ряд недостатков: изменяет психологический климат коллектива вследствие внутренней конкуренции, снижает активность невостребованных специалистов, позволяет продвигать не столько профессионально успешных, сколько людей близкого окружения. Преодолеть недостатки стратегии внутреннего привлечения кадров может проведение внутренних конкурсов на конкретные должности.

Однако использование этой стратегии позволяет создать специфический внутренний ресурс труда, который дает возможность сохранить наиболее ценную часть специалистов и поддерживать стабильность профессорско-преподавательского состава. Не вызывает сомнений, что наличие в вузе маркетингового центра освобождает время ректора, затрачиваемое на решение второстепенных задач. Более целесообразным является использование этого времени на разработку стратегии работы вуза с кадровым ресурсом. Следует подчеркнуть, что позитивные результаты работы маркетингового центра по работе с кадрами зависят как от уровня профессионализма его специалистов, которые должны владеть современными методами работы с персоналом, хорошо ориентироваться в профильных особенностях вуза, так и от уровня их социальной и психологической компетентности [2].

Литература

1. Ильина О.Г. Методология статистического исследования менеджмента высшего учебного заведения: дисс. ... канд. эконом.наук : спец. 08.00.11 / Ильина О.Г. – М., 1997
2. Магомедов Р.Г. Кадровая политика ректора как фактор эффективной жизнедеятельности вуза. Известия южного федерального университета. – 2005. № 5. с.21-26
3. Созашвили Н.М. Инновационные ориентиры менеджмента учебного процесса. Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 2. С.42
4. Управление высшим учебным заведением : учеб. / под ред. С.Д. Резника, В.М. Филиппова. – 2-е изд., перераб. – М. : ИНФРА – М., 2010

FTAХР: 39.01.99

Ж.Т. Мукаев, Р. Еремекқызы, М.У. Уэшова, А.Айтбекұлы

Государственный университет имени Шакарима города Семей,
zhandos.mukaev@mail.ru, rosina-ermekkyzy@mail.ru, meiramgul.95@mail.ru, a-a_aibek@mail.ru

ӨЛКЕТАНУ САБАҚТАРЫНДА ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

EFFICIENCY OF USING GEOINFORMATION SYSTEMS IN LOCAL HISTORY LESSONS

Қазіргі әлемде жаһандық ақпараттандыру процесі қоғамның ақпараттық және коммуникациялық технологияларды (АКТ) меңгеруіне қажет адам қызметінің барлық салаларына терең еніп, нәтижесінде ақпараттық мәдениет пен сауаттылықты қалыптастыратын орта ретінде дағдыларды дамытуда түрлі жаңа ақпараттық және коммуникациялық құралдарды қолдану міндеттері қойылған. Геоақпараттық жүйелер (ГАЖ) арқылы география сабақтарында осы қажеттілікті қанағаттандыруға болады. Сонымен қатар, ГАЖ пайдалану оқушылардың географияға қызығушылығын арттырады, зерттеудің мәні ретінде, ғылымның маңыздылығын көрсетуге, сондай-ақ географияны жаңа деңгейге шығаруға мүмкіндік береді.

Қазіргі әлемдегі ГАЖ қоғам өміріне кеңінен танымал болып келеді. ГАЖ – кеңістіктегі үйлестірілген деректерді жинау, өңдеу, көрсету және таратуды, ғылыми және қолданбалы

проблемаларды шешуде тиімді пайдалану үшін аумақ туралы мәліметтерді, ақпаратты және білімді интеграциялауды қамтамасыз ететін аппараттық-бағдарламалық кешені ретінде түсініледі. Ол адам қызметінің түрлі салаларында қолданылады [1].

Қазіргі заманғы ГАЖ бағдарламалық өнімдерінің тізімі әртүрлі және ауқымды. Ол кәсіби немесе жұмыс үстелінің ГАЖ-мен байланысты екі оннан астам бағдарламаларды санай алады. GIS MapInfo Pro, Arc / INFO, ArcView GIS, GeoMedia, WinGIS, GeoGraph / GeoDraw, GIS «Панорама» және басқалары бар [2].

ГАЖ тарихы өткен ғасырдың 50-ші жылдарының соңына дейін жетті. Елу жыл ішінде бірнеше кезеңдер аяқталды, бұл геоақпараттық технологиялардың дербес жұмыс істейтін саласын құруға мүмкіндік берді. Геоақпараттық картографиядағы басты жетістіктер АҚШ, Канада және Еуропа елдерінде алынды. Гарвардтың компьютерлік графика және кеңістіктік талдау зертханасының қабырғаларында ГАЖ-мен байланысты көптеген маңызды идеялар туындады.

ГАЖ негізгі міндеттерінің бірі - кеңістіктік ақпаратты визуализациялау. Бұл міндет географияны оқытуда - географиялық өкілдіктің дамуындағы ең өзекті мәселелердің бірін шешуге мүмкіндік береді. Карта - географиялық ақпаратты сақтау, ұсыну және берудің өте тиімді және ақпараттылығы. Электрондық карталарды пайдалану карталармен жұмыс істеудің дәстүрлі әдістерін пайдаланған кезде талдау жасамайтын үлгілер мен қарым-қатынастарды көруге және бағалауға мүмкіндік береді.

Геоақпараттық және коммуникациялық технологиялардың біздің өмірімізге жылдам өнуі дербес компьютерлерді кеңінен тарату және Интернет желісін құру арқасында мүмкін болды. Қазіргі заманғы ақпараттың рөлі және жақында қолданыстағы білім беру жүйесін жетілдіру және жаңғыртудағы коммуникациялық технологиялар соңғы екі онжылдықта өзекті болып қала береді [3].

Оқу үдерісінің практикасына енгізу кезінде жергілікті желіде де, жаһандық Интернет желісіне қолжетімді болып табылатын салыстырмалы арзан, сондықтан да қолжетімді дербес компьютерлерді енгізді. Білім берудегі ГАЖ-ны дамыту мен танымал етудегі айқындаушы фактор педагогикалық кадрларды тиісті оқыту болып табылады. Бүгінгі күні география мұғалімінің әрқайсысы дерекқорлармен және ГАЖ-мен жұмыс істей алмайды.

Бүкіл әлемде геоинформатика қарқынды дамып келеді – ғылымның, технологияның және өндірістің жаңа саласы. Геоақпараттық жүйелер біздің елімізде танымал әрі танымал болып келеді. Қазақстанда келесідей білім беру мекемелері мен ұйымдар ҒЗЖ технологиясы бойынша: «Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ», «CDZ» және «Тerra» ГИС »ЖШС, «Қазақстан Карш Сапары» ұлттық компаниясы» ЖШС, «Қазақ геотехникалық жүйелер орталығы» ЖШС.

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» мамандығы бойынша «Геодезия және картография» мамандығы бойынша «Картография және геоинформатика» кафедрасы бар, 5B071100 [4].

«Қазақстан Каршыш Сапары» ұлттық компаниясы »АҚ мақсаттарының бірі Қазақстан Республикасының аумағында ғаламдық навигациялық спутниктік жүйенің ақпарат тұтынушыларына сапалы үйлестіру уақытын және навигациялық қызмет көрсету шарттарын қалыптастыру болып табылады [5].

Көріп отырғанымыздай қазіргі таңда ГАЖ өміріміздің кез келген саласында пайдаланып, алдыңғы қатарлы оқу орындарында кеңінен қолданылуда. Оқу үдерісін ақпараттандыру, сабақтарда ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану бүгінгі күні өзекті мәселесіне айналып отыр. Мектептегі сабақтан тыс уақытта өлкетану жұмыстарын ұйымдастырғандада ГАЖ-ды пайдаланудың маңызы зор. ГАЖ пайдалану арқылы оқушылардың бойында географиялық кеңістіктік ойлауды, географиялық мәдениет пен тілді дамытылып, геокеңістіктік әдістер және деректермен жұмыс істейтін дағдылар қалыптасады.

Географиялық өлкетану – сыныптан тыс жұмыстың маңызды түрі. Географиялық өлкетанудың мәні – оқытушының жетекшілігімен өзінің өлкесінің анықталған аумағын оқу-тәрбие мақсатымен жан-жақты оқып тану. Өлкетану – қандай болса да анықталған аумағын жан-жақты ғылыми зерттеу болып табылады.

Географиялық өлкетану ең біріншіден туған өлкенің табиғатын және шаруашылығын зерттеу болады, оқушыларға өзінің өлкесің жақсы таңуға мүмкіндік береді, географиядан мектеп бағдарламасын толық игеруге көмек береді, табиғи ресурстарды тиімді пайдалануды тәрбиелейді.

Өлкетану жұмыстарың Өлкетану сабағында 7-сыныпта «Туристік маршруттар» сабағында геоақпараттық технологияны пайдалану арқылы туған өлкенің туристік мүмкіндіктерін әрбір оқушы төмендегі үлгі бойынша туристік маршруттар құрастыру арқылы көрсете алады.

Туристік маршрут (немістің marschrute деген сөз мағынасында), туристер жүріп өтетін бағытты күні бұрын жоспарлау арқылы тарихи орындар мен мәдениет ошақтарын аралап танысуға бағытталған сонымен қоса табиғат ескерткіштерімен танысуға байланысты жол.

Туризм тактикасы дегеніміз – қойылған мақсатқа адам күшін, қаржысын, жабдықтарын, уақытын, мүмкіндігінше аз мөлшерде жұмсап және қауіпсіздіктің қажетті деңгейін қамтамасыз етіп, шаралар мен әрекеттер жиынтығын қолдану. Сонымен қатар, тактика – маршрут жолымен өту үшін қажетті құралдармен әрекеттер жиынтығы.

Белсенді туризмнің тактикалық зерттелуі – жорық кезіндегі мақсаттағы қолданылатын қаражат одан басқа туристердің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін құрал-жабдықтар жазған құжат.

I бөлімінде Маршрутты таңдап алу себептері, маршрутқа қойылатын критериялар:

1. Қауіпсіздік;
2. Маршруттың танымдылығы;
3. Маршруттың қиындылығы;
4. Ұзақтылығы.

II бөлімінде Маршруттың жібі (ниткасы) қарастырылады. Жүріс графигінің 2 түрі болады:

1. Жоспарланған жүріс графигі;
2. Түрі тындырымды жүріс графигінде маршруттың ара қашықтығы, уақыты, жолдың мінездемесі және қауіпті жерлердің сипаттамасы беріледі.

III бөлімінде Маршруттың ара қашықтығы мен уақытына толық сипаттама беріледі.

IV бөлімінде Маршруттың қосымша нұсқасы. Қосымша нұсқа негізгі бөлімнен жеңіл болуы керек.

V бөлімінде Маршрутта бара жатқан туристердің саны.

VI бөлімінде Туристерге қызмет көрсететін топтың мінездемесі. Туристік топтың санды және сапалық құрамы келесі шарттарға байланысты болады:

1. Туризмнің түрі;
2. Маршрут қиындығы;
3. Аумақтың ерекшеліктері;
4. Туристердің саны.

Туған өлкенің, жергілікті жердің өзіндік ерекшеліктерін, табиғатын, тарихын, халқы мен шаруашылығын жан-жақты сипаттайтын факторларды геоақпараттық жүйелерді пайдалан отырып зерттеу қазіргі оқу үдерісі мен білім саласының маңыздылығын арттыра түспек.

Өлкетану жұмыстары оқушылардың экологиялық мәдениет, қоршаған ортаға деген көзқарасының қалыптасуына қоршаған шындықты түсінуге, сенімін қалыптастырудың негізі болып табылады.

Өлкетануды ГАЖ технологиялары арқылы оқытудың жетістігі – мектеп оқушыларының ізденісін, олардың шығармашылықпен жұмыс істеу қабілетін арттыра түсу, өлкетануға деген қызығушылығын арттыру, туған өлкесіне деген сүйіспеншілігін тереңдету болып табылады.

Әдебиеттер

1. Пикалов И.Ю. Необходимость изучения курса «геоинформационные системы» в вузах в условиях информатизации общества // Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2010. – № 6. – С. 178-182
2. В.Г. Капустин ГИС-технологии как инновационное средство развития географического образования в России // Педагогическое образование. – 2009. – № 3. – С. 68-76
3. Шафиева Э.Т., Гузиева Л.Я. Геоинформационные технологии в образовании как инновационное средство эффективного управления сельскохозяйственным производством // Экономика и управление: анализ тенденции и перспектива развития. – 2014. – № 17. – С. 280-287
4. Кафедра картографии и геоинформатики [Электронный ресурс]: URL: <http://www.kaznu.kz/ru/7129> (дата обращения: 15.11.2017)
5. Деятельность и направление компании [Электронный ресурс]: URL: <https://gharysh.kz/about/activity/> (дата обращения: 15.11.2017)

Е.Қ. Сәлім, Д.Ж. Кемелхан
Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент қ.

ӨЗГЕ ҰЛТ МЕКТЕПТЕРІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН ТІЛ ДАМУЫ ЖҰМЫСТАРЫНДА ПАЙДАЛАНУ

USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE WORK ON TEACHING THE KAZAKH LANGUAGE IN NON-KAZAKH SCHOOLS

Оқу үдерісінің деңгейін арттыру арқылы тіл мәдениеті жоғары, кәсіби шеберлігін арттыруға, шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндігі бар азаматтар даярлау – білім беру саласындағы басты міндет болып отыр.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру барысында білім ордаларында жаңа педагогикалық технологияларды пайдаланудың негізгі мақсатын айқындап алу, яғни «берілген үлгі бойынша өнім алу», оқытудың тиімділігін, сапасын көрсету қажет. Оқыту технологиясы білім берудің тиімді жолдарын зерттейтін ғылым ретінде оқыту үрдісінде қолданылатын тәсілдер, принциптер мен айқындаушы жүйе, нақты оқыту процесі ретінде сипатталады.

Оқытудың жаңа технологияларын жете меңгеріп, оқушылардың психологиялық жас ерекшеліктеріне орай орынды қолданудың мәні ерекше. Жаңа технологияны жетік меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершілік, рухани, азаматтық және басқа да көптеген адами қабілетінің қалыптасуына игі әсерін тигізеді, оқу-тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі.

Оқу орыс тілінде жүргізілетін мектепте мемлекеттік тілді оқытуда жаңа инновациялық технологияларды пайдаланудың түпкі мақсаты - әрбір оқушының ойлау қабілетінің дамуына, алардың қазақша еркін сөйлеуіне, сауатты жазуына толығымен мүмкіндік туғызу.

Мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру өзге ұлт өкілдерін қазақ халқының салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптарымен таныстыру. Оқушылардың Отанға, елімізге деген сүйіспеншілігін арттыру.

Белгілі ғалым Н.Ф.Талызина: «Инновациялық технологияларды қолданудағы негізгі міндет: сабақ үрдісінде белгіленген мақсатқа жетуде ең тиімді әдістерді таңдай білу» деп анықтайды [1].

Инновациялық технологиялар деген сөз бүгінгі күні әдістемеде ең жиі қолданылатын түсінік. Инновациялық технологияларды қолдана отырып оқыту – таным әрекетін ұйымдастырудың арнаулы түрі. Мұның мақсаты – оқу үдерісінің белсенділігін, өнімділігін арттыру.

Инновациялық технологиялар үзбей жетілдіруді, әр түрлі жағдайларда пайдалана беруді талап етеді. Бүгінгі күндері педагогикалық оқыту технологияларын дұрыс пайдалана білу үлкен қажеттілік. Дегенмен, көптеген жағдайда оқыту әдістемесін, оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын бір-бірінен ажыратып, пайдалана білуі қажет [2].

Инновациялық үдеріс-білім беру үдерісінде тұрақты жаңа элементтер кіргізетін, жүйенің бірінші жағдайдан екінші жағдайға көшуіне алып баратын жаңалық, жаңадан ендірілетін әрекет. Білім беру ұйымдарының жаңалықтар жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты қызметі.

Компьютерлік технологияны қазақ тілі сабақтарында өзіндік жұмыстарды ұйымдастыруда алатын орны ерекше. Өйткені компьютерлік әдіс-тәсілдер тиімді педагогикалық басқаруды қамтамасыз ете алады және уақытты барынша үнемдеуге мүмкіндік береді.

Қазақ тілі сабақтарында компьютерді қолдануда кітап+компьютер қағидасын ұстанған жөн. Мұнда кітапқа қатысты барлық мүмкіндіктер сақталады және оған оқытушылардың өзіндік қызметін педагогикалық басқару функциясы қосылады. Кейінгі кезде кітап-компьютер-интернет-ұялы телефон деген қағидаларға да назар аударыла бастады.

Ақпараттық қоғамда компьютерлік құзыреттілік қажет. Бұл құзыреттілік лабораториялық, практикалық жұмыстарды жүргізуде іске асырылады. Бұл құзыреттілік негізі информатика сабағында қалыптасады.

Компьютерлік технологияның жетістіктері: компьютерлік технологияны қолдану оқушы мен оқытушының ақпараттық-коммуникативтік мәдениетін дамытады; оқушылардың компьютерлік құзыреттілігін қалыптастырады; оқушылардың шығармашылық жұмыстарын сыныптастар ортасына салып дамытып отыруға болады; жинақталған материалды келешекте қолдануға, өзгертулер енгізуге мүмкіндіктер зор; модельдерді жасау және көрсету, презентациялау; оқушыларды сабаққа белсенді түрде қатыстыру; сабақтың жоспарын, қарқыны мен барысын жақсартады. Интерактивті тақта сабаққа қатысушылардың барлығының ойын бір ортаға жинақтап, қажет ақпаратты өңдеу арқылы біліктілікті қалыптастыратын тиімді құрал. Бұл оқушының сабаққа деген қызығушылығын, өз бетінше іздену қабілеттерін арттырады. Бұл сапалы білім берудің ең басты факторы болып табылады.

Интерактивті әдіс барысында оқушылар бірлесіп жұмыс істейді де, оқытушы бақылаушы, ұйымдастырушы ролін атқарады. Білім беру жүйесін ақпараттандыру мен қазақ тілі мен әдебиетті оқытудың теориясы мен әдістемесі саласында бірқатар еңбектер жарық көрді. Қазақ тілін өзге тілді оқушыларға оқытуға арналған Ш.Бектұров пен А.Бектұрованың «Қазақ тілі» оқулығы, «Қазақша сөйлегіңіз келе ме?» атты Л.Екшембаева, Ә.Ағманова, Г.Мұсаева және т.б. әдістемелік кешені, орыс ғалымдары Е.Пассовтың коммуникативті оқыту технологиясы, Г.А.Китайгородскаяның белсенділікті арттыра оқытуы, Ж.Сариеваның қазақ тілінің оқыту әдістемесі, М.М.Жампейісованың «Модульдік технологиясы», И. Кубаеваның «Қазақ тілін орыс мектептерінде еуростандарт негізінде оқыту» [3].

Кубаеваның технологиясы – үш тілді байланыстыра оқыту инновациялық технологиясы. Технологияның негізі – REAL - әдістемесі. Әдістеменің негізі – ой бейнелермен жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыру. Сабақ барысында бейнелермен жұмыс жасау дағдылары қалыптасады (таңдау, сурет салу, көз алдына елестету, ақпаратты жүйелеу және оны бейне ретінде орналастыру).

Грамматикалық ережелер дәстүрлі емес жолмен грамматикалық кілттер арқылы беріледі. Ең маңыздысы оқушыға қазақ тілі өте қарапайым тіл екені көрсетіледі. Еуропалық стандарттың басты ерекшелігі - балаларға қажеттіні жеңіл жолмен ұғындыру. Мысалы, бір ереже – жарты жол. Грамматикалық кілтті алсақ: берілген грамматикалық формула арқылы оқушылар өз бетімен қосымшалар қосу арқылы бағытты білдіретін сөздерді құрады. Әр сөзді жазып, оқып, сөйлемде қолданады және тілді меңгеруде ешқандай қиындық жоқ екенін ұғады. Сонымен бірге, мұнда кез келген тілді үйретуде сол халықтың мәдениетінен, тарихынан мағлұматтар беріледі. Грамматикалық кілттерді дұрыс түсініп, меңгеріп, орынды қолдана білу дағдыларын дамыту мақсатында ақпаратты технологиялардың көмегі зор. Бұл бағыт жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы дамыта оқыту, дара тұлғаға бағыттап оқыту мақсаттарын жүзеге асыра отырып, оқу-тәрбие үрдісінің барлық деңгейлерінің тиімділігі мен сапасын жоғарылатуды көздейді.

Компьютерлік оқыту технологиясының негізгі мақсаты ақпараттық қарым-қатынас орнату және компьютер арқылы оқыту. Осы мақсатқа байланысты компьютерлік технологияларды пайдаланудың төмендегідей негізгі міндеттері туындайды.

- 1) білім алушылардың ақпаратпен жұмыс жасау іске: қалыптастыру, олардың қатысымдық қабілетін дамыту;
- 2) «ақпараттық қоғамның» талаптарына жауап бере алатын жеке тұлғаны қалыптастыру;
- 3) тілді деңгейлеп үйрену ұстанымына сәйкес берілетін оқу материалының көлемін дайындау;
- 4) білімгерлердің зерттеу іскерлігін, тиімді шешім қабылдап білу дағдыларын қалыптастыру.

Г.К.Селевкованың ұсынуы бойынша [4] компьютерлік технологияның келесі үш нұсқасы іске асырылуы мүмкін:

- тереңдетілген технология ретінде (компьютерлік оқытуды жекелеген тақырып немесе тарау бойынша қолдану);
- негізгі технология ретінде (белгілі бір модульді меңгеруге байланысты маңызды деп саналатын технологияларды қолдану);
- монотехнология ретінде (компьютерді барлық о оқытудағы басқару үрдісінде, яғни, диагностика, мониторинг жүргізуде қолдану).

Сонымен, компьютерлік технологияның көптеген ерекшеліктерін атап өтуге болады.

Олар:

- оқыту үдерісін қарқындататын технология;

- білім алушының белсенділігін арттырады;
- даралап оқытуға ыңғайлы жаңа әдіс;
- білімді меңгеру дәрежесін бақылауға болады;
- мультимедиялық-телекоммуникациялық мүмкіндіктерге ие болған жаңа технология.

Орыс сыныптарында қазақ тілін оқытуда қойылатын тәрбиелік, дамытушылық мақсаттарының күрделілігі әрбір сабақта әр түрлі тәсілдер мен оқу құралдарын үйлесімді қолдануды талап етеді. Білім беру міндеттерінің мақсатқа сай болуы және мұқият іскерлікпен жасалған әдістемелермен ұштастырылуы - қазақ тілі сабағының нәтижелі болуының басты шарты.

Оқушының сөйлеу тілін дамыту тек ауыз екі сөйлеу, жаңа сөздерді немесе сөз тіркестерін жатқа айту, мәтінмен жұмыс, оқу, сұраққа жауап беру, суретпен әңгіме құрастыру, тапсырмаларды ауызша орындаумен ғана шектеліп қоймайды. Оқушылар қазақ тілінде сауатты жетік сөйлеу үшін сөздерді бір-бірімен байланыстырумен қатар, сауатты жаза білуі керек. Сауатты дұрыс жазу емле ережесін сақтау деген сөз.

Қазақ тілі сабақтарында интерактивті тақтаны қолданудағы негізгі мақсат – оқушылардың ойлау процесін дамыту, сол арқылы дамыта оқыту технологиясын іске асыру.

Демек компьютерлік технологияны қолдану әдісін білмей оны пайдалану да зиян екенін білуіміз керек.

Жүсіпбек Аймауытов айтқандай «Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол - жаңаны табатын өнер».

Қорыта айтқанда, тіл дамыту жұмыстарындағы негізгі мақсат – оқушылардың сөздік қорын байыту. Оқушылардың сөздік қорын байыту үшін өтілетін сөздер іріктелініп алынады, икемділік пен дағдылары қалыптастырылады.

Әдебиеттер

1. Тальзина Н.Ф. Русский язык и языковая личность. – Москва, 1994, 213 с.
2. Еркебаева Г.Ф. Жоғары оқу орындарындағы инновациялық технологиялар. – Алматы, 2011
3. Кубаева И.Қ. Научно-методические основы обучения казахскому учащимся 5-7 классов в концепция неосферного образования. – Москва, 1975
4. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование, 1998, 117с
5. Молдалиева Д., Жұмашев О. «Оқу орыс тілінде жүргізілетін мектептерде қазақ тілінен кластың тыс жұмыстар», Шымкент, Алматы, 1988
6. Молдалиева Д., Жұмашев О. «Екі тілділікті игертуде жүргізілетін сабақтан тыс жұмыстар», - Алматы, 1988

МРНТИ: 14.23.01

Н.А. Наурызбаева, О.Ю. Терещенко, Г.Б. Болат

Государственный университет имени Шакарима города Семей, pnauryzbaeva98@mail.ru

АСТАНА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

Казахстан – евразийская страна, его новая столица – один из географических центров огромного Евразийского материка.

Бескрайние степи Акмолы издавна были тем местом, где встречались и переплетались различные цивилизации и культуры. «Отец истории» Геродот в своих трудах упоминал маршрут через Большую Степь (позже известный как Великий Шелковый путь), по которому караваны проходили в этих местах. Развитию ремесленничества и кустарного промысла, расцвету торговли в городах, прежде традиционно занятых исключительно животноводством и сельским хозяйством, способствовали караванные пути через Большую Степь.

Астана словно цветущий оазис посреди знойной степи. Маленький городок за несколько десятилетий превратился в ультрасовременную столицу и привлекательный туристический объект нашего независимого Казахстана. Астана дает толчок развитию, является центром притяжения для всех регионов республики [1].

Президент Республики Казахстана Нурсултан Назарбаев неоднократно высказывался о нашей столице, и подчеркивал ее важность и значение статуса главного города нашего государства в глобальном мире.

«Астана – это символ обновления Казахстана, символ неиссякаемой созидательной энергии его многонационального народа. Это символ веры народа, приступившего в далеко не самые легкие времена к возведению новой столицы, в свои собственные силы. Это символ надежды и уверенности нации, обретшей свободу, в своем процветающем будущем, в будущем своих потомков», – говорил Нурсултан Назарбаев в книге «В сердце Евразии».[2]

Глава государства в книге «Казахстанский путь» не раз говорил, что решение о переносе столицы стало поистине эпохальным, ведь такое неординарное решение, как перенос столицы, способствовало экономическому развитию Казахстана.

«Перенос столицы Казахстана в Целиноград, ставшей ныне Астаной, стал своего рода рубежом новой эры развития государственности Казахстана. Став Астаной, город открыл третью эпоху в своей истории», – подчеркивает Глава государства.

В статье «Астана – великая эпоха и стратегический вектор Казахстана» Президент отмечает, что судьба Астаны – это судьба всех казахстанцев.

«Это судьба независимого Казахстана, прошедшего Великий путь от неизвестной, мало кому знакомой в мире окраины распавшейся супердержавы к динамичному современному государству, о котором знают и которое уважают в глобальном сообществе», – отмечает Н. Назарбаев.[3]

На сегодняшний день Астана является состоявшимся административным, социально-экономическим и политическим центром Казахстана. Столица Казахстана представляет политические и социально-экономические успехи нашей страны за годы независимости, демонстрирует растущую мощь страны и высокий потенциал ее дальнейшего развития. Сегодняшняя столица – флагман всех позитивных начинаний и преобразований в Казахстане.

Литература

1. Назарбаев Н.А. Выступление на I сессии Верховного Совета Республики Казахстан тринадцатого созыва по вопросу о целесообразности переноса столицы страны. Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности. 1994-1995 годы. – Астана: Деловой мир Астана, 2011.– 576 с.
2. Назарбаев Н.А. Выступление на совместном заседании Палат Парламента Республики Казахстан первого созыва в связи с Указом Президента РК «Об объявлении города Акмолы столицей Республики Казахстан». Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности. 1996-1997 год. – Астана: Деловой мир Астана, 2010.– 548 с.
3. Назарбаев Н.А. Выступление на совместном заседании Палат Парламента Республики Казахстан первого созыва в связи с Указом Президента РК «Об объявлении города Акмолы столицей Республики Казахстан». Первый Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности. 1996-1997 год. – Астана: Деловой мир Астана, 2010.-548 с.

МРНТИ: 14.23.09

Е.Ш. Омиртаева

КГКП «Ясли-сад № 9 «Айгөлек», г. Семей, aigolek9@mail.ru

ВНЕДРЕНИЕ РАБОТЫ СТУДИИ «ПОЛИГЛОТ» В ПРАКТИКУ РАБОТЫ СОВРЕМЕННОГО ДЕТСКОГО САДА

INTRODUCTION WORK STUDIO «POLIGLOT» IN PRACTIC WORKS MODERNITY KINDERGARTEN

Современная языковая ситуация в Казахстане позволяет говорить о триединстве языков как о существенном факторе укрепления общественного согласия. Многообразие культур и языков, их равное сосуществование являются безусловным достоянием нашей страны, а проводимая языковая политика обеспечивает соблюдение языковых прав этносов,

так и предоставляет свободный выбор языка для общения, получения образования, реализации творческих потребностей. Позитивность развития трехязычия для казахстанского сообщества возможна при условии единой политической, идеологической, культурной платформы. Внедрение трехязычного обучения от детского сада до вуза даст возможность молодому поколению казахстанцев познакомиться с передовыми достижениями и тенденциями в науке и технике, быстрее социализироваться в обществе.

У нас в республике реализуется уникальный проект, инициированный Главой государства, – триединство языков. В современном мире, полиязычном и мультикультурном, как никогда актуальна проблема сопряженности языков. В связи с этим значимость и актуальность полиязычного образования, являющегося результатом внедрения идеи Президента о триединстве языков. Благодаря инициативе Президента наше государство приступило к реализации концепции полиязычия в образовании, потому что именно полиязычие послужит укреплению конкурентоспособности Казахстана. «Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, – неоднократно подчеркивал Президент, – население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык – государственный язык, русский язык – как язык межнационального общения и английский язык – язык успешной интеграции в глобальную экономику». Для казахстанцев идея триединства языков особенно важна, поскольку сформулирована была Главой государства как ответ на вызов времени, как решение насущной жизненной потребности общества, активно интегрирующегося в глобальный мир.

В детском саду ребенок должен впитать в себя первые элементы поликультурного языкового пространства. Он включается в языковую деятельность, приобретает речевые навыки, получает первые поликультурные представления их сказок, из ролевых игр. Именно в этот период предоставляется возможность реализации задач и развитие языковой активности детей. В связи с этим для внедрения полиязычия в нашем ясли – саду функционирует студия «Полиглот». Работа студии ведется совместно с преподавателем казахского и английского языка, воспитателями группы 5.

Цель студии: разработка и внедрение модели полиязычной подготовки детей дошкольного возраста в условиях дошкольной организаций, а также экспериментальной проверке ее эффективности.

Задачи студии:

- теоретический анализ психолого – педагогической литературы по проблеме исследования
- отбор, обобщение и систематизация содержания, форм и методов полиязычного воспитания и обучения дошкольников
- разработка и внедрение в практику работы экспериментальной группы модели полиязычной подготовки детей дошкольного возраста.
- оценка эффективности внедренной модели.

В процессе работы студии была разработана модель полиязычного обучения и воспитания дошкольников в ясли – саду № 9 «Айгөлек». Модель состоит из следующих разделов:

- совместная работа с семьями воспитанников
- работа с детьми дошкольного возраста
- повышение профессиональной компетентности педагогов
- создание условий полиязычного воспитания и обучения.

Согласно модели полиязычного воспитания и обучения работа ведется в два этапа, где определены цели: внедрение в практику работы экспериментальной средней, старшей группы модели полиязычной подготовки детей дошкольного возраста.

Этапы реализации модели полиязычного воспитания и обучения дошкольников.

I этап

Цель: Разработка и внедрение в практику работы экспериментальной средней группы модели полиязычной подготовки детей дошкольного возраста и оценка ее эффективности.

Задачи:

- Теоретический анализ психолого-педагогической литературы по проблеме полиязычного воспитания и обучения дошкольников.
- Отбор, обобщение и систематизация содержания, форм и методов полиязычного воспитания и обучения дошкольников.

- Анализ и оценка состояния полиязычного воспитания и обучения дошкольников в экспериментальной средней группе.
- Создание в ясли-саду предметной развивающей среды, стимулирующей взаимодействие на государственном, русском и английском языках.
- Разработка модели полиязычной подготовки детей дошкольного возраста.
- Диагностика уровня полиязычной подготовки детей и оценка эффективности применяемой модели. Провели две диагностики стартовую для определения знаний умений навыков детей на начало года, затем провели итоговую, где мы в конце года увидели эффективность внедрения данной модели.
- Внедрение в практику работы экспериментальной средней группы разработанной модели.

Для внедрения данной модели мы начали работу с создания условий полиязычного воспитания и обучения мы создали предметно – развивающую среду, которая способствует общению на трех языках (ежедневно при проведении ОУД используем полиязычный компонент, наряду с этим используем аудио и видеозаписи на трех языках). В процессе организации повседневного социокультурного взаимодействия в течении дня мы используем повседневные обиходные слова на трех языках.

В процессе совместной работы с семьями воспитанников мы проводили консультирование родителей по проблемам полиязычного обучения и развития детей в условиях семьи.

Повышая профессиональную компетентность педагогов мы провели семинары и тренинги, даем консультации педагогам по проблеме полиязычного обучения и развития детей. Также в данное время все педагоги нашего ясли - сада проходят трехмесячные курсы английского языка языкового центра «Эрудит».

В работе с детьми мы обучаем и воспитываем детей на русском языке, в соответствии с Типовой учебной программой дошкольного воспитания и обучения проводим организованную учебную деятельность по казахскому и английскому языку.

Для внедрения разработанной модели мы создали студию «Полиглот».

Работа студии ведется совместно с преподавателем казахского и английского языка, воспитателями группы.

Работу студии мы начали внедрять со средней группы, для этого был составлен тематический план с едиными темами преподавателей казахского и английского языка и воспитателей группы, затем в соответствии с этим планом были разработаны и написаны технологические карты на учебный год. Для средней группы 18 занятий, для старшей группы 36 занятий.

Хочу привести пример интегрированного студийного занятия «Путешествие в зимний лес»:

– мотивационно- побудительный этап учебной деятельности начинает воспитатель группы. На слайде картина – путаница по временам года, ведет беседу о зиме, предлагает отправиться в зимний лес, играет с детьми в дидактическую игру «Угадай правила» (о правилах поведения в лесу).

– организационно – поисковый этап продолжают преподаватели на казахского и английского языка. Дети вместе с преподавателями составляют рассказ по картине «Зима», прослушивают аудиозапись «Звуки леса», называют животных на трех языках, отвечают на вопросы «Почему они дикие?», «Какого зверя можно встретить зимой в лесу?», «Почему?».

– на рефлексивно – корректирующем этапе дети возвращаются в группу, воспитатель с преподавателями предлагает стать художниками и выполнить коллективную работу о зимнем лесу в разных техниках. Затем все вместе на трех языках проводят рефлексию и итог.

Затем на следующий учебный год мы продолжили работу по внедрению второго этапа в старшей группе.

II этап

Цель: Продолжение опытно-экспериментальной работы. Внедрение в практику работы экспериментальной старшей группы модели полиязычной подготовки детей дошкольного возраста и оценка ее эффективности.

Задачи:

- Анализ и оценка состояния полиязычного воспитания и обучения дошкольников в экспериментальной старшей группе.
- Обогащение предметной развивающей среды, стимулирующей взаимодействие на государственном, русском и английском языках.
- Внедрение в практику работы экспериментальной старшей группы разработанной модели.
- Диагностика уровня полиязычной подготовки детей старшей группы и оценка эффективности применяемой модели.
- Подведение итогов научно-педагогического эксперимента, обобщение и систематизация результатов.
- Выпуск методического пособия в помощь педагогам, осуществляющим полиязычную подготовку детей дошкольного возраста.

Литература

1. Н. Назарбаев: "Новый Казахстан в новом мире" – Астана.: 01.03.2007 г.
2. Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2016-2019 годы
3. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27.07.2007 г. № 319-III

ҒТАХР: 14.35.09

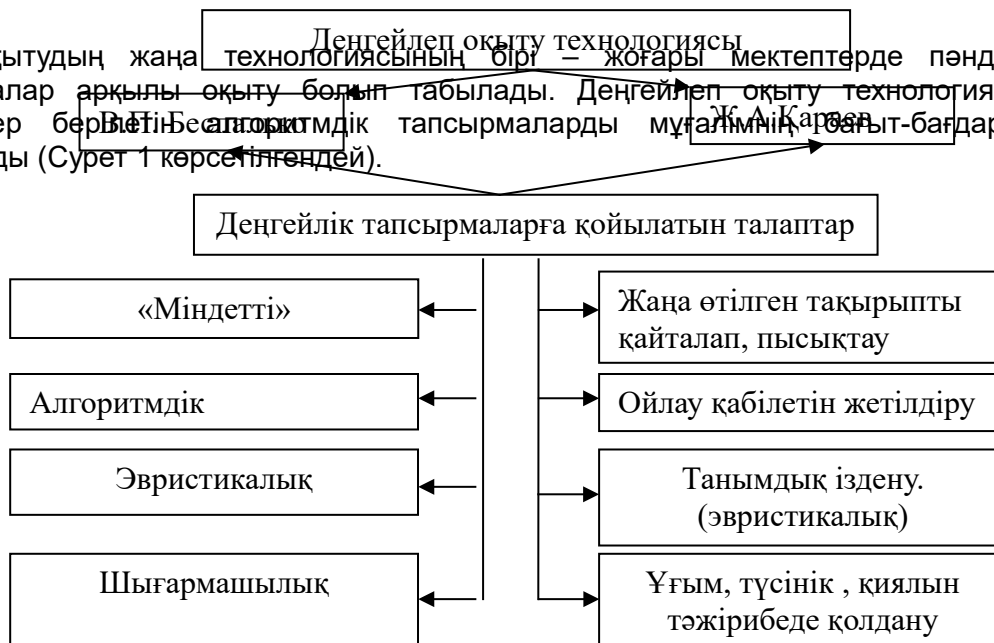
А. Сапакова, М. Мукажанова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, mika.mukazhanova@mail.ru

ДЕҢГЕЙЛЕП ОҚИТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА «ЖОҒАРЫ МОЛЕКУЛАЛЫ ҚОСЫЛЫСТАР ХИМИЯСЫ» ПӘНІН ОҚИТУ

TRAINING OF THE DISCIPLINE "CHEMISTRY OF HIGHLY MOLECULAR COMPOUNDS" IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS USING THE TECHNOLOGY OF DIFFERENTIATED EDUCATION

Оқытудың жаңа технологиясының бірі – жоғары мектептерде пәнді деңгейлік тапсырмалар арқылы оқыту болып табылады. Деңгейлеп оқыту технологиясы арқылы студенттер берілген алгоритмдік тапсырмаларды мұғалімнің бағыт-бағдар беруімен орындайды (Сурет 1 көрсетілгендей).

Сурет 1 – Дейгейлеп оқыту технологиясының сипаты

Деңгейлеп оқытудың жоғарғы сатысы – шығармашылық тапсырмаларды орындауда білім алушылардың өзіндік-даралық ерекшеліктері ашыла түседі. Бұл ретте әр студенттің тұлғалық дамуы оның алған білімі мен шығармашылық қабілетіне қарай бағаланады [1].

Деңгейлеп оқытуда мұғалім ақпарат беруші және ұйымдастырушы, кеңес айтушы қызметін ғана атқарады. Деңгейлеп саралап оқыту технологиясының алдына қойған мақсаты – оқытуды білім алушының әр түрлі топтарына, ерекшеліктеріне сай бейімдеу, ыңғайлау. Студенттердің өзіне деген сенімділіктерін қалыптастыра отыра, деңгейлік шығармашылық тапсырмалар және жазба жұмыстарын орындау арқылы шығармашылық деңгейге көтерілуін анықтау.

Деңгейлеп оқыту технологиясының кезеңдері:

- Дайындалу
- Жаңа білімді меңгеру
- Қорытындылау

Деңгейлеп оқыту технологиясының ұтымдылығы бұл технология білім алушының да, мұғалімнің де белсенді шығармашылық қызметін дамытуға арналған. Деңгейлеп оқыту технологиясында деңгейлік тапсырмаларды беру арқылы білім алушылардың білім деңгейін анықтауға болады. Деңгейлік тапсырмалар 3 деңгейден тұрады. Бірінші деңгейдегі тапсырма мемлекеттік стандарттық деңгей болғандықтан мұны білім алушылардың барлығы орындауға міндетті. Екінші деңгей бірте-бірте күрделене түсетіндіктен білім алушылар бұл тапсырмаларды құқылы, ал үшінші деңгей тапсырмаларын шығармашылықпен жұмыс істей алатын студенттер ғана орындайды.

Деңгейлеп оқыту технологиясының тапсырмалары:

1. Ең төменгі деңгей – базалық
2. Бағдарламалық
3. Күрделенген

Міндетті деңгей – білім алушылардың білім беру стандарты, бағдарлама бойынша оқу материалдарын меңгере алуы. Ал, мүмкіндік деңгей – білім беру стандарты, бағдарлама берілген оқу материалдарын ғана емес, сонымен қатар, білім алушылардың өздігінен ізденіп, тапсырмаларды шығармашылықпен орындай алу құзыреттілігімен сипатталады [2].

Төменде «Жоғары молекулалы қосылыстар химиясын» деңгейлеп оқыту технологиясы арқылы өткізудің сабақ жоспары көрсетілген.

Сабақ жоспары:

Тақырыбы: Поликонденсация

Сабақтың түрі: Дәріс

Құралдар: Презентация, таратпа материал

Әдісі: Деңгейлеп оқыту технологиясы

Деңгейлеп оқыту – оқылатын ақпараттың азаюы арқылы емес, білім алушыларға қойылатын талаптардың әртүрлілігі арқылы жүзеге асырылады. Қазіргі заман талабы әр білім алушының сабақ кезінде жаңа білім қосып қана қоймай, соны игеріп, ізденіп, талап – пікір таластыру деңгейіне жету мақсатын көздейді. Сондықтан, дәріс сабағы «Поликонденсация» тақырыбын өткенде деңгейлеп оқыту технологиясын пайдаландық.

«Поликонденсация» тақырыбы бойынша студенттердің білімін тексеруге арналған деңгейлік тапсырмалар келесідей:

I деңгей (75-84%)

1. Поликонденсациялау мономері ретінде қандай функционалдық топтары бар қосылыстар қолданады?
2. Поликонденсациялау процесінде мономердің функционалдық топтарының саны полимерлердің құрылысына қалай әсер етеді?
3. Поликонденсациялау процесінің жылдамдығына қандай факторлар әсер етеді?

II деңгей. (85-89%)

1. Полимерлену процесінің поликонденсациялау процесінен негізгі ерекшеліктері қандай? (Венн диаграммасы арқылы көрсетіңіз)
2. Гомо-, гетеро-, сополиконденсациялау процестеріне мысал келтіріңіз.
3. Поликонденсациялану жіктелу негізін қарастырып, мысалдар келтіріңіз

III деңгей. (90-100%)

1. Қайтымды поликонденсациялау механизмінің негізгі үш сатысына мысал келтіріңіз

2. Қайтымды поликонденсациялауды жүргізу тәсілдерінің (қатты фаза, балқымада, ертіндіде) жалпы сипаттамасын сипаттаңыз.
3. Поликонденсация мономерлерінің жіктелу негізіне сәйкес мономерлерге мысалдар келтір (Кесте 1 көрсетілгендей)

Кесте 1

Мономерлердің жіктелу негізі	Мысалдары
Әр түрлі функционалдық топтары бар, бір-бірімен әрекеттесуге қабілетті мономерлер;	
Бірдей функционалдық топтары бар, бір-бірімен әрекеттесуге қабілетсіз мономерлер	
Бірдей функционалдық топтары бар, бір-бірімен әрекеттесуге қабілетті мономерлер	

Шешуі:

- 1) Әр түрлі функционалдық топтары бар, бір-бірімен әрекеттесуге қабілетті мономерлер; оксидішкілдер (HO-R-COOH); аминакарбон қышқылдары (H₂N-R-COOH) т.б.;
- 2) Бірдей функционалдық топтары бар, бір-бірімен әрекеттесуге қабілетсіз мономерлер: диаминдер (H₂N-R-NH₂), диакарбон қышқылдары (HOOC-R-COOH) және олардың туындылары;
- 3) Бірдей функционалдық топтары бар, бір-бірімен әрекеттесуге қабілетті мономерлер: гликолар (HO-R-OH) [3].

Деңгейлік тапсырмаларды орындап болған соң студенттерге нәтижелерін ұсындық (Кесте 2 көрсетілгендей).

Кесте 2 – Қазақ қыздар мемлекеттік университетінің «5В011200 – Химия» мамандығы студенттерінің деңгейлік тапсырмалары бойынша алған рейтингісі

№	Аты-жөні	Бағасы	Деңгейі	Деңгейге сәйкес келетін студент саны
1	Бекболатова Іңкәр	81%	I	5
2	Кабдуалиева Раиса	83%		
3	Темирханова Маржн	80%		
4	Баймуратова Айша	75%		
5	Құрманбаева Айгерім	80%		
6	Алимгазина Балжан	85%	II	3
7	Қамзаева Жазира	86%		
8	Жақыпбекова Жансая	85%		
9	Секенова Мадина	93%	III	1

Деңгейлеп оқыту технологиясының білім алушыларға тиімділігі:

- Топ студенттерінің барлығы деңгейлік тапсырма орындауы;
- Білім көрсеткішінің нақты және сапалы болуы;
- Білім алушының өз білімін өзі бағалап, білім деңгейін дамыта алуы;
- Білім алушының іздену дағдысының, ұстамдылығының қалыптасуы;
- Білім алушы белсенділігінің оянуы;
- Алға қойған мақсатына жетуге дағдылануы, қиындықтарды жеңуге ұмтылуы;
- Білім алушының өздігінен жұмыс істеуі мен жауапкершілігінің артуы.

Деңгейлеп оқыту технологиясының оқытушыларға тиімділігі:

- Білім алушылардың сабақ үстінде бірнеше деңгейде жұмыс жүргізуі;
- Білім дәрежесі бірдей топтарды тексеру ісінің жеңілдеуі;
- Білім алушылардың жұмыстары әділ бағалануы;
- Дарынды білім алушыларды анықтап, олармен тұрақты және жүйелі жұмыс істеу мүмкіндігінің орнауы [4].

Осы технологияны қолдануда білім алушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, үлкен ізденіспен, шығармашылыққа жетелеуге де болады. Сонымен, деңгейлеп

оқыту технологиясының көмегімен оқытуды ізгілендіру мен демократияландыру жағдайында, өздігімен даму бағдарын анықтап, дамитын және өздігімен дұрыс шешім қабылдай алатын, өзін-өзі жетілдіруші, өзін-өзі тәрбиелеуші тұлға қалыптастыруға болатынын байқадық.

Әдебиеттер

1. Дандыбаева, А.С. Оқу процесінде деңгейлік тапсырмалардың пайдалану ерекшелігі «Жастар және қазіргі заманғы әлемдік мәселелер». Республикалық студенттер және жас ғалымдардың ғылыми-практикалық конференция материалдары.- қарағанды «Болашақ-Баспа», 2012. – 435 б.
2. Құрманалиев М.Қ., Рысқалиева А.Қ. Химияны оқытудың қазіргі технологиялары: Жоғары оқу орындары студенттеріне арналған. Оқу құралы. – Алматы, 2013. – 284 бет
3. Ерғожин Е.Е., Құрманалиев М.М. Жоғары молекулалы қосылыстар (оқулық) – Алматы: Print – s, 2008. 407 б.
4. Тапаева, А.П., Осмаханова С., Толепберген Ж.Б., Елибай Г.К. Оқытудың педагогикалық технологиялары және оқыту технологиясының ерекшеліктері // Молодой ученый. – 2015. – № 6.2. – С. 52-54

МРНТИ: 14.35.01

Е.Н. Мясоедова, О.А. Степанова, А.Н. Шалаганова, М.К. Жамбаева

Государственный Университет имени Шакарима города Семей,
aug11@mail.ru, Kate_white89@mail.ru, shalaganova_alma@mail.ru, zhambaeva_94@mail.ru

УЧЕБНАЯ ПРАКТИКА – ПЕРВАЯ СТУПЕНЬ В ОСВОЕНИИ ПРОФЕССИИ

EDUCATIONAL PRACTICES – FIRST STAGE IN THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSION

Практика студентов является составной частью основной образовательной программы высшего профессионального образования при подготовке бакалавров, магистров и докторов. Практика осуществляется в целях формирования и закрепления профессиональных знаний, умений и навыков, полученных в результате теоретической подготовки, а также для изучения производственного опыта, приобретения организаторских навыков работы, так как это неразрывное единство фундаментальной теоретической и основательной практической подготовки [1].

Одной из важных составляющих учебного процесса по специальностям технического профиля является практика. В учебные планы включают учебную, производственную и преддипломную практики. Учебная практика проводится по окончанию первого курса. Представляемый материал посвящен рассмотрению особенностей проведения учебной практики для специальности 5В072300 – «Техническая физика» [2].

Учебная практика студентов выступает составной частью учебного процесса. Цель учебной практики – обеспечение формирования у студентов первичных профессиональных умений.

Обычно учащиеся проходят учебную практику группой, в стенах родного университета и под руководством одного из преподавателей кафедры. При этом куратор практики ставит перед группой какую-то конкретную задачу. После выполнения задания составляется отчет по практике.

Цель учебной (ознакомительной) практики – приобретение первичных профессиональных компетенций, включающих закрепление и углубление теоретических знаний по образовательной программе «Техническая физика», полученных в процессе обучения, получение первичных навыков исследовательской деятельности, умений ведения деловой корреспонденции, приобретение практических умений и навыков работы в соответствии со специальностью обучения [3].

Задачи учебной практики показаны на рисунке 1.

Рисунок 1. Задачи учебной практики по специальности 5B072300 – «Техническая физика»

Все необходимые положения и требования по прохождению учебной практики описаны в методических указаниях.

Календарный план прохождения практики включает в себя следующие мероприятия:

- лекция по требованиям к учебной практике;
- вводная лекция о правилах внутреннего распорядка, инструктаж по технике безопасности;
- знакомство с предприятием;
- экскурсии по подразделениям предприятия;
- лекции ведущих специалистов и ППС;
- работа на закрепленном месте;
- оформление отчета;
- защита отчетов [3].

Предприятия – базы практики определяются заранее с учетом специфики специальности.

Большое внимание уделяется составлению отчета, ведь именно в нем студент-практикант должен показать все результаты своей работы. Следовательно, отчет по практике является основным документом студента. Материалы отчета студент в дальнейшем может использовать в своей научной работе, курсовом или дипломном проектировании [2].

Во введении отчета необходимо осветить значение отрасли, к которой относится данное предприятие, дать общую характеристику предприятия и его продукции.

Основная часть отчета должна содержать вопросы рассматриваемые данным видом практики.

Индивидуальное задание по практике выдается для каждого студента. Тема индивидуального задания по специальным (техническим) вопросам записывается в дневнике студента. Индивидуальное задание подписывают руководитель практики от университета и студент принявший задание к исполнению.

Заключение должно содержать краткие выводы по результатам выполненной работы или отдельных ее этапов, предложения, рекомендации.

Отчет по практике студент готовит самостоятельно, равномерно в течение всего периода практики. При изложении текста отчета необходимо стремиться к четкости изложения, логической последовательности излагаемого материала, обоснованности выводов и предложений, точности и краткости приводимых формулировок.

В разделе «Список использованных источников» помещаются только те источники, которые использовались при написании текста. К отчету также прилагается дневник практики и отзыв руководителя от базы практики о работе студента [3].

Требования по заполнению дневника следующие:

- записи в дневнике должны соответствовать заданию и графику прохождения практики;
- дневник заполняет студент ежедневно шариковой ручкой и просматривается руководителями не реже одного раза неделю;
- в дневник заносятся все работы, выполняемые студентом;
- дневник заполняется руководителями практики и сдается на кафедру вместе с отчетом [2].

Важно чтобы при защите отчета студент максимально точно определил все цели и задачи практики, чтобы показать степень приобретения компетенций, которые подразделяются на следующие виды:

- межкультурно-коммуникативные;
- профессионально-ориентируемые компетенции;
- профессионально-базируемые компетенции [2].

Литература

1. Профессиональная практика студентов важный этап подготовки будущего специалиста // Намский педагогический колледж им. И.Е. Винокурова [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://namcollege.ya1.ru/YSV01>
2. Сквозная программа практик по специальности 5В072300 – Техническая физика // Государственный Университет имени Шакарима города Семей. г.Семей, 2016 г.
3. Методические указания по организации и проведению учебной практики по специальности 5В072300 – Техническая физика // Государственный Университет имени Шакарима города Семей. г.Семей, 2017 г.

ФТАХР: 31.01.45

А.К. Сапакова, А.Д. Жаппар

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, sarakova.aygul@mail.ru,
jasik_assemgul@mail.ru

«БЕЙОРГАНИКАЛЫҚ ҚОСЫЛЫСТАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ НОМЕНКЛАТУРАСЫ» ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ САБАҚТЫ ӨТКІЗУДЕ ҰЖЫМДЫҚ ӨРЕКЕТТЕСУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ

APPLICATION OF TECHNOLOGY OF COLLECTIVE INTERACTION AT CARRYING OUT OF EMPLOYMENT ON A THEME «CLASSIFICATION AND THE NOMENCLATURE OF INORGANIC COMPOUNDS»

Ұжымдық өрекеттесу технологиясы (ұйымдастырылған диалог, ұжымдық оқыту әдісі, ауыспалы құрамдағы білім алушылардың жұптасқан жұмысы) А.Г. Ривинмен және оның шәкірттері мен ізбасарлары В.В. Архипова, В.К. Дьяченко, А.С. Соколов және т.б. негізін қалаған. В.К.Дьяченконың ұжымдық оқыту технологиясы жоғары сапалы нәтижеге қол жеткізу, алынған білімді бір-біріне сол сәтте және үздіксіз беру, білім алушылардың өзара әрекеті мен бірлігін қалыптастыру, жеке тұлғаны қабілетіне сай оқыту, тақырыптар мен тапсырмалардың әртүрлі болуын көздейді [1]. Бұл технология 3 құрам бөліктен тұрады:

1. оқу материалын дайындау;
 2. білім алушылардың бағыты (ориентация);
 3. оқу сабақтарын өткізудегі технология барысы.
- Оқу материалдарын дайындау келесідей кезеңдерден тұрады:

- оқу мәтіндерін іріктеу;
- тақырып бойынша қосымша және анықтамалық әдебиеттерді іріктеу;
- оқу материалдарын меңгеру бірліктеріне бөлу;
- мақсатты тапсырмаларды дайындау кезеңдерден тұрады.

Білім алушылардың бағыты 2 кезеңнен тұрады:

- ✓ Дайындық, мақсаты – жалпы қажетті оқу біліктері мен дағдыларын құрастыру;
- ✓ Таныстыру – әртүрлі модификацияға ие, жалпы элементі мақсаттары құрастыру хабарламасы, «ойын ережесі» меңгеру, оқу нәтижелерін есептеу әдістері.

Оқу сабақтарының барысы сабақтың мазмұнына байланысты, оқу материалының зерттеу көлемі мен кеткен уақытына, білім алушылардың жасы, сайланған технологияның нұсқасы әртүрлі жүруі мүмкін. Топтық, ұжымдық және жеке білім алушы арқылы да орындала береді. Студенттер өз қалаулары бойынша топ құра алады. Топтағы студент санына байланысты тапсырмалар саны анықталады [2].

Жұптық жұмыстың 3 түрі:

- Статикалық жұп, 2 білім алушы тілегі бойынша бірігіп «оқытушы» және «білім алушы» рольдерімен ауысады.
- Динамикалық төрттік, білім алушы 3 реттен әр серігімен тапсырманы талқылайды, сонымен қатар, оған әр кез сайын түсіндіру логикасын, акцентын, темпын өзгертіп отыру керек, яғни достарының жекеше қасиеттерінің адаптация механизмін қосу керек.
- Вариативті төрттік, әр топ мүшесі «өзінің» тапсырмасын алып орындап, оқытушымен бірге анализдеп, өзара оқытуды өткізеді. Нәтижесінде әрқайсысы 4 тапсырмасының мазмұнын меңгереді.

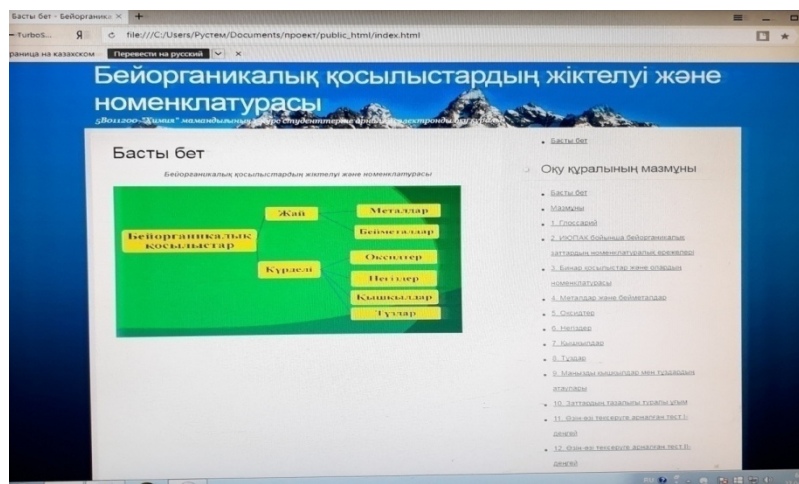
«Бейорганикалық қосылыстардың жіктелуі және номенклатурасы» тақырыбы білім алушыларға мектеп қабырғасынан таныс. Сондықтан осы тақырыпты оқытқанда студенттерге бейорганикалық қосылыстардың арасындағы байланыс және олардың әрқайсысының химиялық қасиеттеріне ерекше көңіл бөлінді. Аталған тақырып бойынша студенттердің білімін тереңдету және топта бірлесе жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру мақсатында ұжымдық әрекеттесу технологиясын пайдаландық.

Сабақтың барысында студенттер статикалық жұп құрып жұмыс жасады. Яғни, өз қалаулары бойынша 2 студент бірігіп, өздеріне берілген мәтін бөлімін оқып шықты. Содан соң «оқытушы» және «білім алушы» рольдерімен ауысып отыру арқылы серігімен алған білімдерімен алмасты. Топтағы студенттер саны 15 болғандықтан 7 статикалық жұп шықты.

«Бейорганикалық химияның теориялық негіздері» пәні бойынша электрондық білім қоры кешенін оқу үрдісіне енгізу «Бейорганикалық қосылыстардың жіктелуі және номенклатурасы» тақырыбын білім алушылардың өз бетімен меңгеріп, оқып үйренуіне көмектеседі.

Электрондық оқу құралының құрылымы «TurboSite» бағдарламасы арқылы жасалынды. «TurboSite» бағдарламасы – тегін сайт және электронды оқулық жасауға арналған шағын бағдарлама. Бұл бағдарламаның тиімділігі әр оқытушы өздеріне сайт және электронды оқулықтарды жеңіл, оңай және жылдам жасап ала алады [3].

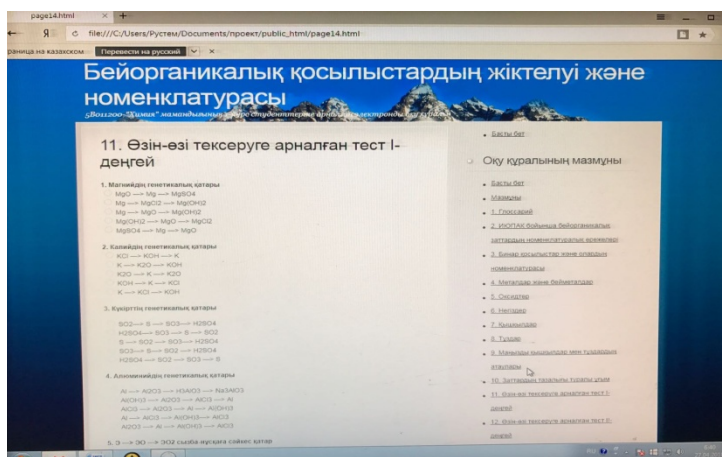
Электрондық оқу құралында әрбір негізгі сұрақ жеке-жеке орналастырылды (Сурет 1 көрсетілгендей).

Сурет 1. – «Бейорганикалық қосылыстардың жіктелуі және номенклатурасы» атты электронды оқу құралы

Осы тақырып бойынша берілетін мәтін «TurboSite» бағдарламасының көмегімен студенттерге ұсынылып, сонымен қоса, таратпа материал ретінде де берілген болатын.

Студенттер жаңа тақырыпты бекіту үшін оқу құралындағы өзін-өзі тексеруге арналған тест жұмысын 3 деңгей бойынша орындады (Сурет 2 көрсетілгендей).

Сурет 2. – «TurboSite» бағдарламасы арқылы құрыстырылған деңгейлік тест

Бұл технологияның ерекшелігі – оқу процесінің барлық қатысушыларының белсенді әрекеті негізінде оқытудың құрылуы. Ұжымдық әрекеттесу технологиясы білім алушының өз ойын айта білуіне, басқа адамдармен қарым-қатынас жасай білуге бағытталғанын сабақ барысында дәлелдедік және сабақ соңында оларды бағаладық (Кесте 1 көрсетілгендей).

Кесте 1 – X1-701 топ студенттерінің статикалық жұптарының көрсеткіштері

n	$k_{\min} - k_{\max}$	$M_{\text{орташа}}$	σ	V
15	74-91	84±0,41	1,54	1,83%

Алынған мәліметтердің педагогикалық эксперименттегі ықпалын анықтауда математикалық-статистикалық зерттеу әдісі пайдаланылды, атап айтқанда, белгілердің G-критерийімен бағалауды қолдандық (Кесте 2 көрсетілгендей).

Кесте 2 – Белгілердің G-критерийі ($G_{кр}$) $p \leq 0,05$ үшін критикалық мәндері

n	$G_{кр}$	n	$G_{кр}$	n	$G_{кр}$	n	$G_{кр}$
5	0	27	8	49	18	92	37
6	0	28	8	50	18	94	38
7	0	29	9	52	19	96	39
8	1	30	9	54	20	98	40
9	1	31	10	56	21	100	41
10	1	32	10	58	22	110	45
11	2	33	11	60	23	120	50
12	2	34	11	62	24	130	55
13	3	35	12	64	24	140	59
14	3	36	12	66	25	150	64
15	3	37	13	68	26	160	69
16	4	38	13	70	27	170	73
17	4	39	13	72	28	180	78
18	5	40	14	74	29	190	83
19	5	41	14	76	30	200	87
20	5	42	15	78	31	220	97
21	6	43	15	80	32	240	106
22	6	44	16	82	33	260	116
23	7	45	16	84	33	280	125
24	7	46	16	86	34	300	135
25	7	47	17	88	35		
26	8	48	17	90	36		

G-критерийімен (немесе Мак-Немар критерийі) бағалау зерттелетін топтағы таңдалған көрсеткіштің өзгеруіне негізделген. Егер, өзгеріс маңызды болып есептелсе, онда критерийдің көмегімен оның бағытын (өсу, кему) анықтауға болады. Критерийді кез-келген көрсеткішті есептеуде қолдануға болатынымен ыңғайлы деп есептеледі. G-критерийін қолданғанда нольдік емес өзгерістер (ауытқу) саны 5 – тен кем емес және 300 – ден аспауы қажет.

Ұжымдық әрекеттесу технологиясымен «Бейорганикалық қосылыстардың жіктелуі және номенклатурасы» тақырыбындағы сабақта зертханалық тәжірибелерді орындағанға дейін және орындап болғаннан кейін студенттерді бағалаған болатынбыз. Соның нәтижесінде 15 студентті бағаларына сәйкес 3 деңгейге бөлдік: төмен, орташа, жоғары (Кесте 3 көрсетілгендей).

Кесте 3 – X1-701 топ студенттерінің білім көрсеткіші

№	Аты-жөні	Деңгейі		Өзгеріс
		Тәжірибеге дейін	Тәжірибеден кейін	
1.	Арапбай Ақерке	Төмен	Орташа	+
2.	Исакова Айдана	Төмен	Орташа	+
3.	Слямова Ақерке	Төмен	Төмен	0
4.	Темірханова Аида	Төмен	Төмен	0
5.	Жақсылықова Ақмаржан	Төмен	Орташа	+
6.	Орынбек Маржан	Орташа	Төмен	–
7.	Бауыржанқызы Диана	Төмен	Орташа	+
8.	Қалдыбек Меруерт	Төмен	Орташа	+
9.	Хасенова Мадина	Орташа	Төмен	–
10.	Нұртайқызы Гаухар	Төмен	Орташа	+
11.	Кәрімова Айкүнім	Төмен	Төмен	0
12.	Мызыраева Әсем	Орташа	Жоғары	+
13.	Сембинова Айым	Төмен	Орташа	+
14.	Ержанова Әзиза	Төмен	Төмен	0
15.	Ералы Бибінұр	Төмен	Орташа	+

Алынған нәтиже бойынша топтағы білім алушылардың ойлау алгоритмінің шынайы өсу өзгерісін байқадық деген қорытындыға келе аламыз ба? Осы сұраққа жауа беру үшін сапалық көрсеткішті G-критерийімен анықтау өте ыңғайлы. Жасалатын қадамдар:

1. Кестеге әр студенттің білім деңгейін жазамыз.
2. Егер соңғы деңгей алғашқысынан жоғары болса «+», егер деңгейдің төмендеуі байқалса «–», ал егер деңгей өзгеріссіз қалса «0» деген көрсеткіштерді «өзгеріс» бағанасына енгіземіз.
3. Критерийді қолдану жағдайын тексереміз: нольдік емес өзгерістердің саны 11 болғандықтан, критерийді қолдануға болады.
4. Өзгерістің бағытын анықтау: біздің жағдайда 15 білім алушылардың ішінен 9-ның деңгейі көтерілсе, 2-де төмендеді, сәйкесінше $G_{экср} = 2$ болады.

Белгілердің G-критерийі үшін критикалық мәндерінің кестесін пайдаланып, $n = 11$ және $p \leq 0,05$ болғанда $G_{кр} = 2$ екенін анықтаймыз. $G_{кр} = 2$ мәні $G_{экср} = 2$ мәнінен аспайды, демек, H_1 – ойлаудың алгоритмдік дейгейі шынайы деген қорытындыға келеміз.

Осы аталған технология бойынша сабақ өткізу арқылы білім алушылардың келесідей біліктері мен дағдыларын қалыптастыра алдық:

- Қоршаған ортада бағдарлану;
- Серіктесін тыңдау және оның айтқанын есту;
- Шулы ортада жұмыс істеу;
- Қажетті ақпаратты таба білу және жеткізу;
- Танымдық, шығармашылық, тұлғааралық өзара әрекет және т.б.

Әдебиеттер

1. Ұжымдық өзара оқыту технологиялары // Электрондық ресурс. – Режим доступа: <https://studlib.info/pedagogika/467393-d1241-ris-1200-zhymdy1179-1257-zara-o1179-ytu-tekhnologiyalary>
2. Интернет-журнал "Просвещение" /Статьи/ Ұжымдық оқыту технологиясы // Электрондық ресурс. – Режим доступа: <http://old.prosveshenie.kz/index.php?newsid=526>
3. Мамбет Ц.М. TurboSite программасында сайт және электронды оқулық жасау // Электрондық ресурс. – Режим доступа: https://infourok.ru/turbosite_programmasynda_sayt_zhne_elektrondy_ouly_zhasau-436838.htm

МРНТИ: 14.23.05

Н.К. Касанова

КГКП «Ясли-сад № 9 «Айгөлек», г. Семей, aigolek9@mail.ru

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

THE PATRIOTISM EDUCATION ON THE BASIS OF NATIONAL CULTURE

Воспитание патриотизма во все времена занимала особое место в духовной жизни общества и в важнейших сферах его деятельности и особенную актуальность оно приобретает в современной действительности.

Патриотическое воспитание детей дошкольного возраста представляет собой важную составную часть системы воспитания в обществе.

Цель патриотического воспитания детей – это сформировать у дошкольников чувство гордости за свою страну, уважение к своему народу.

Воспитать у детей:

- стремление к познанию культурных традиций через творческую, познавательную - исследовательскую деятельность;
- воспитывать уважительное отношение к наследиям других народов, к культурному прошлому Казахстана;
- воспитывать патриотические чувства через изучение государственной символики Казахстана.

Формировать у детей:

- чувство любви к родному краю, к родной природе, культуре и традициям;
- представление о Казахстане как о родной стране;
- умение анализировать различные социальные явления и события, сопоставлять их, обобщать;
- стимулировать детскую активность через национальные подвижные игры.

Развивать у детей:

- познавательные процессы (восприятие, память, внимание, воображение, мышление) и мыслительные операции (анализ, синтез, сравнение, обобщение) через игры;
- представления о национальной культуре, об образе жизни людей, населяющих Казахстан.

Если мы хотим воспитать в наших детях любовь и уважение к самому себе, к другим людям, то все лучшее, что было создано веками нашими предками, мы должны возратить подрастающему поколению. Чтобы дети знали и помнили, как жили их деды и прадеды. Наши дети должны хорошо знать не только историю своего государства, но и традиции национальной культуры, осознавать, понимать и активно участвовать в возрождении национальной культуры; реализовать себя, как личность любящую свою Родину, свой народ и всё, что связано с народной культурой: казахские народные танцы, устный народный фольклор: сказки, стихи, пословицы, поговорки.

Необходимо донести до сознания детей, что они являются носителями народной культуры, воспитывать у детей национальные традиции. А для этого необходимы условия для эффективной работы по воспитанию патриотизма у дошкольников:

- комплексный подход;
- знание педагогом истории и культуры своего народа;
- правильно подобранный материал (по принципу доступности и понятности);
- тематическое построение материала;
- подготовленность педагогов и родителей к решению проблем воспитания патриотизма детей,
- тесное сотрудничество воспитателей детского сада с членами семей, вовлечение членов семей в педагогический процесс, создание в детском саду и семье предметно развивающей среды.

Казахская национальная культура, народное искусство становится стержнем и основой для воспитания патриотизма. Особенно это важно для становления личности ребёнка. Посредством народной культуры развивается гордость за свое государство, народ, развиваются духовно-нравственные качества личности ребёнка, навыки культурного поведения.

В народе говорится: «Человек, не знающий своего прошлого, не знает ничего!» и без познания народной культуры, нет будущего. Народная культура – это дорожка от прошлого, через настоящее, в будущее, источник воспитания гордости в детях за своих предков и уважения к традициям своего народа. Поэтому познание детьми народной культуры, народного творчества, народного фольклора, находит отклик в детских сердцах, положительно влияет на патриотическое воспитание детей, формирует общую духовную культуру. И начинать приобщение к ценностям народной культуры необходимо с малых лет.

Чтобы воспитать чувство патриотизма у дошкольников, в своей работе используем различные формы и методы организации деятельности детей:

- вариативную программу по организованной учебной деятельности;
- беседы,
- дидактические игры,
- игры-путешествия,
- экскурсии,
- игры-беседы,
- игры-инсценировки,
- развлечения и др.

Дети очень доверчивы и открыты и их впечатления неизгладимы. Так как, детство – это время, когда возможно подлинное искреннее погружение в истоки национальной культуры. Приобщая детей к народным традициям мы хотим воспитать в наших детях чувство гордости за свою землю, доброту, любовь и уважение к самому себе, к другим людям (гуманизм, толерантность), вложить в них все лучшее, что создавалось веками нашими предками. Донеся до сознания детей, что они являются носителями народной культуры, воспитывая детей в национальных традициях мы способствуем положительному влиянию на развитие патриотических чувств детей. Для этого используем такие средства воспитания как:

- устное народное творчество;

- декоративно – прикладное искусство;
- музыка;
- художественная литература;
- игра;
- самостоятельная детская деятельность.

Во многих странах народная культура составляет неотъемлемую часть воспитания детей. Поэтому внимание к казахскому фольклору, древним пластам культуры, традиции в целом, как к неисчерпаемому источнику воспитания и развития человека, проявляется особенно активно в социально-педагогической среде. Это связано с глубокой духовностью и мудростью народного творчества, с непрерывностью процесса передачи национальной культуры из поколения в поколение.

Детям необходимо знать и изучать культуру своих предков. Акцентируя на знание истории народа, его культуры поможет ребенку в дальнейшем с уважением и интересом относиться к культурным традициям других народов.

Окружающая среда, образ жизни в семье, отношения в детском коллективе – все это формирует чувство любви и отношение к тому месту, где ребенок живет. А для этого работа должна быть целенаправленной, системной.

Современные условия таковы, что происходят глубочайшие изменения в жизни общества, где одним из центральных направлений работы с подрастающим поколением становится патриотическое воспитание. В период нестабильности в обществе, возникает необходимость вернуться к лучшим традициям своего народа, к его вековым корням, к таким вечным понятиям, как родство, Родина. Чувство патриотизма многогранно по своему содержанию: это и любовь к родным местам, и гордость за свой народ, и ощущение неразрывности с окружающим, и желание сохранить, приумножить богатство своей страны. Быть патриотом – значит ощущать себя неотъемлемой частью Отечества. Это сложное чувство начинает воспитываться уже в дошкольном детстве, когда закладываются основы целостного восприятия окружающего мира, и формируется в ребенке постепенно, в ходе воспитания любви к своим близким, к родным местам, к детскому саду, родной стране. Дошкольный возраст как период становления личности имеет свои потенциальные возможности для формирования высших нравственных чувств, к которым, и относиться чувство патриотизма.

Сейчас на многое мы смотрим по – иному, многое заново открываем, многое переоцениваем. Можно сказать, что большинство людей, к сожалению, не достаточно знакомо с народной культурой или знает её поверхностно. Необходимо восстановить связь времён, вернуть утраченные ценности. И сейчас как никогда важно обеспечить нравственное воспитание подрастающего поколения, противостоять без духовности.

У казахского народа существует пословица: «Отанды сүю – от басынан басталады. Любовь к Родине у семейного очага зарождается». К сожалению родители сегодняшних дошкольников были лишены некоторых ценностей народной культуры. А без знания своих корней, традиций своего народа, нельзя воспитать полноценного человека. Поэтому восполняя этот пробел, используем в своей работе методы этнопедагогики, главной целью которой является – воспитание на основе опыта предшествующих поколений, осуществление преемственности поколений, привитие тем самым чувства сопричастности и единения со своим народом.

В связи с актуальностью проблемы патриотического воспитания, творческий коллектив ясли-сада разработал вариативную программу «Занимательная этнография». Содержание вариативной части по ознакомлению с окружающим миром реализует принцип этнокультурной соотнесённости дошкольного образования и приобщение, к ценностям народной культуры, которое должно начинаться с раннего детства.

Вариативную программу «Занимательная этнография» необходимо рассматривать как составную часть специально организованного педагогического процесса, который достигается планомерной организацией жизнедеятельности детей под руководством педагога, обладающего этнокультурой.

Вариативная программа разработана для детей младшего, среднего и старшего дошкольного возраста. Это позволяет соблюдать поэтапное освоение учебной программы с усложнением в соответствии с возрастом.

Важный акцент программы – это приобщение ребёнка к культуре своего народа, поскольку обращение к отеческому наследию воспитывает уважение, гордость за землю, на которой живёшь, а в результате и воспитанию чувства патриотизма к своей Родине.

Применяя в работе по «Занимательная этнография» принципы дифференцированного подхода к ребёнку, учёт его психологических особенностей, возможностей и интересов; непрерывность и преемственность педагогического процесса; рациональное сочетание разных видов деятельности, адекватный по возрасту баланс интеллектуальных, эмоциональных нагрузок; деятельный подход; развивающий характер обучения, основанный на детской активности.

Нет ни одного народа, который бы не стремился к сохранению своего национального своеобразия, проявляющегося в родном языке, фольклоре, традициях, искусстве. Выделяя наиболее доступные для детей по содержанию и форме применения, эмоциональной насыщенности формы работы, разучиваем народные игры, проводим праздники, обучаем элементам декоративно-прикладного искусства, знакомим с казахскими народными традициями и обычаями. Чтение народных сказок с последующей беседой по содержанию ведет к воспитанию у детей умения самостоятельно рассуждать, мыслить.

Основной формой образовательного процесса является организованная учебная деятельность, также организуются праздники, конкурсы, выставки.

Используя в работе с детьми такие приёмы как наблюдение, показ, объяснение, рассказ, чтение, беседы, обучение народным подвижным играм, ведет к воспитанию в детях уважения, интереса к народным традициям, а значит и к воспитанию в детях гордости за свой народ.

Использование нетрадиционных приёмов: придумывание загадок, установление причинно – следственных связей, обращение к прошлому предметов и явлений, использование методов мотиваций: создание проблемных ситуаций, совместный поиск ответов на вопросы, заданные детьми, помогает ребенку начать понимать культуру своего народа. А знание культуры своего народа ведет к воспитанию в детях уважения, гордости, а значит и воспитанию и патриотических чувств к своей Родине.

Организованный в группе этноуголок является эффективным средством воспитания патриотических чувств. В этноуголке представлены некоторые предметы быта казахского народа, дидактические игры для закрепления знаний, атрибуты к народным подвижным играм, представлены макеты народных музыкальных инструментов, куклы в национальных одеждах, что дает возможность ребенку наглядно приобщаться к народной культуре.

В результате проводимой работы можно сделать вывод, что тема патриотического воспитания подрастающего поколения актуальна в наши дни и работа над ней имеет глубокий смысл. Дети должны знать прошлое своей страны, так как им строить её будущее.

Литература

1. Акбаева Л.Н. «Специфика этноэстетического воспитания в Казахстане» Журнал Білім – Образование, 2004 № 3
2. Афанасьева А. Б. Дни погружения в фольклорную тему «Креативный ребенок: Диагностика и развитие творческих способностей» Ростов н/Д, 2004
3. Козлова, С.А. «Нравственное воспитание детей в современном мире» Дошкольное воспитание. – 2001. – № 9
6. Муналбаева У.Д. «Атамекен – очаг духовного воспитания», Журнал Білім – Образование 2004. – № 4
7. Сейтжанов З.Т. «Специфика этноэстетического воспитания в Казахстане» журнал «Білім – образование» № 3, 2004 г.

МРНТИ: 14.23.09

Г.Г. Корчевская

КГКП «Ясли-сад № 9 «Айгөлек», г. Семей, aigolek9@mail.ru

**СОЗДАНИЕ УСЛОВИЙ ДЛЯ ПОЛНОЦЕННОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКА ЧЕРЕЗ
ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

CREATION OF CONDITIONS FOR THE FULL DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOL CHILD, THROUGH THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

В современном образовании становится все более очевидным тот факт, что никакие изменения в образовании невозможны без кардинальных изменений профессионального сознания педагога.

Педагог должен всегда находиться в поиске оптимальных путей повышения эффективности учебно-педагогической деятельности, доступности изложения материала, повышения мотивации обучения детей. В процессе практической деятельности педагог непосредственно сталкивается с различными проблемами, решение которых требует от педагога – исследователя профессиональными компетентностями.

Сколько существует образование как отдельная отрасль и сфера общественного бытия, столько существуют педагогические инновации.

Слово «инновации» звучит в кругу педагогов самых различных образовательных учреждений. В опытно – экспериментальную деятельность сегодня включаются все структурные составляющие системы образования, в том числе и дошкольные организации.

Педагоги дошкольного образования ищут пути создания условий, в которых будут новые возможности для раскрытия способностей ребёнка, его полноценного развития, организуют образовательный процесс таким образом, чтобы осуществлялось эффективное взаимодействие между семьёй и педагогическим коллективом, в полной мере реализовывались права ребёнка.

Дошкольное детство является сенситивным периодом для развития творческого воображения. Именно этот возраст предстаёт для ребёнка тем временем, когда закладывается базовый потенциал для развития творческой мысли, воображения, умения мыслить нестандартно.

В ясли – саду № 9 «Айгелек», в развитии творческой компетентности дошкольников используются несколько направлений, что позволяет учитывать различные интересы детей.

В дошкольных учреждениях нашей республики необходимо учитывать национальные особенности казахского народа. Поэтому в организованной учебной деятельности, праздниках и развлечениях используются народно-дидактические и музыкальные игры, предметы домашнего обихода, с помощью которых побуждаем детей творчески воспроизводить в игре традиции, жизнь и быт казахского народа. Поэтому, с самого начала учебного года в программу музыкального воспитания включаются казахская народная классическая и современная музыка разнообразных жанров, вокальные и инструментальные произведения.

Специальное внимание уделяется ознакомлению детей с творчеством композиторов Казахстана, национальным музыкальным инструментам, что способствует развитию художественного восприятия детей, воспитанию интереса к истории и культуре родного народа, что помогает усвоить его нравы и обычаи. Например, в организованной учебной деятельности по теме: «Мир народных образов», детям старшего возраста предлагается не только послушать звучание домбры, но и принять участие в создании своего единственного инструмента с помощью казахского орнамента. Таким образом, дошкольники приобщаются одновременно и к музыкальному и к художественному наследию казахского народа.

Основной целью педагога дошкольника является: формирование интереса к казахскому народному творчеству, приобщение дошкольников к красоте казахского танца, к обычаям и традициям, знакомство малышей с национальным своеобразием фольклора, через игры и сказки, а так же знакомство с образцами народной казахской музыки в организованной учебной деятельности и «музыкальных гостиных».

Так постепенно, шаг за шагом, от сказок и игр в младшей группе, песен и танцев в среднем, старшие дошкольники готовы воспринимать обряды и обычаи народа, на земле которого живут. С каждым утренником, с каждым развлечением дети всё больше приобщаются к казахскому народному творчеству. Малыши с удовольствием играют в казахские народные игры, например дети младших групп полюбили игру «Шымыршак». Дошкольники поют песни, читают стихи на государственном языке, узнают кюи «Сары Арка», «Сарыжайлау», знакомятся с творчеством композиторов Казахстана. Всё это способствует формированию основ гражданственности и патриотизма, а так же рассуждая о музыке,

совершенствуется активный и пассивный словарь. Дети пополняют свою «музыкальную копилку» новыми терминами.

Как отмечается в Послании Президента республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу («Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации»), «необходимо продолжить реализацию программы «культурное наследие» и через осмысление прошлого развивать культуру настоящего времени». Приобщение детей к сокровищам отечественной культуры, формирование эстетических взглядов, через восприятие истинно художественных образцов национальной казахской музыкальной культуры, формирование эстетических взглядов, через восприятие истинно художественных образцов национальной казахской музыкальной культуры, воспитание глубокого уважения к народному творчеству и музыке благородная и почётная миссия каждого педагога. Так, опираясь на требования сегодняшнего дня, был разработан учебный курс «Музыкальное наследие Казахстана». Задачи курса: формирование навыков восприятия выразительных возможностей казахских народных произведений; развитие интереса и любви к национальной музыке; воспитание нравственно-эстетических чувств у дошкольников, реализуются с учётом возрастных особенностей детей, уровня их музыкального и интеллектуального развития.

Приобщение дошкольников к музыкальному наследию Казахстана ведётся также и через внедрение методики «Как дать детям энциклопедические знания в области музыки». 50% битов знаний данной методики разработаны с учётом регионального компонента, в них вошли такие категории как: «Древние казахские инструменты», «Композиторы Казахстана», «Обряды и обычаи казахского народа», «Бии», «Корифеи Казахстана».

Анализируя результаты внедрения методики «Как дать детям энциклопедические знания в области музыки» можно сделать следующий вывод:

- Дошкольники различают казахские народные, инструменты
- Знают композиторов Казахстана
- Могут рассказать о знаменитых исполнителях
- Могут рассказать об обычаях, обрядах и традициях казахского народа
- Способны грамотно и логически строить свою речь
- Показывают высокий интеллектуальный уровень в области музыки.

По данным диагностики уровень музыкальной образованности в группе, где апробировалась методика, дети опережают своих сверстников на 56%.

Таким образом, в нашей дошкольной организации приобщение дошкольников к миру национальной музыкальной культуры проходит в трёх направлениях. В организованной учебной деятельности, праздниках и развлечениях, через внедрение учебного курса «Музыкальное наследие Казахстана» и методики «Как дать детям энциклопедические знания в области музыки».

Не остаются без внимания музыкально – талантливые дошкольники, с хорошими вокальными данными.

В практике работы с дошкольниками накоплен значительный опыт по развитию умственных способностей детей. В тоже время анализ данного опыта показал отсутствие аналогичных разработок по развитию певческих способностей дошкольников.

Всё вышесказанное привело к созданию программы «Сәулетай» по развитию вокальных способностей для музыкально одарённых детей.

Программа была апробирована в течение трех лет и позволила обосновать принципиально новые функции эстетического воспитания в системе современного дошкольного образования: дать ребёнку возможность осознать свою значимость, превратить занятие вокалом в процесс поиска, творчества и становления личности дошкольника.

Что означает современный подход к вокальному развитию ребёнка? Это понимание и приятие его индивидуальных способностей в качестве важнейшего компонента процесса обучения пению.

Программа «Сәулетай» родилась из стремления помочь развить вокальные данные дошкольников, дарованные самой природой, это попытка представить опыт обучения одарённых детей пению на основе индивидуального подхода, совершенствования индивидуальных музыкальных способностей дошкольников.

При разработке программы «Сәулетай» воплотился в жизнь один из самых замечательных принципов гуманистической педагогики: «Где для детей польза, там же для них должно быть и удовольствие» (М. Монтель).

Каждое занятие по программе строится так, чтобы ребёнок ощущал себя участником игры. Игровое общение обладает большим творческим потенциалом, богатством эмоциональных оттенков. Дети с вдохновением и радостью откликаются на возможность такого общения, ведь каждая встреча, это не просто занятие, а путешествие «в мир звуковых сокровищ», где ребёнок знакомится с многообразием звуков, узнаёт различие между шумовыми и музыкальными звуками. Дети становятся участниками парада на «Острове нот», ставят опыты с динамикой, развивают звуковысотный слух вместе с Лилипутами и Великанами, устраивают бал в «Песенном королевстве», сами снимают видеоклипы, и ещё многое другое. Ребёнка настолько захватывают такие занятия, что он с нетерпением ждёт новых встреч с миром музыки, звуков и песни.

Структура разработанных занятий состоит из четырёх частей. Начинается занятие с необычной истории или сказочного события, такое начало позволяет заинтересовать ребёнка, настроить его на усвоение знаний, а так же ощутить себя не учеником на уроке, а героем сказочных событий.

Теоретическая часть так же состоит из игры, но уже дидактической, к каждому занятию мы разработали тематические игры, что позволяет усвоить и запомнить материал намного быстрее. Основная часть занятия - это постановка певческого голоса, эта часть всегда была и есть самая любимая у детей, ведь нет ничего лучше, чем почувствовать себя артистом на сцене. Заканчивается занятие итогом в форме игры, например, крошка Мими задаёт вопросы, или мадам Доресоль подводит итог музыкальной экспедиции, и так далее.

Основная цель занятий – это научить ребёнка выразительному, искреннему исполнению понятных ему несложных песен.

Мониторинг внедрения программы продемонстрировал, что к концу учебного года уровень развития музыкально одарённых детей значительно возрастает, все мотивированные дошкольники усваивают предложенную программу, у них укрепляются голосовые связки, налаживается вокально-слуховая координация, дифференцируются слуховые ощущения, формируются исполнительские навыки: правильное звукообразование, выразительность исполнения.

Практика показала, что дошкольники способны к целостному восприятию музыкального образа. В певческих голосах проявляется напевность и звонкость, к концу года дети охотно импровизируют различные мотивы, отвечают на «музыкальные вопросы». Большинство детей овладевают основами вокального мастерства на своем возрастном уровне.

Гармоничное развитие дошкольника вряд ли возможно без активного участия в образовательном процессе его родителей. Совместная работа с родителями музыкально одарённых детей не только помогает добиться высоких результатов, но и позволяет больше узнать о подопечных, их семье, привычках и интересах.

Одной из таких форм взаимодействия с семьями воспитанников стал «Форт юных дарований» - познавательное – информационное объединение родителей и их одарённых детей.

Совместными усилиями мы добились сплочённого союза: педагог – родитель – воспитанник. Родители отметили улучшение во взаимоотношениях с детьми, ведь у них появилось общее дело.

Дети, одаренные в музыкальной области, демонстрируют осознанное отношение к вокалу, подтверждают свои способности, участвуя в городских и республиканских и международных музыкальных конкурсах.

В предлагаемой программе нет ничего надуманного и неосуществимого, а результат её использования – это различные выступления, дипломы, полученные на вокальных конкурсах, но самое главное это эмоциональные, раскрепощённые, уверенные в своих силах дети. Многие родители даже не подозревали, что их ребёнок талантлив от природы, раскрыть такой талант, дать ему дорогу, вот главная задача музыкального руководителя.

Подводя итог вышесказанному, хочется подчеркнуть, что необходимым условием профессионального становления является непрерывность педагогического самообразования. У педагога должна постоянно присутствовать потребность в знаниях. Это

неотъемлемый компонент педагогического труда. Можно перефразировать знаменитые слова М. Горького: “Педагог – это звучит гордо”. И это не будет похвальбой. Ведь педагогика эта одна из самых интересных наук, которая раскрывает творческие горизонты развития перед личностью. Человек достиг современного уровня своего развития только благодаря тому, что знание, которое он накапливал в течение всей своей жизни, передавались из поколения в поколение. Именно педагог является “стержнем” при передаче этих знаний. Недаром на востоке в это слово вкладываются все максимальные оттенки уважения, признательности и почтения.

Литература

1. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации РК. Астана, 2005 г.
2. Основы педагогического мастерства: Учеб.-метод. пособ. – Неудахина Н.А. Барнаул: АлтГТУ, 2002. – 152 с.
3. Профессиональные способности педагога: Акмеология воспитания и обучения. – Станкин М.И. М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 2003. – 368 с.
4. Волков Г.Н. «Этнопедагогика как педагогика национальной школы и семьи» журнал «Этнопедагогика в системе образования» № 2, 2005 г.
5. Доман Г. Как дать ребёнку энциклопедические знания – М., 1996 г.
6. Дмитриева В.Г. Методика Глена Домана или как вырастить гения. – М., АСТ; СПб. 2006 г.
7. Сейтжаов З.Т. «Специфика этноэстетического воспитания в Казахстане» журнал «Білім образование» № 3, 2004 г.
8. Креативный ребенок: Диагностика и развитие творческих способностей / Серия «Мир вашего ребенка». – Ростов н/Д: Феникс, 2004
9. Эмоциональное развитие детей 5-10 лет / Карелина И.О.: Академия развития, 2006 г.
10. Ваш ребенок талантлив: Детская одаренность и домашнее обучение Савенков А.И. – Ярославль: Академия развития, 2004 г.

FTAMP: 31.01.45

М.З. Жанбөбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, meiramgul3.11@mail.ru

КӘСІБИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІС- ӘРЕКЕТТІҢ КОНЦЕПТУАЛЬДЫ МОДЕЛІН ҚҰРУ НЕГІЗДЕРІ

«Концепция» мағынасын анықтауда, сөздің латын аудармасынан (conception- түсінік) туындаған Н.И. Кондаковтың төмендегі сипаттамасымен келісеміз: «бірдей немесе әртүрлі құбылыстарға, үдерістерге бір-бірімен байланысты және бірінен бірі туындап отыратын көзқарастар жүйесі; құбылыстарды, оқиғаларды баян ету, түсіндіру тәсілдері; қандай да бір теорияның негізге алынатын ой; жалпы ой, негізгі ой»

Оқыту тұлғаның шығармашылық дамуына себеп болады; педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерінде кәсіби-педагогикалық қызметті іс-әрекеттік тәсіл негізінде қалыптастыру; ғылымның әрі қарай дамуына бағыт-бағдар беретін бүгінгі күннің теориясы және алдыңғы қатарлы тәжірибе педагогика ғылымының дамуының негізгі қайнар көзі болып табылады. Кәсіби-педагогикалық қызметтің моделі мен белгілі бір педагогикалық қызмет пен шеберлік ізгі нысан болып табылады. Әдіснамалық ой мұғалімнің шығармашылық тұлғасының қалыптасу үрдісі стратегиясында көрініс береді. Негізгі ұғымдар: қызымет, кәсіби-педагогикалық қызмет, әрекет құрылымы (әрекет және операция), кәсіби-педагогикалық қызметтің қалыптасуы. Кәсіби-педагогикалық қызметтің қалыптасуы тұтас құрылым ретінде жүзеге асырылады: кәсіби-педагогикалық қызметтің қалыптасуын басқару функциональды, мазмұнды және құрылымды тану қызметі; қызметтің пайымдалған функциональды моделі мен оның сан түрлі жеке көрініс беру арақатысы сәйкестілік қағидасының іске асуы арқылы жалпы мен дараның арасындағы байланыспен айқындалады.

Кәсіби-педагогикалық іс-әрекетке дайындау жүйесінің жасалуының негізгі идеялары қағидалары:

- дүниетанымдық, білімдік және кәсіби бағытты анықтайтын педагогикалық мәдениетті қалыптастыру;
- тұлғалық білімді жүзеге асыруда ойлау компоненттерін дамыту;
- білім жүйесін, бүтін әрекетті, шығармашылық тұлғаның табиғи бағытын басынан қалыптастыруға танымның жалпыдан дараға бағытталған дедукция ұстанымы мүмкіндік береді;
- біртұтастық, даму, сәйкестік және сақтау ұстанымы ойдың бір-бірімен байланысты, жалпыдан дараға және керісінше, екі үрдістің қозғалысын қамтамасыз етеді;
- кәсіби-педагогикалық іс-әрекетті игеру механизмі танымның бастапқыда жабық құрылымын кейініректе оны маңыздырақ элементтер арқылы құрылымдар мен жаңа пайымдауларды құруды болжайды;
- педагогтің қалыптасу барысының тұтастағы дифференциалды білім беру барысында пәнаралық байланыстар және теория мен тәжірибенің бірлігі арқылы ойды жүзеге асыруда болады.

Кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің қалыптасу барысы төменде көрсетілген ұстанымдардың ара байланысы арқылы тиімді жүзеге асады.

Педагогикалық басқару қызметі келесі мәселелерді атқаруы қажет: кәсіби-педагогикалық қызметтің қалыптасуының бүтін қызметі, даму құрылымы бар, ал білім алушы жеке тұлға осы тұрғыда кәсіби-педагогикалық қызметтің түрлі деңгейлерінде (қызмет деңгейі, әрекет деңгейі, операция деңгейі) өзін-өзі басқару сипатын алады.

Кәсіби-педагогикалық іс-әрекет көпжоспарлы және қарама-қайшы. Оның қалыптасуы оқытудың теориясы мен практикасының үйлесуі мен диалектикалық бірлікте, оқыту барысында репродукция мен шығармашылықтың іске асуы, саналы (логикалық) және санадан тыс (интуитивті) қызмет тәртібіне рациональды, эмоциональды, логикалық және эвристикалық әсер беруі, жек тұлғаның үздіксіз дамуы, жалпыдан жекеге қозғалуы, жасырын білімнің мәлім, нақты білімге жүру барысы, білім жүйесін үздіксіз жетілдіруі, жеке тұлғаны бұрынғы білім мазмұнын толықтыру және жетілдірілген білімі мен жаңадан пайда болған психикалық элементтер арқылы сипаттау. Қандай да болсын қозғалыстың жалпыдан жекеге қозғалысы жалпыланған сана құрылымы мен жалпыланған дағдылардың қалыптасуын қамтамасыз етеді. Тұтастық, даму, сәйкестік, және сақталу ұстанымдары аталмыш үрдістің реттеушісі болып табылады.

Педагогикалық жүйе ақпараттылық қасиетке ие. Білімнің құрылымдық элементтерінің негізінде жүзеге асатын ақпараттың жалпылау үрдісі оқу ақпаратының тежелуінің негізгі құралы болып табылады. Әрекеттің нысаналы ұстанымы (Л.В. Усова, Л.Я. Зорина, В.Ф. Шаталов), білім элементтері мен игеру жүйесін студенттердің меңгеруі берілген алгоритмдік және эвристикалық ұйғарымдардың негізінде жүзеге асырылады.

Білім беруде әрекеттік тәсіл және студенттердің білімін жүйелендіру білім ақпаратының мазмұны мен құрылымын қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл білімнің екі жүйесінен тұрады: пәндік қызмет және оқу қызметі. Педагогикалық білім білімнің екі (мазмұндық және операциялы) түріне саяды. Мазмұндық педагогикалық білім деп педагогикалық деректер, педагогикалық ұғымдар (педагогикалық құбылыстар, үрдістер, олардың сипаттары мен көлемдері), педагогикалық заңдылықтар мен теорияларды түсінеміз. Операциялық педагогикалық білімге кәсіби-педагогикалық қызметтің құрылымдық білім (әрекет және интеллектуальды операция), ғылыми танымның әдіс тәсілдері, ойлаудың түрлері мен деңгейлері эвристикалық және алгоритмдік құралдар жатады.

Дегенмен, ұйымдастыру сараптамасы бойынша бірінші курс студенттері тәжірибелік қызмет ретінде қабылдамайды. Студенттер, тек жоғарғы курстарда мектеп оқу тәжірибесінде болып, сыныптарды мұғалім болып жұмыс істеп былай дейді: «Ақырында мектепте болдық қой!». Студенттердің бірінші оқу тәжірибесінен кейінгі есептерін сараптау осындай дәлелдемелер негізі болып табылады:

Оқу-шығармашылық қызметті педагогикалық басқару барысында оқушылардың саналы және санадан тыс психикалық барысына үнемі ынталандырып және әсер етіп отыру керек.

Интуицияны ынталандыру барысында эвристикалық ұйғарымдарды кеңінен пайдалану.

Оқушылардың логикасын стимулдауда, дамытуда логикалық операцияларды қолдануға бағыттау.

Педагогикалық қызметтің заңдылықтарын педагогика білімі құрайды. Бірақ, «педагогикалық қызмет заңдылықтары» ұғымын ғалымдар әр түрлі қарастырады (156). В.В.Краевский педагогикалық қызметті қоғамдық қызметтің ерекше бір түрі ретінде қарастырады, ал оның заңдылықтары жеке субъектілердің мақсатына қарамастан пайда болатын қажетті байланыстардың мәнін ашады (159,160). Педагогикалық қызметтің заңдылықтарын анықтауда, бұл тәсіл, айқындалған заңдылықтардың түсіндірілмелі-теориялық қызметін жүзеге асырады.

Педагогикалық іс-әрекет заңдылықтары бойынша білім конструктивті-техникалық (нормативті) қызметін атқарады. Бұл жағдайда педагогикалық қызмет және педагогикалық қызметті басқарудағы ұстанымдар мен талаптар заңдылықтардың мазмұны болып табылады.

Педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерінде педагогикалық іс-әрекетті қалыптастыруды басқарудың дидактикалық заңдылықтарының жиынтығы арқылы түйін анықталады.

– кәсіби-педагогикалық іс-әрекет нақты педагогикалық мәселелерді шеше алуда жүзеге асқанымен, мұғалімнің кәсіби-педагогикалық іс-әрекетінің қалыптасуы бүтін ретінде жүзеге асады;

– кәсіби-педагогикалық әрекеттің функциональды үлгісі оны нақты мақсат қойғанда дара педагогикалық қабілет құрылымына айналатын пайымдалған құрылым ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

– ортақ пен дара арасындағы сәйкестік ұстанымы нақты педагогикалық қызметті ерекшелік арқылы ортақтың ішіндегі дара ретінде қарастыруға мүмкіндік береді;

– педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерінің кәсіби-педагогикалық іс-әрекетін қалыптастыру сәйкестік ұстанымын жүзеге асыруға құрылған бір-бірімен байланысты эвристика және алгоритм жүйесімен басқарылады. Сана қызметін алгоритм тұрғысынан алғанда мәселені шешудің ұтымды жолын қарастыруда жаңа эвристиканы туындатады.

Білім беру жеке мәселелерді шешу жолдарын меңгеруден басталмайды, керісінше мәселенің белгілі бір түрін шешуде жалпы тәсілдерімен басталады.

Іс-әрекеттің нақты бір түрлерінің мазмұнын меңгеруге, нақты бір кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің құрылымын құрастыра алуды қалыптастыруға, фундаментальды теориялық түсініктердің (қызмет, оның құрылымы, мазмұны) мазмұнын ұғынуға бұл тәсілдер мүмкіндік береді.

Аталмыш ұғымдар дамушы білім берудің мазмұнының жетекші компонентін құрайтын әртүрлі педагогикалық мәселелерді шешудің жалпы тәсілдерін дербес құрудың негізі және алғышарты болып табылады. В.В.Давыдов өз зерттеу жұмыстарында, мәселелерді шешудің жаңа тәсілдерін құрастыруды игеру білім беруде тұлғаны дамытуға мүмкіндік беретін қажетті жағдай болып табылады. Кәсіби-педагогикалық қызметтің қалыптасуы бастапқыда оқу зерттеу қызметі болып, кейініректе, кәсіби-педагогикалық қызметке айналады.

Мұғалімдік тұлғаның қалыптасуының бастапқы кезеңі студентті зерттеуші орнына қою, олай болса, студент кәсіби-педагогикалық қызметтің мәнін іздеудегі мүше болып табылады. Ал, кәсіби-педагогикалық қызметтің мәні, тек орынды тәсіл арқылы анықталады. Бұл кезеңде кәсіби-педагогикалық қызметтің негізге алынатын көп салалы қызметтерін табу жүзеге асырылады. Дәл осы тұста қызметтің қалыптасу кәсібилігі көрініс береді. Кейініректе кәсібилік нақты кәсіби-педагогикалық қызметке айналу тәсілін іздестіру барысында қалыптасады. Бұл нақты кәсіби-педагогикалық қызметтің, яғни ең маңызды қызметтің мазмұнын жобалауда, қызметтің мазмұнын оның операциялық құрылымын ерекшелеу арқылы жете түсіну барысында жүзеге асыруға болады. Ең маңызды деп, қызметтің мақсаттылығына қарай есептеуге болады. Сонымен қатар, қызметтің мәнін ашу механизмін ерекшелеу үшін қажет. Ол операцияның, мазмұнның негізделген сараптамасымен қоса, ал кейініректе оның пайымдалған құрылымын құрастыруымен бірге ескерілуі тиіс.

Теориямыздың нәтижесі кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің нақты түрлерінің мазмұны мен құрылымы кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің функциональды моделін бейнелеу болып табылатынын дәлелдеу.

Педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің кәсіби-педагогикалық іс-әрекетті меңгеруінің қажеттілігі бүтінді мүшеленбейтін ретінде тану, ал оның шешілуі әр түрлі болып жүзеге асатындығында.

Педагогикалық шеберліктің нақты түрлерінің ауқымды түрлілігін педагогикалық теория ерекшелейді. Көптеген ғалымдардың әр түрлі негіздер бойынша жасалған классификациялары бар. Дегенмен, бұл жұмыстарды бағалауда тек қана бір қорытынды жасалады, ол: мұғалімді даярлау нақты педагогикалық іскерлікті қалыптастыру арқылы болады. Аталмыш идея педагогика теориясында түбегейлі қарастырылған. Нақты педагогикалық шеберлік белгілі жағдаяттарда қалыптасады. Бұл жерде ескере кететін бір жайт, бұл қызметтің ұтымды қалыптасу жүйесі әр ғалымда әр түрлі мазмұнда беріледі. Сондықтан, көрсетілген педагогикалық шарттар жүйесіне негіздеме жоқ. Ал педагогикалық зерттеулер ережеге сәйкес, ерекшелінген педагогикалық шарттарының тиімділігін зерттеуге құрылады. Дегенмен, белгіленген педагогикалық шарттардың жиынтығын таңдау, зерттеу көлемінде қалып отыр.

Соңғы жылдардағы зерттеулерде пайымдалған, жалпыланған тәсілді табу, метаұстанымдарды, метабілімдерді т.б. белгілеу жасалынған. Бірақ, осындай талпыныс, тек мәселе қою деңгейінде қалып отыр және қиын байқалады.

Іс-әрекеттің құрылымын құрастыруда аналитикалық-синтетикалық тәсілді қолдану арқылы жоғарыда көрсетілген мәселені шешуге болады деп есептейміз.

Кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің қалыптасу теориясын тұжырымдауға сәйкестік принципі мүмкіндік береді. Осы жерде іс-әрекеттік тәсіл іске асырылады, онсыз болмайды, өйткені кәсіби қызмет қалыптасады. Жүйелі-құрылымдық сараптау мен сараптамалы-синтетикалық тәсіл зерттеудің құралы болып табылады.

Болашақ мұғалімдердің қалыптасу барысында іс-әрекеттік тәсіл кәсіби-педагогикалық қызметті бізге келесі мүмкіндіктерді береді:

– кәсіби-педагогикалық іс-әрекетті, оның негізгі қызметін, мазмұнын және құрылымын белгілеу тұрғысынан қарастыру.

Қызмет психологиялық категория ретінде оның мотивін құрайды. Олай болса, әр қызмет белгілі мақсаттарға сәйкес келеді, ал операция белгілі орындау тәсілі арқылы жүзеге асады.

Құрылым, бұл жағдайда, әр түрлі элементтермен ұсынылуы мүмкін. Қызмет пен операцияның мазмұнын белгідеуде сәйкестің принципінің негізінде функциональдық тәсілді таптық. Академик В.М. Глушкова, психолог Г.А.Балл және дидакт Н.Н. Түлкібаеваның зерттеу жұмыстары біздің тәсіліміздің негізі болып табылады. Біздің алдымызда кәсіби-педагогикалық қызметтің әрекетті функциональды түрде белгілеуге мүмкіндік беретін құрылымын табу мәселесі қойылды. Өйткені әр әрекет нақты қызмет атқарады және белгілі мақсатқа, операцияға сәйкес келеді, мақсатқа жету тәсіліне функциональды бағыт беріп отырады. Кәсіби-педагогикалық іс-әрекеттің мазмұндық құрылымы мазмұнды суреттелген жеке педагогикалық іскерліктің ерекшелігін белгілеумен, одан әрі ортақты кәсіби-педагогикалық қызметтің пайымдалған, жалпыланған құрылымына көшіруге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда, әр қызметтің мақсатын қалыптастырудағы ерекшелігін белгілеуде ғана нақты кәсіби-педагогикалық қызметті суреттеу орындалады. Ал танылған нақты кәсіби-педагогикалық қызметтің құрылымы әр қызметтің ортақ мақсаттарын белгілеуде кәсіби-педагогикалық қызметтің пайымдалған, яғни жалпыланған функциональды моделіне айналады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан-2030. – Алматы: «Білім», 2001. – 93 б.
2. Егоров В.В. Основные направления развития профессионального образования // Вестник КарГУ, серия Педагогика. – 2004. – № 3. – С. 8-12
3. Шкутина Л.А. Профессиональная педагогика. – Караганда, 2002. – 240 с.
4. Мәлібекова М.С. Ақпаратты қоғам шартында студенттерді кәсіптік даярлаудың педагогикалық негіздері. – Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2004. – 256 б.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ГРУППАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

MODERN METHODS OF GROUP WORK AT RUSSIAN LANGUAGE LESSONS IN GROUPS WITH NON-RUSSIAN EDUCATION

Неотъемлемой частью современного образования становится применение интерактивных форм обучения, которым в государственных образовательных стандартах в настоящее время уделяется значительное внимание. Суть интерактивного обучения заключается в том, что процесс обучения проходит в режиме активного взаимодействия учащихся. Методика преподавания русского языка как иностранного (РКИ) также претерпевает существенные изменения, так как на современном этапе понятие «интерактивность» является ключевой характеристикой обучения.

Применение данной технологии в современном образовании, а именно в методике обучения РКИ (русский язык как иностранный) благоприятно влияет на эффективность результата и мотивацию учащихся. Активная совместная деятельность учащихся в процессе усвоения нового материала или его повторения указывает на то, что каждый обучающийся в течение занятия вступает в коммуникацию, обменивается знаниями, мнением и вносит свой вклад в процесс обучения.

В методическом пособии Е.В. Асафовой, Н.В. Телегиной, И.И. Головановой «Практики интерактивного обучения» дается такое определение работе в группе: «Работа в группах – это небольшое объединение людей (от 2-3 до 20-30 человек), занятых каким-либо общим делом и находящихся в прямых взаимоотношениях друг с другом» [1, 207]. Цель групповой работы – в соответствии с целями занятия достигнуть результата общими усилиями. Данную форму можно использовать как на лекциях, так и на практических занятиях.

В ходе проведения групповой работы мы применяли разные приёмы и методы. Кратко охарактеризуем их:

1. **Работа в парах** является наиболее употребляемым методом в преподавании РКИ. Данная работа направлена на активное взаимодействие учащихся, взаимопомощь, взаимообучение.

2. **«Снежный ком»**. Из названия этого метода становится ясно, что на каждом этапе работы происходит увеличение количества участников. Сначала учащиеся выполняют задания индивидуально, затем в парах, а на последнем этапе уже в группах. Это самый оптимальный метод групповой деятельности при работе с иностранными студентами.

3. **Метод «Каждый учит каждого»**. Суть метода заключается в следующем: учащиеся учат друг друга в парах сменного состава, а перед этим каждый из них получает карточку с определенным понятием или правилом, которое он должен понять, чтобы суметь объяснить всем участникам. Задача каждого – обучить как можно больше людей. Огромным плюсом данного метода является то, что все учащиеся активно участвуют, выступают в роли ученика и учителя.

4. **Приём «Продолжи»**. Каждая группа должна составить связный текст на определённую тему. Каждый участник составляет одно предложение, а затем продолжает следующий и так по цепочке [1].

Главным условием успешного проведения групповой работы – правильное комплектование групп. От того, как они укомплектованы, зависит процесс и итог работы.

При грамотном и умелом использовании той или иной групповой формы на занятии РКИ активное взаимодействие позволяет добиться высоких результатов и положительного настроения, как со стороны учащихся, так и со стороны преподавателя, формирует навыки коллективной работы, учащиеся учатся слушать друг друга, высказывать свои идеи, развивает интерес к русскому языку.

В качестве еще одного метода групповой работы на занятиях по русскому языку рассмотрим **проектный метод**. Разработанный ещё в первой половине XX века на основе прагматической педагогики **Дж. Дьюи** метод проектов становится особенно актуальным в

современном информационном обществе. Этот метод не новость в мировой [педагогике](#): он начал использоваться в практике обучения значительно раньше выхода в свет известной статьи [американского педагога В. Кильпатрика](#) «Метод проектов» (1918), в которой он определил это понятие как «от души выполняемый замысел» [см. 2].

Метод проектов – это способ достижения дидактической цели через детальную разработку проблемы (технология), которая должна завершиться вполне реальным, осязаемым практическим результатом, оформленным тем или иным образом [3].

В основе проекта лежит какая-либо проблема, для решения которой учащимся требуется не только знание языка, но и владение большим объемом разнообразных предметных знаний, необходимых и достаточных для решения данной проблемы. Кроме того, учащиеся должны владеть определенными интеллектуальными, творческими и коммуникативными умениями. К первым можно отнести умение работать с информацией, с текстом (выделить главную мысль, вести поиск нужной информации в тексте с неродным для учащегося языком обучения), анализировать информацию, делать сообщения, выводы и т.п., умение работать с разнообразным справочным материалом. Преподавателю в рамках [проекта](#) отводится роль разработчика, координатора, эксперта, консультанта.

То есть, в основе метода проектов лежит развитие познавательных навыков учащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развитие [критического](#) и творческого мышления.

В качестве примера проектного метода на занятиях по русскому языку в группах с нерусским языком обучения, можно использовать издание журнала конкретной специальности. Работая над данным проектом, студенты обретут навыки коллективной работы над периодическим изданием (редакция, коррекция, правка, форматирование, дизайн), расширят свой кругозор и получат углубленные знания, что повысит их интерес к своей специальности и предмету «Русский язык» в целом. Проектный метод предполагает получение готового продукта по окончании работы. Конечным продуктом данного проектного метода должен стать журнал, содержащий информацию о конкретной специальности (история, известные ученые, студенческая жизнь и мероприятия, проходящие на факультете, достижения студентов, возможные места работы), который ярко проиллюстрирует особенности специальности и станет хорошим дополнением при профориентационной работе.

В ходе групповой работы студенты должны выполнить следующие задачи:

- 1) распределить между собой обязанности редактора, корректора, дизайнера, верстальщика, корреспондентов и др.;
- 2) собрать необходимый материал по специальности (тексты, фотографии);
- 3) изучить рубрики и содержание известных периодических изданий;
- 4) подобрать название журналу, которое будет отражать специфику специальности;
- 5) продумать названия рубрик и распределить собранный материал в соответствии с ними.

Данный вид работы позволит выработать у студентов следующие компетенции:

- 1) межличностные (эффективное взаимодействие, умение работать в коллективе, распределять обязанностями и руководить процессом);
- 2) предметные (научная обоснованность, владение материалом, умение работать с профессиональным текстом);
- 3) инструментальные (планирование и контроль, поиск информации по специальности).

Среди интерактивных технологий обучения всё большую популярность получают кейс-технологии. **Кейс-технология** (кейс-метод) – это интерактивная технология обучения, на основе реальных или вымышленных ситуаций, направленная не столько на освоение знаний, сколько на формирование у учащихся новых качеств и умений. Главное её предназначение – развивать способность разрабатывать проблемы и находить их решение, учиться работать с информацией. При этом акцент делается не на получение готовых знаний, а на их выработку, на сотворчество учителя и ученика [4].

При решении ситуационной задачи на занятиях русского языка преподаватель и студенты преследуют две разные цели: для студента – найти решение, соответствующее данной ситуации, для преподавателя – освоение учащимися способа деятельности и осознание его сущности.

На занятиях русского языка кейс-метод реализуется следующим образом: та или иная группа неязыковых специальностей проходит по русскому языку тему «Языковые особенности научного стиля речи». В рамках данной темы можно составить кейс «Найди ошибки». Студентам даются следующие задания:

1. прочитать работу студента;
2. проанализировать суть проблемы;
3. сравнить текст сказки и переработанный текст.

Вопросы к кейсу: Правомерно ли поступает студент? Какие ошибки были обнаружены при выполнении задания? Как вы думаете, по каким критериям преподаватель оценил данную работу?

Описание ситуации:

Преподаватель русского языка дал студентам следующее задание: преобразовать текст художественного стиля речи (сказка «Колобок») в текст научного стиля. Большинство студентов успешно выполнили домашнее задание. Однако преподаватель поставил одному студенту низкий балл. Студент возмутился, так как был уверен в своей работе. Ниже представлена работа студента: «В одной маленькой деревушке проживали два человека. Мужчина пожилого возраста вследствие чувства голода с желанием удовлетворить свою потребность обратился с просьбой к женщине, проживающей с ним вместе. Женщина исполнила просьбу супруга. Результатом продуктивной деятельности получился колобок.

Колобок неожиданно обнаружил в себе признаки сознания, такие, как: речь, способность чувствовать и действовать, навыки произвольного движения. На основе вышесказанного объект можно классифицировать как индивида.

Побуждаемый инстинктом самосохранения, индивид покинул жилое помещение и направился в район жилого массива.

В процессе перемещения путем поступательного движения колобок неоднократно вступал в вербальный контакт с дикими животными, проявляющими по отношению к нему признаки агрессии. Он был общительным, поэтому легко избегал ситуаций, угрожающих его существованию.

Катился колобок дальше, а навстречу ему хитрая лисица. Шарообразный индивид был введен в заблуждение, вследствие чего совершил необдуманное действие, результатом которого стало преждевременное прекращение его существования».

Студенты, работая с текстом, должны выполнить задания и ответить на вопросы, привести свои доказательства и сделать вывод. Ниже приведено одно из решений данной кейс-ситуации (сказка «Колобок» в научном стиле):

«В малонаселенном пункте сельской местности проживали два индивида, обладающие гендерными различиями. Мужчина пожилого возраста вследствие чувства голода с желанием удовлетворить свою потребность обратился с просьбой к женщине, проживающей с ним на одной жилой площади. Просьба женщиной была воспринята адекватно, конструктивно и реализована положительно. Результатом продуктивной деятельности стало хлебобулочное изделие шарообразной формы. Этот объект неожиданно обнаружил в себе признаки сознания, такие, как: речь, способность чувствовать и действовать, навыки произвольного движения. На основе вышесказанного объект можно классифицировать как индивида.

Побуждаемый инстинктом самосохранения, индивид покинул жилое помещение и направился в район жилого массива.

В процессе перемещения путем поступательного движения индивид неоднократно вступал в вербальный контакт с дикими животными, проявляющими по отношению к нему признаки агрессии. По причине своей коммуникабельности индивид легко избегал ситуаций, угрожающих его существованию.

Продолжая движение в заданном направлении, шарообразный индивид столкнулся с индивидом, превосходящим его в интеллектуальном и креативном развитии.

Шарообразный индивид был введен в заблуждение, вследствие чего совершил необдуманное действие, результатом которого стало преждевременное прекращение его существования».

Таким образом, анализ кейса представляет собой процесс решения значительного числа частных задач, что и предполагает постоянное присутствие в этом процессе

генерации идей. Вместе с тем появившаяся у одного из студентов новая идея, решение начинают осваиваться другими студентами. Набирает силу процесс диссеминации, т.е. освоения знания, которое довольно быстро становится общедоступным знанием и устаревает. Далее идет генерация новой, и опять происходит её устаревание. Отсюда становится понятным, что кейс-метод представляет собой тесное взаимодействие процессов генерации и диссеминации знания. Это и обеспечивает развитие и тренировку интеллектов участников.

Литература

1. Асафова Е.В., Телегина Н.В., Голованова И.И. Практики интерактивного обучения: методическое пособие – Казань: Издательство Казанского университета., 2014. – 288 с.
2. Кильпатрик В. Основы метода. – М.-Л., 1928.
3. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Иностранные языки в школе. – №№ 2,3. – 2000
4. Использование кейс-технологии на уроках русского языка и литературы // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://scienceproblems.ru/ispolzovanie-kejstehnologii/2.html>.

МРНТИ 14.35.07

Т.А. Наревская, И.С. Мищенко, Е.Н. Шаронова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, i.mishenko@yandex.kz

ФОРМИРОВАНИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЛИЧНОСТИ: ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ГОСТИНАЯ

THE FORMATION OF THE WORLD OUTLOOK PERSONALITY: LITERARY REGIONAL STUDY AND LITERARY HALL

Цель образования в вузе (и воспитания как составляющей педагогического процесса) – в становлении и совершенствовании личности, а следовательно, в формировании системы определенных воззрений на мир. Высшая школа, выполняя свою роль в конкретных исторических обстоятельствах, неизбежно «проникнута определенным мировоззрением и даже ему подчинена» [3].

Без мировоззрения как жизненного отношения субъекта к миру, отношения, включающего в себя наряду с представлением о мире и оценку его с точки зрения ценностей, а значит и некий жизненный идеал, – без такого мировоззрения нет самосознания, а стало быть, личности.

Вопросы патриотического, нравственного, духовного воспитания, всегда актуальные, в наше время особо значимы в связи с необходимостью сохранения нашего общества как единого многонационального суверенного государства. В гражданине любой национальности подлинный патриот Казахстана видит только равноправного себе индивида. Формирование полилингвальной личности осуществляется не только через приобщение к иной культуре, истории, географии, литературе, искусству, науке, но и через осознание языков и культур как составляющих единой культуры страны.

«Мы, казахстанцы, единый народ! И общая для нас судьба – это наш Мәңгілік Ел, наш достойный и великий Казахстан! «Мәңгілік Ел» – это национальная идея нашего общеказахстанского дома, мечта наших предков. За годы суверенного развития созданы главные ценности, которые объединяют всех казахстанцев и составляют фундамент будущего нашей страны. Благодаря этим ценностям мы всегда побеждали, укрепляли нашу страну, множили наши великие успехи. В этих государствообразующих, общенациональных ценностях заключается идейная основа Нового Казахстанского Патриотизма», – пишет Лидер Нации Н.А. Назарбаев [5].

Президент определяет приоритетные направления нового политического курса состоявшегося государства и определяет роль и ответственность молодежи в построении Сильного и Мощного Государства Казахстан, и тем самым актуализирует проблему всемерного формирования у молодых людей исторического и национального самосознания.

Во всех цивилизованных странах смыслом современного образования является воспитание человека интернациональной культуры, способного включаться в различные формы деятельности и мышления, вступать в диалог с целью поиска различных культурных смыслов. Процветание страны во многом зависит от уровня развития гражданского общества, формирования у молодежи высокого патриотического сознания, чувства гордости за свою страну, воспитания готовности к выполнению гражданского долга по защите интересов Родины. Ощущение себя гражданином многонациональной страны и многополярного мира должны формироваться государством и обществом через различные механизмы и институты, прежде всего, через образование. Здесь важны все направления воспитания и образовательной деятельности.

Важной составляющей частью в патриотическом воспитании студентов является краеведческая работа, которая осуществляется под руководством педагога и направлена на всестороннее изучение своего края. Деятельность, направленная на формирование патриотических чувств, способствует также развитию интеллектуальных и личностных качеств современных студентов, их творческих и исследовательских навыков. Задача педагога, на наш взгляд, формировать патриотические чувства обучающихся через развитие познавательного интереса к литературе родного края, что, несомненно, ведет к росту духовного потенциала личности.

Литературное краеведение занимает важное место в общей системе патриотического воспитания на филологических факультетах современного вуза. Оно включает в себя три направления:

- изучение обычаев, традиций и устного народного творчества данного региона, их влияние на развитие современной публицистики и литературы;
- исследование литературного прошлого своего региона: первых печатных СМИ, произведений искусства и литературы, их своеобразия, особенностей;
- изучение биографий и творчества литераторов региона.

Обращение к литературному краеведению – важное звено литературного образования студентов, поскольку оно создает дополнительные возможности для их нравственно-патриотического воспитания. Литературное краеведение позволяет развивать воображение, память, интерес, внимание.

Литературно-краеведческая работа в вузе развивается в двух связанных между собой формах: введение регионального компонента в содержание учебной и внеучебной деятельности.

Привлечение литературного и исторического краеведческого материала, безусловно, делает занятие эффективнее, так как развивается интеллектуальный и эмоциональный, личностный потенциал студента. Обучающиеся осознают себя продолжателями и носителями традиций священной земли, на которой они родились.

Внеучебная деятельность по литературному краеведению является важной частью системы патриотического воспитания студентов. Она включает в себя разнообразные формы деятельности. Из часто применяемых можно выделить: литературные вечера, конкурсы чтецов, встречи с земляками, читательские конференции. Форма литературной гостиной совмещает все эти виды деятельности.

Литературная гостиная – удивительно пластичная и удобная форма организации творческой деятельности. Она позволяет в максимальной степени раскрывать любой, даже самый смелый замысел, поскольку объединяет в себе драматическое действие, музыку и пение, литературную игру, диалог со зрителем и даже дискуссию. Кроме того, литературная гостиная как жанровая форма внеаудиторной деятельности позволяет реализовать важнейший педагогический принцип, сформулированный Н.М. Борытко: «Воспитание в контексте культуры предполагает саму жизнь, а не “подготовку к жизни”, когда всякое взаимодействие педагога с воспитанником предполагает содержательное обогащение жизни» [2].

В связи с этим можно выделить следующие цели литературной гостиной:

- *информационно-предметная цель* – расширение литературного образования, предусмотренного программой;
- *деятельно-коммуникативная* – формирование эстетических и психологических механизмов общения человека с искусством, творческими людьми;

➤ *ценностно-ориентационная* – усвоение гуманитарного потенциала искусства, формирование мировоззрения.

Не менее важная цель – выявление интересов студента, раскрытие индивидуальных творческих способностей и их развитие, дальнейшее соотнесение притязания на успех с реальными возможностями, формирование умения соразмерять силы и желания, без чего невозможен путь к самосовершенствованию.

Проведение литературных гостиных включает в себя несколько этапов:

➤ *Этап подготовки* (определение целей, задач, содержания работы; заочное знакомство с поэтом или писателем; выбор произведений для интерпретации; осмысление тем, проблем, ключевых образов в творчестве; выразительное чтение или чтение наизусть; анализ вариантов творческих интерпретаций; подготовка вопросов; оформление аудитории; выбор музыкального сопровождения; разработка и окончательное утверждение сценария творческой группой обучающихся).

➤ *Этап проведения мероприятия* (после очного знакомства с поэтом проводятся конкурсы, предложенные либо преподавателем, либо приглашенным: конкурс на самую удачную (понравившуюся автору) интерпретацию художественного текста, конкурс на самый интересный вопрос, стихотворных опытов).

➤ *Заключительный этап* (рефлексия, где проводятся социологические опросы как участников, так и приглашенных с целью введения мониторинга развития учащихся).

Считаем, что подготовительный и заключительный этапы не менее важны, чем само мероприятие, ведь именно при подготовке к встрече происходит формирование навыков компетенции личностного самосовершенствования: студент среди огромного разнообразия поэтического багажа выбирает созвучное собственному душевному состоянию произведение; осмысливая его, формирует свое понимание (интерпретацию) идейной и образной структуры; познает свои возможности, представляя собственные поэтические опыты, презентуя свое «я», открывая свой мир перед аудиторией. Безусловно, этот этап наиболее сложный, ведь именно здесь участник литературной гостиной усваивает способы духовного и интеллектуального саморазвития, эмоциональной саморегуляции и самостимулирования.

Литературная гостиная – гибкая форма работы, предполагающая:

- свободное общение на литературном материале;
- действительное наличие гостей, то есть приглашенных писателей, поэтов, творческих людей, профессиональных читателей – критиков, журналистов;
- «живой» диалог «на равных».

Долгое время литературные гостиные, считаем, были незаслуженно и несправедливо забыты и не проводились.

Нами была осуществлена попытка возродить традицию проведения литературных гостиных, оживить эту форму работы, осовременить ее, сориентировать на интересы и потребности студента в социализации, самовыражении и самосовершенствовании.

Идея литературной гостиной «Семей литературный» основывалась на литературном краеведении. Поводом к ее проведению послужили юбилейные даты последних лет:

2015 г. – 170-летие со дня рождения великого поэта и мыслителя, основоположника казахской письменной литературы и казахского литературного языка Абая Кунанбаева.

2016 г. – 195-летие со дня рождения великого русского писателя, мыслителя, философа и публициста Федора Михайловича Достоевского.

2016 год – 25-летие закрытия Семипалатинского ядерного полигона.

2016 г. – 70-летие писателя, основателя международного клуба Абая, издателя журнала AMANAT Р. Сейсенбаева.

2016 г. – 80-летие писателя и поэта, литературоведа, общественного и политического деятеля, дипломата О. Сулейменова.

2017 г. – 60-летие семейного поэта, журналиста, сказочника Е. Титаева.

2018 год – 300-летие г. Семей.

План проведения литературной гостиной включал 3 этапа, отраженных в тематической выставке книг.

Этап «Семипалатинск XIX века» включал рассказ о литературных и общественных деятелях этого периода, судьба которых тесно связана с городом и известными горожанами, в частности, с Абаем Кунанбаевым и Федором Михайловичем Достоевским.

Присутствующим было предложено послушать песню «Кезімнің қарасы» в живом исполнении и поучаствовать в интеллектуальной викторине «Своя игра», посвященной жизни и творчеству Ф. М. Достоевского.

Этап «Семипалатинск XX века» связан с печальными для нашего города страницами прошлого столетия – с Семипалатинским ядерным полигоном, 25-летие закрытия которого отмечалось в 2016 году. Писатели, о которых говорилось на этом этапе, – Р. Сейсенбаев и О. Сулейменов. Просмотр буктрейлера книги Р. Сейсенбаева «День, когда рухнул мир, или тоска по отцу» и выразительное чтение стихотворения О. Сулейменова «На полигоне» способствовали поддержанию особой атмосферы литературной гостининой.

Этап «Семей XXI века» был посвящен творчеству наших современников – поэтов г. Семей. Гостями стали Евгений Титаев, Николай Кульгускин и Любовь Мотовилина. Поэты ответили на вопросы блиц-анкеты «Мой город и я», выразили свои пожелания горожанам в канун 300-летия, прочитали свои стихотворения и ответили на вопросы присутствующих – студентов и преподавателей факультета иностранной и русской филологии и членов литературного клуба «Лира».

Встречи с известными литераторами региона, разговор о литературном краеведении способствуют преемственности поколений выпускников филологического факультета и формированию у молодежи потребности видеть, чувствовать и самим творить прекрасное.

Краеведение призвано воспитывать у студентов причастность к истории своих предков, формировать желание изучать языковые особенности, традиции и обычаи родного края, познавать свои корни, что, конечно, способствует формированию таких нравственных ценностей, как: духовность, национальное самосознание, патриотизм.

«Духовная атмосфера должна быть воспринята образованием в себя... только так человек сможет образовать свою личность» [4]. А предназначение преподавателя – создать условия для формирования современных мировоззренческих установок и всестороннего развития личности.

Литература

1. Ахметова О.В. О роли литературной гостининой в формировании компетентной личности // Муниципальное образование: инновации и эксперимент – 2012. – № 3 – С. 57-59
2. Борытко Н.М. Профессиональное воспитание студентов вуза: Учебно-методическое пособие / Науч. ред. Н.К. Сергеев. – Волгоград: Изд-во ВГИПК РО, 2004. – С. 8
3. Гессен С.И. Педагогические сочинения. – Саранск, 2001. – 564 с.
4. Мәнгілік Ел. Учебник. М.Б. Касымбеков, С.Ж. Пралиев, К.К.Жампеисова и др. – Алматы: Ұлағат, 2015 – 336 с.
5. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана от 27.01.2012 г.
6. Яндыбаева Е.В. Патриотическое воспитание школьников средствами литературного краеведения // Информ-образование. 2016. Выпуск 1. С. 136-141

МРНТИ: 14.01.11

Ф.К. Мизамбаева

Жетысуйский государственный университет имени И.Жансугурова, г. Талдыкурган,
feri_1991@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФИИ СРЕДСТВАМИ МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

FUTURE GEOGRAPHY TEACHER'S METHODOLOGICAL COMPETENCE' FORMATION THROUGH THE MODUL TRAINING

Компетентностный подход как некая системная концепция описания профессиональной подготовки студентов в настоящее время интенсивно развивается в связи с ускорением изменений информационного содержания всех сфер деятельности людей. Знание быстро стареет, и объемы его производства стремительно растут.

Существенно меняется парадигма научного знания и, соответственно этому, образования. Глубокие духовные, социально-экономические и политические преобразования, характерные для всех сфер жизни современного Казахстана, расширение рынка труда требуют подготовки социально активной, творческой, профессионально компетентной личности. Компетентностный подход к подготовке будущего учителя не исключение.

К учителю общество всегда предъявляло высокие требования, поскольку именно он как субъект педагогического процесса является главным действующим лицом любых преобразований в системе просвещения. Эти требования выражают специфические особенности той или иной эпохи [1]. На современном этапе невозможно решать проблемы, возникающие в конструировании и организации воспитательно-образовательного процесса привычными способами. Школа нуждается в специалистах, обладающих методологической компетентностью. Поэтому методологические аспекты педагогического образования в последнее десятилетие находятся в центре внимания.

Методологическая компетентность является неотъемлемым компонентом профессионально-педагогической компетентности и предполагает наличие, а также использование учителем методологических знаний, методологических умений и навыков в педагогической деятельности. Трудовая педагогическая деятельность двойка: практическая и научно-исследовательская. Методологические знания, методологические умения и навыки необходимы учителю и в том и в другом случае. Анализ практики высшей педагогической школы показывает, что у студентов-выпускников наблюдается низкий уровень методологической компетентности, отсутствует целенаправленная работа по ее формированию. Будущие учителя не имеют четкого представления о методологии. Понятие «методология» ассоциируется у них чаще всего только с научно-исследовательской педагогической и географической деятельностью, Вместе с тем при организации этой работы студенты испытывают большие трудности.

Изучение и анализ научной литературы свидетельствуют о том, что в теории и практике существуют ценные идеи, подходы к решению рассматриваемой проблемы. В настоящее время достаточно обосновано положение, что методологическая компетентность является непременной составляющей профессионально-педагогической. Много внимания ученые уделяют методологической компетентности учителя-исследователя (Г.Х. Валеев, В.И. Загвязинский, В.В. Краевский, А.А. Кыверялг, И.Я. Лернер, В.М. Полонский, М.Н. Скаткин и др.). В этом плане раскрывается понятие «исследование», дается классификация исследований, характеризуются методологические параметры (проблема, тема, объект, предмет, цель, задачи, гипотеза исследования, защищаемые положения), называются критерии качества педагогического исследования (критерии новизны, теоретической и практической значимости), раскрывается логика педагогического исследования»

В научных работах по педагогике часто используется понятие, обозначающее высший уровень методологической компетентности – «методологическая культура». Методологическую культуру определяют как культуру мышления, основанную на методологических знаниях, необходимой частью которой является рефлексия. Понятия «методологическая компетентность», «методологическая культура» ученые связывают с творчеством учителя, В этом плане подчеркивается важность умения пользоваться педагогической наукой для осмысления и совершенствования практической деятельности. Все эти работы имеют важное теоретическое и практическое значение. В то же время многие вопросы, связанные с проблемой формирования методологической компетентности у будущих учителей, еще остаются открытыми. В частности, открытым остается вопрос формирования методологической компетентности будущего учителя-предметника, в том числе будущего учителя географии.

Профессиональная подготовка будущего учителя географии имеет свою специфику. Она заключается в том, что его учебная деятельность направлена на освоение как практической, так и научно-исследовательской педагогической деятельности. Методологические знания, методологические умения и навыки необходимы будущему учителю географии при освоении им практической и научно-исследовательской педагогической деятельности, а также научно-исследовательской географической деятельности. Анализ программ, учебных пособий по педагогике, географии, методике обучения географии показал, что в них предусмотрен определенный объем знаний методологического характера. Однако эти знания не систематизированы, носят

эпизодический характер, разбросаны по разным дисциплинам; наблюдается терминологическая неопределенность, сложность в формулировке многих методологических понятий. В ходе проведенного нами исследования было выяснено, что содержание методологической компетентности будущего учителя географии в настоящее время не имеет должного научного обоснования и оформления. Открытым остается вопрос о практических технологиях формирования методологической компетентности будущего учителя в современных условиях. Многие ученые (В.А. Болотов, Е.И. Исаев, М.М. Левина, В.И. Слободчиков, Н.А. Шайденко и др.) отмечают необходимость и вместе с тем сложность подготовки учителя нового типа в сложившейся системе педагогического образования. В.А. Бордовский, В.Г. Кинелев, М.В. Кларин, М.М. Левина, С.Н. Ширококов и др. в качестве средства выхода из данной ситуации предлагают технологический подход к обучению в педагогическом вузе. Анализ педагогических технологий показывает, что гибкой технологией, позволяющей осуществлять личностно и деятельностно ориентированное обучение, обладает модульная технология. Исследователи свидетельствуют об успешности применения модульного обучения в школе (М.В. Гороневич, Л.М. Федоряк, Т.И. Шамова), в вузе (М.В. Гороневич, М.А. Чошанов, П.А. Юцявчене), в системе повышения квалификации (В.Л. Малашенкова) [2].

Содержание методологической компетентности будущего учителя географии мы определяем следующим образом: это способность будущего учителя географии использовать методологические знания и методологические умения по педагогике, методике обучения географии, географии в педагогической (научной и практической), а также в научно-исследовательской географической деятельности. Под структурой понимается строение и внутренняя форма организации системы, выступающая как единство устойчивых взаимосвязей между ее элементами [2]. Как было уже отмечено, при «знаниевом» подходе к определению способностей делается акцент на знания, умения, навыки. Исходя из этого, в структуре методологической компетентности будущего учителя географии мы выделяем: методологические знания, методологические умения и навыки.

Методологические функции выполняет вся система философского знания. Философия – (греч. буквальный перевод - любовь к мудрости) «форма общественного сознания; учение об общих принципах бытия и познания, об отношении человека к миру; наука о всеобщих законах развития природы, общества и мышления» [3]. Философия вырабатывает обобщенную систему взглядов на мир и место в нем человека. Последнее дает нам основание согласиться с мнением ученых о том, что «философский уровень выступает как содержательное основание всякого методологического знания, определяя мировоззренческие подходы к процессу познания и преобразования действительности». Иначе говоря, философский уровень является высшим уровнем методологического знания, поскольку философия является теоретическим ядром мировоззрения. А мировоззрение – это «целостное представление о природе, обществе, человеке, находящее выражение в системе ценностей и идеалов личности, социальной группы, общества».

К содержанию философского уровня методологических знаний будущего учителя географии мы относим:

Философские категории, имеющие место в педагогике, географии, методике обучения географии. Слова, принадлежащие философии, отражают наиболее общие черты и связи, стороны и свойства действительности, помогают понять и отобразить закономерности и тенденции развития самой педагогики и той части действительности, которую она изучает. Нельзя рассуждать, например, об объекте педагогики, не пользуясь словом «социализация», или о теории, обходясь без понятий «сущность» и «явление», «общее» и «единичное». К философскому уровню методологических знаний мы относим также категории: «противоречие», «причина и следствие», «возможность и действительность», «качество и количество», «бытие», «сознание», «практика», «знание», «наука» и проч [5].

– Философские научные теоретические знания (учения, концепции, идеи), лежащие в основе педагогических, географических научных теоретических знаний (учений, теорий и т.д.). Они могут служить руководством, ориентиром в деятельности будущего учителя географии. Итоги проведенного нами анализа существующего теоретического и практического опыта формирования методологической компетентности, результаты констатирующего этапа эксперимента свидетельствуют о необходимости создания педагогических условий, оказывающих воздействие на результативность данного процесса. В качестве таких условий

мы называем: определение содержания и структуры понятия «методологическая компетентность будущего учителя географии»; разработку содержания учебного материала интегрированного курса «Методологическая компетентность будущего учителя географии»; использование модульной технологии обучения, способствующей наиболее эффективному усвоению методологических знаний, выработке методологических умений, навыков [4].

Будущий учитель географии должен знать:

- Сущность понятий «методология», «компетентность», «методологическая компетентность».
- Структуру методологической компетентности будущего учителя географии.
- Сущность понятий философского, общенаучного, конкретно-научного уровней методологической компетентности будущего учителя географии.
- Сходство и различие методологической компетентности учителя-исследователя и учителя-практика.
- Характеристику научного исследования по основным параметрам: объект, предмет, цель, задачи исследования и т.д.
- Роль методологических знаний в практической педагогической деятельности [6].

Литература

1. Душина И.В. Методика и технология обучения географии Текст.: пособие для учителей и студентов пед. ин-тов и ун-тов. М.: Астрель, 2004. – 203 с.
2. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. Текст.: учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2001. – 208 с.
3. Краевский В.В. Общие основы педагогики Текст.: учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2003. – 256 с.
4. Краткая философская энциклопедия Текст. М.: Прогресс, 1994. – 576 с.
5. Любимов И.М. Общая политическая, экономическая и социальная география М.: Гелиос АРВ, 2001. – 336 с.
6. Развитие методологической компетенции студентов в области педагогической психологии на основе социального конструкционизма. 2017г. // <http://www.dissercat.com>.

МРНТИ: 14.01.80

Н.С. Газизова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, nazken_g@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ

LAW KNOWLEDGE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: CURRENT CONDITIONS AND FUTURE

Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы арқылы дамуымызға жаңа серпіліс беретін басымдылықтарды айқындап берді. Республика өміріндегі өзгерістер білім беру саласына соның ішінде құқықтық тәрбиелеу ісіне де әсерін тигізуде. Әлемдік білім беру кеңістігіне толығымен кірігу білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап етеді.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған бағдарламасында оқушыларды адам құқығы мен бостандығын құрметтеуге тәрбиелеу қажеттілігі басты міндеттердің бірі ретінде қарастырылған. Қазақстан қазіргі таңда құқықтық мемлекет құру жолында. Аталмыш іс-шаралардың басты ұстанымдарының бірі – құқықтық білім берудің сапасын арттыру.

Қазақстан Республикасының «Жалпыға бірдей міндетті құқықты оқытуды ұйымдастырудың шаралары» қаулысын орындау мақсатында осы жылдардан бастап, барлық білім мекемелерінде жоспарға сәйкес іс-шаралар ұйымдастырылуы қажет болатын. Қазақстан Республикасындағы жастардың басты борышы – азаматтардың бостандықтары мен құқықтарын, міндеттерін оқып үйрену, орындау, заңды құрметтеу, құқықтық білім алу.

Сондықтан қоғамның талабына сай жастарды жан-жақты тәрбиелеу үрдісіндегі мемлекет алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі – оқу тәрбие жұмысының барлық құрылымында құқықтық білім беру мен тәрбиеге айрықша мән беріп, оны ұйымдастырудың тиімді жолдарын, тәсілдерін үнемі жетілдіру, жаңарған қоғамның саяси құқықтық сана сезімдерін қалыптастыру. Әлемдік білім беру жүйесіне ену жағдайында саяси-құқықтық жағынан белсенді азаматтарды даярлау үшін құқықтың кейбір салаларын тереңдете оқыту еліміздің құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам құру барысындағы мәселелердің шешілуіне септігін тигізеді.

Құқықтық білім берудің маңыздылығы күн өткен сайын арта түсуде. Заңды білу – заман талабына айналды. Әр азаматқа қазіргі қоғамдағы қарым-қатынас заңдылықтарын терең ажырататын құқықтық сана, құқықтық мәдениет қажет. Қоғамдық қатынастарда мәні зор әлеуметтік нормаларды – тарихи құқықтық жүйенің қайнар көзі немесе құқық ғылымының негіздері деуге болады.

Құқықтық ағарту немесе құқықтық білім қалыптастыру – заң ережелерін білу, оны насихаттап, күнделікті тұрмыста ұстана алатын дәрежеге жеткізу. Бұл іргелі білім қалыптастыру, оны жүйелі түрде жүзеге асыру, студенттер алған білімнің күнделікті тұрмыс талаптарына сәйкестігі мен адамгершілік нормаларына сабақтастығы оның негізділігінің белгісі ретінде қарастырылады. Барлық жоғары оқу орындарындағы "Құқық негіздері" пәні студенттердің құқықтық мәдениеттілігін қалыптастыруға бағытталуы оларда құқықтық сана қалыптастыруға септігін тигізеді. Сонымен қатар жастар және балалармен жұмыс істейтін мамандықтардың барлығында құқықтық әлеуметтендіру жұмыстарына даярлық осы құқықтық мәдениет қалыптастыру аясында болуы керек. Жастардың құқықтық білімі, ең алдымен, жеке тұлғаның құқықтық дамуының сипаты мен дәрежесін көрсетеді. Жастардың құқықтық білімін көтеру үшін теориялық- әдіснамалық негіздемелерін анықтау өте қажет. Қазіргі кезеңде құқықтық білім беруде дамыған елдердің жетістіктері мен өз еліміздің тарихи құндылықтарын біріктірудің маңызы өте зор. Ғалымдардың көзқарастары мәдениет пен ғылым, саясат пен экономика бір мақсатты көздеп, бір ортақ құндылықтарына қызмет ету керек дегенге келіп саяды.

«Құқықтану негіздері» пәнінің таяудағы даму болашағы біздің мемлекетіміз көздеп отырғандай, Қазақстанда құқықтық қоғам орнату бағытының жүзеге асырылуымен байланысты. Құқықтық нигилизм мен бұқараның құқықтық мәдениетінің төмендігі қазіргі Қазақстан қоғамының демократия мен прогресс жолындағы басты кедергі болып отырғаны белгілі. Ел көлемінде реформалардың кең ауқымда жүріп жатуына сәйкес құқықтық білімнің жаңа мазмұны жоғары құқықтық мәдениеті бар тұлғаны қалыптастыруға, жастарды дүниежүзілік құқықтанушылық ғылымдардың жетістігімен қауыштыруға, сонымен қоса, өз халқының құқықтық мұраларының бұлағынан сусындатуға бағытталуы керек.

Қазіргі кезде білім жүйесі құрылымдық және мазмұндық тұрғыдан жаңару үстінде. Білімді ізгілендіру мен демократияландыру бағытында үлкен өзгерістер жасалып жатыр. Қазақстанның әлеуметтік, азаматтық және құқықтық мемлекет орнатуға, қоғамды демократияландыруға бағыт алуы жалпы білім беретін мектептерде құқықтану негіздерін ең өзекті пәндердің бірі ретінде алдыңғы лекке шығарып отыр. Өйткені, келешекте өркениетті қоғам орнату құқықтық білім берудің бүгінгісіне тәуелді. Осыған орай, құқықтану негіздерін бұдан гөрі толық және ертерек бастап оқыту мәселесі алға тартылуда.

Әлемдік білім беру жүйесіне ену жағдайында құқықтық білім беруге қатысты жаңашыл, ауқымды бағдарламалардың болуы құқықтық білім берудің сапасын арттырады. «Құқықтану негіздері» пәні ауқымында келесі бағдарламалар жүзеге асырылады:

- білім берудің негізгі бағдарламасы;
- бағдарлы білім беру бағдарламасы;
- қосымша білім беру бағдарламасы.

Мектептің негізгі сатысына (10-11-сыныптар) арналған бағдарлы білім беру бағдарламасының мазмұны екі бағдарда: жаратылыстану-математикалық бағдарда білім беретін мектепке (сыныпқа) арналған «Құқықтану негіздері» оқу курсының білім мазмұнымен; қоғамдық-гуманитарлық бағдарлы мектепке (сыныпқа) арналған «Құқықтану негіздері» оқу курсының білім мазмұнымен айқындалады.

Қазіргі кезеңдегі құқықтық білім беруде құқықтық тәрбие мен білім берудің тұтас жүйесін құру қажеттігі туындайды, Бұл салада әр категория халықтарының білім берудегі, кәсіби және жас аралық ерекшеліктерін ескеру маңызды. Құқықтық білім берудің бұрынғы

концепциясы негізінде жаңа қоғамдық өмірге лайықталған концепциясын құрастыру қажет немесе оның негізі мынадай принциптерді алған жөн:

- құқық нормаларында адами құндылықтарды дәріптеу;
- конституция мен заңнамада құқықтарды міндеттермен ажырамас бірлікте қарастыра отырудың негізінде тұлғаның бойында жоғары руханилықты тәрбиелеу;
- жан-жақты мемлекеттік қолдау арқылы әлеуметтің құқықтық білімділігі мен құқықтық ағартуын қамтамасыз ету.

Түбінде құқықтық мемлекет құруды мақсат ететін әрбір мемлекет азаматтарына құқықты оқытуға ерекше көңіл бөлінуі тиіс, оқыту бағдарламаларын кеңейтуге, құқықты оқытуға бөлінетін сағат саны мен құқықтық әдебиеттерді көбейтуге, құқықтық тәжірибені дамытуға мүдделі болуы керек. Балаларға мектеп жасынан қоғамдық тәртіпті қатаң сақтауға, өзгелердің ар-ожданын құрметтеуге үйрету арқылы құқықтық білім беру керек.

Жалпы құқықтық білім берудің негізгі мақсаты заңды құрметтеуді қалыптастыру және өмірлік практикада белсенді пайдалана білу. Бұл білім міндеттерден тұрады: қол жетерлік (жас ерекшеліктеріне байланысты), жүйелілік, практикалық маңыздылығы құқықтық білім беруде екіге бөлінеді:

1. Жалпы азаматтық құқықтық білімдерді меңгерту.
2. Кәсіби қызметіне байланысты құқықтарды меңгерту.

Біріншісі- жалпы білім беретін орта мектептерде шешілсе, екіншісі-кәсіби-техникалық, арнайы орта және жоғары оқу орындарында.

Құқықтық білім берудегі міндеттерді шешуде орта және жоғары мектептерде жастарға құқықтық білім беру және тәрбиелеу мәселелері құқық пәндері бойынша ғылыми өңделген, жан-жақты теориялық базасы жағынан жабдықталған және әдістемелік білім беру жағынан қамтылғаны қажет.

Жастардың құқықтық өмірге ұмтылуы демократиялық қоғамның қозғаушы күші десек, ал оның тірегі азаматтардың өз құқықтары мен міндеттерін білуі болып табылады. Ендеше, жастарға құқықтық білім берумен, олардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру ісі- мемлекет алдындағы аса маңызды стратегиялық мәні бар бағыттардың бірі.

Құқықтық мемлекет – ұзақ тарихи дамудың жемісі. Ол үрдіс күрделі, қиын, әрі сан – салалы, мол қаржыны, жалпы мемлекеттік деңгейдегі ұйымдық – құрылымдық шараларды, бүкіл педагогтар, зиялылар қауымының қажыр – қайратын, рухани ізденістерін қажет етеді. Демек ел, ұрпақ тағдыры үшін маңызы мен жауапкершілігі айрықша білім беру ісіне барлық деңгейдегі мемлекеттік органдардың бетбұрысы, қамқорлығы керек.

Мектепте құқықтық тәрбие беру үрдісін 1-4 сыныптар, 5-8 сыныптар, 9- сынып, 10-11 сыныптар деп кезең-кезеңмен өткізу керек.

1-4 сыныптар; Алғашқы құқықтық ұғымдармен танысады, яғни бастауыш сыныптарда адамгершілік тәрбиесіне баса көңіл бөлінеді. Содан кейін әркімнің өз істеген ісіне жауапкершіліктің болатыны түсіндіріледі. Мысалы олар мектептің өздеріне бұрын беймәлім ішкі тәртібін меңгереді, міндеттерін ұғынады, алғашқы қоғамдық тапсырмаларды орындайды. (кезекшілік, санитарлар). Осы әрекеттер барысында оларда сынып, мектеп алдында жауапкершілік сезімдері қалыптасады.

5-8 сыныптар; Бастауышта алған құқықтық білімді жетілдіреді. Қазақстан Республикасы заңдары туралы жалпы мағлұмат алады, азаматтардың негізгі құқықтары және міндеттерімен танысады, қоғамдық жерлердегі ережелерді түсініп, талқылап, сақтайды. Оқушылардың саналы әрекеті қалыптасады. Тәртіп бұзушылыққа төзбеу, жеке жауапкершіліктің қалыптасуы (қоғам алдындағы жауапкершілік. Құқық бұзушылық салдарынан арнайы мектептерге мәжбүрлеп жіберу мүмкіндігі).

9 – сынып; Арнайы құқық негіздері курсы оқылады;

10 – 11 сыныптар; Мемлекет және құқық мәселелері бойынша теориялық тұрғыдағы мәселе қозғай алады. Құқықтық жағдайлар мен айғақтарды нақты өмір жағдайларымен байланыстырады. Адамдардың әрекетіне баға беру, құқықтық дағды қалыптасады. Қоғамға қарсы әрекеттен сақ және оны болдырмауға тырысады. Дүние танымы қалыптасып, құқықтық мәдениеті өсе түседі.

Мектепте оқушылардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру бір жақты ғана болмауы керек. Сондықтан оның сабақтан тыс нысандары бекітіледі. Мысалы: – Мектеп жарғысымен танысу;

Мектеп заңдарын қабылдау. Оны қабылдау барысында оқушыларға кең мүмкіндіктер беру. Аталған шараларға оқушыларды мейлінше көптеп тарту;

- Жыл сайынғы құқықтық апталық өткізу. Оның жоспарын жүйелі түрде жасау.
- Құқықтық тақырыптағы айлық өткізу. («Балаларды нашақорлықтан қорғау»).
- Құқық тақырыбында Көңілді тапқыштар клубын ұйымдастыру. («Адам және заң», «Заң және біз», «Темекі соты», «Түсініксіз жастар» т.с.с.).
- «Қиын» балалармен тұрақты тазарту Кеңестің жұмыс істеуі. (Ата-аналарды, әр түрлі санаттағы оқушыларды кеңестің жұмысына қатыстырып отыру керек).
- Құқық қорғау органдарының қызметкерлерімен кездесулер ұйымдастыру.
- Құқықтық үйірмелердің жұмыс істеуі. («Жас заңгер», «Құқықтынушы»). Үйірме белсенді оқушылардың қатысуымен құрылып, тұрақты жұмыс атқаруы керек.
- Құқықтық ақпараттық орталықтың жұмыс істеуі. Оның арнайы бұрышы болуы керек. Стенділер, құқық тақырыбындағы қажетті басылымдар бір жерге шоғырлануы қажет. Оны тек құқық пәнінің мұғалімдері ғана емес оқушылар да пайдалана алатындай жағдай туғызылуы керек.
- «Бала құқығы» педпсихикалық Кеңесінің жұмыс істеуі. Оның мақсаты бала құқығына қатысты құжаттармен оқушыларды таныстыру және оның іске асырылуын қадағалауға баулу.
- Құқық тақырыбында сынып жетекшілерінің семинарлар өткізуі.
- Құқықтық білім олимпиадасын ұйымдастыру. Ол жыл сайын дәстүрге айналуы керек.
- Құқық білгірлерінің конкурсын ұйымдастыру.

Аталған шаралар бойынша оқушы жастарды құқықтық оқытудың мәнісі- құқықтық білім алуды үздіксіз және кезең-кезеңмен ұлғайту және тереңдету, заңды құрметтеу дәстүрін қалыптастыру болып табылады. Бұл, қоғамда келеңсіз жағдайларды болдырмауға көп себебін тигізеді. Құқықтық жұмыстардың сапасын арттыруда мына үш компоненттің бірлігі қажет. Олар: құқықтың білім беру; құқық қорғау органдары, жастар ұйымы. Қорыта келе құқықтық мәдениетті қалыптастыру жұмысы жүйелі түрде жүргізілуі керек.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2010-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
2. Қазақстан Республикасының «Жалпыға бірдей міндетті құқықты оқытуды ұйымдастырудың шаралары» Қаулысы 21маусым – 1995 ж.
3. Мухтарова А.К., Булуктаев Ю.О., Жиренчин К.А. Концепция гражданского и правового образования в средних школах Республики Казахстан // Жалпы тарих және құқықтану мектепте. №2-3/2004. – С.37-42 бб.
4. П.Қалдыбекова. Құқықтық тәрбие құқықтық мәдениетті қалыптастырудың құралы. // Ұлт тағлымы. 2010, № 3. – Б.57-60
5. Д. Нөкетаева. Оқыту үрдісінде қазақ хандығы тұсындағы заң жүйесі негізінде құқықтық тәрбие беру әдістері. // Қазақстан жоғары мектебі. 2017, №1. – Б.25-30.

МРНТИ: 13.07.21

М.С.Мырзаканов¹, Қ.Т. Шукирбеков²

¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, madvakas@bk.ru

²Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы

СӘНДІК ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

NATIONAL VALUE' FORMATION THROUGH THE FASHION MANUALLY ART

Жас ұрпаққа ұлттық тәрбие берудің негізгі бағдарлы идеялары еліміздің Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ" атты Жолдауында: „Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн“, – деген талапты білдіреді [1]. Олай болса, басты мақсат-жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып, тәрбиелеу керектігі күн

өткен сайын маңызды болып отыр. Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік-деңгейге адамзат өркениетіне ұлттық тарихымызбен, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып, жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар негізінде қабілетті тұлға тәрбиелеу керек [2].

Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері өзінің тәрбиелік мүмкіндіктерін бүгін де жоғалтқан жоқ, керісінше, заман талабына қарай, оның көкейкестілігі бұрынғысынан да артып отыр. Оны өнертану, педагогика ғылымдары саласында жарық көрген еңбектер дәлелдеуде. Халқымыздың сарқылмас бай қазынасы, рухани мұрасы болып табылатын қазақ қолданбалы өнеріне деген алғашқы негізі, ұлттық мәдени құндылықтарға баулу ісі мектептегі бейнелеу өнері пәнінен басталатыны белгілі. Осы тұрғыдан бейнелеу өнері пәнін мектепте оқитудың негізгі мақсаты қоршаған орта әсемдігін көру, сезіну, қабылдау қасиеттерін қалыптастыру, эстетикалық талғамын, шығармашылық қабілетін жетілдіру, көркемдік қаракеттерді өз бетімен орындауға үйрету болып табылады.

Қазіргі таңда мектеп оқушыларын еңбекке тәрбиесіне баулу арқылы өз ұлтымыздың ұлттық қолөнеріне үйрету-оқу тәрбие үрдісінің өзекті мәселелерінің бірі болып келеді. Қолөнерге оқушыларды баулу өз елін, жерін, халқын сүю, салт-дәстүрін бағалай білуге үйретеді. Қай халықтың болмасын қолөнері, оның тарихынан, әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерімен қатар өркендеп, дамиды. Сондықтан жас жеткіншектерді халқымыздың мазмұнға бай тәрбиесі негізінде өсіруге, ой-өрісін, жоғары эстетикалық тағлымын, биік адамгершілік тұлғасын қалыптастыруға көп көңіл бөлінеді. Қолөнерді жасап байыту арқылы адамның жан дүниесі, ақыл-ойы, қиялы, іскерлігі, шеберлігі, тапқырлығы, талаптылығы, ұқыптылығы және байқағыштығы артып, дағдыландырады.

Қазақ қолөнері көркем мәдениеттің бір бөлігі болып табылады. Бұл өнер ежелгі дәуірден бастап бүгінгі күнге дейін тұрмыста қолданып келеді. Қазақтың ұлттық өнерімен таныстыру негізінде бала айналадағы дүниенің қимыл-қозғалыстарының алуан түрлі реңін түсінеді. Балалардың өнер туындыларымен бірге үнемі байланыста болуы рухани-өнегелік, эмоционалдық-сезімдік дамуының және шығармашылық мүмкіндіктерінің қалыптасуының негізгі тірегі болып келеді. Оқушылар бейнелеу өнері, ән-күй; құрастыру және қол еңбегі, көркем әдебиет сабағында және ертеңгілік-тер мен ойын-сауықтар барысында халқымыздың ұлттық өнерімен танысып, көркем талғамын, өзіндік дүниетанымын қалыптастырады.

Қазақстандағы мектеп оқушыларының көркем мәдениетін қалыптастыруда ұлттық өнердің ерекшеліктері мынадай міндеттерді алға қояды:

- қолданбалы және бейнелеу өнерінің мәнерлеу тілін меңгеру арқылы қоршаған ортаға эстетикалық қатынасты қалыптастыру;
- қоршаған ортаны эстетикалық тұрғыда бағалауға қажетті білім қалыптастыру;
- бейнелеу өнері сабақтарында оқушының шығармашылық қарекеттерінің потенциалын жетілдіру;
- оқушылардың ұлттық өнерге деген мақтаныш сезімі мен елжандылығын қалыптастыру.

Оқушыларға халық шеберлері-ағаш шебері, ұста, зергер, тоқымашы, кестеші, өрмек тоқушы т.б. таныстыра отырып, олардың қолынан жасалған бұйымдар туралы мағлұмат беру балалардың білім деңгейлерін жетілдіре түседі. Қазіргі кезде сол ұлттық қол өнерді жас ұрпақтың бойына дарытын, үйрететін мектептерде жүргізілетін еңбек пәні. Олай болса «Ата көрген оқ жонар, ана көрген тон пішер» деген халық даналығын басшылыққа алып, жас ұрпақты тәрбиелеуде, дамытуда, қалыптастыруда халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан тәрбие құралдарын (тіл, дін, өнер, үлгі-өнеге) орнымен пайдалану бүгінгі күн үшін де өте маңызды. Балалар ағаш шебері ағаштан түйін түйетінің, ұста темірден жасалатын бұйымдарды соғатынын, зергер әшекей бұйымдарды жасайтынын, тігінші киім тігетінін жөнінде мағлұмат алып, ұлттық бұйымдардың жасалу ерекшеліктерімен танысады. Еңбек арқылы адамның денесі, көзқарасы, эстетикалық және ақыл – ой деңгейі дамып, жетіледі, еңбектің мәні және құндылығы арта түседі. Балалар мен жастардың еңбек тәрбиесі ежелден – ақ ата – ана парызы, бүкіл халық міндеті болды. Қайсыбір қолөнер шеберін алсақта олар өздерінің жасаған бұйымдарын түрлі ою-өрнектерімен әшекейлейді. Әдемілік пен әсемдікке құштарлық адамзатқа тән. Көркем бұйымдар мен зәулім ғимараттар-көз қуанышы. Ол жанды сергітеді. Ежелгі адамдар жын – шайтаннан қорғану және өзін-өзі сәндеу үшін тәндерін нақыштап, киімдерін әшекейлеп, үйлеріне тұмар іліп қоятын. Осының нәтижесінде ою-өрнек пайда болды. Ою-өрнек латынның «ornamentum» сөзімен мәндес. Оның аудармасы әшекей, өрнек, бедер деген мағынаны білдіреді. Көшпелі қазақтар табиғаттың әдемілігіне сүйсіне

отырып, өз айналасының сұлулығына аса мән берген. Қолөнерден білім берудің әрбір түріне тоқтайтын болсақ [4]:

Құрақ-құрау өнері. Бүгінгі күнде ата-бабамыздың айналысқан қандайда бір кәсібі болмасын өз маңызы мен қасиетін жоймаған. Қайта түрленіп қазіргі заман талабына сай ерекшеленіп отыр. Құрақ құрау барысында оқушылардың ой-өрісін жанжақты дамытуға әсері мол. Құрақ құрауда оқушылар түрлі геометриялық фигураларды басын құрастыруды игеріп, үшбұрыштың қабырғасы мен төртбұрыш таңбасының бір-біріне тең болуын, өлшемі арасындағы байланыстылықты есептеуді үйренеді. Ою өрнек-қолөнер бұйымдары бүгінгі тұрмысымызда сирек қолданылатындықтан, оқушылар оның атын естігеннен көп есте сақтамайды, сондықтан оюдың шығу тарихын, аңыз- әңгімелер арқылы жеткізе отырып, тәжірибиеде жиі қолдануымыз керек. Ою оя білген оқушы шеберлікке, өрнекті матаға үйлесімді, сәйкесті орынды қолдануға үйренеді. Ертедегі қазақ оюларын мазмұны жағынан іріктесек, негізінен 3 түрлі ұғымды бейнелейді. Олар: біріншіден, мал өсіру мен аңшылықты, екіншіден, жер-су, көшіп-қону көріністерін, үшіншіден, күнделікті өмірде кездесетін әр түрлі заттардың сыртқы бейнесін береді. Шеберлер іске беріліп, жұмыс әдісіне төселе келе өздерінің көрген ою-үлгілерін жатқа жасап, оюға өз бетімен жаңа түрлер енгізу дәрежесіне жетті. Ою- өрнек жасауда өзіндік қағидалары бар. Олар: композиция, колорит, симметрия, ритм. Композиция дегеніміз өрнекті бұйымның бетіне реттеп орналастыру. Колорит дегеніміз ою- өрнектің бояутүрлерінің бір-бірімен үйлесіп, жарасым табуы. Осы жерде әр түстің нышаны бар. Мысалы, көк түс-аспанның, қызыл түс-оттың, ақ түс-ақиқаттың, сары түс-ақыл-парасаттың, жасыл түс-жастықтың, көктемнің символы. Симметрия дегеніміз-ою- өрнектің екі жағының тең болуы. Ритм дегеніміз- ою-өрнекте бір элементтің қайталанып келуі деп атайды.

Кесте –қазақ халқының қолөнерінің ерекше түрінің бірі. Ертеде халқымыз киімде, үй тұрмысында қолданатын бұйымдарының бәрін кестемен әшекейлеп безендірген. Бүгінгі күнде кесте өнерін ұлттық киімдерде және ұлттық бұйымдарында ғана қолданылады. Кесте тігу барысында төзімділікті, шыдамдылықты талап етеді және адам бойына, әсіресе, бойжеткендерге сабырлы, ұқыпты, зерделі мінез-құлық қалыптастыруда кесте өнерінің тигізетін пайдасы көп деп айтуға болады. Кесте және көркемдеп тігу ою-өрнекті әшекейлеудің ертеден келе жатқан элементтерінің басты түрі. Кестені бізбен және жай инемен әшекейлеп тігу барлық халықтарға да ортақ өнер. Кесте өнері нағыз халықтық, алуан әдісті, таңдауы көп өнер. Кесте өнерінің қазақ халқына тән байырғы көне түрлері: біз кесте, айқас тігу, айқыш-ұйқыш тігу, басып тігу, қайып тігу. Біз кестенің шым кесте және әредік кесте деп аталатын екі түрі бар.

Тоқу өнері –қазақ халқының ежелден қолданып келе жатқан ең алғаш киімі мен үй жабдығының негізі болған. Бұл тамаша өнер қазіргі талап тілектер тұрғысынан жасалып, жылылыққа, сұлулыққа, әсемдікке жетелеуде. Тоқумен айналысқанда адам жеке басына аса қажет нәрсені жасау үшін ғана тоқымайды. Осы тоқу әдісінің өзі оған қуаныш әкеледі. Себебі, түрлі- түсті бояулар әлемінің үйлесімділігі, алуан сән мен фасондар шеберлігін, ой -өрісін жетілдіріп, көркемдікті сезіну қабілетін дамытады. Тоқыма тоқу кезінде адамның көңіл-күйі сабасына түсіп, бір сәт өзімен-өзі болып, шаршағаны басылады. Әрі еңбек, әрі ермек. Оның үстіне мынадай қымбатшылық заманда өз киімін өз тоқып алса, ол да әжептеуір үнем.

Әшекейлерді түсіре білу – үлкен өнер. Бұл екінің бірінің қолынан келе бермейді. Тіпті күнде ине ұстап, киім тігіп отырғандардың өзі әшекейлеуге келгенде шорқақтық танытады. Бұл заңды да, өйткені әшекей салу-өнер. Әшекейлеудің түрлері көп. Зергерлік – өте ерте заманнан келе жатқан өнер. Алтын-күміс әшекейлі бұйымдарды жасаумен әуестенушілерді зергер деп атау бүкіл Орта Азия халықтарында ерте кезден-ақ қалыптасқан. Қазақ шеберлер зергерлік өнерін біліп бірақ алтын-күмісті өздері қорытып, өндіре алмаған. Сондықтан оларды көрші орыс мемлекеттерінен сатып, айырбасқа алып отырған. Кесек күміс пен алтын оңайлықпен табылмағандықтан ол кездегі қазақ зергерлері көбінесе алтын, күміс ақшаларды қайта балқытып немесе ол күйінде пайдаланған. Олар – бұрау, көз салу, жону, бастыру, бедерлеу, өру, теру, кестелеу, сызу, құю, бояу, зерделеу, жапсырмалау, бисірлеу сияқты өрнек үлгілерінің үй тұрмысында, өнеркәсіпте, құрылыста, мәдениет саласында, сәулет өнерінде жалпы әлем өнерінің дамуында қолданылмайтын, іске аспайтын жері жоқ. Соның ішінде көп кездесетін түрі – кестелеу, жапсырмалау, бисерлеу өнері. Бисер тоқу өнері ертеде кеңінен тарап, танылып келе жатқан халық шығармашылығының және әшекей бұйымдар дайындаудың бір түрі. Бисермен жай суреттерден бастап өте күрделі түрлі-түсті жұмыстар жасауға болады. Мысалы, тұмарша, ұлттық сөмкелерді, әмиян, ұлттық қоржын, алқа,

шашбау, қазіргі кезде ұялы телефондарға арналған қапшықтарды әшекейлеп тігеміз. Бисер тоқу өнері нәзіктікті, әдемілікті, шыдамдылықты және фантазия мен шеберлікті талап етеді. Әр адам бисер тоқумен айналысуына болады. Сызбамен жұмыс істегенде есте сақтау қабілеті жоғары болып, түстерді үйлесімді орната білуге үйретеді. Бисермен жұмыс істегенде жұмыс істейтін орын жарықпен жақсы қамтамасыз етілу керек. Көзге демалыс беру үшін 5-10 минут үзіліс жасау тиімді. Бисерді таңдау – үлкен жұмыс. Олардың өлшемдері, түстері әр алуан. Сондықтан тігілетін бұйымға байланысты маржан моншақтың қандай түрін, қанша мөлшерде алуды, қандай түсін таңдауды, тігілетін мата түрін, ине, жіпті тандай білу қажет. Қазақтың ұлттық қолөнерінде ағаштан көптеген заттар жасалады. Балташылар, ағаш ұсталары, ершілер қайыңды, үйеңкіні, үйшілер, ағаш ойып, шыбық өріп тоқушылар талды пайдаланады. Балташылар үй борады, еден төсеп, арба, шана, жақтау, қақпа, тіреу сияқты ірі заттарды істейді. Ағаш ұстасы стол, шкаф, сөре, орындық, кебеже, асадал, рамалар жасайды. Ағаш оюшылар оны жонып күйдіреді де бояулап өрнектейді. Шыбық өрушілер, тоқушылар қамыстан, шиден қорап, шыпта, орындық, шарбақ сияқты заттарды өреді.

Адамзат қоғамының рухани және мәдени қорының қымбат қазыналарының бірі – халықтың қолөнері мен әдет-ғұрпы, қай халықтың болсын бітім тұлғасы, психологиялық, этникалық жан сезім белгілері оның қолөнер мен әдет-ғұрып, салт-санасынан көрінеді. Өткен ел тарихын, тұрмыс-тіршілігін ой елегінен өткізер болсақ, халық өміріндегі әдет-ғұрып, салт-санасының дамуы тарихи оқиғалардан кейін заманның өзгеруіне байланысты болғаны айқын. Мұны ұрпақ тәрбиелеу ісіндегі халықтық тәжірибе белгілерінен көруге болады. Бұл жағдай сабақтарда халық өнерін қазіргі мәдениеттің ажырамас бөлігі тұрғысынан, кәсіби өнермен өзара әрекеттестігі, ерекше типтегі шығармашылық тұрғысынан қарастырғанда ғана мүмкін болады. Сәндік-қолданбалы өнерге негізделген көркем-шығармашылық сабақтар мектеп оқушыларына белсенділік береді, бейнелі ойлауын, қиялдауын дамытуға ықпал етеді. Мәселен, халықтың сәндік-қолданбалы өнер туындыларындағы бейнелер мен ою-өрнектерде берілген оюлар, түйсіктер мен түсініктер, тұжырымдар, халықтың дүниетанымы жеке тұлғаның эстетикалық сапаларын жетілдіре түседі. Бояу түстері мен материалдың, бұйым формасы мен нақыштарының үйлесімділігі, олардың әсемдігі мен жарасымдылығы адамның ой ұшқырына әсер етіп, оның рухани жан дүниесін байытады.

Өнер-адамға жақсы әсер ететін және оны тәрбиелейтін нәзік дүние. Қолөнер бұйымдарын жасау барысында қазіргі жастарға берер тәлім-тәрбиесі, пайдасы өте мол, сонымен қатар эстетикалық тәрбие бере отырып, өз қолдарымен қажетті бұйымдар жасай білуге, шеберлікке, қолөнер шығармашылықтарын дамытады. Оқушыларды ұлттық қолөнер арқылы кәсіби шеберліктерін қалыптастырудың маңызды тұжырымдамалық бағыты болып білім, ғылым, өнер, өндіріс және өнеркәсіптің байланысы саналады. Бұл бағыттың жүзеге асуын ғалымдар қазіргі кезде технологиялық білім беру тұжырымдамасында: мамандарды қоғамдық өндірісте қайта құрылған іске даярлау, олардың танымында ұлттық қолөнердің әлемдік көріністерін қалыптастыру, ой-өрісі мен кәсіби- шығармашылық қабілеттерін жетілдіру, білім және еңбек қабілеттерінің бірнеше түріне қатысу үрдісінде мамандарды даярлауға жағдайлар жасау мақсаттары қойылып отыр.

Ғасырдан-ғасырға, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ата дәстүрі халықтық өнер желісін үзбей, халқымыздың асыл мұрасы ретінде бағалап, оларды көздерінің қарашағындай сақтап, ілгері дамытып өркендету-өнегелі іс. Мектеп оқушыларының кәсіби шеберлігін қалыптастыруда сәндік-қолданбалы өнерді меңгеру үрдісінде кәсіби шеберлігін қалыптастыру оның адам өміріндегі рөлін жетік түсіндіруден, оның маңыздылығы мен мәнін және спецификалық заңдылықтарын толық ашып көрсетуден де талап етіледі. Адам өміріндегі қоғамдық салт-дәстүр, әдет-ғұрып қашан да адам қиялынан туындап, заман ағымына қарай байып, мазмұны тереңдеп келе жатқан тәрбиелік мәні өте зор тағылым.

Қолөнер бұйымдарын жасау барысында қазіргі жастарға берер тәлім – тәрбиесі, пайдасы өте мол, сонымен қатар эстетикалық тәрбие бере отырып, өз қолдарымен қажетті бұйымдар жасай білуге, шеберлікке қолөнер шығармашылықтарын дамытады.

Әдебиеттер

1. «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // www.inform.kz.
2. Назарбаев Н.Ә. Рухани құндылықтар халықтар арасын жақындастырады. 2018ж. // <http://kazgazeta.kz/?p=37012>

3. Қайыркен Әдиет. Ұлттық құндылықтар негізінде отаншылдыққа тәрбиелеу. 09.06.2017.// <http://e-history.kz/kz/publications/view/3271>

4. Амиргазин К.Ж. Теоретические основы и методика обучения школьников казахскому декоративно – прикладному искусству. – М.: 1994

ҒТАХР: 14.01.11

Р. Х. Кошкимбаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, raissa-1964@mail.ru

МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ – НӘТИЖЕЛІ БІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗІ

PROFESSIONAL COMPETENCE of TEACHER is BASIS of QUALITY EDUCATION

Қазіргі цивилизация – жаһандану заманында өмір сүріп отырмыз. Бұл, дүние жүзінің әртүрлі нүктесіндегі ақпаратты алуға, меңгеруге, тәжірибеге енгізуге мүмкіндігіміз бар деген сөз. Сөйтіп, әлемдік деңгейде білім алған Қазақстан азаматы, өз білімін дүниенің түкпір түкпірінде пайдаға асыра алатын ету. Осыған орай педагог қауымының алдында білім беру мазмұнына жаңартылған білім беру, яғни әлемдік стандарттарға сай әрекет ету қажеттілігі туды. Қарым- қатынасқа түсе білетін, тілдерді меңгерген, білім алуға ширақ та икемді, өмірдегі өзгермелі жағдайға, әр түрлі қоғамға бейімделуге икемді қасиеттері бар педагог мамандарды дайындау міндеті тұр, алдымызда.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстанның бәсекеге қабілетті шығармашыл жеке тұлғаны қалыптастыру арқылы, дамыған 50 елдің қатарына қосылуға дайындық барысында білім беру саласында да көп реформалар жасалу қажеттігін атап көрсетті. Еліміздің білім беру жүйесіндегі форма жас ұрпақтың әрқайсысының жеке тұлға ретінде қалыптасуында маңызды мәселелерді шешудің түрлі жолдарын қарастыруды көздейді. Бет бұрыс әлемдік жаһандану заманына алғашқы қадам болып табылады. Әр жасөскеннің азамат болып қалыптасуын қамтамасыз ететін қоғамдағы негізгі де, жауапты сала, ол – білім және тәрбие беру жүйесі. [1].

Заман талабына сай жоғары оқу орындарында болашақ педагогтердің құзіреттілігін жетілдіру мәселесі өте үлкен маңызға ие. Бұл міндет білім алушы жастардың шығармашылықтарын арттырып, өздігінен білім алуға және алған білімін іске асыра білуге үйретуді міндеттейді. Қазіргі әлеуметтік – экономикалық өзгерістер жағдайында біздің қоғамымызда өздігінше шешім қабылдай алатын және оны жүзеге асыра алатын әлеуметтік белсенді, шығармашыл тұлғаға сұраныс күшейеді. Осыған орай, әр тұлғаның кәсіби құзіреттілігін қалыптастырудың маңыздылығы да арта түседі. Жоғары дәрежелі кәсіби құзіреттілік маманның бәсекеге қабілеттілігін арттырады. Өздігінше еркін ойлау қабілеті бар, тәрбие – білім беру үрдісін модельдей алатын, тәрбие беру және білім берудің жаңа технологиялары мен жаңа идеяларын өздігінше іске асыра алатын болашақ ұстаздың кәсіби құзіреттілігінің деңгейін арттыру – өзекті мәселе, себебі, біріншіден, кәсіби құзіретті мұғалім мектептің тәрбие – білім беру процесінде шығармашыл оқушылардың қалыптасуына дұрыс әсер етеді; екіншіден, өзінің кәсіби қызметінде жақсы нәтижелерге қол жеткізе алады; үшіншіден, кәсіби мүмкіндіктердің іске асуына ықпал жасайды.

Бұл қасиеттердің әрқайсысы адамның еңбек әрекетінде зор маңызы бар. Соңғы жылдары педагогикалық компетенттілік ұғымына деген көз-қарастардың ауқымы кеңейе түсті. Жоғары білікті маманның құзіреттілігі ұғымының мән-мағынасын анықтауға бағытталған мәселелер педагогика саласындағы зерттеулерде, ғылыми-әдістемелік басылымдарда кеңінен қарастырылуда.

«Кәсіби құзіреттілік – жеке тұлғаның кәсіби іс – әрекетті арттыруға теориялық және практикалық әзірлігі мен қабілеттілігінің бірлігі». Яғни, педагогтің құзіреттілігі – жеке тұлғаның

білімі мен тәжірибесін нақты бір жағдайда қолдана білу іскерлігімен байланысты тұлға қасиетін білдіретін ұғым деуге болады.

Кейбір зерттеушілер «біліктілік» ұғымын «құзіреттілік» ұғымымен нақтылайды. Алайда, осы екі ұғымды салыстыра отырып, «құзыреттілік» ұғымының мағынасы кең екенін аңғаруға болады. Себебі, оған біліктілікті сипаттайтын таза кәсіби біліммен және іскерлікпен қоса топқа, әлеуметтік ортада жұмыс істеуге, коммуникативтік қабілет, оқу, бағалау, логикалық ойлау, ақпаратты алу және пайдалану т.б. іскерліктер жатады [2].

Құзіреттілік ұғымына көптеген ғалымдар зерттеулер жүргізген. Мысалы, В. Шепель компетенттілік ұғымына білім, біліктілік, тәжірибе, білімді пайдалануға теориялық-тәжірибелік дайындық ретінде анықтама берсе, ал В.Ландшеер компетенттілікті тереңдетілген білім деп түсіндіреді. Сонымен қатар компетенттілік ұғымына П. Симонов, М. Чошанов, В. Даль, В. Безруков, Н. Розов, психологтерден А. Журавлев, Н. Талызина тағы да басқа ғалымдар зерттеп талдаған.

Кәсіби құзыреттілік мәселесін зерттеген ғалымдардың ой – тұжырымдарын терең талдай отырып, білім беру жағдайында педагогтің құзыреттілігін мынадай үш аспектімен бірдей кешенде сипаттауға болады:

1. Мәндік аспект, яғни ахуалды жете түсіну, оны ұғыну және оған деген қарым – қатынас, бұл жағдайда оқытудың теориялық негізін, өткір мәселелерді ұғыну;
2. Проблемалық практикалық аспект: бұл осы жағдайда педагогтің алдына мақсат орындау жолдарын анықтап, міндет нормаларын қойып жанықтауды сипаттайды;
3. Коммуникативтік аспект: бұл-педагогтің осы үрдісіне, ахуалға қатысын және өзара ықпал жасауын қамтамасыз етеді.

Баланың тұлға ретінде дамуына, оның ішінде шығармашылық потенциалы мен шығармашылық қабілетінің дамуына бағытталған педагогтардың кәсіби өсуімен олардың әдістемелік дайындығының проблемасы маңызды болып отыр. Бұл мәселелер В.Взагвязинский, А.К. Макарова, В.А. Слостенин және т.б. еңбектерінде қарастырылған. Мектептер осындай шығармашылық әлеуеті қалыптасқан, әрі шығармашылыққа бейімі бар оқушыны дайындайтын мұғалімдерді қажет етеді. Осы тұрғыдан қарастырсақ мұғалімнің кәсіби құзыретті тұлғаға айналуында әдістемелік жұмыстың орны ерекше. Әдістемелік жұмыс барысында мұғалім өзінің мамандығының қыр-сырын ұғынып қана қоймай, сонымен қатар өзіндік кәсіби дамуы мен құзыреттілігінің қалыптасуын мектеп жағдайында түсінеді.

Қазіргі педагогикалық практикада мұғалімнің негізгі функцияларында өзгерістер болуда, әрі өзгерістердің тенденциясы күшейе түсуде.

Мұғалімнің кәсіби құзырлығы оның өзіне деген сенімділігінен, кәсіби қызметте өзін-өзі көрсетуінен басталады, осыдан барып жетіскітік іс-әрекетте көрініс табады. «Жетіскітік» кәсіби адамның білім, білігі және дағдыларының қолдану саласын белгілейді.

Қазіргі заманғы құзырлығы қалыптасқан маманның кәсіби әрекетінің құрамына енетін бөліктерді меңгеру – мектептің әр мұғалімінің міндеті.

Кәсіби құзырлық-ізденімпаздықпен, жауапкершілікпен әрекет етуге адамның еңбегінің нәтижесінде байқалатын белгілі бір функциясын қабілеттілікпен және біліктілікпен меңгеруіне мүмкіндік алуы да қосымша психологиялық жағдай.

Қазіргі заман мұғалімі білім беру процесінің шаттары, параметрлері және нәтижелері арасындағы тәуелділікті жан-жақты қабылдай білуі керек.

Жобалау әрекетінде білім беру процесінің тек себеп-салдарлық тәуелділігі ғана емес, сонымен қатар құндылықтар басымдылығы ескеріледі. Ол оқушы тұлғасында әрбір оқу кезеңінің, оқу сатысының соңында және оқу процесінің соңында оқу тиіс өзгерістерді жобалауға бағытталған. Бұл әрекет әрбір оқушының тұлғалық әрекеттеріне сәйкес тиімді педагогикалық құралдарды таңдауды, білім беру технологиясын таңдау кезінде оқушының ағымдағы және болашақтағы мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескеруді талап етеді.

Мұғалімнің құрастыру әрекеті оқушы мен мұғалімнің әрекетінің үздіксіздігі мен жүйесінің болашақ мазмұнын жобалаудан көрінеді. Мұнда оқушының интеллектуалдық, эмоциялық және практикалық қызығушылығына сәйкес оқу аппаратын құрастырып, таңдаумен қатар нақты бір оқушының пәнді, курсты, бөлімді, тақырыпты меңгеруінің психологиялық ерекшелігін ескеруді де қарастырады.

Коммуникативтік әрекет-оқушылардың әлеуметтік –психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық мақсатты өзара қарым-қатынасты орнатудан, диалогтық формадағы тұлғааралық қарым-қатынас құрылымынан көрінеді. Педагогикалық әрекеттің бұл

түрі білім еру процесіне қатысушылардың өзара қарым-қатынасына оның мақсаттары мен құралдарының дамуына сәйкес түзету енгізуді қажет етеді.

Ұйымдастыру әрекеті оқушының шығармашылығын дамытуға ықпал ету білігіне байланысты. Ол оқушының репродуктивті (өнімсіз) және өнімді оқу әрекетін ұйымдастыруға бағытталған. Педагогикалық әрекеттің бұл түрі арқылы оқушылардың атқарушы әрекетін ұйымдастырушы әрекетке өту кезінде сәйкесінше құқықтар мен жауапкершіліктерді бөлісе білуіне ықпал етеді. Осы арқылы оқушының өзін-өзі ұйымдастыруға, өзін-өзі дамытуға, өздігімен білім алуға деген бейімділіктері дамиды.

Бүгінгі таңдағы қалыптасып отырған жаңа білім беру мазмұнға жаңа әдістер жүйесі қажет. Бүгінгі заманның мұғалімінің инновациялық даярлығын қалыптастырудың инновациялық іс – әрекеттерді төрт бөлікке жіктеуге болады: әдіснамалық, пәндік – теориялық, әдістемелік, технологиялық [3].

Педагогикалық оқу орнының студенттерінің инновациялық даярлығын қалыптастырудың әдіснамалық бөліктеріне кіретіндер: ізгілікті философия ғылымы, ғылым әдіснамасы, педагогика әдіснамасы, әдіснамадағы жаңа білімдер жиынтығы.

Болашақ мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастырудың пәндік – теориялық бөліктеріне жататындар: мұғалімнің беретін пәні бойынша теориялық білімі, педагогика, психология, дидактика педагогикалық инноватика бойынша жаңа білімдері. Мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастырудың әдістемелік бөліктеріне оқытушының өзі беретін оқу пәнінің тарихы мен әдістемесін білуі және тәрбие жұмыстарын, мектептен, сыныптан тыс жұмыстарды өткізу әдістемесін білуі жатады.

Педагог іс-әрекеті кәсіби міндеттерді шешуге бағдарланады. Шешім мақсатты айқындаудан, іс-әрекет мотивіне түрткі болудан басталады. Мақсаттылық – іс-әрекеттің алғашқы кезеңі, екінші кезең іс-әрекет бағдарламасын жоспарлау, жобалау. Іс-әрекет бағдарламасын құру үшін, қандай әрекеттер және қандай оқыту процесінің афференттік синтезінен өткізу қажет. Нәтижесінде әрекет бағдарламасы – педагог іс-әрекетінің моделі пайда болады. Іс-әрекетін бағдарлау педагогтың интеллектуалдық қабілетіне байланысты, қандай білім мен іскерліктерді игерген, педагогтың кәсіби міндеттерін шеше алуы, қаншалықты меңгергендігіне байланысты анықталады. Іс-әрекеттің бұл кезеңі педагог компетенттілігінен шешіледі.

Қазіргі уақытта тұлға қоғам алдында қойылып отырған басты міндеттердің ең бір өзектісі – бүкіл білім жүйесін түбегейлі жаңартып, дүниежүзілік деңгейге сәйкес келетін, жастарға сапалы білім беруге жағдай жасайтын және олардың үйлесімді дамуына, жеке бастың тұлға ретінде қалыптасуына бағытталған жаңа заманның ұстаздарын дайындау бүгінгі педагогикалық оқу орнының алдына қойған басты міндеттерінің бірі.

Сонымен болашақ педагог мамандардың кәсіби тұлғалық құзіреттілігін дамытудың негізгі міндеті – кәсіби ойлау мәдениетін қалыптастыру. Біздің түсінігімізде маманның кәсіби компетенттілігі деген – ол ойлаудың тұрақтылығы, кәсіби мәселелерді шеше білуге болжам жасау, ойлау шығармашылығы, жүйелі ойлау, нақты ойлау, логикалық ойлау, ғылыми негіздерге сүйене білу, оқыту мен тәрбиелеу әдістерін тиімді пайдалана білу, ойлау операцияларын қолдану, өзгелердің пікірімен санасып, өзгелермен қарым-қатынас жасай білу.

Әдебиеттер

1. «ҚР білім беруді дамытудың 2011-2020 жж. арналған Мемлекеттік бағдарламасы» Алматы, 2010
2. Қазіргі кезеңдегі педагогтардың кәсіби құзіреттілігі: проблемалары және даму болашағы. Республикалық ғылыми – практикалық конференция материалдары. 16 қазан 2009 ж., Б. 403-420
3. Білім. Образование. Білім беру бағыттарын дамыту және компетенция. № 3 – 2004
4. Білім берудегі менеджмент. Профессиональная компетентность учителя как условие развития системы образования. № 1 – 2001
5. Қазақстан мектебі, № 1 – 2008 ж., 23-24 б.б.

МРНТИ: 15.41.47

З.Н. Батырханова, О.Г. Беленко

Государственный университет имени Шакарима города Семей, oksanapp2005@mail.ru

ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ И СТАТУСНОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В ГРУППЕ

THE RELATIONSHIP OF VALUE ORIENTATIONS AND STATUS OF THE SITUATION OF ADOLESCENTS IN THE GROUP

Система ценностных ориентаций, являясь психологической характеристикой зрелой личности, одним из центральных личностных образований, выражает содержательное отношение человека к социальной действительности и в этом качестве определяет мотивацию его поведения, оказывает существенное влияние на все стороны его деятельности. Как элемент структуры личности, ценностные ориентации характеризуют внутреннюю готовность к совершению определенной деятельности по удовлетворению потребностей и интересов, указывают на направленность ее поведения.

Понятие личность не может рассматриваться в отрыве от социальной среды, общества. По мнению, Б.Г. Ананьева, исходным моментом индивидуальных характеристик человека, как личности, является его статус в обществе. Применительно к подростковому возрасту, на основе социального статуса подростка формируются системы его социальных ролей и ценностных ориентаций. Статус, роли, ценностные ориентации, образуя первичный класс личностных свойств, определяют особенности структуры и мотивов поведения, и, во взаимодействии с ними, - характер и склонности человека [2].

Поэтому современный период развития психологии характеризуется напряженным вниманием исследователей к смысловой сфере подростков, в том числе ценностным ориентациям. Ценностные ориентации относятся к наиболее сложным социально-психологическим образованиям личности, оказывающим существенное влияние на все стороны жизни человека. Выражая сознательное отношение к явлениям действительности, они определяют его позицию по отношению к другим людям, обществу и самому себе, во многом обуславливая направление и содержание развития личности.

Ценностные ориентации – сложный социально-психологический феномен, характеризующий направленность и содержание активности личности, являющийся составной частью системы отношений личности, определяющий общий подход человека к миру, к себе, придающий смысл и направление личностным позициям, поведению, поступкам. Подростковый возраст является периодом начала формирования системы ценностных ориентаций, оказывающей влияние на становление характера личности в целом. Это связано с появлением на данном возрастном этапе необходимых для формирования ценностных ориентаций предпосылок: овладение понятийным мышлением, накоплением достаточного морального опыта, занятием определенного социального положения. По единодушному мнению многих исследователей, занимающихся проблемой ценностных ориентаций, несмотря на специфику подходов к ней, система ценностных ориентаций во многом определяет формирование личности человека. Далекое не все результаты можно сравнить между собой, так как различные авторы рассматривают феномен ценностных ориентаций с позиций различных психологических направлений. Проблема ценностных ориентаций должна быть решена с позиций целостного, системного

подхода к изучению человеческой индивидуальности, что выражает наиболее прогрессивную тенденцию современной науки. Этот подход основан на теории интегральной индивидуальности, что позволяет рассматривать ценностные ориентации, как сложное, иерархически организованное образование, детерминированное, с одной стороны, факторами социализации, с другой стороны – всей системой разноуровневых свойств интегральной индивидуальности. Возможность такого подхода дает концепция интегральной индивидуальности В.С. Мерлина. Совокупность сложившихся, устоявшихся ценностных ориентаций образует своего рода систему личностных координат, обеспечивающую устойчивость и преемственность определенного типа поведения и деятельности, выраженную в направленности потребностей и интересов человека. В силу этого ценностные ориентации выступают важнейшим фактором, регулирующим и детерминирующим поведение человека.

Формирование индивидуальных ценностей можно представить как процесс интериоризации (присвоения) личностью социальных ценностей. Д. Леонтьев выделяет три взаимопереходящие формы существования ценностей: общественные идеалы, предметное воплощение этих идеалов в деяниях или произведениях конкретных людей и мотивационные структуры личности («модели должного»), побуждающие ее к предметному воплощению в своем поведении и деятельности общественных ценностных идеалов.

Проявляясь в различных формах (целях, установках, оценках, нормативных представлениях, императивах, запретах и т.д.), ценностные ориентации выступают ориентиром деятельности индивида и позволяют ему оценивать окружающий мир в плане добра и зла, правды или лжи, красоты или безобразия, допустимого или запретного, справедливого или несправедливого. Ценности несут в себе нравственные представления индивида о том, что является правильным, положительным или желательным, они – осознанный или интуитивный нравственный выбор того, что для человека является важным и стоящим [1]. Если все вышесказанное о ценностных ориентациях применить именно к подростковому возрасту, то хотелось бы отметить, что главная особенность подростка – личностная нестабильность. Противоположные черты сосуществуют и борются друг с другом, определяя противоречивость характера и поведения взрослеющего ребенка. В подростковом возрасте формируется чувство взрослости – особая форма самосознания. Оно проявляется в желании, чтобы все окружающие относились к нему как к взрослому. Появляются собственные вкусы, взгляды, оценки, собственная линия поведения.

В качестве первоисточников самооценок и оценок других людей могут в подростковом возрасте выступать мнения родителей, суждения учителей, высказывания других, значимых для школьника взрослых людей, мнения друзей по школе, суждения, получаемые из произведений искусства и средств массовой информации, мнения, сложившиеся в собственном опыте. Все это может повлиять на суждения подростков о людях. Однако мнение, выражаемое человеком, не есть простое повторение того, что сказано другими людьми или заимствовано из источников информации. Оно всегда есть также продукт собственных размышлений, сравнения человеком себя, своего поведения с личностными чертами и поступками других людей, с оценками, даваемыми другими людьми, со своими собственными идеалами.

Чувство взрослости связано с этическими нормами поведения, которые усваиваются детьми в это время. Подросткам приходится сталкиваться с остротой моральных проблем, приходится вырабатывать взгляды на жизнь в обстановке моральной вседозволенности. У современного подростка затруднено формирование таких ценностных ориентаций, которые бы способствовали его безболезненному вхождению в систему социально-экономических отношений. Причиной того служит изменившаяся социально-экономическая ситуация и, как следствие этого, - ослабление референтной функции современной семьи в плане формирования долговременных личностных установок ребенка.

Для данного возраста характерно стремление к признанию собственных заслуг в своей значимой подростковой среде. Подросток верит в уникальность собственных проблем и переживаний, что порождает чувство одиночества и подавленности. Борясь с собственным одиночеством, и осознавая сложность проблем, подросток начинает искать себе подобных. В молодёжной среде у подростка формируется мы-концепция. С одной стороны, это именно то, что сплачивает группу: общие цели, интересы, задачи. С другой стороны, мир вокруг распадается на «своих» и «чужих», причём взаимоотношения между этими группами порой

резко антагонистичны. Формирование Мы-концепции у подростка является мостиком к возникновению в жизни подростка референтной группы или групп. Группа сверстников для подростка служит, во-первых, важным каналом информации, которую он не может получить от взрослых; во-вторых, новой формой межличностных отношений, в которых подросток познает окружающих и самого себя; в-третьих, группа представляет новый вид эмоциональных контактов, невозможных в семье.

Главный социальный смысл существования компании и ее задача – обеспечить переход детей из однополюсных групп, характерных для школьников средних классов и младших подростков, к разнополюсным группам, которые обычно состоят из старших подростков. Если подросток попадает в группу с достаточно высоким уровнем социального развития, это благотворно отражается на развитии его личности.

Ценности это социальный феномен, который является важным связующим звеном между личностью, ее внутренним миром и окружающей действительностью. Успешность вхождения подростка в мир взрослых во многом обусловлена степенью эмоционального принятия тех ценностей и нормативов, которые им передают взрослые в процессе социализации. Поэтому мы предположили, что социализированность, как степень выраженности результата процесса социализации опосредуется личностными качествами подростка, в частности особенностями его ценностной сферы. При этом, из важных показателей успешности процесса социализации, с нашей точки зрения, является социометрический статус в группе сверстников, а широта контактов и степень признания, которыми пользуются подростки, свидетельствуют о характере протекания данного процесса. То есть ценностные ориентации подростка зависят от его статусного положения среди группы сверстников.

Для подтверждения данного мнения, мы провели исследование среди учащихся двух девярых классов КГУ СОШ № 31 г. Семей, всего 47 человек, возрастной диапазон от 14 до 16 лет. Исследование проводилось в два этапа. На первом этапе с помощью метода «социометрии» определялся социометрический статус в классе.

На втором этапе изучались основные ценностные ориентации испытуемых. Исследование ценностных ориентаций личности как системообразующих компонентов в структуре самосознания проводилось с помощью методики М. Рокича, адаптированной А. Гоштаусом, И. Семеновым, В. Ядовым и др. основанной на приеме прямого ранжирования списков ценностей (терминальных и инструментальных).

Использование методики «Социометрия» позволило определить статусное положение каждого ученика, в процентном соотношении мы получили следующие результаты:

- Звезды – 27%
- Предпочитаемые – 47%
- Пренебрегаемые – 19%
- Отверженные – 7%

Полученные при помощи методики «Социометрия» данные позволили выделить три статусные группы. В первую группу вошли испытуемые (26%) с низким социометрическим статусом. В группу низкостатусных подростков (пренебрегаемые – 19%, отверженные – 7%) вошли испытуемые, оказавшиеся непопулярными среди одноклассников в силу различных причин, тем не менее, отсутствие, либо небольшое количество выборов свидетельствует о низкой степени принятия данных лиц группой, и о том, что они являются в ней изолированными. Во вторую группу были включены испытуемые со средним социометрическим статусом (47%). Как видно из данных, подавляющее большинство обследованных находятся в категории «предпочитаемые», то есть имеют достаточно широкий круг общения, приняты группой, но не занимают в ней «звездных» позиций. Наконец, к третьей группе (27%) относятся социометрические «звезды» – они занимают лидирующие позиции в классе и являются наиболее предпочтительными партнерами для общения, расположения и признания, со стороны которых добивается большинство обследованных.

Данные показывают, что подавляющее большинство обследованных обладают средним социометрическим статусом, а широта контактов и степень признания, которыми они пользуются, показывают, что процесс их социализации в группе одноклассников происходит без отклонений. При этом 26% испытуемых оказались изолированными в своих группах, что говорит о наличии у них трудностей общения и становления групповой

идентичности, а также о том, что процесс социализации у них протекает со значительными трудностями.

На втором этапе нашего исследования была проведена методика «Ценностные ориентации» для выявления содержательной стороны направленности личности, которая составляет основу ее отношений к окружающему миру, к другим людям, к себе самой, основу мировоззрения и ядро мотивации жизненной активности. Для выявления зависимости ценностных ориентаций подростка от его статусного положения в группе мы провели анализ различий в содержании ценностных ориентаций между высокостатусными и низкостатусными подростками. На основании данного анализа были сделаны следующие выводы: базовыми ценностями среди терминальных (или ценностей – целей) для учащихся 9-х классов являются: «здоровье», «активная деятельная жизнь», «материально обеспеченная жизнь», «наличие хороших и верных друзей», «свобода», «любовь». Таким образом, в сравниваемых группах существенных различий в выборе терминальных ценностей не выявлено. Преобладает выбор ценностей, связанных с межличностным общением, что обусловлено возрастной спецификой, так как в период подросткового возраста ведущей деятельностью является общение.

Максимальные различия между представителями высокостатусных и низкостатусных учеников имеют место в инструментальных ценностях, а именно: для высокостатусных подростков более важны такие ценности как «высокие запросы», «жизнерадостность», «образованность», «твердая воля», то есть присутствует тенденция к самореализации, к самоутверждению. В группе низкостатусных подростков лидируют такие ценности как «воспитанность», «аккуратность», «ответственность», «исполнительность», то есть они ориентированы на достижение ценностей – целей не с помощью средств самореализации и саморазвития, как высокостатусные ученики, а с помощью конформизма, самодисциплины, подчиненности, что свойственно их статусному положению в группе.

Как видно из результатов исследования, зависимость ценностных ориентаций подростка от его статусного положения в группе прослеживается, а именно в выборе средств для достижения ценностей-целей подростки с низким и высоким статусным положением в группе.

Литература

1. Алексеев В.Г. Ценностные ориентации личности и проблема их формирования. М., 2000
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Л., 1968
3. Болотова А.К. Развитие самосознания личности временной аспект // Вопросы психологии. 2006. № 2
4. Каменская В.Г., Зверева С.В., Мельникова И.Е. Психологические характеристики старшеклассников в массовых школах и школах-гимназиях // Вопросы психологии. 2005. № 3
5. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности старших школьников // Вопросы психологии 2000. № 4

МРТНИ:14.37

Д.М. Зекенгалиева, Г.К. Джумажанова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, dariya69_

ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ КАК УСЛОВИЕ ИХ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ

QUALIFICATION OF TEACHERS AS A CONDITION OF THEIR FURTHER DEVELOPMENT

Сформулированная в Казахстане задача перехода к непрерывному, в течение всей жизни, образованию, продиктованная темпами развития, выдвигает проблему модернизации системы повышения квалификации педагогических и научно-педагогических работников. Современный этап развития системы повышения квалификации характеризуется

переосмыслением базовых ценностей в содержании, формах и технологиях повышения квалификации педагогов.

Многие традиционно используемые формы повышения квалификации оказываются недостаточными для решения современных задач в силу их несоответствия ожидаемым результатам. На первый план выдвигаются формы повышения квалификации, в которых педагог выступает как активный субъект этого процесса и управления им. Среди наиболее прогрессивных форм повышения квалификации – инновации. Современные исследования затрагивают лишь отдельные частные аспекты развития квалификации в инновации (развитие готовности к инновационной деятельности и ее роль в инновациях) [1].

Как определено Стратегическим планом развития Республики Казахстан до 2020 года, «развитие человеческих ресурсов определяется в качестве высшего приоритета долгосрочной стратегии развития страны. Экономические выгоды в будущем прочно связаны с инвестициями в образование, науку и здравоохранение, значительно повышающими качество и производительность рабочей силы» [2].

В Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы указано: «Мир живет в период глобальных вызовов. Это новые технологические достижения и внедрение инноваций, ускоренное развитие IT-технологий и мобильность человеческих ресурсов. В этих условиях образование и наука должны быть на переднем крае преобразований. Ведущие экономики мира достигают процветания только за счет высокого уровня человеческого капитала. Этому способствуют новые образовательные стратегии и политики» [3, С. 6].

Происходящие в Казахстане изменения во всех сферах жизнедеятельности общества придают особую значимость процессу модернизации системы повышения квалификации педагогов. Меняются цели, задачи и функции системы повышения квалификации, обновляются структуры и содержание. Возникают новые виды учреждений дополнительного педагогического образования. В системе повышения квалификации Казахстана появилась широкая сеть различных образовательных услуг. Осуществляется частичный переход на многоуровневую и вариативную систему повышения квалификации педагогов, принятую во многих развитых странах.

Достижение нового качества образования невозможно без повышения уровня профессиональной компетенции работников образования.

Осуществляемая в стране модернизация образования, формирование и обустройство новой модели школы требуют в настоящее время качественного повышения уровня профессиональной компетенции, как учителей, так и руководителей образовательных учреждений, а также специалистов органов управления образованием. Необходимо решить проблемы активного включения профессорско-преподавательского корпуса высшей школы в процессы, происходящие в казахстанском обществе. Решение данной проблемы видится нам в интенсификации работы в двух взаимосвязанных направлениях:

- во-первых, – это приобретение преподавателями новых ранее несвойственных им компетенций путем повышения их квалификации;
- во-вторых, – это массовое включение преподавателей в реализацию программ дополнительного профессионального образования[4].

Новые требования к качеству образования, главной характеристикой которых является готовность выпускника к самореализации и саморазвитию на протяжении всей жизни, изменяют роли, задачи и функции всех участников образовательного процесса. Качество образования, в первую очередь, определяется качественно подготовленными учителями. По свидетельству профессора Э.Никитина, «ни в одной стране мира нет такой разветвленной, стабильной сети учреждений, оказывающих профессиональную помощь учителям и всем педагогическим работникам, обеспечивающей непрерывное педагогическое образование и выжившей в рыночных условиях». Это система повышения квалификации педагогических работников, методические службы разного уровня [5].

Инструментом подготовки казахстанских учителей к работе в новых условиях рассматривается система повышения квалификации педагогов. В основу обновления программ повышения квалификации в условиях подготовки учителя к работе в 12-летней школе должен быть положен целый ряд идей, одна из которых заключается, на наш взгляд в следующем: 12-летняя школа – система многовариативная, с отсутствием линейности в развитии, однозначности, создающая ситуации конкуренции. Последнее, объективно

существующее, очевидно, совершенно новое состояние для отечественного школьного педагога. Программы повышения квалификации должны показать учителю усиливающиеся разнообразие и сложность профессиональной деятельности, особенности развития содержания конкретного предмета, цели, задачи и моральные ценности образования. Педагог должен быть подготовлен к работе на уровне, которое мы условно назовем «исследование». Под «исследованием» понимается сформированность системного мышления, наличие навыков организации исследовательской деятельности, а также способности развития учителем программы по учебному предмету с учетом образовательных потребностей учеников класса [6].

Не секрет, что большинство технологий обучения, использующихся в настоящее время в казахстанских организациях, впервые появились на Западе. И для успешной реализации тех или иных методов обучения казахстанские специалисты перенимают опыт западных коллег, адаптируя технологию под казахстанский рынок. Западные корни имеют такие технологии, как модульное обучение, дистанционное обучение, наставничество, обучение действием, метафорическая игра, методы критического мышления, проблемного обучения и др.

Существует большое множество классификаций методов обучения: по длительности, по степени вовлеченности обучающихся в процесс, по формам обучения (индивидуальное и групповое, на рабочем месте и вне рабочего места) и т.д. Обучение на рабочем месте проводится в рамках конкретной организации и только для ее сотрудников. Такое обучение непосредственно связано с усвоением навыков, необходимых для выполнения производственных функций сотрудником. Однако такого обучения может быть недостаточно, если мы говорим о развитии потенциала сотрудника, формировании принципиально новых поведенческих и профессиональных навыков. Обучение на рабочем месте не дает возможности сотруднику абстрагироваться от рабочей ситуации и выйти за рамки формального поведения. Для достижения таких целей наиболее эффективны программы обучения вне рабочего места.

На наш взгляд, к задачам системы повышения квалификации можно отнести определение и уточнение образовательных потребностей педагогов; оказание помощи каждому учителю в построении индивидуальной образовательной траектории профессионального роста; обеспечение информационно-методического сопровождения; организацию плодотворных педагогических взаимодействий. Современная система повышения квалификации представляет собой совокупность учебных заведений (подразделений), различных организационно-правовых форм, а также органов управления ими, научно-исследовательских учреждений, информационных служб, реализующих дополнительные профессионально-образовательные программы. Эта система осуществляется в следующих организационных формах: самообразование учителей; методические объединения, кафедры, центры в рамках образовательного учреждения; разовые, цикличные формы (курсы, семинары, конференции); повышение квалификации в системе институтов повышения квалификации и переподготовки, центров повышения квалификации преподавателей высшей школы при университетах и т.п. [7].

Таким образом, опрос позволил выявить положительную динамику профессионально-квалификационных изменений педагогов курсов повышения квалификации. Внедрение интерактивных методов обучения, активно вовлекающих слушателей в процесс получения знаний, могут способствовать формированию потребности в самостоятельной работе за рамками времени, отведенного на очную часть обучения. Кроме того, необходимо внедрять идеологию самообучения с использованием различных его форм – от участия в научных конференциях до написания и публикации научных статей. Такой творческий подход к реализации непрерывного последипломного образования стал нормой для наших педагогов.

В целом, можно отметить, что организация процесса повышения квалификации педагогических работников представляет собой актуальную педагогическую проблему, решение которой видится в перестройке существующей системы, основанной на педагогических принципах и использовании в полной мере научных и методологических разработок в области обучения взрослых. Немаловажное значение имеют и дальнейшие поиски наиболее эффективных форм, методов, содержания повышения квалификации педагогических и научно-педагогических работников.

Литература

1. Котлярова, И.О. Соотнесение инноваций в образовательном учреждении с профессионально-педагогической квалификацией: монография / И.О. Котлярова; под ред. Г.Н. Серикова. – Челябинск: Факел, 1998. – 169 с.
2. О Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2020 года. Утвержден Указом Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года № 922
3. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 года, № 205
4. Инновационные учебные заведения России / Отв. ред. Э.Никитин. – М.: Новая шк.,
5. Возгова З.В. Инновационные ресурсы развития системы непрерывного повышения квалификации научно-педагогических работников // Инновации в науке: сб. ст. по матер. IX междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2012
6. Шамшидинова К.Н. От образовательной политики к практике и исследованию // Педагогический диалог. – № 4(10). – 2014. – С.12-15
7. Альмухамбетов Б.А. Тенденции развития системы повышения квалификации педагогических кадров в Казахстане.– Алматы: Ғылым, 2010. – 290 с.

МРНТИ: 14.29.01

Л.А. Кравцова, Е.Н. Андреева, А.М. Айтуарова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, lar4ka1996@mail.ru

ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

INTEGRATION OF MODERN RESEARCH AND TECHNOLOGY IN EDUCATION

За последние десятилетия в нашей стране увеличилось число детей, имеющих нарушения в развитии в самых разнообразных проявлениях. Родители чаще стали оставлять таких детей на воспитание в семье, а не отказываться от них и не сдавать их в закрытые государственные учреждения. В конце концов, это привело к резкому увеличению числа детей, оставшихся без возможности получить образование, и семей, лишенных социально-психологической помощи ввиду неподготовленности ни законодательной, ни коррекционно-образовательной практики. В связи с этим ребенок был изолирован от общества и постепенно утрачивал шанс адаптироваться к жизни в обычной социальной среде[1].

До недавнего времени детей разделяли на «обучаемых» и «необучаемых». При этом ребенка, которого сочли «необучаемым», вытесняли из системы образования в систему здравоохранения, которая не могла решить проблем психического развития, а только усугубляла их.

Однако сегодня мировой опыт показывает, что эффективность реабилитации ребенка, оставшегося в семье, намного выше, чем ребенка, помещенного в интернат. Поэтому главной задачей является предоставление семье необходимой помощи в развитии и обучении ребенка, гарантировать ему достойное будущее, т.е. обеспечить возможности и реализовать взаимную интеграцию общества и всех его членов. Это возможно только при обеспечении равных прав, и в первую очередь права на образование[4].

Чтобы на практике реализовать идею внедрения «особого» ребенка в общество, необходимо создать эффективную систему его реабилитации. Семья, решившая оставить такого ребенка, должна видеть модели жизненного маршрута, которым тот пойдет дальше (дошкольное учреждение, учеба в школе, затем – профессия, а также то, каким должен быть досуг для таких детей). Родители должны видеть всю перспективу жизненного пути «особого» ребенка, ведь только при её наличии с семьи снимается хроническое социальное напряжение.

Вместо концепции интеграции, т.е. создания специальных условий для детей с особыми потребностями в рамках существующей системы, без изменения самой системы,

сейчас большее предпочтение отдают концепции инклюзивного образования, основной целью которого является изменение школ в соответствии с потребностями всех учеников [2].

Подход «школа для всех» был изложен в Саламанкской декларации, принятой в 1994 г. 92 странами. В ней содержатся принципы, предложения и продвижения законодательных инициатив в сфере инклюзивного образования. Более того, это, пожалуй, до сих пор наиболее важный основополагающий международный документ по вопросам специального образования.

Саламанкская декларация определяет инклюзию как реформу, поддерживающую и приветствующую различия и особенности каждого ученика. Ее цели – избежать социальной дискриминации, являющейся следствием различий в поле, расе, культуре, социальном классе, национальности, религии и индивидуальных возможностях и способностях. Однако эта концепция не нашла универсального применения.

В школах по всему миру инклюзия рассматривается зачастую исключительно как обучение детей с инвалидностью в общеобразовательных школах вместе с их сверстниками [3].

Однако главная задача состоит в том, чтобы сделать все школы и учреждения более дружелюбными по отношению к детям с ограниченными возможностями. Одно из главных направлений деятельности на этом пути – устранение всевозможных барьеров в образовании основывается на социальном подходе к инвалидности [2].

На сегодняшний день существует две наиболее распространенные модели инвалидности.

Медицинская модель определяет инвалидность через наличие нарушений здоровья, имеющих у ребенка. Основное направление деятельности в рамках этой модели – минимизация нарушений через медицинское вмешательство и терапию.

При применении медицинского подхода родители часто получают искаженную информацию от медицинских, социальных работников и психологов о реальных возможностях своего ребенка и подходящем для него способе получения образования. Причем наиболее вероятные в этом случае рекомендации – обучение ребенка в специализированной школе, детском саду или на дому, и родители часто их принимают.

В рамках социальной модели люди с инвалидностью – это люди с нарушениями, однако являющиеся инвалидами из-за существующих в обществе физических, организационных или отношенческих барьеров, предрассудков и стереотипов. Социальная модель пропагандирует равноправие всех детей и предоставление всем равных возможностей при получении образования. Следовательно, для устранения барьеров должны меняться школы и образовательные учреждения, обеспечивая равные права и возможности для всех [3].

Европа вошла в интегративный период на этапе развития уже установившихся, юридически закрепленных норм демократии и экономического подъема.

На Западе существуют богатые традиции благотворительности, широкая сеть негосударственных специальных учреждений, финансовые льготы для меценатов. Благодаря проводимой государствами через средства массовой информации политике в общественном сознании укоренилась идея равенства «особого» человека с остальными членами общества.

В нашей стране интеграция декларируется как необходимость гуманного отношения к инвалидам.

В рамках инклюзивного подхода каждая дошкольная организация или учреждение еще на этапе планирования своей деятельности, образовательных программ и т.д. учитывает ожидаемые возможные индивидуальные потребности всех учеников. Именно такого подхода требует от школ Закон о дискриминации инвалидов и другие действующие законы. Для этого в общеобразовательном учреждении, по согласованию с учредителем и с учетом интересов родителей (законных представителей), могут открываться классы компенсирующего обучения; органы управления образованием, по согласованию с учредителем, могут открывать в общеобразовательном учреждении специальные (коррекционные) классы для обучающихся с отклонениями в развитии. Перевод (направление) обучающихся в специальные (коррекционные) классы осуществляется органами управления образованием только с согласия родителей (законных

представителей) обучающихся по заключению комиссии, состоящей из психологов, медицинских работников и педагогов.

Одна из опасностей, которые подстерегают, когда мы включаем в группу ребенка с проблемами в развитии – возникновение атмосферы снисходительности к нему. Обучение ребенка с особыми потребностями в обычной группе – это не благотворительный акт. Он учится в ней, потому что там учатся остальные дети, потому что это лучший подход к обучению и потому что именно там дети встречаются друг с другом чаще всего [4].

Практика показывает, что развитие инклюзивного образования – процесс сложный, затрагивающий научные, методологические и административные ресурсы. Педагоги и администрация ДО, принявших идею инклюзивного обучения, остро нуждаются в помощи по организации педагогического процесса, отработке механизма взаимодействия между всеми участниками образовательного процесса, где центром является ребенок. Инклюзивное пространство подразумевает открытость и доступность не только для детей, но и для взрослых.

Перечислим принципы развития инклюзивного образования[3]:

- научность: разработка теоретико-методологических основ инклюзивного обучения, программно-методического инструментария, анализ и мониторинг результатов, оценка эффективности используемых технологий, проведение независимой экспертизы;
- системность: ранняя помощь – дошкольное образование – общее среднее образование;
- коррекционная направленность: модульная организация образовательных программ, включение в базовую программу обучения и воспитания модулей из специальных коррекционных программ;
- индивидуальный подход: использование личностно-ориентированного и дифференциального подходов;
- семейно-ориентированное сопровождение: психолого-педагогическое сопровождение семьи, семейно-ориентированная психотерапия, детско-родительские группы, т.е. активное включение родителей в каждый этап педагогического процесса;
- самостоятельная активность ребенка: обеспечение самостоятельной познавательной активности ребенка, а именно дополнительно развивающие программы (иностранный язык, лепка, рисование, проектная деятельность и т.д.);
- междисциплинарная интеграция и социальное партнерство: совместная работа логопеда, психолога, дефектолога при составлении или изменении программы развития; различных ведомств, социальных служб для оптимизации процесса образовательной интеграции «особых» детей.

Существуют следующие виды включения в образовательном учреждении:

- комбинированная интеграция: дети с уровнем развития, соответствующим и близким к возрастной норме, по 1-2 человека обучаются в массовых группах с индивидуальным подходом, при этом получая коррекционную помощь специалистов;
- частичная интеграция: «особые» дети вливаются лишь на часть дня (например, в школе на определенные уроки: труд, рисование, пение, познание мира; в детских садах – на половину дня) в массовые группы по 1-2 человека;
- временная интеграция: все дети специальной группы объединяются со здоровыми детьми для проведения различных мероприятий воспитательного характера;
- полная интеграция: «особый» ребенок посещает ДО наравне со своими сверстниками, получая при этом специализированную помощь в коррекционных центрах.

На сегодняшний момент можно выделить некоторые осуществляющие барьеры для инклюзивного образования:

- отсутствие гибких образовательных стандартов;
- несоответствие учебных планов и содержания обучения массовой школы особым образовательным потребностям ребенка;
- отсутствие специальной подготовки педагогического коллектива образовательного учреждения общего типа, незнание основ коррекционной педагогики и специальной психологии;
- отсутствие у педагогов массовых школ представлений об особенностях психофизического развития детей с ограниченными возможностями, методиках и технологии организации образовательного и коррекционного процесса для таких детей;

- отсутствие в штатном расписании образовательных учреждений общего типа дополнительных ставок для медицинских работников, сурдопедагогов, логопедов, педагогов-психологов.

В заключение хотелось бы отметить, что:

- все усилия по инклюзивному образованию основаны на правовой идеологии – это должно делаться не из жалости или благотворительности;
- все дети могут учиться – для них должны создаваться подходящие условия для обучения;
- учитель, помимо инклюзивной компетентности, должен еще полагаться на свою интуицию.

Литература

1. Малофеев Н.Н. Инклюзивное образование в контексте социальной политики // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2009. – № 6
2. Шматко Н.Д. Совместное воспитание и обучение детей с ограниченными возможностями здоровья и нормально развивающихся дошкольников // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2010. – № 5
3. Хафизуллина И.Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Астрахань, 2008
4. Зарецкий В.К. Десять конференций по проблемам развития особенных детей – десять шагов от инновации к норме // Психологическая наука и образование. – 2005. – № 1. – С. 83-95
5. Шевченко С.Г. Организация специальной помощи детям с трудностями в обучении в условиях дошкольных учреждений, комплексов «Начальная школа - детский сад» // Дефектология. – 2000. – № 6. – С. 37
6. Керне С. Интеграция в общество людей с особыми потребностями: Доклад // Первая московская междунар. конф. по проблемам синдрома Дауна и помощи людям с умственными нарушениями. – М., 199

МРНТИ: 14.39.05

А.К. Мукатаева, А.Т. Байделинова, Н.А. Наурызбаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, apple_flower@inbox.ru

СЕМЬЯ И ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ, ТРАДИЦИИ, ПОТЕНЦИАЛ

FAMILY AND PATRIOTIC EDUCATION: PROBLEMS, TRADITIONS, POTENTIAL

Всем известно, что патриотическое сознание современного молодого человека формируется на основе рефлексии исторических, социально-экономических и политических процессов, происходящих в стране и обществе, интериоризации патриотических ценностей и представлений в процессе социализации. Воспитание и развитие детей, социализация подрастающего поколения – важнейшие функции института семьи, здесь же дети получают и первые уроки добра, долга, милосердия, патриотизма и гражданственности. Моральные нормы общества первоначально предстают перед ребенком воплощенными в образе жизни семьи и, даже еще не будучи осознанными, усваиваются как единственно возможный способ поведения. Именно в семье формируются привычки, жизненные принципы и приоритеты.

Социальный аспект духовного призвания выражается в восприятии, поддержке и передаче семьей из поколения в поколение духовно-религиозной и национальной отечественной традиции. В семье формируется гражданская позиция, культура национального и патриотического чувства. Истинный гражданин и сын своей родины воспитывается в семье, где впервые испытывает чувство солидарности и совестливости, где взаимная любовь превращает долг в радость, где развивается способность к доверию и сотрудничеству. В семье ребенок учится любить, а по любви – страдать, терпеть, жертвовать, забывая о себе, и служить близким. В духовно-здоровой семье душа человека с раннего детства обуздывается, смягчается, приучается относиться к ближним с почтительным и любовным вниманием. Индивидуальный аспект духовного призвания семьи

заключается в том, что только она во всей полноте может дать ребенку самое главное и существенное в его жизни – открыть путь к любви, внутренней свободе, совести, вере, верности, самостоятельности – ко всему, что составляет, источник личного духовного характера.

Большое влияние на детей оказывают и конкретные проявления патриотических чувств родителей в повседневной жизни: бережное отношение к семейному альбому, любовь к книгам, театру, кино, музыке. Если в семье ценят искусство, показывают детям шедевры народного творчества и великих мастеров Казахстана – это естественным образом воспитывает в детях чувство патриотизма. Очень важно убедить детей в том, что любовь к родине проявляется в постоянном стремлении человека делать жизнь лучше: хорошо учиться в школе, честно трудиться, помогать тому, кому нужна твоя помощь. Поддержать доброе дело, выступить против зла и насилия – тоже патриотизм.

Уважение в семье достоинства ребенка, отказ от командных форм общения с ним – важные условия воспитания гражданственности. Гражданин – нравственно свободная личность, т. е. ее поведение не является следствием стихийного подчинения чужой воле; но убеждать, увлекать детей полезными делами – важная задача взрослых. Родители и дети могут найти много интересных совместных занятий: спорт, туризм, коллекционирование, посещение театра и кино. Так, постепенно в процессе совместной деятельности воспитывается гражданственность. Чем больше у родителей и детей общих дел, увлечений, тем крепче влияние взрослых на сыновей и дочерей, значительнее сила их примера, прочнее контакты между старшим и младшим поколениями, успешнее воспитание. Когда родители знакомят детей с родной природой, помогают им пережить возвышающее душу чувство красоты, чувство прекрасного, величественного, они готовят предпосылки для восприятия идеи об общности гражданских интересов и устремлений, единой Родины, родного народа.

Чувство Родины начинается у ребенка с отношения к семье, к самым близким людям – к матери, отцу, бабушке, дедушке. Это корни, связывающие его с родным домом и ближайшим окружением. И хотя многие впечатления еще не осознаны им глубоко, но, пропущенные через детское восприятие, они играют огромную роль в становлении личности патриота.

Усиление воспитательного потенциала семей возрастет в результате помощи в воспитании детей со стороны старшего поколения – бабушек, дедушек и других родственников. Они служат своеобразным транслятором социального опыта, накопленного поколениями. Живой пример родителей – специфическая форма передачи социального наследования, нравственно-эмоциональный климат формируется отношениями между матерью и отцом.

Отметим также, что в нравственно-патриотическом семейном воспитании огромное значение имеет пример взрослых, близких людей. Противоречие отцов и детей характерно для любого общества, поэтому его можно назвать вечным. Однако необходимо отметить, что в последнее время отношения между старшим поколением и младшим значительно ухудшились. Будущее сегодня настолько неизвестно, что нормы и правила старшего поколения не подходят для младшего и не дают возможности реализовать себя.

В современной культуре существует множество инноваций, они в свою очередь постоянно реформируют культурную традицию, при этом затрудняя процесс социализации и приспособления человека к быстро меняющимся условиям и требованиям жизни. Молодое поколение отрицает, ценностные идеалы прошлого и противопоставляет свою картину мира общепринятой. Сознание молодых людей направлено на выживание, а это влияет на то, как они воспринимают пожилых людей. Причиной отсутствия взаимопонимания становится объективное различие, связанное с новыми социальными условиями, к которым молодой человек вынужден приспосабливаться сам. Для эффективного взаимодействия поколений стоит пересмотреть взгляды на старость в семье в лучшую сторону. Разрыв между поколениями действует на все возрастные группы. Замечено, что индивидуальное общение между поколениями положительно сказывается на отношении к старости и к проблемам пожилых людей, что дает возможность обратить более пристальное внимание на духовный мир этой социальной группы и включить ценностные ориентиры старшего поколения в аксиологическое поле подрастающего. Известный педагог В.А. Сухомлинский говорил: «Если ты с детства не научился смотреть в глаза матери и видеть в них тревогу или покой, мир и

смятение, ты на всю жизнь останешься нравственным невеждой. Нравственное невежество приносит людям много горя, а обществу – вред».

Воспитывая у детей любовь к своему городу, родителям, необходимо подвести их к пониманию, что их город – частица Родины, поскольку во всех местах, больших и маленьких, есть много общего: повсюду люди трудятся для всех: учителя учат детей; врачи лечат больных; рабочие делают машины т.д.; везде соблюдаются традиции: Родина помнит героев, защитивших ее от врагов; повсюду живут люди разных национальностей, совместно трудятся и помогают друг другу; люди берегут и охраняют природу; есть общие профессиональные и общественные праздники и т. д. Важнейшим компонентом патриотического воспитания в семье становится освоение пространства родной культуры через сказку, игрушку, песню. И здесь большое значение приобретает знакомство детей с фольклором, народными промыслами края, народными умельцами. Только в семье закладываются основания духовной культуры личности, а значит – этнической идентичности.

Произведения устного народного творчества не только формируют любовь к традициям своего народа, но и способствуют развитию личности в духе патриотизма. У каждого народа свои сказки, и все они передают от поколения к поколению основные нравственные ценности: добро, дружбу, взаимопомощь, трудолюбие. «Это – первые и блестящие попытки русской народной педагогики, – писал К.Д. Ушинский, – и я не думаю, чтобы кто-нибудь был в состоянии состязаться в этом случае с педагогическим гением народа». Не случайно К.Д. Ушинский подчеркивал, что «...воспитание, если оно не хочет быть бессильным, должно быть народным». Он ввел в русскую педагогическую литературу термин «народная педагогика», видя в фольклорных произведениях национальную самобытность народа, богатый материал для воспитания любви к Родине.

Через сказку, песню и народную мудрость благодаря родителям постигаются основы менталитета и гендерной идентификации в соответствии с культурой и менталитетом своего народа. Впервые ребенок встречает сказочных героев в волшебных сказках и на их примерах узнает, как должен поступать положительный герой, что есть добро и зло, что есть красота. Социокультурная идентичность и духовное становление растущего человека обретается посредством мифа, который постепенно, расширяя свои рамки, формирует сознание личности, мягко и при помощи увлекательного повествования предлагая человеку свою систему координат.

Одним из важнейших средств в воспитательном процессе являются казахские сказки, которые сопровождают человека от рождения до глубокой старости. Ученые полагают, что корни сказок о животных, созданных народом, уходят в далекую эпоху, когда непознанный человеком мир природы казался ему таинственным и загадочным, обладающим сверхъестественной силой. В сказках о животных сохранились следы тотемистических верований. Именно обожествление человеком животных стало основой возникновения сказочных сюжетов.

Хорошей фонетической зарядкой является древняя народная игра «жаңылтпаш» (скороговорки). «Вырыл колодец, вымыл руки, землю в кучу сгреб и сажены посадил, и водичкою полил». Из всего этого дети черпают не только первые познания о природе, но и усваивают мысль о необходимости трудиться.

Народная мудрость, наблюдательность проявляются в народных приметах. Народ фиксировал многократно повторяющиеся природные явления, делал выводы об их взаимозависимости. На основе этих наблюдений земледельцы планировали свою деятельность, старались выполнить сезонные работы так, чтобы не нанести урона окружающей природе. Интерес к наблюдениям за погодой прививали детям с раннего возраста. «Знаний набирайся с пеленок и накапливай до дней последних», – гласит народная пословица. Казахские дети знали, что «если птицы выбрали в качестве места приземления речку, арык и т.п. – жди дождя; летят низко – испортится погода», «высоко и тихо летящие в небе журавли – к теплой погоде», «села курица раньше положенного срока в гнездо – быть следующему дню ненастным, если застыла, поджав одну ногу, – к похолоданию».

Отношение к прошлому народа, к его истории и культуре – важный показатель отношения к своей Родине в целом. Именно в истории многие общественные деятели, мыслители находили образы, олицетворявшие собой национальную идею. Это особенно прослеживается в наследии русской классической литературы, любовь к которой родители

могут прививать детям с детства. Особое отражение тема Родины получила в произведениях казахских писателей. В их поэтических произведениях мы видим национальное величие русского народа, его историю, славу боевых побед, подвиги великих мужей, наконец, простор русских степей, с детства знакомую и неповторимую природу родного края.

Необходимо отметить, что в настоящее время наблюдается интерес к своей генеалогии, к исследованию национальных, сословных, профессиональных корней и своего рода в разных поколениях. Поэтому семейное изучение своей родословной поможет детям начать осмысление очень важных и глубоких постулатов: корни каждого – в истории и традициях семьи, своего народа, прошлом края и страны; семья – ячейка общества, хранительница национальных традиций; счастье семьи – счастье и благополучие народа, общества, государства.

Анализ вторичных социологических данных по настоящей проблеме показывает, что отношение к Родине формируется у ребенка уже в раннем детстве, образ Родины ясно присутствует в сознании дошкольников. Однако современные родители во многом не имеют четких представлений о том, как именно они могут закладывать такие духовные основания, на каких примерах стоит прививать ребенку любовь к своей стране и зачем, в принципе, это делать; многие родители в процессе воспитания решают сиюминутные задачи, порожденные конкретной жизненной ситуацией.

Так патриотизм в молодежной среде сегодня воспринимается неоднозначно (входит в систему ценностей, но при этом не является значимой и определяющей для большинства молодежи), а роль семьи в патриотическом воспитании ребенка не осознается самими родителями, роль общественного воспитания в формировании патриотического сознания молодежи не может быть нивелирована или сведена к вторичной. Таким образом, семейное и общественное образования в лице всех социальных институтов на современном этапе должны действовать в единстве с целью полноценной реализации функции формирования патриотического самосознания подрастающего поколения.

Литература

1. Ушинский К.Д. Родное слово. Книга для учащихся // Сочинения: В 2 т. – М.: Педагогика, 1974. – Т. 2. – 314 с.
2. Ильин И.А. Путь духовного обновления // Ильин И.А. Путь к очевидности. М., 1993. – 59-60 с.
3. Меренков А.В. Тенденции изменения семейного воспитания в современном обществе // Социологические исследования. 2013. № 2. 101-110 с..

ҒТАХР: 14.25.09

Р.К. Жундибаева

Шәкәрім атындағы үш тілде оқытатын көпбейінді гимназия, Семей қ.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

FEATURES OF THE CONTENT OF THE UPDATED EDUCATIONAL PROGRAM

Мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы – заман талабына сай келешек ұрпақтың сұранысын қанағаттандыратын тың бағдарлама. «Қазақстан – 2050» стратегиялық бағдарламасы білім берудің ұлттық моделінің қалыптасуымен және Қазақстанның білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңестігіне кіріктірумен сипатталады. Қазіргі таңда қазақ тілі-мемлекеттік тіл, қарым-қатынас тілі – орыс тілі және ағылшын тілі – әлемдік кеңістікті тану тілін оқытуда жаңа идеяларды әр сабақта жан-жақты қолданып, жаңаша оқытудың тиімді жолдарын тауып, жүйелі түрде қолдану-заман талабы болып отыр.

Оқытудың парадигмасы өзгерді. Білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болды. Осыған байланысты ұстаздар алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр.

Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты-білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдері мен әртүрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді.

Бастауыш сынып пәндеріне арналған оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттары оқушылардан шынайы проблемаларды анықтап зерттей білуді талап етеді. Негізінен жаңартылған білім жүйесі құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама. Жаңартылған білім берудің маңыздылығы – оқушы тұлғасының үйлесімді қолайлы білім беру ортасын құра отырып сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, тәжірибе жасау, АҚТ –ны қолдану, коммуникативті қарым-қатынасқа түсу, жеке, жұппен, топта жұмыс жасай білу, функционалды сауаттылықты, шығармашылықты қолдана білуді және оны тиімді жүзеге асыру үшін қажетті тиімді оқыту әдіс-тәсілдерді (бірлескен оқу, модельдеу, бағалау жүйесі, бағалаудың тиімді стратегиялары) курс барысында ұғындық. Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі спиральді қағидатпен берілуі.

Бағалау жүйесі де түбегейлі өзгеріске ұшырап, критериялық бағалау жүйесіне өтеді. Критериалды бағалау кезінде оқушылардың үлгерімі алдын ала белгіленген критерийлердің нақты жиынтығымен өлшенеді. Оқушылардың пән бойынша үлгерімі екі тәсілмен бағаланады: қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау. Баланың жан-жақты ізденуіне ынталандырады. Критериялық бағалау жүйесі Филиппин, Сингапур, Жапония, Франция, Финляндия сынды дамыған елдерде пайдаланылады. Бұл бағалау жүйесінің артықшылығы, баланың ойлау қабілетін дамытып, ғылыммен айналысуына ықыласын туғызады. Кеңестік заманнан қалған бес балдық бағалау жүйесі жойылады. Қалыптастырушы бағалау күнделікті оқыту мен оқу үдерісінің ажырамас бөлігі болып табылады және тоқсан бойы жүйелі түрде өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау үздіксіз жүргізіле отырып, оқушылар мен мұғалім арасындағы кері байланысты қамтамасыз етеді және балл не баға қоймастан оқу үдерісін түзетіп отыруға мүмкіндік береді. Жиынтық бағалау оқу бағдарламасының бөлімдерін (ортақ тақырыптарын және белгілі бір оқу кезеңін (тоқсан, оқу жылы, орта білім деңгейі) аяқтаған оқушының үлгерімі туралы ақпарат алу мақсатында балл және баға қою арқылы өткізіледі. Қалыптастырушы бағалау және жиынтық бағалау барлық пәндер бойынша қолданылады.

Кіріктірілген білім беру бағдарламасында қазақ тілі пәнінің берілу жайы да өзгеше. Бағдарлама оқушының төрт тілдік дағдысын: тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым жетілдіруге бағытталған. Бұл төрт дағды оқу жоспарында «Шиыршық әдісімен» орналастырылған және бір –бірімен тығыз байланысты. Яғни, жыл бойына бірнеше рет қайталанып отырады және сынып өскен сайын тілдік мақсат та күрделене түседі.

Бүгінгі күні барлық елдер жоғары сапалы білім жүйесімен жұмыс істеуде. Өйткені қазіргі заманда елдің бәсекеге қабілеттілігі оның азаматтарының парасаттылығымен анықталады, сондықтан білім беру жүйесі болашақтың талабына сәйкес дамуы тиіс. Оқушыларды заманауи әдіс –тәсілдермен оқытып, ой –өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігі де осы себептен туындап отыр.

Шәкәрім Құдайбердіұлы «Оқытудың ең үздік тәсілі – әңгіме, ол мұғалімнің тәлімгерлік шеннен түсіп, оқушылармен тең дәрежеде ақиқат іздеушіге (оқудағы болса да) айналады. Әңгімелесуде басты мәселелер: Отан, адам бойындағы Руханилық пен Адамгершілік туралы ой толғау керек.» деген екен. Жаңартылған бағдарламаның маңыздылығы да міне, осында.

Тағы да бір ерекше маңызға ие, аталмыш бағдарламаның мәні, баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Оқушы өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірінде қажетке асыра білуі керек. Сол үшін де бұл бағдарламаның негізі «Өмірмен байланыс» ұғымына құрылған. Оқушылардың бойына ХХІ ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз еңбектену керек.

Абай атамыз «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды-дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады.» деген екен. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың ұлы мұратымызға бағдарланған «Қазақстан- 2050» стратегиясы осы болашақ ұрпақ тәрбиесі, болашақты жасайтын азаматтарды сол ғасырға лайықты тәрбиелеу.

Әр баланы керемет рухани күш иесі деп қарап, оның шетсіз шексіздікті үйренсем деген ұмтылысына уақытында көңіл бөліп, демеу жасасақ, қуаттандырсақ жүрегі нұрға толы, жан-жағына шуағын шашып тұрған мейірімді, адамгершілігі мол, үнемі талпынып тұратын, өз елін, жерін, тілін, отбасын сүйетін, еңбекқор, адал адам тәрбиелеп шығарымыз сөзсіз.

Олай болса, сөз соңында айтарым; санасына сызат түспеген періште көңіл сәбиді өмір баспалдағына жетелеп, адамгершіліктің ақ желкеніне отырғызатын рухани дүниесін байытып, біліммен нәрлендірітін

Армысыздар! Абзал жандар, ұстаздар,
Білім іздеп, инемен құдық қазғандар!
Әр баланың жүрегінде бір жұлдыз бар,
Сол жұлдызды сөндірмей, дұрыс ұстандар, –

деген ақын тілегі – ел тілегі екенін ұмытпайық дегім келеді.

ҒТАХР: 14.23.07:

А.Ж. Кыдыралина

«Нұр-Дәулет» балабақшасы

«Семей лингвистика және компьютерлік технологиялар
мектеп-гимназиясы» ЖШС, Семей қ., asem.kydyralina@mail.ru

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕДЕ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУЫ

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE IN PRESCHOOL BY ART

Мектеп жасына дейінгі балалардың бейнелеу өнеріне қабілеттері мен шығармашылығын қалыптастару қазіргі таңда ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Ғалым-педагогтар мектеп жасына дейінгі балалардың бейнелеу өнеріне қабілетінің дамуын жан-жақты әлі де қарастыруды қажет етеді деген пікірлер айтуда.

Бала мектепке келгенде қабылдау, ойлау және есте сақтау қабілеті жоғары дәрежеде болуы тиіс. Сондықтан балаға мектепке дейін бейнелеу қабілетін дамыту маңызды. Ол үшін арнаулы дәлелденген, тәжірибе жүзінде еске асырылған нәтижелі іс-әрекеттер жасалында.

Осы жасқа лайықты ойлау, есте сақтау қабілеті мен ақыл-ой және ересек адамның парасатты қамқорлығынсыз баланың талабы толығымен ашылмай қалуы мүмкін. Мектепке дейінгі балалық шақта есте сақтау, бейнелеу қабілеті біршама дербестікке ие болады. Мектепке дейінгі балалардың есте сақтау қабілетін дамыту баланың ес үрдісінің қалыптасу өрісіне бір деңгейде көрініс бермейді, сондықтан да оны белсенді түрде ынталандыра білуіміз шарт. Мектепке дейінгі балалардың өмір сүру қалпы, оның есте сақтау және ойлай білу дәрежесімен тығыз байланысты. Сондықтан да есті дамыту – үлкен өзгеріс есті - бала алдында есте қалдыру, бейнелеу өнеріне мақсатын қойып, тиісті тәсілдер қолдануды бастайтын (мысалы, есте қалдыру үшін іс-әрекетті бірнеше рет қайталайды) арнайы мимикалық іс-әрекеттің болуы дейді. Мектепке дейінгі балалардың есте сақтау, бейнелеу қабілетіне тән заңдылықтар да қазіргі таңда зерттелінуде.

Мектепке дейінгі балалардың бейнелеу қабілетінің жоғары болатындығын ғалымдар кеңінен қарастырды [1].

Балабақшада бейнелеу өнерімен шұғылдану болмысты танудың тиімді құралы болып табылады және сонымен бірге көзбен көріп қабылдау, қиялдау, кеңістікті елестете білу, есте сақтау, сезім және басқа психикалық үрдістердің дамуы мен қалыптасуына жәрдемдеседі.

Мектеп жасына дейінгі балалардың бейнелеуі дегеніміз – олардың қиялынан туындаған көріністердің және құлағымен естіп, қолымен ұстаған нәрселердің және тағы да басқалары осы рецепторлардың бәрін біріктіре қалдырғанда ғана тиісті мағұлматты есте қалдыруы.

Шығармашылық тұлғаны қалыптастыру – қазіргі кезеңдегі педагогикалық теория мен тәжірибенің маңызды мәселелерінің бірі. Оны мектепке дейін дамыту тиімді. В.А. Сухомлинский айтқандай: «Балалардың мүмкіндігі мен дарындылығының бастамалары

саусақтарының ұшында. Бейнелеп айтқанда, саусақтарынан, шығармашылық ойын қоректендіретін өте жіңішке жылғалар сынды жіптер тарайды. Баланың қолында неғұрлым шеберлік көп болса, соғұрлым ол ақылды болады». Педагогтардың пайымдауы бойынша барлық балалар дарынды. Сондықтан дарынын уақытында байқап, сезіп, тәжірибесінде, нақты өмірінде қолдануға мүмкіндік туғызу қажет. Ересектердің көмегімен көркемдік-шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, бала жаңа туындылар жасайды (сурет, жапсыру). Қайталанбайтын туындыларды ойластыру барысында ол әрқашан заттың жасалу тәсілдерімен тәжірибе жасайды. Мектепке дейінгі жастағы бала өзінің эстетикалық дамуында қарапайым көрнекі-сезімдік әсерінен түпнұсқалық кейіптің жасалуына бейнелеу-мәнерлеу әдістері арқылы өтеді. Сондықтан оның шығармашылығының негізін қалау керек. Неғұрлым бала жақсы көрсе, естісе, күйінсе, соғұрлым қиялдау әрекеттері маңызды және нәтижелі болады. Балалар ерте жастан бастап өздерінің қоршаған ортадан алған әсерін бейнелеп көрсетуге тырысады [2-3].

Мен өз тәжірибемде сурет салудың дәстүрден тыс әдістерін қолданамын. Сурет салудың дәстүрден тыс әдістері балаларды қызықтыратын, еліктіретін іс-әрекет. Қоршаған орта бала өмірінде ең маңызды орын алады. Сондықтан заттық-дамытушы ортаны ұйымдастырған кезде мазмұнының дамытушылық жағын және әр баланың жеке ерекшелігін ескере отырып, шығармашылық қабілетін дамытуға бағытталғанына басты назар аударамын. Үйде қаншама қажетсіз нәрселер бар: тіс щеткалары, поролон тарақтар, қақпақтар, пенопласт, жіптер, майшамдар т.б. Ал серуенге шыққан кезде айналада қаншама қызықты нәрселер бар: таяқшалар, жаңғақтар, жапырақтар, тастар, тұқым, баққабак гүлінің мамығы т.б. Осының бәрінен іс-әрекетке қажетті өнімді бұрыш жасақтап алдық. Ерекше материалдар балаларды өзінің ерекшелігімен қызықтырады, «Жоқ» деген сөзді айтқызбай-ақ, не қаласа соны жасауларына және өздерінің жаңа шығармашылық қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік береді. Балалар ұмытылмас әсер алады, жағымды көңіл-күйде болады, ал олардың көңіл-күйлеріне қарай отырып не нәрсеге қуанатынын, не нәрсеге көңілі толмайтынын аңғаруға болады. Ұйымдастырылған оқу қызметінде бейнелеу өнерінің дәстүрден тыс әдістерін қолдану:

- Балалардың қорқынышын сейілтуге мүмкіндік туғызады;
- Өзіне деген сенімін арттырады;
- Ойлау кеңістігін дамытады;
- Өз ойын еркін білдіруге үйретеді;
- Шығармашылық ізденіске түрткі болады;
- Әр түрлі материалдармен жұмыс жасауға үйретеді;
- Композициялық сезімін, ырғақты, түс, түстерді қабылдауын дамытады;
- Саусақтың ұсақ моторикасын дамытады;
- Жұмыс барысында эстетикалық сезім алады.

Дәстүрден тыс әдістер арқылы сурет салу дағдыларын жеңілдетуді жөн санадық.

Психологтардың айтуынша «Сурет бала үшін өнер емес, ол тіл. Сөзбен айтып жеткізе алмағанын, сурет арқылы жеткізуге мүмкіндігі бар. Бейнелеу барысында оңтайлының бәрі екінші орынға кетеді, тыйым мен шектеулер болмайды. Бұл уақытта бала мүлдем еркін».

Сурет салуда дәстүрден тыс әдістер балалар үшін қызықты, өйткені өзінің қиялын, ықыласын, ойын толық білдіруге үлкен мүмкіндіктер береді.

Алға қойған мақсатыма жету үшін келесі тапсырмаларды орындауды анықтадым:

1. Мектеп жасына лейінгі балаларды сурет салудың дәстүрден тыс әдістерін қолдануға үйрету;
2. Мектеп жасына дейінгі балалардың қозғалыс дағдыларын және қолдың білезік буынының икемділігін арттыру;
3. Балаларды сурет салудың дәстүрден тыс әдістерін пайдалана отырып кез-келген сурет салуда өз шығармашылықтарымен ұштастыра білуге үйрету.

Нәтижеге қол жеткізу үшін балалармен жұмысты сатылып үш жастан бастаған жөн. Ең бірінші кіші топ балаларға диагностикалық зерттеу жүргізу қажет. Диагностикалық зерттеу мынаны көрсетеді:

- балалар қарындашты ұстауды қиналады;
- қағаз бетіне сызық, дақ, бояу түсіруге қиналады;
- қағаз бетіне суретті түсіру икемі болмайды.

Өзімнің ұйымдастырған оқу қызметімде сурет салудың дәстүрден тыс әдістерінің топтамасын, балалардың саусақтарына толықтай демалыс болатын, қимыл қозғалысын арттыратын, жазу дағдыларын қалыптастыратын элементарлық саусақ ойындарын, гимнастика, жаттығуларды пайдаланамын.

Бірнеше жылдан бері мектепке дейінгі балалармен жұмыс барысында мен бейнелеу әрекеттерінің нәтижелеріне назар аудардым. Балалар келесі белгілер бойынша жақсы нәтижелер көрсетті:

- Штрихтау икемділігі, түрлі түсті қарындаштармен әр түрлі сызықтарды тартуы;
- Жіңішке және жуан қылқаламмен бояуды жаға білуі;
- Негізгі түстердің, бояудың реңктерін танып, оларды араластыра білуі;
- Үлгі мен дақты жұмыста қолдана білуі;
- Өз жұмыс орнын жинай білуі;

Сонымен қатар балалардың төмен қабілеттері де байқалды:

- Сабақ барысында, жауап айтқан кезде өзіне деген сенімсіздік пен бөгеліп қалушылық;
- Өздігінен бейнелеу құралдарын таңдауда, суретті параққа орналастыруда әрекетсіздік;
- Дәстүрлі емес бояу әрекеттерін қолдану кезіндегі жаңғалақтық;
- Бейнелеу құралдарымен тәжірибе жасау;
- Танымал сурет салу әдісінде педагогтың анық түсіндіруін күту;
- Қиялын, көркем шығармашылығын байқату;
- Суретке жеке көзқарасын жеткізу.

Балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты әр топта белгілі бір әдістерді үйрету керек. Мысалы: сәбилер тобында балалар алақанмен, бастырмамен, саусақпен сурет салуды үйренсе, ересек топтарда қағазды екіге бүктеу арқылы, түтікшемен үрлеу, шашырату әдісімен, далаппен салуды және жіпті, жапырақтарды пайдалану арқылы, балауызды қолданып сурет салуды үйретеміз. Осы әдістердің бірнеше түріне тоқтала кетейік.

«Бастыру әдісі» әр түрлі заттармен бастыру арқылы сурет салу балаларда жағымды эмоция, қызығушылық тудырады. Бастыру үшін әртүрлі заттарды қолдануға болады. Мысалы: жапырақ, алақан, поролон, өсімдіктер.

«Құммен сурет салу әдісі». Балаларға құммен сурет салу өте қызықты, қатты ұнады, ол көтеріңкі көңіл-күй сыйлайды.

Оны төмендегідей жүргізеді:

- Ақ қағаз бетіне суреттің пішіні сызылады;
- Желім сызылған сызық бойымен қылқаламмен жағылады;
- Жағылған желімнің үстіне ыдыстардағы құм себіледі.

Балалармен жұмыс барысында олардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, алынған нәтижеге талдау жасадым, жеке жұмысты жоспарладым.

Балалардың ұсақ қол моторикасын дамытып қана қоймай, дәстүрден тыс әдістермен жұмыс жасауды жетілдіріп, ерекше бейнелері арқылы өзінің «Менін» көрсету [4].

Жұмысты нәтижелі жүргізуде ата-аналармен тығыз байланыс орнаттым. Ата-аналардың балаларының балабақшада немен шұғылданатындығын, қандай жетістікке жеткендігін білу туралы ой мазалайтындығын ескере келе балалардың шығармашылығынан көрмелер ұйымдастырдым.

Қорыта келе мектепке дейінгі мекемелерде балалардың бейнелеу өнері арқылы шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін оқып үйретудің сан алуан әдістері және ең алдымен балалар дербестігін, белсенділігін, өмір құбылысын көркемдік тұрғысынан қабылдау әрқашанда дара, әрі таңдамалы.

Нәтижесінде балада көркем өнер туралы білімі қалыптасады, шығармашылық қабілеттері дамиды, авторлық бағытта бейнелей біледі, отбасы және балабақша ынтымақтастығы орнайды.

Әдебиеттер

1. «Балбөбек» бағдарламасы. Ы. Алтынсарин атындағы Қазақ білім академиясының республикалық баспа бөлмесі. – Алматы, 1999
2. Куцанова Л.В. "Конструирование и ручной труд в детсаде. – М.: Просвещение, 1990
3. Романова В.И. Дидактический материал по трудовому обучению. – М.: Просвещение, 1990

4. Методическая разработка по ознакомлению дошкольников с произведениями искусства в процессе занятий по изобразительности. – Алма-Ата, 1988

ПЛАТФОРМА 2: ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

ҒТАХР: 05.11.55

А.Ж. Оразбақов

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда Мемлекеттік университеті, Қызылорда қ.

ЖАСТАР ҚАЛАСЫ – АСТАНАНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АХУАЛЫ

THE CITY OF YOUTH - THE DEMOGRAPHIC SITUATION OF THE CAPITAL

Астана қаласы ежелден дала халқын өзіне тартқан қеруен жолдарының түйіскен жерінде орналасқан. 1830 жылы бұл жерде Сібір қазақтарының Ақмола қамалы орнатылды [1]. 1860 жылы Ақмола қамалының орнында қалыптасқан станицада 2 мың тұрғын болған екен. Бұлардың ішінде қазақ жанұялары да болған. 1862 жылы Ақмолаға қала дәрежесі берілген соң, қала халқы көбейе бастап, 1893 жылы 6428 адамға жетті.

1961 жылы Ақмола қаласының атауы Қазақстан және Сібір өңіріндегі тың жерлерді игерудің орталығы есебінде Целиноград деп өзгертілді [2].

1992 жылы Целиноград қаласына тарихи атауы Ақмола қайта беріліп Қазақстан Республикасының астанасына айналуына байланысты, 1998 жылы қалаға Астана атауы берілді [3].

Бір мемлекеттік астанасын екінші жерге көшірудің түрлі себептері бар. Солардың қатарында демографиялық себептері де ерекше орын алады. Астана Ақмолаға көшер алдында Қазақстанның солтүстігі миграция есебінен халқы азайып, ұлттық құрамы жағынан қазақтар кейбір этностарға қарағанда саны аз халге түскен кезең болатын. Бұған қоса бұрынғы КСРО кеңістігін қамтыған әлеуметтік-экономикалық күйзеліс кезеңінде «Қазақтың атының тұяғы тиген жердің бәрі қазақ жері емес» - деген сөздер естіле бастағанда астананы Ақмолаға көшіру Елбасының Қазақстанның тұтастығын, елдің тыныштығын сақтау жолындағы үлкен қадамы болды. Елбасының осы шешемі арқасында КСРО кезеңінде қалыптасқан елдің тұтастығына қауіп төндіретін демографиялық келеңсіздіктер жойыла бастады.

Қазақстан тәуелсіздігін алар қарсаңындағы 1989 жылы жүргізген санақ материалдары бойынша Астана қаласында 281252 тұрғын болған.

Кесте 1 – Астана қаласы тұрғындарының қала астанаға айналған жылдарындағы саны және өсім көрсеткіші

Жыл басындағы саны	Астана тұрғындарының саны	1 жылдағы өсімі, адам санымен	1 жылдағы өсімі, пайызбен
1989	281252		
1997	275 100		
1998	275 300	200	
1999	326 900	51 600	18,7%
2000	381 000	54 100	16,5%
2001	446 200	65 200	17,1%
2002	493 100	46 900	10,5%
2003	501 998	8 898	1,8%
2004	510 533	8 535	1,7%
2005	529 335	18 802	3,7%

2006	550 438	21 103	4,0%
2007	574 448	24 010	4,4%
2008	602 684	28 236	4,9%
2009	605 254	2 570	0,4%
2010	649 139	43 885	7,2%
2011	697 129	47 990	7,4%
2012	742 918	45 789	6,6%
2013	778083	35 165	4,7%
2014	811.529	33446	4,3%
2015.	852882	41353	5,1%
2016	872655	19773	2,3%
2017	972692	100037	11,5%
2018	1030577	57885	6%

1997 жылы қаладағы адам саны алдыңғы санақтан кеміп 275 100 тұрғынды құраған. Бұның себебі сол кездегі тек Қазақстанды ғана емес, бүкіл бұрынғы ҚСРО кеңістігін қамтыған әлеуметтік-экономикалық дағдарыс болды. 1997 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың ұсынысымен Елорданы Алматыдан Ақмолаға көшіру туралы шешім қабылданғаннан кейін жаңа астанадағы демографиялық ахуал өзгере бастады. 1998 жылы көптеген мекемелер жаңа астанаға ауысып, халықтың Ақмолаға көшу қарқыны өсіп, 1999 жылғы санақ мәліметтері бойынша қала халқы 326 900 адамға жетті. Қазақстанның барлық дерлік аймақтарында демографиялық тоқырау басталған кезде бұл өңір демографиялық өсім ошағы болды. XX ғасырдың соңы ХХІ ғасырдың басында Қазақстан әлеуметтік-экономикалық қиындықтардан шығып, дүние жүзінде саяси беделінің артуымен қатар Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың басшылығымен Астана қаласы кеңейіп жүздеген жаңа құрылыс нысандары ашылып, халық саны арта түсті. 2000 жылы Астана халқы 381 мыңға жетсе, 2001 жылы 446 200 адамды құрап, 2003 жылы 500 мыңнан асып, 2011 жылы 700 мыңдық асуға таяп, 2015 жылдың қаңтарында 852 985 адамды құрады [4]. Ал 2018 жылдың қаңтарында миллиондық деңгейден асып 1030577 адамды құраған.

Астана қаласы халқының өсу қарқыны өз кезеңінде дүние жүзінің барлық өңірлерінен жоғары болғанын және әлем демографтарының батыл болжауларынан да жоғары болғанын Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың мына сөздерінен көруге болады. «Астананың бас жоспары қаралған кезде мамандар арасында 2030 жылға қарай Астана халқының саны қанша болады деген сұрақ туындады. Осы мәселе төңірегінде мамандардың жауабы түрлі болды. Европалық мамандар өз әдіс-тәсілдерін пайдаланып қала халқының саны 650 мың тұрғын болады десе, жапондықтар 800 мың болады», - деді. Ал қазақстандық демографтар 1,5 миллион деп көрсетті. Бәріміз келісіп 800 мың тұрғын болады деген шешімге келдік. Бұл да Қазақстан 2030 стратегиясының уақытынан бұрын орындалғанының бір белгісі болды.

Астана қаласының халқы 3 ауданға бөлінген – 2017 жылдың 1 қарашасындағы мәлімет бойынша Алматы ауданында – 453 059 адам, Астана қаласы тұрғындарының 44,2% шоғырланған болса, Есіл ауданындағы тұрғындар саны – 189 330 адам я 18,4 % құрса, Сарыарқа ауданында 383 792 адам, яғни халықтың 37,4 % тұрып жатқан [5].

Астана қаласы халқының өсуінің екі жолы болды. Біріншісі – табиғи өсім, екіншісі – миграциялық өсім. Қазақстан тәуелсіздігін алған 1991 жылы Астанада дүниеге 4 821 нәресте келген болатын.

Кесте 2 – Астана қаласы халқының табиғи өсім көрсеткіші

Жылы	Туылған нәрестелер саны	Қайтыс болғандар	Табиғи өсім
1991	4821		
1998	3388	3054	334
1999	3605	2832	773
2000	4430	2932	1498
2001	4733	3264	1469
2002	5585	3410	2175
2003	6449	3286	3163
2004	7990	3374	4616

2005	9042	3618	5424
2006	10025	3724	6301
2007	12511	3590	8921
2008	15054	3307	11747
2009	15153	3130	12023
2010	17343	3177	14168
2011	17865	3290	14575
2012	19463	3505	15958
2013	21896	3499	18397
2014	24082	3578	20504
2015	26131	3865	22269
2016	27845	4051	23794
2017	28276	3902	24374
1998-2017	285687	73204	212483

Бұдан кейінгі жылдары бүкіл бұрынғы КСРО кеңістігін қамтыған әлеуметтік- экономикалық қиындықтарға байланысты бала туу деңгейі төмендеп, Астанада 1998 жылы 3 499 нәресте дүниеге келді. Ал жаңа ғасырда Астана кеңейіп, көптеген құрылыс орындары пайда болып, қала Қазақстанның саяси, мәдени, қаржы орталығына айнала бастаған соң, ондаған мың жас – Қазақстандықтар Астанаға көшіп келгесін, бала туу деңгейі өсіп, 2010 жылы қалада 17313 нәресте туылса, 2013 жылы 21861 нәресте, 2014 жылы 24 216 нәресте [6,6бет], ал 2017 жылы 28 276 бала дүниеге келді. Қазақстанның жаңа астанасы пайда болғаннан бері бұл қалада дүниеге 285 687 Қазақстан азаматтары келген. Осы жылдары қайтыс болған 73 204 Астана тұрғынын алып тастағанда 20 жылдағы табиғи өсім 212 483 адамды құраған.

Астана қаласындағы халықтың өсуінің екінші жолы миграцияның есебінен болды.

Кесте 3 – Астана қаласы халқының миграция есебінен өсуі

Жылы	Келген	Кеткен	Айырмасы
1999	61772	8530	+53242
		60 % шетелге кетті	
2000	68824	11118	+57760
		63 % шетелге кетті	
2001	62380	11004	+51376
		53 % шетелге кетті	
2002	15217	8456	+6661
		39 % шетелге кетті	
2003	15243	9871	+5372
		17 % шетелге кетті	
2004	24542	10356	+14186
		15 % шетелге кетті	
2005	26754	11075	+15679
2006	29450	11742	+17708
2007	31533	12218	+19315
2008	43900	19020	+24880
2009	49875	17996	+31879
2010	59391	25545	+33846
2011	59196	28061	+31135
2012	50834	31515	+18809
2013	47839	29962	+17877
2014	48107	30227	+17880
2015	31008	33496	-2488
2016	135489	59175	+76314
2017	135618	102107	+33511
1999-2017	996972	472030	+524942

Қала астана статусын алғанға дейін бұл жақтан халықтың үдере көшуі байқалса, Елордаға айналғаннан кейін Қазақстанның өзге де аймақтарынан мұнда қоныс аударушылар саны артты.

Миграция есебінен көбейіп жатқан Астана қаласы тұрғындарының негізін қазақ ұлтының өкілдері құрайды. Мысалы, 2014 жылғы Астанаға келгендер мен кеткендердің айырмасын құрап қалада тұрақтаған 17 920 адамның 16639-ы, яғни 92,9%-ын қазақтар, 2,3%-ын орыстар, 4,8% басқа ұлт өкілдері құраған [7].

Астана қаласы халқының миграция есебінен өсуінің 20,1% Ақмола облысының үлесіне тисе, 13,6% Оңтүстік Қазақстан облысына, 10,5% Қарағанды облысына 8,5%, Алматы қаласына, 8,1% Шығыс Қазақстан облысына, 39,2% басқа облыстарға, оның ішінде Қызылорда облысына тиесілі.

2014 жылдан бастап қабылданған Қазақстанның солтүстік, шығыс, батыс өңірлеріндегі оқу орындарына Қазақстанның Оңтүстік өңірлерінің жастарын қабылдаудың мемлекеттік «Серпін» бағдарламасына сәйкес Қызылорда және Оңтүстік Қазақстан жастарының үлесі Астана қаласы халқының құрамында көбейеді деп күтілуде.

Астана құрылысы басталған кезде қалаға келушілердің денін үйленбеген жастар құраса, қазір олардың ішінде үйленгендер, баласы барлар үлесі көбеюде. Мысалы 2013 жылы Астанаға келген 47839 адамның 14135-і, я 29,5% ата-анасына еріп келген он бес жасқа дейінгілер болған. Жалпы алғанда миграция есебінен Астана қаласы 20 жылда 524 942 адамға көбейген.

Байқап отырсаңыздар соңғы 20 жылдағы көрсеткіштерге сәйкес Астана қаласы халқының 51% басқа өңірлерден келгендер есебінен қалыптасқан. Тағы 20-25% Астанада дүниеге келсе де басқа өңірлерден келгендердің жанұяларында дүниеге келгендер.

Қаланың экономикалық жағынан өсуі әлеуметтік, мәдени инфрақұрылымының кеңеюі мен жақсаруы – бұл қалаға Қазақстан жастарын көптеп тартып, Астананы шын мәніндегі жастар қаласына айналдырды.

Кесте 4 – Астана қаласында тіркелген некелер мен ажырасулар саны

Жылы	Некелер саны	Ажырасулар саны	Бір жылда тіркелген некелерге келетін ажырасулар %
1998	1794	1128	63 %
1999	1809	695	38 %
2000	1842	844	46 %
2001	2153	953	44 %
2002	2429	928	38 %
2003	2870	1142	40%
2004	3304	1134	34%
2005	4022	1242	31 %
2006	4690	1260	27%
2007	5459	1508	28 %
2008	5832	1616	28 %
2009	6707	2040	30%
2010	7379	2011	27 %
2011	8633	2521	29%
2012	9378	2625	28 %
2013	10573	3236	30 %
2014	11399	3541	31 %

Бұл қала көптеген жас отаулардың, жаңа жанұялардың құрылған қаласы болды. Егер 1991 жылы қалада 989 жанұя құрылып некелерін тіркесе, 2014 жылы тіркеген некелер саны 11324 –ке жеткен. 1991 жылы 283 адамға 1 некеден тіркелсе, 2014 жылы 75 адамға 1 некеден келген. Қарапайым сөзбен айтқанда некелер саны 11 есе өскен. Астана қаласында некеге тұрудың орташа жасы әйелдер арасында-25,3 жас болса, ерлер арасында-27,5 жасты құраған.

Мұнда тіркелген некелер саны Астана үшін аз болып саналады. Себебі Астана қаласының халқының саны 2012 жылы республика халқының 4,4% құраса, Астана қаласында

тіркелген некелер саны жалпы Республика бойынша тіркелген некелердің 2,5% құраған. Демек, бұл қалада отбасын құрмаған жастар әлі көптеп саналады.

Өкінішке орай, Астана қаласындағы әлеуметтік, экономикалық жағдайдың шешілуі, бала күтіміне қатысты мәселелердің қол жетімдігі кейбір жанұяларда қалыптасқан келіспеушіліктердің ажырасу арқылы шешілуіне әкелуде. 1991 жылы қалада 445 ажырасу фактісі тіркелсе, 2014 жылы 3541 жағдай тіркеліп, 8 есе өскен.

Астанада халықтың жылдан жылға күрт өсуіне байланысты ажырасу фактілерінің үлесі де өсуде. Қазір Астанада жылына 100 неке қиылса, 29 ажырасу тіркелуде. Бұл әрине осы қалада 1998 жылы тіркелген 100 некеге келетін 63 ажырасудан, онан кейінгі жылдардағы 100 некеге келетін 46 я 44 ажырасудан аз. Бірақ қазағы көбейіп келе жатқан қала үшін, әрине жоғары. Қазақстан бойынша қазіргі таңда орташа алғанда 100 некеге 28-29 ажырасудан келеді. Ал қазағы 97% құрайтын Қызылордада 100 некеге 20 ажырасудан келеді. Астанадағы ажырасу фактілерінің азайғандығын қалада қазақ ұлты өкілдерінің көбейгенімен байланыстыруға болады деп ойлаймын. Бұның дәлелі есебінде өзімізге жақын, қазақтан басқа ұлт өкілдері көп Байқоңырды алуға болады. Мұнда әр 2 некенің біреуі ажырасумен тынуда.

КСРО ыдырағаннан кейін бірқатар Ресей зиялыларының тарапынан қазақ жеріне байланысты теріс пиғылдағы ойлар айтылды. Осы тұрғыдан қарағанда, ҚР Президентінің астананы Қазақстанның солтүстігіне қарай көшіргені Қазақстанның солтүстігіндегі этнодемографиялық проблемаларды шешудің бастамасы болды.

Кесте 5 – Астана қаласында тұратын этнос өкілдерінің саны мен қала халқы құрамында алатын пайызы

Этностар	1989	1999	2012	2014	2018	1989-2018 жылдардағы өсімі
Қазақтар	49798	133585	540815	605051	805718	+1617%
	17,71 %	41,83 %	72,80 %	74,29 %	78,18	
Орыстар	152147	129480	128928	132103	138175	-9,2,%
	54,10 %	40,55 %	17,35 %	16,22 %	13,41	
Украиндар	26054	18070	13453	13736	14176	-45,6%
	9,26 %	5,66 %	1,81 %	1,69 %	1,38	
Немістер	18913	9591	7930	8406	9243	-51,1%
	6,72 %	3,00 %	1,07 %	1,03 %	0,90	
Белорустар	8220	5761	3834	3913	4052	-50,7%
	2,92 %	1,80 %	0,52 %	0,48 %	0,39	
Поляктар	2412	2537	2412	2535	2687	+11,4%
	0,98 %	0,79 %	0,32 %	0,31 %	0,26	
Татарлар	9339	8286	9937	10425	11624	+24,4%
	3,32 %	2,59 %	1,34 %	1,28 %	1,13	
Өзбектер	640	429	8166	8736	10642	+1662%
	0,23 %	0,13 %	1,10 %	1,07 %	1,03	
Қырғыздар	94	196	3400		4741	+5043%
	0,03 %	0,06 %	0,46 %		0,46	
Кәрістер	1329	2028	4981	5533	6549	+492%
	0,47 %	0,64 %	0,67 %	0,68 %	0,64	
Азербайжандар	997	902	2978	3221	3811	+382%
	0,35 %	0,28 %	0,40 %	0,40 %	0,37	

Мұның айқын көрсеткіші 1989 жылы Целиноград қаласындағы қазақтар саны 49798 адамды яғни 17,7% құраса, 2018 жылы 805708 адамды, 78.18% құраған, орыстар саны 1989 жылы 152 147 адам 54,1%-дан 2018 жылы 138175 адамға, 13,4%-ға дейін кеміген.

Орыстардың және орыс тілдес этнос өкілдері жастарының шетелге не тарихи отанына көптеп кетіп, бала тууға қабілетті жастағы өкілдерінің саны азаюына байланысты, қазір

Астана қаласында дүниеге келіп жатқан нәрестелердің дені қазақ ұлтының балалары. Мысалы, 2014 жылы дүниеге келген 24 216 Астана қаласының тұрғындарының 20 325, яғни 84,1% қазақтар болса, 8,38% орыстар құраған [8,10 бет]. Дегенмен 2016 жылдан орыс тілдес халық өкілдерінің саны Астанада азда болса көбейіп келеді.

Осы жерде басқа ұлт өкілдерінің Қазақстанға, Астанаға қалай келгенін атап ету керек. Олар: кезінде патша үкіметі айдауға жіберген сол кездегі жүйеге қарсы шыққандар, Столыпіннің аграрлық реформасы кезінде келгендер, ұжымдастыру кезінде кулак деп кеңес үкіметі қуғындағандар, соғыс алдында және соғыс кезінде Қазақстанға депортацияланған миллионнан астам халықтар және тың жерлерді игеру кезіндегі Қазақстанға келген 2 миллионнан аса тың игерушілердің өкілдері мен ұрпақтары.

Астана қаласы тұрғындарының 212483-і яғни 28,6% 0-19 жас аралығындағылар ал 47016 яғни 6,3% 60 жастан асқандар. Демек халықтың 65% жұмыс істеуге қабілетті жастағылардан тұрады. Бұл мәлімет басқа облыстарға қарағанда Астана қаласында жұмысқа қабілетті жастағылардың артық екенін көрсетеді. Мысалы Қызылорда облысы бойынша 0-19 жас аралығындағылар 287 273 адамды, яғни 40,3% құраса, 60 жастан асқандар 50799 адамды, 7,1% құрайды. Демек облыс бойынша жұмысқа қабілетті 20-60 жас аралығындағылар 47,4% құрайды. Байқап отырсаңыздар Астанадағы жұмысқа қабілеті жастағы адамдар саны 92121 адамға, демек 12,4%-ға артық.

Жаңа астанаға жастардың жан-жақтан ағылуы нәтижесінде, Астана қаласы Қазақстанның бірқатар солтүстік, шығыс өңірлеріне қарағанда халықтың қартаю деңгейінен алшақ тұр. Бірақ кейбір ұлттар, әсіресе орыстарда, украиндарда, татарларда, белорустарда жас балалар мектеп бітіргеннен кейін оқуын жалғастыру үшін көршілес Ресей облыстарына көшуіне байланысты және көп жағдайда оқуын бітіріп сол жақта қалып қоюына байланысты бұл этностарда қарттар санының этнос құрамындағы деңгейінің көп болуынан қартайған этнос қатарына жатқызылуда. Оның мысалы туғандар мен өлгендердің үлес салмағынан көруге болады. 2014 жылы Астанада 20 325 қазақ әйелі бала туса 1 617 қазақ дүниеден өтті. Қайтыс болған бір қазаққа 12,6 нәрсетеден келеді. Орыс ұлтында 2002 орыс әйелі бала туса, дүниеден 1150 адам өткен, бір қайтыс болғанға 1,7 нәрсетеден келеді, 263 дүниеге келген татарға 117 қайтыс болған татар келіп, коэффициент 2,2- ден келсе, украиндарда 0,9 –дан, белорустарда 0,89-дан келген [8].

Қазақ ұлты қартаю деңгейінен алшақ тұрса да, қариялары көп басқа ұлттардың есебінен Астана қаласының қартайған қала атануына ілігуіне себебі тиюі мүмкін.

2009 жылғы санақ мәліметтері бойынша 15 жастан асқан Астана қаласы тұрғындарының 80% қазақ тілін түсінеміз десе, 64% қазақ тілінде жазамыз және оқимыз деген. Егер бұл кезде қала халқының 69% ғана қазақтар болғанын ескерсек, қазіргі кезеңде алға басушылық барын көруге болады.

2014 жылғы мәлімет бойынша Астана қаласы тұрғындарының 97% Қазақстан азаматтары болса, 3% шетел азаматтары болған. Олардың көбі Өзбекстан (35%), Ресей (23%), Түркия (12%) азаматтары.

2011 жылғы мәлімет бойынша Астанада шетел капиталының қатысуымен 1086 өндіріс орындары мен мекемелер жұмыс істеген. Бұған қоса Астанада шет елдердің елшіліктері мен консульствалары орналасқан.

Соңғы санақ мәліметтері бойынша Астана қаласы тұрғындарының 73% ислам дінін, 23% христиан дінін ұстанатындықтарын білдірген.

Кез келген мемлекеттің астанасы сол ел азаматтарының қызығатын, сонда баруға, болашағын сонымен байланыстыруға тырысатын орталығы болып табылады. Біздің астанамыз аз уақыттың ішінде көптеген сәнді құрылыстарымен, экономикалық, мәдени, әлеуметтік орталықтарымен және сонда өткен дүние жүзілік іс-шараларымен Қазақстанға ғана емес, әлемге танымал болып, Евразия құрлығында өзінің биік орнын алды.

Осыдан 5-6 жыл бұрынғы жорамал бойынша 2020 жылға қарай Астана қаласының халқы 960 мыңға, 2050 жылға қарай бір миллион екі жүз мыңға жетеді делінген. Бірақ қазіргі даму көрсеткіштеріне сәйкес миллионнан асқан Астана қаласы тұрғындарының саны 2050 жылға қарай 2,5-2,6 миллионға жетуі мүмкін. Мұның мүмкіндігін салыстырмалды түрде Астана қаласының қазіргі демографиясының дамуынан көруге болады. Астананың жастар қаласы екенің мектепке дейінгі мекемелер, мектептер, колледждер мен жоғарғы оқу орындарының жылдан-жылға артып келе жатқанынан көруге болады. Жастардың оқуға, түруға көнілі түскен Астана қаласының алдағы уақытта өсіп кенекіне сеніміміз мол.

Әдебиеттер

1. ҚР ОММ 338 қор, 1 тізбе, 693 іс.
2. Словарь современных географических названий, Екатеринбург, У – Фактория, 2006
3. Указ Президента Казахстана от 6 мая, 1998 г № 39941 «О переименований города Акмолы – столицы Республики Казахстан в город Астана – столицу Республики Казахстан»
4. 2015 жылғы қаңтар-ақпан айларындағы Астана қаласындағы халық санының өзгеруі туралы., Астана қаласының статистика департаменті. 2015 жылғы 6 наурыз, 2 бет.
5. Численность населения Астаны на 1 ноября составила 1,026 млн человек.. // ИА «Zakon.kz»7
6. Естественная движение население города Астаны за январь-декабрь 2014г., Астана., Департамент статистики города Астаны, 2014 жыл, 15 бет.
7. Миграция население города Астаны за январь-декабрь. 2014 года. Астана. Департамент статистики города Астаны., 2014., 20 бет.
8. 2014 жылғы қаңтар-желтоқсандағы Астана қаласы халқының табиғи қозғалысы, Астана. Астана қаласының Статистика департаменті. 2014., 15 бет.

ҒТАХР: 17.01.09

Б.Р. Тубекбаева, М. Өндірқан

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті
Абай институтының мамандары, Семей қ, btubekbaeva@mail.ru
ondirkan@mail.ru

**ҰЛЫ ДАЛА ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ: ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ КӨРКЕМ АУДАРМА,
МӘДЕНИЕТ ПЕН ТАРИХ**

**VALUES OF THE GREAT STEPPE ARE: LITERATURE AND LITERARY TRANSLATION,
CULTURE AND HISTORY**

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында еліміздің рухани жаңғыруы мен білімді ұлт, ұлттық тәрбие ерекше атап көрсетілген. Рухани жаңғыру арқылы ұлттық салт-сана, әдет-ғұрып, мәдени дәстүрлерді берік сақтай отырып қана жаңа заман жетістіктерімен, жалпы адамзаттық құндылықтармен байыта аламыз. Мемлекеті, халық үшін, ұрпақтың келешегі үшін заманның талабын зерделеп, одан өтудің жолын білімімен іздейді. Адамды, халықты бұндай дәрежеде ойлауға жетелейтін ұлттық сана. Ұлттық сана елдің тарихы мен мәдениетіндегі тәжірибелер арқылы ұрпақтың уақытымен үйлессе елдің тұтас ұлттық зердесі қалыптасады немесе заман талабына сай өрісін кеңейте түседі. Осыған байланысты мақалада білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт екендігі атап көрсетілген. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді. Яғни білім әлемдік, тәрбие ұлттық болуы керек. Алдыңғы қатарлы елдердің біріне айналуымыз үшін әрбір Қазақстан азаматы жаңаша ойлап, алға мақсат қойып, кез-келген игілікті іске ынта мен жігерді танытып, қоғамдық сананы жаңарту жолында тер төгуі қажет.

Дамудың жаңа кезеңінде алдымен ұлттық құндылығымыз: ұлттық әдебиетіміз, тарихымыз бен мәдениетіміз сақталуы керек. Бар саладағы жаңғыру арқылы біз жарқын болашаққа жол саламыз. Сол ұлттық құндылықтарымыздың бірі ұлттық әдебиетімізге келер болсақ, ұлттық әдебиет өз өмірімен, өз ағымымен тіршілік етеді. Әрине, ол сол халықтың тарихымен, оның барлық даму жағдайларымен байланысты және басқа халықтар әдебиетімен қарым-қатынаста болады. Осы қарым-қатынас ішінде аударманың орны ерекше. Сонымен қатар, аударма – ақынның дүниетанымдық қорын байытудың баға жетпес көзі ретінде белсенді қызмет атқарады. Аударма жалпы адамзат атаулының танымдық рухани алмасуы нәтижесінде мәдениет пен өркениеттің дамуына, санасының өсуіне, дүниетанымының кеңеюіне апаратын бірден-бір жол.

Әлем халықтары әдебиетінің бір-бірімен байланысуында, ғылым мен әдебиет салаларында халықаралық ынтымақтастықтың дамуында аудармалардың маңызы зор. Аударма ұғымының қолданылу аясы өте кең. Бір тілден екінші тілге поэзиялық және

прозалық шығармалар, публицистикалық мақалалар, ғылыми әдебиеттер, ресми іс қағаздар, саяси және қоғам қайраткерлерінің сөйлеген сөздері, сонымен қатар әр түрлі тілде сөйлейтін адамдар тіл табысу үшін аудармашылардың көмегін қажет етеді. «Аударма» сөзінің астарында белгілі бір тілдегі сөйлеу тілін – ауызша немесе жазбаша мәтінді, сөзді басқа тілде қайталап жеткізу жатқаны белгілі. Сонымен бірге, аударма – сөйлеу қызметінің бір түрі болғандықтан, оның мақсаты сөз сөйлеу құрылымын қайта құру болып табылады, нәтижесінде мазмұнның өзгеріссіз жоспары сақталумен бірге, ойды жеткізу жоспары да өзгереді, бір тіл екіншісімен ауыстырылады.

Біз енді осылардың ішінен көркем әдебиет саласындағы аудармалар туралы сөз етпекпіз. «Аударма» сөзі жалпыға түсінікті, әрі көпшілікке белгілі болып табылады. Осыған қарамастан, бұл адам әрекетінің арнайы бір түрі және жемісі болғандықтан, ол ғылыми-терминологиялық анықтауды қажет етеді. Аудармашылардың өздері де «көркем аударма» ұғымына нақты анықтама беруге қиналады. Кейбір әдебиетшілер «аударма-түпнұсқаға негізделіп, түпнұсқаның басқа тілдегі көшірмесі» болу керек деген пікір айтады. Басқаша айтқанда, аударма түпнұсқаға толық сәйкес болу керек. Бұл арада «сәйкестік» деген ұғымға тоқталу керек сияқты. Егер бір шығарма екі түрлі тілде, екі түрлі мәдени-тарихи жағдайда өмір сүрсе, онда «сәйкестік» тек шартты түрде ғана болмақ.

Көркем аударма – әдеби шығарманың бір тілден екінші тілге аударылған нұсқасы, көркем әдеби шығармашылықтың бір саласы және де түпнұсқасының стильдік, көркемдік ерекшеліктерін мейлінше нақты сақтап көрсету. Ал түпнұсқасының көркемдік жағын дұрыс жеткізу, яғни аудармашы туындының образдық әлемін, автордың идеясын, позициясын және стилін нақты, дәл көрсете білуі – бұл аудармадағы басты ерекшеліктің бірі. Аудармашының шығармашылық тәсілі негізінен оның дүниетанымына байланысты. Өзінің дүниетанымына сәйкес аудармашы өзі таңдап алған шығармалардағы көркем шындықты мазмұн мен түр бірлігінде, жекеден жалпыға дейінгі тұтастықтың байланысында бейнелейді.

Аудармашының дүниетанымын жеке сөздер мен тіркестерден және де көбінесе тұтастай әдеби элементтен, яғни мәтіннің аяқталған үзінділерінен іздеуге болмайды. Көп жағдайда осынау дүниетанымның мәні де аудармашының түпнұсқаға деген жалпы қатынасынан аңғарылады. Ол аударатын шығарманы таңдап алуынан басталып, оның стилін қабылдап, түсінумен аяқталады. Аудармашының дүниетанымы түпнұсқа аудармасы түрі мен мазмұнының бірлігін қарастырып қана қоймай, аудармадағы ұлттық түрді сәйкестіру туралы мәселені де осы бірлікте шешеді. Орта ғасырлардан бастап, қазақ әдебиетінде де шығыста бұрыннан белгілі сюжетті арқау ете отырып шығарма жазу дәстүрі болған. Оларды бүгінгі дәуірде қалыптасқан мағынада аударма деуге келмейді. Олар кейде еркін аударма деп саналғанмен, шынында төлтума шығарма сипатына ие болған. Шынайы аударма қалайда түпнұсқаға сәйкес болуы шарт. Көркем аударма түпнұсқаға мағынасы қаншалық жақын келетініне орай дәлме-дәл аударма, еркін аударма, сәйкес аударма деп ажыратылады. Көркем аудармада әдеби шығарма бастан аяқ сөзбе-сөз тәржімаланбайды, сөздердің мағынасын, көркемдік қуатын, бейнелік әсерін неғұрлым толық жеткізу мақсат етіледі.

Әсіресе, поэзиялық шығармалардың аудармаларында кейбір еркіндіктер болмай қоймайды. Оның себебі, әр тілде қалыптасқан сөз қолдану тәсілдері ерекше болып келеді. Сондықтан бейнелі сөздерді көшіріп, сол түпнұсқадағы қалпын сақтап жеткізу мүмкін емес. Басқа тілде айтылған ойдың жалпы мағынасын жеткізуден гөрі, сол әдебиетке тән көркемдік ойлау, бейнелеп сөйлеу, сөз қолдану өзгешеліктерін дәл келтіру әлдеқайда қиын. Ал, онсыз көркемдік ой – сезімнің әсерлілігі де толымды болмайды.

Көркем аударма тұтастай кешенді: ақпараттық, эстетикалық және қоғамдық-саяси міндеттерді атқарады. Аударма оқырманды шығармалармен, зерттеушілермен, автормен, басқа халықтар әдебиеті, мәдениеті, өмірімен таныстырады. Аударма сондай-ақ отандық түпнұсқалық туынды жасауымен, эстетикалық құндылықтарымен оқырман талабын қанағаттандырады, ол түпнұсқалық көркем шығарманың дамуына ықпал етеді, әдебиеттің, тілдің, мәдениеттің интернационалдық қатынасының құралына айналады. Аударма оқырманды түпнұсқаға жақындатады, соның нәтижесінде басқа ұлт тілін оқып, үйренуге көмектеседі, бағыт береді.

Көркем аударма – көркем шығармашылықтың түрі ретінде онда аудармашының дүниетанымы мен тәсілі, шығармашылық дербестігі әрі аудармадағы, әрі түпнұсқадағы ұлттық ерекшелігі айқындалады. Аудармашы неғұрлым талантты болған сайын, оның дербестігі де нақтылана түседі. Аудармашы міндеті автордың дүниетанымына, мәнеріне,

стилистикалық сипатына бойлау, сонымен қатар шама-шарқынша бұл дүниетанымды, мәнерді, стильді туған тілінің құралдарымен барынша мәнерлі, әдемі жеткізе білу. Теориядан нақты іс-тәжірибеге сүйенсек, әрбір аударма аудармашының дербестігін танытуы керек, басқаша болуы мүмкін емес. Әрине аудармашының дербес сипаттағы қасиеттерімен қатар, жоғарыда аталған жайлар ескерілуі тиіс. Дербестік аудармашы талантының қайталанбастығы деген ұғым береді. Аудармашыға қажет қасиеттер – терең, жан-жақты білім, ақындық-жазушылық қабілет, үлкен шеберлік, талант, мол тәжірибе, екі немесе көптеген тілдерді жетік меңгеру, кәсіби мамандану және үздіксіз іздену, шығармашылықмашықтану, шабыттану, елестету кендігі, түйсіну тереңдігі, сезімталдық даралығы, тіл байлығы. Аудармаға құштарлық, қызығушылық, ұлт әдебиеті мен автор шығармасының жауапкершілігін жете түсіну және т.б.

Көркем аударма – коммуникативтік қызметтің айрықша түрі. Көркем мәтін аудармасын жүзеге асыру кезінде аудармашы тек бір жақты аударма ауқымында қалып қоймауы тиіс. Ұлттық рухани мұра аясында мәдениетаралық, мәдени-этникалық және көркемдік коммуникациясының айрықша түрі ретінде қарастырылуы жөн.

Көркем аударманың мақсаты – шет тілін білмейтін оқырманды сол халықтың шығармаларымен әлем әдебиетінің озық үлгілерімен, классикалық туындылармен таныстыру. Шығарманың көркемдік ерекшелігін, дербес құрылымдық сипатын, ұлттық колоритін сақтау – аудармашының табысқа жетуінің басты кепілі. Мұндай жетістікке жету үшін аудармашы бірінші кезекте түпнұсқаның көркемдік мазмұнымен бірге, философиялық рухын, әлемін терең сезінуі тиіс, бұл үшін талантты аудармашы болу аз, нағыз әдебиетші, энциклопедист, ғалым болуы қажет.

Ұлттар арасында дәстүрлі түрде аударма жасау кеңестік идеологияның негізгі бағыттарының бірі болды. Қазір бұл үрдіс ТМД елдеріндегі экономикалық-әлеуметтік жағдайдың ықпалынан әдеби дамудың тежелуіне байланысты бәсеңсіп қалды. Алайда, орыс аударма өнері көркем шығармалар болсын, басқа ғылым, өнер салалары аудармасы болсын жан-жақты жандану үстінде. Әлем көркем әдебиетінің үздік үлгілері мен аударматануға қатысты зерттеу еңбектерін сол халықтың тілінен ана тілімізге тікелей аудару ісін жеделдету маңызды. Еліміздің рухани жаңғыру жолында мәдениет, ұлттық әдебиетіміз алдыңғы қатарда жүруі тиіс. Осы мақсатта аударманың барлық саласын жетілдіру – білім мен ғылымды, мәдениетті жаңа деңгейге көтеру мүмкіндігіне жол ашады.

Жалпы айтқанда, ұлттық құндылықтарымызды халық санасында қайта жаңғырту, ұрпақтар арасында кеңінен насихаттау мақсатын алға қойып, кез-келген игілікті іске ынта мен жігерді танытып, қабілеттілікті көрсете білу, өмір жолында өз ісіне адалдық танытып, өзіне бағындырған құндылықтарды халықтың игілігіне айналдыра алатын деңгейге қол жеткізу, сол арқылы мемлекетінің мүддесіне, ұлтының болмысына күш беруге және детарихымызды терең танып, дәстүр құндылығын дәріптей білуге ұмытылуымыз қажет.

Әдебиеттер

1. Алдашева А.М. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы, 1999. – 161 б.
2. Жұмабекова А.Қ. Аударматанудың негіздері : Оқу-әдістемелік құрал. – Алматы, 2012. – 296 б.
3. Әуезов М. Көркем аударманың кейбір теориялық мәселелері. // Көркем аударманың мәселелері. Мақалалар жинағы. – Алматы: Қазақ көркем әдебиет баспасы, 1957.
4. Талжанов С.О. О переводах и переводчиках. / Аударманың лексика – семантикалық мәселелері: (тәжірибелер, толғаныстар, топшылаулар). – Алматы: Ғылым, 1987. 5.

Ө.С. Түкібаев, М. Абдуллаева
Өңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент қ.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯ НЕГІЗДЕРІ

BASICS OF MEDICAL TERMINOLOGY

Бүгінгі күні қазақша медициналық терминологияның дамуын екі кезеңге бөліп қарауға болады: алғашқы кезеңдегі мақсат медициналық терминдердің баламаларын іздестіріп, табу болса, қазіргі кезеңдегі мақсат әртүрлі қолданылып жүрген атауларды бірегейлеп, біріздендіру жұмысы.

Кеңес өкіметі саясатының нәтижесінде қазақ тілінің қолданылу аясының тарылғандығы соншалық, білім-ғылымның барлық салаларында, соның ішінде медицина саласында да қазақ тілінде білім беруді бастау үрдісі үлкен қиыншылықтарға кездескені белгілі. Себебі, көптеген медициналық терминдердің қазақ тіліндегі баламалары белгісіз болды. Сондықтан қазақ тілі мемлекеттік мәртебе алған алғашқы жылдардағы негізгі мақсат – латын, грек, орыс тілдеріндегі медициналық терминдердің баламаларын тауып қолдану керек болды. Алғашқы кездері қазақшасы жоқ сияқты болып көрінген көптеген терминдердің өз тіліміздегі баламаларының табылғанына қуандық (лучевая кость-көрі жілік, череп-бассүйек, фасция-шандыр, подвздошная кишка-мықын ішек, орта-қолқа және т.б.).

Сол 1991 жылғы уақыттан бері, жыл сайын медицинаның барлық салаларында қазақ тілінде жарыққа шығып жатқан оқулықтар, сөздіктер, ғылыми еңбектер саны көбейе түсті, яғни медицина салаларының терминдерін іздестіру, зерттеу жұмыстары қарқынды жүргізілді. Осы уақытта көптеген анатомиялық және клиникалық терминдердің көптеген ұтымды баламалары қолданысқа енді. Сонымен қатар, шығып жатқан еңбектердегі біраз терминдер әрқалай беріліп жүрді. Мысалы: тонкая кишка – аш ішек, жіңішке ішек, ащы ішек; желчный пузырь – өтқуық, өт қалта, өт қапшығы, өт қап, өтқабы және т.с.с.

Терминологияның белгілі бір даму кезеңінде терминдердің осылай әртүрлі қолданылуы әлемнің бұрыннан жоғары деңгейде дамыған тілдеріне де (ағылшын, неміс, орыс т.б.) тән құбылыс екенін атап айтқымыз келеді. Терминология мәселелерімен арнайы айналыспаған мамандар мұны түсіне бермей, бір ғалымның ұсынған терминін екіншісі сынға алып жатады, бұл жағдайда бір-бірін қатаң сынға алмай, терминдер жайында ой алмасып, ортақ пікірге келуге жол ашу керек. Бұл жөнінде Ресей медициналық Ғылымдар Академиясының академигі В.В. Куприяновтың: «Орыстың анатомиялық терминологиясын құру, жасау өте қиын жұмыс екен. Оған 100 жылға созылған уақыт кеткеніне таңдануға болмайды» – деген пікірінің (1981 ж) біздерге де тікелей қатысы барын атап өткен жөн.

Сонымен, қазақ тілінде көптеген еңбектердің жарыққа жығыуының нәтижесінде, алғашқы кезеңдегі мақсат – медициналық терминдердің баламаларын іздестіріп, табу жұмыстары аяқталып, екінші кезеңнің мақсаты – терминдердің сапасын арттырып, жоғары деңгейге көтеретін, яғни әртүрлі қолданылып жүрген атауларды бірегейлеп, біріздендіретін уақыт келді.

Осы мақсатта республикалық педагогикалық ғылымдар академиясы басқармасының төрағасы, академик Асқарбек Қабыкөнұлы Құсайыновтың басшылығымен, 1999-2000 жылдары ғылымның түрлі салалары бойынша, әрқайсысы 4000-5000-дей терминдерді қамтитын 31 томдық қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздіктер топтамасы жарық көрген еді. Бұл сөздіктер қазақ тіліндегі терминдерді бірегейлеу үрдісіне өз үлесін қосып, айтарлықтай еңбек атқарды. Әрине, осы сөздіктер шыққаннан кейінгі уақытта ғылым, техника, медицина, мәдениет және басқа өндірістік салалар даму үстінде болды, осыған сәйкес қазақ терминологиясының ауқымы кеңейіп, дами түсті, жаңа терминдер, сұрақтар пайда болды. Осыған байланысты 2012-2014 жылдар аралығында 31 томдық сөздіктер топтамасы мамандар тарапынан қайтадан талқыланып, өзгертіліп, толықтырылып, 30 том түрінде 2014 жылы баспадан шықты.

Осы сөздіктер топтамасының 14-ші томы медицина саласына арналды, бұл сөздіктің 2000 жылы жарық көрген бірінші басылымында 5000 терминдер қамтылса, соңғы басылымда

12000-нан аса терминдер қамтылды. Бұл сөздікті дайындауға медицина саласы бойынша терминология мәселесімен көп уақыттан бері айналысып жүрген белгілі ғалымдар мен мамандар қатысты. Солардың ішінде профессорлар: Ө.Н. Нұрмұхамбетов, Ж.Б. Ахметов, Д.К. Қияшев, А.Ж. Нұрмақов, доценттер: Л.Ө. Ысқақова, С.Б. Сламжанова және тіл мамандары: ф.ғ.к. А. Әмірбекова, Н.А. Төлеева, осы сөздікті дайындауға белсене атсалысты. Бұл жұмысты жүзеге асыру барысында медицина саласы бойынша жарық көрген терминологиялық сөздіктер, оқулықтар және ғылыми еңбектер кеңінен пайдаланылды. Авторлар ұжымы талас тудырып жүрген терминдерді талқылап көптеген атауларда бірегейледі. Ал бір шешімге келе алмаған кейбір терминдер басқа сала мамандарымен болатын ортақ талқылауға ұсынылып отырды.

Әдебиеттер

1. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. – Медицина. –2004
2. Ахметова М.А. Медицина терминдерінің сөздігі. – Алматы – 2005
3. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. Москва, – 2003
4. М.Н. Чернявский. Латинский язык и основы медицинской терминологии.: учебник. -3-е изд., испр. и доп., – М.: Шико, 2007
- 5.Элементы латинской грамматики в таблицах и схемах: анатомическая терминология. –Н. Новгород: Изд-во НГМА, 2006

МРНТИ: 37.18.13

Т.Н. Калтаева, Ә. Ерғалиқызы, Ж.Д. Ахметова, Г.Е. Берікханова
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ЕСЕПТЕР

MATHEMATICAL LITERACY PROBLEMS

2017 жылдан бастап ҰБТ форматының өзгергендігі баршаға аян. «Математикалық сауаттылық» деп аталатын жаңа ұғым енгізіліп, осы атаумен ол ҰБТ – да «міндетті пән» ретінде көрініс тауып отыр.

Бұл не? Қандай пән? Қандай сұрақтар болады? Осындай бірнеше ондаған, тіпті жүздеген сұрақтардың пайда болғаны да рас.

PISA бағдарламасы бойынша қазіргі мектеп бағдарламасына жаңадан «математикалық сауаттылық» бағалау бағыты енгізіліп отыр. Жаңа форматтағы сынаққа қойылған талап бойынша да бұл пән түрі ретінде оқушы мен мұғалімге аса қиындық туғызуда. Осыған дейін математика жалпы ғылым саласы ретінде оқытылып, математикалық сауаттылық жеке дара қарастырылмағандықтан мектеп мұғалімі бұл бағытты қалай оқыту, қалай даярлау керектігінде қиыншылыққа тіреліп келген еді. Сонымен қатар математикалық сауаттылық мазмұны нені қамтиды, неге аса мән беру керек, тапсырмалар мазмұны мен жүйесі қалай құрылады деген сұрақтар мектеп мұғалімін жиі мазалайды.

Математикалық сауаттылық ұғымында негізгі тірек пәнді меңгеріп алу емес, функционалдық сауаттылыққа мән беру қажет. Функционалдық сауаттылық математикалық білімді дербес және қоғам арқылы әртүрлі талапты қанағаттандырады. Осыған сәйкес әрбір оқушының математикалық білімін есеп шешуде әртүрлі тәсілді интуиция және ойлану арқылы шығаруда негізгі назар аударамыз. Бұл үшін оқушыда белгілі мөлшерде математикалық білім және білік болуы керек, математикалық деректер, терминдерді, стандартты әдіс, стандартты әрекет және белгілі әдіс қолдану есептелмейді.

Біздің ойымызша, математикалық сауаттылық – біріншіден, математиканың адам өмірінде алатын орнын түсіну, екіншіден, математиканың негізгі ұғымдары мен анықтамаларын білу, үшіншіден, математиканың ережелері мен теоремаларын және математикалық аппаратты нақты проблемаларды шешуде ұтымды қолдана білу.

Мектептегі математика курсындағы кейбір тақырыптарды оқытудың қолданбалы бағытын нығайту үшін, есептер жүйесіне практикалық жағдайды модельдеуге

математикалық білімді қолдануды көрнекі көрсетуге немесе керісінше, қандай да бір математикалық модельмен сипатталатын әр түрлі табыстарға мысалдар келтіру арқылы формуланың практикада қолданылуын, математиканың рөлін, абстрактілі ғылым екенін оқушыларға көрсетуге мүмкіндік беретін есептерді енгізу қажет.

Көптеген мәтіндік есептің математикалық моделі квадраттық теңдеумен сипатталады. Оқушылар квадраттық теңдеулерді шешуді жақсы меңгергенмен, олардың практикалық қолданылысына жете мән бермеуі мүмкін. Сондықтан осы кемшілікті жою мақсатында есеп шығартуды былай жоспарлауға болады. Алдымен $x^2 - 58x + 480 = 0$ теңдеуін шешейік. Бұдан $x_1 = 48$, $x_2 = 10$ түбірлерін аламыз.

Мысал – 1. Ұзындығы 116 м құрылыс материалы бар. Онымен құс фермасындағы ауданы 480 м^2 болатын, тіктөртбұрыш тәрізді үйрек қамайтын орынды қоршап шығуға бола ма? Оның қабырғаларының ұзындығын анықтаңдар.

Шешуі.

Есептің берілгені бойынша үйрек қамайтын орынды тіктөртбұрыш фигурасы деп есептейміз. Тіктөртбұрыштың ұзындығын x деп белгілейік.

Тіктөртбұрыштың ауданы $S = 480 \text{ м}^2$, жалпы формуласы – $S = ab$, ұзындығы x -ке тең болса $S = xb$. Осыдан тіктөртбұрыштың енін табайық: $b = \frac{S}{x} = \frac{480}{x}$.

Тіктөртбұрыштың периметрі $P = 116 \text{ м}$ (құрылыс материалы), жалпы формуласы $P = 2(a + b)$, орнына мәнін қоятын болсақ, мына теңдеуді аламыз:

$116 = 2(x + \frac{480}{x})$, $58 = x + \frac{480}{x}$, $x^2 - 58x + 480 = 0$ теңдеуіміз бастапқы квадрат теңдеу түріне келді. Екі жауапты қарастырамыз:

1) Егер ұзындығы $x = 48$ -ге тең болса, ені $b = \frac{480}{x} = \frac{480}{48} = 10$ -ға тең.

2) Егер ұзындығы $x = 10$ -ға тең болса, ені $b = \frac{480}{x} = \frac{480}{10} = 48$ -ге тең.[1]

Мысал – 2. Зауыт белгіленген уақытта 480 машина жасапшығаруы керек еді. Әр күні бір машинадан артық жасай отырып, белгіленген уақыттан бір күн артық жұмыс істеп, жоспардан артық 59 машина жасады. Завод белгіленген уақытта жоспардан артық неше машина жасады?

Шешуі.

Заводтың бір күнде шығарған машиналар санын x деп белгілейік. Сонда жоспар бойынша завод жұмысты $\frac{480}{x}$ күнде, ал бір күн артық істесе барлығы $\frac{480}{x} + 1$ күнде бітіреді. Есептің берілгені бойынша завод әр күні бір машинадан артық жасап отырғандықтан $x + 1$ және жоспардан артық $480 + 59$ машина шығарды. Сонда завод барлық жұмысты $\frac{480 + 59}{x + 1}$ күнде бітірді. Енді олардың жұмысты жасап бітірген уақыттары тең болғандықтан, мына теңдеуді құруға болады.

$$\frac{480}{x} + 1 = \frac{480 + 59}{x + 1}, \quad \frac{480}{x} - \frac{539}{x + 1} + 1 = 0, \quad \frac{480(x + 1) - 539x + x(x + 1)}{x(x + 1)} = 0$$

$$480x + 480 - 539x + x^2 + x = 0$$

$x^2 - 58x + 480 = 0$ теңдеуіміз бастапқы квадрат теңдеу түріне келді. Екі жауапты қарастырамыз:

1) Егер завод бір күнде $x = 10$ машина шығарған болса, онда барлық жұмысты 49 күнде бітірді.

2) Егер завод бір күнде $x = 48$ машина шығарған болса, онда барлық жұмысты 11 күнде бітірді.

Мысал – 3. Ауылдан қалаға қарай велосипедші қашықтығы 24 кмжолмен жүрді. Ол қайтарда ұзындығы 30 км жолмен жүріп ауылға келді. Қайтар жолда жылдамдығын 2 км/сағ

арттырса да, жолға 6 мин артық уақыт жұмсады. Велосипедші қайтар жолында қандай жылдамдықпен жүрді?

Шешуі.

Велосипедшінің ауылдан қалаға барғандығы жылдамдығын x деп белгілейік. Ауылдан қалаға барғандағы кеткен уақыт $-\frac{24}{x}$. Қайтарда ол жылдамдығы 2 км/сағ-қа арттырды, яғни

$x+2$. Осы жолда кеткен уақыт $-\frac{30}{x+2}$. 6 мин $-\frac{6}{60} = \frac{1}{10}$ сағатқа тең. Велосипедші қайтарда 6 мин артық жол жүрді, осыдан велосипедшінің әр жолда кеткен уақыттарына байланысты мына теңдеуді алуға болады:

$$\frac{30}{x+2} - \frac{24}{x} = \frac{1}{10}, \quad \frac{30x - 24(x+2)}{x(x+2)} = \frac{1}{10}, \quad 300x - 240(x+2) = x(x+2)$$

$x^2 - 58x + 480 = 0$ теңдеуіміз бастапқы квадрат теңдеу түріне келді. Екі жауапты қарастырамыз:

1) Егер велосипедші $x = 10$ км/сағ жылдамдықпен жүрген болса, онда ол жолға 2,4 сағат кетірді.

2) Егер велосипедші $x = 48$ км/сағ жылдамдықпен жүрген болса, онда ол жолға 30 мин кетірді.

Берілген есептер бірден қарағанда әр түрлі сияқты, өйткені есептердің құрылымы және шығарылу әдістері әр түрлі. 1-3 мысалдарды талдап, шешкеннен кейін оқушылар теориялық мәселелердің өмір практикасымен байланысты екеніне көздері жетеді.

Мұндай топтағы есептерді қолданудың артықшылығы математиканың өмірде қолданылуын көрсетуде септігін тигізіп, соның негізінде оқушылардың ойлауының кеңдік, тереңдік, тиімділік сияқты сапаларын тиімді қалыптастыруға көмектеседі.

Мысал – 4. Екі тасбақа бір уақытта бір – біріне қарсы жүрді. Егер бірінші тасбақа 40 м/сағ – қа тез жорғаласа, онда олар жолдың ортасында кездесер еді. Егер де екінші тасбақа 50 м/сағ – қа тез жоғарласа, онда ол кездескенге дейін бірінші тасбақадан екі есе артық жол жүрер еді. Бірінші тасбақаның жылдамдығын табыңыз.

Шешуі. Бірінші тасбақа жылдамдығын 40 м/сағ – қа арттырғанда екі тасбақа да бірдей арақашықты жүрді, демек бірінші тасбақа жылдамдығы екінші тасбақа жылдамдығынан 40 м/сағ – қа аз. Бірінші тасбақа жылдамдығы x м/сағ болсын, онда екінші тасбақа жылдамдығы $x+40$ м/сағ. Екінші тасбақа жылдамдығын 50 м/сағ – қа арттырғанда оны жылдамдығы $x+90$ м/сағ болады. Онда оның жүрген жолы бірінші тасбақаның жүрген жолынан 2 есе артық, демек жылдамдығы 2 есе артық. $2x = x+90$. Бұдан $x = 90$ м/сағ. [2]

Мысал – 5. Параллелограммның a табан қабырғасы, $a = 2+5t$ заңдылығы бойынша, ал b биіктігі, $b = 2+6t$ заңы бойынша өзгереді. Параллелограммның $t = 3$ с болғанда ауданының өзгеру жылдамдығын анықтау керек.

Шешуі. Егер параллелограммның a табан қабырғасы, $a = 2+5t$ заңдылығы бойынша, ал b биіктігі, $b = 2+6t$ заңы бойынша өзгереді болса, онда параллелограммның ауданы $S(t) = a(t) \cdot b(t) = (2+5t)(2+6t) = 30t^2 + 22t + 4$ заңы бойынша өзгереді.

Параллелограммның $t = 3$ с кезіндегі ауданының өзгеру жылдамдығын анықтау үшін $S(t)$ функциясының бірінші ретті туындысын табамыз. Сонда $v(t) = S'(t) = 60t + 22$, бұдан $v(3) = S'(3) = 60 \cdot 3 + 22 = 202$ см²/с.

Мысал – 6. Төбесі абсцисса осінде болатын парабола $y = x^2$ түзуімен $A(-1; -1)$ нүктесінде жанасады. Параболаның теңдеуін табу керек.

Шешуі. Параболаның төбесі абсцисса осінде болғандықтан, парабола теңдеуін $y = m(x-a)^2$, $m \neq 0$ түрде анықтауға болады. Ол үшін $y = m(x-a)^2$ функциясының туындысын тауып, m және a мәндерін анықтаймыз. Ол үшін $A(-1; -1)$ нүктесінің

координаталарын пайдаланамыз. Сонда $y(x) = 2m(x - a)$, бұдан $y(-1) = -2m(1 + a)$.

Есептің шарты бойынша $y = x$ жанаманың бұрыштық коэффициент 1 – ге тең, сондықтан мына теңдікті құрамыз $-2m(1 + a) = 1$. $A(-1; -1)$ нүктесі параболаға тиісті болғандықтан оның координаттары $m(-1 - a)^2 = -1$ парабола теңдеуін қанағаттандырады.

Олай болса
$$\begin{cases} m(1 + a)^2 = -1 \\ m(1 + a) = -1 \end{cases}$$
 жүйенің шешімін анықтаймыз. Бұл жүйені шешімін табу үшін бірінші теңдеуді өзінің қалпында қалдырып, екінші теңдеуді түрлендіреміз, яғни жүйені мына

түрге келеді:
$$\begin{cases} m(1 + a)^2 = -1 \\ m = \frac{-1}{2(1 + a)} \end{cases}$$
. Екінші теңдеуден табылған мәнін бірінші теңдеудегі m – нің

орнына қойып, есептесек $a = 1$ болады. Жүйедегі m – нің мәнін табу үшін табылған a – ны екінші теңдеуге апарып қойсақ, $m = -0,25$ болады. Демек, ізделініп отырған параболаның теңдеуі $y = -0,25(x - 1)^2$. [3]

Осы қарастырылған есептерді шығару барысында оқушыларда функцияның графиктерін, қасиеттерін меңгеру, есептің геометриялық интерпретациясын жасау, есепті аналитикалық жолмен шешу қабілеті, математикалық сауаттылығы қалыптасады.

Қазіргі кезде мектеп математикасында әлі шешімдері табылмаған мәселелер аз емес. Солардың бірі – оқушылардың логикалық ойлау қабілеттерін дамыту, кітапқа, оқуға, білім алуға деген құштарлығын дамыту.

Оқушылардың жеке ойлау қабілетін дамыту үшін олардың өзіндік күш – қуатымен сенімін арттырып, қолынан келетін көп істердің мүмкіндіктеріне бағыт берген абзал.

Математиканы оқытудың әрбір кезеңінде оқушылардың бағдарламалық материалды оқып үйренгендей қабылдауға терең де берік білімдеріне, іс – әрекеттеріне және дағдыларына, сонымен бірге математиканы оқытудағы қызығушылығын дамытуға да байланысты болады. Сынып оқушылары бірдей емес. Олардың ішінде математиканы сүйіп оқитын, оған деген ынтасы зор оқушылар да бар. Оларды жеңіл, бірыңғай жаттығулар орындау жалықтырады. Сондықтан белгілі бір ережені меңгеретін жаттығуларды орындағанда оларға қиынырақ тапсырмалар, міндетті емес тапсырмалар берілуі қажет деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1. Шыныбеков А. Н. Алгебра және анализ бастамалары: Жалпы білім беретін мектептің 10 – сыныбына арналған оқулық – 3 – бас. – Алматы: Атамұра, 2014 – 336 бет.
2. Математикалық сауаттылық II – ші бөлім: Әдістемелі құрал/ Ұ. Жанасбаева – Алматы, 2017. – 124 бет.
3. Рустюмова И.П., Рустюмова С.Т. Пособие для подготовки к единому национальному тестированию по математике. Учебно-методическое пособие. Издание второе, исправленное, доработанное. – Алматы, 2007

АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

SOCIO-PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Қазақстандағы барлық жастағы демографиялық топтардағы азаматтарды қамтитын білім беру ісінде өзіміздің озық жүйемізді құруды жеделдету қажет, деген Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы жолдауында идеясын іске асыру негізінде адам капиталы [1] әлеуметтік – философиялық ғылыми-ұғымдық категориялық тұрғыдан баяндауды мақаламыздың басты мақсаты етіп алдық.

Әлеуметтік-философиялық тұрғыдағы адам дамуы мәселесі техника мен жаңа үдемелі инновациялық-технологияның дамуына байланысты адам капиталы ретінде қоғамдық ғылымдарда, соның ішінде социологияда, философияда, әлеуметтік антропологиялық мәселелермен де айналысатын кең ауқымды тақырыпқа айналуға. Адам капиталы ұғымын әлеуметтік-философияның ұғымдық категориясы ретінде дамуына шолу жасай келе, оған берілген түрлі анықтамаларды саралап, оның мағынасын әлеуметтік-философиялық, әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан қарастыра отырып, қазіргі қоғамдағы адам капиталы мәселесіне баса назар аудару.

Ғылымның іргелі зерттеулерінде қоғам мен экономиканың дамуының негізгі факторы ретінде білім алуға басымдық мән берілгені белгілі. Қазіргі уақытта адам капиталының мұндай анықтамалары оның мағынасын толық ашпайтын, шектеулі сипатта екендігі анықтала бастады. Адам капиталына тек білім алу, тәрбие, ғылым ғана емес, ақылды еңбек құралдары мен адами капиталдар қызмет ететін ұжымдар да кіре бастады. Бұл белгілі халықтар мен ұлтқа байланысты әртүрлі болатын мәдени орта да болуы мүмкін. Көрнекті экономикалық қайраткерлер негізін қалаған «Адам капиталы» түсініктері жеке адамның қызметтік сипат-қасиеттерінің және оның табыс табуды ұйымдастыру қабілеттерінің болуы ғана емес, оның әлеуметтік, психологиялық дүниетанымдық және моральдық-этикалық құндылықтық қырларының рухани бай болуын болуын қамтамасыз етуге көбірек көңіл бөлініп келеді. Адам капиталы жеке адам мен ұжымның құндылығы ғана емес, қоғамның ажырамас жалпыадамзаттық құндылығы негізінде қарастырыла бастады. Бұл үдеріс адам капиталы категориялық ұғымының өрісін кеңейте түсті.

Қазіргі жағдайда адам капиталын тектік, әлеуметтік және рухани капитал сияқты өлшемдермен қоғамның әртүрлі құрылымдық қарым-қатынастарымен бірге қарастыру керек екендігі анықтала бастады.

Тектік капитал – адам капиталының дүниеге келген кезде берілетін құрамдас және ажырамас биологиялық шарты, яғни адамның әуел баста жаратылысынан берілетін ұлттық коды мен биологиялық-физиологиялық болмысы екендігі тұрғысынан қарастырылады. Ал әлеуметтік капитал оның өмір сүруі үдерісінде қалыптасатын отбасындағы тәрбиеленуі, білім алуы, денсаулық сақтау, барлық әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында мемлекеттің әлеуметтік ұстанған саясатының қаржылық есебінен де алынтындығы.

Рухани капиталдың қалыптасуы адамның рухани тәжірибе жинауы және тұлға ретінде қалыптасуы барысындағы оның ішкі дүниесі арқылы жүзеге асады. Мұндай руханилықты дамытудың ішкі талаптарына ұлттық сана мен салт-дәстүрлер, этникалық айырмашылықтар жатса, сыртқы талаптарға тәрбие, білім алу, мәдени дәстүрлер, қоршаған орта мен идеологиялық саясаттар жатады. Адам түсінігі категориясы тұрғысынан алғанда философия адамның мәні, оның болмыстық түпкі мақсаты мәселелерін зерттемей көздеген мақсатқа жете алмайды. Қазақтардың рухани қалыптарындағы дүниетанымының негізгі тұжырымын Абай – басты құндылық – адам болмысы етіп алған. Абайдың қара сөздерінен, таусылмас рухани қазынасынан, оның адамның өмір сүру философиясын бес бағытта қарастырғандығы. Біріншісі, жеке адамдардың тұрмыс тіршілігі. Екіншісі, әлеуметтік топтардың қоғамдағы алатын орны, мінез-құлқы, менталитеті; Үшіншісі, ұлттың ата-бабалардан мұра болып қалған өзіндік өмір салтын, дәстүрлі мәдениетіне бейімделген мұрат-мақсаттарын болмыстың жаңа сұраныстарына байланысты жаңартып, жаңғырту жолдары. Төртіншісі, адамзат тарихында қалыптасқан моральдық құндылыққа сай келетін үрдістердің өркениетпен үйлесім табу жолдары. Бесіншісі, имандылық жолымен Алла

болмысын тану. Адамның өз іс-әрекетін, сөзін, Иллаһи қағидаларына, пайғамбар хадистеріне, өнегелеріне сай келтіруге ұмтылу. Жаратушы махаббатына сүйіспеншілікпен жауап қайтару жолы. Бұл бес бағыт, адамның жаны мен тәнінің дамуы мен өркендеуі, өсу негізінде қалыптасатын, бүгінгі өмірде маңызды орын алатын талпыныстар. Абайдың ойлау жүйесі, адам өмір сүруінің философиясы мен әлеуметтік орта мен табиғатына, адамзат болашағына зор сенімі негізінде қалыптасқандығын айқындайды. Өскелең ұрпақ адамды Абайша түсінудің тұжырымдарын, құндылықтарын түсінуге бет бұруымыз қажет. Абай жолы, Абай мұрасы, Абай шығармалары – ізденіс пен ойланудың, кемелділік пен ізгілікті дамудың өзгермейтін үлгісі. Абайдың басты мақсаты – адам болу үшін ненің жаман, не жақсы екенін көрсетіп қана қоймай, жаманнан жирендіріп, жақсылыққа бастау. Сондықтан Абайдың «Адам бол!» деген үндеуін тереңінен ұғынуымыз керек. Яғни, адам капиталы сандық көрсеткіштермен қатар сапалық көрсеткіштерге ие болуды қалайды. Себебі, адам капиталы адамның ішкі рухани қуатынан туындайды. Адамның өзара әлеуметтік қатынастар арқылы қалыптасатын рухани күші, рухани байлығы мен болмысы оның қалыптасуының негізгі қырлырының маңызды қаймағы. Адам капиталы білім мен біліктілік шеберліктер, дағдылар тәжірибе қоры ретінде үдерісі барысында жиналып қана қоймай, рухани және материалдық тұрғыдан тозуы да мүмкін, бұл үдеріс қоғамның дамуына байланысты рухани және материалдық тұрғыдан жаңғыру мен жаңаруды талап ететін үдерістер қажет болады [2].

XXI ғасырда ғылым мен технологияның ресурстарды тиімді пайдалану тез қарқынмен жүргізілуде, ал адам капиталының қалыптасуы мен дамуы баяу, әрі көп жағдайда рухани жаңғыру мен даму артта қалып отыр. Яғни біз адамзат дамуының материалдық қана емес, рухани ресурстар жиынтығы ел дамуының негізгі факторларына айналуы тиіс кезеңді басымыздан өткізіп жатырмыз. Осы тұста адам капиталына жұмсалатын шығындарымен ғана емес, адамның тұрақтылық қорымен оның ішкі импульстік қуатымен, соның ішінде берілетін интеллектуалды және рухани құндылықтармен анықталады. Батыстағы адам капиталы мәселесіне қатысты пікірлерден, біздіңше, батыстық өркениеттің көптеген дағдарыстары байқалып жатыр. Ол тұста адам-өндіруші, адам-тұтынушы болады, бірақ адам рухани-құндылықтық жан иесі болмысынан біршама қол үзіп қалған сияқты әрекеттер жасайды. Осылайша қазіргі таңда адами капитал философиясының реңкі интеллектуалдық өзгерістерге ұшырай бастауда.

Қазіргі әлемде дамудың негізгі факторлары болып табылатын білім, білім алу, адам өмірінің құндылығы т.б. алдымен рухани-құндылықтарды құрайды. Адам өмірі – кайталанбайтын ресурс, әрі шынымен үлкен құндылыққа ие игілікті мазмұнға толы. Бірақ ол жай ғана физиологиялық уақыттармен шектелген уақыт емес, белсенділік пен талапты сүбелі еңбекпен жүзеге асырылады, ол капиталданатын нақты тәжірибелік құндылықтар жиынтығы. Қоғам өндірістік күштерді жетілдіру кезеңіне өтуде адам оның интеллектісі, білімі мен біліктілігі, шеберлігі, еңбек дағдылары, рухани бағамдары жоғары бағаланады. Мемлекеттердің дамуы негізінен адамның өндірістегі қызметі, әсіресе шығармашылық қызметінің нәтижелерін пайдалануға тікелей бағынышты. Қоғамдық өндірістің қандай да бір саласында тиімді қолданылатын интеллектуалды идеяларды жинау және оны тиімді қолдану еңбек өнімділігінің өсуіне септігін тигізеді және жеке әрі қоғамдық ілгерілеп өркендеуіне даңғыл жол ашады.

Экономикалық және әлеуметтік саясаттағы басқа нәрселерге басымдықтар беру түсінігі өзгеріп келеді. Олардың бірі де бірегейі – адам капиталының жақсаруы мен дамуы. Бүгінде әлемдік тәжірибеде ғылым және білім беру – елдің табысы, дамуы және әлеуметтік жақсы күйінің негізгі факторы екендігі мойындалған. Бүгін де әлемдік бәсекелестік күрестегі басымдылық елдің аумағымен, табиғи байлықтармен, қаржы капиталының қуатымен ғана анықталмайды, сол елдегі ғылымның жағдайы, білім беру деңгейі, қоғам жинақтаған білім қоры т.б. көлемімен де шешімін табады.

Өткен кезеңдерде тәрбие мен білім беру, іргелі және қолданбалы ғылым ел үшін шығын алып келетіндей болып сезілді. Себебі, ол нақты өндірістік қатынастар мен экономикалық өнімдерге қарағанда, бизнеспен салыстырғанда нәтижені кеш береді. Бірте-бірте олардың мемлекеттің және қоғамның дамуының маңызды тетігі ретінде түсіну үдерісі пайда болды. Білім де, ғылым да, зияткерлік сана мен кративті ойлар да адам капиталының ажырамас бөлігі ретінде және адам капиталы қоғамның дамуы мен өмір сүру сапасының өсуінің басты факторларына айналды. Адам капиталының ядросы, әрине, адамның өзі болып қалады.

Адам капиталы – болашақтағы дамудың шыңы кезеңі ретінде білімнің инновациялық экономикасы мен білім экономикасы қалыптасуы мен дамуының негізгі кайнар көзі. Бонтис адам капиталына мынадай анықтама береді: «Адам капиталы ұйымдағы адам факторы болып табылады; бұл ұйымға айрықша сипат беретін интеллектің, дағдылардың және арнайы білімдердің жиынтығы. Адамдар – ұйымның өзгере, оқи, жаңалық енгізе алатын және шығармашылық рухын тудыра алатын және тиісінше ынталандырған жағдайда ұйымның ұзақ өмір сүруіне мүмкіндік беретін элементтері» [3].

Демек, білім беру саласы бойынша қарастырсақ, адам капиталы қызметкерді оқытуға, оның қабілеттеріне және болашағына жұмсалатын инвестициялардың жалпы көлемі Сондай-ақ, қызметкерлердің уәкілеттігі, оның қарым-қатынас жасау қабілеті және сұраныс үшін игіліктілік жасау ретінде қарастырылады. Көпшілік зерттеушілер: «жеке адам және ұжым иеленетін қандай да бір бәләм дағдылар және басқа жеке ерекшеліктер қоры» деп түсінеді.

Адам капиталы, ең алдымен, халықтың өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыруға инвестиция салу арқылы қалыптасады. Соның ішінде тәрбиеге, білімге, денсаулыққа, кәсіпкерлік қабілетке және климатқа еңбектің ақпараттық қамсыздандырылуына тиімді элита қалыптасуына, азаматтардың және бизнестің қауіпсіздігіне экономикалық бостандыққа, сондай-ақ мәдениетке, өнерге және басқа да салаларға салуды қоса қамтиды. Адам капиталы, сондай-ақ, басқа елдерден келетін эмиграциялық ағымдар есебінен кемиді, бұл мысалы Қазақстанда байқалатын құбылыс. Адам капиталы жай ғана адамдардың, қарапайым еңбеккерлердің санымен өлшенбейді. Адам капиталы – азаматтардың кәсіпқойлығы, білімі мен біліктілігі, оған ақпараттық қызмет көрсетілуі, оның денсаулығы, заңды құрметтеуі, элитаның креативтігі және тиімділігі т.б. тұтас қамтиды үдеріс. Демек, біздіңше адам капиталы дегеніміз – тек адамға қатысты айтылатын, оның қордаланған, жинақталған, пайдаланылуға тиісті болып келетін, қоғамды ілгерілетуге бағдарланған жалпы мүмкіндіктерінің жиынтығы деп атаған дұрыс болар.

Адам капиталы түсінігі бірте-бірте өзінің ұғымдық арнасын кеңейтіп келеді, ол феодалдық қоғамда кейіннен нарықтық қатынастарда қоғамдық өмірдің салаларын қамтитын өзіндік бір жаңаша сипатқа ие болды. Олай болса, қазіргі ақпараттық қоғамда да адам капиталы ұғымы өзін кеңейтіп қана қойған жоқ, қоғам дамыған оны дамыту бойынша жыл сайын өзекті болып келе жатқанын көріп отырмыз.

XX ғ. үшінші жартысында болған технологиялық өзгеріс, жаппай компьютерлендіру және қоғамның ақпараттануы жаңа қоғамдық жағдайды қалыптастырды. Осыған орай қоғамға қатысты теориялар да жаңа бағытта дами бастады. Ақпараттық саланың кеңейуіне байланысты кәсіби дағдылық, қоғамның білім беру саласы, еңбектің түрі өзгерді. Сол еңбек үдерісіне қатысып отырған адамның іс-әрекеті, рөлі өзгеріп, оның интеллектуалды және шығармашылық еңбегі алға қойылады.

Бұл үрдіс Батыста да, Азияда да континентте де мемлекеттер арасындағы жаһандану және интеграциялық қатынастар нәтижесі болып табылады. Инновациялық технологиялар және техниканың соңғы жетістіктері адамның интеллектуалды еңбегінің, яғни жекелеген адамдардың интеллектуалды потенциалының өнімдері болып шығады. Мұндай инновациялық шешімдерді қоғамның түрлі салаларында пайдалану нәтижесінде адамның тұрмыс салты ғана емес, қоғамдағы қарым-қатынастар формасы да өзгереді. Мәдени құндылықтардың жаңалануы, бұл халықтың бірегейлігіне ықпалын тигізуі мүмкін. Мысалы, жаңа батыстық технологиялық шешімдерді қолдану мен пайдалану нәтижесінде шығыстық дәстүрлі қоғам құндылықтары, дәстүрлері мен ұлттық мәдениеті айтарлықтай құлдырауы мүмкін.

Қазіргі таңда орын алып жатқан трансформацияларды сипаттау үшін ғалым өзгерістердің мәнін дәлірек көрсететін «ақпараттық қоғам» терминін ұсынады. М.Кастельс ақпараттық технологиядағы адам қызметінің барлық салаларын қамтитын төңкеріс ықпалының іргелі салдарын бағалауға мүмкіндік беретін толық теорияны ұсынады [4]. Басқа ешқандай ғалым ақпараттық дәуірді Кастельс сияқты жаңашыл әдіспен қарастыра алмаған деп түйіндеуге болады. Ол тұжырымдағандай ақпараттық қоғам – аталған тарихи дәуір кезінде пайда болған жаңа технологиялық жағдайлардың әсерімен ақпаратты жасау, өңдеу және оны таратумен өндіргіш үдерісі мен биліктің іргелі іс-қимылына айналатын көшті ұйымның формасы іспеттес.

Жоғары адами капитал, адамның өзіне, өзінің денсаулығына басқа көзбен қарауға бейімдейді, денсаулық өзінің, отбасының байлығының, табысының көзі, өзіне жұмсалған

қаржының қайтаруының шарты, несие алып оны төлеудің кепілі. Сондықтан, еңбек ақысы жоғары мықты дәрігерге, сапалы денсаулықтың инфроқұрылымына сұраныс өсіп отыр. «Қымбат адам» ол білімді, дені сау, ай сайын табысы бар, отбасын асырайтын, несиесін төлеуге қабілетті, денсаулығын берік сақтайтын азамат. Бүгін салауатты өмірдің үлгілері жайлап бізге де келіп жатыр. Адами капитал адамды өзін-өзі сыйлатуды қалыптастырады. Білімді, дені сау, дәулетті маман, өзіне-өзі қожа, ол қол жайып көмек сұрамайды, өз қасиетін бағалайды, ол «кішкентай» тәуелді адам емес, өзгені де сыйлайды, ешкімге табынбайды. Бүгінгі күні адам капиталы дегеніміз адамның бойындағы білімі, қабілеті, тәжірибесі, даналығы, іскерлігі, бүгінгі бәсекелестік замандағы оның адамдық, кәсіби біліктілік құндылығы. Білім бүгінгі таңда экономикалық категорияға айналды, ақшалы адам емес, білімді адамның мәртебесі жоғары болады. «Білімнің экономикаға айналуы», «Ақылды экономика», «Ақылды қала», «Ақылды басқару», «Ақылды аудиториялар» мен «Ақылды орта» қалыптастыру сияқты жаңа терминдер мен ұғымдар ендіріліп жатыр.

Ақылды машиналар адамның ақыл-ойын технологияның құрушысы ретіндегі рөліне ауыстыра алады ма? Деген сұраққа жауап адамның ақыл-ойы үшін қандай шыңдарға жету керек болады деген мәселе тұр. Біз жалпы сұрақтарды қалыптастыруда басымдылық берілетін тұстарды сақтаймыз және бұл философияның ойлаудың басты міндеті. Технологияның дамуы өте жылдамдағандықтан, инфокоммуникациялық технологияның дамуындағы кезеңдер жиі байқалмайды, бұл жетістіктердің нәтижесінде туындаған жаңа шындықты түсіну қажет болады. Сонымен қатар, мұндай түсіну қажеттілігі шын мәнінде шығармашылықты талап ететін болады. Қоғамда ғылыми-зерттеу орталықтарының, университеттердің технопарктерінің рөлі артуда.

Әлем картасында мемлекеттердің тек санаулы ғана постиндустриалдық даму сатысына қол жеткізді. Көптеген елдер бұндай сатыға қол жеткізуді мақсат етіп, ұмтылыс жасауда. Қоғам бір орында тұрмайды, оған үнемі ілгерілеп даму, бір кезеңнен, екінші кезеңге ауысып отыру эволюциялық үдеріс.

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы ақпараттық және постиндустриалдық қоғамдардағы адам капиталының қалыптасуын мынадай эволюциялық жолмен ғана қалыптастыруға болады. Адам құндылығы, адамның рухани құндылықтары, адам белсенділігі мен біліктілігі, адам ресурсы, адам ресурстарының сапалық деңгейі, креативті ойлау мен жедел тиімді шешім қабылдап іске асырушы тағы да басқа интеллектілері жалпы адам капиталын дамытады, жақсартады, көпшілікті өзіне тартады, жаңғырады.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылғы Жолдауынан
2. Қазақ Совет Энциклопедиясы, 9 том
3. Корицкий А.В. «Введение в теорию человеческого капитала».- Новосибирск: 2000. – 23 б.
4. Кастельс М. Постиндустриальный мир и процессы глобализации // МЭиМО.-2000. – № 3. – 91б.

ҒТАХР: 81.27.12

Р.А. Орымбаева, Д.Ж. Кемелхан

Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы, Шымкент қ.

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЮ-ӨРНЕК ТҮРЛЕРІНІҢ СЫРЛАРЫ

SEMANTIC MEANINGS OF KAZAKH NATIONAL ORNAMENTS

Қазақтың өрнекті әшекейімен істелінетін қолөнерінің түрлері де, атаулары да өте көп. Солардың ішінде халық арасына көбірек тарағаны ою-өрнек. «Өнер таусылмас азық, жұтамас байлық», - дейді халық даналығы. Ою-өрнек ісі бағзы заманнан бастап-ақ қолөнерінің барлық түріне бірдей ортақ әсемдеп әшекейлеудің негізі болып келеді.

Ою сөзінің ұғымында бір нәрсені ойып, кесіп алып жасау немесе екі затты оя кесіп қиюластырып жасау, бір нәрсенің бетіне ойып, бедер түсіру деген мағына жатыр. Ал өрнек дегеніміз әр түрлі ою, бедер, бейнелік, күйдіріп, жалатып, бояп, батырып, қалыптан істеген

көркемдік түрлердің, әшекейлердің ортақ атауы іспеттес. Сондықтан көбінесе ою-өрнек деп қосарланып айтыла береді.

Халықтың қолөнері мен ою-өрнек шығармашылығын ғылыми негізде арнайы жекелеп зерттеу ісі басталғалы 100 жылдан астам уақыт өтті. Бұл іс ең алдымен біздің отанымыздың ғалымдары, олармен қатар батыс Европа мен Америка ғалымдары да кезінде қызыға кірісті. XIX ғасырдың басынан бастап – ақ халықтың қолөнері туралы байыпты зерттеулер мен кітаптар шығарылды. Мысалы, қазақ ғалымдары Ә. Марғұланның, Т. Бәсеновтың, Э. Масановтың, М. Мұқановтың және тағы басқаларының зерттеу материалдарын айтса да жеткілікті. Бұлар өздерінің еңбектерінде ою-өрнектің түрлері, атаулары, шығу тарихы туралы көптеген құнды деректер келтіреді. Аталмыш зерттеушілердің көпшілігі, әсіресе шығыс халықтарының ою-өрнектеріндегі айшықтардың, мүйізге, жапыраққа, геометриялық тұлғаларға ұқсас өрнектердің нені бейнелейтінін және олардың атауларының қандай ұғымдар негізінде қалыптасқанын ерекше қызыға қараған. Мысалы, геометриялық тұлғаларға ұқсас сынық сызықтар, қатар сызықтар, дөңгелек және бұрышты сызықтар (үш бұрыш, төрт бұрыш, ромба тәрізді өрнектер) т.б. қайдан шықты екен дей келіп, біректері кәдімгі геометриялық пішіндес құрылыстардан шықса керек десе, кейбіреулері жан-жауарлардың ішкі-тысқы көрністерінен, сүйек бітімдерінен шықса керек десті. Тағы біреулер өсімдіктердің әр түрлі көрністерінен (мысалы, сынып жатқан ши, ағаш бұталардың, сүйеулі тұрған сынықтардың бұрыш көрністерінен) шықса керек деседі. Ал енді біреулер геометриялық түрлердің шыға бастауы өрнек жасаушылардың өнерлерінің өрістей түсуіне байланысты, олардың ойлап, қиялдауынан туған дейді. Демек ою-өрнектердің шығу тарихы олардың сюжеттік мазмұны мен атаулары туралы мәселе әлі де болса көп зерттеуді талап етеді. [1]

Ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа, бір шебердің ұсталық, іскерлік мәнерінен екінші біреуге үнемі ауысып отырғандықтан осы күні кейбір облыстардағы мүйіз өрнегі бастапқы бейнесінен өзгеріп кеткен. «Ырғақ», «сағат бару», «түйе табан», «жүрекше», «қаз табан» деп аталатын әдемі өрнектер де кейбір облыс шеберлерінің орындалуында олпы-солпы болып шығып жүр. Ертеден келе жатқан халықтың мұраны екшеп, тазартуды ойласақ, ең алдымен осындай бұрмалаушылықтан арылтып, оның әдемілігіне жаңа түр, жаңа мазмұн бере дамытуымыз керек.

Қазақ ұлттық ою-өрнегінің басты қолданылатын орыны – сәндік қолданбалы өнерінің барлық салалары. Қай халықтың болса да рухани әлемі ең алдымен, оның дәстүрлі өнерінен көрінетіні мәлім.

Халқымыз молшылықты – дарияға, теңізге теңесе, батырды – арыстанға, қыран бүркітке теңеді. Сұлуды – ай мен күнге, хош иісті гүлге, құралайдың лағына, аққудың көркіне, бота мен тұрымтайдың көзіне теңеді, әсемдікті аң-құстан, өсімдіктен, табиғаттан іздеді. Сол сұлулықты ою-өрнекке түсірді дамытты.

Жалпы өрнек атауларын мағынасына қарай мынадай топтарға жіктеді:

- I. Ай, Күн, жұлдыздарға – көк әлеміне байланысты өрнектер.
- II. Малға, малдың денесіне, ізіне байланыстылары.
- III. Аңға, аңның денесіне, ізіне байланысты өрнектер.
- IV. Құрт-құмырсқаларға байланысты өрнектер.
- V. Құстарға байланысты өрнектер.
- VI. Жер, су, өсімдік, гүл, жапырақ, бұтақ бейнелі өрнектер.
- VII. Қару-құралдарға байланысты өрнектер.
- VIII. Геометриялық фигуралар тектес өрнектер деп қарастырады. [1]

Енді оюлардың мән мағынасына, түрлеріне тоқталайық.

«Ай», «жарты ай» өрнектері шынында да аспандағы айды меңзеп жасалынған. Бұлар көбіне діни орындардың архитектуралық безендіруінде, мешіт-медреселердің мұнараларында, мазараттарда, жайнамаз сияқты заттарда көбірек кездеседі. «Ай» өрнегінің ислам діні келуден көптеген жылдар бұрын шыққаны анық. Мұның себебі де жоқ емес. Бір замандарда көптеген қауымдар ай мен күнге, ат пен жұлдызға табынған. Жаратылыс құбылыстарынан мағлұматсыз заманда ай да, күн де, жұлдыз да тәңірі болып көрінген. Қазақтың тілек тілер, бата қылар жиындарда көк қасқа малды айтып союы да осы ескілік нанымнан қалған әдет. Көк дегенде, түсіне қарай аспанды тұспалдаса, қасқа дегенде сол көктегі (аспандағы) айды тұспалдаған.

Қазірде «ай», «жарты ай», «айшық» өрнектері, әрине бұл ұғымнан әлдеқашан тазарып, тек өрнек, әдеміліктің бір түрі ғана болып қалаған. Кейбір өрнектердегі дөңгелене

келіп түйіскен жарты айлардың қосындылары «табақ», «тана» өрнектері сияқты әдемі түрлер жасайды. «Ай» өрнегі қазақтан басқа елдерде де кездеседі.

«Айбалта» - ай сияқты құдіретті балта деген ұғымнан туған. Мұндай өрнек көбінесе ат-тұрмандарда, батырлардың қару-жарақтарында, кестелі киімдерде, архитектуралық өрнектерде, әр түрлі мәнгерлерде кездеседі. Бұл өрнек көп халықтарға ортақ, әсіресе олардың зергерлік, ұсталық ағаш оюларында кездесетін түрлері көп.

«Кавказ» (қарала) – бұл өрнек зергерліктегі ең бір ұнасымды деп саналатын мәнгер. Зергерлер сырға, білезік, сақина, ердің қасы, таралғы, тартпа, семсердің сабы, садақтың әшекейлерін аппақ күмістің бетіне қара дақпен оюлап, өрнек жүргізу арқылы әсемдейді. «Кавказ» өрнегінің туған жері Кавказ тауын мекендеген елдер болса керек, содан барып басқа халықтарға тарап, «кавказ білезік», «кавказ жүзік», «кавказ өрнегі» деген мәнгер түрлері шыққан. М.Әуезов: «Абай... айдаудан қашқан кавказдық бір зергерді ұзақ сақтап, елдің зергерлерін жиып, әлгі қашқыннан күміске қарала жүргізуді үйреттіреді. Содан Абай нақысқа қазақтың өз оюларын салғызып үлгі таратады» дейді. Сөйтіп «кавказдау» деген ұғымның осындай өнер алмасудың нәтижесінде туғандығын дәлелдейді.

«Кавказ» (қарала өрнек) үлгісімен мүйіз, ирек, гүл, жапырақ өрнектерінің бәрі де сәнді жасалады. Бірақ бұл айтылғандарға қарап «кавказ өрнегі» қазақ арасына тек XIX ғасырларда ғана келген екен деген түсінік тумайды. Зергерлер жасаған көп заттардағы «кавказ» өрнегі өте ерте кездегі мұраларда кездеседі.

«Кавказ» өрнегімен жасалған қазақ өнерінің үлгілері туралы Мұхамед-Салық Бабажанов деген кісі 1830 жылы Н.Небольсинге жазған хатында: «Марқұм Жәңгір хан Фатима деген ханымы сырқат болғандықтан оны Пятигорскідегі ыстық суға емдеуге апарды. Ханның қасына ерген 70 адам нөкері сол жақтағы черкеш шеберлері жасаған ат-тұрман, қару-жарақтарға өте қызығып келді. Хан сол жолы бір черкешті отбасымен өз ордасына (Бөкей ордасына) алып келіп, қарала күміс (кавказ) өнерін қазақ шеберлеріне үйретуге қосты», – дейді. [1]

Бұл туралы қазақ ғалымы А. Масанов: «Қалай да болса кавказ өрнегін Орта Азия шеберлері VIII-XIV ғасырларда білгені анық», – деп жазады.

«Су» өрнегі. «Су» деп әрбір өрнекті бөліп тұрған ұзын жолақты айтады. «Су» өрнегі кейде екі қатар сызық аралығында ирек сызық жасай отырып, дөңгелек төртбұрышты бейнелерді жасайды. Ерте уақытта судан өту өте қиын болған. Көбінесе шекара сондай бір судың бойымен белгіленген. Мәселен, Семей облысы, Новопокров ауданы, Еңбекші қазақ селосында тұратын Бурақан деген шебер: «Су өрнегі өрнек пен өрнектің арасындағы шекараны білдіреді», – дейді.

Шығыс Қазақстан облысында Самара ауданы Жамбыл атындағы колхозда тұратын 89 жастағы ағаш шебері, әрі етікші Жаппар «су», «бессаусақ», «бесгүл» оюлары туралы аңызында былай дейді: «Бар байлығына көзі тоймаған Сұмырайхан жер бетіндегі су біткенді өзімдікі деп жар салып, малды, жанды сусыз қырғынға ұшыратады. Ұсақ хандықтарды жаулап алып, суды өзіне пайда түсіретін байлық көзіне айналдырады. Бірақ халық еріккен ханның қалағанындай жүріп-тұра алмайды. Уақытша жаулап алған елдердің халқы ханның жандайшаптарынан су бар жерлерді жасырып қалуға тырысқан. Қазақ халқының «Сұмырай келсе су құрайды» дейтіні осыдан шыққан екен» дейтіні осыдан шыққан екен.

Осы су үшін болған бұл күресте Сұмырайхан Райхан деген шебер қыздың оң қолының бес саусағын шауып тастайды. Алайда халық жеңіп, Сұмырайханды өлтіреді. Суды пайдалану еркіндігін күшпен алған халық осы оқиғаға байланысты ою-өрнекке «су» деген ескерткіш өрнек қосқан. Жер-ана Райханның бес саусағын бес тармақты гүл етіп жер бетіне жайқалтып өсіреді. Бес жапырақты қызғалдақтың ою-өрнекке енуі Райханның бес саусағының ескерткіші ретінде қалған деседі.

Тағы бір аңызда: «Ертеде адам тәңірісі ай болыпты-мыс. Соған жалбарынып, табынған халық оның құрметіне «Аймүйіз» деген өрнек жасаған екен деседі».

Ою-өрнек өнері – қазақ халқының ауыз әдебиеті секілді мәдени шежіре. Осы ою-өрнекті өз өмірлерінің сәні мен мәніне айналдырғаны сонша, ою-өрнек туралы бірнеше аңыздар мен ертегілер бар. Соның бірі «Ою хан мен Жою хан» аңызына тоқталайық.

Ертеде бір әділ хан болыпты. Оның жарлығы бойынша қол астындағы халқы оюлау, өрнектеу, кестелеу, тоқу бедерлеу өнерлерін меңгерген. Олар ою-өрнекпен үйлерін, киім-кешектерін түгелдей безендірген. Тіпті олар бір-бірімен ою тілінде де сөйлесетін болған. Сондықтан оны – «Ою хан» деп атаған.

Күндердің бір күнінде бөтен елдің ханы соғыс ашып, Ою ханды тағынан түсіріп, зынданға қамап, билікті өзі жүргізеді. Бұл хан қаншама жаңа ою ойлап тапса да, ол ою тез ұмыт бола беріпті, және өзіне дұрыс кеңес берген адамдардың пікірін тыңдамай, олардың көзін жойып отырған. Сондықтан оны «Жою хан» деп атапты. Жою ханның жалғыз ұлы бар екен. Сол бір күні аңға шығып жолындағы аң-құстың барын қырып, терісін қайтарда алып қайтамын деп алға жылжи береді. Бұны көріп тұрған үкі баланың бетіне шапшып екі көзін ойып алады. Соқыр болып қалған бала қалай жүрерін білмей тентіреп келе жатып, жардан құлап өледі. Бұл кезде Жою ханда баласына іздеу салып жатқан. «Кімде-кім баламның өлімін естіртсе, оның басын аламын» - дейді.

Мұны естіген Ою хан өзі сұранып, баланы іздеуге барғысы келетінін айтып, жолға шығады. Жолда жараланған аң-құстарға Ою хан өз көмегін көрсетеді. Қанаты сынған үкіні де емдеп тұрып:

Орманнан Жою ханның баласын көрдің бе? – деп сұрады.

Сонда үкі оны көргенін және ол баланың көзін ойып алғанын, суға құлап су түбінде өліп жатқанын да айтты. Болған жағдайдың шындығын Ою хан естіген соң, еліне келіп, оны сырмақ бетіне ою арқылы бейнелеп, Жою ханға апарады. Сырмақ өте әдемі, көркем, бояулары адамды баурап алатындай сиқырлы болады. Жою хан сырмақтың оюына ұзақ қарап, баласының жүрген жолындағы ұшқан құспен, бұғымен, арқармен, қодаспен және жолбарыспен де айқасқанын көреді. Балықты кезіктіргенін, сұр тышқанмен де қарсы келгенін көреді. Сонан соң «Баланың екіге бөлініп жаны рухқа, тәні аруаққа айналғанын» көріп ашуланған Жою хан, Ою ханды өлтірмекке қылышын алып тұра ұмтылады. Сонда Ою хан:

– Дат, тақсыр! Сенің «Кімде-кім баламның өлімін естіртсе, соның басын аламын» - деген жарлығың бар емес пе еді?» – дейді.

– Ия бар! – дейді қаһарлы хан,

– Ендеше балаңның өлімін мен де, мына тұрған халықта сіздің өз ауызыңыздан естіп тұрмыз. «Ханның екі сөйлегені өлгені» алынса сенің басың алынуы тиіс – дейді Ою хан.

Сөйтіп Жою ханның өз жарлығы өзінің басын алуға себепкер болады. Ал Ою хан болса қайтадан өз хандығын құрып, ою-өрнектерінің арқасында өз халқы мен мәнді де, сәнді өмір сүріпті. [3]

Бұл жорамалдарға қарағанда, өмірдегі болған оқиғалар мен аңыздардың, діни ұғымдардың өрнек, әшекей істерінің кейбір элементтеріне әсер еткендігі байқалады. Осындай өткен замандағы әдебиеттер мен халық аузындағы деректерге, қазіргі қарт шеберлердің айтуларына қарағанда, ою-өрнектердің қайсысы болса да бір ұғымды бейнелеуден туғандығы анықтала түседі.

Қорыта келе халық шеберлері сан ғасырлар бойы ұрпақтың тәрбиесіне ден қойып, оларға ой салып, әсемдікке, сұлулыққа үйреткен. Олар өздерінің шәкірттерінен биік талғамды, таудай талапты, шыдамдылықты талап етіп, «Талаппен бастап, талғаммен аяқта», «Ою ойғанның ойы ұзарады, сызу сызғанның сиқыры бар», «Асыл қайшы пішуге сән, күміс қасық ішуге сән», «Үлгісі көптің өрнегі көп, өрнегі көптің ермегі көп», «Асыл-тастан, ақыл-жастан» деп тауып айтқан. Олақ, икемсіз, епсіз жандарды да өткір сөзбен сынап, «Оюды оя алмаған ойланбаған», «Ойсыздан оюшы шықпайды», «Өнерсізден құт қашады», «Өз үйінде ою оймаған, кісі үйінде сызу да сыза алмас» деген ойлы, орамды даналық сөздермен тәрбиелей білген.

Әдебиеттер

1. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері: – Алматы: Қазақстан, 1995 ж.-238 б.
2. Әмірғазин Қ. Қазақ өнері: – Алматы: Дайк-Прес, 2004ж. – 162 б.
3. Төленбаев С., Әмірбекова М. «Ою-өрнектердің жасалу жолдары»
4. Әмірбекова М.Ш. Энциклопедия:Қазақтың ою-өрнектері, – Алматы: 2003 ж.
5. Әбдіғапбарова Ұ.М. Қазақтың ұлттық ою-өрнектері: – Алматы: Өнер, 1999ж. – 152 б.
6. Бастауыш мектеп. 2014. – №7-8. – 13-15 б.

МРНТИ: 03.20

А.С. Керейбаева, Ж.А. Монобаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, Assel_1979@bk.ru

АКМОЛИНСК – ЦЕНТР ТРАНЗИТНОЙ ТОРГОВЛИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ СТЕПНОГО КРАЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

AKMOLINSK CENTER OF TRANSIT TRADE ENTREPRENEURS OF THE STEPPE REGION IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY

С обретением Акмолой столичного статуса суверенного Казахстана резко возрос интерес к изучению истории города. Данный интерес обусловлен современными процессами, которые связаны с изменениями в социально-политической и экономической жизни нашего государства. У города, по мнению президента страны Н.А. Назарбаева – инициатора переноса столицы из Алматы в Акмолу, «есть все возможности стать средоточием политической, научной, культурной и деловой жизни республики» [1, 3]. В отечественной науке история города Акмолы занимает большое место. Берега Ишима и Нуры стали заселяться еще с древних времен. Официальной датой основания города Акмолы принято считать 1830 год – период построения русским полковником Федором Кузьмичом Шубиным в 1830-1832 гг. форпоста (приказа) Акмолинск на правом берегу реки Ишим для защиты южных границ казахских степей от вторжения джунгар [2].

Акмолинск был центром транзитной торговли предпринимателей Степного края, дело в том что город находился на караванной дороге из Петропавловска в города Средней Азии. Кочевники приходили в город в большей степени для приобретения привозных товаров из Средней Азии и Сибири. Именно в период второй половины XIX века город стал организующим центром экономической жизни уезда и Степного края.

Важная роль, которую играла Акмола в то время в обеспечении международных торговых связей, побуждала иностранных купцов открывать здесь магазины и оставлять для постоянного проживания своих представителей. Особенно много селилось в Акмоле выходцев из Средней Азии – сартов, которые в 50-60-х годах XIX века составляли большую часть населения так называемой татарской слободки [1]. Образование обширной Акмолинской области в 1868 году, в составе Степного генерал-губернаторства создало благоприятные условия для транзитной торговли российских и среднеазиатских купцов в сбыте своих товаров через города Степного края. Стратегическое положение Акмолинской области было очень удобным для развития торговли, так как область на севере граничила с Тобольской губернией, на юге с Сырдарьинской областью, на западе с Тургайской и на востоке Семипалатинской областями. Караваны, державшие путь в Петропавловск и другие города Сибири, все чаще стали сбывать свои товары акмолинским купцам [1].

К середине XIX века с южных границ Западной Сибири пролегал на юг всего пять караванных путей, один из которых шел из Петропавловска в Ташкент и Бухару через Акмолинский приказ, между укреплениями Актау и станицей Улытавской на речку Сары-Су, даже через Голодную Степь по реке Чу [3]. Из Акмолинска выходили три караванные дороги. Одна на северо-восток через станицу Черемуховскую по реке Селети на Омск. Другая – на юго-запад по правому берегу реки Ишим на Каркаралинск. И третья шла прямо на юг в пределы Сырдарьинской области [4].

В конце 60-х гг. XIX века переселившиеся в Акмолинск купцы были освобождены от платежа пошлин и исполнения государственных повинностей. Эта мера создала благоприятные условия для развития, как самого города, так и торговли [5]. В 70-80-е годы XIX в. в связи с усилением торговой функции города увеличился удельный вес купеческого сословия, как за счет миграционных процессов в город из разных городов Российской империи, так и вследствие перехода разночинцев в категорию торгово-промышленного населения. «По открытии города Акмолинска 26 сентября 1862 года большая часть из жителей российских губерний, людей рабочего класса, из видов воспользоваться свободно землею, приписались в город Акмолинск купцами и мещанами», – сообщается в протоколе общего собрания купцов и мещан Акмолинска от 20 июля 1871 г. [6]

Так как город, вел транзитную торговлю со среднеазиатскими владениями империи, в городе проживали среднеазиатские купцы. В 1871 году в городе иногородних купцов 2-й гильдии было: 7 купцов из городов и губерний российских, 5 бухарских, 7 ташкентских, 5 коканских, 15 петропавловских купцов не получали купеческих свидетельств, но получили билеты для торговли на лавки по местности 5 класса для производства торговли в городе

Акмолинске. В 1872 году иногородних купцов было 10, также 3 бухарца, 6 ташкентцев, 3 коканца [7].

Заселению среднеазиатских купцов города Акмолинска повлияло и открытие в 1871 году ташкентской ярмарки, что еще больше упрочило положение Акмолы как одного из основных центров транзитной торговли России со среднеазиатскими государствами. Здесь формировались караваны. Грузы, прибывшие из Петропавловска, навьючивались на верблюдов и отправлялись в Ташкент, Бухару, Коканд, Туркестан и другие города, а грузы, прибывшие из Ташкента, доставлялись на телегах в Петропавловск. Акмола и Акмолинский уезд превратились в главных поставщиков гужевого транспорта для караванов [1].

Торговля, которая производилась в постоянных помещениях более или менее удовлетворяла потребности народа, тогда как ярмарочная торговля, где главным предметом был сырой товар, удовлетворял спрос не только местных, но и отдаленных производителей и потребителей, что было выражением той экономической силы, которая приходилась на долю данной местности в общей производительности целой страны [8]. Это говорит о том, что объем торговых оборотов ярмарочной торговли намного превышал обороты стационарной торговли.

Казахи, кочевавшие близ Семипалатинска, пригоняли на ярмарки /Семипалатинскую, Ботовскую и Акмолинскую/ скот, сбыт которого производился затем в Сибири и в центре России [3].

На торгах ярмарочной системы Акмолинской области товарные потоки формировались: 1) для рынков Тобольской губернии; 2) для рынков Урала; 3) для всероссийских ярмарок; 4) для рынков Туркестана. В отличие от Семипалатинской области ярмарочная система Акмолинской области была более ориентирована на ярмарки Западной Сибири, Урала и Европейской России. Восточносибирская, томская и китайская торговля была развита меньше. Прямые торговые связи существовали между ярмарками Акмолинской области и конными торгами Приуралья, Башкирии и Поволжья. В 1894 г. с Акмолинской Константиновской ярмарки было угнано в Оренбург и Самару 6647 лошадей. Туркестанская торговля на ярмарках Акмолинской области имела не столько региональное, сколько транзитное значение. Товар из Туркестана в Тобольскую губернию и на Урал поступал через караванную и ярмарочную торговлю Акмолинской области. В отчете генерал-губернатора Западной Сибири 1883-1885 гг. говорилось, что внешние торговые сношения Курганского и Ялуторовского уездов со среднеазиатскими владениями происходили из Петропавловска и Акмолинска. Основной маршрут пролегал через Акмолинскую и Таинчикульскую ярмарки. Основная же торговля «ташкентскими товарами», по свидетельству Азиатского департамента МВД, велась на Акмолинской ярмарке [9, 147-148].

Таким образом, Акмолинск как один из центров транзитной торговли предпринимателей Степного края сыграл важную роль в дальнейшем установлении и развитии международных торговых связей между среднеазиатскими ханствами, Казахстаном и Россией, где первые впоследствии стали окраинами Российской империи. Развитие торговли стимулировало рост численности населения города и развитие в крае разных промыслов и ремесленно-кустарной промышленности, что постепенно привело к втягиванию города в товарно-денежные, рыночные отношения.

Литература:

1. Касымбаев Ж., Агубаев Н. История Акмолы (XIX – начало XX века): исследования, источники, комментарии. Алматы: «Жетіжарғы», 1998. – 176 с.
2. Байхадамова Г.М. К вопросу о новой столице Казахстана (электронный ресурс) // Режим доступа – URL: <https://research-journal.org/hist/k-voprosu-o-novoj-stolice-kazaxstana> (время обращения 06.06.2018)
3. Касымбаев Ж. История города Семипалатинска (1718-1917 гг.). Алматы, 1998. – 276 с.
4. Утегенов М.З, Кайржанова А.Т. История торговых отношений в Акмолинской области в конце XIX – начала XX вв. //Международный Евразийский форум Степной край Евразии: историко-культурные взаимодействия и современность. Тезисы докладов и сообщений III научной конференции. Омск, 2003
5. Хамиткызы Г. Города Акмолинской области в экономической жизни края XIX века. //Международный Евразийский форум Степной край Евразии: историко-культурные

взаимодействия и современность. Тезисы докладов и сообщений III научной конференции. Омск, 2003

6. Алпыспаева Г.А., Саяхимова Ш.Н., Краснова М.Н. Торговля как фактор социокультурного развития города. На материалах города Акмолинска XIX – начала XX веков. // Вестник КарГУ, 2016 г. // Режим доступа – URL: <https://articlekz.com/article/15663> (время обращения 07.06.2018)

7. Ведомость о купцах города Акмолинска // Центральный государственный архив РК (ЦГА РК). – Ф. 369.- Оп.1.- Д. 6185

8. Обзор Акмолинской области за 1881г. Омск, 1882

9. Щеглова Т.К. Ярмарки Западной Сибири и Степных областей во второй половине XIX века. Барнаул, 2002 – 236 с.

МРНТИ: 16.01.45

Ә.Б. Мухамедиева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
kafedrapolylingual education@mail.ru

ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ – БОЛАШАҚТЫҢ ТІЛІ

MULTILINGUALISM IS THE LANGUAGE OF THE FUTURE

Тіл – әр елдің тарихынан, мәдениетінен, салт-дәстүрінен мағлұмат беретін негізгі құрал. Тілін біліп өскен, тілге құрмет көрсете білетін, тілге ерекше мән беретін кез-келген ұрпақ – елінің жарқын болашағы. Тіл – адамзаттың басты қарым-қатынас құралы, яғни тіл – адам өмірінің баға жетпес байлығы. Тілтанушы ғалым К.Аханов айтқандай, «Тіл – біздің өміріміз бен қоғамымыздың ажырамас бөлігі».

Қазіргі таңда заман талабына сай тілге аса үлкен мән берілуде, әсіресе қазақ, орыс, ағылшын тілдерін білу болашақ жастардың алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі болып отыр. Қазақ тілінің мәртебесін көтере отырып, орыс тілін ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретінде танып, ағылшын тілін жетік меңгеруге ұмтылуымыз керек. Қазақстанның болашағы білімді, бәсекеге қабілетті жастардың қолында, ол үшін жастарымыз үш тілді еркін игеруі тиіс.

Елбасы 2006 жылдың қазанында өткен Қазақстан халқы ассамблеясының XII құрылтайында «Үш тұғырлы тіл» туралы идеяны жария етті. Ал 2007 Жолдауында «Тілдердің үштұғырлылығы» атты мәдени жобаны кезең-кезеңмен іске асыруды ұсынды. «Үштұғырлы тіл» идеясының басты мақсаты – ағылшын тілін үйрену [1]. Ағылшын тілін мектептерде 2013 жылдың 1-қыркүйегінен бастап 1сыныпта оқыту енгізілді, бұл дегеніміз кез-келген мектеп жасына жеткен жас ұрпақтан бастап тілге деген қызығушылықтарын арттыру. Студенттердің шет тілін үйренуге дағдыларын қалыптастыру мақсатында «Полиглот» ойынын, мақал-мәтелдердің қазақша, орысша, ағылшынша аудармаларын ұсынуға болады. Әр өткен жаңа тақырып бойынша 1-2 мақал-мәтелден ала отырып, студенттердің сөздік қорын молайтуға және үш тілде еркін сөйлеуге қалыптастыруға болады. «Полиглот» ойыны арқылы әр елдің астанасын, ұлттық символдарын, белгілі жазушылардың есімдері мен көрнекі жерлердің атауын табу, ш тілде аудармасын айтуға үйретуге болады. Өз тіліңнің, ана тіліміздің мәртебесін көтере отырып, екі тілді (орыс, ағылшын) қатар алып жүру болып саналады [3]. Егер жас ұрпақ өз тілін білмей жатып, оны басқа тілді білуге жетелесек, онда ол тілімізге деген сүйіспеншіліктің жоғалғаны. Бала негізгі білімді ана тілінде алатындықтан басқа шет тілдерін қосымша үйренуі бұл қазақ тілінің ұмытылуына ешқандай әсер етпейтіні шындық. Ана тілі балаға ананың сүтімен беріліп, бойына дарығандықтан әрбір қазақ азаматы өз тілін жоғары ұстану тиіс. Бұл жерде үш тілді білу дегеніміз ана тілінің қасиетін түсіну, құрметтеу арқылы өзге тілдерде де еркін сөйлей алу. Қазіргі таңда білім беретін мектептер мен жоғарғы оқу орындарында шет тілін оқытуға үлкен талап қойылған. Ағылшын тілін білу – ақпараттық жүйе мен инновациялық технологияның ағымына ілесу. Әрбір жеке тұлға өзінің кемел болашағы үшін шет тілінде қатесіз жазып, ауызекі тілде еркін сөйлеп, өз қажетіне, білімін шыңдауға қолдана алуға қабілетті болуы тиіс. Осыдан барып бәсекеге қабілетті, терең білімді, елінің болашағына үлесі тиетін, тіл болашағын көтере алатын жастарымыз шығады.

Ағылшын тілі – әлемдік тіл, яғни экономикаға кірігу тілі. Білім беру саласында қызмет істейтін ұстаздар мен оқытушылардың басты міндеті – заманға сай үш тілді меңгерген, іскерлік дағдысы қалыптасқан, білікті маман, жаңа технологияларды меңгерген, оны іс жүзінде тәжірибеде қолдана алатын тұлға қалыптастыру. Дамыған басқа шет елдік тәжірибелерге сүйенсек, кейбір елдерде мысалы Малайзияда жаратылыстану ғылымдарын мектептің өзінде ағылшын тілінде оқыту қолға алынған, осыған орай бізде де жоғарғы курс студенттері мамандыққа байланысты кейбір пәндерді ағылшын тілінде оқиды. Кейбір шетелдерде ағылшын тілін мектептің өзінде білу міндетті болып табылса, кейбірінде өз мамандығына байланысты үшінші тілді білуі тиіс. Испанияда әр аймақ өз испан тілімен бірге ағылшын тілін қатар алып жүрсе ғана еңбек нарығында жетістікке жете алады екен. Ағылшын тілін елдегі тұрғынның екіден бірі жақсы біледі, оны Еуропадағы басқа елдермен қарым-қатынас тілі ретінде қолданады екен. Ал, Филляндияда өз тілін (швед) және ағылшын тілін қатар білетіндер ғана жоғары лауазымды қызмет атқара алады, сонымен бірге бұл елде елдің экономикасының дамуына үлес қосу үшін тілдік сауаттылыққа аса үлкен мән беріледі екен. Барлық экономикасы мен техникасы қарқынды дамыған елдерде табысты еңбек ету үшін ағылшын тілін білу керек. Ал, Қазақстанда жоғарғы лауазымды, мемлекеттік қызмет атқару үшін мемлекеттік тілді (қазақ тілі) білу міндеттелген, онсыз жұмысқа қабылданбайды, ол дегеніміз қазіргі құжаттардың негізгі бөлігі қазақ тілінде толтырылады. Бұл мемлекеттік тілімізге деген зор құрмет пен тіліміздің мәртебесін көтеруге бірден-бір себеп. Әр елдің тілін үйрене отырып, сол елдің тарихымен, мәдениетімен, ерекшеліктерімен таныса аласын. Тілді білу ерекше – қасиет, әсіресе бірнеше шет тілін меңгерген талапты, білімді жастарымыз да күн санап көбейіп келеді.

Қазіргі таңда ағылшын тілі – АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Австралия секілді дамыған мемлекеттердің ресми тілі, ұлттық қарым-қатынас тілі, іскерлік тіл, дамыған елдердің қатарына көтерілу тілі. Әлемде болып жатқан жаңалықтар және ақпарат көздерімен танысу, жаңа технологияларды игеру ағылшын тілі арқылы жүзеге асады. 2015-2020 жылдарға арналған «Жол картасы» бағдарламасы бойынша алдағы уақыттарда мектептерде физика, информатика, химия, биология және жаратылыстану ғылымдары ағылшын тілінде жүргізілуі тиіс [2]. Ал 2012 жылдан бастап ЖОО-да үш тілде сабақ беру жүйесі жүзеге асуда. Әр елдің тілін білу сол елдің білімі мен ғылымына жол табу, сол тілдің ерекшелігі мен маңыздылығын түсіну. Үш тілді жетік білу заман талабы дейміз, үш тілде білім беруде көзделген негізгі мақсат – қазақ тілін үйрету. Ана тілі мен шет тілін қатар алып жүру қабылдау дағдыларын қалыптастырады, ой-өрісін кеңейтіп, қызығушылықтарын арттырады. Бала тілді тез ұғады, тез қабылдайды, сондықтан тілді үйрену қай кезеңде, қай уақытта болсын артық етпеген. Жаһандану заманына қадам басып келе жатқан біздің тәуелсіз еліміздің келешек ұрпақтары өркениетті елдер қатарына қосылу үшін де үш тілді білуі қажет. Ағылшын тілі - қазір бизнесте де, ғылымда да, білімде де белең алған тіл. Қай өнімнің немесе техникалық құралдың, технологиялық заттың құрылымын алып қарасаңыз да үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) берілген. Сондықтан да ағылшын тілін үйрену әрбір болашақ жеке тұлға үшін үлкен – пайда. Алға қойылған маңызды міндет болғандықтан тілдің қолданыс аясы күннен-күнге кеңейіп келеді. Үш тұғырлы тіл – заман талабына сай қажеттіліктен туындаған идея. Үш тілде сауатты білім алған кез-келген жас өз елінде де, шетелдерде де бәсекеге қабілетті болып саналады.

Тілдердің үштұғырлығы – озық технологиялардың дамыған заманындағы білімнің кеңейген, озық ойлы, ұшқыр қиялды жастардың кемел болашағының кепілі. Үш тұғырлы тілді білу – рухани жаңғыруымыздың кепілі.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаев «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Жолдамасы «Тілдердің үш тұғырлығы» – «Триединство языков» / Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. 2007 жыл
2. Н. Ә. Назарбаев «Нұрлы жол – Болашаққа бастар жол» / ҚР Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. 30 қараша 2015 жыл
3. Мектептегі шет тілі. Республикалық әдістемелік-педагогикалық журнал. № 2(44), 2010 МРНТИ:37.18.13

А.А. Мухаметжанова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, aabaevna70@gmail.com

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH

В современном мире все более возрастает значимость иностранных языков. Знание иностранного языка дает возможность приобщиться к мировой культуре, использовать в своей деятельности потенциал обширных ресурсов сети Интернет, а также работать с информационными и коммуникационными технологиями и мультимедийными средствами обучения. В связи с этим возникает необходимость использования компьютерных информационных технологий в обучении иностранному языку.

Изучение иностранных языков – важнейшая тенденция современного профессионального образования, целью которого является воспитание человека, способного к деятельности в огромном потоке информации, умеющего работать с разнообразной литературой, осваивать новые технологии и перед преподавателем стоит цель развития творческих способностей детей как составной части развития их творческого мышления

В эпоху стремительного развития техники современное общество требует более разносторонних подходов к изучению английского языка. Примером является развитие сети Internet, которое послужило началом нового эволюционного процесса, называемого информатизацией.

Одним из главных направлений в системе образования является разработка и внедрение педагогических технологий, соответствующих требованиям времени.

В учебном процессе на разных этапах все больше используются современные технологии и мы уже не представляем себе современный урок без использования информационных технологий, которое становится неотъемлемым помощником в повышении интереса учащихся к изучаемым проблемам и развивает наглядно-образное мышление.

При обучении английскому языку развивается интеллект, воображение, внимание, наблюдательность, речемыслительные и творческие способности.

Применение компьютерных технологий на уроках английского языка становится высокоэффективным творческим реализующим фактором использования разнообразных форм развития, воспитания и обучения.

Такой способ организации учебной деятельности позволяет не только в увлекательной творческой форме продуктивно решать все задачи урока, но и осуществлять обучающую коммуникативную познавательную деятельность.

Учитель, используя компьютер или любые другие виды инновационных технологий, имеет уникальную возможность интенсифицировать процесс обучения, сделать его более интересным и динамичным. Сейчас практически во всех школах достаточное количество компьютерной техники, мультимедийных установок, интерактивных досок, имеется бесплатный выход в Интернет. Поэтому применение информационных технологий в обучении английскому языку стало не только необходимым, но и вполне возможным. Все мы знаем, что при изучении английского языка на начальной ступени обучения многие учащиеся сталкиваются с такими трудностями как усвоение материала.

Использование компьютера значительно облегчает процесс изучения языка через реализацию одного из принципов обучения – наглядности.

Важным аспектом использования инновационных технологий на уроках английского языка является проектная деятельность в сочетании с мультимедийной презентацией.

Как мы знаем, мультимедийные презентации активно вошли в процесс обучения английскому языку. Одной из возможностей использования мультимедийных технологий на уроке является подготовка и проведение комбинированных, интегрированных уроков.

Использование метода проекта с использованием информационных технологий позволяет учащимся применять свои знания, умения и навыки на практике, и является одной из форм организации исследовательской и познавательной деятельности, при которой успешно реализуется коллективная деятельность, позволяющая повысить мотивацию изучения английского языка.

Творческие задания по проекту предполагают нахождение через Интернет информации, её творческое преломление для поставленной цели; для отработки конкретных языковых умений и навыков. Проекты – это самостоятельный, большой творческий труд учеников, в которых они показывают также и свой практический опыт. Реализация проекта

требует от учащихся максимального развития их аналитического и критического мышления, правильного подбора содержания по теме, эстетического оформления своего материала и языкового умения на высоком, интересном уровне презентовать, защищать свою тему.

Современные педагогические технологии такие, как обучение в сотрудничестве, проектная методика, использование новых информационных технологий, Интернет-ресурсов помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учетом способностей детей, их уровня обученности.

Литература

1. Компьютеры и Интернет в обучении иностранным языкам . Г.И.Федорова
2. «Иностранные языки в школе» журналдары -2003ж., 2005ж., 2006 ж.
3. «Шет тілдерін компьютер арқылы оқу» Карамышева Т.В., Санкт-Петербург 2001 ж.
4. Обучение иностранным языкам. Теория и практика, Щукин А.Н., Москва 2006 ж.
5. Ағылшын сабақтарында компьютерлік технологиясының қолданылуы. «Иностранные языки в школе», 2006 ж.

ҒТАХР: 14.07.09

Ф.Т. Құттықадмова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
kafedrapolylingual education@mail.ru

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДА БЕЙНЕФИЛЬМДЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

THE EFFECTIVENESS OF THE USING VIDEO FILMS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Болашақ шетел тілі мұғалімнің кәсіби мәдениетінің мәнді бөлігі, оның кәсіптік қызметті жүзеге асыруға қабілеттілігі және даярлығының бейнесі болып табылатын кәсіптік құзыреттіліктің негізі жоғары оқу орнында қаланады. Мұғалімнің іс-әрекетті жүзеге асыру құзыреттілігі, жалпы кәсіптік құзыреттілік сияқты, оның бүкіл кәсіптік өмірі барысында қалыптасып, дамиды. Мысалы, мектептегі шетел тілі пәнінің мазмұны оны оқыту үдерісіне енгізіліп жатқан жаңалықтардың қарқынды өсуімен, 12-жылдық орта білім тұжырымдамасының талаптарына сәйкес мектепті бітірушінің бойында негізгі коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру міндеттерімен байланысты. Әдістеме ғылымы, мектептегі шетел тілі пәнін оқыту әдістемесі, оқыту технологиялары бойынша жаңалықтарды іздеу, меңгеру және қолдану міндеттерін жүзеге асырмай, оқушының аталмыш оқу пәні деңгейіндегі құзыреттіліктерін қалыптастыру мәселесін шешуге болмайды.

Сонымен зерттеудің көкейкестілігі негізделіп, зерттеу мақсаты, әдіснамалық негіздері тұжырымдалады.

«Шетел тілі сабағында бейнефильмдерді қолданудың теориялық негіздері» зерттеу мәселесінің философиялық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтанушылық, тарихи, ғылыми-әдістемелік әдебиеттердегі және тәжірибедегі жай-күйі анықталады; шетел тілі сабағында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың мәні мен құрылымы ашып көрсетіледі; бейнежазбалар арқылы коммуникативтік құзыреттілік қалыптастырудың педагогикалық және психологиялық мүмкіндіктері анықталып, оны пайдаланудың жолдары ашып көрсетіледі.

«Шетел тілі сабағында бейнефильмдерді қолданудың әдіс-тәсілдері» атты екінші бөлімде шетел тілі сабағында бейнефильмдер жазбалар арқылы оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімділігін қамтамасыз ететін әдістері анықталып, негізделеді; шетел тілі сабағында бейнежазбаларды тиімді пайдалану арқылы коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың мазмұны мен әдістемесі дайындалып, олардың тиімділігін тексеру бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыстардың барысы мен нәтижелері баяндалады.

Қорытындыда зерттеу мәселесі бойынша негізгі нәтижелер мен қорытындылар тұжырымдалады: тәжірибелік-эксперименттік жұмыстардың нәтижесі бойынша ғылыми-

әдістемелік ұсыныстар беріледі, сонымен қатар зерттеу мәселесінің даму болашағы белгіленеді.

Қосымшада тақырыпта қарастырылған тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың жекелеген материалдары ұсынылады.

1.1. Шетел тілі сабағында бейнефильмдерді қолданудың теориялық негіздері.

1.2. Бейнефильмдер арқылы шетел тілін оқытудың педагогикалық-психологиялық негіздері.

Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың жаңа педагогикалық технологияларын меңгермейінше, білікті маман болу мүмкін емес. Қазіргі нарық экономиканың сұраныстарын қанағаттандыруға және экономиканың, өндіріс салаларының дамуына сай орта мектеп оқушыларын құзыретті тұлға ретінде қалыптастыру үшін мұғалімдер оқытудың қазіргі технологияларын пайдаланып, оны онан әрі заман талабына сай жетілдіруі қажет. Ағылшын тілі сабағында бейнефильмдер көмегімен оқыту, тек компьютермен және проектормен оқытуға қарағанда айтарлықтай әсерлілеу, өйткені оның бірнеше артық тұстары бар. Атап айтсақ: веб-сайттар және басқа да ресурстар қолдану есебінен материалды түсінікті, әсерлі етіп жеткізуді қамтамасыз етеді, сурет салу мүмкіндіктері бар және кез-келген қосымшалардың, әрі веб-ресурстардың үстінен жазуға, көп уақыт шығындамай-ақ бейне көріністерді, сабақ барысында жасалған кез-келген жазуларды сақтауға, оны басып шығаруға болады; түрлі тартымды ресурстарды қолданудың арқасында оқушылардың қызығушылығын арттырады; ұжымдық жұмысқа араласу үшін үлкен мүмкіндіктер туғызады, жеке және әлеуметтік дағдыларын жетілдіреді; оқытудың түрлі стильдерін қолдануды, сабақтың жақсы қарқында өтуін қамтамасыз етеді; өтілген материалды қайталау үшін мектеп желісінде пайдаланылған файлдарды сақтауға мүмкіндік береді; сақталған файлдар негізінде меңгерілген материалдарды тексеруді жеңілдетеді; педагогтар жасаған материалдарды қолдануды, бір-бірлерімен материал алмасуларын қамтамасыз етеді.

Бейнефильмдерді сабақта оқытуда қолдану әсіресе шетел тіліне үйретуде ағылшын тілінен оқу материалдарын дайындау тәсілдерін өзгертті. Жаңа технологиялар әдістемелік, дидактикалық, педагогикалық және психологиялық қағидаттардың тұтас комплексін жүзеге асыруға көмектеседі, таным үдерісін қызықты және шығармашыл етеді, әрбір оқушы үшін жеке дара жұмыс қабілетін ескеруге мүмкіндік береді. Оны практикада қолдану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудың жаңа түрін ашады, нәтижесінде жаңа білім алады, оқушылардың танымдық белсенділігі дамиды, білімді өз беттерінше толықтырады, ақпараттар ағымында іздеу және бағдарлауға үйренеді. Бейнефильмдерді ағылшын тілі сабақтарында қолдану тәжірибесін талдай отырып, мынандай қорытынды жасауға болады: оқыту сапасы артады, тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз етеді, ақпараттық кеңістікте адаспайтын, ақпарат мәдениетін жетік білетін тұлға болып қалыптасуына көмектеседі.

1.2. Шетел тілі сабағында бейнефильмдер арқылы коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың ерекшеліктері

Коммуникативтік құзыреттілігі қалыптасқан орта мектеп оқушылары мәселелерді өздігінен әрі табысты түрде шешуге ықпал ететін кәсіби білімдерді игерген, шеберліктер мен қарым-қатынас жасаудағы жеке қасиеттерді бойына сіңірген, бейнефильмдер арқылы өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі жүзеге асыруға ынталы тұлға болуы тиіс. Коммуникативтік құзыреттілік негізгі, базалық және арнайы құзыреттілікте байқалады. Негізгі құзыреттіліктер – бұл қазіргі заман болмысында кез келген оқушының табысты әрекеттеріне қажетті жалпы кәсіби құзыреттіліктер. Негізгі құзыреттіліктер құрамына мыналар жатады: тұжырымдамалық, аспаптық, құнды-этикалық, кіріктірілген, контекстік, бейімделмелік, коммуникативтік. В.И. Богословский, О.Н. Шиловалар пайымдауынша, бүгінгі таңда ақпараттық ортаның «коммуникативтік құзыреттілік» түсінігімен кеңею жағдайы тағы бір маңызды түсінік – «ақпараттық мәдениет» түсінігімен байланысты болуында, - деп тұжырым жасаған. Ақпараттық мәдениет дегеніміз – ақпараттармен жұмыс істеу технологияларын және тәсілдерін, іздеу, беру, ақпараттарды өңдеу мен талдау дағдыларын меңгеру болып табылады. Ақпараттық мәдениет ақпараттық ортамен өзара әрекет етуде білім, дағдылар, шеберліктер мен шартты нұсқаулар кешенінің болуымен сипатталады, ол арнайы ақпараттық үдерістерді жүзеге асыруда байқалады. Сонымен, коммуникативтік құзыреттілік педагогикалық іс-әрекеттерге деген дайындықты заманға сай түсіндірудің негізгі түсінігі болып табылады. Коммуникативтік құзыреттілік – көп аспектілі, кең түсінік. Коммуникативтік құзыреттілік – құзыреттіліктің маңызды құрамдастарының бірі болып табылады, өйткені педагогикалық әрекеттердің негізінде коммуникация жатыр. Бүгінгі күні «коммуникативтік

құзыреттілік» түсінігі әртүрлі ғылымдармен: педагогикамен, психологиямен, лингвистикамен және информатикамен кіріктіріле қарастырылып отыр. Әр ғылым шеңберінде бұл түсінікті түсіндіруге деген әртүрлі жолдарды атауға болады. Психологияда коммуникативтік құзыреттілік тұлғалық өзара әрекеттер жағдайының арнайы ортасына қажетті ішкі қорлар жүйесі ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыдан қарастырғанда коммуникативтік құзыреттілік инварианттық жалпыадамзаттық сипаттамалардан да, сондай-ақ мәдени, тарихи шарттылықтардан да тұрады. Көптеген бейнежазбалармен жұмыс жасау ерекшеліктері: олар білім беру тарихы жағынан қарастырғанда жаңа техникалық құралдарға, атап айтқанда жеке компьютерлерге, аудио, бейнеқұралдарға негізделген.

2.1. Шетел тілі сабағында бейнефильмдерді қолданудың әдіс-тәсілдері.

2.2. Шетел тілі сабағында бейнефильмдерді үйлесімді қолдануға қойылатын басты талаптар.

Сабақта бейнематериал пайдалану білім беру жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және оқушыға бағдарланған тәсілді іске асыруға бағытталған іс-қимыл арқылы оқытуды белсенді режимдерін ұйымдастырудың өзге, дәстүрлі емес, жолы болып табылады.

Сонымен қатар, сыныптағы бейнефильмді пайдалану оқытудың даралануына, студенттердің сөйлеу әрекетінің мотивациясы мен дамуына ықпал етеді. Егер сіз шетел тілінде сыныпта бейнематериал пайдаланып жатсаңыз, ынталандырудың екі түрі жүзеге асады: өзіне-өзі жүретін мотивация–материалдың өзі қызық болғанда және мотивацияның келесі түрі, онда оқып жатқан тілін түсіне алатын сөздерге негізделген материал студенттерге көрсетілген кезде. Бұл оқушыны қанағаттандырады және өз күшіне деген сенім ұялатады, сондай-ақ одан әрі жетілдіруге тілегін арттырады.

Бейне көрсетілімдердің тағы бір артықшылығы, оқушыларды ынталандыру әрі олардың эмоциялық әсерінің қуаты болып табылады.

Шетел тілі сабақ барысында бейнефильмдерді қолдану оқушылардың сөйлеу қабілетін арттыруға едәуір көмегін тигізеді. Мұғалім да бейнематериалды көрсету барысында шетте қалып қоймай, оқушылармен бірге көріп, сабаққа тең ат салысуы өте қажет. Ол оқу үрдісінің барша тетіктерін бақылауы керек. Себебі, бейнематериал аудиоматериалға қарағанда, өздігінен «тірі» мінезге ие – сіз сөйлеп тұрған адамды тыңдаумен ғана шектелмейсіз, сонымен қатар оның мимикасын, қимыл-қозғалыстарын толықтай тамашалай аласыз. Оқушы айтылып жатқан мәтін жайында ауқымды ақпарат алады: болып жатқан орны, қатысушылардың жас ерекшелігі деген сияқты. Алайда аталған барша факторлар да оқушыны дыбыстық ерекшеліктерге деген көңілін азайтады, себебі барлық зейін көбіне бейнеге жұмсалады.

Сондықтан бейнефильмді көрмес бұрын оқытушы өз тарапынан оқушыларға нақты тапсырмаларды жүктеуі тиіс. Осылайша бейнефильм өте жан-жақты бола алады, әрі олар оқушының шетел тілін оқуға деген ынтасын оятып қана қоймайды, тіл білімінің сапасын да жақсарта алады.

Әрбір тілді үйренушілер тек сол тілдің жүйесінде кездесетін ерекшеліктерге ғана емес, сондай-ақ сол тілді қолданушы елдің мәдениетіне тән үлкен ерекшеліктерге де жолығады. Жат мәдениетті түсініп, өз мәдениетін меңгеру, басқа мәдениет өкілдерінің әрекеті мен сөзін түсіне білу үшін өз мәдениеті мен басқа мәдениетті салыстырып, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын ажырата білуге үйренеді. Ал, кейде екі мәдениет өкілі арасында белгілі бір дәрежеде қиындықтар болуы мүмкін. Ол, әрине, тілдегі ерекшеліктер ғана емес, мәдениетке тән өзгешеліктерге де байланысты болып келеді.

Қазіргі кезде адам өмірінде болып жатқан көптеген интеграциялық үрдістер, экономиканың дамуы, қоғамның жаңаруы, тіл мен қоғамның және тіл мен мәдениеттің екі жақты байланыстарына жаңаша көзбен қарауды талап етеді. Жаңа әлеуметтік мәдени кеністіктің пайда болуы білім беру жүйесінің алдына халықаралық мәдени-кәсіптік қарым-қатынастарды жүзеге асыра алатын мамандар дайындауды мақсат етіп қояды. Тілді басқа мәдениетті таңдаудың негізгі құралы ретінде пайдалану, сол тілде сойлейтін елдегі құбылыстардың мәнін түсінуді қажет етеді. Тұлғаның тірек құзырлылықтарының бірі ретінде танылып отырған коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру оның тілдік білімін тереңдетумен қатар сөйлеу біліктілігін де жетілдіреді. Құзыреттілік дегеніміз – оқушының алған білімі мен дағдыларын тәжірибеде, күнделікті өмірде қандай да бір практикалық және теориялық проблемаларды шешу үшін қолдана алу қабілеттілігі.

«Коммуникативтік құзыреттілік» (латынның «competere» -қол жеткізу, сәйкес келу, сөзінен шыққан) –оқушылар және қоғам үшін күнделікті оқуда, қатысымдық міндеттердің тіл арқылы

шеше білу қабілеттілігі; қатысымдық мақсатты іске асыруда оқушының тіл және сөз құралдарын пайдалана алуы. Егер оқушы сол тілде сөйлеушілермен тікелей немесе аралық қарым-қатынас барысында сол тілдің нормалары мен мәдени дәстүріне сәйкес өзара түсінсе алса, коммуникативтік құзыреттілікті меңгергені.

Ұсынылып отырған мәселе күрделі болғандықтан, оның көптеген салаларын қамтып шығу мүмкін емес, сондықтан қарастырылып отырған мәселе толығымен шешімін тапты деуге болмайды. Осыған сәйкес зерттеу болашағы, біздің ойымызша, төмендегідей мәселелерді қарастыру бағытында дамуы қажет. Шетел тілі сабағында коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру әдісі ретінде бейнефильмді қолданудың құрамдас бөліктерін қалыптастыру; оқушылардың коммуникативті құзыретін қалыптастыру мен дамыту мен жүзеге асыру құзыреттілігін қалыптастыруды жобалау.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылғы 11 қараша. http://www.akorda.kz/kz/addresses/page_218342
2. Антонова И. В. Просмотр аутентичных художественных фильмов, как способ совершенствования коммуникативной компетенции в области английского языка // Молодой ученый. – 2011. – № 6. – Т.2. – С. 119-122
3. Розов Н.С. Историческая макросоциология: Методология и методы. – Новосибирск: НГУ, 2009. – 276 с.
4. Б. Кенжебеков. Методологические подходы к исследованию развития профессиональной компетентности специалиста. Высшая школа Казахстана. – 2002. – № 4. – С.177-183.
5. Психология и педагогика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Сластенин, В.П. Каширин. – 4-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – 480 с.
6. Оразбаева Ф.Ш. Тілдік қатынас пен қатысым әдісінің ғылыми-теориялық негіздері: пед. ғыл. докторы ғылыми атағын алу үшін дайындалған дисс. – Алматы: Абай атындағы АлМУ, 2006. – 421 с.
7. Барменкова О.И. Видеозанятия в системе обучения иностранной речи // Иностранные языки в школе. – 2010. – № 3. – 20 с.
8. Верисокин Ю.И. Видеофильм как средство мотивации школьников при обучении иностранному языку // Иностранные языки в школе – 2003. – № 5. – С. 31-34
9. Исенко И.А. Использование испанских аутентичных фильмов для формирования социолингвистической компетенции. // Иностранные языки в школе – 2009. – № 1. – С. 78-82
10. Дубинина Т.Г. Использование видео на уроках иностранного языка как средство формирования коммуникативной компетенции учащихся [Электронный ресурс]. URL: <http://www.ref.by/refs/29/29117/1.html>

МРНТИ: 16.31.51

Г.К. Исмаилова, И.В. Зыкова, Ж.К. Адилова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, gainigul_ismailova@mail.ru

КАТЕГОРИЯ ВИДА И ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ГРАММАТИКЕ

CATEGORY OF ASPECT AND PROBLEMS OF GRAMMAR TEACHING

В грамматике языков разной структуры и организации есть области, традиционно проблемные и нелегкие для преподавателя и обучающихся. Особенно это касается преподавания неродного или иностранного языка. Студент-иностранец, изучающий в условиях современного казахстанского вуза русский (или казахский) язык, обычно воспринимает изучаемый язык через призму родного и первого иностранного, каким, как правило, является английский. Поэтому преподавателю важно дать представление о морфологической системе изучаемого языка в ее специфике, сопоставляя, но не смешивая языки. Об этом надо помнить, обращаясь к области глагольных форм и значений, особенно их аспектуально-темпоральных характеристик.

Глагол – это самая конструктивная часть речи, он организует предложение. Предназначение глагола – быть сказуемым, грамматическим центром в предложении. Без сказуемого нет предложения, а без предложения нет общения. Вот насколько важен глагол!

Картина, нарисованная без глагола, статична. К примеру, в стихотворении Александра Блока городской пейзаж, лишенный глаголов, безжизнен:

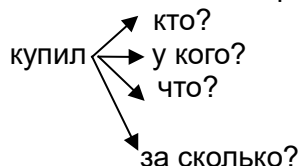
Ночь, улица, фонарь, аптека,
Бесмысленный и тусклый свет.

Глагол вносит динамику, движение, жизнь, как в строках А.Пушкина:

По дороге зимней, скучной
Тройка борзая бежит,
Колокольчик однозвучный
Утомительно гремит.

Глагол благодаря своим морфологическим категориям выражает значение действия, то есть процессуальный признак.

Что значит – процессуальный признак? Это значит – действия (или состояния) как процесса. Этот процесс связан с действительностью, со временем, субъектом действия, с говорящим, с объектами действия. Глагольная форма – это «маленькая драма» (по словам французского лингвиста Люсьена Теньера):

Что позволяет глагольным формам быть динамичными? Русский язык выработал две тесно связанные между собой грамматические категории, ответственные за динамику глагола, – это вид и время.

Вид – общеглагольная категория, присущая всем без исключения глагольным формам: личным, неопределенной форме, причастиям и деепричастиям: *купишь, купим, купить, купивший, купленный, купив*, у всех форм есть вид – совершенный. А у форм *покупаешь, покупаем, покупать, покупающий, покупавший, покупаемый* – несовершенный.

Сравним формы в двух столбиках:

Решать (задачу)	Решить (задачу)
решаю	решу
решают	решат
решал	решил
решай	реши
решайте	решите
решающий	решивший
решаемый	решенный

Заметили, в чем различия? В первом столбце – формы глагола *решать* и глагол этот несовершенного вида (отвечает на вопрос *Что делать?*). Он представляет действие в процессе его протекания. Однако не понятно, достигнет ли действие своей цели: оно может стремиться к цели, но нет указания на ее достижение.

Другое дело во втором столбике: решить *Что сделать?* Действие здесь так или иначе связано с пределом, достижением цели.

Вид – такая важная характеристика глагола, которая принадлежит каждому глаголу, связана с его лексическим значением и диктует многие остальные качества глагольного слова.

Запомним: вид – важнейшая характеристика глагола. Глаголы разных видов – это разные слова с разными формами!

Значит, вид глагола описывает действие как происходящее определенным образом. Несовершенный вид не содержит указания на предел, а совершенный вид указывает на предел действия.

Вид, совершенный и несовершенный, образует видовые пары. Глаголы в видовых парах тождественны лексически.

Осторожно! Именно такие глаголы легко спутать. Сравним: *решать – решить, поливать – полить, ловить – поймать, вставать – встать, готовить – приготовить, вышивать – вышить, сочинять – сочинить, заходить – зайти* (здесь первыми в паре даны глаголы несовершенного вида, вторыми – совершенного. А как легко спутать!).

Глаголы разных видов различаются наборами форм. В русском языке у глаголов несовершенного вида – 3 формы времени: прошедшее, настоящее и сложное будущее, а у глаголов совершенного вида – 2 формы времени: прошедшее и будущее простое. Сравним, например:

говорил	говорю	буду говорить
открывал	открываю	буду открывать
делал	делаю	буду делать
поливал	поливаю	буду поливать
готовил	готовлю	буду готовить
доказывал	доказываю	буду доказывать
вставал	встаю	буду вставать
падал	падаю	буду падать

Так у глаголов несовершенного вида.

А следующая таблица – с глаголами совершенного вида:

сказал	скажу
открыл	открою
сделал	сделаю
полил	полью
приготовил	приготовлю
доказал	докажу
встал	встану
упал	упаду

Значит, совершенный вид не уживается с настоящим временем. Почему? Легко понять, если представить ситуацию: *Грянул гром* – это уже прошедшее, *Грянет гром* – будущее. Действие так кратковременно, что момент этот глагол «не поймает».

«Самые глагольные формы» – личные, или спрягаемые (*читаю, читаешь, читает, читают*). У них есть основные глагольные категории, связывающие глагол (и предложение, сообщение) с действительностью: наклонение, время, лицо.

Менее «глагольны» формы на –л: у них нет лица, но есть число и в единственном числе род (*читал, читала, читали*).

Очень абстрактна неопределенная форма глагола, которая обозначает отвлеченное действие и не имеет никаких глагольных категорий, кроме вида (*читать*). Гибридные формы – причастие и деепричастие – имеют вид, а причастие – еще и время, но только настоящее и прошедшее (*читающий, читаемый, читаный, прочитанный*).

И все это многообразие форм в русском языке объединяется воедино и удерживается в «орбите» глагола одной категорией – категорией вида. Такова сила этой категории в русском языке. Таким образом, русский язык имеет ярко выраженную категорию вида,

которая, прежде всего, выражается в наличии видовых пар. Иная картина в английском языке.

При сравнении видо-временных категорий двух языков: английского и русского, выявляются следующие особенности в каждом из них. В русском языке присутствует наиболее простая система времен, заключающаяся в настоящем, прошедшем и будущем временах. Но, несмотря на кажущуюся простоту, сферы употребления времен настолько пересекаются друг с другом, что надо тщательно изучить каждое из них перед тем, как начать с ними оперировать. Что же касается вида в русском языке, то она состоит из двух граммем – совершенного и несовершенного вида. Из этого не следует, что глаголы в русском языке могут иметь только такие характеристики вида. Помимо них глаголы могут быть двувидами. Есть глаголы, имеющие видовые пары, и глаголы одновидовые, не вступающие в видовые оппозиции. Это зависит от лексического значения глагола и лексико-грамматических разрядов, которые называются способами глагольного действия, а также зависит от семантики предельности-непредельности.

Что касается вида в немецком языке, то обычно говорят, что он отсутствует, а процессуальные характеристики – это лексическая семантика глагола и грамматическая категория времени. Выделяют шесть времен немецкого глагола: Präsens, Perfekt, Imperfekt, Plusquamperfekt, Futurum I, Futurum II. Английский язык имеет еще более сложную систему времен. Вообще можно сказать, что процессуальная характеристика действия в глаголе осуществляется категориями вида и времени. Если в языке есть вид, как в русском, это намного упрощает категорию времени. Отсутствие в языке вида или его лексичность, неоформленность в грамматическую категорию, влечет за собой компенсаторное развитие сложной системы времен, как в германских языках, то есть в немецком и английском.

Чтобы понять семантику вида в русском языке, которая традиционно представляет особую сложность, можно использовать увлекательную историю изучения вида, потому что исследователи так или иначе приходили к поразительно точным и простым интерпретациям вида, видовых пар и прочих реалий этой непростой категории.

Известный лингвист Александр Матвеевич Пешковский как-то заметил, что значение одних глаголов можно обозначить вот так:

• (точкой).

А другие глагольные значения – вот так:

_____ (прямой линией). В чем тут дело?

Какие глаголы из списка вы обозначите точкой, а какие – прямой линией? Распределите глаголы в два столбика:

•

Замереть, ринуться, писать, говорить, спать, ночевать, рассчитать, рассчитаться, рассчитывать, просить, проситься, попросить, обедать, загореть, загорать, загореться, брать, братья, взять, взяться, говорить, заговорить, заговариваться, сказать, увлечь, увлекать, пленить, пленять, расследовать, жениться, женить, исследовать, арестовать, велеть, атаковать, просить, приказать, приказывать.

В заключение предложим ряд упражнений, которые помогут студентам-иностранцам понять категорию вида и выработать необходимые навыки применения вида в речи.

1. Найдите формы глагола *замереть*:

Замру, замирать, замираем, замрешь, замираю, замрет, замирающий, замирая, замрем, замрете, позамирают, замрут, замирай, замер, замерла, замирили, замерло, замерли, замри, замерший, замирайте, замирал.

Проверьте себя и не забудьте о виде! Вид в формах одного глагола должен сохраняться! Если перешли к другому виду – значит, спутали глагол с его видовой парой!

2. К данным глаголам подберите видовую пару (лексически тождественные глаголы, отличающиеся только видом). Какие глаголы и почему не имеют видовой пары?

Строить, искать, заводить, слагать, уехать, запасть, бросать, драться, вытирать, лежать, вымыть, обуть, рассматривать, ловить, спать, отстегнуть, вывозить, ограничить, закусывать, просыпаться, делать, судиться, грянуть, отвинчивать, сочинить, будить, разъезжаться, рассказывать, выгрузить, соревноваться, победить, работать, слагать, стоять, встать, сдать, подражать.

3. Какие времена (и сколько временных форм) есть у глаголов следующей группы?

Пренебречь, увлечь, осесть, расцвести, взять, пожать, начать, размять, послать, вырвать, призвать, выждать, создать, двинуть, тронуть, дёрнуть, плеснуть, заткнуть, отомкнуть, отдохнуть, заснуть, проводить, преградить, ответить, поглотить, возвратить, пригласить, известить, приготовить, сгореть, закипеть, забыть, обуть, развить, одолеть, встать, сознаться, преподать, расколоть, выполоть, раскаяться, заказать, размежевать, заработать, размешать, заглянуть, загородить.

4. А у таких глаголов?

Пренебрегать, принимать, посылать, двигать, затыкать, провожать, сгорать, забывать, раскалывать, увлекать, оседать, расцветать, брать, пожимать, начинать, разминать, посылать, вырывать, призывать, выжидать, создавать, отвечать, поглощать.

Литература

1. Пехливанова К.И., Лебедева М.Н. Грамматика русского языка в иллюстрациях. – М.: Русский язык.-2018.
2. Canoonet: Deutsche Wörterbücher und Grammatik. [Электронный ресурс].URL:<http://www.canoo.net/>(дата обращения 08.06.2018).

МРНТИ: 16.31.51

Г.К. Исмаилова, И.В. Зыкова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, gainigul_ismailova@mail.ru

ОБУЧЕНИЕ РУССКОЙ ФОНЕТИКЕ СТУДЕНТОВ С РОДНЫМ КОРЕЙСКИМ ЯЗЫКОМ

TEACHING PHONETICS OF RUSSIAN LANGUAGE TO KOREAN SPEAKING STUDENTS

В последние годы наблюдается рост интереса к русскому языку со стороны граждан Южной Кореи, учреждений высшего образования и студентов Республики Корея. Связано это как с политическими, так и с экономическими изменениями в мире, потребностями международных политических и экономических контактов. И в этой области, при географической близости к Юго-Восточной Азии и при богатых традициях преподавания русского языка как неродного, Казахстану предоставляется образовательная ниша, которую с успехом может заполнить система высшего образования нашей страны.

Опыт преподавания русского языка как неродного и как иностранного свидетельствует о том, что обучающиеся воспринимают звуковой строй неродного (иностранного) языка через призму родного языка. Поэтому надо четко представлять, чем различаются системы родного и неродного языков (в нашем случае – русского и корейского) и где мы можем ожидать «ошибкоопасные» места, обусловленные отрицательным влиянием интерференции. Интерференция на уровне фонетики особенно сложна и с трудом поддается коррекции, поскольку фонетика – область автоматического, неосознанного воспроизводства речи.

Какими основными понятиями следует оперировать, приступая к обучению корейских студентов фонетике русского языка? Конечно, это звуковые единицы, такие, как звук, фонема, слог, слово, фраза. Контрастивное описание русского и корейского языков на фонетическом уровне можно получить, обратившись к классическим трудам. Так, звуковая система корейского языка была описана в трудах А.А.Холодовича [1]. Кроме того, корейская система фонем получила освещение в обширной лингвистической литературе последних

лет, в том числе в научных обзорах. Однако, по точному замечанию И.Н. Логиновой, «как нельзя научиться языку, выучив определенное, пусть немалое, количество слов, так и нельзя овладеть правильным произношением на иностранном языке, научившись более или менее верно артикулировать отдельные звуки» [2].

Помимо понятия контрастивных признаков фонетических единиц, особой актуальностью в контексте методики преподавания русского языка как иностранного обладает понятие артикуляционной базы.

Как соотносятся друг с другом понятия фонетической единицы и артикуляционной базы? «АБ предстает как система речедвигательных работ, характерная для каждого языкового коллектива, не повторяемая в другом коллективе и узнаваемая как нечто чуждое при перенесении в речь на другом языке. Эти и другие факторы и приводят к идиоматичности АБ каждого языка и делают АБ той «речевой категорией», «оптимальной моделью реализации фонологической системы» (Самуйлова), опора на которую может обеспечить, в частности, и функциональность, и коммуникативность обучения произношению» [2], где АБ – артикуляционная база.

Итак, рассмотрим звуковой уровень русского и корейского языков с помощью контрастивного подхода и в аспекте артикуляционной базы того и другого языка.

Представители разных фонологических школ выделяют обычно следующие черты артикуляционной базы русского языка.

1. Артикуляции русских звуков ограничиваются ротовой полостью, в русском языке нет гортанных и глоточных артикуляций.
2. Основной речевой уклад артикуляционной базы русского языка – дорсальный, характеризующийся активной работой спинки языка, в отличие от апикального уклада, характеризующегося активной работой кончика языка, направленного к альвеолам. Дорсальным характером артикуляционной базы обусловлено преобладание в русском языке переднеязычных согласных и возможность артикуляции многочисленных палатализованных согласных.
3. Система консонантизма обусловлена наличием оппозиций по звонкости-глухости, твердости-мягкости. Отсутствие таких качеств, как напряженность и придыхательность, в артикуляции согласных.
4. В образовании гласных, сонорных и звонких согласных принимают участие голосовые связки.
5. Артикуляции гласных отличаются довольно широким диапазоном при значительной редукации, качественной и количественной, в безударных положениях.
6. Частая смена зоны артикуляций в границах одного фонетического слова: от передней к непередней, от согласного одного места образования к согласному другого места образования.

Различия систем консонантизма и вокализма в русском и корейском языках представлены в таблицах 1 и 2.

Таблица 1 – Система согласных фонем русского и корейского языков в сопоставительном аспекте

Консонантизм русского языка	Консонантизм корейского языка
Согласных фонем в русском языке почти в два раза больше, чем в корейском языке	Корейских согласных фонем почти в два раза меньше.
Есть оппозиция согласных по твердости – мягкости, глухости–звонкости.	Нет оппозиции согласных по твердости – мягкости, глухости–звонкости. Есть оппозиции по напряженности - ненапряженности, придыхательности – непридыхательности.
Звуков, аналогичных указанным фонемам корейского языка, в русском языке нет.	В корейском языке есть щелевая фарингальная согласная фонема «h-гортанное», напряженные, сильные и слабые, придыхательные/непридыхательные фонемы и полугласные фонемы.
Больше переднеязычных зубных согласных: с, с', з, з', т, т', д, д', ц, н, н'.	Больше переднеязычных альвеолярных согласных.

В русском языке <л>, <р> - разные фонемы.	В корейском звуки л, р - одна фонема: звук р, как позиционный вариант, произносится в положении между гласными и перед х.
В русском языке есть специфические щелевые фонемы <ж>, <ж':>, <ш>, <ш':>, <в>, <в':>, <ф>, <ф':>, <з>, <з':> и смычные фонемы <ц> и <ч':>.	Фонем, аналогичных указанным фонемам русского языка, в корейском языке нет.
В русском языке нет фонем-аналогов носовой заднеязычной.	В корейском языке имеется заднеязычная носовая фонема <η>.
Большинство согласных фонем русского языка – щелевые: в, в', ф, ф', з, з', с, с', ш, ж, щ, х, ж.	Корейский язык беден щелевыми: всего три фонемы –s, ss, «h-гортанное».
Наличие в фонетическом слове групп согласных.	Отсутствие групп согласных.

Таблица 2 – Система гласных фонем русского и корейского языков в сопоставительном аспекте

Вокализм русского языка	Вокализм корейского языка
В русском языке 5 гласных фонем (в соответствии с классификацией МФШ).	В корейском языке 21 гласная фонема.
Значительная редукция гласных в слабых, безударных позициях.	Гласные в корейском языке не редуцируются, не изменяются ни качественно, ни количественно.
Лабиализованные фонемы <о>, <у> отличаются в русском языке большей лабиализованностью.	Лабиализованность соответствующих фонем в корейском языке выражена слабее.
Фонема <ы> в русском языке более напряжена и имеет более широкий раствор рта.	Соответствующая фонема корейского языка менее напряжена и произносится с узким раствором рта.
В фонетической организации слова могут реализоваться гласные различного качества – как передние, так и непредние.	На вокализм влияет слоговой сингармонизм, обуславливающий отсутствие мены передне- и заднеязычной артикуляций в слове.

Исходя из различий артикуляционной базы языков, мы определили те «ошибкоопасные» места фонологической системы русского языка, которые требуют особого внимания в процессе преподавания фонетики в корейской аудитории. Распространенными ошибками, вызванными интерференцией, в русской речи студентов-корейцев становятся следующие:

- смешение звуков [л] - [р], [л'] - [р'];
- смешение и замена звуков [б] - [в], [б'] - [в'], [п] - [ф], [п'] - [ф'];
- смешение [д'] - [з'];
- смешение звуков [т']- [ц], [т']-[ч];
- смешение [с] - [ц], [с'] - [ц'];
- неразличение и замена [н] - [л], [н'] - [л'];
- озвончение глухих согласных [п], [т], [к], оглушение звонких согласных [б], [д], [г];
- замена взрывного согласного на имплозивный (смычка без взрыва);
- вставка [ы] в группах согласных;
- добавление к мягким согласным на конце слова призвука [и]: например: *говорит[и]*

вместо *говорить*;

- замена [с] и [ш]/[ш':] перед [и];
- смешение гласных [у] - [о];
- смешение [у] - [ы].

В методической литературе, рассматривающей проблемы преподавания русского как иностранного, дается целый ряд важных рекомендаций, которые учитывают специфику фонологических систем языков и их артикуляционные базы. Так, работа над согласными

должна проводиться вместе с гласными, учитывая синтагматику фонем. «Ее следует разделить на два этапа: на первом отрабатываются только твердые согласные в их соседстве с гласными непереднего ряда [а], [о], [у] и [ы], на втором - мягкие согласные в их противопоставлении твердым. Начинать следует с постановки губных [п], [б], [м], поскольку их произношение обычно не вызывает трудностей, благодаря тому, что это наблюдаемая артикуляция. Далее отрабатываются губнозубные [ф], [в], переднеязычные [т], [д], [н], [с], [з], последними усваиваются заднеязычные [к], [г], [х]» (4). Фонемы, различающиеся по глухости / звонкости ([п] - [б], [ф] - [в], [к] - [г], [т] - [д], [ж] - [ш], [с] з), даются одновременно парами. Так постепенно у студентов-иностранцев формируется представление о фонологической системе русского консонантизма, базирующейся на дифференциальных признаках глухость/звонкость, твердость/мягкость. Вместе с тем выявляется функциональная значимость русских согласных как главных смысловых различителей в русской речи.

Что касается системы вокализма, у обучающихся прежде всего следует вырабатывать навыки применения гласных в слабых, безударных позициях.

Редукция первой степени происходит в первом предударном слоге и в абсолютном начале слова. Все остальные позиции – слабые со второй степенью редукции. Следует помнить о формуле А.А.Потебни: 1-2-3-1, где 3 – сила и долгота ударного гласного, 2 – гласного 1-го предударного слога, 3- всех остальных гласных, подвергающихся редукции. В русской речи корейских студентов нарушение этого соотношения гласных по долготе и силе проявляется часто и ведет к «рубленной» речи, к ошибкам ритмо-мелодического характера, что снижает функциональные, коммуникативные качества речи.

Целесообразно проводить работу по таблицам, наглядно представляющим на примерах качественную редукцию гласных.

Таблица 3 – Изменения гласных звуков русского языка в первой степени редукции

Положение под ударением	1-я степень редукции после твердых согласных	Примеры	1-я степень редукции после мягких согласных	Примеры
[А]	[Λ]	сад [сат] - сады [с Λды]	[И°]	пять [п'ат'] - пяти [п'и°т'и]
[О]	[Λ]; [Ы°] -после твердых шипящих	дом [дом] – дома [дΛма], жёны [жоны] - жена [жы°на]	[И°]	нёс [н'ос] - несу [н'и°су]
[Э]	[Ы°]	шесть [шэс'т'] - шести[шы°с'т'и]	[И°]	лес [л'эс]- леса [л'и°са]

Таблица 2 – Изменения гласных звуков русского языка во второй степени редукции

Положение под ударением	2-я степень редукции после твердых согласных	Примеры	2-я степень редукции после мягких согласных	Примеры
[А]	[Ъ]	сад [сат] - садовод [сьдΛвот] -по саду [посьду]	[Ъ]	пять [п'ат'] - пяточок [п'ът Λч'ок] - на пять [нап'ът']
[О]	[Ъ]	дом [дом] - домовой [д'ъмΛвои] - надом[над'ъм]	[Ъ]	лёд [л'от] - ледокол [л'ьдΛкол] - наледь [нап'ът']
[Э]	[Ъ]	шесть [шэс'т'] - шестисот [ш'ьс'т'исот] -	[Ъ]	лес [л'эс]- лесовод [л'ьсΛвот]-

		на шесть [на шьс'т']		по лесу [пол'су]
--	--	-------------------------	--	---------------------

Фонетические упражнения включают в себя работу над определенными звуками изолированно, в составе слогов, затем слов, затем предложений, затем предлагается чтение диалогов.

Литература

1. Холодович А. А. Очерк грамматики корейского языка. – СПб.: Ленанд. – 2014
2. Логинова И.Н. Артикуляционная база как система организации потока речи//Фонетические чтения в честь 100-летия со дня рождения Л.Р.Зиндера. Сб.статей. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2004
3. Капарушкина Д.И. (Чанг Диана). Особенности консонантной системы корейского языка (обзор корейской научной литературы) // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования. Языки и специальность. – 2014. – № 2
4. Хавроница С.А., Балыхина Т.М. Инновационный учебно-методический комплекс «Русский язык как иностранный». – М.: Российский университет дружбы народов. – 2015. [Электронный ресурс]. URL: http://pdf.knigi_x.ru/21metodichka/32451-1-sa-havronina_balihina_innovacionniy-uchebno-metodicheskiy-kompleks-russkiy-yazik-kak-inostranniy-uchebnoe-posobie (дата обращения 08.06.2018)

FTAХР: 14.07.09

Б.А. Жетписбаева, Ж.А. Есказинова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қараганды мемлекеттік университеті, martbek3@mail.ru

ОРАЛМАН-БАЛАЛАРДЫ ТІЛДЕРГЕ ҚОСТІЛДІК ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ

THE ORETICAL PRE-REQUISITES OF BILINGUAL TEACHING OF ORALMAN-CHILDREN

Әлемнің жер түбінде тұруына қарамастан, этникалық бірдейлікті, тұрмыстық дәстүрді, тіл мен ұлттық құндылықтарды сақтауды «оралман» ұғымы білдіреді.

Қазақстанның білім жүйесіне оралман-балалардың интеграциялануы әлеуметтік бейімделу мәселесіндегі ерекше және маңызды кез болып табылады. Қазақстан Үкіметі білім беруді оралман-балалардың әлеуметтік-экономикалық кеңістіктің «теңсіздік» бастауында «теңдестіру» мүмкіндіктерінің арналары мен құралдарының бірі ретінде қарастырылады.

«Теңсіздік» бастауға мыналар жатады:

1) Оралмандардың келген елдеріндегі (Қытай, Монголия, Өзбекстан, Россия мен т.б.) білім жүйесінің және мазмұнының ерекшеліктері. Монголиядан келген оралмандардың ұқсас жерлері бар – кириллица әліпбиі негізіндегі қазақ тілі, сонымен қатар, білім жүйесіндегі кейбір компоненттер. Қазақ тілінің жазба құрылымдағы жаңа енгізілімдеріне байланысты (фонетика, синтаксис, орфография, морфология, лексика, семантика) қазақ мәтінің оқығанда және жазғанда ең үлкен қиындыққа Қытайдан келген қазақтар тап болады (ҚХР араб графикасы қолданылады – төте жазу). Алайда, экономикалық салада (жеке кәсіпкерлік, сауда) зор бейімделу мүмкіндіктері олардың жаңа білімді игеру қабілеті бар екендігін дәлелдейді. Бұрынғы КСРО елдерінен келген репатриаттар (Өзбекстан, Ресей, Түрікменстан) кеңестік білім беру жүйесінің ортақ болуына байланысты орыс тілі бойынша жеткілікті білімі бар (кейбір ерекшеліктері бар). Жалпы, оралмандардың көпшілігі бірнеше ұрпақ жинақтаған жоғары әлеуметтік және мәдени капиталды көрсетеді.

2) Мәдени аясының ерекшелігі және білім беру үдерісінің нысаны – тіл, қаріп, пәндерді оқыту ерекшеліктері мен ұзақтығы осылардың бәрін білу емтихандар/тесттерді сәтті тапсыру және университетке қабылдану үшін қажет: қазақ тілі мен әдебиеті, Қазақстан тарихы, шетел тілі, әлемдік тарих білім үдерісінің келесі кезеңдерінен өту үшін (кейбір оралмандар үлестемеге кіреді, бірақ орта мектептің білім беру базасындағы білімдегі «бос орындар» университетте арнайы пәндерді толығымен меңгеруге мүмкіндік бермейді).

3) «Ойдан» шығарылған бабаларымыздың жері мен қазақстандық қоғамның қазіргі заман ақиқаты арасындағы айырмашылықтан «мәдени есеңгіреу» алады. Қазақстан шекарасынан тыс жеріндегі оралман аға буын (бірінші репатрианттардан кейін екінші буын пайда болады) өз балаларында мәдени капиталды қалыптастырады және бұл танымдық пен әлеуметтік ықпалға әсер етеді. Оралмандар мәдени жағынан өздерінің білімдері жеткілікті деп санайды, өйткені дәстүрлі және алғашқы қазақ мәдениетінің тасымалдаушылары болып саналады. Ел мен халыққа, сонымен қатар, шыққан елі бойынша да олардың дүниетанымы мен құндылықтар жүйесі қалыптасқан, сондықтан олар өздері мен балалары үшін қай жер жақсығырақ болатынын әрқашан салыстырады. Көшіп келгеннен кейін елде өмір сүру үшін тілдік құзыреттілік (қазақ тілін жақсы білу) қажет емес екенін біледі, өйткені қарым-қатынас жасау үшін жұмыс тілі болып орыс тілі саналады.

4) Оралмандар әртүрлі елден келген, Қазақстандық ақиқатқа табысты интеграциялану үшін әртүрлі әлеуметтік-экономикалық ресурстар мен әлеуметтік жүйесіндегі түрлі деңгейге ие. Бірақ бір-біріне (отбасы мүшелері мен достарына / отандастарына) өз бизнесін ұйымдастыруға әлеуметтік желі арқылы көмек пен кеңес беруге, көшуге дайындық жасауға және де басқа да нысандарды жүзеге асыруға ең ұйымшыл Монголия мен Қытайдан келген оралмандар. Қытайдан келген оралмандар бәсекелес ортаға дайын және өршіл болып келеді, ШҰАА –да, автономия шеңберінде жақсы мектептен, саяси тәрбиеден және жеке тұлғаның бәсекелестік бірдейлігінен өткен. Қытайдағы оқу процесінің механизмімен танысу, мысалы, теңдестірілген және тиімді оқыту жүйесін құру, жас оралмандарға еліміздің жоғары оқу орындарына түсу үшін дайындауға көмектеседі. Егер де репатрианттардың бірінші толқыны тарихи отанындағы болашақ перспективалары масаттану күйде болса, кейінгі оралмандар алдағы күтіп тұрған қиындықтар туралы хабардар болады және «ақылды» стратегиясын қолданады - бір не болмаса бірнеше отбасы мүшесі келгенде, әдетте, жас және оларға аға ұрпақ эмоциялық және моральді жағынан көмектеседі. Бұдан басқа, әлеуметтік желілерде туыстық және жерлестік қарым-қатынастарды іске асырады.

Оралмандардың жасы бойынша мынадай үрдіс байқалады – адамның жасы үлкейген сайын күнделікті өмірде қазақ тілін жиі пайдаланады. Сондықтан эмпирикалық тәсілмен екінші буынғы репатрианттар орыс немесе басқа тілдерді жиі пайдаланатыны дәлелденген. Алдын ала қорытынды мынаған жасауға болады: Қазақстанда қазірдің өзінде дүниеге келген өскелең ұрпақ, жас ұрпақ ретінде, жаңа тілдік жағдайға тез бейімделеді, өйткені олар 40-тан асқан адамдарға қарағанда тілді тез үйренеді.

Оралмандардың орта білім алғандағы негізгі проблемалары: тілдік кедергі; ата-анасының сауатсыздығы (мысалы, қазақ тіліндегі жазу); оралмандар арасындағы білімнің төмен мәртебесі; оралмандар мен жергілікті қазақтар арасындағы этникалық және мәдени айырмашылықтар. Мұғалімдер айтқандай, мемлекеттік қолдауға қарамастан, оралман-ата-аналар кейбір балаларға білім алуға рұқсат бермейді, әсіресе, қыздарға, негізінен, мәдениеттегі айырмашылықтан, (атап айтқанда, қыз балалар мен ұлдарды бөліп оқыту, мектеп формасында бас киім қарастырылмаған және т.б.) ал, Статистика агенттігінің деректеріне сәйкес (жалпы көрсеткіш) 6-24 жас аралығындағы тұрғындардың білім алу үлесі ерлерге қарағанда әйелдер арасында жоғары.

Оралмандардың отбасылары тарихи отанына көшудің басты мотивациясы ретінде балаларының қабілеттерін отандық мәдениетортасында дамыту және одан әрі қарай әлеуметтік жетілдіру үшін қолайлы жағдайлар жасауды көрсетеді. Атап айтқанда, қажетті кәсіби дағдыларды қалыптастыру арқылы және жоғары оқу орнын бітіргені туралы құжатты алу арқылы жұмысқа орналасуды көздейді.

Сонымен қатар, қазіргі заманғы мектеп осындай балалардың келуіне және олардың бейімділуі үшін қолайлы жағдайлар жасауға толық дайын емес. Бұл репатрианттармен жұмыс жасауға тәжірибесі аз педагогтарға қатысты, мектеп әкімшілігінің әрдайым келушілердің мүдделеріне жауап беру дағдысы мен тәжірибесінің аздығы, сондай-ақ, құрбы-құрдастарының репатрианттарға түсінбей және өшпенділікпен қарайтыны.

Интеграция үрдісінде бала өз тілін, өзінің жеке басының мәдени ерекшеліктерін жоғалтып алу қаупі бар. Осы факторлардың бәрі оған үйрену, білім алу, әлеуметтену және бейімделуді қиындатады.

Отандық білім осы күнге дейін бір тілде, қазақ немесе орыс тілінде іргелі білімге негізделген. Әлемдік білім беру кеңістігіне Қазақстанның кіруі практикалық-бағдарланған көптілді кадрлердің тапшылығын жою қажет етеді. Бүгін басымдықтар кәсіби қызметке тез

бейімделе алатын, шетелде оқып тағылымдамадан өте алатын, оның ішінде шетел тілін меңгерген мамандардың пайдасына ауысты. Үштілдік білімдегі қажетті құзыреттіліктер жұмыс берушілердің сұраныстары, академиялық қоғамдастық талаптары және маңызды ғылыми зерттеулер мен кең қоғамдық пікірталастар негізінде анықталады. Үштілдік білім үдерісінің нәтижесі мен негізгі мақсаты болып мәдениаралық құзыреттілікті қалыптастыру болып табылады. Үштілдік білімдегі басты құндылық – мәдениаралық дағдыларды қалыптастыру – өздерінің мақсаттарын анықтау, шешім қабылдау және типтік/типтік емес жағдайларда әрекет жасауға мүмкіндік береді. Мұғалімнің ұстанымы да түбегейлі өзгереді. Ол бір тілде оқушыға беретін оқулықпен бірге «объективті білімнің» ұсынушысы болуын тоқтатады. Оның негізгі міндеті – қостілдік білімді меңгеруге білім алушыларды ынталандыру. Ол шетел тілінде сабақ беретін мұғалімдермен бірге өз бетімен жұмыс жасауды ұйымдастыруға тиіс, онда әркім өз қабілеті мен мүдделерін іске асыра алатындай болуы тиіс. Шын мәнінде, ол білім алушылардың белгілі бір құзыреттіліктерін, интеллектуалдық және басқа да қабілеттерін дамыту деңгейін қалыптастыра алатындай көптілді білім беру ортасын құрады.

Осылайша, қос тілде оқыту (оның ішінде пәндік оқытуды қоса алғанда) барлық қолданбалы, практикалық сипаттағы білімді жетілдіреді. Бұл бағыт білім алушыны мәдениаралық қарым-қатынасқа дайындайды, ол дегеніміз «интегративті біртұтас арнайы құзыреттердің жүйесі», олар шетел тілі арқылы қалыптасады, ғылымижәне тәжірибелі қызметкерлердің, мамандардың шетел тілінде кәсіби қызметін тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Аталған жүйенің біріктіргіш компонентіне кәсіби коммуникативтік даму үдерісі және білімді өздігінен жетілдіру арқылы жетеді. Мәдениаралық қарым-қатынастың базалық санаты линвомәдениет «мәдениет – тіл – тұлға» органикалық тұтаста жинақталады.

Білім беру жүйесінде қос тілде оқыту оқушылардың өмір бойы білім алуға негіз болады. Демек, білім алушылардың көптілді тұлға болуы ұштұғырлы тіл саясаты арқылы жүзеге асуы мектептер мен жоғары оқу орындарында білім беру үдерісінің іргелі мәселесі болып табылады. Әрбір тіл - бұл сол тілде сөйлейтін ұлттың мәдениеті мен дәстүрлерінің көрінісі. Тіл халықтың жеке ерекшелігімен тығыз байланысты. Оралмандар еліміздің көші-қон саясатының жағдайына байланысты Қазақстан Республикасында тұрақты тұруға оралады, жаңа ортаға бейімделуге екінші тілді, құндылықтарды, басқа әлеуметтік нормаларды білуге, жаңа әлеуметтік ортаға бейімделеді.

Тілдік кедергі – бұл жеке тұлғаның тілді/тілдерді жеткіліксіз не болмаса мүлдем білмеуінен толыққанды қатынас жасауға кедергі. Тілдік кедергінің болуы әртүрлі себептерге байланысты болады. Мысалы, қазіргі таңда қазақ тілінде жазу үшін үш алфавиттік жүйе қолданылады: кирил әліпбиі – Қазақстанда, Ресейде және кейбір ТМД елдерінде, латын әліпбиі – Түркияда және Батыс Еуропада, ежелгі қазақ әліпбиі (араб алфавитіне негізделген не болмаса «төте жазу» деп аталады) – Қытайда, Иранда және Пәкістанда. Қытайдан, Ираннан, Пәкістаннан, Афганистаннан және Түркиядан келген оралман-қазақтар қазақ тілін меңгерген, бірақ жазуда кирилл әліпби жүйесін білмегендіктенне жаза не оқи алмайды.

Интеграциялану бағдарламасы шеңберінде барлық мемлекеттер, ең бірінші, тілдік бейімделуге үлкен мән береді, бірақ әр мемлекет тілді меңгеруге көмек мөлшерін өзі белгілейді.

Д. Дэвид, Дж. Джерриге сәйкес бейімделу – әртүрлі деңгейдегі әлеуметтік жүйедегі амал, оны (мысалы, отбасылық топ, ұлттық мемлекет) "басқарады" не болмаса өзінің ортасында белсенді түрде әрекет етеді, бейімделеді, не болмаса ол үшін әлеуметтік жағдайды зерттейді.

Көбінесе «бейімделу» деген ұғым әлеуметтік үдеріс ретінде түсіндіріледі, оның ішінде бейімделуші (тұлға, индивид) және әлеуметтік орта өзара бейімделуші жүйе ретінде қабылданады, яғни әлеуметтік бейімделу үдерісінде белсенді өзара әрекет жасалады.

Жаңа әлеуметтік ортада тұлғаның бейімделу кезеңінің төрт сатысын белгілейді:

1) бастапқы кезең, жеке адам немесе топ өздері үшін жаңа әлеуметтік ортада қалай әрекет ету керектігін түсінбесе, олар жаңа ортадағы құндылықтар жүйесін тануға және қабылдауға дайын емес, сондықтан бұрыңғы жүйені ұстанады;

2) шыдамдылық кезеңі, құндылықтар жүйесіменбір-бірінің мінез-құлқына жеке адам, топ және жаңа орта өзара төзімділік білдіреді;

3) аккомодация –жеке тұлғаның, топтың, жаңа әлеуметтік ортаның белгілі бір құндылықтарын тану кезеңі, жаңа ортаның құндылық жүйесінің негізгі элементтерін бір мезгілде қабылдау кезеңі;

4) ассимиляция – жеке, топтық және қоршаған орта құндылықтарының толық сәйкестігі.

Бейімделу – қазақстандық репатрианттардың өмірлік үдеріс кезеңі мен үдерістері, оның ішінде әлеуметтік, экономикалық, мәдени, психологиялық, сондай-ақ, байырғы өкілімен немесе басым этникалық көпшіліктің лингвистикалық өзара әрекеттесуі. Қоғамдағы барлық үдерістер білім беру саласында да көрініс табады.

Бейімделген білім берудің маңызды мәселесі - этномәдени білім беру жүйесі арқылы сақтау, себебі білім беру - бұл халық мәдениеті деңгейінің ең айқын көрсеткіштерінің бірі. Әрине, бұл мәдени идеялар ауқымын кеңейтіп қана қоймай, алдын-ала ескертулерді жеңуге көмектеседі. Әлеуметтік-мәдени бейімделу - күрделі үдеріс. Оның күрделілігі этникалық мәдениеттің этнос өмір сүру тәжірибесі екенін түсіндіреді. Бұл және басқа да проблемалар көптеген аймақтар үшін маңызды және педагогикалық зерттеулердің жаңа саласын құрайды. Осыған байланысты оралман-балалардың бейімдеу кезеңінде білім беру үдерісіне қатысушылардың өзара іс-қимылының жаңа моделін енгізу қажеттілігі туындайды.

Әдебиеттер

1. Kalshabayeva B.K., Seisenbayeva A.C. Some problems of immigration and adaptation of representatives of the Kazakh Diaspora in Central Asia in the historic homeland // Middle East Journal of Scientific Research 15(1): 20-26; Калшабаева Б.К., Сейсенбаева А.С. К вопросу репатриации и адаптации казахов-оралманов Центральной Азии // Казахи в Евразийском пространстве: история, культура и социокультурные процессы Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию Региональной общественной организации Сибирский центр казахской культуры «Мәлдир» Омск, 14-15 мая 2014. С. 158-163.
2. Казахская диаспора: проблемы этнического выживания / Сост. и науч. ред. К. Л. Есмагамбетов. – Алматы: Атамұра, 1997. – 224 с.
3. Махмудова Ш. Проблема адаптации казахов-оралманов из Китая в Казахстане // ia-centr.ru/expert/
4. Сыроежкин К. Казахи Китая: проблемы репатриации // Континент. – 2000. – № 16 (29). – С. 30-33
5. Сейдин Н. Казахи за рубежом как объект национальной политики Казахстана // centrasia.ru/news
6. Әбжанов Х.М. Оралмандар және ұлттық идея // Қазаустан және шетелдегі қазақтар. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының құрылғанына 20 жыл толуына орай өткізілген: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы: Дүние жүзі қазақтары қауымдастығы, 2012. – 40 б.

ҒТАХР: 16.21.49

Ж.К. Зауыров, А.Ш. Баяхметова

№ 49 ЖОББМ, Семей қ., ameyrimova@mail.ru

ФРАЗЕОЛОГИЯ – ТҰРАҚТЫ СӨЗ ТІРКЕСТЕР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМНЫҢ БІР САЛАСЫ

Адамзаттың ертеңі болашағымыздың сәулетті де нұрлы жарқын болуы-қоғамды алға жетелейтін құдіретті күш ғылым мен білімге байланысты.

Тіл – халық тарихымен бірге жасап, ұрпақтан ұрпаққа қатынас құралы ретінде қызмет етіп келеді. Тіл - қай ұлтта, қай елде болсын қастерлі де құдіретті. Ол – әр бір адамға ана сүтімен еніп қалыптасады. Тіл байлығы әр бір елдің, ұлттың мақтанышы. Ол атадан балаға мирас болып қалып отыратын баға жетпес мұра. Өзінің жазуы, мәдениеті, елдігі бар халық үшін тілден асқан байлық жоқ. Тіл – оның тіршілігінің тірегі. Тіл – оның басқа халықтармен терезесі тең екендігінің негізгі белгісі.

Тіл – адамзат баласы жасаған көркем ой қазынасы, әрі ғылым мен білімді барынша жинақтап, молынан сақтап отырған қоймасы. Фразеологизмдер – тіл атауларының бәріне тән құбылыс. Тілдердің, әсіресе, құрылымы әр түрлі туыс емес тілдердің фразеологизмдерін

кешенді түрде салғастыра зерттеу-саластырмалы және салғастырмалы тіл білімінің қызықты, әрі келешегі мол саласы.

Тілдерді салыстыра - салғастыра зерттеу олардың бір - бірімен ұқсастық, бір-бірінен айырмашылықтар заңдылығын анықтауға, тілдің ұлттық қасиеттерін тереңірек түсінуге, жалпы және жеке аударма теориясының қалыптасуына зор мүмкіндіктер береді.

Тілдердің, әсіресе, үнді – еуропа тілдерінің фонетикалық, грамматикалық, лексикалық жүйелерін типологиялық салғастырмалы әдісімен зерттеу ХХ ғасырдың екінші жартысынан басталып, бүгінгі таңда бұл бағыт салыстырмалы және салғастырмалы тіл білімі ретінде өз алдына лингвистикалық жеке сала ретінде қалыптасып отыр. Осы саланың басты бір тармағы ретінде екі тілдерді салғастыра зерттеу енді ғана өз бастауын тауып келеді.

Фразеология өте ерте кезде халықтың салт - санасына, әдет – ғұрпына, көне дәуірдің наным – сенімдеріне байланысты пайда болған. Бұл лексика тілді жасаушы халықтың бір кездердегі ой-санасының, жан дүниесінің сәулесі іспетті. Бұлар халықтың дүниеге деген көзқарасын, көңіл - күйін, алғысы мен қарғысын, көз жасы мен қорқынышын, қуанышы мен ренішін, тілегі мен батасын – бәрін өз бойларына терең сіңірген. Өзіндік ұзақ тарихы бар мұндай тұрақты сөз тіркестері әдеби тіліміздің бай тарихи материалы болып табылады. Бұлар – қазіргі заманға дейін тілімізде сақталып қалған тілдік элементтер.

Фразеология өз алдына бөлек лингвистикалық пән ретінде тіліміздегі фразеологизмдерді құрылысына, мағыналық ерекшелігіне қарай жіктеп топтастырады және тұрақты сөз тіркестерінің құрамын анықтап, оның жасалу жолдарын, даму заңдылықтарын зерттейді. Тұрақты сөз тіркесінің мәселелері қазіргі таңда тіл ғылымында өзекті мәселелердің бірі есебінде зерттеліп жүр. Өйткені фразеология – тіл мәдениетін арттырып, шеберлікке үйрететін сөз өнерінің асылы. Сонымен бірге ол бір тілден екінші бір тілге яғни ағылшын тілінен қазақ тілдеріне аудару техникасын жетілдіреді, қазіргі таңда жаңа фразеологизмдердің қалыптасуы мен өркендеуіне мүмкіндік тұғызады.

Лингвистикалық пәндер сөйлемді дұрыс құрып, қалай жазуды, тыныс белгілерін қоюды оқытып үйретеді. Ал тілдік тәсілдерді өткір, нақтылы, дәл және мәнерлі қолдану, жалпы тіл мәдениетін арттыру сияқты мәселелер стилистиканың үлесіне тиеді. Стилистика үшін фразеологизмдердің мәнәрлеу тәсілі ретінде маңызы зор. Сондықтан стилистика тұрақты сөз тіркестерінің тілімізде атқаратын қызметіне, оның қолдану заңдылықтарына баса көңіл бөледі [1].

Фразеологизмдер сөйлеу және жазба тілде бағалаушылық қызметімен ерекшеленіп, өзіндік бейнелі, эмоционалды-экспрессивті жағынан айтушы мен тыңдаушы арасындағы жай хабарласу, ойды көркем жеткізу ғана құралы емес, түрлі сезімдік жақтарына әсер етуді мүмкіндігіне ие болатын единицалар ретінде танылады. Тіл – тілдегі фразеологизмдерді танып, білуде, оның аномалиялық құбылыстарын саралап түсіндіруде зерттеуші ғалымдар арасында әр түрлі пікірлер қалыптасқан.

«Фразеология» терминінің мағынасы өте кең. «Фразеология» терминінің кең мағынада алғанда, белгілі бір тілдегі тұрақты сөз тіркестерінің барлық түрлерінің жиынтығы деген ұғымды білдіреді.

Тұрақты сөз тіркестері халық даналығының, ақыл-парасатының туындысы. Оның қамтымайтын саласы жоқ деседе болады. Әрбір тарихи дәуірдің шаруашылығы, адамдардың күнделікті өмір тәжірибесі, ісі, кездескен уақиға-құбылысты, дүлей табиғатқа көзқарасы, жаратылыс тануы, - тағы сол сияқты салалардың бәрі қамтылып жатады. Сонымен қатар тұрақты сөз тіркестерінен ұзақ тарихи күрес барысы көрініп жатады. Ол жауынгерлік, ерлік, адамгершілік, әділдік, талаптылық, үлкен үміткерлік, қоғам танығыштық, береке-бірлік, достық-қастық, тағы осындай бүкіл адам өмірінде кездесетін құбылыстардың барлық саласына соғады. Халық өз шеберлігін ұштартып, таңдаулы үлгі нұсқауларын тұрақты сөз тіркестер арқылы алға жайып салып, тапжылтпайтын логикалық күшпен уағыздап отырады. Тұрақты сөз тіркестерде өткір ажуа, сын, сықық, мысал да ерекше орын алады.

Тіліміздегі қолданылатын жеке сөздермен бірге көптеген ерекше қалыптасқан сөз тіркестері және сөйлемшелер бар. Ол сөз тіркестерінің екі не одан да көп компоненттері болады, бірақ сөз тіркестері семантикалық бірлікте болып, тұтас бір ұғымды білдіреді.

Мағынасы жалпыға белгілі, грамматикалық байланысы жағынан бірбүтін единица болып, қолданылуы дәстүрге айналған тұрақты сөз тіркестерін тіл білімінде фразеологиялық орам немесе фразеологизмдер деп атайды. Фразеологизмдерге идиом, фраза, мақал-мәтелдер жатады. Фразеологизмдердің өзіне тән негізгі қасиеттері:

1. Дайын тілдік единица ретінде жұмсалады;
2. Жалпыға бірдей танылған қолдану заңы болады;
3. Мағына бірлігі сақталады;
4. Екі сөзден кем болмайды;

Фразеологизмдердің қай-қайсысы болмасын (идиом, фраза, мақал-мәтелдер) бәрі де ең алғаш халықтың сөйлеу тілі негізінде қалыптасқан. Сондықтан олар өмірдің барлық саласын қамтып, ішкі мазмұны жағынан өте бай келеді. Фразеологизмдер алдымен адамдардың ой-сезімін, ара қатынасын, өмір тануын білдіреді.

Фразеология – тұрақты сөз тіркестерінің жүйесін зерттейтін тіл туралы ғылымның бір саласы.

Фразеология – соңғы жылдары дамып, қалыптаса бастаған жаңа лингвистикалық пән. Тұрақты сөз тіркестері тілімізде екі түрлі қызмет атқарады:

1. Фразеологиялық бірліктердің негізгі қызметі-заттың не құбылыстың атын білдіретін: ағылш.: single heart; a kind (soft, sympathetic, warm) heart; a long (loose) tongue; a bad (biting, bitter, dangerous, venomous, wicked, shrewd) tongue; қаз.: қызыл алаң, құрмет тақтасы, қырғи қабақ соғыс.

Және сөйлем түрінде келіп, пікір алысу құралы болатын тілдің элементі.

ағылш.: grass does not grow under one's feet; one's word is as good as one's bond; one's ears are burning;

қаз.: Көзім ашылды. Белім бүгіліп еді. Аузын ашып қалыпты. Жақсыдан жаман туған.

2. Фразеологиялық единицалар тілімізге образды, бейнелі және мәнерлі рең беруде, тіліміздің, эмоционалды – экспрессивті бояуын арттыруда зор мәні бар. Тұрақты сөз тіркестерінің осы қызметінің стилистика үшін мәні ерекше зор. Сондықтан бұл мәселеге айрықша тоқталу керек. Фразеологиялық единицалар тілімізді көркем, бейнелі етіп, оған айрықша өң береді, Ол сөйлеу және жазу тілімізде ауыспалы мағыналы метафоралы сөз тіркестерін және басқа да бейнелі сөз орамдарының орынын тауып, нақтылы дәл қолданумен байланысты.

Образдылық – тұрақты сөз тіркестеріне тән қасиет. Мысалы:

ағылш.: You are scarcely out of the shell yet;

қаз.: Белінен бесік табы кетпеген /немесе/ Аузынан мәйегі арылмаған;

ағылш.: Like a sieve;

қаз.: Ақпа құлақ;

ағылш.: Sit like bump on a log;

қаз.: Қол құсырып отыру;

ағылш.: The still sow eats up all the draff;

қаз.: Үндемегеннен үйдей пәледен шығады;

ағылш.: No wisdom like silence;

қаз.: Үндемеген үйдей пәледен құтылады;

Бұл тұрақты сөз тіркестерінің, құрамындағы компоненттерінің бәрі де ауыспалы мағыналы сөздер. Мұндай сөздер - айтылатын ойды бейнелі және әсерлі жеткізу үшін таптырмайтын тілдік құрал.

Бірақ фразеологизмдер ылғи осындай метафоралы болып келе бермейді:

ағылш.: better late than never; beauty lies in love's eyes; choose an author as you choose a friend; calamity is man's true touchstone; cut from (out of) the same cloth; every cloud has a silver lining; good counsel does no harm; hasty climbers sudden falls; once bit, twice shy now.

қаз.: аңдысқан ауыл болмас; сақтықта қорлық жоқ; сұлу - сұлу емес, сүйген сұлу; мыңның түсін танығанша, бірдің атын біл; қыс азығын жаз жина.

Бұлар – алуан түрлі ұғым, зат және табиғат, құбылыс жайындағы кішігірім көркем шығарма тәрізді. Ондай сөз орамдары, ақыл - кеңес ретінде жұмсалады. Мұндай қасиет көбінесе мақал-мәтелдерге, нақыл сөздерге және шешендік сөздерге тән болады [2].

Фразеологизмдер өздерінің бейнелілік құрылысы жағынан да әр алуан болып келеді. Онда тұрақты эпитет, тұрақты теңеу, тұрақты әсірелеу сияқты поэтикалық тіл үлгілерінің бәрі де бар:

Тұрақты эпитет: ағылш.: a bad (biting, bitter, dangerous, venomous, wicked, shrewd) tongue; easy game (prey; Amer. meat); the full age; a tough egg; a weak sister; a bright spark; an early bird; black coat;

қаз.: қыпша бел, бұраң бел, ай қабақ, сүмбіл шаш, ақ сұңқар, алма мойын, ит жанды, жылқы мінезді, айыр тілді.

Тұрақты теңеу ағылш.: (as) brisk as a bee; (as) clear as the sun at Monday; (as) greedy as a wolf; (as) soft as a butler; (as) cool as a cucumber; (as) hard as iron; (as) fat an alderman; (as) round as a barrel; (as) cross as a bear (with a sore head); (as) weak as a cat.

қаз.: атқан оқтай, иненің жасуындай, көздің қарашығындай, шөккен нардай, қордың қызындай, есектің миындай, инемен құдық қазғандай, көзге біткен сүйелдей, тонның ішкі бауындай, сөзі түйеден түскендей.

Тұрақты әсірелеу: ағылш.: beauty is skin - deer; calf love; (as) deaf as an adder (as a post, as a stone).

қаз.: көл-көсір, телегей-теңіз, көп түкірсе көл болады, әлемде теңі жоқ, ай десе аузы, күн десе көзі, көзі шарасынан шығу, жаны мұрнының ұшына келу, көзді ашып-жұмғанша, кірпік қаққанша, қара қылды қақ жарған, қырық жамау, қырық күн ойын, отыз күн тойын, тебінгіден тер жауып, қабырғадан қар жауып.

Тұрақты литота. Әсірелеуде белгілі бір зат не құбылыс шамадан тыс үлкейтіліп айтылса, литотада, керісінше, өте кішірейтіліп сипатталады.

қаз.: тізе бүкпеу, бел жазбау, кірпік қақпау, көз ілінбеу, тірі жан жоқ, бір минутқа, немесе дүниені бір уыс қылу, бір тарының қауызына сыйғызу, иненің жасуындай, темір етік теңгедей, темір таяқ тебендей, түйе сойған ешкі сойғаннан қуырдақтық ет дәметеді, тіс шұкитын шөп таба алмай.

Фразеологизмдерге образдылық, мәнер беретін синтаксис, фонетика және ырғақ сияқты көптеген тәсілдер бар. Бұл тәсілдер тұрақты сөз тіркестерін поэтикаға жақындатады. Мәселен, фразеологизмдердің көпшілігі шендестіру, дамыту, параллелизм, анафора сияқты поэтикалық синтаксиске құрылған.

Шендестіру (антитеза) жолымен құрылған тұрақты сөз тіркестері.

қаз.: мың асуға бір тосу, бірде бие, бірде түйе, түздегі май ішсе, үйдегі зер ішеді, атадан алтау тусаң да, бір жалғыздық.

Антонимге құрылған мақал-мәтелдер.

қаз.: көп тыңда, аз сөйле, бетегеден биік, жусаннан аласа, еріншек егіншіден елгезек масақшы озады, сенің атың тұра тұрсын, менің атым жүре тұрсын. Фразеологизмнің ішінде мағынасы бір-біріне қарама-қарсы құрылған антонимдік құбылыстарда фразеологиялық антонимдер байқалады.

қаз.: жүрек жұтқан, су жүрек, көк ми, маңдайы кере қарыс, ат ізін салмау, күн құрғатпау, көзі ашық.

Дамыту. ағылш.: A ragged colt may make a good horse.

қаз.: оқу – білім бұлағы, білім - өмір шырағы, тай құнанға жеткізер, құнан атқа жеткізер, ат мұратқа жеткізер.

Анафора деп сөзді не сөйлемшені сөйлемнің басында бірыңғай кайталауды айтады.

ағылш.: Many men, many minds.

қаз.: қол-қолды табады, бояушы-бояушы дегенге сақалын бояйды, көре-көре көсем болады, сөйлей-сөйлей шешен болады.

Эпифорада кайталанатын сөз керісінше сөйлемнің аяғында келеді.

қаз.: жаз шанаңды сайла, қыс арбаңды сайла, аласаны атқа санама, жақыныңды жатқа санама, аштық ас талғатпайды, ашықтық жас талғатпайды, жақсыда кек жоқ, кектіде тек жоқ.

Қайталаудың бұл түрлері каламбурдың жасалуына негіз болады. Дүниеқор – дүниенің құлы, қашпаған қашар – сиырдың уызы, бояушы-бояушы дегенге сақалын бояйды, жақсыда кек жоқ, кектіде тек жоқ – деген мысалдар түбірлес сөздердің әр түрлі мағынада қолданылуы арқылы жасалған каламбурлар.

Қазақ тілінде фразеологизмдерге тән құбылыс: бейнелік, мәнерлік сипат беретін дыбыс үйлесімі - ырғақ және ұйқас болады.

Фразеологизмдердің бірқатары өлең сияқты үйлесімін сақтап, ырғаққа, ұйқасқа құрылған. Мысалы: сабыр түбі – сары алтын, сабырлы жетер мұратқа, сабырсыз қалар ұятқа, қысыла-қысыла қыз болдым, қайтпа, айтқаныңнан қайтпа, аманат, аманатқа қылма қиянат. Фразеологизмдердің өлең тәрізді осындай ырғаққа, ұйқасқа құрылуының өзі кездейсоқ емес.

Жоғарыда келтірілген фразеологиялық бейнелік мәнерленген тәсілдердің барлығы да дайын тілдік единица ретінде жұмсалады.

Кейбір фразеологиялық синонимдер бірінен соң; бірі сатылап дамып, сөз тіркестерінің мағынасы кеңейе түскен. Бұған уақыт пен қашықтықты білдіретін фразеологизмдерді мысалға келтіруге болады: шай қайнатым, сүт пісірім, ет асым, бие сауым; таяқ тастам, арқан бойы, қозы көш жер, кеш жер, ит шаптырым.

Фразеологизмдердің бір ерекше сипаты – мақал-мәтелдердің өз ара синонимдес келуі. Мысалы:

- қаз.: 1. Алдыңғы арба қалай жүрсе,
Соңғы арба солай жүреді.
2. Сиыр су ішсе,
Бұзау мұз жалайды.
3. Тау мен тасты су бұзар,
Адамзатты сөз бұзар.

ағылш.: Like father, like son. Like mother, like child. Like teacher, like pupils. Like father, like son. As the old cock crows the young one learns.

Сөйтіп, фразеологиялық синоним дегеніміз – әр түрлі образға құрылған, бірақ мағынасы бір-біріне жақын, тұрақты сөз тіркестері.

Жалпы сөйлеу тілі фразеологиясының көпшілігі жағымды және жағымсыз эмоцияны білдіруге негізделген. Сондықтан, олардың бейнеленгіштік қасиеті айрықша сезіледі: үріп ауызға салғандай, жүрек жұтқан, жұмыртқадан жүн қырыққан, қу бастан қуырдақтық ет алған [3].

Тұрақты сөз тіркестерінің ішінде сөйлеу тілі ыңғайында көбірек пайдаланылатындары – идиомдар. Ал, мақал-мәтелдердің қолданылу аясы идиомдарға қарағанда кеңірек, өйткені мақал-мәтелдер бейтарап қолдануға бейім келеді. Сонымен қатар фразеологизмдердің ішінде кітаби-жазба стильдерде жұмсалып танылғандары аз емес. Оларға жазба тіл негізінде қалыптасқан, кітаби сипаттағы сөз тіркестерін жатқызуға болады: Бостандық аралы – Куба, қосымша күн, дала падишасы, үндестік заңы, сұрақ белгісі.

Міне, тіліміздегі әр алуан фразеологизмдерді біртекті, бірыңғай қолдануға болмайды. Сондықтан фразеологизмдерді экспрессивті стильдік бояуына қарай бөліп топтастыру ыңғайлы.

Тілдердің бір-бірімен айырмашылығы олардың морфологиялық жүйесінен көрінетіні бәрімізге мәлім. Құрылымы әр түрлі туыстас емес ағылшын және қазақ тілдерінің фразеология саласындағы морфологиялық құбылыстарды жан – жақты салғастыра қарастыру - әр тілдің тек өзіне ғана тән ерекшеліктері мен екі тілде де кездесетін ұқсастық немесе ортақтықты айқындап, анықтауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. М. Балақаев, Е. Жанпейсов, М. Томанов, Б. Манасбаев «Қазақ тілінің стилистикасы» Алматы, 2005 «Дәуір» 104-134
2. Х.Қ. Қожахметова, Р.Е. Жайсақова, Ш.О. Қожахметова «Қазақша-орысша фразеологиялық сөздік» Алма-ата 2002 «мектеп»
3. Қ. Мұхамедханұлы «Абайдың ақын шәкірттері» Алматы 1998 РГЖИ «Дәуір» 224 бет
4. К. Серикбаева, Е. Қожабаев «Абай. Қара сөз, поэмалар» Алматы, 1998 ж 272 бет

ҒТАХР: 14.25.09

А.Н. Койлыбаева¹, А.Ш. Баяхметова², Д. Тусупова³

¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, zhalgas_03@mail.ru

²Семей қаласының №49 ЖОББМ, ameyrimova@mail.ru

³Бесқарағай аулданы Глухов ЖОББМ

**АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖОБАЛАУ САБАҒЫНДА ЖОБАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН
ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ**

Білім беру үрдісінде жаңа жобалау технологияларды қолдану мәселесі өзекті мәселелердің қатарынан орын алуда. Шетел тілін оқытудың мақсаты субъектінің мәдениетаралық қарым-қатынас біліктілігін қалыптастыру десек, онда сол шетел тілін оқытуда жоба технологияларды қолдану шетел тілін оқытудың мақсатынан туындап отырған қажеттілік болмақ.

Шетел тілдерін оқытудағы ерекшеліктер оқу мерзімінен, мамандық түрінен, әр түрлі факультативтік, тереңдетілген, кәсіби бағдарлы курстарынан көрінеді. Шетел тілдерін оқыту барысында кәсіби саралап оқытудың объективті және субъективті себептері болуы мүмкін.

Бағдарлы мектепте берілетін білім мазмұны оқушылардың жас ерекшеліктеріне, қызығушылықтарына және тілді білу дайындығының дәрежесіне байланысты құрылады. Сондай-ақ әр тақырыпты өткенде пәнаралық байланыс тарих пәні, өнер туындылары: кино, спектакль, сурет, архитектура ескертіледі.

Осы міндеттерді жүзеге асыру үшін мен қазір өз іс-тәжірибиеде жобалау-бағдарлау технологиясын қолданылып келеді. Бұл технология ХХІ ғасыр сұранысына ие болған ең ұтымды, ең тиімді инновациялық технологиялардың бірі.

Ағылшын тілі, қазақ тілі мен информатика, әдебиет пен тарих пәндерінің сабақтастығы, пәнаралық интеграция ұстанымы оқушылардың білім сапасының көтерілуіне және оқушылар шығармашылығының арта түскеніне әкелді. Басқа пәндермен ықпалдастығы оқушының интеллектуалдық-танымдық, іскерлік сапаларын, шығармашылық әрекетін, қарым-қатынастық біліктілігін, әлеуметтенуге бейімділігін, эстетикалық, рухани-адамгершілік құндылықтарын дамытуға септігін тигізді.

Шетел тілін жаңаша оқыту соңғы жылдары жоғары қарқынға ие болды. Ұстаздардың сабақты жобалаудағы жауапкершілігі оқушылардың шетел тілінде нәтижелі тілдік қарым-қатынас және әлеуметтік мәдени құзіреттілігін қалыптастыруына мүмкіншіліктер туғызады. Олар аз уақытта жаңа технология жәрдемінде үлкен жетістіктерге жете алады. Оқудың дәстүрлі үрдісіне инновациялық технологияларды және интернет-ресурстарды ендіру, оқытушылар мен оқушыларға дәстүрлі формаларды және әдістерді жетілдіруге мүмкіндік береді, сонымен қатар жаңаларды да, атап айтқанда: тренингтер, дөңгелек үстелдер, пресс-конференциялар.

Оқытушылардың біліктілігі олардың педагогикалық қарым- қатынаста жағдаят жасауда көрінеді, онда оқытушылар да, оқушылар да таңдау және бақылау мүмкіншілігіне ие болады.

Инновация дегеніміз тек қана жаңалық енгізу ғана емес, сонымен қатар жаңаны дәстүрлі оқу – тәрбие үрдісіне қолдана білу [1]. Шетел тілін оқытудың мақсаты субъектінің мәдениетаралық қарым-қатынас біліктілігін қалыптастыру десек, онда сол шетел тілін оқытуда жаңа ақпараттық технологияларды және интернет-ресурстарды қолдану шетел тілін оқытудың мақсатынан туындап отырған қажеттілік болмақ. Білім беру үрдісін ақпараттандыруда төмендегідей әдістемелік, педагогикалық міндеттерді шешуге болады:

- білім беруде көлемді ақпаратқа қол жеткізе алу;
- білім алуға мотивацияның жоғарылауы; өз бетінше жұмыс істеу;
- өзін-өзі бақылау және жеке тұлғаны жетілдіру тұлғаның ой тұлғаның ой-өрісі, эстетикалық тәрбие, зерттеу жұмысымен шұғылдану іскерлігін дамыту, ақпараттық мәдениетін қалыптастыру әлеуметтік-мәдени тапсырысты жүзеге асыру компьютерлік біліктілікті қалыптастыру, белгілі бір сала бойынша маман дайындау.
- оқу-тәрбие жұмысын жетілдіру білім берудің сапасы мен тиімділігін арттыру, танымдық әрекеттің мотивін қамтамасыз ету, пәнаралық байланыстарды тереңдету. Шетел тілін жаңаша оқыту соңғы жылдары жоғары қарқынға ие болды.

Ұстаздардың сабақты жобалаудағы жауапкершілігі оқушылар шетел тілінде нәтижелі тілдік қарым-қатынас жасауына мүмкіншіліктер туғызады. Олар аз уақытта жаңа технология жәрдемінде үлкен жетістіктерге жете алады. Оқудың дәстүрлі үрдісіне инновациялық технологияны ендіру, оқытушылар мен оқушыларға дәстүрлі формаларды және әдістерді жетілдіруге мүмкіндік береді, сонымен қатар жаңаларды да, атап айтқанда: тренингтер, дөңгелек үстелдер, пресс-конференциялар. Оқытушылардың біліктілігі олардың педагогикалық қарым-қатынаста жағдаят жасауда көрінеді, онда оқытушылар да, оқушылар таңдау және бақылау мүмкіншілігіне ие болады. Инновация дегеніміз тек ғана жаңалық енгізу емес, сонымен қатар жаңаны дәстүрлі оқу-тәрбие үрдісіне қолдана білу.

Білім беру үрдісінде жаңа технологияларды қолдану мәселесі өзекті мәселелердің қатарынан орын алуда. Шетел тілін оқытудың мақсаты субъектінің мәдениетаралық қарым-қатынас біліктілігін қалыптастыру десек, онда сол шетел тілін оқытуда жаңа технологияларды қолдану шетел тілін оқытудың мақсатынан туындап отырған қажеттілік болмақ. Әрбір технология өзіндік жаңа әдіс тәсілдермен ерекшеленеді.

Оқушылардың тұлғалық жетістіктерін ескеру ұстанымы күрделі тапсырмаларды шешуге, өздік жұмыстарын, зерттеу жұмыстарын жетістікті орындауға бағытталғандықтан, оқушылардың тұлға-тұлғалық қарым-қатынас жасауы және олардың өз жетістігін сезінуіне мүмкіндік беретін тілектестік ниетті ұстануы, оқу процесінің тиімділігіне әкелді. Шығармашылық ұстанымы практикада оқушылардың жаңа типтегі міндеттерді өздігінен шешу қабілетін, құзіреттілікке бағытталған тапсырмаларды орындау білігін қалыптастыруға мүмкіндік тудырды, олардың шығармашылық қабілеттері дамып, жетілуі жалғасуда. Қазақ мектебінде ағылшын тілін оқытуда қолданылатын жобалау-бағдарлау технологиясы - бұл модульдік-ақпараттық-рефлексиялық технологияны оқыту үрдісіне бейімдеп, сіңдіріп, жетілдіруден кейін жүзеге асатын технология екеніне тұжырым жасадым. Алдымен осы әдісті теориялық жағынан оқып, білімімді толықтырып, жинақтап, қазір практикада қолданып келеміз [2,б.352].

Жобалау-бағдарлау технологиясы - білімнің тиімділігі мен сапасын оқыту үрдісінде тиімді ұйымдастырумен бірге ақпараттық, зерттеулік, шығармашылық, тәжірибе-бағдарлық жобаларды сапалы түрде жасап, ақпараттық көздерді кеңінен қолдана білуден тұрады. Жалпы әлемдік педагогикада осы технология ешкімге жаңалық емес, барлық елде, әртүрлі салаларда жобалау технологиясын қолдану кең тараған. Жобалау технологиясының негізін салушы американдық философ-педагог Джорж Дьюи. Жоба - «іс-әрекет жасау арқылы оқыту» деген ұғымды білдіреді.

Жобалау – бағдарлау технологиясының негізінде оқыту моделі – бұл оқушы тұлғасының бағытталған, жоспарланған оқытудың түрі. Әрине бұл модель оқушы тұлғасының болашағына, өмірден алған тәжірибесі мен мәселелердің сабақтастығына бағытталған. Сондықтан болар осы технологияның «Барлығы өмірден және барлығы өмірге» деген ұраны интерактивтік, ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдану арқылы жобалау әдісімен таным үрдісінде зерттеулер жүргізіп, қоршаған ортаны зертхана ретінде қолданып, қорытынды шығаруға жетелейтін технология. Жобалау сабақтарының негізгі мақсаты – баланы оқыта отырып жалпы дамыту, оның еркіндігін қалыптастыру, өз бетінше ізденуге, шешім қабылдауға дағдыландыру, тұлғалыққа бағыттау. Мақсаты:

– Оқушыларды өздігінен іздену-зерттеу тәжірибесіне жұмылдыру үшін қажетті жағдайларды жасау.

– Баланы оқыта отырып жалпы дамыту оның еркіндігін қалыптастыру, өз бетінше ізденуге, шешім қабылдауға дағдыландыру, тұлғалыққа бағыттау.

– Білім үрдісінің барлық қатысушыларын: оқушылар мен ата-аналарды, мұғалімдерді, әкімшілікті біріктіру. Жобалау әдісі бойынша оқытудың сипаттамалары.

1. Өзектілік. Оқушылардың дамуын қамтамасыздандыру үшін өзектілік жинақтық жобаларға олардың белсенді түрде қатысуларына негізделеді.

2. Тапсырмалар мен талаптар оқушыларды күрделі міндеттерді орындауға ынталандырады.

3. Оқытудың қызықтыру сипаты. Білім беру барысында оқушылардың «оқимын» деген ішкі қалауы, маңызды жұмыс жасау қабілеті және жасалған жұмыстардың бағалануы.

4. Оқытудың пәнаралық сипаты. Оқушылар өз жобаларында әртүрлі пәндермен өзара байланысқан тапсырмаларды орындауы.

5. Шындығы мен растығы

6. Өзара жұмыс жасауға ынталығы

7. Позитивтік ынта. Оқыту, зерттеу үрдісінде мұғалім мен оқушының рөлі неде?

Мұғалім:

- Мақсат, міндет қояды.

- Оқушымен бірлесіп, мәселе қалыптастырады.

- Идеялар ұсынады.

- Берілген шаблон бойынша жобаны суреттейді. Кеңес беруші, сарапшы, менеджер рөлін атқарады, оқушылардың іс-әрекет жетістіктерін және шығарған қорытындыларын бағалайды, әртүрлі сайыстарға жобаларды ұсынады.

Оқушы:

- Мәселені талқылайды.
- Міндеттерді қалыптастырады.
- Жоспарлайды.
- Қажетті ақпаратты таңдап, жинайды.
- Зерттеу әдістерін іздестіреді.
- Өздігінен жинаған мәліметтерін талдайды.
- Аралық қорытындыларды талқылайды.
- Мультимедиялық презентация, фильм, шығармашылық есеп жасап қорғайды.

Жобалардың классификациясы:

- Оқушылар санына байланысты жоба жеке немесе топтық болады.
- Оқу пәні мен мазмұнына байланысты бірпәндік немесе пәнаралық болады.
- Қатысушылар құрамына байланысты әртүрлі жастағы оқушылар, жалпымектептік, мектепаралық, халықаралық болады. Жоба қысқа, орта, ұзақ мерзімді болып бөлінеді

Қысқа мерзімді жобалар мерзімі - 1 апта.

Орта мерзімді жобалар - 1-4 апта.

Ұзақ мерзімді жобалар - 4 аптадан 1 жылға дейін.

Жоба жұмысының қорытындысы – жазбаша немесе ауызша есеп, мультимедиялық презентация, фильм, қойылым[3].

Зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін мәселені көре білу қажет. Мәселе деп күрделі сауалдарды, міндеттерді, зерттеу кезінде кездескен қиыншылықтардың өз шешімін табуын алуға болады. Жобалар тақырыбы әртүрлі болады, ол мәселенің өзіндік түр-сипатын бейнелейді. Мысалы, «Білім» тақырыбындағы жоба бойынша төмендегі мәліметтерді жинақтауға болады:

- Білім туралы тарихи мәліметтер.
- Білім беру жүйелері.
- Білім саласына үлес қосқан ғалымдар.
- Білім берудің жаңашылығы.
- Болашақтағы білім берудің нәтижелері. Жоба келесі бағыттарда жұмыс істейтін эксперт тобы құрастырылуы мүмкін:

1. Тарихшылар тобы мұрағаттарда мәліметтер жинау.
2. Социологиялық топ социологиялық сұрау жүргізу, сауалнама нәтижелерін талдау.
3. Эксперт топ білім беру деңгейін зерттеу.
4. Компьютерлік графика тобы білім берудің үлгісін жасау.
5. Экономистер тобы альтернативті қаражат көздерін іздестіру. Берілетін тапсырмалар:

1. Білім беру бойынша мәліметтер жинақтау.
2. Материалдар жинау.
3. Тақырып баяндама жасау. Нәтижеде:
 1. Білім беружүйесі бойынша мәліметтер жинақтау.
 2. Социологиялық сұрау: сауалнама жүргізу, оқушылар сауалнамасының қорытындысын шығару, талдау.

Өздік жұмыстың психологиялық-педагогикалық және әдістемелік негіздеріне сүйене отырып мынадай қорытындылар жасауға болады:

- шетел тілін оқытуда өздік жұмыс ретінде жоба әдісі оқушының ізденуші, зерттеуші әрекеттерін қамтып, оқудың сапасын көтереді;
- шетел тілін оқытуда баланың жобаға қатысушы ретінде әрекет етуі шынайы өмір жағдайларында іске асады;
- оқытуды ұйымдастыруда оқушының интеллектуалды, шығармашылық, коммуникативтік қабілеттерін дамытады;
- топ арасында көшбасшы болуға жетелейді;
- топпен жұмыс жасауда жауапкершілігін арттырады;
- топпен бірлестік, шығармашылық жұмысы артады;
- жұмыс барысында жоспарлауға дағдыландырады;
- баланың шыдамдылық қасиетін қалыптастырады;
- бірлескен жұмыстар жігер береді;
- оқу сапасын көтерумен қатар нақты іс-әрекет етуге үйретеді;
- сөздік қоры молайып, шетел тілінде сөйлеуде тілдік мәдениетке үйренеді;

– өз бетімен жұмыс жасауда қабілеттері ашылады;

– түрлі сөз үлгілерін қолдана отырып, сөйлемдерді, айтатын ойын жеткізуге үйренеді.

Сабақты түрлендіріп өткізу, білім берудің нәтижелігі мұғалімдердің шеберлігіне байланысты және де үлкен жауапкершілікті талап етеді.

Қорыты келе, егер мұғалімдер оқушыларға дұрыс бағыт, рухани азық беріп, іздену-зерттеу жұмыстарымен, шығармашылыққа жетелесе, жақсы оқытса, оқушылар да жан-жақты, білімді дара тұлға болып қалыптасады. Тек осылай ғана әрбір технологияның тиімділігі анықталады [4].

Әдебиеттер

1. Амандықова, Г.Н., Мухтарова, Ш.Е., Баймуканова, Б.С., Бисенғалиева А.Н. / Г.Н. Амандықова, Ш.Е. Мухтарова, Б.С. Баймуканова, А.Н. Бисенғалиева А.Н. // Шет тілін оқыту әдістемесі: Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2007. – 264 бет.

2. Елизарова, Г.В. Культура и обучение иностранным языкам / Г.В. Елизарова. – СПб.: КАРО, 2005. – 352 с.

3. Исенко, И.А. Использование испанских аутентичных фильмов для формирования социолингвистической компетенции / И.А. Исенко // ИЯШ. – 2009. – № 1. – С. 78-83

4. Лордкипанидзе, Д.О. Принципы организации и принципы обучения. / Д.О. Лордкипанидзе. – М., 2000.

МРНТИ: 17.07.31

Г.А. Куребаева, К.Б. Дженбаева

Shakarim state University of Semey, kurka.zhb.kz@mail.ru

TRANSLATABILITY OF STYLE

The main objective of a translation is to “communicate the meaning of the original accurately and clearly to the readers of translation”. Meaning with all its various respects should be preserved. To judge the similarity of meaning a translator has to experience the target language text (TLT). S/he should acquire the sense of “the other meaning” If there is vagueness in the target language text (TLT), s/he has the license to modify. Translation is defined as “a movement in the words used to make language along the context in which words or sentences are used”. That skill is called “the verbal art” according to. A good translator should find a way in which the desired meaning can be expressed in the receptor language even if the TL form is different from the source language (SL) form.

Style is the essential characteristic of every piece of writing, the outcome of the writer's personality and his emotions at the moment, and no single paragraph can be put together without revealing to some degree the personality of its author. In short, style is the man, as de Buffon, the eighteenth-century French thinker and writer, put it. It is universally acknowledged that every writer has a literary style and that his style is reflected in his writing. There is no doubt that different literary works have discernibly different styles. However, regarding the question of translatability of the original style, opinions differ. Some will say that a translation should reflect the style of the original and others say that a translation should possess the style of the translator.

Art translation or translation of poetic and artistic works sharply differs from other types of translation and requires the using of not only old and memorized words but presupposes speech creativity. After all, people get different excellent translations in their estimations of the same phrase. Such a translation is a real art, as the effect is achieved by appropriate means, including rhythm, rhyme and alliteration. Literary translation is not purely a technical change in language, but it requires that the translator duplicate the author's process of artistic creation, grasp the spirit of the original, find the most appropriate expression of his own thought, feeling and experience, and reproduce fully and correctly the content and form of the original in a literary language comparable to the original style. Such a creative artistic translation is necessary, since the main task of literary translation lies in the faithful reproduction of the spirit and features of the original. The translator activates thinking activity, artistic taste, broadens his horizons, deepens knowledge of not only foreign language, but also Kazakh.

In fact, translation is a complex entity, which involves a large number of variables other than reproduction of meaning. In this regard, in the process of translating a text the translator should know not only the languages involved, but also their cultures and rhetorical traditions. Being receiver and producer of text, the translator "has the double duty of perceiving the meaning potential of particular choices within the cultural and linguistic community of the source text and relaying the same potential, by suitable linguistic means, to a target readership" (Mason 1994: 23). Baker believes that "no approach, however sophisticated, can provide the answer to all the questions raised in the discipline"

Artistic and scientific styles are two opposing systems of expression. In written literary language, we find, first of all, two large groups of its varieties: different forms of the language of fiction and various forms of business language. Turning to the latter, we see a clerical language, or style, language of laws, a scientific language and others. In other words, the variety of speech created by the human collective is united in two contrasting groups: artistic speech and non-fiction. This contrast is embodied in a number of features that form the basis of artistic and scientific styles.

In the very nature of artistic and scientific thinking, as different ways of knowing reality, there is a functional difference. The function of scientific thinking is to realize the world through its logical assimilation; the function of artistic thinking is the realization of the world through understanding it through creative re-creation. In scientific thinking, creative imagination gives an impetus to the movement of thought, paving the way for the formation of concepts expressed abstractly in the formulas of universality. In artistic thinking creative imagination creates an artistic whole, it leads to the formation of images and symbols - concrete and at the same time multivalued.

Scientific and artistic thinking have developed their own, specific ways of organizing linguistic material. Explicit and hidden imagery of words which is so characteristic and necessary for the style of artistic speech, is not an organic part of scientific works. Because it generates the necessary associations, makes it difficult to understand the phenomenon, which is described. The image, being a specificity of literary creations, their organizing, constructive element, distinguishes artistic poetry and prose from the scientific. The scientific exposition reproduces not images, but logical judgments, put in the causal relationship. In other words, scientific and artistic styles are different in their attitudes toward expressive and emotional qualities.

Scientific and artistic styles of speech demonstrate the polarity of not only such a feature as imagery - the lack of imagery, but also the polarity of the type: subjective appraisal - objective neutrality; dynamism - static; pronounced personality - lack of individuality.

And despite of the profound functional differences between the artistic and scientific styles of speech, there is much in common between them.

Both scientific and artistic creativity have (even if in different degrees) elements of fantasy: "By serving scientists, fantasy created molecules, atoms, ethers and, with few remains of bones and leaf prints preserved in the layers of the earth, created antediluvian animals and primitive fern forests. The hypothesis of the scientist is the fruit not only of logical considerations and conclusions, but also fantasy. The power of the poet is the same as imagination."

Artistic and scientific thinking as two modes of cognition of reality have a single, homogeneous focus; they are in an organic relationship, the boundaries between them are not absolute, "... we find a difference between science and art only in the methods that they use. The method of science is analysis; the method of art is synthesis. Science by means of comparisons, comparisons, ratios tries to decompose the world into their constituent elements. Art by analogy wants to link the elements of the world into some integers" [3].

The connection between science and art is primarily determined by the fact that science and art reflect a substantially real, objective world outside of us, researching the world around us, enriching people with knowledge at various stages of the evolution of human society.

Literature

1. Апполова М.А. Грамматические трудности перевода
2. Комиссаров В.Н. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике
3. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода
4. ЛевицкаяФитерман Теория и практика перевода

Г.А. Куребаева, К.Б. Дженбаева
Shakarim state University of Semey, kurka.zhb.kz@mail.ru

PROBLEMS OF LITERARY TRANSLATION

Translation plays an important role in increasing awareness and understanding among diverse cultures and nations. Literary translations in particular help these different cultures reach a compromise. The increasing interest in the literature of other languages has required a more studious regard for the problems of literary translation. A translator deals with a text which involves linguistic, pragmatic and cultural elements. Such factors often pose problems to target readers. More often than not, translators pay more attention to linguistic and cultural elements than to the pragmatic aspects of a source text

As a result of the similarities found between scientific and artistic thinking, we think that the elements of the artistic style penetrate deeply into the linguistic fabric of scientific works and back: it is not difficult to find a rigorous scientific narrative in a number of works of art. Contrasting feelings and thoughts in scientific and poetic creativity have an artificial nature.

Art translation has many features and problems:

1. The whole lack of verbatim in translation

Art translation does not assume verbatim, and especially during text writing. That's why translation of artistic texts causes many disagreements among scientists and translators.

Some scientists are of the opinion that the best translations are obtained not when the translator follows syntactic and lexical correspondences, but when the specialist is engaged in a kind of creative research. Practically it turns out the reconstruction of the text in another language.

Some are tend to think that it is impossible to preserve the structure of the text, departing in translation from the original as much as translators of art works. Especially such disputes often arise about poetry.

2. Translation of stable expressions (aphorisms, idioms, etc.)

This moment is not as complicated as it might seem at first glance. It requires only a large vocabulary and the availability of a specialized dictionary.

Let's take the usual expression "How do you do" – hello. Certainly, nowadays nobody who is familiar with the English language would translate it as "How are you?". This is one of the first phrases taught at school. But this example clearly shows that ignorance of stable expressions can lead to incorrect perception of the text as a whole. Just like "First night" (premiere) and "public house" (beer, snack bar) can turn into Russian on the "wedding night" and "brothel".

Especially, it concerns aphorisms, proverbs and sayings, which are translated into different languages in completely different words, but have the same meaning.

3. Playing words, humor

One of the most interesting moments in the artistic translation - when the translated text has a humorous or ironic background. You need to have special skill to manage keeping the wordplay that the author means.

The play of words based on the polysemy of the word or on the revitalization of its internal form - in rare cases the coincidence of the ambiguity of the played word in the original and the translation preserves both the meaning and the principle of the game; in other cases the game is not transmitted, but can be compensated by playing another word with the same meaning, which is entered into the same text;

But practice shows that language coincidences in the play of words are extremely rare.

It is permissible to omit the given word game, but to compensate it by beating another word. Or it is possible to do as many translators do - putting your note with the mark "play of words."

Here is one of the English jokes:

Someone comes to the funeral and asks the question: Am I late?

The answer: Not you, sir. She is.

And what to do in this case? Here's how the translator came out of this situation: Did it all end? "Not for you, sir." For her.

That is why the ability to bring a joke to the reader, to convey the humor that the author wanted to convey is the highest skill.

4. *Observance of style, culture and era.*

The translator of literary texts should be an explorer. It is difficult to translate the text of another era, another culture, if you are not familiar with its features.

A good example:

Let's take this phrase: – "The underground Railroad". It can be translated as a land railway. This introduces the translator in another temptation, to write simply "metro". But...

... in the middle of the century before last in the United States under this expression it had meant the secret correspondence of black slaves to the northern states of America and the southern ones.

It is equally difficult to work with the text, if it abounds with some religious quotes, comparisons, etc.

Special difficulties emerge when the languages of the original and the translation belong to different cultures. For example, the works of Arab authors abound with quotations from the Koran and hints about its subjects. The Arabic reader recognizes them as easily as an educated European referring to the Bible or ancient myths. In the translation, the same quotations remain incomprehensible to the European reader. There are also different literary traditions: the comparison of a beautiful woman with a camel can be seen ridiculous for European, whereas it is quite well-known in Arabic poetry. In the languages of hot Africa in general it is not clear how to translate a fairytale which is called "Snow Maiden", based on Slavic pagan images. Different cultures create almost more difficulties, and different languages.

First of all, the linguistic principle of translation presupposes the re-creation of the formal structure of the original. However, the proclamation of the linguistic principle can lead to an excessive follow-up in the translation of the original text to a literal, linguistically exact, but artically weak translation, which would be one of the varieties of formalism that shows when the foreign language forms are accurately translated, according to the laws of a foreign language. In cases where the syntactic structure of the translated sentence can be expressed in a similar way in translation, the literal translation can be considered as the final version of the translation without further literary processing. However, the coincidence of syntactic means in two languages occurs relatively rare; often there is a violation of the syntactic norms of the Russian language with a literal translation. In such cases, we face a certain gap between content and form: the author's idea is clear, but the form of its expression is alien to the Russian language. Literally accurate translation does not always reproduce the emotional effect of the original text, therefore, the verbatim accuracy and artistry are in constant contradiction with each other. It is undoubtedly that the translation is based on language material that translation of words and phrases cannot exist, and the translation process must also rely on knowledge of the laws of both languages and on the understanding of the laws of their correlation. Compliance with language laws is required for both the original and the translation. But artistic translation is by no means a search for only linguistic relations.

The translation technique does not recognize modernizations of the text, being based on the simple logic of equality of impressions: the perception of the work of the modern reader of the original should be similar to the modern reader of the translation. It is not a question of a philologically authentic copy of the translation language at the time when the original was written. Modern translation gives the reader information that the text is not comprehensive, tries to show how much it is driven with the help of special techniques.

Chukovsky wrote "Each era has its own style, and it is unacceptable that there were such typical words of the decadent nineties as moods, experiences, searches, superhuman in the story associated with the thirties of the last century..."

The same translation dominants, which have already been named can be an evidence of the ancient text. Specificity of the text of syntactic structures, features of tropeshave a specific binding to the era. But the named features pass time only indirectly, As firstly they are connected with features of literary traditions of that time, literary direction and genre affiliation. The same time is directly reflected in the linguistic historical features of the text: lexical, morphological and syntactic archaisms. They are used by translators to create an archaic stylization. Styling is not a complete assimilation of the language of translation, the language of the past era, but only the marking of the text with the help of archaisms.

Means of registration of information in the artistic text can hardly list and comment all the means of design of artistic information in the text. We will only address some of the frequency ones, and immediately try to assess the possibilities of their translation, knowing well that the conflict of form and content is inevitable from this frequent application of compensation and the imminent effect of neutralizing some significant dominants of translation with such an abundance of linguistic mean. Not having in mind a specific text, all means of translation can be attributed to the dominants of the translation, but in reality some of them will be presented in a weakened version, either by a limited number of lexical repetitions or by transferring the metaphor it will not be possible to preserve the specificity of the image.

These funds include:

1) Epithets. They are transmitted taking into account their structural and semantic features (simple and complex adjectives, the degree of compliance with the normative semantic agreement with the word being defined, the presence of metaphor, metonymy and synesthesia), taking into account the position in relation to the word being determined and its function;

2) Comparisons. They are transmitted taking into account the structural features, stylistic coloring of the vocabulary entering into it;

3) Metaphors. They are transferred taking into account the structural characteristics, taking into account the semantic relations between the figurative and the subject plan;

4) Author's neologisms. They are transmitted according to the existing in the translation language word-formation model, similar to the one used by the author, with the preservation of the semantics of the components of the word and stylistic coloring.

5) Repetitions phonetic, morphemic, lexical, syntactic, leitmotif. They are transmitted as far as possible with the retention of the number of repeat components and the principle of repetition at a given linguistic level;

7) Irony. First of all, the principle of contrasting collision ,comparison of the incommensurable is transferred for its reproduction in translation.

8) "Speaking" names and place names. They are transmitted with preservation of the semantics of the "speaking" name and the word-formation model typical for the original language, which is exotic for the target language.

9) The syntactical specificity of the original text. It is the presence of the contrast of short and long sentences, the rhythm of prose, the predominance of a coherent connection, etc. Also it is transmitted through grammatical correspondences;

10) Dialects. As a rule, they are compensated by common speech; jargons, swear words are transmitted using the language vocabulary with the same stylistic coloring.

Each translation as a creative process must be marked by the individuality of the translator, but the main task of the translator is still the transfer in the translation of the characteristic features of the original, and the translator must find the best language tools: to choose synonyms, appropriate artistic images etc. for the creation of an artistic and emotional impression adequate to the original.

These are not all the features and problems of artistic translation. But those moments that were mentioned are the main ones and they make the work of the translator so complex and interesting.

Literature

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение: учеб.пособие для студ. учреждений высш. проф. образования / И. С. Алексеева. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Академия, 2012. – 368 с.
2. Нарбут Е. В. Оригинал, текст-донор, перевод: проблемы взаимодействия: на материале переводов романа Э.М. Ремарка «Искра жизни» на русский язык / Е. В. Нарбут: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20. – Магадан, 2007. – 283 с.
3. Genzler E. Translation andculturalstudies / E. Genzler // Übersetzung, Translation, Traduction. 1. Teilband. – Berlin, N. Y.: Walter de Gruyter, 2004. – S. 166–170.

4. Karamanian A. P. Translation and Culture [Electronic resource] / A. P. Karamanian // Translation Journal. – 2002. – № 1 (January). – URL: <http://www.translationdirectory.com/article14.htm> (accessed: 25.07.2017).

МРНТИ: 17.07.21:

М.К. Омаров, Р.К. Конкаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, rosa_konkaeva@list.ru

БІЛІМ – РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ШАРТЫ

KNOWLEDGE IS MAIN CONDITION OF SPIRITUAL REBIRTH

Рухани жаңғыру мәселесі көтеріліп отырған бүгінгі күндері білімнің негізін Абай мұрасынан іздеудің маңызы үлкен. Абай ілімінен білімнің не екенін, оның түрлерін, маңызын, білім алу деңгейлерін, қабылдау және оларды адамның жадында бекіту шарттары тәрізді білімнің көптеген сырларын табамыз.

Абай білімге көп көңіл бөліп, оның маңызы туралы көп жазады. Ол қырық бесінші сөзінде **«Біз жанымыздан ғылым шығара алмаймыз, жаралып, жасалып қойған нәрселерді сезбекпіз, көзбен көріп, ақылмен біліп»** деп Абай білімнің не екенін түсіндіреді [1]. Абай сөзінен білетініміз, білім – болмыс көрінісі мен оның тіршілігі. Біз тек қана өзіміздің қабілетімізге байланысты оны қабылдаймыз. Қабылдау деңгейіне байланысты білімді, не болмаса білімсіз боламыз. Өзіміз болмыстың бір бөлігіміз, сондықтан білім алуға әлем көрінісін білу ғана емес, өзімізді білу де жатады. Өз-өзін таныған адам болмысты да таныйды. Сондықтан ертедегі грек ойшылдары «Өзіңді таны» деп ұран тастаған.

Абай **«жаралып, жасалып қойған нәрселерді»** деп болмыстың бір Жаратушысы барын білдіреді. Жаратылғандардың барлығы Оның қуаты. Жаратушының қуаты рухани және материалдық болып екіге бөлінеді. Рухани – жоғары қуат болса, ал материалдық – төменгі қуат. Ендеше, білім – қуат. **«Біз Жаратушы емес, жаратқан көлеңкесіне қарай білетұғын пендеміз. Сол махаббат пен ғадаләтке қарай тартпақпыз, сол Алланың хикметін біреуден біреу анығырақ сезбекпен артылады»** деп Абай Жаратушының Өзін көріп-тану мүмкін емес, Оны жаратқандары арқылы ғана біле алатынымызды, сонымен бірге, адамның адамшылық деңгейі сол Жаратушыны біліп-сезуіне байланысты екенін білдіреді. Ол отыз сегізінші сөзінде **«Ғылым – Алланың бір сипаты, Ол – Хақиқат, Оған ғашықтық өзі де Хақлық һәм адамдық дүр. Болмаса мал таппақ, мақтан таппақ, ғиззат-құрмет таппақ секілді нәрселердің махаббатымен ғылым-білімнің хақиқаты табылмайды»** деп білімнің негізі қайда жатқанын көрсетеді. Алла тағаланың бір сипаты деп данышпан Абай ғылымның (білімнің) өзі Алланың бір көрінісі екенін білдіреді. Оның жаратқандары өмір көрінісі. Ғылым да Оның көрінісі. Ендеше өмір дегеніміз – ғылым. Білім алу дегеніміз – өмірді тану. Бұл рухани жаңғыру үшін маңызды қорытынды. Әрі қарай Абай **«Ғылымға ғашықтық – Хақлық, әрі адамдық белгісі»** деген ойды айтып, білімге ұмтылудың терең мағынасын көрсетеді. Ғылымға ғашық болып, оны игерсең, Алланы да танысың. Ғылымға құштарлық жан құмары, сондықтан бұл құмарлық адамдықтың негізгі белгісі. Білімге құмарлық – жан құмары екенін ақын жұмбақ ретінде былай деп береді:

**Сыналар, ей, жігіттер, келді жерің,
Сәулең болса бермен кел, талапты ерің,
Жан құмары дүниеде немене екен –
Соны білсең, әрнені білгендерің.**

Бұл жұмбақтың шешуін «білмекке құмарлық» деп өзі береді [1]. Абай осылай білімге ұмтылу жан құмары екенін және адамдықтың негізгі белгісі екенін білдіреді.

Алланың сипаты тәрізді, адамдықтың сипаты да – білім. Адам өмірі ғана емес, бүкіл болмыс көріністері білімге байланысты, пайда болып, өзгеріп, құбылып отырады. Бүкіл болмыстың негізі білім болғандықтан, білімсіз ештеңе пайда болмайды. Білімнің негізі

рухани болмыста жатыр және ол барлық әлемдерді бірдей қамтып, оларды байланыстырып тұр.

Абай сөзі бойынша, білім – бүкіл болмыс көрінісі, яғни Алла тағаланың жаратқандары. Біз Алла тағаланы Оның жаратқандарын білу арқылы таний аламыз. Білім алу арқылы осылай Алла тағаланы танимыз. Алла тағаланы тану рухани жаңғыру жолымен ғана болады. Рухани жетілудің осындай үлкен мәні бар.

Сонымен, білім дегеніміз – сыртқы сезіммен қабылданып, ішкі сезімдерге түскен табиғат құбылыстары. Білім алу дегеніміз – сол ақпаратты ішкі сезімдер арқылы қорыту процесі. Ал білім деңгейі дегеніміз – ақпараттың сыртқы сезімдермен қабылданып, ішкі сезімдермен қорытылу дәрежесі. Рухани жаңғыру осыларды толық қамтиды. Ендеше, рухани жетілген адам – өте білімді адам.

Бұл арада ескертетін бір жағдай бар. Абай араб сөздерін жиі пайдаланады. Қазақ тіліне араб сөздері дінге байланысты кіргендіктен, ол сөздер рухани мағына береді. Сондықтан Абайдың *ғылым* деген сөзі заттық ғылымды ғана емес, рухани негізді де білдіреді.

Қазақшаға ислам діні арқылы араб тілінен енген алдында «ғ», немесе «қ» әрпі бар сөздер – рухани мағыналы, не болмаса Алла тағалаға қатысы бар сөзер. Мысалы, арабтың «хакім» деген сөзі рухани басшыны білдірсе, ол қазақшаға «әкім» болып, ел басқарушы адамды білдіретін сөзге айналған. «Ғадалет», «хүкім», «хаса», «хақыл», «ғалам», «харам» сөздері Алла тағаланың әділеттілігін, Оның үкімін, істерінің аса кереметтілігін, ақылдылығын тағы сол сияқты іс-пиғылын білдіретін арнаулы терминдер. Қазіргі қазақ тіліне олар «әділет», «үкім», «аса», «ақыл», «әлем», «арам» болып фәни өмір көріністерін білдіретін сөздерге айналған. Абай араб сөздерін түпкі мағынасында қолданған. Ендеше арабтың «ғылым» сөзі Алла тағаланың қасиетін білдіреді, сондықтан Абай бұл сөзді қолданғанда заттық ғылымды емес, рухани ғылымды айтатынын ескеруіміз керек. Рухани ғылым барлық болмысты қамтитындықтан, тіршілік ғылым да осы сөздің ішіне кіреді. Абай «ғылым» деген сөзі осы мағынада қолданған деп қарасақ, онда *«Ғылым тапай мақтанба»* атты өлеңінің мүлде басқа мағынасы ашылады. Өлеңнің ол мағынасы – ғылым қазіргі замандағыдай диплом алуды ғана емес, ол дипломды өз дәрежесінде дұрыс пайдалануды және өмірдің терең сырларын қамтитын білімді білдіреді [2].

Абай «ғылым» деген түсінікке өмір құбылыстарын, зерттеп түсінуді, өнерді, іс-әрекетке бейімділікті, сонымен бірге адами қасиеттерді де қосады. Адам баласы Оның нұрынан жаратылғандықтан, ол да осындай қасиеттерге толы. Яғни, адамның жүрегі ғылымға толы. Бірақ фәни әлем жүректің көзін жауып, адамды ғылым емес, надандық құрсауына құрсайды. Рухани жаңғыру барысында жүрек көзі ашылады, кеудеге сәуле қонып, ғылым бұл құрсаудан құтылады. Бұл туралы Абайдың әйгілі мына сөзінен білеміз:

***Жүректің көзі ашылса,
Хақтықтың түсер сәулесі.
Іштегі кірді қашырса,
Адамның хикмет кеудесі.***

Хикмет кеудеде рухани білім болғандықтан, ол барлық адами қасиеттерге толы. Ондай қоғам барлық қасиеттерден арылған, үйлесімді қоғам. Рухани жаңғырудың маңызы осындай.

Ойшыл білім алудың маңызын көрсетеді. Ол оныншы қара сөзінде былай дейді: ***«Қош, сүйтіп жүріп-ақ мал таптың, байыдың. Сол малды сарып қылып, ғылым табу керек. Өзің таба алмасаң балаң тапсын, ғылымсыз ахирет те жоқ, дүние де жоқ. Ғылымсыз оқыған намаз, тұтқан ораза, қылған хаж, ешбір ғибадат орнына бармайды»*** [2]. Ғылымсыз ешқандай жетістікке жетуге болмайды. Ғылым, білім әр істің мән-мәнісін біліп, дұрыс ойлау, дұрыс сөйлеу және дұрыс әрекет етуге мүмкіндік беріп, жетілуге жол ашады. Абай екі дүниеде де ғылымның маңызы зор екенін ескертіп отыр. Дәулетке жету үшін ғана емес, рухани жаңғырудың негізі де білімде жатыр екен.

Сонымен, Абай «ғылым» деген сөзді қазыргы кездегі тар мағынасында емес, бүкіл болмысты қамтитын білімді, сонымен бірге, сезіп-түйсіну арқылы оны өз қасиетіне айналдыруды және сол арқылы дұрыс әрекет етуді де қамтитын толық мағынасында қолданады. Болмысты Алла тағала ғылымдық сипатымен жаратқан. Әлемдегі барлық өзгеріс, іс-әрекеттің қозғаушы күші – ғылым. Адамзат қоғамының қозғаушы күші де ғылым.

Қоғамның жетілу дәрежесі ғылымның толықтығына және оның рухани тазалығына байланысты. Ғылымды өз мағынасынан бөлек, түрлі саяси мүддеге пайдаланғанда ол өзінің негізгі міндеті – адамзаттың рухани жаңғыруына емес, керісінше, түрлі күйзеліске ұшыратуы мүмкін. Біздің Семей атом полигоны осының бір көрінісі. Ғылым – қуат дегеніміз осыны білдіреді. Қуатты жақсыға да, жаманға да пайдалануға болады.

Әдебиеттер

1. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Өлеңдер мен аудармалар, поэмалар, қарасөздер. – Алматы: Жазушы, 2002.
2. Мырзахметұлы М. Абайтанудың бүгінгі міндеттері. – ж. «Абай», № 4, 2005

МРНТИ: 17.07.61

К.И. Ледовская,

Государственный университет имени Шакарима города Семей, kseniya_fominykh@mail.ru)

ОБРАЗОВАНИЕ НОВЫХ СЛОВ И КОНСТРУКЦИЙ В СТРУКТУРЕ ЯЗЫКА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

FORMATION OF NEW WORDS AND CONSTRUCTIONS IN THE STRUCTURE OF LANGUAGE IN THE MODERN PERIOD

В специальной лингвистической литературе уже было справедливо указано на то, что «вопрос об языковой изменчивости, представляющей постоянное качество языка, является вопросом о сущности языка» [2]. Изучение языка как исторически развивающегося объекта и основных особенностей языковых изменений представляет поэтому важную часть исследования форм существования языка и тесно смыкается с описанием его сущностных характеристик. Естественно в связи с этим, что подлинное понимание природы языка немислимо вне постижения тех разнообразных типов движения, которые в нем наблюдаются. Изменчивость языка выступает всегда как его неоспоримое и весьма очевидное свойство. Его природа, однако, далеко не так очевидна.

Вслед за Соссюром многие исследователи отмечали, что языковая изменчивость находит свое объяснение не в том, как устроен язык, а в том, каково его назначение [3, 204]. И, действительно, языки не могут не меняться, прежде всего, по той простой причине, что в основе актов коммуникации, средством практического осуществления которых и является язык, лежит отражение человеком окружающей его действительности, которая сама находится в постоянном движении и развитии. Однако импульсы изменений исходят не только от исторически изменяющейся среды, в которой функционирует тот или иной язык. Процесс становления живого языка, его совершенствования никогда в принципе не прекращается, завершаясь, собственно, только тогда, когда сам этот язык перестает существовать [4]. Но процесс созидания языка не исчерпывается ответной его перестройкой в связи с материальным и техническим прогрессом общества, – он предполагает также необходимость усовершенствования языковой техники и включает устранение противоречий, или даже дефектов, существующих в организации конкретных языков. Наконец, ряд изменений можно связать непосредственно с воздействием одного языка на другой. В общем виде возможно, следовательно, констатировать, что перестройка языка может, протекать под влиянием двух разных движущих сил, из которых одна связана с назначением языка и реализацией коммуникативных нужд общества, а другая – с принципами организации языка, с его воплощенностью в определенную субстанцию и его существованием в виде особой системы знаков. Язык проявляет вследствие этого двоякую зависимость своей эволюции – от среды, в которой он существует, с одной стороны, и его внутреннего механизма и устройства, с другой. С признанием этого обстоятельства связана и классификация основных причин изменений, предлагаемая ниже. В эволюции любого языка указанные факторы тесно переплетаются и взаимодействуют. Исследование причин, направления и форм языковых преобразований представляет поэтому проблему большой сложности. Параллельно языковым изменениям, обусловленным воздействием внешней

среды, выделяются изменения, не обусловленные внешними причинами, что позволяет говорить об относительной самостоятельности развития системы языка; с другой стороны, и развитие системы языка осуществляется до известной степени независимо от некоторых частных сдвигов и обособленно от них [5].

Наряду с тенденцией к изменению языка и совершенствованию его системы здесь постоянно прослеживается мощная тенденция к сохранению языка в состоянии коммуникативной пригодности, которая нередко сказывается в противодействии начинающимся преобразованиям. Всем процессам перестройки в языке обычно противостоят своеобразные процессы торможения, направленные на закрепление и консервацию имеющихся языковых средств и препятствующие наступлению резких перемен. Отсюда особые темпы развития языка, не одинаковые для разных участков его строя – фонетики, лексики, грамматики; отсюда большая или меньшая подверженность изменениям на разных уровнях [6, 39]. Уже В. фон Гумбольдт подчеркнул, что правильный подход к языку означает его понимание не как вещи, а как самой созидательной деятельности. Однако язык в каждый момент своего существования представляет собой и деятельность, и исторический продукт этой деятельности. В объектах такого рода следует принимать во внимание два разных кинематических процесса - процесс генезиса объекта и процесс его функционирования [7]. Понятие исторического развития языка неполно без воссоздания закономерностей обоих этих процессов, ибо любое изменение начинается в речевой деятельности. Изменчивость языка – и предпосылка, и результат речевой деятельности, и условие и следствие нормального функционирования языка. Аналогично некоторым другим сложным явлениям действительности язык может быть охарактеризован как диалектическое единство противоречий [8]. Элементарные частицы являются одновременно и квантом, и волной. Язык представляет собой целостное единство устойчивого и подвижного, стабильного и меняющегося, статики и динамики. Традиционно язык рассматривается как знаковая система, обладающая несколькими уровнями: фонемным, морфемным, синтаксическим. Особую область представляет грамматический строй языка. Однако, исходя из целей и задач данного исследования, мы рассмотрим только изменения, характерные для лексического уровня. Американский лингвист и консервативный политолог Джон Макуортер в своей книге «The Story of Human Language» рассматривает два основных процесса, лежащих в основе появления новых лексических единиц – «grammaticalization» и «rebracketing» [9]. Термин «грамматикализация» - «grammaticalization» – впервые введён А. Мейе. Известно, что слова делятся на две большие группы – «concretewords» – знаменательные и «grammaticalwords» – служебные. Джон Макуортер пишет, что фундаментальным процессом, происходящим с языком во времени, является переход знаменательных слов в служебные, иначе говоря, это процесс превращения лексических единиц с ходом эволюции языка в грамматические показатели. Одним из ярких примеров является использование маркера «pas» в родственном английскому французском языке. «Pas», означавшее «шаг», добавлялось к отрицательным предложениям для усиления отрицания, но было совсем необязательно, сравним: «ilnemarche» - «hedoesn'twalk» - и «ilnemarchepas» - «hedoesn'twalkaster». В современном французском языке построение отрицания без «pas» невозможно - оно функционирует как служебное слово. Хотя наше исследование посвящено процессам, характерным для английского языка, мы приводим пример из французского, чтобы показать обширность грамматикализации. Она характерна не только европейским или каким-либо иным языкам, но языку как общечеловеческому явлению в целом. Например, западно-африканский язык Mandinka использует вспомогательное слово «sina» для указания на будущее время – аналог «will» в английском языке. Изначально, «si» означает «солнце», а «па» – «приходить», поэтому дословно «sina» – это «солнце приходит». Данное слово так часто использовалось в предложениях о будущем времени, что стало выступать как грамматический идентификатор будущего времени как такового. Отметим, что процесс грамматикализации весьма долог, может исчисляться десятками и сотнями лет. Именно поэтому мы не можем рассматривать данное явление в нашем исследовании; только анализ большого временного промежутка позволяет выделить плоды грамматикализации в языке; мы же ограничиваемся исследованием английского языка только на ультрасовременном этапе. Что касается процесса «rebracketing», согласно Джону Макуортеру, он характеризуется двумя явлениями: стиранием границ между двумя словами и объединением двух слов в одно. Приведем несколько исторических примеров. В современном английском

языке многие прозвища и уменьшительные имена начинаются с буквы «n» - причины этого явления восходят к более древним пластам английского языка, когда слово «мой» - «my» - выглядело как «mīn». Аналогом в современном английском языке является местоимение «mine». При обращении это местоимение часто использовалось, например, «MineEllen» или «MineEd». Однако в настоящее время в подобных сочетаниях мы употребляем не «mine», а «my», однако исчезнувшее в этом случае «n» стало восприниматься говорящими как часть имени – в результате мы получаем такие уменьшительные имена как «Nelly» или «Ned». Известное по всему миру слово «hamburger» берет свои истоки от сочетания «Hamburgersteak», которое прямо указывает на место своего происхождения – город Гамбург в Германии, в переводе – «гамбургский стейк». Однако «ham» – первая часть названия города – это «ветчина» в переводе с английского языка. Именно поэтому носители английского языка восприняли «burger» как отдельное слово, как какое-то блюдо, приготовленное из ветчины. Из-за этой ошибки появилась новая лексическая единица – «burger», которая часто используется в сочетании с другими словами, например, «fishburger». Слово «alone» наглядно иллюстрирует процесс объединения двух слов в одно – это сочетание «all» и «one», которые настолько часто употреблялись вместе, что преобразовались в единую лексическую единицу [9].

Безусловно, приведенная выше классификация путей создания новых лексических единиц не является исчерпывающей, однако является важной в силу того, что уделяет большое внимание процессу грамматикализации. Традиционно выделяют три основных способа создания новых слов: словообразовательная деривация - образование новых слов из существующих в языке морфем по известным, обычно продуктивным, моделям, то есть по образцу уже существующих в языке слов; семантическая деривация – развитие в уже существующем слове нового, вторичного значения на основе сходства вновь обозначаемого явления с явлением уже известным; заимствование слов из других языков [10]. Изучив и проработав теоретический материал, далее мы представляем таблицу, отображающую многообразие способов создания новых лексических единиц, поскольку многие классификации отличаются неполнотой данных.

Рисунок 1. Способы создания новых лексических единиц

Данная таблица отражает только способы словообразования; если же затронуть глубинные причины появления новых лексических единиц, мы можем выделить две основные причины: появление новых реалий или изменение жизненных обстоятельств; изменения в процессе функционирования лексических единиц.

Языки постоянно порождают и развивают новый лексический материал, однако зачастую эти процессы происходят слишком медленно. Мы уже отметили, что такое явление, как грамматикализация, занимает десятки и сотни лет, по истечении которых мы можем судить о лексических изменениях в структуре языка. Однако это относится не ко всем явлениям подобного рода. В современном английском языке можно четко отследить появление, функционирование и развитие сотен новых лексических единиц, образованных различными путями. В данном исследовании мы подробно рассмотрим примеры

словообразовательной и семантической деривации на современном этапе развития английского языка.

Литература

1. Бурвикова Н.Д., Костомаров В.Г. Жизнь в мимолетных мелочах. – Санкт-Петербург: Златоуст, 2006. – 300 с.
2. Гухман М.М., Семенюк Н.Н. О социологическом аспекте литературного языка. - М: Просвещение, 1999. – 280 с.
3. Гухман М.М. Некоторые общие закономерности формирования и развития национальных языков. – В сб.: «Вопросы формирования и развития национальных языков». – М., 1999. – 593 с.
4. Trim J.L. Historical, descriptive and dynamic linguistics. –New York: «Language and Speech», 2000. – 315 с.
5. Макаев Э.А. К вопросу о соотношении фонетической и грамматической структуры в языке. – М: «Уч. зап. 1 МГПИИЯ», 1999. – 565 с.
6. Мартине А. Основы общей лингвистики. – В сб.: «Новое в лингвистике», вып. 3. – М., 1963. – 144 с.
7. Щедровицкий Г.П. Методологические замечания к проблеме происхождения языка. – М: «Филологические науки», 1999, № 2. – 68 с.
8. Поливанов Е.Д. Статьи по общему языкознанию. – М., 1968. – 398 с.
9. John McWhorter. The Story of Human Language, part I. – The Teaching Company Limited Partnership, 2004. – 68 с.
10. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. – М., 2000. – 215 с.

МРНТИ: 16.21.07

Г.А. Жумадилова, Л.Х. Мотовилина, Б.К.Смаилова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, zhumadil_g@mail.ru

МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В РЕЧИ СТУДЕНТОВ-КОРЕЙЦЕВ (На материале исследования фонетической интерференции)

INTER-LANGUAGE INTERFERENCE IN SPEECH STUDENTS-KOREITS (On the material research phonetic interference)

Устная речь на неродном языке проходит в условиях действия межъязыковой фонетической интерференции, понимаемой нами как скрытый внутренний механизм взаимодействия в сознании говорящего звуковых систем известных ему языков, оказывающий отрицательное и положительное влияние на реализацию звуковой системы изучаемого (иностранного) языка [1, 2].

В случае максимального сходства звуковых реализаций фонем взаимодействующих языков, ритмических моделей слова, правил акцентуации фонетических систем контактирующих языков отмечается положительный результат действия интерференции. Нарушения фонетического оформления стыка слов могут проявиться в русской речи иностранных учащихся в ошибочной реализации парадигматических отношений сегментных единиц, то есть при восприятии и реализации.

Кроме межъязыковой фонетической интерференции выделяют также внутриязыковую интерференцию. Многие исследователи результатами ее действия считают ошибочные реализации, провоцируемые системой изучаемого языка. Такого типа ошибки рассматриваются как результат действия межъязыковой фонетической интерференции. Интерференция очень сложное с психофизиологической точки зрения явление, так как «это механизм, под которым подразумевается совокупность психофизиологических закономерностей, служащих объясняющей причиной по отношению к процессу взаимодействия и его результату» языка [2] фонологических оппозиций сегментных единиц, входящих в состав сочетаний.

Фонотактические нарушения могут отмечаться в ошибочной реализации сочетаемости сегментных единиц и количественного состава сочетаний этих единиц. При несовершенном владении неродным языком в восприятии и производстве речи на этом языке ведущее влияние может оказывать первичная система, в частности, родной язык. «Поскольку одной из характерных черт проявления фонетической интерференции (как и интерференции вообще) является взаимодействие, то появление фонетических искажений в речи иноязычных может провоцироваться не только особенностями первичной, но и вторичной звуковой системы языка» [1].

Выявление специфики оформления стыка слов в типологически и генетически несходных языках на материале сочетаний сегментных единиц представляет исследовательский интерес, так как в разных языках состав фонем, в частности, гласных и возможности их сочетаемости различны. Примером таких ярких различий могут послужить сочетания гласных в корейском и русском языке.

Исследование сочетаний звуков русского языка является особым предметом исследования в лингвистике. Описание подобных особенностей вокалических сочетаний в фонологической системе русского языка внутри слов, на стыках морфем, реже в пределах одной морфемы достаточно полно представлено в работах Аванесова Р.И. [3]; Бондарко Л.В. [4]; Куклиной Н.А. [5]; Любимовой Н.А. [6]; Логиновой И.М. [7] и др., а также в «Русской грамматике» [8]. А вот вокалические сочетания на стыках слов рассмотрены лишь в работах Любимовой Н.А. и Логиновой И.М.

Выявление специфики оформления стыка слов в типологически и генетически несходных языках представляет исследовательский интерес не только с точки зрения контрастивистики или выяснения причин появления ошибок в речи иностранцев на русском языке, но и с точки зрения разработки определенных моделей обучения русскому произношению носителей типологически несходных языков. В этом плане исследование проявления корейско-русской интерференции представляет для нас особый интерес и насущную потребность, учитывая практику обучения корейских студентов русскому языку в стенах нашего вуза по специальности «Русский язык и литература в школах с нерусским языком обучения». Причём, для нас важны разработки научно-обоснованной методики преодоления интерференции при обучении и казахскому, и русскому, и английскому языкам, где в процессе обучения необходимо выявить и проанализировать интерференционные ошибки, возникающие в речи студентов, установить причины их возникновения, исследовать затруднения, с которыми сталкиваются студенты при овладении языками. В данной работе представлены материалы констатирующего эксперимента среди студентов из Южной Кореи, обучавшихся по академической мобильности на кафедре русской филологии в 2012-2016, 2017-2018 уч.годах.

Констатирующий эксперимент имел следующие цели и задачи: выявить явления интерференции в русской речи студентов-корейцев на фонетическом уровне языка, изучить нарушения при восприятии и реализации русских вокалических сочетаний в условиях действия корейско-русской интерференции, определить причины возникновения интерференционных ошибок для разработки в последующем методики преодоления интерференции при обучении русскому языку корейских студентов. Поскольку первые трудности, с которыми сталкивается корейский студент, – это фонетика. Интерференция – это ошибки в речи на иностранном языке, причиной которых является родной язык говорящего, те случаи отклонения от норм любого из языков, которые происходят в речи двуязычных в результате того, что они знают больше языков, чем один, то есть вследствие языкового контакта[8].

В констатирующем эксперименте были задействовано 10 студентов.

Исследование оформления стыка знаменательных, а также служебных и знаменательных слов в русской речи корейцев являлось объектом исследования. Стык слов уникален в каждом языке, что обусловлено как парадигматическими и синтагматическими отношениями сегментных единиц данного языка, так и его фонотактикой, а также исторически сложившимися физиологическими особенностями его артикуляционной базы.

В соответствии с поставленной целью основные задачи сводились к следующему:

– сравнить вокалические сочетания в корейском и в русском языке и определить область потенциального поля фонетической интерференции при восприятии и реализации вокалических сочетаний на стыке слов;

- построить модель – прогноз нарушений вокалических сочетаний на стыке слов;
- исследовать нарушения русских сочетаний гласных (гг) на стыке слов носителями корейского языка при имитации, чтении, письменной записи со слуха;
- определить характер и закономерности проявления фонетической и фонетико - графической интерференции при восприятии и реализации русских вокалических сочетаний в устной и письменной речи корейцев.

Материалом исследования послужили сочетания (107) двух одинаковых и разных гласных на стыке знаменательных и служебных, а также знаменательных слов. Материал включал также корейские сочетания знаменательных слов (34). В работе было проанализировано 2657 реализаций русских фонем и 142 реализаций фонем корейского языка.

Испытуемыми являлись 10 корейских студентов, владеющих русским языком на уровне субординативного билингвизма.

Методы исследования: компонентный анализ, контрастивный анализ сочетаний гласных двух языков, установление фонемо-буквенных соответствий в письменных записях корейцев на русском языке, а также компьютерное фонетическое исследование устной речи испытуемых (инструментальный фонетический анализ), слуховой фонетический анализ экспериментатором магнитофонных записей интерферентной русской речи с последующим транскрибированием и лингвистической интерпретацией, аудиторский анализ, осуществляемый носителями русского языка, статистическая обработка полученных результатов.

Результаты исследования подтвердили проведенный лингвистический прогноз нарушений и понимание межъязыковой фонетической интерференции как двунаправленного процесса взаимодействия в сознании говорящего двух и более языков [9; 10]. Нарушения в речи корейцев были обусловлены как влиянием первичной, так и особенностями вторичной фонетической системы. Отрицательный результат действия интерференции проявился в русской речи корейцев как недодифференциация гласных по ряду и подъему, свердифференциация гласных фонем и плюс / минус сегментация. Имел место также и положительный результат интерференции, который проявился как так называемый перенос гласных из корейского языка в речь на русском языке.

Фонетическая интерференция проявляется неодинаково в разных видах речи. Фонетико-графическая интерференция проявилась ярче при чтении и графической фиксации, чем фонетическая интерференция при имитации русских словосочетаний. При восприятии и воспроизведении стыка двух знаменательных, служебного и знаменательного слов у корейцев возникли разные трудности, которые не зависели от того, были ли это гетероорганые или гоморганые сочетания.

Самым сложным заданием для данного контингента учащихся явились графическая фиксация и чтение, при выполнении которых отмечалось наибольшее число ошибок. Это говорит о том, что перцептивная база испытуемых опередила формирование артикуляционной [11; 10]. Исследование подтвердило мысль о том, что фонетическое оформление стыка слов осуществлялось корейцами по законам родного языка, что привело к нарушениям коартикуляционных процессов внутри вокалических сочетаний, пропуску / элизии безударных гласных, а также употреблению дифтонгоидов корейского языка на месте сочетаний гласных. Разнообразные акцентные типы русских вокалических сочетаний реализовывались ошибочно корейцами в силу отсутствия такого разнообразия акцентуационных моделей в родном языке, а также в силу специфики ударения в русском и корейском языке.

Полученные результаты свидетельствуют о том, что стык слов – это важное явление при овладении другим языком, что необходимо учитывать при обучении корейцев русскому произношению.

Таким образом, на основе проведенной экспериментальной работы можно сделать следующие выводы по проявлению фонетической интерференции в речи студентов-корейцев:

1. Нарушения в русской речи корейцев, обусловлены как влиянием специфики родного языка учащихся, так и особенностями фонетической системы русского языка, что подтверждает двунаправленность процесса взаимодействия в сознании говорящего двух или более языков.

2. Различия в составе фонем двух языков, а также в специфике сочетаемости гласных, парадигматических, синтагматических отношений сегментных единиц в обоих языках, а также в специфике фонотактики корейского и русского языков является источником проявления отрицательного результата действия интерференции при фонетическом оформлении стыка слов в русской речи корейцев.

3. Проявление влияния корейского языка отмечается при нарушении дифференциальных и интегральных признаков русских гласных, правил их сочетаемости и ритмическом оформлении речи, при реализации количественной и качественной редукции. Влияние фонетической системы русского языка проявится при реализации разнообразия вокалических сочетаний, редукции гласных при реализации безударных гласных, русских проклитик и энклитик, позиционно - комбинаторного варьирования, слитности произнесения вокалических сочетаний, разнообразных акцентуационных моделей.

4. Нарушения в устной и письменной речи корейцев обусловлены не только влиянием родного языка, но и раннее изученных европейских языков.

Малочисленность вокалических сочетаний в корейском языке, состав и качество гласных фонем корейского языка, а также специфика сочетаемости гласных на стыках слов, фонотактических и акцентуационных моделей вокалических сочетаний корейского языка, т.е. специфика парадигматических и синтагматических отношений сочетаний сегментных единиц, проявится как нарушения фонетического оформления стыка слов.

Литература

1. Любимова Н.А., Егорова И.П., Федотова Н.Л. Фонетика в практическом курсе русского языка как иностранного: Учебное пособие. – СПб: СПбГУ, 1993
2. Любимова Н.А. Психолингвистические основы обучения второму языку // X конгресс международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы: «Русское слово в мировой культуре» пленарное заседание. Сб. докладов. Том II СПб, 2003. с. 164-172
3. Аванесов Р.И. Русское литературное произношение. – М., 1984
4. Бондарко Л.В. Звуковой строй современного русского языка. – М., 1977
5. Куклина Н.А. Фонетическая характеристика сочетаний гласных в русском языке: дисс. канд. филол. наук. – Л., 1974
6. Любимова Н.А. Таблицы по русской фонетике. – М., 1990
7. Логинова И.М. Описание фонетики русского языка как иностранного (вокализм и ударение). – М., 1992
8. Русская грамматика. Т 1. Фонетика. – М., 1980
9. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. Киев, 1979
10. Любимова Н.А. Фонетический аспект общения на неродном языке. – Л., 1988
11. Любимова Н.А. Фонетическая интерференция и общение на неродном языке (экспериментальное исследование на материале финско-русского двуязычия): дис. док. филол. наук. – СПб, 1991
12. Любимова Н.А. Формирование фонетической базы в условиях интерференции // Русский язык как иностранный: Теория. Исследования. Практика. РГПУ им. Герцена СПб., 1998. с.29-34
13. <http://cheloveknauka.com/osobennosti-foneticheskoy-realizatsii-soglasnyh-v-russkoy-rechi-koreytsev#ixzz5l8th7Zpj>
14. <http://www.dissercat.com/content/foneticheskoe-oformlenie-styka-slov-v-rechi-koreitsev-na-russkom-yazyke-vokalicheskie-sochet#ixzz5l6mEsegF>
15. <http://www.dissercat.com/content/foneticheskoe-oformlenie-styka-slov-v-rechi-koreitsev-na-russkom-yazyke-vokalicheskie-sochet#ixzz5l6ls9JyT>
16. <http://www.dissercat.com/content/foneticheskoe-oformlenie-styka-slov-v-rechi-koreitsev-na-russkom-yazyke-vokalicheskie-sochet>

IRSTI:.01.45

D. Baidrakhmanov, G. Berikkhanova

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan

THE ROLE OF THE ENGLISH LANGUAGE AND ITS IMPACT ON WORLD ECONOMY

The globalization phenomenon that we are currently seeing has led to major linguistic changes on a worldwide scale. English has become the leading international language, in economic and political spheres, and is becoming the language of high society and of the young. At the same time, however, regional languages are also making considerable headway, thanks to new social interaction and economic backing from their governments. In turn, and as a result of these two trends, there is impetus for feeling of belonging to local communities which see their language as a sign of their own authenticity, one that has to be defended against the phenomena of globalization and regionalization. We are thus heading towards a multilingual society, in which each language has its own, distinct social functions, even though it is inevitable that there will be conflict between the languages that come into contact. In this scenario, the author predicts a loss of hegemony for English, in favour of regional languages, and future extinction of the least spoken minority language [1].

As you read this sentence, you are one of approximately 1.6 billion people nearly one-third of the world's population – who will use English in some form today. Although English is the mother tongue of only 380 million people, it is language of the lion's share of the world's books, academic paper, newspapers, and magazines. American radio, television, and blockbuster films export English-language pop culture worldwide. More than 80 percent of the content posted on the Internet is in English, even though an estimated 44 percent of online users speak another language in the home. Not surprisingly, both the global supply of and the demand for English instruction are exploding. Whether we consider English a 'killer language' or not, whether we regard its spread as benign globalization or linguistic imperialism, its extensive reach is undeniable and, for the time being, unstoppable. Never before in human history has one language been spoken (let alone semi-spoken) so widely and by so many.

With unprecedented reach comes a form of unprecedented power. Although language is synonymous with neither ideology nor national interest, English's role as the medium for everything from high-stakes diplomacy to air traffic control confers certain advantage on those who speak it. Predominantly English-speaking countries account for approximately 40 percent of the world's total gross domestic product. More and more companies worldwide are making English competency a prerequisite for promotions or appointments. The success of politicians around the world also increasingly depends on their facility in English. When newly elected German chancellor Gerhard Schröder and French president Jacques Chirac met in September to discuss future cooperation, they spoke neither French nor German, but English. And English is the official language of the European Central bank, despite the fact that the United Kingdom has not joined the European Monetary Union, the bank is located in Frankfurt, and only 10 percent of the bank's staff are British. The predominance of English has become such a sore point within the European Union that its leadership now provides incentives for staff members to learn any other official languages.

Yet professional linguists hesitate to predict far into the future the further globalization of English. Historically, language have risen and fallen with military, economic, cultural, or religious powers that supported them. Beyond the ebb and flow of history, there are other reasons to be believed that the English language will eventually wane in influence. For one, English actually reaches and then utilized by only a small and atypically fortunate minority. Furthermore, the kinds of interactions identified with globalization, from trade to communications, have also encouraged regionalization and with it the spread of regional languages. Arabic, Chinese, Hindi, Spanish, and handful of other regional tongues already command a significant reach and their major growth is still ahead. Finally, the spread of English and these regional languages collectively – not to mention the sweeping forces driving them have created a squeeze effect on small communities, producing pockets of anxious localization and local-language revival resistant to global change [2].

The continued spread of English today is both a consequence of and contributor to globalization. Some factors are obvious: the growth in international trade and multinational corporations; the ever widening reach of American mass media; the expanding electronic network created by the Internet; and the linguistic impact of American songs, dress, food, sports, and recreation. Other factors are perhaps less visible but no less powerful, such as the growth the study of English overseas and the swelling number of students who go abroad to study in English-speaking countries. In 1992, almost half of the world's million-plus populations of foreign students

were enrolled at institutions in six English mother-tongue countries: Australia, Canada, Ireland, New Zealand, the United Kingdom, and the United States [3].

Consider the case of Africa, where some 2,000 of the modern world's approximately 6,000 languages are spoken and 13 percent of the world's population lives. English is neither the only nor even the best means to navigate this linguistic obstacle course. Throughout East Africa, Swahili is typically the first language that two strangers attempt upon meeting. The average East African encounters Swahili in a variety of contexts, from the market, elementary education, and government 'how to' publications, to popular radio programming and films. New movies from India are often dubbed in Swahili and shown in towns and villages throughout Kenya, Tanzania, and Uganda. In West Africa, some 25 million people speak Hausa natively and perhaps double that number speaks it as a second or third language, due in large part to burgeoning regional commerce at local markets throughout the region. Since most Hausa speakers are Muslim, many of them also attend Koranic schools where they learn Arabic, itself a major regional language in North Africa. Thus, many Africans are trilingual on a functional basis: local mother tongues when among 'their own', Hausa for trade and secular literacy, and Arabic for prayer and Koranic study. Hausa speakers firmly believe that Hausa has great prospects as a unifying language for even more of West Africa than it already reaches. Its main competition will not likely come from other regional languages such as Woloff –which is also spreading in markets in and around Senegal-and Pidgin English [4].

The importance of regional languages should increase in the near future. Popular writes, itinerant merchants, bazaar marketers, literacy advocates, relief workers, filmmakers, and missionaries all tend to bank on regional lingua francas whenever there is an opportunity to reach larger, even if less affluent, population. In many developing areas, regional languages facilitate agriculture, industrial, and commercial expansion across local cultural and governmental boundaries. They also foster literacy and formal adult or even elementary education in highly multilingual areas. Wherever the local vernaculars are just too many to handle, regional language come to the fore [5].

For all the pressure and rewards of regionalization and globalization, local identities remain the most ingrained. Even if the end result of globalization is to make the world smaller, its scope seems to foster the need for more intimate local connections among many individuals. As Bernard Poignant, mayor of the town of Quimper in Brittany, told the Washington Post, 'Man is a fragile animal and he need his lose attachments. The more open the world becomes the more ties there will be to one's roots and one's land'. In most communities, local languages such as Poignant's Breton serve a strong symbolic function as a clear mark of 'authenticity'. The sum total of community's shared historical experience, authenticity reflects perceived line from a culturally idealized past time to the present, carried by the language and traditions associated (sometimes dubiously) with the community's origins.

Literature

1. Fullan, M. (2007) Turnaround leadership
2. Johnson, D., & Johnson F. (1997). Joining together: Group theory and group skills
3. Joshua, F. (2001). The future of the language
4. Owen, H. (2008). Open space technology
5. Wheatley, M. (2002). The problem of the language

ПЛАТФОРМА 3: ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АГРОМАРКЕТИНГА В КАЗАХСТАНЕ

THE CURRENT STATE OF AGRO-MARKETING IN KAZAKHSTAN

Сельское хозяйство, как отрасль экономики, выступает одной из приоритетных и важных составляющих экономики нашей республики. В агропромышленный комплекс Республики Казахстан входят отрасли, которые имеют прочные производственно-экономические взаимосвязи и специализируются на выпуске, переработке и хранении продукции сельскохозяйственного назначения, ее переработке и хранении, при этом обеспечивая сельское хозяйство и перерабатывающую промышленность необходимыми средствами производства.

Агропромышленный комплекс (АПК) – очень важная составная часть экономики Казахстана, включающая в себя отрасли, выполняющие функции по производству, переработке и доставке непосредственно до потребителя сельскохозяйственной продукции и обеспечению сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности средствами производства. В своем Послании народу Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев особо отметил роль АПК как одной из важнейших составляющих народного хозяйства. Была четко поставлена задача: к 2020 году как минимум вдвое поднять производительность в агропромышленном комплексе [1].

В настоящее время агропромышленный комплекс имеет ряд недостатков, а именно: недостаточные темпы структурно-технологической модернизации отрасли в плане структурного и технологического совершенствования; неразвитой уровень инфраструктуры рынка, мелкотоварность производства сельскохозяйственной продукции; финансовая нестабильность отрасли; недостаток необходимого количества частных инвестиций для отраслевого развития; дефицит квалифицированных кадров и т.д. [2] Существующий сейчас АПК находится в сложном финансово-экономическом положении, обусловленном наличием действующих убыточных агропромышленных предприятий, остающейся высокой себестоимостью продукции и не снижающейся кредиторской задолженностью. К этому добавляются очень истощенные основные производственные фонды, острая нехватка оборотных средств, отсутствие нужных способов обновления производственных мощностей в технологическом плане и недостаточно эффективные методы ведения хозяйственно-экономической деятельности хозяйствующих субъектов АПК, которые включали бы в себя с применение современных технологий производства, управления и организации[3].

Функции маркетинга в области агропромышленного комплекса, как самостоятельного направления теории современного маркетинга, заключаются в изучении, прогнозировании и осуществлении предпринимательской деятельности участников рынка в сфере производства, переработки, хранения, транспортировки и сбыта продукции сельского хозяйства с целью получения максимальной прибыли[4].

Доказано, что хозяйствующие субъекты, осуществляющие масштабное маркетинговое планирование и управление, охватывающее все этапы производства, работают более эффективно и имеют более высокую прибыль в среднем по отрасли. Большинство руководителей и просто энергичных людей, которые имеют опыт планирования, не достигают желаемого успеха ввиду того, что растрачивают свой потенциал, желая максимально задействовать рынки, выпустить как можно больше различных товаров и удовлетворить запросы различных групп клиентов. Необходимо понять, что для достижения успешного результата нужны правильная концентрация сил и оптимально выработанная маркетинговая стратегия. Перефразируя вышесказанное, можно сказать так: тот достигает максимального успеха, кто лучше планирует свою стратегию.

Из большого количества появляющихся в сфере сельскохозяйственного производства новых товаров, только некоторые из них дают товаропроизводителям большие прибыли. Жизненный цикл товара в сфере деятельности агромаркетинга можно представить в виде кривой, зависимой от степени колебаний объема продаж, и имеющий свои характерные особенности. Появление новой продукции на рынке обуславливает преодоление сложившихся покупательских стереотипов, предполагающих приоритет уже известного им

товара. В такой ситуации, для повышения уровня осведомленности покупателей о новой продукции на потребительском рынке, необходимо проведение рекламы, и это период нахождения товара на стадии внедрения[5].

Проанализируем состояние собственного потенциала (внутренней среды) крестьянского хозяйства «Сары Арка» Карагандинской области.

Сначала проведем изучение самого производства и анализ издержек крестьянского хозяйства.

Производимая продукция исследуемого агропредприятия является материалозатратной, что подтверждается наибольшим удельным весом сырья и материалов в составе себестоимости продукции. Наблюдался рост стоимости сырья и материалов на 7 тыс. тенге или 0,1% в 2016 году и на 6 728 тыс. тенге или 88% в 2017 году.

Потом, по объемам идут покупные полуфабрикаты, которые в плане удельного веса соответствующей статьи в расчете себестоимости продукции крестьянского хозяйства «Сары Арка» в 2015 году составили в 2015 году 18%, в 2016 году – 18,9%, в 2017 году – 14,7%. Наблюдается увеличение данного показателя в 2016 году на 314 тыс. тенге, в 2017 году – на 692 тыс. тенге.

Последующей по размеру статьи в плане себестоимости продукции агропредприятия является заработная плата. Анализ показал, что удельный вес этой статьи в составе себестоимости продукции уменьшился с 18,6% в 2016 году до 14,1% – в 2017 году. В денежном выражении этот показатель в 2016 году вырос на 58 тыс. тенге в 2016 году и на 639 тыс. тенге в 2017 году.

Самый большой рост наблюдался по статье «электроэнергия»: увеличение стоимости потребляемой электроэнергии в три раза, в 2017 – в 2,2 раза. Произошло это вследствие роста тарифа на электроэнергию.

Начальная цена при выпуске продукции в агропредприятии устанавливается по методу установления цены товара на основе производственных затрат – базой установления цены являются производственные затраты на единицу продукции, к которым суммируются величина неучтенных затрат и включается планируемая прибыль («средние издержки плюс прибыль»).

В крестьянском хозяйстве «Сары Арка» нет отдела маркетинга. Некоторые функции маркетинговой службы осуществляет торговый отдел, мало занимающийся рекламой, деятельностью и не проводящий мониторинга ситуации на рынке, потребителей, конкурентной среды и продукции, выпускаемой конкурентами. Осуществляемая рекламная деятельность не достаточно эффективна, ввиду того, что она в большей мере имеет ориентир на привлечение большего количества потенциальных потребителей в точки реализации крестьянского хозяйства, чем на формирование предпочтений у покупателей и разъяснение своих конкурентных преимуществ. Кадровые работники не имеют необходимый уровень знаний по маркетинговой деятельности.

Также в крестьянском хозяйстве маркетинговым исследованиям уделяется мало внимания: мероприятия по маркетингу проводятся слабо и носят неупорядоченный характер. Из-за недостатка маркетинговой информации, руководитель не может принимать адекватные управленческие решения.

Отдел маркетинга в кадровом и квалификационном отношении, в большинстве своем был укомплектован специалистами, не владеющими специальными знаниями по маркетингу. Отсутствие положения об отделе сбыта и должностных инструкций привело к тому, что отдел маркетинга не имеет установленного организационного статуса в системе предприятия для распределения задач, прав и ответственности сотрудников отдела. Обобщая все, делаем следующие выводы:

- производство продукции в крестьянском хозяйстве «Сары Арка» убыточно и само сельскохозяйственное предприятие находится в кризисном состоянии.

- торговая и маркетинговая деятельность предприятия минимизирована. Используются лишь некоторые, отдельные элементы из маркетингового комплекса, что естественно не может способствовать достижению значимых результатов в развитии новых рынков сбыта и укреплению конкурентоспособности выпускаемых товаров хозяйства.

- недостаточное уделение внимания самой комплексной системе маркетинга: отсутствие комплексных маркетинговых исследований, в том числе, и по изучению рынка сбыта продукции потребителям.

В современных условиях нестабильной конъюнктуры аграрного рынка, для эффективного управления сельскохозяйственным производством необходимо организовывать на предприятиях сельскохозяйственного назначения специализированные маркетинговые службы [6].

Предлагаемая для создания в крестьянском хозяйстве «Сары Арка» служба маркетинга должна быть сформирована по товарно-функциональному принципу. Организационная структура предложенной для организации маркетинговой службы представлена на рисунке 1.

Рисунок 1. Организационная структура службы маркетинга крестьянского хозяйства «Сары Арка»

Принцип построения организационной структуры маркетингового управления имеет следующие преимущества:

- возможность у управляющего, при занятии конкретным продуктом, координировать весь комплекс выполняемых маркетинговых операций по данному продукту;
- возможность у управляющего на быстрое реагирование на изменения рынка;
- под постоянным наблюдением управляющего находится весь ассортимент товаров, как имеющих большой спрос, так и менее популярных у потребителей.

Специалист по исследованию в плане маркетинга имеет следующие основные задачи: маркетинговый анализ рынка, потребителей, конкурентной среды, цен, оптимальной политики внедрения товаров на различные рынки.

Специалист в области рекламы проводит разного рода рекламные компании. Специалист по сбыту налаживает и поддерживает контроль исполнения заказов и договоров; организует реализацию товаров на основе заключенных договоров и ее отправку покупателям.

Основные функции в работе специалиста по товарам: изучение и рыночный анализ; планирование и контроль продукции; представление продукта; предоставления способов по улучшению качества товара в инновационном плане; контроль состояния комплекса маркетинговых инструментов. Ввиду различия в требованиях к продукции растениеводства и животноводства, специалистов по товарам обычно разделяют на специалистов по продукции растениеводства и животноводства.

Специалист по договорно-правовой деятельности несет ответственность за блок организационно-договорной работы, предполагающий контроль соблюдения правовой базы при заключении и исполнении контрактов и иных юридических документов.

Созданная служба маркетинга должна быть напрямую в подчинении у директора крестьянского хозяйства «Сары Арка».

Представленная структурная схема по товарно-функциональному принципу маркетингового управления позволяет эффективнее реагировать на изменения на рынке; способствует более полному удовлетворению запросов существующих и потенциальных потребителей в продукции, улучшению планирования выпускаемого товара и его рыночной адаптации.

Литература

1. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы развития агропромышленного комплекса на 2017-2021 г.г. и внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан от 19.03.2010 г. № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ» № 420 от 14.02.2017 г.// Акorda, 2017

2. Магомедов, А.Н. Аграрный маркетинг в системе хозяйствования [Текст] / А.Н. Магомедов. – Алматы: Экономика и управление, 2017. – 226 с.
 3. Ховард, К. Маркетинг: учебник [Текст] / К. Ховард, Н.Д. Эриашвили, Б.А. Соловьев. – М.: ЮНИТИ, 2012. – 255 с.
 4. Ушачев, И. И. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы [Текст] // АПК: экономика и управление. – 2017. – № 4. – С. 5-10.
 5. Андреева, Н.Н. Организация рекламной деятельности в АПК [Текст]: учеб. пособие для студ./ Н.Н. Андреева. – М.: Проспект Науки, 2014. – 88 с.
 6. Васильев, Д.Ф. Маркетинг земли [Текст]: учеб. пособие для студ. /Д.Ф. Васильев. – М.: Академия, 2017. – 95 с.
- МРНТИ: 06.52.17

МРНТИ: 06.77.61

С.М. Ахтаева, Л.З. Паримбекова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, sauleahtaeva@mail.ru

ДИНАМИКА ОСНОВНЫХ ИНДИКАТОРОВ РЫНКА ТРУДА ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

THE DYNAMICS OF THE MAIN LABOR MARKET INDICATORS OF EAST KAZAKHSTAN REGION

Безработица является макроэкономической проблемой, которая была, есть и будет во все времена. Безработица и уровень занятости являются одними из главных аспектов в экономике государства. Они служат оценивающими факторами для выявления эффективности функционирования и развития рыночных отношений, что на данный период времени для всех государств, и в особенности для Казахстана, является одним из определяющих факторов успешного развития и процветания.

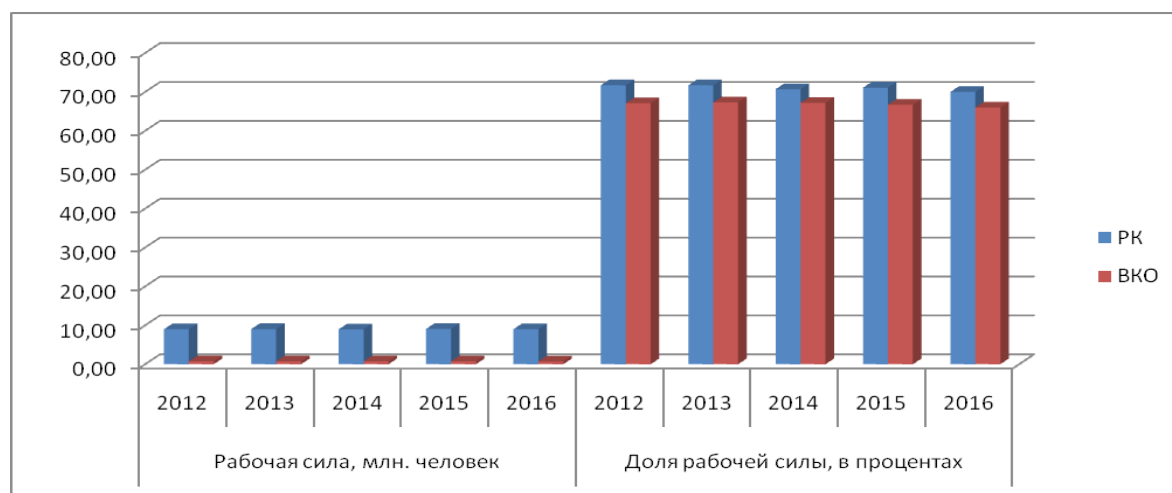

Рисунок 1 – Рабочая сила

Согласно данным представленных на рисунке и таблице 1 Рабочая сила, то по ВКО по данной позиции наблюдается снижение в 2016 году 719,2 тыс.чел по сравнению с 2012 годом – 748,5 тыс.чел. При этом доля рабочей силы также снизилась с 61,7% до 66.0% [1].

Таблица 1 – Рабочая сила

	Рабочая сила, тыс. человек					Доля рабочей силы, в процентах				
	2012	2013	2014	2015	2016	2012	2013	2014	2015	2016

Республика Казахстан	8	9	8	9	8	71,7	71,7	70,7	71,1	70,0
ВКО	981,9	041,3	962,0	074,9	998,8	67,1	67,3	67,2	66,7	66,0

На рисунке 2 – Занятое население, по ВКО в 2016 году наблюдается снижение на 26,1 тыс.чел по сравнению с 2012 годом.

Рисунок 2 – Занятое население

Согласно данным представленных на рисунке – 3, уровень занятости к населению в возрасте 15 лет и старше по ВКО и РК наблюдается не значительное снижение, при этом по позиции уровень занятости, к численности рабочей силы по РК увеличение составило 0,3%, а по ВКО 0,2% [1].

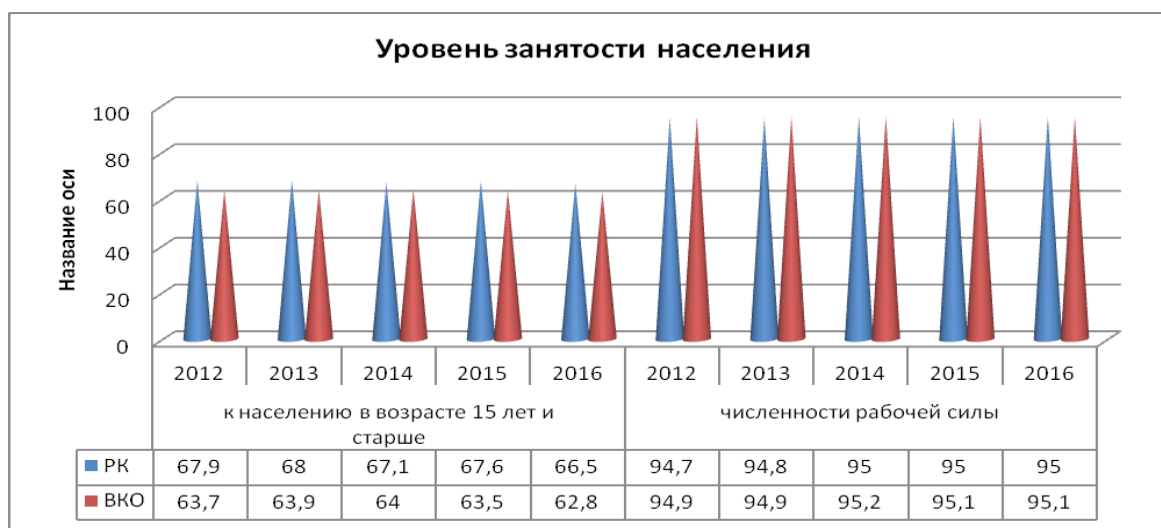

Рисунок 3 – Уровень занятости населения

На рисунке 4 можно увидеть постепенный рост числа наемных работников с 2012 года по 2016 год как по РК так и по ВКО. Самостоятельно занятые работники (рис. 5) по РК снижение в 2016 году по сравнению с 2012 годом составило 482,9 тыс.чел, а по ВКО 29,7 тыс.чел[1].

Рисунок 4 – Наемные работники

Рисунок – 5 Самостоятельно занятые работники

По данным агентства статистики РК наибольший удельный вес занятое население осуществляет свою деятельность в сельском хозяйстве, в промышленных предприятиях, в сфере торговли, оказание транспортных услуг и в строительстве. На рисунке 6 видно, что в целом по республике прослеживается увеличение числа занятого населения, что обратно пропорционально показателям по ВКО, снижение в 2016 году составило 26,1 тыс.чел. по сравнению с 2012 годом.

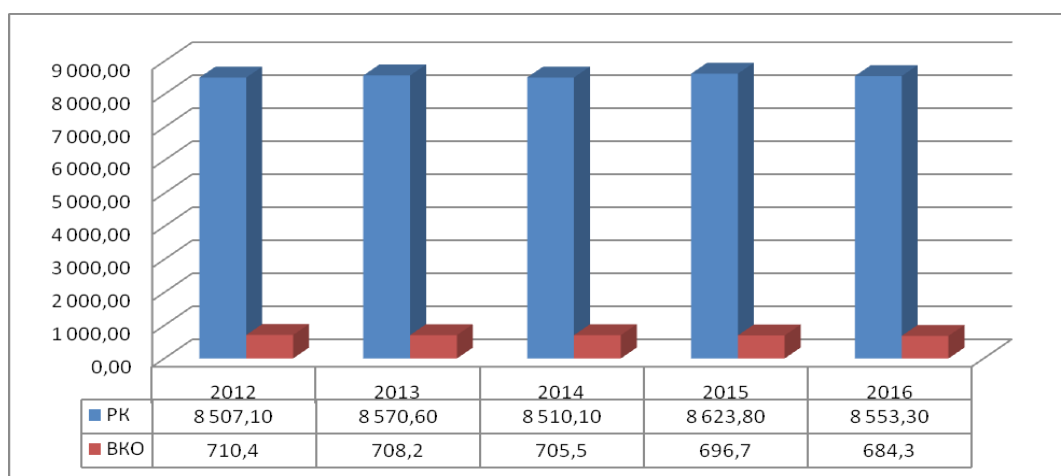

Рисунок 6 – Занятое население по видам экономической деятельности

Статистические данные последних 10 лет показывают нестабильность динамики экономически активного населения. В ходе анализа были выявлены, что в ВКО в целом по региону идет постепенное снижение безработных и экономически активных людей. В связи с

демографической ямой 90-х годов численность экономически активного населения будет снижаться до 2019 года. Ежегодное снижение до 2017 года прогнозируется в пределах 500-600 человек и составит 742,1 тыс. человек.

Наибольший удельный вес среди безработных занимает молодежь в возрасте 25-29 лет, причем женщин, безработных в этом возрасте, намного больше, чем мужчин; наименьший удельный вес в структуре безработного населения занимают молодежь в возрасте 16-19 лет и люди предпенсионного возраста. Объясняется тем, что, несмотря на явные успехи в развитии рынка труда по сравнению с 90-ми годами, огромное число проблем остается неразрешенными, что требует необходимости активной государственной политики на рынке труда.

В Восточно-Казахстанской области разработан план выявления резервов роста, согласно которому, при снижении темпов роста экономики, в каждом районе будут предприниматься антикризисные меры. Рынок труда в Восточно-Казахстанской области будет пополняться кадрами технических специальностей, благодаря новой программе развития продуктивной занятости и массового предпринимательства. Ожидается, что обучение и переобучение пройдут более 2 тысяч человек [2].

Литература

1. Статистические данные Агентство РК по статистике stat.gov.kz
2. Информация с сайта «ГУ Управление координации занятости и социальных программ ВКО» socialvko.gov.kz

МНРТИ: 06.61.33

С.Х. Тойкин, Б. Куантхан, К.Т. Нуралина

Государственный университет имени Шакарима города Семей

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ВКО

PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF REGIONAL POLICY

Восточно-Казахстанская область является одним из промышленно развитых регионов Республики Казахстан. Базовой отраслью экономики является цветная металлургия, а также развиты машиностроение и металлообработка, энергетическая, лесная и деревообрабатывающая, легкая, пищевая промышленности.

Область имеет значительные запасы минерально-сырьевых ресурсов и его главное богатство – полиметаллические руды, которые содержат цинк, свинец, медь, редкие и благородные металлы. В городе Семей и на территории Зайсанского района имеются месторождения каменного угля. В регионе также имеются значительные запасы золота, редких и редкоземельных металлов, сырья для производства цемента, стекольных шлаков, залежи сланца и цеолита.

Цветная металлургия развита на базе месторождений полиметаллов Рудного Алтая. Среди основных направлений экономики региона – машиностроение и металлообработка, деревообрабатывающая, легкая, пищевая промышленность, производство строительных материалов. Усть-Каменогорская, Шульбинская и Бухтарминская ГЭС на реке Иртыш. В сельском хозяйстве преобладает неполивное зерновое земледелие, посевы подсолнечника; выращивают картофель, овощи; плодоводство; молочно-мясное и мясо-шерстное животноводство (крупный рогатый скот, овцы, козы, свиньи, лошади); пчеловодство, рыболовство, пушной промысел; судоходство по Иртышу.

Предприятия цветной металлургии выпускают больше половины общего объема промышленной продукции области. Восточный Казахстан – один из основных в республике производителей свинца, цинка, меди в концентратах, аффинированного золота и серебра, и единственный – титана, магния, тантала, топлива для АЭС. В числе предприятий отрасли крупнейшие акционерные общества: «Казцинк», «Усть-Каменогорский титано-магниевый комбинат», «Шульбинский металлургический завод»; объединение «Востокказмедь» – филиал корпорации «Казахмыс».

Машиностроительный комплекс области представлен крупными предприятиями, такими как: ЗАО «Азия-Авто», АО «Востокмашзавод», АО «Усть-Каменогорский арматурный завод», АО «Усть-Каменогорский конденсаторный завод», АО "Семипалатинский машзавод", АО «Иртышцветметремонт», ТОО «Машзавод», ТОО «Казэлектромаш», ТОО «Георгиевский завод насосного оборудования». Они выпускают автомобили «Нива», «Skoda», горношахтное, обогатительное оборудование, нефте- и газопроводную арматуру, бытовые электродвигатели и насосы всевозможных модификаций, конденсаторы и другую электротехническую, и кабельную продукцию.

Лесоперерабатывающая отрасль Восточно-Казахстанской области представлена предприятиями ТОО «Иртыштрансойл», АО «Жанасемейшпалзаводы», ТОО «УК мебельный комбинат», большая часть предприятий отрасли представлена субъектами малого бизнеса, которые специализируются на производстве пиломатериалов, заготовок, оцилиндрованных бревен для домостроения, оконных и дверных блоков, мебели.

Легкую промышленность представляют предприятия: ТОО «Кожевенно-меховой комбинат», АО «КАЗРУНО», ТОО «СКМК», ТОО «НИМЭКС-Текстиль», ТОО «ПКФ Рауан», ТОО «Семспецснаб», ТОО «Роза – валяльно-войлочный комбинат». Продукцией этих предприятий являются: изделия из меха и кожи, ткани, трикотажные и швейные изделия, обувь, постельные принадлежности, шерсть мытая, валяльная обувь, войлок и изделия из него.

В области имеются крупные предприятия стройиндустрии: АО «Бухтарминская цементная компания», ТОО «Силикат» и ТОО «Цементный завод Семей».

Электрическая энергия в области вырабатывается на трех крупных гидроэлектростанциях: ТОО «АЭС Усть-Каменогорская ГЭС», «АЭС Шульбинская ГЭС», Бухтарминский гидроэнергокомплекс АО «Казцинк». Кроме того, электроэнергию вырабатывает Лениногорская ГЭС ТОО «Компания ЛК ГЭС». Производителями электрической и тепловой энергии являются станции смешанного типа: ТОО «АЭС Усть-Каменогорская ТЭЦ», «АЭС Согринская ТЭЦ», «Риддер ТЭЦ», ТОО «Теплокоммунэнерго». На сегодняшний день выработка электрической энергии составляет по области 7,8 млрд. квт-час, тепловой – 10,8 млн.Гкал.

В результате структурных преобразований в экономике в последние годы отмечен рост инвестиционной активности застройщиков. Основными источниками поступления инвестиций в строительство являются собственные средства предприятий и бюджетные средства.

Методика оценки социально-экономического развития регионов Казахстана на примере ВКО.[1]

Включение в глобальные экономические процессы стало сегодня необходимым условием обеспечения национального развития для каждой страны, стремящейся к эффективности и конкурентоспособности своей экономики. Если представить национальную экономику как систему, а регион – как элемент этой системы. Как показывает практика, экономика страны конкурентоспособна, если устойчиво и динамично развиваются ее регионы. Современный этап экономического развития Республики Казахстан характеризуется усилением интереса к обширному комплексу региональных проблем. В основе любой региональной политики и комплекса мер, предпринимаемых органами государственной власти для регулирования социально-экономического развития регионов, лежит определенная модель или теория. В этой связи в представленном исследовании проведен анализ развития Восточно-Казахстанской области по показателям социально-экономического развития регионов.

Для исследования была применена методика многомерного сравнительного анализа, которая позволит рассмотреть на примере рейтинговых оценок развитие регионов Восточно-Казахстанской области по следующим четырем показателям: доля численности населения области, доля региона в общем объеме промышленного производства, доля региона в валовой продукции сельского хозяйства, доля региона в освоении инвестиций в жилье.

К показателю общий объем промышленного производства был присвоен коэффициент – 1,8, так как общий объем промышленного производства является неотъемлемой частью экономики ВКО, поскольку основная ориентация данной области направлена на развитие промышленного сектора. Что касается показателя валовая продукция сельского хозяйства, то данный показатель был приравнен коэффициенту – 1,3, причина этого кроется в том что,

в ВКО данный показатель хоть и оказывает влияние на состояние экономики, но не столь важное как показатель объемов промышленности. И наконец, показатель освоения инвестиций в жилье получил коэффициент равный – 1,5, так как инвестиции являются мощной движущей силой развития экономики. Опираясь на данные представленных показателей и тем самым сравнивая удельный вес регионов ВКО, наглядно видно, что движущей силой экономики области являются г. Усть-Каменогорск и г. Семей. Более 62% промышленного производства приходится на г. Усть-Каменогорск, а г. Семей имеет наибольший показатель освоения инвестиций в жилье, что составляет 40,30%. Что касается численности населения, то у городов-лидеров относительно одинаковые показатели. Показатели остальных регионов очень малы, и варьируются от 0,82% до 5,58%. [1]

На следующем этапе исследования создается матрица стандартизованных коэффициентов. Это относительные величины, сравнивающие процентные величины разных регионов по одному и тому же показателю. Чем выше частное, тем более оно приближено к максимальному значению по рассматриваемому показателю.

Третий этап исследования включает сравнительную оценку деятельности регионов. Здесь анализ показал, что первое место занимает г. Усть-Каменогорск – административный центр ВКО. Второе место – г. Семей, второй по значимости город. Третье место занимает Урджарский район, имея показатели выше среднего. На последнем месте стоит г. Курчатов, который обладает узкой специализацией в промышленной отрасли и имеет свои особенности.

Рейтинг районов ВКО сложился таким образом, что к наиболее развитым по данным направлениям относятся: г. Усть-Каменогорск, г. Семей, Урджарский район, Глубоковский район, Кокпектинский район, Уланский районы. Это районы, которые почти по всем показателям социально-экономического развития имеют наибольшие значения, в основном являясь торгово-промышленными центрами. Помимо хорошо развитой промышленности, у этих регионов достаточно высокая доля занятых в сельском хозяйстве. Все это повышает уровень жизни населения, делая акцент именно на эти два направления, так как наибольшие удельные веса приходятся на них. К данной группе относятся 2 самых значимых и больших городов ВКО, поэтому показатели по численности населения также будут достаточно высокими. Что касается освоения инвестиций в жилье, то городское население демонстрирует высокие показатели, что как минимум в 5 раз больше остальных районов.

К менее развитым районам относятся 6 районов ВКО, развитие которых осуществляется лишь только по некоторым направлениям. Шемонайхинский район имеет наибольший показатель в своей группе по освоению инвестиций в жилье и в сельском хозяйстве, но одни из наименьших показателей по численности населения и промышленного развития. Сельское хозяйство в Тарбагатайском районе развито на должном уровне. То же самое можно сказать и об остальных районах этой группы, потому что уровень социально-экономического развития в этих регионах совершенно разнородный, если государство делает упор на одной сфере, то другие сферы остаются нетронутыми. Это и является отличительной чертой данных районов.

В промышленности за 2015 года объем продукции в действующих ценах составил 88 667,9 млн. тенге. Индекс физического объема (ИФО) 93,0%.

В горнодобывающей промышленности объем производства составил 10 496,2 млн. тенге или 116,1% к соответствующему периоду прошлого года, индекс физического объема – 96,0%.

В обрабатывающей промышленности на 1 октября 2015 года произведено продукции в действующих ценах на сумму 65 586,7 млн. тенге, индекс физического объема – 89,3%.

В аграрном секторе объем валовой продукции сельского хозяйства составил 13 052,7 млн. тенге. ИФО – 98,8%.

Увеличилось производство молока – на 1,1% (произведено 27 453,6 тонн против 27 144,3 тонн), уменьшилось производство мяса на 2,3% (произведено 17 069,8 тонн мясо против 17 471,5 тонн), количество яиц – на 82,4% (выпущено 2 466,0 тыс. штук).

Увеличено поголовье крупного рогатого скота на 5,4% (52 927 голов против 50 208 голов), лошадей – на 5,9% (28 895 голов против 27 291 голов), птицы – на 4,9% (1 079,0 тыс. голов против 1 028,9 тыс. голов), снижено поголовье овец и коз на 15,8% (149 334 голов против 177 371 голов), свиней – на 22,0% (808 голов против 1 036 голов).

По состоянию на 1 октября 2015 года количество активных предприятий малого бизнеса составило 1 338 единиц.

Объем розничного товарооборота составил 95 462,7 млн. тенге, ИФО –95,1%.

Объем строительных работ составил 15 155,7 млн. тенге, ИФО составил 100,8%.

Введено 52 287 кв.м. жилья (2014 год – 97 453 кв.м.).

Бюджет города по собственным доходным источникам на 1 октября 2017 года составил 9 880,9 млн.тенге (темп роста 103,0%).

Количество зарегистрированных безработных на 1 октября 2017 г. составило 1 023 человек.

Среднемесячная номинальная заработная плата работников, занятых на крупных и средних предприятиях составила 91 970 тенге [5].

Литература

1. Стратегия «Казахстан – 2050». Послание Президента страны народу Казахстана от 14.12.2012 г.
2. Стратегия территориального развития РК до 2020 года. А.,2014
3. Информация по итогам социально-экономического развития Восточно-Казахстанской области. Официальный интернет ресурс Акима ВКО [http: // www.akimvko.gov.kz/ru/ekonomika/](http://www.akimvko.gov.kz/ru/ekonomika/)
4. Программа развития регионов до 2020 года.
5. О итогах социально-экономического развития ВКО. Блог акима ВКО.2018.
6. <http://akimsemey.gov.kz/content/view/3/593?lang=ru>
7. <http://www.akimvko.gov.kz/ru/ekonomika/soczialno-ekonomicheskoe-razvitie.html>

МРНТИ: 06.52.17

С.М. Ахтаева, Л.З. Паримбекова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, sauleahtaeva@mail.ru

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ ВОСТОЧНО – КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

ECONOMIC ASPECTS OF AGRICULTURAL PRODUCTION EAST KAZAKHSTAN REGION

Сельское хозяйство является сферой благосостояния основной части населения. В 2016 году экспорт продукции агропромышленного комплекса Казахстана составил 2,1 миллиарда долларов, увеличившись по сравнению с 2015 годом на 5%. Экспорт зерна вырос на 29 %, составив 5,3 млн.тонн, муки – на 33 % до 2,4 млн.тонн, растительного масла – на 20 % [2].

В Восточном Казахстане по реализации Плана нации «100 шагов» разработали специальную «Дорожную карту». В ней предусматривается рост экономических показателей ежегодно на 5%. В сфере сельского хозяйства добиться цели планируют через увеличение экспорта. Согласно «Дорожной карте» до 2026 года запланировано довести экспорт сельхозпродукции по области с 39 миллионов долларов США до 132. То есть рост ожидается в 3,3 раза. Реализовано это будет за счет увеличения экспорта не только молока, но и муки, растительного масла.

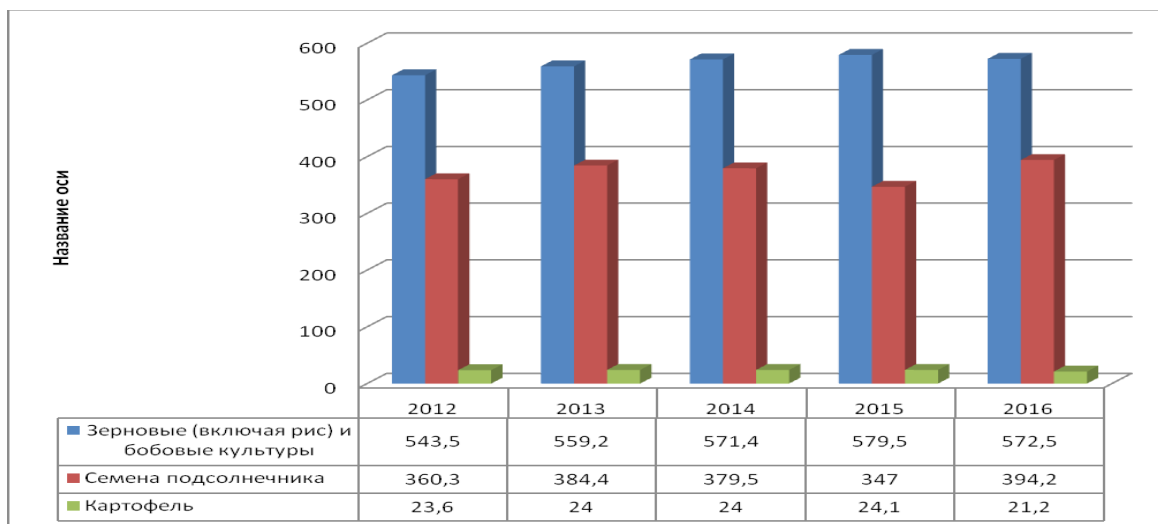

Рисунок 1 – Уточненная посевная площадь основных сельскохозяйственных культур, тыс.га

Как видно из рисунка 1 уточненная посевная площадь зерновых (включая рис) и бобовые культуры с 2012 года по 2015 год постепенно увеличивалась, но в 2016 году произошло уменьшение на 7 тыс.га, семена подсолнечника напротив претерпели увеличение на 33,9 тыс.га, посевная площадь картофеля – уменьшилась на 2,4 тыс.га. На рисунке 2 и 3, наглядно отражена динамика постепенного роста валового сбора и урожайности сельскохозяйственных культур по всем позициям с 2012 года по 2016 год [1].

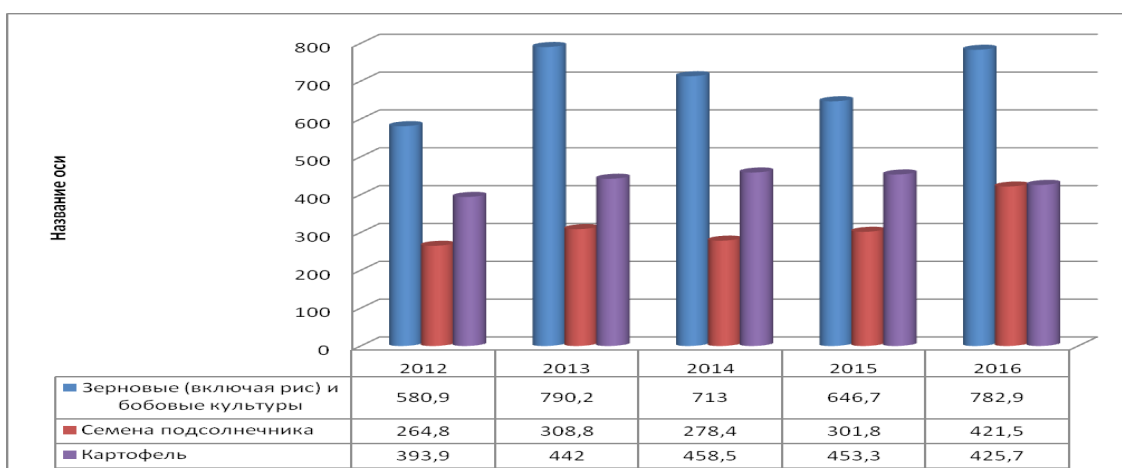

Рисунок 2 – Валовый сбор основных сельскохозяйственных культур, тыс.тонн

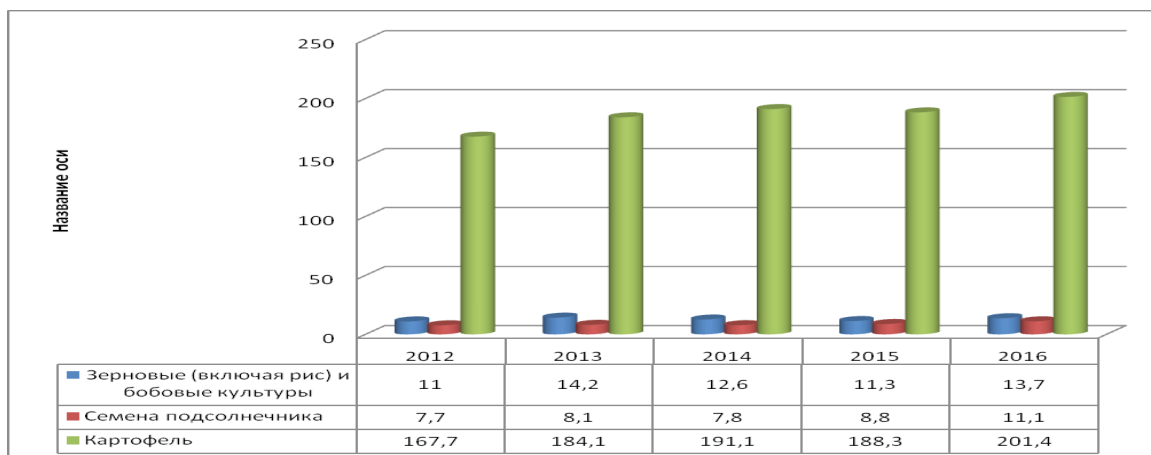

Рисунок 3 – Урожайность основных сельскохозяйственных культур, центнеров с 1 гектара

Ниже на рисунке 4 отражена положительная динамика роста численности КРС, коров, лошади и птицы. Снижение численности прослеживается по следующим позициям: свиньи на 30,7 тыс.голов, овцы и козы на 268,2 тыс.голов.

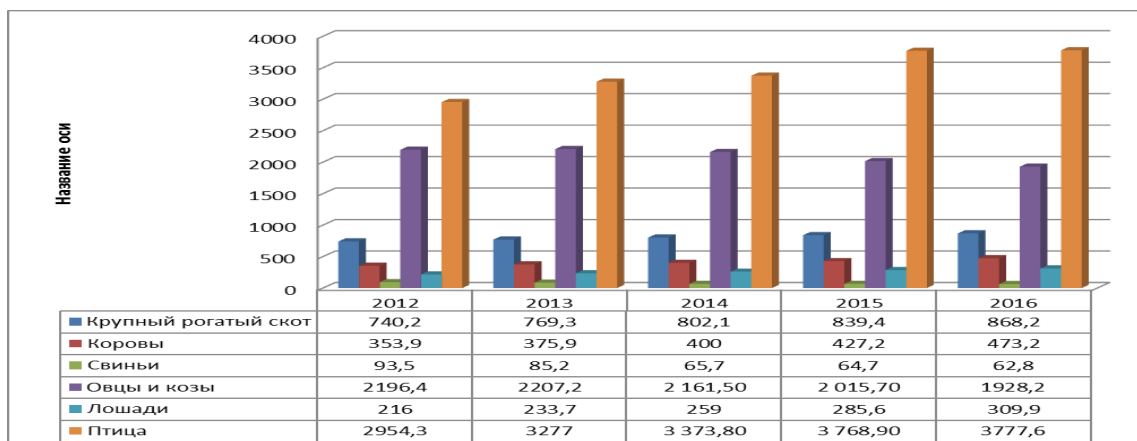

Рисунок 4 – Численность скота и птицы на конец года, тыс.голов

На рисунке 5 аналогично происходит увеличение производства основных видов продукции животноводства. В 2016 году наибольший удельный вес занимает настриг шерсти – 79,7%, молоко – 15%, мясо - 2,7% и яйца – 2,6% [1].

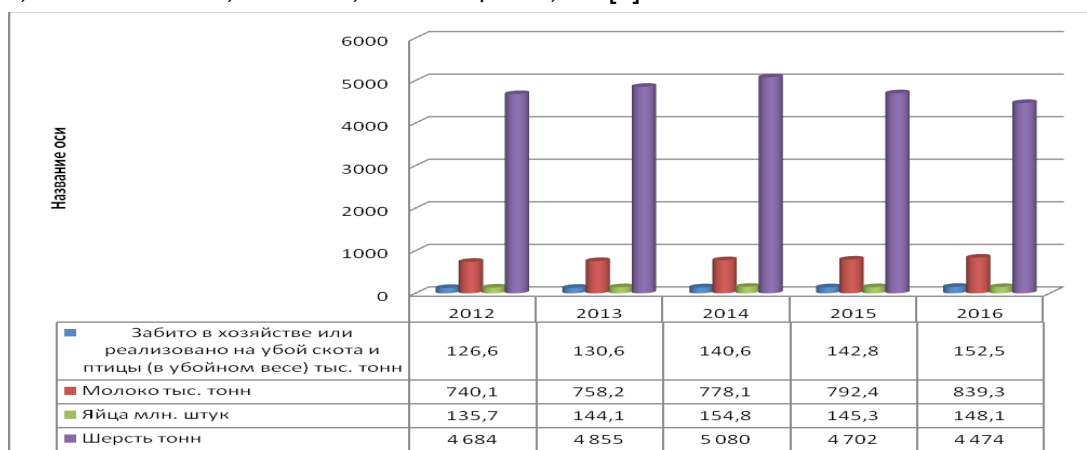

Рисунок 5 – Производство основных видов продукции животноводства, тыс.тонн

Сравнительный анализ итогов развития агропромышленного сектора ВКО наглядно демонстрирует стабильный рост продуктов животноводства и растениеводства. Таким образом, развитие данной отрасли в рамках дальнейшего увеличения конкурентоспособной продукции животноводства и растениеводства, позволяет в полной мере удовлетворить потребности региона и создают потенциал дальнейшего расширения рынка с выводом продукции на экспорт.

Литература

1. Статистические данные Агентство РК по статистике stat.gov.kz.
2. <http://www.agro.vko.gov.kz>

М.Х. Айдарханов, З.Ж. Есенбекова, Л.Б. Габдуллина

Государственный университет имени Шакарима города Семей, econombiznes@mail.ru

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА: МОЛОДЕЖНЫЙ АСПЕКТ

TOPICAL ISSUES OF LABOUR-MARKET REGULATIONS: ASPECT OF YOUTH

Молодежный рынок труда – это условный срез (пласт) всего рынка труда страны. Он является наиболее актуальным с точки зрения качества перспективного экономически активного населения. Занятость и безработица среди молодежи наименее исследованный аспект, так как недостаточно выявлены вопросы адаптации молодых людей к жестким, а порой, несправедливым требованиям работодателей. Актуальной остается проблема создания законодательной базы для более эффективного трудоустройства молодежи с учетом их правовой защиты.

Неформальный рынок труда – мировая проблема. В результате исследований МОТ более половины всей занятой молодежи являются неформально занятыми, а значит уязвимыми в своих правах. При переходе «школа-работа» 58% 25-29 летних завершили переход. В 2015 году уровень безработицы в возрасте 15-24 года: Греция – 49,8% при общем уровне безработицы – 24,9%. Наиболее благополучные показатели среди молодежи: Германия 7,2 и, соответственно, 4,6, Нидерланды- 11,3 и 6,9, Швейцария 6,8 и 4,7 [1].

Мировой рейтинг стран по уровню безработицы показывает сравнительно достойное место Казахстана, в пределах 5% от экономически активного населения, то есть показатель на уровне и даже лучше ряда передовых государств мира [6]. Однако можно предположить, что методология измерения уровня безработицы разная, она более прозрачная и объективная по развитым странам.

Нами уже отмечалось, что одна из причин асимметрии национальной статистики заключается в том, что большая часть безработной молодежи официально не регистрируется и относится к числу скрытой безработицы. Более того, официальная безработица держится на уровне естественной (допустимой) безработицы, то есть показателя наиболее полной занятости экономически активной молодежи. При этом оптимистичные показатели последних лет стабильно устойчивы, не испытывали воздействия кризисных явлений, значительных девальвационных потрясений [2].

В Казахстане было проведено масштабное социологическое исследование «Трудовые ценностные ориентации казахстанской молодежи». Особую опасность для общества представляют молодые трудоспособные граждане, относящиеся к категории NEET, что означает – вне сферы образования, обучения, занятости. Основные причины того, что молодые люди не работают и не учатся: 54,2 % - низкая зарплата, 51,9-нет опыта работы, 50,8 – нехватка рабочих мест, 43,2% - отсутствие какого-либо профессионального призвания, 25,1 – иждивенчество. Для достижения успеха и карьерного роста молодежи необходимо хорошее образование, иметь высокую квалификацию, профессиональную подготовку [3].

Обратим внимание на три ведущих негативных показателя. Повышенная инфляция в стране заметно обесценивает номинальную зарплату, что болезненно отражается в финансовых возможностях молодежи. У начинающих трудовой путь естественно нет или недостаточно опыта работы. Решение этой проблемы можно систематизировать путем развития роли наставничества, плановой передачи опыта старших работников молодым, как это было еще в советские времена. Нехватка рабочих мест, скорее всего, объясняется состоянием экономики на местах, слабой информированности неработающей молодежи о свободных вакансиях.

В целях расширения социальной поддержки граждан и реализации стратегий в области обеспечения занятости населения Постановлением Правительства Республики Казахстан № 162 от 31 марта 2015 года была утверждена Дорожная карта занятости 2020, которая является логическим продолжением Программы занятости 2020 [4]. Целью данной Программы является повышение уровня занятости населения, содействие повышению благосостояния, сокращение безработицы.

В республике активизируется институциональная деятельность по продвижению занятости. В частности, упрощены процедуры, связанные с обращением за содействием в трудоустройстве. Лица, ищущие работу, могут обратиться не только в центр занятости через веб-портал «электронного правительства», но и посредством Госкорпорации «Правительство для граждан». Также предлагается расширить предусмотренные законом возможности для студентов и учащихся старших классов участвовать в общественных работах не только в период летних каникул, но и в свободное от учебы время. Важным новшеством является предлагаемое создание государственного Интернет-ресурса «Биржа труда», под которым понимается информационный ресурс, содержащий единую электронную базу рынка труда, функционирующую в Интернете [8].

Теперь, более подробно рассмотрим официальную статистику рынка труда РК особенно применительно к молодежи по состоянию на 4 квартал 2017 года. Следует обратить внимание на то, что удельный вес молодежи в возрасте 16-34 лет в общей численности занятого населения довольно высокий. Если удельный вес самостоятельно занятого населения в общей численности занятого населения около четверти, то доля молодежи 16-34 лет в общей численности самостоятельно занятого населения сравнительно низка. Это свидетельствует о неактивности молодежи в сфере малого бизнеса.

Таблица 1 – Выборочные показатели рынка труда Республики Казахстан по состоянию на 4 квартал 2017 года*

Удельный вес молодежи в возрасте 16-34 лет в общей численности занятого населения	43,6
Удельный вес самостоятельно занятого населения в общей численности занятого населения	24,2
Удельный вес молодежи в возрасте 16-34 лет в общей численности в общей численности самостоятельно занятых работников	9,6
Официальный уровень безработицы по стране	5,9
Уровень безработицы в возрасте 16-28 лет	5,1
Уровень молодежной безработицы, в возрасте 15-24 лет	4,5
Уровень молодежной безработицы, в возрасте 15-28 лет	5,1
Удельный вес молодежи в возрасте 16-28 лет в общей численности безработного населения	19,6
Удельный вес молодежи в возрасте 29-34 лет в общей численности безработного населения	28,1

*Составлено и рассчитано по данным Агентства по статистике РК.

Уровень молодежной безработицы, в целом, вполне удовлетворительный, даже ниже (почему-то), чем общий уровень безработицы. А это значит, что проблема безработицы якобы по существу отсутствует, и занятость среди трудоспособной молодежи высокая. Это не статистическая асимметрия информации?

Более зрелая молодежь в возрасте 29-34 лет более нетрудоустроенная, чем молодежь казалось бы менее адаптированная к рынку труда в возрасте 16-28 лет. Тогда как картина по логике должна быть противоположной.

Занятая молодежь главным образом представлена наемными работниками и, прежде всего, работающими в организациях. В отраслевом разрезе молодежь больше занята в строительстве, обрабатывающей промышленности, в организации и обслуживании транспортных средств. Процент самостоятельно занятой молодежи очень низкий и это наиболее мало изученный по своей структуре аспект. Думается, что стимулирование открытия и развития малого бизнеса среди молодежи на низком уровне.

Исследования по городу Семей показали, что количество безработной молодежи, состоящей на учете в разы меньше количества молодежи, обратившейся за трудовым посредничеством. Можно предположить, что безработная молодежь слабо заинтересована в регистрации на учет по причине несущественного наличия или даже полного отсутствия к этому побудительных мотивов.

Снижался по годам удельный вес молодежи, направленной на профессиональную подготовку, переподготовку и повышение квалификации, хотя в связи углублением кризисных

явлений по логике должна быть картина обратная. Почти нулевые показатели по молодым гражданам, прошедших курс по основам предпринимательства и получивших микрокредиты [2].

На наш взгляд, недостаточно разработанной является методология исследования молодежного рынка труда не только в Казахстане, но и на пространстве СНГ. Она должна решать следующие проблемы и направления обеспечения занятости среди молодежи:

1. Регулирование взаимодействия спроса и предложения на молодежном рынке труда должно быть поэтапным. В этой связи целесообразно начинать профориентационную работу не среди будущих выпускников общеобразовательных школ, колледжей, а гораздо раньше. Содействие трудоустройству экономически активной молодежи должно сопровождаться доступной информационно-пропагандисткой и рекламной деятельностью по вопросам потребности в занятости по отраслям, регионам.

2. Соответствующие государственные структуры стремятся бороться с последствиями молодежной безработицы, а не с ее причинами. Выпуск молодых специалистов «поставлен на поток» по принципу количества, а не качества, без изучения и регулирования потребностей экономики в новой рабочей силе. При этом молодежный рынок труда в целом базируется на состоянии национальной экономики, уровня ее развитости, отраслевой и региональной диверсификации.

3. Необходима классификация методов измерения занятой молодежи по уровню не столько количества, сколько качества трудоустройства. Это, прежде всего, соответствие работы уровню полученного образования, специальности, квалификации; непрерывность, стабильность работы; удовлетворенность условиями труда; удовлетворенность размером заработной платы.

Разработка методики расчетов уровня занятости и уровня безработицы среди молодежи с учетом демографических особенностей регионов страны. Известно, что, например, более острые проблемы с молодежной занятостью испытывают трудоизбыточные южные области Казахстана со сравнительно высокой плотностью, рождаемостью и концентрацией населения.

4. Целесообразно будет разработать казахстанскую модель самозанятости населения, в том числе, среди молодежи. В странах ОЭСР действуют национальные модели обеспечения самозанятости. В странах, где высок удельный вес населения с низкими доходами (Мексика, Турция) самозанятость в процентах ко всему занятому населению достигала более 30%, а в развитых странах (США, Германия) менее или более 10% [3].

Самозанятость как условие не процветания, а выживания, показывает эффективность, особенно в периоды рецессии, распространяется, прежде всего, в сельском хозяйстве, в сфере услуг, торговли, где сравнительно небольшие вложения приносят быструю и высокую отдачу [5]. Поэтому самозанятость не может являться панацеей от безработицы.

В первую очередь нужно определиться со статусом самостоятельно занятого гражданина. Например, положение частично занятого молодого человека, который причислен к самостоятельно занятому, может быть близким к положению безработного (случайные заработки).

1. Изучение ценностных ориентаций молодежи к труду с применением периодического широкого социологического опроса. Сюда входит выявление мотивация выбора профессии, региона по степени возможности выбора при трудоустройстве, а также исследование трудовой миграции среди молодежи.

2. Необходимо реально отслеживать действенность государственных программ, работы соответствующих фондов, объединений во взаимосвязи по обеспечению занятости среди молодежи.

3. Использование опыта передовых стран. Особенный интерес в этом отношении может представлять для нас система профессионального образования Германии (эта страна, по оценке Международного института мониторинга качества рабочей силы (Швейцария), является одним из лидеров по уровню квалификации кадров [5, 7].

Литература

1. М.Г. Хохлова, И.Хохлов. Молодежь на европейском рынке труда // Мировая экономика и международные отношения – 2017 – № – 6 – С.48-56
2. Айдарханов М.Х., Абылкасимова Ж.А. Проблемы и направления обеспечения занятости среди молодежи в Республике Казахстан – Материалы Девятой международной научно-практической конференции «Проблемы и перспективы развития экономики и менеджмента в России и за рубежом» – Рубцовск 2017
3. Д. Ашимханова. Факторы появления молодежи категории NEET и мнение самой молодежи о степени угрозы обществу // Казахстан-Спектр. – 2017 – № 2 – С.32-41
3. Л. Лебедева, С. Емельянов. Молодежь на рынке труда в начале 21 века: мировые тенденции и региональные особенности // Труд в Казахстане – 12(132)/2009
4. Дорожная карта занятости 2020 // Труд в Казахстане-8(200)/2015
5. Г.Караулова.Международный опыт по регулированию самостоятельной занятости. Агентство Республики Казахстан по статистике.
6. <http://total-rating.ru/1828-uroven-bezroboticy-ot-rabochey-sily-dannye-na-2017-god.html>
7. http://studbooks.net/1280911/pedagogika/reshenie_voprosov_zanyatosti_molodezhi_v_germanii
8. <https://news.mail.ru/politics/32971097/frommail=1>

МРНТИ: 68.75.45

Ж.Х. Кажиева, Ш.Д. Жайлаубаева

Государственный университет имени Шакарима, г.Семей, econombiznes@mail.ru

СУБСИДИРОВАНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ

SUBSIDIZING OF AGRICULTURE: THE PROS AND CONS

Сельское хозяйство является одним из основных секторов экономики любого государства. Успешное развитие, которого влияет на стабильное функционирование социально-экономического развития общества в целом. Значимость отрасли сельского хозяйства, обуславливается, производством продуктов питания для населения и воспроизводства рабочей силы, производством сырья для других отраслей экономики. Следовательно, высокий уровень производства сельхозпродукции обеспечивает экономическую и продовольственную безопасность страны.

Взвешенная аграрная политика за годы независимости позволила достичь стабильности и высоких показателей в разных направлениях сельского хозяйства. Ощутимые изменения произошли и в отрасли растениеводства, механизации. Заметно укрепилась база семеноводства сельскохозяйственных культур. Увеличились объемы применения минеральных удобрений и средств защиты растений.

Еще одной предпосылкой для наращивания показателей в АПК стали значительные объемы инвестиций - иностранных, частных и внутренних. Одним из механизмов, способствующему улучшению инвестиционной ситуации в сельском хозяйстве страны является субсидирование.

Программы инвестиционного субсидирования направлены на частичную компенсацию (от 20 % до 80%) инвестиционных затрат на СМР, технику и оборудование по 19 направлениям (50 проектов). Всего с начала реализации (2014 год) данной программы были просубсидированы 2 729 субъектов АПК на общую сумму субсидий – 19,1 млрд. тенге, сумма привлеченных инвестиций составила 67,8 млрд. тенге. [2]

Основная доля инвестиционных вложений приходится на отрасль животноводства 55 % (37,6 млрд. тенге), на растениеводство – 35% (23,2 млрд. тенге), на переработку животноводческой и растениеводческой продукции 10 % (7 млрд. тенге).

По итогам двух лет реализации программы недофинансирование программы составило 35,4 млрд. тенге.

По программам субсидирования ставок вознаграждения при кредитовании субъектов АПК, лизинге сельскохозяйственной техники и животных, технологического оборудования удешевляется процентная ставка по кредитным/лизинговым договорам: для пополнения

оборотных средств, приобретения основных средств и др. в национальной валюте – на 7%, в иностранной на 5%; для приобретения сельскохозяйственной техники и оборудования в отрасли животноводства и кормопроизводства снижение ставки вознаграждения на 10% годовых и на 7% в иностранной валюте.

За период 2014-2015 годы субсидирование процентной ставки осуществляется по обязательствам 4 601 субъектов АПК на общую сумму основного долга 243,2 млрд. тенге, в том числе по приобретенным субъектами АПК 12 254 ед. сельскохозяйственной техники. [1]

По видам деятельности основная доля участников приходится на растениеводческую отрасль 48,8%, на переработку животноводческой и растениеводческой продукции 29,8%, на животноводство 7,8 % и прочие виды деятельности 13,4%.

В целях снижения за кредитованности отрасли АПК и снижения рисков банкротства с 2013 года реализуются меры финансового оздоровления обязательств субъектов АПК. Условиями финансового оздоровления предусматриваются продление сроков кредитования до 9 лет, снижение ставки вознаграждения до 14% из которых 7% субсидируется из бюджета, а также списание финансовыми институтами штрафов и пени.

За период 2013-2015 годы при реализации финансового оздоровления субъектов АПК одобрены заявки 404 субъектов АПК на общую сумму задолженности 520 млрд. тенге. С 2016 года прием новых заявок для участия в программе финансового оздоровления не осуществляется.

На субсидирование процентной ставки в рамках финансового оздоровления субъектов АПК в 2013-2014 гг. было выделено 7,2 млрд. тенге. В 2015 году – 18,9 млрд. тенге, в т.ч. 5,8 млрд. тенге средства Национального фонда РК, которые полностью освоены. На 2016 год республиканским бюджетом предусмотрены средства в размере 24,7 млрд. тенге. Ежегодно для субсидирования ставок вознаграждения требуется порядка 20 млрд. тенге, что составит 164,3 млрд. тенге до 2024 года.[2]

На сегодня государство вкладывает огромные средства для развития сельского хозяйства в виде субсидий, но давать объективную оценку эффективности проведения этой политики достаточно рано.

К сожалению, государственные средства не всегда используются рационально и по целевому назначению. Президент страны в своих официальных заявлениях не раз подчеркивал, что «субсидии должны получать лишь те товаропроизводители, внедряющие передовые технологии, выращивают востребованную сельскохозяйственную продукцию, культуру, которую нам надо» [3]. Предприниматель, получающий от государства субсидии, зачастую не модернизирует свое производство, не занимается увеличением объемов выпускаемой продукции, не осваивает новые земли.

1. Инвестиционное субсидирование в основном ориентировано на крупные производства, для мелких СХТП они не доступны. При этом контроль над исполнением целевых показателей практически отсутствует;

2. Субсидирование ставок вознаграждения при кредитовании субъектов АПК, лизинге сельскохозяйственной техники и животных, технологического оборудования: - не стимулирует БВУ к снижению процентных ставок по кредитам; не учтены индикаторы достижения целевых показателей; правила выдачи не увязаны с эффективностью конечного результата.

3. Финансовое оздоровление – повторные рецидивы кризисных платежей, угроза банкротства.

4. Из-за высоких кредитных рисков отрасли страховые компании и гаранты не проявляют должного интереса.

5. Субсидирование суммы НДС заготовительным организациям выплачиваются по итогам года; субсидии входят в состав совокупного годового дохода, что снижает долю от реализации сельскохозяйственной продукции, являющейся основным условием выплаты субсидии.

Однако есть и другие проблемы – незаконная посредническая роль между государством и предпринимателем (теневые структуры внутри исполнительной власти) во многих случаях не позволяют доводить до конечного получателя запланированную государственную поддержку.

Так, Министерство сельского хозяйства США (USDA) тратит 25 миллиардов долларов США или более в год на субсидии для фермерских хозяйств. Конкретная сумма каждый год

зависит от рыночных цен на сельскохозяйственные культуры и других факторов. Большинство сельскохозяйственных субсидий направляется фермерам из нескольких основных сельскохозяйственных культур, включая пшеницу, кукурузу, соевые бобы, рис и хлопок. Примерно миллионы фермеров и землевладельцев получают федеральные субсидии, но выплаты сильно наклонены к крупнейшим производителям.

Шесть причин отмены субсидий на ферму.

1. Субсидии перераспределяют богатство вверх. Сельскохозяйственные субсидии переводят доходы налогоплательщиков в обеспеченные фермерские хозяйства и землевладельцы. Хотя политики утверждают, что поддерживают мелких фермеров, большинство субсидий на ферму отправляются на крупнейшие фермы. Экономист Винсент Смит обнаружил, что крупнейшие 15 процентов фермерских хозяйств получают более 85 процентов всех субсидий фермерам.

2. Субсидии наносят ущерб экономике. Степень государственного вмешательства и микроменеджмента в сельском хозяйстве уникальна. В большинстве отраслей рыночные цены уравнивают спрос и предложение, прибыль управляет инвестициями, предприятия рискуют, а предприниматели внедряют инновации, чтобы улучшить качество и сократить расходы. Эти рыночные механизмы притупляются и подрываются в сельском хозяйстве США, вызывая целый ряд экономических вред, включая перепроизводство, искаженное землепользование, искаженный выбор сельскохозяйственных культур, завышенные цены на землю и недостаточный контроль над расходами.

3. Субсидии подвержены скандалу. Как и все программы государственных субсидий, программы фермерских хозяйств подчиняются как бюрократическим отходам, так и мошенникам-получателям. Одна из проблем заключается в том, что некоторые субсидии на ферму выплачиваются ненадлежащим образом, поскольку фермеры создают бизнес-структуры, чтобы преодолеть пределы законных субсидий. Еще одна проблема заключается в том, что Конгресс и Министерство сельского хозяйства США распределяют безналичные платежи в небрежном порядке, при этом платежи идут фермерам, которые им не нужны.

4. Субсидии подрывают торговые отношения США. Глобальная стабильность и безопасность США усиливаются, когда менее развитые страны достигают экономического роста. Америка может помочь, поощряя бедные страны к принятию свободных рынков и расширению своей международной торговли.

5. Субсидии вредят окружающей среде. Федеральные политики фермерства наносят ущерб окружающей среде различными способами. Субсидии вызывают перепроизводство, которое привлекает более качественные сельскохозяйственные угодья в активное производство. В результате районы, которые в противном случае могли бы использоваться для парков, лесов, пастбищ и водно-болотных угодий, были заблокированы в менее эффективном сельскохозяйственном использовании.

6. Сельское хозяйство будет процветать без субсидий. Если бы субсидии фермерских хозяйств США были прекращены, а сельскохозяйственные рынки были бы дерегулированы, сельское хозяйство изменилось бы. Различные культуры будут посажены, землепользование изменится, а некоторые фермерские хозяйства будут сокращаться, в то время как другие будут расширяться. Но появится более сильная и инновационная отрасль.

Литература

1. Государственная программа развития АПК Республики Казахстан на 2017-2021 годы
2. Об итогах работы Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан за 2014, 2015 год и задачах на 2016 год/ <http://mgov.kz/ru/napravleniya-razvitiya/apk-kazahstana/>
3. Назарбаев Н.А. Послание президента республики Казахстан народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» от 27 января 2012 г.

РЫНОКТЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЕҢБЕК АҚЫНЫ ЕСЕПТЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Еңбек ақы – кәсіпорынның жұмысшыға және оның жан ұя мүшелерінің материалдық және рұхани қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін істеген еңбегіне төленетін ақшадай формадағы сыйақы жиынтығы болып табылады. Жеке еңбек келісім шарты – жұмыс беруші мен еңбеккерлер арасындағы жазбаша түріндегі келісім, онда жұмыс орны, келісім шарттың мерзімі, еңбек тәртібінің жағдайы, демалысы, жағдайы, еңбекті қорғаудың басқа да мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасымен әрбір қызметкерге бірдей еңбегі үшін қандай да болмасын кемсітусіз бірдей ақы алуға кепілдік берілген және де қызметкерге Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде, еңбек шартында, ұжымдық шартта, жұмыс берушінің актілерінде көзделген жалақы мен өзге де төлемдерді уақтылы және толық мөлшерде төлеу жұмыс берушіге міндеттелген.

Жалпы еңбекке ақы төлеу мөлшері мен өзге де шарттары міндетті түрде қызметкер мен жұмыс беруші арасында жасалған еңбек шартының мазмұнында көрсетілуге тиісті. Сондықтан да, әрбір адам жұмысқа орналасу барысында жұмыс берушімен еңбек шартын жасасуда еңбек шартының мазмұнына өзінің еңбегіне төленетін жалақы мөлшерінің нақты көрсетілуін талап етуі қажет [1].

Жалақы мөлшерінің еңбек шартында көрсетілуінің өзі, әсіресе жұмыс беруші тарапынан келісілген жалақы төлем і дұрыс немесе уақтылы төленбей жатқан кезде, арада туындаған дауды шешу үшін тиісті органдарға шағымдану барысында бір дәлелді і құжат ретінде пайдаланылады.

Жалақы төлеудің тәртібі мен мерзімдері Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 134 бабына сәйкес жүргізілуі қажет. Осы баптың талабына сәйкес жалақы Қазақстан Республикасының ұлттық валютасындағы ақшалай нысанда айына кемінде бір рет, келесі айдың бірінші онкүндігінен кешіктірілмей төленуге жатады. Жалақы төленетін күн еңбек шартында, ұжымдық шартта көрсетілуі тиіс. Сонымен бірге, жалақы төлеу кезінде жұмыс беруші әрбір қызметкерге тиісті кезеңдегі тиесілі жалақының құрамдас бөліктері, жүргізілген ұстап қалулардың мөлшерлері мен негіздері туралы, оның ішінде ұстап қалынған және аударылған міндетті зейнетақы жарналары туралы, сондай-ақ төленуге тиісті жалпы ақша сомасы туралы мәліметтерді жазбаша түрде ай сайын хабарлауға міндетті.

Жұмыс күшінің сапасын жоғарылату механизмі еңбекақы төлеудің, қосымша төлемдердің және үстемелердің нақты жүйелерінде жүзеге асырылады. Әсіресе, қызметкердің кәсіпорыннан алатын табысының қосымша мөлшерлемесі үлкер рөл ойнайды.

1) Кәсіпорынға қызметкерлерді тарту жүйесі жастар үшін материалдық ынталандыруды талап етпейтін жалақының алғашқы мөлшерлемесін қарастырады. Жапонияда жастар үшін жанұялық үстемелі арнайы түрі қарастырылған, оның шамасы қызметкердің кәсіби-квалификациялық деңгейінің өсуін көрсететін базалық жалақысының өсуімен, жас пен жұмыс тәрбиесінің өсуімен бірге азайып отырады.

2) Шет елдерде аттестациялаудың әртүрлі әдістері кең қолданылады. Ең танымал әдіс-қызметкердің еңбегін бағалау. Бұл бағалаудың мәні квалификациясы бірдей және лауазымдары бірдей қызметкерлер өздерінің қабілеттіліктерінің, тәжірибесінің, мақсаттарының арқасында әртүрлі нәтижелерге қол жеткізе алатындығында. Кәсіпорындарда еңбекті бағалау қызмет барысында жылжу туралы, жалақының өсуі (төмендеуі), кәсіби дайындыққа (қайта дайындыққа), контракт мерзімін жаңарту (тоқтату) туралы, жұмыстан шығару туралы шешімдерді қабылдау үшін пайдаланылады [2].

Қызметкерлердің іскерлік, жеке қасиеттерін бағалау фирма ішіндегі еңбек нарығында олардың бәсеке қабілеттілігін жоғарылатудың маңызды құралы болып табылады.

3) Кадрларды кәсіпорында бекіту жалақының, әлеуметтік төлемдердің фирма акцияларына дивидендтердің және т.б. қызмет етіп тұрған жүйелер арқылы жүзеге асады. Қызметкерді жалақы арқылы бекітудің ең қызық тәжірибесі Жапонияда, онда бірінші рет жалданып жатқандардың жалақысының мөлшерлемесі берілген фирмада еңбек қызметін аяқтап жатқандардың мөлшерлемесіне қарағанда 3,5-4 есе аз. “Өмірлік жалдау” жүйесі қызметкердің жасына сәйкес оның жалақысының автоматты түрде көтерілуін қарастырады. Бірақ соңғы кезде бұл жүйе жетістіктер үшін қолдаумен толықтырылатын болады. Жалақының құрамында “өмір үшін үстемелер” де бар, оған әртүрлі өмірлік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін тұрғындылық, транспорттық және т.с.с. үстеме түрлері кіреді. Осы үстемелердің жиынтық көлемі қызметкердің тарифтік табысының 9–10% құрайды, ал табыстың жалпы сомасында бұл елеулі емес шама. Сонда да қызметкердің маңызды өмірлік талаптануларының ешқайсысы жұмыс берушінің көңілінен кетпейтін сияқты әсер пайда болады. Персоналды фирма мен ортақтық сезімін дамыту үшін қосымша әлеуметтік-тұрмыстық төлемдер, жеңілдіктер және қызметтер бар. Олар персоналға міндетті мемлекеттік жүйемен бекітілген әлеуметтік қамтамасыз етуге қосымша беріледі. Оның құрамында фирма ішінде кәрілікке дейін қамтамасыз ету жатады, бұрынғы демалыс жәрдемақының резервтік қорлары қазір солай аталады. Қазір Жапониядағы компаниялардың шамамен 10%-на зейнетақылық қор бар. Бұл қорларға салықтық жеңілдіктер беріледі, ол фирмаларға кадрларды бекітуге қосымша стимул береді.

Францияда кадрларды бекіту жұмыс тәжірибесі үшін, еңбек тәртібі үшін үстемелер арқылы, көлік шығындарына жәрдемақылар арқылы, егер жұмыс орыны үйінен алыс болса, берілетін үстемелер арқылы, фирмаға берілгендігі үшін сыйақылар арқылы жүзеге асырылады.

АҚШ және Батыс Еуропа елдерінде кәсіпорындарда кадрларды бекіту үшін әлеуметтік төлемақылар мен жеңілдіктер пайдаланылады. Зейнетақылық қамтамасыз ету жүйелерінен басқа жұмыс тәжірибесімен және кәсіпкерлердің зейнетақы қорына салынған салымдарымен байланысты мемлекеттік зейнетақыларға қосымша әлеуметтік төлемдер мен жеңілдіктің басқа түрлері еңбек тәжірибесімен байланысты емес, бірақ олар кәсіпорын коллективінің тұрақтануына көмектеседі. Коллективтің тұрақтануына пайдаға қатысу жүйесі де көмектеседі, оның міндеті қызметкерлерді фирма мүдделеріне енгізу ғана емес, сонымен қатар өндірістегі әлеуметтік-психологиялық климатты жақсарту.

4) Кәсіпорындарда ұйымдастырушылық-техникалық жағдайдың қажетті деңгейін жасау техниканы және технологияны жүйелі түрде жаңартуда, еңбек жағдайын жақсартуда көрінеді. Бұл басқа да тең жағдайларда кадрларды және бекітуге көмектеседі. Өндірістік жоғарғы-ұйымдастырушылық-техникалық деңгейі еңбек өнімділігінің өсуіне, өнім сапасын жоғарылатуға, жұмыс уақытын жоғалтуды азайтуға әкеледі. Бұл шарттарға еңбекті нормалау мен ұйымдастыру да жатады-соңғысы жалақыны ұйымдастыру элементі болып табылады және сәйкесінше оның көлемі мен дифференциясына әсер етеді. Еңбектің әлеуметтік-экономикалық жағдайлары – бұл оның материалдық және моралдық марапаттау әдістері. Олардың ішінде маңызды рөлді окладтар мен мөлшерлемелерді анықтау және реттеу әдістері ойнайды: жалақының бірдей мөлшерлемелері, жалақы мөлшерлемесін автоматты түрде жоғарылату, еңбекті бағалау нәтижесі бойынша мөлшерлемелердің өзгеруі. Бұл жекелеген өндірістер мен қызметкерлер тобының спецификасын ескеруге мүмкіндік береді.

5) Квалификациялық деңгейді үзіліссіз жоғарылатуды ынталандыру білім үшін, квалификация үшін, мамандықтарды біріктіріп орындау үшін, төлемақыны қолданумен жүзеге асады. Білім үшін төлеудің мәні қызметкерге оның жұмыс орнында жасайтын жұмысы үшін ғана емес, сонымен қатар белгілі бір білім сомасы болғандықтан орындай алу қабілеттілігіне де төлейтінімен сипатталады. Бұл жүйе өндірісті тез модернизациялау, жаңа өнімді шығаруға ауысу және т.б. жағдайларда тиімді. Квалификация үшін төлеу жүйесі АҚШ-та пайда болы, ал оның кең қолданылуы Америка өнеркәсіптеріндегі өндірістік бригадаларының іс-әрекет алаңының кеңеюімен бірге жүрді. Бұл жүйенің мәні еңбекақы көлемі тек қана орындалатын жұмыстың күрделілігіне байланысты емес, сонымен қатар қызметкер өзінің іс-әрекетінде пайдалана алатын мамандықтар жиынына да байланысты екендігімен сипатталады, яғни нақты еңбек емес, квалификациялық өсу төленеді.

Еңбекақыға, жалақыға жан-жақты сипаттама беру үшін оның шыққан тегін, негізін анықтап алу керек. Ол жалпы табыс былайша айтқанда жаңа алынған өнім. Оның құрамы

екі бөлектен тұрады. Бірі-еңбекақы қоры, екінші-таза табыс. Еңбекақы қоры–қажетті өнім, яғни қажетті еңбектің баламасы, қажетті жұмыс уақытының туындысы, оның материалдық болмысы-жалпы табыс. Осы жалпы табыстың екі бөлімі бар. Бірі еңбекақы қоры, екіншісі-таза табыс.

Еңбекақы (жалақы) осы қордың есебінен өтеледі. Таза табыс, немесе қосымша өнім болса, ол қосымша еңбектің, яки қосымша жұмыс уақытының туындысы. Мұның есебінен қоғамдық тұтыну қорлары жасалады. Ол мемлекетке тиісті алым-салықтар өтелген соң қоғам мүддесіне, яғни еңбекке баламаланбай, тегін пайдаланылады, тегін таратылады. Мәселен, зинетақы, жәрдем, шәкіртақы, ақысыз білім алу, емделу, бала бақшалар мен мектеп, оқу орындарын қаржыландыру дене шынықтыру және туризм мүдделеріне т.б. қоғам қажеттеріне жаралады.Еңбекақы қорларына жалпы табыстың 20-30% ғана жұмсап, қалғанын, яғни басым көбін қосымша табысқа жіберіп келеміз. Өркениетті елдерде жұмыскерлердің жалақысына жалпы табыстың 70-75% бөлінеді. Сондықтан да олардың еңбекке деген ықыласы зор. Демек істелген жұмыстың да нәтижесі де жоғары, өндірілген өнім де мол, оның есебінен өтелетін жалақының мөлшері де жеткілікті. Шет елмен салыстыру еңбекақы қорынан еңбекақыға бөлінген сома пайыз мөлшерінде.[3]

Нарықтық экономикасы дамыған елдерде кәсіпорын қызметкерлерін ынталандыру жүйесінің екі бағыты бар:

- Өндірістік көрсеткіштердің өсімін ынталандыру;
- Жұмыс күші сапасының жоғарылауын ынталандыру.

Жұмыс күшінің сапасын жоғарылату механизмі еңбекақы төлеудің, қосымша төлемдердің және үстемелердің нақты жүйелерінде жүзеге асырылады. Әсіресе, қызметкердің кәсіпорынан алатын табысының қосымша мөлшерлемесі үлкен рөл ойнайды.

Шет елдерде еңбекті төлеудің сан алуан жүйелерінің көп жылдық тәжірибесі бар. Әр мемлекеттің өзіндік ерекшелігі бар: Швеция – көрнекті жалақысымен, Жапония – қызметтік өтілімі мен өнертапқыштық үшін еңбек ақы, Германия өндірістің өсімін ынталандыру, Ұлыбритания-дербес келісімдерге қызметақы, Франция жекешеленген жалақы, Италия – тарифтік тор саласында ұжымдық және жекешеленген төлемдерге үстемелер және өмір құнының өсуімен байланысты үстемелер тағайындау.

Әдебиеттер

1. Радостовец В.К., Шмидт О.И. «Бухгалтерский учет на предприятии» // Центраудит-Казахстан. Алматы , 2012 г.
2. Кайкен Ж.Б., Султанов Ә.С., Қалдыбаев М.М, Кәсіпорын экономикасы // Семей,2011 ж.
3. Ғаламтор бойынша іздеу жүйесі <http://www.google.kz/search>

МРНТИ: 06.56.31

Л.В. Кузьмина, Г.С. Кушуков, Д.С. Касенов

Государственный университет имени Шакарима города Семей, delta509@mail.ru

ЭТИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО КАК МЕРА ПОВЫШЕНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

THE ETHICS OF THE STATE EMPLOYEE AS A MEASURE OF INCREASING ANTI- CORRUPTION CULTURE

Государственная служба представляет собой профессиональную деятельность граждан в органах государства по исполнению должностных обязанностей, направленных на реализацию государственных задач и функций в различных областях общественной жизни. Именно государственные служащие – выполняют те практические задачи, которые общество возлагает на государство как на особую организацию политической власти. Как справедливо отмечают исследователи, уже в самом определении государственной службы «заложен нравственный императив», определяющий службу государству и обществу как основу профессиональной деятельности государственных служащих.

Глава Государства Н.А. Назарбаев в Стратегии «Казахстан – 2050» отметил, что «высочайшая этика и профессионализм является ключевым критерием создания эффективного государственного аппарата» [1].

Сегодня вопросам этики и поведения государственных служащих уделяется большее значение. Целостность имиджа государственного служащего основана на проявлении высоких профессиональных и личностных компетенций, морально-нравственных качеств и этичного поведения.

Несение государственной службы является выражением особого доверия со стороны общества и государства, предъявляя высокие требования нравственности, этике и моральному облику государственных служащих. Общество рассчитывает, что государственный служащий будет вкладывать все свои силы, знания и опыт в осуществляемую им профессиональную деятельность, беспристрастно и честно ему служить своей Родине – Республике Казахстан [2].

В глазах населения государственные служащие олицетворяют государство, являются проводниками его политики, и поэтому важной задачей является повышение их общественной репутации.

К нравственным принципам государственной службы относятся: принцип служения государству и обществу, принцип законности, гуманизма, ответственности, справедливости, лояльности, политической нейтральности, принцип честности и неподкупности.

В ряду нравственных принципов государственной службы особо выделяется принцип честности и неподкупности, который заключается в требовании категорического неприятия государственным служащим таких явлений, как коррупция и бюрократизм. Указанный нравственный принцип предполагает следующие требования к государственному служащему:

- не отдавать в своей деятельности никаких предпочтений обращающимся субъектам, как за плату, так и бесплатно;
- не создавать для себя и членов своей семьи никаких благ и преимуществ, используя при этом свои служебные полномочия;
- не давать никаких личных обещаний, связанных со служебными обязанностями;
- не использовать конфиденциальную информацию, полученную в ходе исполнения своих должностных обязанностей, в качестве средства получения личной выгоды;
- не заниматься предпринимательской деятельностью;
- быть честным, скромным, вежливым, тактичным, отзывчивым, справедливым по отношению к своим сослуживцам и посетителям;
- разоблачать любые коррупционные действия, бороться за создание в государственных органах атмосферы нетерпимости к коррупционному поведению сослуживцев.

Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности и нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с этим негативным явлением. В Казахстане принят Закон Республики Казахстан (ЗРК) от 18.11.2015 года № 410-V «О противодействии коррупции» [3], где в соответствии со статьей 12, государственные служащие принимают на себя антикоррупционные ограничения по осуществлению деятельности, не совместимой с выполнением государственных функций; недопустимости совместной службы (работы) близких родственников, супругов и свойственников; использованию служебной и иной информации, не подлежащей официальному распространению, в целях получения или извлечения имущественных и неимущественных благ и преимуществ; принятию подарков в связи с исполнением служебных полномочий в соответствии с законодательством Республики Казахстан (РК).

В статье 52 ЗРК «О государственной службе РК» от 23.11.2015 года № 416-V зафиксировано антикоррупционное поведение государственных служащих, в соответствии с которым государственные служащие должны противостоять проявлениям коррупции, не допускать коррупционных правонарушений; пресекать факты коррупционных правонарушений со стороны других государственных служащих; не должны допускать действия (бездействие), затрудняющие реализацию физическими и (или) юридическими лицами своих прав, свобод и законных интересов и др. [4]

Одним из направлений реализации нравственных принципов в деятельности органов государственной власти является разработка и внедрение этических кодексов. [Указом](#) Президента РК от 29.12.2015 года № 153, утверждены Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан (Правила служебной этики государственных служащих) [2] и Положение об уполномоченном по этике [5], что позволило качественно улучшить и активизировать процессы этизации государственной службы и укрепления морально-нравственного облика государственных служащих.

В настоящее время вопрос этизации государственной службы активно продвигается, получил институциональную поддержку в лице уполномоченных по этике в центральных и местных государственных органах и Советов по этике.

За два года существования показал свою эффективность институт уполномоченного по этике, с введением которого государственные служащие и граждане получили возможность обращаться за консультацией в случае потенциального конфликта интересов и других проблем этического характера. Начиная с 2017 года уполномоченные по этике работают в новом для себя формате. Теперь они освобождены от иных функциональных обязанностей и наделены самостоятельным статусом, что существенно повысило результативность их работы.

Что касается Советов по этике, то следует отметить, что в настоящее время в их составе более 60% членов - представители институтов гражданского общества. Более того, с 2017 года в 3 регионах страны в пилотном режиме реализуется проект по введению самостоятельной работы членов Советов по этике [6].

В Казахстане разработаны и распространены руководство по этике и нормам поведения государственного служащего, рекомендации по требованиям к форме одежды государственных служащих и краткие памятки с основными положениями Этического кодекса. Памятки просты в изложении и выступают своего рода путеводителями, как для госслужащих, так и для граждан. В руководстве по этике и нормам поведения государственного служащего представлена краткая информация для госслужащих на основе ситуационных примеров, в которых рассмотрены основные правила поведения госслужащего в рабочее и во внерабочее время, приведены наиболее распространенные в практике госслужащего факты неэтичного поведения и др.

В целях широкого распространения информации о новых стандартах этики разработано соответствующее мобильное приложение, которое содержит основные положения Этического кодекса, информацию об уполномоченных по этике, тестирование по определению этичности, памятку по подаркам. Наличие данного приложения дает возможность незамедлительного обращения в уполномоченный орган с жалобой на неэтичное поведение служащего. Оно распространяется бесплатно и пользуется спросом, заслужив положительные отзывы.

Создание электронной платформы «Открытое Правительство», состоящей из пяти порталов открытых данных, позволило обеспечить доступ каждому гражданину к информации о бюджетных расходах, участие в обсуждении проектов нормативных актов, обращение онлайн за консультациями и с жалобами, а также открыто оценивать эффективность госорганов. В результате повышения уровня автоматизации государственных услуг сокращаются прямые контакты госслужащих с гражданами, тем самым минимизируются условия для коррупционных проявлений. В целом, системные меры в сфере повышения качества оказания государственных услуг позволили на две трети сократить уровень бытовой коррупции [6].

В целях антикоррупционного просвещения коллективом авторов под общей редакцией д.б.н., профессора Б.С. Абдрасилова разработано и опубликовано учебное пособие «Основы антикоррупционной культуры», которое является первым учебным материалом, раскрывающим различные аспекты формирования антикоррупционной культуры и носящим междисциплинарный характер [7].

Воспитание чувства долга, ответственности служения государству и обществу должно формироваться еще до поступления на государственную службу, а затем и на самой службе. И в этом велика роль вузов.

В Казахстане Разработана Модельная учебная программа «Основы антикоррупционной культуры» для использования в учебном процессе высшими учебными

заведениями по всем специальностям бакалавриата. Программа используется более чем в ста вузах при разработке рабочих учебных программ по антикоррупционным дисциплинам.

Кроме того, созданы условия для получения дополнительного образования для различных слоев населения с учетом возрастных, профессиональных и иных особенностей, посредством разработки и утверждения Программы обучающего курса на тему «Формирование антикоррупционной культуры в различных социальных группах», которая направлена на формирование высокого уровня антикоррупционной культуры посредством постоянного и системного антикоррупционного обучения [7].

Программа используется по всей республике в проводимых антикоррупционных занятиях для различных целевых групп (государственные и гражданские служащие, сотрудники правоохранительных органов, НПО, СМИ, этнокультурные и религиозные объединения, бизнес-структуры, педагоги и молодежь). При этом материалы Программы разработаны с учетом специфики целевых групп и для каждой целевой группы отдельно, рекомендуемая литература включает зарубежные источники.

В Казахстане созданы все условия законодательного, правового, информационно-разъяснительного характера, реализуются эффективные проекты, проводятся значимые мероприятия по этизации государственной службы и формированию устойчивой антикоррупционной культуры в обществе. Все эти усилия направлены на то, чтобы соблюдение этических требований, требований к служебному поведению государственных служащих стало внутренним убеждением каждого служащего, нетерпимое отношение к коррупции в обществе – гражданской позицией каждого казахстанца, а честность и неподкупность – нормой поведения.

Литература

1. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента РК - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 14.12.2012 г. [Электронный ресурс]. [Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК «Әділет».](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050) Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050>
2. Этический кодекс государственных служащих РК (Правила служебной этики государственных служащих) от 29.12.2015 года № 153 [Электронный ресурс]. Параграф. Информационные системы. Режим доступа: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=38035182#pos=0;0
3. Закон РК от 18.11.2015 г. № 410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2017 г.) [Электронный ресурс]. Параграф. Информационные системы. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302
4. Закон РК «О государственной службе Республике Казахстан» от 23.11.2015 г. № 416-V [Электронный ресурс]. Информационно-правовая система нормативно-правовых актов Республики Казахстан. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416>
5. Положение об уполномоченном по этике от 29.12.2015 года № 153 [Электронный ресурс]. Параграф. Информационные системы. Режим доступа: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=38035182#pos=0;0
6. Национальный доклад о противодействии коррупции (2018) [Электронный ресурс]. Агентство РК по делам госслужбы и противодействию коррупции. Режим доступа: http://kyzmet.gov.kz/sites/default/files/pages/nacdoklad_rus-compressed.pdf
8. Достижения в сфере противодействия коррупции [Электронный ресурс]. Агентство РК по делам госслужбы и противодействию коррупции. Режим доступа: <http://kyzmet.gov.kz/ru/pages/nauchnye-issledovaniya-v-sfere-protivodeystviya-korrupcii>

М.С. Искакова, Г.А. Болсынбекова

Государственный Университет имени Шакарима города Семей, uchetaudit_sgu@mail.ru

ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ

FINANCIAL STATEMENTS OF THE ENTERPRISE

Финансовая отчетность является структурированным представлением информации о финансовом положении, результатах деятельности и движении денежных средств организации, которая будет полезной для широкого круга пользователей при принятии экономических решений. Кроме того, финансовая отчетность показывает результаты деятельности руководства по управлению ресурсами организации.

Финансовая отчетность позволяет оценить имущественное состояние, финансовую устойчивость и платежеспособность предприятия и другие результаты, необходимые для обоснования многих решений (например, целесообразность предоставления или продления кредита, надежность деловых связей). Финансовая отчетность должна удовлетворять требованиям внешних и внутренних пользователей.

Финансовая отчетность – это совокупность форм отчетности, составленных на основе данных финансового учета с целью предоставления пользователям обобщенной информации о финансовом положении и деятельности предприятия, а также изменениях в его финансовом положении за отчетный период в удобной и понятной форме для принятия этими пользователями определенных деловых решений.

Целью финансовой отчетности является представление информации о финансовом положении, результатах деятельности и изменениях в финансовом положении. Эта информация необходима широкому кругу пользователей при принятии экономических решений.

Принципы подготовки и представления финансовой отчетности состоят из четырех разделов:

- цели финансовой отчетности;
- качественные характеристики, определяющие полезность информации, содержащейся в финансовой отчетности;
- определение, признание и измерение элементов, составляющих финансовую отчетность;
- понятия капитала и поддержания капитала.

В условиях рыночной экономики любая коммерческая организация стремится к извлечению экономических выгод. Именно целевая направленность является существенной в деловой активности организации, это же обстоятельство признается важнейшим с точки зрения условий формирования финансовых ресурсов любой организации, ее финансового капитала. Все заинтересованные лица могут быть рассмотрены как потенциальные инвесторы.

В состав годовой финансовой отчетности организаций, являющихся юридическими лицами, кроме кредитных, страховых и бюджетных организаций включаются:

- бухгалтерский баланс – форма № 1;
- отчет о прибылях и убытках – форма № 2;
- отчет об изменениях в собственном капитале – форма № 3;
- отчет о движении денег – форма № 4;
- информация об учетной политике и пояснительная записка.

Исходя из того, что финансовая отчетность удовлетворяет общие потребности большинства пользователей, она не обеспечивает всей информацией, которая может понадобиться пользователям для принятия экономических решений, так как в ней, в основном, отражаются финансовые результаты прошлых событий, и содержание нефинансовой информации необязательно.

Финансовая отчетность также показывает результаты деятельности руководства организации или эффективность использования руководством вверенных ему ресурсов. Часто такая информация необходима пользователям при принятии экономических решений относительно сохранения или продажи инвестиций в организацию, предназначения или смещений руководителей и в других случаях [1].

Бухгалтерский учет является системой, которая измеряет, параметры деловой активности и представляет их в виде отчета и конечных выводов для принятия решений руководством компаний.

Финансовые отчеты это документы, которые предоставляют информацию в денежной форме на индивидуальном уровне или на уровне предприятия. Бухгалтерия является элементом учета так же, как арифметика является составляющей частью математики. Все большее количество людей используют компьютеры для ведения подробной бухгалтерской отчетности на всех уровнях, в домашнем хозяйстве, бизнесе и в организациях всех типов.

Для выполнения задач, поставленных перед бухгалтерским учетом, в Законе сформулированы и основе требования к его ведению: оценка имущества в рублях; раздельный учет собственного имущества и имущества других организаций; непрерывность учета во времени; ведение учета двойной записью в системе счетов; соблюдение тождества данных синтетического и аналитического учета; отражение хозяйственных операций на счетах без всякого изъятия; раздельное отражение затрат на производство и капитальные вложения. На основе данных бухгалтерского учета осуществляется анализ хозяйственной деятельности, принимаются различные управленческие решения. В системе управления хозяйственной деятельностью предприятия бухгалтерский учет выполняет ряд функций.

При составлении финансовой отчетности в соответствии с МСФО в первую очередь необходимо руководствоваться принципами, изложенными в концепции развития МСФО, которые в свою очередь, можно разделить на 3 большие группы:

- основополагающие допущения;
- качественные характеристики;
- ограничивающие принципы.

Правила признания доходов и расходов базируются на предположении о непрерывности деятельности компании. Допущение о непрерывности означает, что компания нормально действует и будет действовать в обозримом будущем. Обозримое будущее приравнивается к 12 месяцам после отчетной даты. Если у компании имеются намерения ликвидировать или существенно сократить свою деятельность, то финансовая отчетность такой компании должна составляться по другим принципам, а именно:

- имущество отражается по ликвидационной стоимости;
- все статьи баланса рассматриваются как краткосрочные;
- производятся начисления, связанные с прерыванием договоров и экономическими санкциями.

Выполнение допущения о непрерывности деятельности на практике вызывает много сложностей, т.к. специалист, ответственный за подготовку отчетов, не владеет информацией о планах развития компании. Тем не менее необходимо проанализировать ситуацию и попробовать получить всю доступную информацию на момент подготовки отчетности [2].

Содержание и структура финансовой отчетности в последние годы претерпели существенные изменения. Отчетность приблизилась по своим параметрам к международным требованиям, но процесс ее совершенствования, как на отечественном, так и международном уровнях носит перманентный характер. Вопросы реформирования бухгалтерской отчетности постоянно обсуждаются на российских и международных конгрессах бухгалтеров и других профессиональных форумах. Речь идет, прежде всего, о создании эффективной системы отчетных данных, позволяющих пользователям получать всю необходимую по количественным и качественным параметрам информацию.

Литература

1. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник / Г.В. Савицкая. – Минск: ООО «Новое знание», 2010.
2. Черкасова И.О. Анализ хозяйственной деятельности: учеб. пособие / И.О. Черкасова. – СПб.: Нева, 2009.

Д.З. Ахунова, А.Ж. Зейнуллина

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, uchetaudit_sgu@mail.ru

АУДИТОРЛЫҚ ДӘЛЕЛДЕР АЛУДЫҢ АҚПАРАТ КӨЗДЕРІ

AUDIT EVIDENCE SOURCES OF INFORMATION

Аудиторлық дәлелдер дегеніміз – аудиторлық қорытынды жасауға негіз болатын аудитордың қорытынды пікірлерін тұжырымдау процесінде пайдалануға алатын ақпараттары.

Аудиторлық дәлелдер алудың ақпарат көздеріне келесілер жатады:

- қаржылық есептілік: бухгалтерлік баланс, пайда мен зиян есебі, балансқа қосымша;
- бухгалтерлік тіркелімдер (есеп және бақылау): журнал-ордерлер, бас кітап, шаруашылық операциялардың журналы, кассалық кітап, еңбекақы бойынша есеп айырысу ведомствалар, айналым, сальдолық және шахматтық ведомствалар және т.б.;

- экономикалық субъектілердің және үшінші жақтың бастапқы құжаттары;
- статистикалық есеп;
- бюджеттен тыс қорларларға төлем бойынша есеп;
- салық есебі;
- жарғылық құжаттар, келісім-шарттар, бұйрықтар және басқа да әкімшілік құжаттар;
- қаржылық-шаруашылық қызметті талдау нәтижелері;
- экономикалық субъектінің және үшінші жақтың қызметкерлерінің ауызша түсіндірмелері;

- экономикалық субъектінің бір құжатын екінші құжатпен және экономикалық субъектінің құжатын үшінші жақтың құжатымен салыстыру нәтижелері;

- түгендеу нәтижелері;
- аудиттелетін субъектінің басшылығының ауызша және жазбаша түсіндірмесі.

Аудитор шаруашылық операцияларды зерттегенде сенімдірек аудиторлық дәлелдер алады. Аудиторлық тәуекел аудитор дәлелдерді әртүрлі ақпарат көздерінен және әртүрлі формада алса азаяды. Әртүрлі ақпарат көздерінен алынған аудиторлық дәлелдер бір-біріне қарама-қарсы болса, аудитор қосымша процедураларды қолдану керек.

Егер де құжаттар аудиторға толығымен берілмесе және оның жеткілікті дәлелдердер жинау мүмкіндігі жоқ болса, онда оны аудиторлық есепте көрсетіп аудиторлық қорытынды жасағанда есепке алу керек [1].

Аудиторлық дәлелдердің жеткіліктігін анықтау келесі факторларға тәуелді:

- ✓ аудиторлық тәуекелдің деңгейі;
- ✓ тәуелсіз жақтан (үшінші тұлғадан) алынған дәлелдердің болуы;
- ✓ ішкі бақылау жүйесі мәліметтері негізінде аудиторлық дәлелдердің алынуы;
- ✓ өз бетінше талдау негізінде немесе ұйымның аудитін жүргізу процесі кезінде ақпараттардың алынуы;

- ✓ құжаттық немесе жазбаша түрде дәлелдердің алынуы;

- ✓ қорытындыларды сәйкестендіру мүмкіндігі.

Аудитор әр түрлі ақпарат көздерін пайдалану нәтижесінде жасалынған қорытындыларды бір-бірімен сәйкестендіру қажет. Бұл жағдайда құжаттардың жалғандығын тексеру мен табуына көп көңіл аударылады, себебі бұл көптеген алдағы болатын заң бұзушылықтар мен заңсыз пайдаланулардың ашылуы мен алдын алуына көмектеседі.

Құжаттарды жалған жасау ең жиі құндылықтардың қозғалысын рәсімдеуде: накладнойлар, талаптар, шот-фактуралар, сенімгерліктер (27,2%), түбіртектер, кассалық кіріс және шығыс ордерлері (15%), жеке жазбалады, материалды құндылықтарды есепке алу және есептен шығару актілерінде кездеседі. Құжаттар реквизиттерін жалған жасауда ең бірінші орында қол жазбалар (65,6%), текст пен сандық жазбалар екі есе аз жалған жасалады (30,2%) және тек 4% ғана мұндай жағдайлар штамп оттискілері мен таңбаларда болады.

Тәжірибе құжаттарда сызу, тазалау сияқты көптеген түзетулердің болуын көрсетеді. Міне, сондықтан да аудитор жоғарыда айтылған жағдайларды міндетті түрде ескеріп, құжаттарды мұқият тексеру қажет.

Аудитор аудиторлық дәлелдерді жинау барысында сарапшылардың жұмысын пайдалана алады. «Сарапшының жұмысын пайдалану» деп аталатын АХС-ке сәйкес «сарапшы» – бухгалтерлік есеп пен аудиттен өзге басқа бір салада арнаулы білімі мен тәжірибесі бар тұлға немесе фирма.

Сарапшыны аудитор жалдаған кезде, оның жұмысы «аудиторлық жұмыстың сапасын тексеру» АХС-та айтылғандай, аудитор ассистенттің емес, сарапшы жұмысы ретінде пайдаланылады. Тиісінше, мұндай жағдайларда аудитор сарапшыны жұмысына және нақты қорытындыларына қатысты тиісті шаралар қолдану керек, бірақ әдетте оның біліктілігін және әр келісім үшін кәсіби құзыреттілігін бағалаудың қажеттілігі жоқ.

Аудит барысында аудиторға субъектімен бірлесіп немесе өз бетімен сарапшының есеп беруі, қорытындысы, бағалары және пікірі түрінде аудиторлық дәлел алу қажет болады. Мысалы:

- активтердің белгілі бір түрін бағалау, мысалы, жер мен ғимаратты, машиналар мен құрал - жабдықтарды, өнер туындылары мен асыл тастарды;
- актілердің саны мен физикалық күйін анықтау, мысалы, қорларда сақтаулы минералдарды, пайдалы қазбалардың жерасты қорларын және мұнайды, сондай-ақ машиналар мен құрал жабдықтардың пайдалы қызмет ету мерзімін;
- арнайы тәсілдерді немесе әдістерді пайдаланып сомаларды анықтау, мысалы, актуарлық бағалау;
- әрекеттегі келісім бойынша орындаған және аяқталмаған жұмысты бағалау;
- келісімдерді, заңнамалық және нормативтік актілерді түсіндіруге қатысты заңдық пікірлер;

Сарапшы жұмыстарын пайдалануды жоспарлаған кезде, аудитор оның кәсіби құзыреттілігін бағалауы тиіс. Бұл төмендегідей мәселелерді қарастырады:

- сарапшының кәсіби аттестациясының немесе тиісті кәсіби органдарының лицензиясының немесе осындай органда мүше болуы;
- аудиторға аудиторлық дәлел алуда қажет болатын саладағы тәжірибесі мен беделі [2].

Қаржылық есептілікті бекіту бойынша аудиторлық дәлелдерді қарастыру барысында аудитор сарапшы жұмысының адекваттылығын бағалауы тиіс. Мұндай үрдіске мыналар кіреді қаржылық есептілікке сарапшы жасаған қорытындылардың маңызы дұрыс бағаланған ба, жоқ па немесе ол қаржылық есеп беруді бекітуді растай ма, жоқ па, сондай-ақ төмендегілерді қарастыру кіреді:

- пайдаланған бастапқы мәліметтер;
- пайдаланған жорамалдар мен әдістер және олардың алдыңғы кезеңдерде пайдаланған жағдайлар мен әдістерге бірізділігі;
- аудитордың клиент бизнесін және аудиторлық шаралардың нәтижелерін жалпы білу контекстінде сарапшы жұмысының нәтижелерін.

Сарапшы пайдаланған болжамдар мен әдістердің теңдігіне және дұрыстығына және оларды қолдануға жауапты. Аудитордың ондай біліктілігі жоқ. Сондықтан ол сарапшының болжамдары мен әдістерінің дұрыстығы туралы түсінік алып, олардың сәйкестігі мен дұрыстығын қарастыруы керек.

Сарапшының жасаған қорытындыларының деңгейі аудиторлық дәлелдерден жоғары болмауы тиіс және ол аудиторлық дәлелдің бірі ретінде қарастырылады.

Аудиторлық дәлелдерді алу әдістері – *аудиторлық процедуралар* деп ааталады. Аудит барысында аудиторлық дәлелдер алу үшін қолданатын аудиторлық процедуралардың түрлері өте көп. Ал, аудитор осы процедуралардың ішінде қайсысын таңдап жүргізу керектігін білу керек. Керек жағдайда тиімді аудиторлық процедураларды жүргізіп сенімді, әрі дұрыс аудиторлық дәлелдер алу аудитордың кәсіби біліктілігін көрсетеді [3].

Әдебиеттер

1. Жалғасбаева, А. А. Аудит: оқулық – Алматы: Бастау, 2014

2. Д.О. Абленов, Д.Д. Смағұлова, А.Д. Абленова. Аудит – Алматы: Экономика, 2013
3. Нурсеитов Э.О. , Нурсеитов Д.Э. Международные стандарты аудита: принципы и практика – Алматы: LEM, 2008

МРНТИ: 33.32.22

Г.А. Орынбекова, Ж.А. Абылкасимова, М.М. Алибаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, gulnar_1669@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК В УСЛОВИЯХ «ТУРБУЛЕНТНОСТИ» ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ

IMPROVING THE INVESTMENT STRATEGY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN CONDITIONS OF TURBULENCE OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT

В современных условиях экономического развития Казахстан вступает в эпоху Четвертой промышленной революции, эру глубоких и стремительных технологических, экономических и социальных изменений. В реализации стратегии вхождения Казахстана в 30 наиболее конкурентоспособных стран мира особая роль отводится агропромышленному комплексу (АПК), который относится к традиционным базовым отраслям экономики, которым необходимо придать новый импульс развития параллельно с созданием новых индустрий.

Основой развития АПК служит инвестиционная деятельность, осуществляемая во всех ее сферах и охватывающая все виды деятельности предприятий комплекса, вне зависимости от формы собственности. Без инвестиций невозможно обновление основного капитала, обеспечение конкурентоспособности товаропроизводителей на внешних и внутренних рынках. Чем интенсивней осуществляется инвестиционная деятельность, тем быстрее происходит воспроизводственный процесс, тем активнее происходят эффективные преобразования. Для технического перевооружения всех отраслей АПК и ускорения социально-экономического развития региона необходима широкая реконструкция и активизация инновационной деятельности предприятий приоритетных отраслей экономики. Однако, развитие инновационной деятельности без инвестиций невозможно. При этом главной причиной, заставляющей предприятия вкладывать в освоение достижений научно-технического прогресса является конкуренция, особенно резко проявляющаяся в перерабатывающих отраслях АПК.

Усложнение производства, обострение конкуренции, общая нестабильность экономического положения требуют более детального подхода к формированию инвестиционной стратегии развития отраслей АПК и разработке эффективных механизмов ее реализации [1].

Глава государства в своем Послании «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» подчеркнул, что «в целом у Казахстана должна быть своя инвестиционная стратегия». В условиях Третьей модернизации и реализации новой государственной программы развития АПК необходимо: пересмотреть принципы выделения субсидий и постепенно переходить на страхование продукции; создать все условия для объединения домашних хозяйств и малых фермерств в кооперативы; повысить уровень переработки продукции, создать эффективную систему хранения, транспортировки и сбыта товаров; повысить уровень производительности труда и снизить производственные расходы; повысить эффективность использования земли; увеличить объем инвестиций в аграрные научные исследования, которые будут востребованы на производстве [2]. Для этого необходима продуманная инвестиционная стратегия, охватывающая все сферы АПК.

За годы независимости благоприятные условия инвестирования (включая предоставление налоговых льгот и преференций, гарантий от изменений в законодательстве) способствовали интенсивному росту инвестиций в сельское хозяйство. Благодаря растущим позитивным ожиданиям бизнеса и стабильной макросреде улучшился инвестиционный климат. За 2017 год объем инвестиций в основной капитал возрос на 5,5%. Основной прирост инвестиций направлялся в сельское хозяйство, где рост составил 29,3%, торговлю – 21,8%, строительство – 11,8%, связь – 9,5% и промышленность – 3,8% (рис. 1).

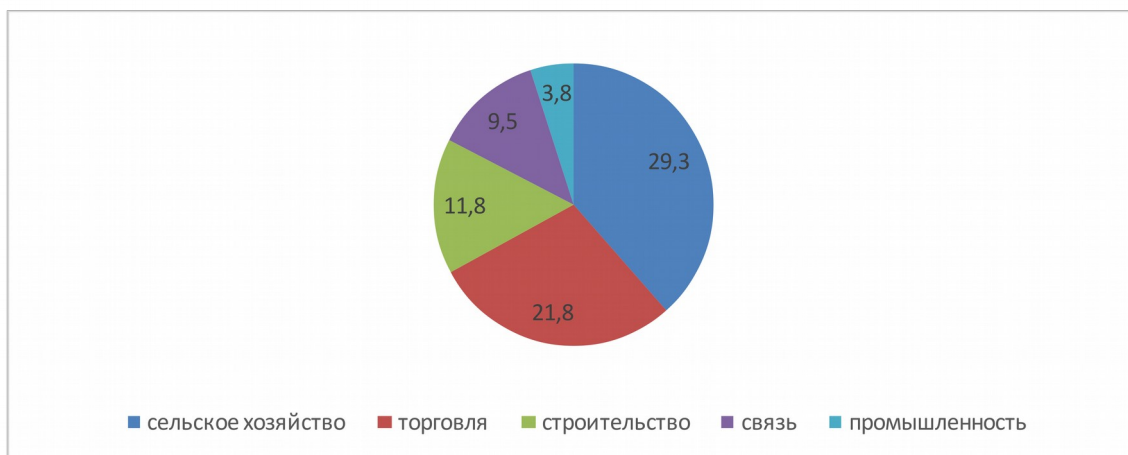

Рисунок – 1 Прирост инвестиций в 2017 году

В целом, за 2017 год Казахстан привлек более \$15,7 млрд. валовых прямых иностранных инвестиций, что на 5,3% больше аналогичного периода 2016 года. Прямые иностранные инвестиции из стран ЕАЭС возросли на 40,8% (до \$935,1 млн., или 5,9% от общего объема). Это показатель того, что государство создает комфортные условия для бизнеса в масштабах всего ЕАЭС[2]. Однако, несмотря на господдержку АПК региона, все же следует отметить низкий уровень удовлетворения потребностей перерабатывающих отраслей в инвестиционных ресурсах и это обуславливает необходимость разработки и реализации инвестиционной стратегии предприятий перерабатывающей промышленности АПК. В отрасли АПК требуется еще больше вливаний для модернизации основных производственных фондов, уровень износа которых составляет более 40%.

Восточно-Казахстанская область является одним из ведущих регионов Казахстана. Объем инвестиций в основной капитал за 2017 год составил 440,6 млрд. тенге. В структуре инвестиций по источникам финансирования собственные средства предприятий занимали 61,3%, республиканский бюджет – 11,5%, местный бюджет – 7,8%, кредиты банков – 1,5%, другие заемные средства – 17,9%. На рисунке 2 представлены объемы инвестиции в основной капитал ВКО за 2017 год в разрезе отраслей.

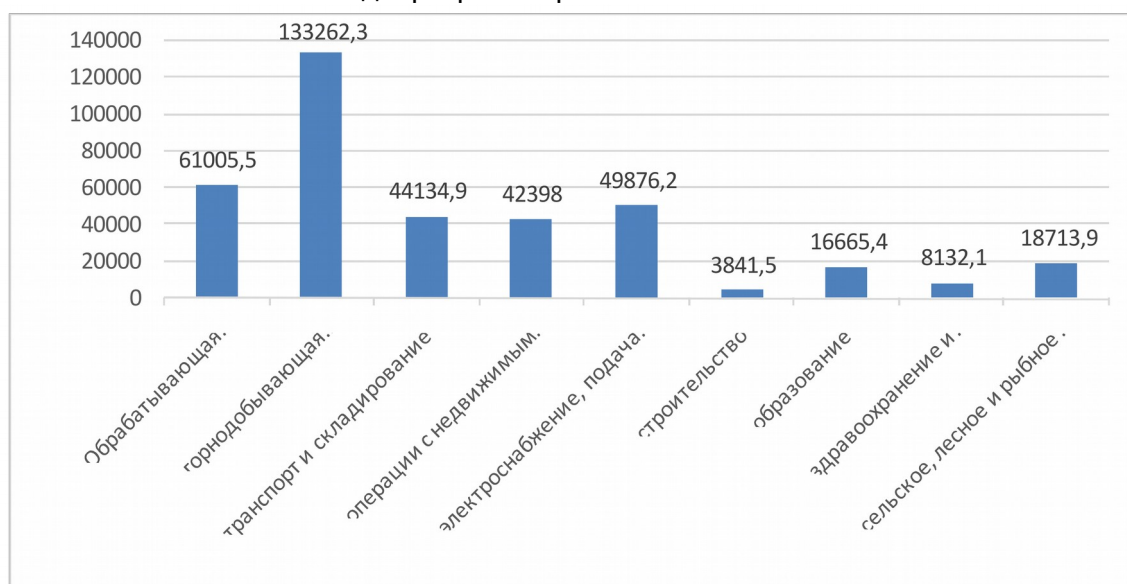

Рисунок 2 – Объем инвестиций в основной капитал ВКО за 2017 г.

Перспективность привлечения инвестиций в развитие перерабатывающих отраслей АПК, очевидна, так как это важнейший многопрофильный и инновационно привлекательный сектор экономики. Развитие перерабатывающих отраслей АПК отвечает задачам индустриализации с упором на развитие конкурентоспособных экспортных производств в

приоритетных отраслях, а также задачам по увеличению несырьевого экспорта в два раза к 2025 году. Однако, в сложившихся условиях предприятиям перерабатывающей отрасли необходима инвестиционная стратегия, которая способна обеспечить максимальное использование внутреннего инвестиционного потенциала и возможность активного маневрирования инвестиционными ресурсами. Разрабатывая инвестиционную стратегию следует провести исследование факторов инвестиционной среды, оценку сильных и слабых сторон, выбор стратегических направлений инвестиционной деятельности.

Для оценки предприятий АПК был применен метод инвестиционного SWOT-анализа, для чего изучим слабые (S) и сильные (W) стороны, а также возможности (O) и угрозы (T), как совокупность факторов внутренней и внешней среды (таб.1).

Для выбора инвестиционной стратегии на основе SWOT-анализа проведем Gap-анализ. Инвестиционный Gap-анализ выявляет разницу между существующей тенденцией развития предприятия и возможным путем ее развития. Gap-анализ позволяет выбрать оптимальную инвестиционную стратегию предприятия из представленных стратегических альтернатив: комбинат принимает определенную стратегию, чтобы активизировать свою деятельность.

Таблица 1 – Фрагмент матрицы SWOT-анализа предприятий АПК региона

Фактор среды	S	W	O	T
<i>I. Внутренняя среда</i>				
Увеличение производственной мощности предприятий в год		+		
Реализация инвестиционного проекта «Реконструкция и модернизация производства	+			
Наличие квалифицированного персонала	+			
Надежная репутация и высокое качество продукции	+			
Широкий ассортиментный ряд полуфабрикатов и продукции	+			
<i>II. Внешняя среда</i>				
Создание пищевого кластера в Казахстане			+	
Наличие мощной сырьевой базы в регионах РК			+	
Рост спроса со стороны потребителей			+	
Рост экспорта продукции с ВДС, вследствие роста спроса на мировом продовольственном рынке			+	
Введение запрета на вывоз с территории РК			+	
Благоприятное географическое расположение, близость к крупнейшим рынкам (Россия, Китай)	+			
Наличие транспортной и энергетической инфраструктуры в ВКО	+			
Недостаток качественного сырья (например, кожевенного и др.)				+
Слабое владение современными стратегиями закупок сырья		+		
Влияние сезонности на финансовое положение предприятий АПК				+
Недостаток в собственных оборотных средствах для закупки сырья		+		
Зависимость от конъюнктуры на мировых рынках				+
Слабая адаптированность инвестиционных стратегий предприятий АПК к изменяющимся условиям внешней среды		+		
Недостаточное использование новых инструментов финансирования инноваций		+		
Опасность усиления экспансии контрафактной продукции				+
Ужесточения экологических требований, рост движения Greenpeace				+

Помимо указанных методов стратегического инвестиционного анализа могут быть использованы такие методы, как PEST-анализ: анализ политических, экономических, социальных и технологических факторов, SNW-анализ: анализ сильных, нейтральных и слабых сторон организации, сценарный анализ, экспертный анализ, портфельный анализ [3].

На примере предприятий АПК рассмотрим процесс формирования инвестиционной стратегии. На рисунке 3 предлагаемый метод Gap-анализа представлен графически [4].

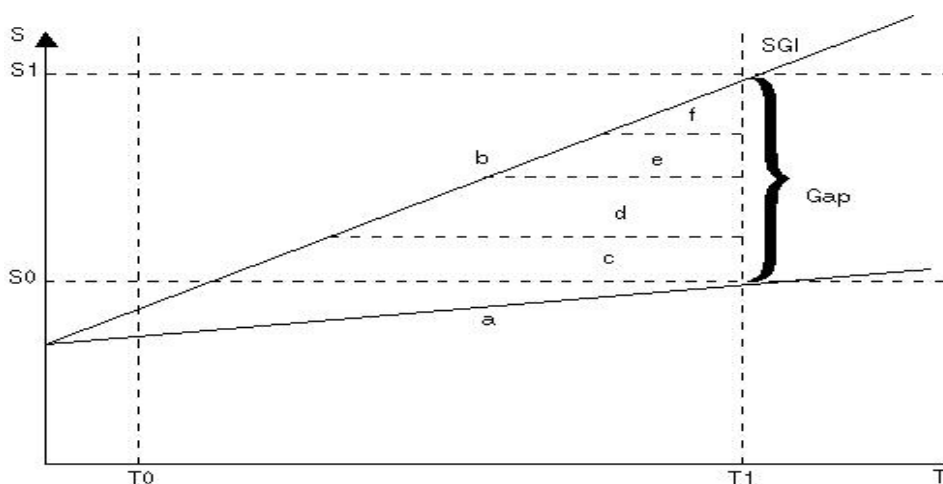

Рисунок 2 – Формирование инвестиционной стратегии с использованием Gap-анализа

На графике показаны важнейшие инвестиционные переменные – ожидаемая инвестиционная отдача или объем ресурсов в денежном выражении (S) и время (T). Путем построения графика можно спрогнозировать нынешнюю тенденцию развития комбината в будущее, а также найти способы оптимизации этой тенденции. Точка T_0 показывает где предприятие находится сейчас, на данном этапе развития, а точка T_1 – точка окончания стратегического периода.

Линии a, b, c, d, e, f, представленные на графике – это инвестиционные стратегии, характеристика которых приведена в таблице 2.

Таблица 2 – Характеристики инвестиционных стратегий с использованием Gap-анализа

Наименование стратегии	Характеристика инвестиционной стратегии
Стратегия инвестиционной закрытости (a)	Стратегия стремится к инвестиционному эффекту S_0 , стратегическому периоду T_1 (T_1 – как минимум, пятилетний период), то есть к тому сроку, когда реализация стратегической инвестиционной программы должна быть завершена
Стратегия инвестиционных вливаний в отрасль (b)	Линия b отражает ту тенденцию, которая произойдет в случае инвестиционных вливаний в ту или иную сферу деятельности предприятия
Инвестиционная стратегия оптимизации (c)	В случае использования данного способа реализации стратегии компании инвестируют дополнительные средства в оптимизацию ныне существующих товаров (услуг).
Инвестиционная стратегия инновации (d)	Компании инвестируют средства в приобретение новых технологий, разработку новых товаров (услуг).
Инвестиционная стратегия сегментирования (e)	Компании инвестируют финансовые ресурсы с целью охвата новых рынков.
Инвестиционная стратегия диверсификации (f)	Наиболее дорогостоящий и рискованный способ реализации стратегии, заключающийся во вложении значительных средств в расширение объектов деятельности, номенклатуры

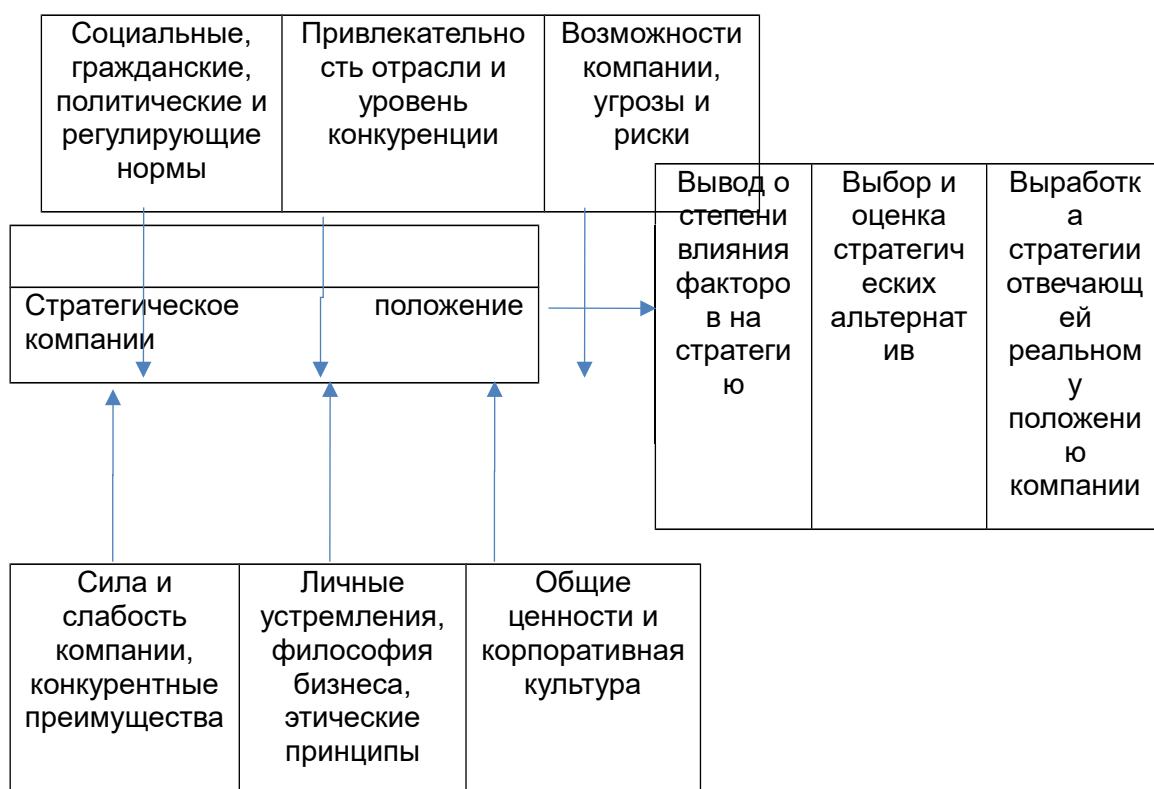
На основании сопоставления матрицы SWOT-анализа и графика Gap-анализа избирается оптимальное направление инвестиционной деятельности, т.е. инвестиционная стратегия. В период реализации инвестиционного проекта «предприятие может приступить к реализации стратегии инвестиционных вливаний в отрасль (стратегия b). На наш взгляд, на современном этапе развития предприятиям следует остановиться на инвестиционной стратегии оптимизации, вкладывая средства в оптимизацию ныне существующих товаров

(услуг). Стратегия инвестиционной оптимизации позволит предприятиям отрасли укрепить финансовое положение, упрочить свои позиции на рынке.

Таким образом, в долгосрочной перспективе они смогут перейти к осуществлению более затратной стратегии инноваций, т.е. инвестировать средства в приобретение новых технологий, разработку новых товаров (стратегия d). В целом, такое поведение поможет предприятиям АПК устранить разрыв (Gap) в достижении основной цели предприятий – загрузку производственных мощностей. Формирование стратегии развития предприятия играет важную роль в адаптации бизнеса к постоянно меняющимся в рыночных условиях внешней и внутренней средам.

В условиях высокого динамизма внешней среды руководители предприятий, предприниматели стали понимать степень важности эффективно спланированной и реализованной стратегии, направленной на достижение целей предприятия. При формировании стратегии предприятия необходим учет факторов, влияющих на выбор эффективной стратегии (рисунок 3).

Внешние факторы

Внутренние факторы

Рисунок 3 – Факторы, влияющие на выбор стратегии

С целью создания благоприятных условий для повышения эффективности развития инвестиционных процессов на предприятиях перерабатывающих отраслей требуется осуществить ряд мер как на законодательном, так и на правительственном уровне. Необходимо снизить налоговую нагрузку на производителей продовольствия, что увеличит инвестиционный потенциал предприятий, принять меры, стимулирующие проведение предприятиями технического перевооружения и внедрение новейших технологий и оборудования. Необходимо разработать эффективные меры, направленные, в том числе, на повышение конкурентоспособности продукции АПК на внутренних и внешних рынках, внедрение новых ресурсосберегающих технологий и эффективных методов хозяйствования, совершенствование кооперации и агропромышленной интеграции, создание интегрированных агропромышленных структур. Главное, чтобы в результате реализации этой стратегии сформировать масштабное конкурентоспособное ядро АПК, обладающее способностью к устойчивому саморазвитию в условиях глобальной экономики [5].

Таким образом, формирование инвестиционной стратегии в условиях неопределенности внешней среды даст возможность предприятиям перерабатывающей отрасли АПК повысить конкурентоспособность продукции, снизить ее себестоимость, расширить ассортимент и прочно закрепиться на мировом рынке, как производителям продукции с ВДС. Четкая и обоснованная инвестиционная стратегия выступает важным инструментом содействия инновациям, модернизации, конкурентоспособности и эффективности развития АПК Казахстана.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» [Электронный ресурс] – 2016.-URL:<http://www.akorda.kz/ru> (Дата обращения: 25.02.2017).
2. Казахстан: В 2017 году основной прирост инвестиций направлялся в сельское хозяйство[Электронный ресурс]. <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 11. 01.2018).
3. Динамика основных показателей социально-экономического развития Восточно-Казахстанской области. Департамент по статистике ВКО [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 25.02.2017).
4. Пострелова, А.В. Принципы и основные этапы разработки инвестиционной стратегии //Молодой ученый - 2014. - № 18.- С. 434–437
5. Панов, К.В., Филатов В.В. Разработка инвестиционной стратегии организации [Электронный ресурс]. – 2016. – URL: [:http://econf.rae.ru/article/7722](http://econf.rae.ru/article/7722) (дата обращения: 25.02.2017).

МРНТИ:338

Ж.А.Абылкасимова , А.И.Әлібаева, К.Т. Нуралина

Государственный университет имени Шакарима города Семей, zhibekmm@mail.ru

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК

DIVERSIFICATION AS A TOOL TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Пищевая промышленность Казахстана направлена на удовлетворение потребности населения в продуктах питания и поэтому имеет стратегическое значение для экономики страны. Пищевая промышленность страны включает около 40 специализированных отраслей и тесно связана со всеми отраслями экономики. Конкурентоспособность предприятий пищевой промышленности во первых: благоприятно влияет на социально-экономический климат в стране, а во вторых: способствует росту экономической эффективности предприятий других, связанных с ней отраслей, в частности аграрной отрасли.

В послании Главы государства народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» отмечалось, что «аграрная политика должна быть направлена на кардинальное увеличение производительности труда и рост экспорта переработанной сельскохозяйственной продукции...Нужно обеспечить переработку сырья и выходить на мировые рынки с высококачественной готовой продукцией. Важно кардинально переориентировать весь агропромышленный комплекс на решение этой задачи» [1].

Мультипликатором развития АПК является сельское хозяйство, в 2017 году объем валовой продукции отрасли увеличился на 2,9% и составил 4,1 трлн. тенге, в том числе: производство продукции животноводства увеличилось на 3,9% (1,8 трлн. тенге), растениеводства – на 2,2% (2,3 трлн. тенге). Производство продуктов питания за данный период выросло на 4,1% и составило 1,5 трлн. тенге. В 2017 году, приток инвестиций в основной капитал сельского хозяйства увеличился на 29,3%, в производство продуктов

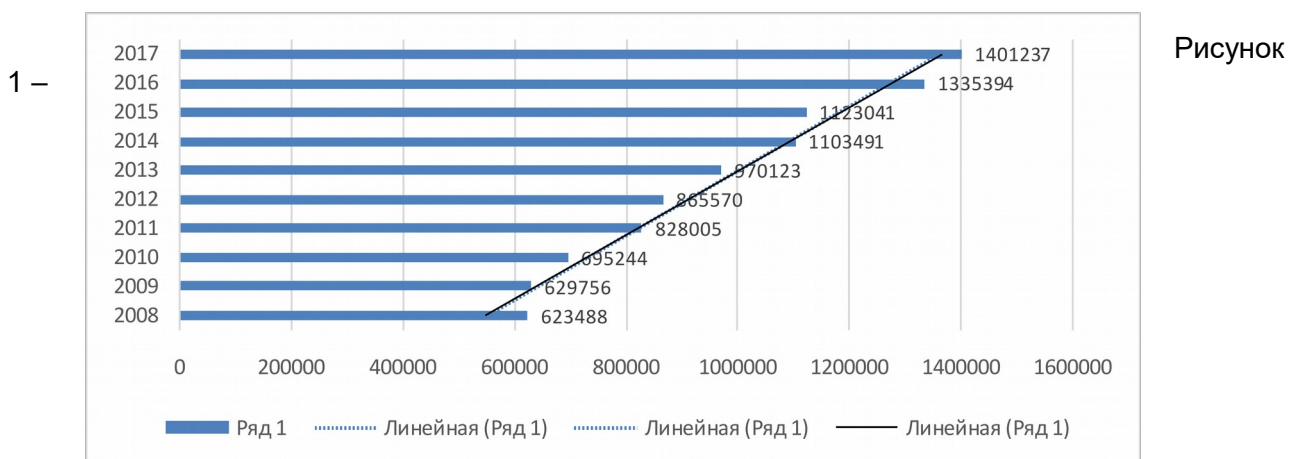
питания – на 32%. На поддержку сельскохозяйственной кооперации в виде льготного кредитования в 2017 году направлено 25,5 млрд. тенге[2].

Пищевая и перерабатывающая промышленность в 2017 году по области представлена 12 отраслями, где функционирует 622 предприятия, из которых 41 являются крупными, 74 средними и 507 мелкими. Из них в молочной отрасли действует 22 предприятия, в мясной – 21, в масложировой – 99, в мукомольной – 47, в хлебобулочной – 318, в крупяной – 11, в макаронной – 8, в кондитерской – 18, в рыбной – 12, в кожевенно-меховой – 6, в отрасли производства полуфабрикатов – 11, прочих – 49. В 2017 году произведено продукции на сумму 127,8 млрд. тенге (в 2016 году - 95,9 млрд. тенге).

Наибольший удельный вес в структуре производства продуктов питания в РК занимают Алматы (13,7%), Южно-Казахстанская область (13,7), Алматинская область (10,2%), Костанайская область (11,1%) и Восточно-Казахстанская область (ВКО) на 5 месте (8,1%) [1].

Самой крупной и многоструктурной отраслью пищевой промышленности является производство продуктов питания. Перерабатывающая промышленность тесно связана с сельскохозяйственным производством как поставщиком сырья. Сложилась устойчивая тенденция роста населения страны с приростом потребления продуктов питания и изменением структуры потребления в сторону более качественных продуктов. Предприятия по производству продуктов питания, в частности мяса и мясной продукции в основном сконцентрированы рядом с центрами потребления (города, крупные поселки). За последние шесть лет производство мяса птицы увеличилось на 67 %, по производству товарного яйца рост составил 78 %, рост поголовья птицы - 87 %. В текущем году ожидается, что общее производство мяса птицы составит 203 тысячи тонн, в том числе птицефабрики произведут 193 тысячи тонн мяса птицы, товарного яйца 6 млрд штук. Производство мяса в Казахстане в 2016 году составило 233 573 тонны, что на 2,3% больше, чем за 2015 год.

Динамика производства продуктов питания в РК за 2008-2016 годы представлена на рисунке 1[3].

Производство продуктов питания за 2008-2017 г.г., млн. тенге

Предприятия пищевой отрасли области в основном специализируются на переработке мясных, рыбных продуктов, производство колбасных изделий, мясных полуфабрикатов, молочных изделий, переработка зерна, круп, производство муки, макаронных изделий, подсолнечного масла, кондитерских изделий, вино-водочных изделий, заготовка натурального меда, лечебных препаратов из меда. Вклад области в республиканский объем производства продуктов питания оценивается в 8,0%. В областном объеме промышленного производства доля отрасли составляет 7,2%. Рост объемов производства с аналогичным периодом 2015 года отмечен в производстве мяса птицы мороженой на 11,9% (на 1 729 тонн), молока обработанного жидкого – на 6,3% (на 896 тонн), изделий колбасных – на 37,6% (на 1 078 тонн), муки мелкого помола из пшеницы – на 42,3% (на 28 097 тонн), крупы и других продуктов. Увеличение объемов производство наблюдается также и по таким видам, как производство продуктов мукомольно-крупяной промышленности – ИФО составил 147,7%, производство растительных масел и жиров –107,4%, производство молочных продуктов – 101,4%. Снижение объемов производства наблюдаются в производстве мяса на 21,1% (на 338 тонн), свежей или охлажденной продукции мяса птицы –

на 9,8% (на 836 тонн), масла растительного – на 3,0% (на 3 166 тонн), а также сливочного масла и хлеба[2].

На сегодняшний день, в рамках Программы по развитию АПК РК на 2013-2020 годы «Агробизнес-2020» в области принимаются следующие меры государственной поддержки: программа субсидирования затрат перерабатывающих предприятий на закуп сельскохозяйственной продукции для производства продуктов ее глубокой переработки, просубсидированы затраты молокоперерабатывающих предприятий на закуп сельскохозяйственной продукции для производства продуктов ее глубокой переработки. В 2016 году из Республиканского бюджета выделены средства в размере 355 920 тыс. тенге, которые были направлены на производство 988 тонн сливочного масла и 146 тонн твердого сыра[4].

Несмотря на господдержку отрасли, анализ деятельности предприятий пищевой промышленности в области, выявил имеющиеся проблемы – это изношенность производственных мощностей, неконкурентоспособное качество выпускаемой продукции; отсутствие поставки качественного сырья и ее глубокой переработки; отсутствие налаженных внешних рынков сбыта, низкая инновационная активность. Кроме того, данная отрасль характеризуется высоким уровнем зависимости от импорта, при наличии незначительных объемов экспортных поставок. Продукты животного и растительного происхождения, готовые продовольственные товары занимает 6,1% всех экспортируемых товаров

В условиях рыночных отношений и глобализации мировой экономики предприятия отрасли должны стремиться к максимальному увеличению эффективности своей предпринимательской деятельности путем повышения конкурентоспособности, производства новых видов продукции, усиления инновационно-инвестиционной активности. Безусловно, одним из наиболее эффективных инструментов достижения выше изложенных целей для предприятий пищевой отрасли в настоящее время является диверсификация. Целью практически всех государственных программ являлось обеспечение устойчивого и сбалансированного роста экономики через диверсификацию и повышение ее конкурентоспособности. В связи с этим были приняты и реализуются Стратегия индустриально-инновационного развития Республики Казахстан, цель которых является достижение устойчивого развития страны путем диверсификации отраслей экономики, способствующей отходу от сырьевой направленности, подготовка условий для перехода в долгосрочном плане к сервисной технологической экономике. Всемирный банк отмечает успешность диверсификации экономик региона Европы и ЦА «Сегодня диверсификация экономики может оказаться гораздо более успешной, чем в годы бума нефтяных цен. Это подразумевает создание новых рабочих мест в торгуемых отраслях, где производятся не связанные с нефтью товары, а также экспорт на новые рынки. При формировании новых экономических подходов важно учесть новые реалии и воспользоваться этими возможностями...» [5].

Развитие диверсификации производства предприятий пищевой промышленности позволит предприятиям отрасли упрочить свое положение в конкурентной борьбе, своевременно отреагировать на изменение экономической конъюнктуры и интегрироваться в рыночное пространство. Экономические выгоды для предприятий отрасли, в частности, в ослаблении воздействия кризисных факторов, таких как усиление конкурентного давления, глобализация экономики, падение прибыльности основного вида бизнеса и т.д. и смягчении их последствий. Преимущества диверсифицированного производства дают возможность предприятию достигать цели, недоступные компаниям, выпускающим однородную продукцию (рис. 2)

Рисунок 2 – Экономические преимущества диверсификации

Однако развитию процесса диверсификации отечественных предприятий пищевой промышленности препятствует комплекс проблем, как общеэкономических, так и обусловленных спецификой функционирования и современного состояния пищевой промышленности и особенностями осуществления данного процесса на конкретных предприятиях. Так, малые предприятия, производящие продукты питания, осуществляют диверсификацию производства путем переработки в основном местного сельскохозяйственного сырья, используя близость к источникам сырья и к потребителям продукции в качестве конкурентного преимущества. Другой тип диверсификации – это диверсификация за счет развития более углубленной переработки, выпуска продукции с более высокой добавленной стоимостью. Диверсификации при этом будет эффективна тогда, когда ее осуществляют более крупные предприятия, обладающие относительно высоким запасом финансовой прочности, а также крупные интегрированные структуры.

Большинство предприятий пищевой отрасли стремятся путем диверсификации, за счет расширения ассортимента продукции повысить во-первых, степень использования производственных мощностей и во-вторых, устойчивость предприятия за счет расширения рыночных возможностей.

Сферой приложения капитала диверсифицированных предприятий пищевой промышленности области являются в основном те отрасли, продукция которых пользуется повседневным спросом (кондитерские изделия, хлеб и хлебобулочные изделия), а также те виды производства, которые связаны с переработкой первичного сырья. Анализ диверсификации на рынке продукции пищевой промышленности области показал, что использование данной стратегии имеет особенности в зависимости от специфики отрасли, размера предприятия и тех целей, которые предприятие ставит перед собой (стратегических, тактических). Выявлено, что многие предприятия путем диверсификации, расширения ассортимента имеют цель повысить степень использования производственных мощностей.

Анализ номенклатуры и ассортимента выпускаемой продукции предприятиями пищевой промышленности области показал, что здесь представлена как первичная переработка сельскохозяйственного сырья (производство муки, крупы, масла растительного, мясных и молочных продуктов), так и продукция глубокой переработки с более высокой долей добавленной стоимости (кондитерские, хлебобулочные, колбасные, молочные, макаронные изделия, безалкогольные напитки). Расширение номенклатуры выпускаемой продукции – одно из направлений связанной диверсификации по многим предприятиям пищевой промышленности области. Многие средние и малые предприятия пищевой промышленности области, используя стратегию диверсификации, обладают явными конкурентными преимуществами: более полное удовлетворение потребностей целевого рынка за счет расширения номенклатуры и ассортимента продукции, близость к источникам сырья и потребителям, возможность гибко реагировать на изменение спроса и покупательских предпочтений. Поэтому такие предприятия отмечаются высокой финансовой устойчивостью, особенно в условиях изменчивой внешней среды, инфляции, неплатежей, низкой платежеспособности населения и др. Это определяет диверсификацию как стратегию их выживания, способ адаптации к изменяющейся рыночной среде, что очень важно в современных условиях их хозяйствования [6].

Таким образом, как показала современная практика, диверсифицированные предприятия пищевой промышленности по сравнению с узкоспециализированными имеет возможность компенсировать спад сбыта на рынке одних товаров его ростом на других. Кроме того, диверсификация позволяет получать синергетический эффект и тем самым, при одинаковых прочих условиях, повышать эффективность производства.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 10 января 2018 г. Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции
2. Анализ основных экономических показателей. Пищевая промышленность Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rfcaratings.kz>.
3. Областной департамент статистики «Казахзерно»
4. Пищевая и перерабатывающая промышленность. [Электронный ресурс].-2017. <http://www.agro.vko.gov.kz> (дата обращения 23.01.2017).
5. Рост экономики Казахстана может достичь 3,3% в 2017 году – Всемирный Банк. интернет-ресурс: <http://www.zakon.kz> Сайт Премьер-Министра РК (Дата обращения 3 дек. 2015 г).
6. Добрянская Н.А., Попович В.В. Диверсификация производства как фактор развития регионального продовольственного рынка // Молодой ученый. – 2013. – № 8. – С. 188-190

МРНТИ: 06.35.31

Б.С. Серекбаева, А.Ж. Зейнуллина

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, uchetiaudit_sgu@mail.ru

ДЕБИТОРЛЫҚ ҚАРЫЗДАР ЕСЕБІ

GETTING BORED OF DEBTOR

Дебиторлық берешек – кәсіпорынға (ұйымға, мекемеге) шаруашылық қарым-қатынас жасаудың нәтижесінде басқа бір заңды немесе жеке тұлғаның берешек болған борышы. Дебиторлық берешек – кейде қаржы тәртібін бұздан, туарды, қаржыны талан-таражға түсіруден, күрделі құрылысқа байланысты қарыздардан т.б. құралады. Дебиторлық берешектердің өсуі кәсіпорынның қаржы жағдайын ауырлатады. Осыған байланысты экономикада қоданылып жүрген есеп айырысу – несие қатынастарының тәртібі. Дебиторлық берешектің өсіп кетпеуін қадағалап отырады. Дебиторлық берешек дер кезінде өндіріліп алынуға тиіс. Егер өндіру мерзімі өтіп кетіп, дебиторлық берешек шығыстан шығарылған жағдайда, бұл мерзімді өткізіп алған адамдар тиісінше жауапқа тартылады. [1]

Өнеркәсіптік-шаруашылық қызметі барысында кәсіпорын өз қызметкерлерін қызмет бабымен іс-сапарға жібереді, дүкендерден кеңсе жабдықтарын сатып алады, почта арқылы жіберілген ақшаларды және басқа да шығындарды төлейді. Бұл шығындардың үнемі банк мекемелері арқылы нақты ақшасыз есеп-айырысу жолымен төленуі мүмкін емес. Сондықтан да жоғарыда аталған және басқа да шығындарды төлеу үшін қызметкерлерге қолма-қол ақша беріледі және олар сол алған ақшасына Аванс тек басшының жарлығымен және нақты қажеттілік жеткен кезде есеп беруге тиісті адамдарға және қызмет бабымен жіберілетін тұлғаларға беріледі. Есеп беруі тиісті адамдарға берілген сомалар оны қуаттайтын құжаттарының негізінде жұмсалады және белгіленген мерзімде бухгалтерияға тапсырады.

Аванс есептерін бухгалтерия тексереді, сонан соң оларды ұйымның басшысы бекітеді. Дұрыс рәсімделмеген аванс есептері және оларға қоса тіркелген құжаттар қайта рәсімдеу үшін есеп беруші адамдарға қайтарылады.

Іс-сапары бойынша жұмсалған шығыстардың есебі. Іс-сапар шығыстары деп кәсіпорын басшысының жарлығы бойынша белгілі бір мерзімге қызмет бабының тапсырмасын орындау үшін қызметкерлердің басқа кәсіпорынға бару үшін алған қаражатын айтады. Іс-сапар шығыстары өтелетін шығыстар қатарына жатады. [2]

Кәсіпорынның шаруашылық, өндірістік қызметі барысында сатып өткізілген өнімдері (тауарлары, жұмыстары, қызметтері) үшін, алынған вексельдер бойынша сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің борыштары және есеп беруге тиісті тұлғалардың өтелмеген

борыштары дебиторлық борыштар болып табылады. Дебиторлық борыштардың құрамында кәсіпорынның төмендегі қарыздары есепке алынады:

- алынуға тиісті борыштар;
- алынған вексельдер;
- кәсіпорынның есеп беруге тиісті тұлғаларының борыштары;
- ағымдағы активтерді сатып алу үшін төленген аванстық төлемдер;
- негізгі шаруашылық серіктестік және оның еншілес серіктестіктері арасындағы операциялар нәтижесінде пайда болған дебиторлық борыштар;
- басқадай дебиторлық борыштар.

Алынуға тиісті шоттар – кәсіпорынның сатып өткізілген өнімдері (тауарлары, жұмыстары, қызметтері) үшін сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден қайтарылып алынуға тиісті борыштары. Бухгалтерлік баланста көрсетілген «Алынуға тиісті борыштар» бабы шот-фактуралармен, ал «Алынған вексельдердің бабы ресми қарыздық міндеттемелермен расталады. Сауда дебиторлық борышы – бұл негізгі қызмет нәтижесінде сатып алған тауарлар, қабылдаған қызметтер және жұмыстар үшін сатып алушылардың сатып өткізуші кәсіпорын алдындағы міндеттемесі. Ал басқадай барлық дебиторлық борыштар саудалық емес дебиторлық борыш болып танылады. Әдетте, төлеу мерзімі ретінде 30 күннен 60 күнге дейінгі уақыт аралығын есептеу қабылданған. Егер борыштың қайтарылуы осы мерзімнен асып кетсе, онда мұндай дебиторлық борыш төлеу мерзімінен кешіктірілген болып есептеледі. [3]

Есептеу принципіне сәйкес кәсіпорынның табысы пайда болған сәттен бастап, дебиторлық борыш та танылады. Дебиторлық борыш, бастапқы пайда болған борыштан күмәнді борыштарға жүргізілген түзету сомасын, бағаны кемітулерді және қайтарылған тауарларды шегеріп тастағаннан кейін бағаланады.

Қортындылай келе, есеп беруге тиісті тұлғалармен есеп айырысу операцияларының қарыздар есебін қарастыра отырып. Қазіргі таңда кәсіпорын әр уақытта өзінің дебиторлық қарыздарының есебін дұрыс жүргізіп, оған қажетті мәліметтер үшін көрсеткіштерді талдап және де уақыт ағымына сәйкес қажетті тексерулерді жүргізуі қажет. Дебиторлық қарыздар есебін осы талаптарға сәйкес жүргізсе, кәсіпорын көптеген шығындар мен зияндардың алдын алып, көптеген жетістіктерге жетуге болады.

Әдебиеттер

1. Ж.С. Толпаков. Бухгалтерлік есеп: оқулық – Қарағанды: Қарағанды полиграфиясы, 2009
2. Радостовец В.К., Радостовец В.В., Шмидт О.Ю. Бухгалтерский учет на предприятии. Алматы: Центраудит – Казахстан, 2011 г.
3. Ғаламтор бойынша іздеу жүйесі <http://www.google.kz/search>

МРНТИ: 06.39.02

С.К. Жумашбекова, Г.Т. Самиева, Б.М. Баядилова

Семей қаласы Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, samal...75@mail.ru

АДАМ КАПИТАЛЫН ДАМУ ТУРАЛЫ ЭКОНОМИКАНЫ ЖАҢҒЫРТУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL AS A BASIS OF MODERNIZATION OF THE ECONOMY

Қазіргі кезде «ұлттың нағыз байлығы – оның адамдары» деген ұғым берік орнығып, елдерді дамытудың шешуші факторы ретінде бұрынғыдай материалдық-техникалық база ғана емес, адами ресурстар танылып отыр. Елбасының «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына жасаған Жолдауында адами капиталды дамыту елдің дамуының жетінші басымдық ретінде анықталады [1].

Адам капиталы... Бұл ұғым бұрын тек жеке адамның бойындағы бай рухани құндылықтармен бағаланып, өлшенді деп түсініп келсек, бүгінде ол елдің жоғары экономикалық көрсеткіші ретінде бағалануда. Яғни, адам капиталы жеке бір адамның ғана емес, мемлекеттің азығына айналды. Ол – адамгершілік қасиеттің ғана емес, оқу-білімнің және кемелдік сананың да тоғысы. Ал бұлар ел экономикасына тиімді бағытталса, сөзсіз

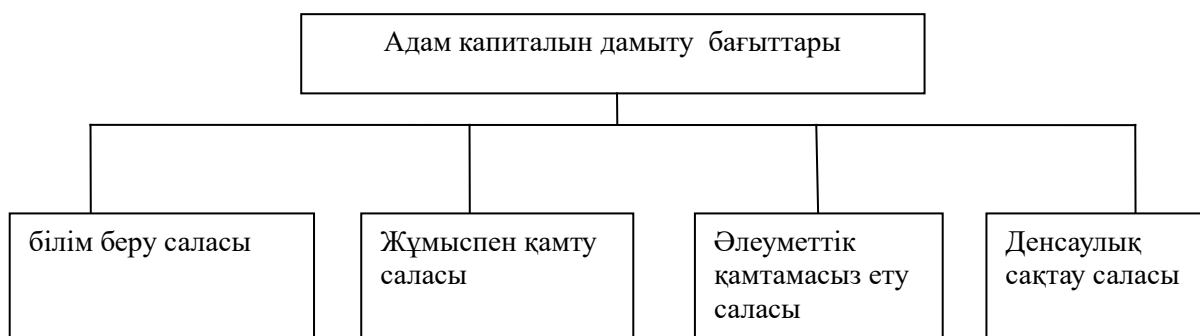
мемлекетті алға сүйрейді. Сол себептен де болар, 2011-2025 жылдар аралығын қамтитын мемлекеттік стратегияда Қазақстанның дамуы адам капиталына инвестиция құюмен тікелей байланысты екені атап айтылады.

Әлемнің ең озық дамыған 30 елінің қатарына енуді мақсат етіп отырған Қазақстан үшін адами капиталды дамытудың жоғары деңгейіне қол жеткізудің маңызы аса зор. Кез келген жетістіктің негізі сияқты, адам капиталы сапасының жоғары деңгейін де жақсы білім мен мықты денсаулық қамтамасыз етеді. Ал бұл екеуінің жоғары өнімділігі осы салаларды дамытуға салынған инвестициялар мен жұмсалған күш-жігерді ақтайтын, әрі заман талабына бейімделген еңбек нарығына тікелей байланысты.

XXI ғасырдың жаһандық он сын-қатеріне Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев тоқталып өткені белгілі. Солардың ішінде, бүгінгі таңда Қазақстан үшін шешілуі өзекті болып тұрған сын-қатерлер қатарында демография, урбанизация, өңірлер бойынша еңбек ресурстарының теңгерімсіздігі және еңбек өнімділігінің теңгерімсіздігі мәселелерін атауға болады. Әлемдегі демографиялық сын-қатерлер кешенінде тұрғындардың қартаю үрдісі белгіленеді. БҰҰ-ның деректері бойынша 2050 жылға 60 жас және одан жоғары жастағы адам саны екі еседен астамға артады. Бұл әлемдегі барлық халықтың 20% -ын құрайды. Бұл жұмыспен қамту және еңбек нарығының құрылымының өзгерістеріне әкеледі. Экономикалық өсу баяулайды.

Бұлардың түпкі негізі білім беруге, білімге сәйкес мамандық игеруге, мамандыққа сәйкес жұмыс табуға және әлеуметтік қорғауға келіп тіреледі[2].

Ғалымдардың тұжырымдауы бойынша адам капиталының төрт саласы: білім беру, денсаулық сақтау, жұмыспен қамту және әлеуметтік қорғаудың лайықты болуы – өмірге қанағаттанудың жоғары деңгейіне жетудің міндетті шарты. Адами дамудың деңгейін айқындайтын өлшем ретінде адамдардың сапалы білімге, сол біліміне сәйкес жұмыс істеуіне, еңбегінің лайықты бағалануына қолжетімділігі, сондай-ақ, білікті медициналық қызметпен пайдалану мүмкіндігі алынған.

Сурет 1 – Адам капиталын дамыту бағыттары

Адам капиталын дамытудың бағыттарын жүзеге асырудың ең басты шаралар қатарында:

- тұрақты өзгерістерге бейімделу қабілетін дамытуға бағытталған барлық жастағы азаматтарды қамтитын өзінің алдыңғы қатарлы білім беру жүйесін жетілдіру;
- онда әркім өз әлеуетін жүзеге асыра алатындай жұмыспен қамтудың сапалы жүйесі мен әділетті әлеуметтік қамсыздандыру жүйесімен тиімді еңбек нарығын қалыптастыру;
- аурудың алдын алу шараларын қамтамасыз етуге, қоғамдық денсаулықты басқаруға және дені сау ұлтты қалыптастыруға бағытталған бірінші деңгейлі денсаулық сақтау жүйесін дамыту;
- металлургия, мұнай және газ химиясы, ауыл шаруашылығы, биотехнология және IT-технологиялар саласындағы қолданбалы зерттеулерге басымдықпен қоса ғылымды дамыту және өндірістегі жаңа әзірлемелерді тиімді енгізу;
- "Рухани жаңғыру" бағдарламасының шеңберінде мәдениет пен идеологияны дамыту арқылы ұлттың әлеуетін арттыру.

Бұл шараларды жүзеге асыру сапалы адами капиталды қалыптастыруға бағытталатын болады, бұл өз кезегінде елдің тиімді жаңғыруына ықпал етеді.

Қазақстанда соңғы жылдардағы адам дамуының индексі базасында негізгі көрсеткіштердің өсуі байқалды. Егер Қазақстан 2007 жылы 177 ел ішінде (73 орын) адами әлеуетті дамытудың орташа деңгейімен елдер қатарына енсе, онда 2016 жылы Адам

құқықтары жөніндегі БҰҰ-ның адам дамуы туралы баяндамасына сәйкес, Қазақстан 188 ел ішінде адами әлеуетті дамытудың жоғары деңгейімен 56 орынға дейін көтерілді. Айта кету керек, қазақстандық білім жылдан жылға әлемдік нарықта бәсекелестікке қабілетті болып табылады және халықаралық рейтингте өзінің позициясын нығайтуда.

Адам әлеуетін тиімді іске асыру деңгейін анықтау үшін жеткен мүмкіншіліктерді үш негізгі көрсеткіштердің (өмір сүру ұзақтығы, сауаттылық деңгейі, жан басына шаққандағы ЖІӨ) шекті мәндерімен салыстыру қажет. Адами капиталдың даму көрсеткіштерінің ең жоғары мәндері дамыған елдерде қол жеткізілген. Мысалы, Жапонияда өмір сүру ұзақтығы 82 жыл, Швеция мен Швейцарияда – 80, Канада, Франция, Норвегия, Израильде – 79 жыл, Германия, Испания – 78 жыл, Финляндия, Ұлыбритания, АҚШ – 77 жыл. Ең төменгі көрсеткіш – 37 жыл Замбия, Сьерра-Леоне елдеріне тән [3].

Қазақстанда халықтың сауаттылығы деңгейі, білімге қол жетерлігі, гендерлік теңдік бойынша көрсеткіштер жоғары болуымен қатар, өмір сүру ұзақтығы да 2011 жылғы 68 жастан 2017 жылы 72,9 жасқа артты.

Адам капиталын және жоғары технологияларды дамыту инновациялық экономика мен постиндустриалды қоғамға көшуді жүзеге асыру бойынша нақты шаралар болып табылады. Қазақстан жаһандық бәсекелестікке қабілеттілікті арттыру және тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту үшін ғылым мен технологияны дамытуға, пайдалануға мүмкіндік беретін зор мүмкіндіктерге ие.

Біздің ең танымал бәсекелестік артықшылықтары бар. Оларды экономикалық жағынан қарқындалу үшін қолдануға болады. Экономикалық дамудың орнықтылығы үшін. Жалпыға ортақ деңгейдегі игіліктерді дамыту.

Әдебиеттер

1. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» – ҚР Президентінің 2018 жылғы 10 қаңтардағы Жолдауы
2. «Қазақстан – 2050» стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты – ҚР Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Жолдауы
3. Аким Жанузак Меңдешулы, Развитие человеческого капитала Казахстана// Bulletin de l'Académie Internationale CONCORDE, 2014, № 3

МРНТИ: 06.73.07

Г.М. Шакаримова, Г.Д. Нурмадиева, А.С.Токсеитова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, Gulnaranurdau@mail.ru

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

THE MAIN DIRECTIONS OF THE MONETARY POLICY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

В ежегодном Послании Президента Назарбаева Н.А. к народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31.01.2017г. основной задачей в развитии экономики является восстановление стимулирующей роли денежно-кредитной политики и привлечение частных инвестиций.

Начиная с 20 августа 2015 года, Национальный Банк Казахстана реализует денежно-кредитную политику в режиме инфляционного таргетирования и плавающего обменного курса.

Инфляционное таргетирование представляет собой особый режим денежно-кредитной политики, ориентированный на установление и достижение целевого показателя инфляции в среднесрочной перспективе.

Особенностью этого режима денежно-кредитной политики является четкое определение целей и приоритетов денежно-кредитной политики, что способствует формированию благоприятных ожиданий населения и рынка и повышает их доверие к Центральному банку и финансовой системе страны в целом.

На сегодняшний день, перед Национальным Банком Казахстана поставлена цель – обеспечение стабильности цен, которая подразумевает такой уровень цен, при котором экономические субъекты не учитывают колебания цен при принятии экономических решений. Сохранение низкого уровня инфляции позволит поддержать покупательную способность населения, будет способствовать росту инвестиционных вложений в производство и улучшению благосостояния населения.

Гибкость принципов инфляционного таргетирования способствует к устойчивости к внешним шокам реализующих данный подход экономик, позволяя достичь конечных целей денежно-кредитной политики. Внедрение данного режима денежно-кредитной политики позволит в будущем получить положительный эффект, выражающийся в замедлении динамики потребительских цен.

Впервые, в 1989 году в Новой Зеландии была обоснована необходимость перехода к более гибкому подходу таргетирования инфляции, при которой большее внимание уделялось параметрам обменного курса. Это послужило фактором, обусловившим возможность применения данного режима денежно-кредитной политики в развивающихся странах. Именно в этих странах с недостаточно развитым финансовым сектором большая роль отводится валютному каналу трансмиссионного механизма денежно-кредитной политики.

На практике во многих странах, таргетирующих инфляцию, Центральные банки сохраняют свое присутствие на внутреннем валютном рынке и после внедрения данного режима денежно-кредитной политики. Выступая в качестве основного действенного инструмента денежно-кредитной политики процентные ставки могут быть задействованы и для регулирования курсовых колебаний. Но только при условии, что подобные действия не вступают в конфликт с целевым ориентиром по инфляции (Венгрии, Турции, Южной Кореи, Перу, Бразилии, Таиланде и на Филиппинах).

По мнению специалистов МВФ полностью отказаться от участия в процессе курсообразования в рамках реализации политики таргетирования инфляции могут позволить себе только страны с наиболее развитой экономикой в целом (такие как например, Великобритания, Канада, Чили, Израиль, Япония, Мексика, Австралия, Норвегия, Польша, Швеция и Чехия).

Целевой ориентир на 2018 год и среднесрочную перспективу:

В рамках реализации среднесрочной стратегии денежно-кредитной политики Национальный Банк с 2018 года начинает поэтапное снижение целевых ориентиров по инфляции. Постепенность снижения ориентиров продиктована необходимостью поддержания восстановительных процессов в экономике.

В качестве целевого параметра инфляции Национальный Банк использует годовой показатель индекса потребительских цен. В рамках анализа мер денежно-кредитной политики могут использоваться и другие расчётные показатели инфляции, в том числе среднегодовой и базовый индексы потребительских цен.

Целевые ориентиры инфляции устанавливаются на следующем уровне:

- 5-7% на конец 2018 года;
- 4-6% на конец 2019 года;
- ниже, но близко к 4% на конец 2020 года и последующие годы.

Переход на следующий уровень целевого коридора в период 2018-2020 годов не будет ступенчатым. Национальный Банк будет стремиться обеспечивать понижающую траекторию инфляции в пределах непрерывного коридора.

Национальный Банк отмечает возможность реализации внешних и внутренних рисков, способных воспрепятствовать достижению целевых показателей по инфляции.

Во-первых, несмотря на то, что со стороны бюджетной политики риски остаются минимальными (в 2018 году планируется снизить объём поступлений в бюджет из Национального фонда, отказавшись от целевых трансфертов и снизив размер гарантированного трансферта), существует неопределённость относительно консолидации бюджета и достижения запланированного уровня дефицита, что создает риски пересмотра бюджетных параметров и роста вливаний в экономику.

Во-вторых, возможна реализация рисков удорожания цен, связанных с конъюнктурой отдельных товарных рынков. Существующая структура продовольственных рынков

подвержена влиянию шоков предложения из-за неразвитой конкурентной среды, слабой рыночной инфраструктуры, мелкотоварности сельскохозяйственного производства.

Перечисленные риски, в случае их реализации, могут существенно снизить эффективность денежно-кредитной политики, и, как следствие, привести к отклонению уровня инфляции от установленного целевого коридора.

Кроме того, возможное изменение условий торговли и соответствующее ухудшение состояния платёжного баланса может способствовать повышению волатильности курса тенге. Реализация такого риска может привести к усилению девальвационных и инфляционных ожиданий и росту инфляции, что потребует ужесточения денежно-кредитной политики.

Национальный Банк будет проводить оценку рисков для инфляции и отслеживать динамику внешних и внутренних факторов при принятии решений по денежно-кредитной политике. При этом Национальный Банк не будет реагировать на краткосрочные отклонения инфляции от целевого параметра в случае реализации шоков со стороны предложения и шоков, носящих временный характер. При значительном и продолжительном отклонении фактической инфляции от прогнозной траектории и рисках для инфляционных ожиданий независимо от природы оказывающего влияние шока Национальный Банк будет принимать решения по изменению параметров денежно-кредитной политики.

В 2018 году Национальный Банк продолжает проведение денежно-кредитной политики в соответствии с основными принципами инфляционного таргетирования. Режим инфляционного таргетирования позволяет эффективно понизить инфляцию и поддерживать её на уровне, подразумевающем ценовую стабильность, что наилучшим образом способствует экономическому росту в долгосрочной перспективе.

Национальным Банком в настоящее время продолжена реализация процентной политики, которая направлена на регулирование объёмов ликвидности и ставок на денежном рынке. Ключевым элементом процентной политики остаётся установление уровня базовой ставки и её коридора. Решения по уровню базовой ставки будут приниматься на основе анализа макроэкономических показателей и исходя из соответствия фактической и прогнозной инфляции целевым показателям. В расчёт будут также приниматься ситуация в экономике и тенденции на внешних и внутренних рынках.

Базовая ставка в реальном выражении, под которой понимается уровень базовой ставки за минусом прогнозируемого значения инфляции на 12-ти месячном горизонте, будет поддерживаться на уровне не выше 4%, соответствуя долгосрочным потенциальным темпам экономического роста. «Опережающая» (forward-looking – впередсмотрящая) стратегия денежно-кредитной политики способствует формированию у субъектов рынка рациональных ожиданий касательно дальнейшей динамики процентных ставок.

Важным является эффективное функционирование трансмиссионного механизма. По мере восстановления экономики, оздоровления банковского сектора, устранения дисбалансов на рынке, дедолларизации экономики, а также развития финансового рынка импульс воздействия инструментов денежно-кредитной политики на инфляцию будет углубляться. В свою очередь, Национальный Банк продолжит работу по совершенствованию каналов трансмиссионного механизма, прежде всего, в области повышения эффективности инструментов денежно-кредитной политики.

В 2018 году будет завершена, начатая в 2017 году, работа по повышению результативности механизма минимальных резервных требований в части, как структуры резервных обязательств и активов, так и уровня нормативов. Будет установлен новый уровень нормативов, который позволит эффективно изымать избыточную ликвидность в банковском секторе, не вызывая дополнительных рисков для финансовой стабильности.

В качестве операций постоянного доступа Национальный Банк сохранит текущий набор инструментов, который включает операции прямого и обратного РЕПО на Казахстанской фондовой бирже, депозиты банков второго уровня в Национальном Банке. В качестве операций открытого рынка планируется использование аукциона нот Национального Банка, депозитного аукциона, аукциона по покупке ценных бумаг с обратной продажей (кредитный аукцион) и аукциона по продаже ценных бумаг с обратной покупкой (аукцион прямого репо).

На текущий момент возможности рынка по абсорбированию имеющихся объёмов свободной ликвидности без рисков повышения темпов инфляции, а также без рисков для стабильности на валютном рынке ограничены. Недостаточная капитализация банков второго

уровня, низкое качество действующих и ограниченность в привлечении новых заемщиков создают затруднения для просачивания существующего избытка тенге на денежном рынке в реальный сектор экономики.

В этой связи Национальный Банк продолжит политику по связыванию структурного профицита ликвидности, что требует дальнейшего переноса акцентов при её стерилизации на инструменты денежно-кредитной политики с более длинными сроками в рамках проведения операций открытого рынка. В этой связи Национальный Банк продолжит выпуск краткосрочных нот со срочностью 91, 182 и 364 дня, которые будут способствовать также формированию сегмента кривой доходности на горизонте до 1 года.

Неотъемлемой составляющей инфляционного таргетирования является режим плавающего обменного курса. Национальный Банк будет неукоснительно следовать данному режиму. Плавающий обменный курс, являясь абсорбентом, прежде всего, внешних шоков, уравнивает платёжный баланс, способствуют достижению внешнего равновесия, тем самым позволяя центральному банку сконцентрироваться на достижении внутреннего равновесия (стабильности цен).

Долгосрочный тренд обменного курса будет определяться действием фундаментальных факторов. При этом значительные и дестабилизирующие краткосрочные колебания обменного курса, не имеющие под собой фундаментальной основы, будут сглаживаться интервенциями Национального Банка.

В 2018 году в координации с Министерством финансов Республики Казахстан будет продолжена работа по созданию условий для формирования адекватной кривой доходности. Бенчмарк по процентным ставкам будет способствовать оживлению фондового рынка, что будет положительно отражаться на росте кредитной активности в Казахстане.

В случае необходимости Национальным Банком будут продолжены операции по покупке и продаже государственных ценных бумаг на вторичном рынке.

Стабилизация инфляционных ожиданий населения является одним из условий для успешности мер денежно-кредитной политики по достижению стабильности цен. Сохранение инфляционных ожиданий субъектов экономики на низком и стабильном уровне минимизируют влияние шоков предложения и позволяет механизму ценообразования функционировать более эффективно. В этой связи Национальный Банк будет уделять внимание мерам по оценке ожиданий населения, предприятий и банков второго уровня.

Для повышения эффективности в управлении рыночными ожиданиями Национальный Банк продолжит использовать инструменты коммуникационной политики, одного из стратегически важных элементов инфляционного таргетирования. Будет продолжено активное освещение информации по основным макроэкономическим показателям, по решениям по денежно-кредитной политике, разъяснение факторов и причин, лежащих в основе динамики макроэкономических показателей и принятия решений.

Таким образом, в 2018 году Национальный Банк Казахстана продолжит работу по совершенствованию системы анализа и прогнозирования. В краткосрочном блоке планируется внедрить новые подходы к прогнозированию макроэкономических переменных, в среднесрочном блоке будет проведена рекалибровка параметров квартальной прогностической модели, а также расширяться охват моделью других секторов экономики.

Литература

1. Послание Президента Назарбаева Н.А. к народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31.01.2017г.
 2. Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года, Астана, 2014 г.
 3. Юдаева К. О возможностях, целях и механизмах денежно-кредитной политики в текущей ситуации // Вопросы экономики. 2014. – № 9. – С. 4-12.
 4. Зубарев А.В., Киюцевская А. М. и Трунин П. В. Условия и результаты применения режима инфляционного таргетирования//Вопросы экономики. 2015. – С.100-103
 5. Картаев Ф.С., Филиппов А.П. и Хазанов А.А. Инфляционное таргетирование//Журнал Новой экономической ассоциации. Москва, 2016 г. – С. 107-129
- FTAMP: 06.77.61

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

FEATURES OF THE LABOR MARKET IN MODERN KAZAKHSTAN

Әлеуметтік сала мәселелерінің бірі – еңбек нарығын жетілдіру, жұмыссыздықты азайту күн тәртібінде әрдайым өзекті болып қала береді. Мемлекеттің әр түрлі бағыттағы саясаты, бағдарламалары экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шеше отырып, еңбек ресурстарын дамыту, жұмыс күшіне сұранысты көбейту, әлеуметтік қолдау шараларымен бірге қызметкерлердің күш-жігерін жандандыру, халықтың тұрмыс деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Экономикалық өсудің нақты факторы және ұлттық байлықтың ерекше буыны болып табылатын адам капиталын дамыту мен қалыптастыру ерекше маңызға ие. Экономикалық жетістіктерге жетуде, ғылым мен инновацияның дамуында жетекші рөл атқаратын адам факторы – әлем қауымдастығының инвестициялық тартымды ресурс көзі ретінде қалыптасып келе жатқандығын баса айтқан жөн.

Өткен жылғы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында «Жаңа технологиялардың енгізілуіне байланысты дәстүрлі салаларда еңбек ресурстары босап қалатын болады. Сонымен бірге, жаңа индустрия құрып, дамыту жұмыспен қамтудың және азаматтардың нақты табысын өсірудің қосымша мүмкіндігі болуға тиіс» – деп жұмыспен қамту мәселелерін ерекше атап өткен [1].

Жалпы тұрғындардың жұмысбастылық, жұмыссыздық пен еңбек ресурстарының ұтқырлық мәселелері әрқашан қоғам өмірінде ерекше орын алған. Ол жаһандық экономиканың дағдарыстан кейінгі қалпына келтірудің қазіргі кезеңінде ерекше өзектілікке ие болып отыр. Білім және инновациялық экономикаға өтумен байланысты экономикалық өсудің, адамдардың тұрмыс жағдайын, өмір сүру сапасын жоғарылатудың басты факторы ретінде адам факторы маңызды сипатқа ие болды. Білім, кәсіпқойлық, интеллекттің негізінде адами ресурстар жаңа стратегиялық міндеттерді табысты жүзеге асырудың маңызды алғышартын құрайды. Тұрғындардың жұмысбастылық саласында және қазақстандық еңбек нарығында көптеген дамыған және дамушы елдермен салыстырғанда жаһандық экономиканың дағдарысты жағдайында тұрақты жағдай қалыптасты [2]. Соңғы жылдардан бастап статистикалық мәліметтер бойынша елде экономикалық белсенді тұрғындар санының, жұмысбастылықтың ұлғаюы мен жұмыссыздық деңгейінің қысқаруы орын алды (Кесте 1).

Кестеден көріп отырғандай, экономикалық белсенді халықтың (2012 жылы – 8981,9 мың адамнан 2017 жылы – 8976,8 мың адамды құраған, яғни абсолютті кему 5,1 мың адам болған) және жұмыспен қамтылғандардың санының өсуінде (2012 жылы – 8507,1 мың адамнан 2017 жылы – 8538,9 мың адамды құраған, яғни абсолютті өсу 31,8 мың адам болған) жұмыссыздардың саны (2012 жылы – 474,8 мың адамнан 2017 жылы – 442,3 мың адамға төмендеген, яғни 32,5 мың адамға) төмендеген. Жұмыссыздықтың деңгейі 2017 жылды 2012 жылмен салыстырғанда 0,4%-ға (атаған жылдары олардың көлемі сәйкесінше 4,9%-ды және 5,3%-ды құраған) төмендеген [3].

Кесте 1. – Еңбек нарығының негізгі индикаторлары

Көрсеткіштер	2012ж.	2013ж.	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.
Экономикалық белсенді халық, мың. адам	8981,9	9041,3	8962,0	8887,6	8998,8	8976,8
Жұмыспен қамтылған халық, мың. адам	8507,1	8570,6	8510,1	8433,3	8553,4	8538,9
Жұмыспен қамтылу деңгейі, %	94,7	94,8	94,9	95,0	95,0	95,1
Жұмыссыз халық, мың. адам	474,8	470,7	451,9	454,2	445,5	442,3
Жұмыссыздық деңгейі, %	5,3	5,2	5,0	5,1	5,0	4,9

Осылайша, 2017 жылы ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметтері бойынша елде экономикалық белсенді халықтың кемуі, жұмыспен қамтылудың жоғарылауы, жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі байқалады.

Қазақстанда еңбек нарығының дамуының негізгі үрдістерінің бірі 1999 жылдан кейін жұмыссыздықтың тұрақты төмендеуі байқалды, 1999 жылы 13,5%-дан, 2007 жылы 7,3% дейін және 2013 жылы 5,3%. Ішкі еңбек нарығының тұрақсыздық және теңгерімсіздігінің бірқатар себептері бар: халықты хабардар етудің жетілмеген жүйесі, басқарылмайтын ішкі көші-қоны, еңбек ресурстарының төмен сапасы. Жұмыс берушілердің жұмыскерлердің біліктілігін арттыру және қайта даярлаудағы әлсіз қызығушылығы байқалады.

Алайда, халықты жұмыспен қамту және жұмыссыздықтың төмен деңгейі көрсеткіштері әлеуметтік-экономикалық саласында күрделі және қарама-қайшы шешілмеген міндеттерді жеткіліксіз толық көрсетеді. Халықты жұмыспен қамтудың ұлғаюы тұрақсыздық, экономика секторлары мен экономикалық қызмет түрлері бойынша халықты жұмыспен қамтуды бөлу ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылудың жоғарылаған үлесі көрсетеді (1/3 жоғары жұмыспен қамтылғандар еңбек өнімділігінің төмен жағдайында) бұл тұтас және аймақ экономикасында еңбек өнімділігі деңгейін төмендетеді.

Халықты жұмыспен қамту мәселесі экономикалық өсу және макроэкономикалық реформалар нәтижесі ретінде ғана емес, экономиканың даму деңгейі мен халықтың әлеуметтік жағдайын айқындайтын негізгі өндіріс факторларын пайдалану тиімділігінің сапасы ретінде қаралады.

Қазақстан өзінің халықты жұмыспен қамтуды қолдау және қамтамасыз ету бойынша саясатында жоспарлы-директивтік әдістен социалистік экономикада пайдаланылатын осы процесті реттеу және қолдау артықшылықты нарықтық механизмге дейін жолды өтті. Алайда, экономикалық дағдарыс және одан кейінгі жағдай, кәсіпорындардың дәрменсіздігі және тарату, қызметкерлерді қысқарту халықты жұмыспен қамтуды қолдау және мемлекеттік реттеу әдістерін пайдалану қажеттілігіне әкелді.

Дағдарыс кезеңінде азаматтарды жұмыссыздықтан қорғау мақсатында мемлекет «аман қалу стратегиясы» деп шартты түрде сипаттауға стратегияны қолданылды. Стратегияның негізі кезеңі «Жол картасы» бағдарламасын іске асыру (әлеуметтік жұмыс орындарын құру, мамандарды қайта оқыту және қайта даярлау, жастар тәжірибесін ұйымдастыру және т.б.), сондай-ақ бар жұмыс орындарын сақтау, шетелдік кадрларды қазақстандыққа ауыстыру, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеуді ұлғайту және т.б. бойынша мемлекеттік белсенді шараларды қабылдау болды.

Қазіргі халықты жұмыспен қамтудың жай-күйі мынадай негізгі белгілермен сипатталады:

– жұмыспен қамтуды институционалдық-құқықтық қамтамасыз етудің жеткіліксіз даму деңгейі еңбек нарығында жанжалдарды сақтауға әкеледі;

– тиімсіз жұмыспен қамтудың басым болуы зиянды кәсіпорындарда жұмыс күшінің жоғары шоғырлануы, жұмыс уақытының кең көлемде пайдаланылмау, төмен еңбек өнімділігі, жоғары технологиялық және ғылыми сыйымды қызмет түрлерінде жалпы қызметкерлер санындағы жұмыспен қамтылғандар үлесінің төмендеуімен көрінеді;

– макроэкономикалық өзгерістерге сай еңбек ресурстарының тиімді жұмыс істейтін нарықтық тетігінің болмауы;

– жоғары білікті кадрлармен қызметкерлердің кәсіби деңгейі мен табыс арасындағы нақты байланыстың болмауынан мамандарды жоғалту, олардың ағыны қазақстанда бейресми жұмыспен қамту, шетелге кетуі;

– білікті жұмыс күшінің сұраныс пен ұсыныс арасындағы алшақтықтың артуы;

– бар жұмыс орындарының сапалық сипатының нашарлауы және жаңа жұмыс орнының құрылуы баяу

– қолайсыз еңбек жағдайларында жарақаттанудың ұлғаюы және жұмыс орындары үлесіндегі кәсіби аурулар санының өсуі;

– халықтың жекелеген әлеуметтік-демографиялық топтарын жұмысқа орналастыру проблемаларының асқынуы: жастар, мүгедектер, әйелдер, жұмыстан босатылған әскери қызметшілер және т. б.

Қазақстан тәуелсіздігінің жылдары жұмыспен қамту саласында елеулі өзгерістер орын алды. Елде жүргізілген әлеуметтік-экономикалық қайта құру барысында қарқынды дамушы еңбек нарығы құрылды. Мәселен, халықтың экономикалық тұрғыдан белсенділік деңгейі

1991 жылы – 68,6%-дан 2013 жылы – 71,9%-ға дейін өсті. Экономикалық белсенді халықтың саны 7,7 млн.-нан 9 млн. адамға, жұмыспен қамтылған халық - 7,7 млн.-нан 8,5 млн. адамға өсті. Жоғары экономика өсу қарқыны және тұрақты жұмыс орындарын құру жұмыссыздық деңгейін төмендету ықпал етті.

Жұмыспен қамту саласында келесідей шараларды жетілдіре түсу қажет болады:

- □несиелеу мүмкіндіктерін барынша кеңейту;
- шағын және орта бизнестің дамуын қолдау;
- даярлау және қайта даярлау курстарын ұйымдастыру;
- жұмыссыздарға кеңес беру қызметінің сапасын арттыру.

Жұмыспен қамтудың белсенді саясатын жүргізу Қазақстан Республикасының Үкімет қызметінің негізгі әлеуметтік басымдықтарының бірі болып табылады. Сондықтан, жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету – халықты әлеуметтік қорғаудың негізі бола отырып, адам ресурстары әлеуетін дамыту және бәсекеге қабілетті экономиканы қалыптастырудың негізі болады.

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. Қазақстан халқына Жолдауы //Егемен Қазақстан. – 2017. – 31 қаңтар
2. Калтаева С.А. Қазақстан Республикасындағы еңбек нарығының қазіргі жағдайы // Молодой ученый. – 2018. – № 5.1. – С. 46-49
2. <http://stat.gov.kz>

МРНТИ: 06.71.57

А.С. Койчубаев, А.А. Койчубаева, М.К. Толымгожинова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, koichubayev_as@mail.ru

ИННОВАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

INNOVATIVE OPPORTUNITIES FOR DEVELOPMENT OF A TOURISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

В последние десятилетия сфера путешествий и туризма стала драйвером экономического роста, согласно официальным данным Всемирного Экономического Форума (TheTravel&TourismCompetitivenessReport 2017) более 10% мирового ВВП и каждое десятое рабочее место на планете создается именно в сфере туризма [17]. По данным Всемирного совета по путешествиям и туризму (WTTC) в сфере туризма работает более 292 млн. человек [19]. Индустрия туризма дает уникальные возможности развивающимся странам для роста их национального дохода, а мультипликативный эффект затрагивает такие смежные отрасли как инвестиции, строительство, торговля, сельское хозяйство и пр. В Республике Казахстан созданы институциональные условия для развития туристской отрасли, приняты и реализуются программные документы (Стратегия Казахстан – 2050, 100 конкретных шагов Нации и др.), туризм определен приоритетной отраслью в рамках Государственной программы «Модернизация экономики 3.0».

Вопросы и проблемы развития индустрии туризма являются предметом конструктивных дискуссий на международном уровне. Такие авторитетные платформы как Всемирный экономический форум, Всемирный совет по путешествиям и туризму, Всемирная туристская организация (ЮНВТО, ВТООН) и др. генерируют идеи способствующие устойчивому развитию и инклюзивному росту туристской отрасли. Туризм призван решить многие социальные проблемы развивающихся стран.

В трудах зарубежных ученых было найдено большое количество новых методик и рекомендаций по развитию индустрии туризма на основе инновационной логистики, обоснована роль логистики и маркетинга в сфере туризма [7, 9, 11, 12, 14, 15]. В основу исследования легли лучшие практики и результаты научных исследований таких ученых как Бухалис Д., Гунн С., Кочадзе Т., Лейпер Н., Пейдж С., Портер М., Саняунтана К., Смирнов И. и др. Анализ научных трудов данных ученых позволит изучить зарубежный опыт в решении проблем индустрии туризма на основе применения методов инновационной логистики.

Вместе с тем существует опыт и российской школы, где были изучены научные труды таких авторов как Бойко И.В., Большаков А.С., Гвозденко А.А., Левкин Г.Г., Леськив С.Я., Новиков Д.Т., Одинцова Т.Н., Петриченко Ю.В., Пилявский В.П., Рожкова Н.В., Скоробогатова Т.Н., Теренина И.В., Уваров С.А., и др. Вклад этих ученых позволяет развивать методику и прикладные аспекты развития туризма на основе решений логистики.

В Республике Казахстан туризм признан приоритетной отраслью, имеющийся туристско-рекреационный потенциал не раскрыт в полной мере. Тема развития туризма является предметом исследований ведущих научных центров, среди наиболее известных ученых можно отметить труды Актымбаевой Б.И., Салимбаковой Д.И., Смыковой М.Р., Титкова А.А., Усеновой Д.М.. Вместе с тем обзор научных публикаций показал, что в Казахстане все же очень слабо исследуются возможности применения методов инновационной логистики для обеспечения условий устойчивого развития и инклюзивного роста индустрии туризма.

Несмотря на высокую степень актуальности и необходимости развития туристской отрасли в Казахстане остаются нерешенными причины, сдерживающие устойчивое развитие и инклюзивный рост отрасли, как это отмечено в Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года:

1) недостаточное развитие инженерной, транспортной и социальной инфраструктуры в местах туризма, труднодоступность туристских объектов, невысокий уровень сервиса в местах отдыха туристов, недостаточное количество и качество сервиса объектов придорожной инфраструктуры;

2) нехватка квалифицированных кадров в сфере туризма, в том числе академический характер образования, некоторая оторванность образовательных программ от требований рынка труда, потребностей производства, ожиданий работодателей и т.д.;

3) визовые и миграционные формальности;

4) недостаточный уровень координации заинтересованных государственных органов для реализации комплексного подхода в развитии туристской отрасли, включая культурное и спортивное направление;

5) слабый маркетинг и брендинг;

6) низкая инвестиционная привлекательность [2].

Туристской отрасли Казахстана необходимы структурные изменения и подходы, основанные на глобальных трендах адаптированных для условий нашей страны [1]. Подобные исследования позволят решить концептуальные и прикладные проблемы развития туризма на основе эффективных логистических решений в отрасли, маркетингово-информационного сопровождения индустрии, подготовки кадров, способных создавать конкуренцию в туристском бизнесе.

За годы независимости Республика Казахстан сформировала положительный страновой имидж. Казахстан стал одной из ведущих стран в международной политике, этому свидетельствует членство во многих международных организациях и инициативах. Уникальное геополитическое положение Казахстана дает огромный потенциал развития международного туризма. Находясь между Европой и Азией, рядом с такими соседними странами как Россия и Китай, Казахстан может занять позицию лидера среди стран Центральной Азии в сфере туризма. Пожалуй наиболее актуальным трендом современного туризма является обеспечение безопасности, в данном направлении Казахстан может позиционироваться как страна с высоким уровнем безопасности для туристов. Наличие обширных территорий (9 место по площади в мире), делает возможным благоустройство туристско-рекреационного потенциала нашей страны привлекая все больше и больше туристов из зарубежных стран и развитию внутреннего туризма. Вместе с тем столь большая территория страны не дает дургих вариантов как развитию логистики туризма, именно поэтому данноеисследование позволяет найти точки роста туристской отрасли.

Новизна и эффективность применения методов инновационной логистики и маркетинга к преодолению барьеров развития туристской отрасли заключается в системном и комплексном воздействии на проблемы отрасли, которые на нашли решения по сегодняшний день. Именно методы инновационной логистики [3] позволят консолидировать отрасль и построить модель управления индустрией туризма, поскольку исследование затронуло такие важные составляющие как институциональный уровень

(реализация государственных программ отрасли), подготовка конкурентоспособных кадров отрасли, разработка информационной составляющей процессов, ведущих к эффективному государственному администрированию отрасли и индустрии туризма. Интеграция логистического управления и туристско-рекреационного потенциала даст существенный рост отрасли, улучшит систему сервисного обслуживания, позволит повысить туристический поток и пр.

Согласно данным Отчета ВЭФ по путешествиям и туризму (2017) Казахстан занимает 81 место в мире. При этом такие страны как Испания, Франция, Германия, Япония, Великобритания возглавляют список стран с высоким индексом конкурентоспособности стран мира в секторе путешествий и туризма (ТТСИ). На территории Евразии Казахстан занял 4 место по индексу ТТСИ после России (43 место в мировом индексе), Грузии (70 место) и Азербайджана (71 место). При этом по таким суб-индексам как безопасность и охрана, здоровье и гигиена (6 место в мировом рейтинге), цена услуг (8 место в мировом рейтинге) были получены высокие оценки со стороны зарубежных экспертов [17]. Точками роста для повышения рейтинга конкурентоспособности туризма Казахстана являются такие суб-индексы как развитие бизнес среды в сфере туризма и путешествий, человеческие ресурсы и рынок труда, готовность к информационно-коммуникационным технологиям. Учитывая эти слабые места, данное исследование позволяет сконцентрироваться на ключевых показателях устойчивого развития и инклюзивного роста туристской отрасли.

Как было описано выше туризм, является самой динамичной отраслью, где создается большое количество рабочих мест, создаются и развиваются смежные отрасли (строительство, развитие дорожной инфраструктуры, транспорт и связь, торговля и пр.). Индустрия туризма дает существенный экономический рост, как на региональном уровне, так и страновом, и играет значительную роль в формировании ВВП. К сожалению, в Республике Казахстан доля туризма в ВВП составляет около 0,9% [6] при этом в таких странах как США, ОАЭ, Великобритания и др. доля туризма в ВВП превышает 10%.

Учитывая потенциал и перспективность индустрии туризма, следует отметить социальный и экономический эффект:

- 1) создание новых рабочих мест в индустрии туризма, где будет трудиться молодёжь и сельское население;
- 2) поступление налогов;
- 3) приток инвестиций с возможностью быстрой окупаемости;
- 4) строительство новой инфраструктуры (гостиницы, дороги, сети питания и пр.) а, следовательно, развитие территорий;
- 5) сохранение и приумножение культурного наследия и природного достояния;
- 6) мультипликативный эффект для экономики и социальной сферы.

Идея статьи уникальна для науки и практики, ведь зачастую проекты по развитию туризма охватывают макро- и микроуровень [4, 5]. Т.е. развивается либо институциональный аспект благодаря государственным программам развития отрасли, либо это микроуровень, где исследуются резервы развития предприятий индустрии туризма, однако не всегда консолидируются вертикальные и горизонтальные связи в отрасли, на что может дать эффективное решение инновационная логистика. Поскольку логистическая система представляет собой совокупность действий участников логистической цепи (предприятий, транспортных, торговых организаций, магазинов, и пр.), то именно она даст ощутимые результаты в достижении устойчивого развития и инклюзивного роста отрасли туризма.

Учитывая столь высокую практическую значимость исследования и коммерциализация указанных направлений даст мультипликативный эффект в науке и образовании, индустрии туризма и государственном администрировании отрасли, как это следует из модели Г.Ицковица «Тройная спираль» - взаимодействие государства, науки и бизнеса [10]. Будут получены решения научного и прикладного характера, применимые для условий Республики Казахстан.

Литература

1. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2023 года (2017) [Электронный ресурс]. : постановление Правительства Респ. Казахстан от

от 30 июня 2017 года № 406. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000406/info> (Дата обращения: 04.09.2017) – загл. с экрана.

2. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» (2017) [Электронный ресурс]. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. Режим доступа:

http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-31-yanvarya-2017-g (Дата обращения: 11.08.2017) - загл. с экрана.

3. Новиков Д.Т., Кричмарь М.Ю. Инновационная логистика в туризме (Ресурсы, Информация, Снабжение, Конкуренция. 3, 2006)

4. Павлова, Э.Н. Дестинация как концепт развития региональной системы непрерывного профессионального туристского образования: дис. ... д-ра пед. наук / Э. Н. Павлова. – М., 2009. – 618 с.

5. Рожкова Н.В. Развитие туристских услуг с использованием инновационной логистики :на примере туристских фирм города Рязани : дис. ... канд. эк. наук / Н.В. Рожкова. – Рязанский гос.ун-т им. С.А. Есенина, 2007. – 162 с.

6. Туризм Казахстана 2011-2015 [Текст] / Агентство Респ. Казахстан по статистике. – Астана, 2016. – 83 с.

7. A practical guide to tourism destination management. – Madrid: WTO, 2007. – P. 1

8. Buhalis D. (1998) Strategic use of information technology in the tourism industry. *Tourism Management* 19, 409–421.)

9. Buhalis, D. Marketing the Competitive Destination of the Future / D. Buhalis // *Tourism Management*. – 2000. – № 21(1).

10. Etzkowitz, H. & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation, from national systems and “mode 2” to a triple helix of university–industry–government relations. *Research Policy*, 29, 109-123

11. Gunn, C. (2002) *Tourism Planning*, 4th edn. Routledge, London

12. Kochadze T. (2013). The role of logistics in the market for transportation and tourist services machines, technologies, materials. ISSN 1313-0226. ISSUE 4/2013. http://stumejournals.com/mtm/Archive/2013/4/ZA%20PECHAT/15_Prof.%20%20Dr.%20%20Kochadze%20T.pdf

13. Leiper, N. *Tourism Management*. 3d ed. / N. Leiper/ – Sidney: Pearson Education Australia, 2004. – 326 p.

14. Page, S.J. (1999) *Transport and Tourism*. Addison Wesley Longman, Harlow, UK

15. Sanyanunthana K., Benabdelhafid. (2016). A The Value Added Tourism Logistics Industry of Thailand *Journal of Tourism & Hospitality* 2016, 4:5 <http://dx.doi.org/10.4172/2167-0269.1000187>

16. Stipanovic, Christian and Rudan, Elena, The New Strategic Orientation in Innovating Hospitality Logistics System (September 1, 2014). *Tourism & Hospitality Management*, Vol. 20, No. 2, 2014. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2538600>

17. World Economic Forum. *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017*. Geneva. 371p.

18. WTTC/Oxford Economics 2012 *The Economic Advantages of Travel & Tourism*. November 2012

19. WTTC/Oxford Economics 2017 *Travel & Tourism Economic Impact Research Methodology* March 2017. 35p.

МРНТИ: 06.73.45

К.Е. Хасенова, И.С. Журтыбаева, Г.А. Курманбекова

Государственный университет имени Шакакрима города Семей, klarita_khasenova@mail.ru

ҚР ЭКОНОМИКАҒА ҚАРЖЫЛЫҚ ПИРАДАМИДАЛАРДЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ

IMPACT OF THE FINANCIAL PIRATES OF ECONOMY OF RK AND THEIR PRECAUTIONS

Қаржылық пирамида (экономикалық көзқарас бойынша) – табыс табу мақсатында арнайы құрылған жаңа қатысушыларды тартудың схемасы болып табылады.

Басқа сөзбен айтқанда пирамидаға кірген адам алдында келген адамды табыспен қамтамасыз етеді.

Көптеген пирамидалар өздерінің қызметтерін инвестициялық компаниялар, қаржы компанияларымен, қайырымдылық қорлардың атын жабылу арқылы қызметтерін атқарып жатады.

Адамзат тарихындағы еңірі қаржылық пирамиданы (ғасырпирамидасы) 1960 жылы америкалық Бернард Мэдофф ұйымдастырды. Оның 40 жылдық қаржылық іс-әрекетінен 3 миллион адам зардап шекті және 50 миллиард доллар қаржы үшті-күйлі жоқ болып кетті.

Қазіргі таңда қаржылық пирамидаға көптеген елдерде тыйым салынған. Мысалы Біріккен Араб Эмираты мен Қытай елінде қаржылық пирамиданы құрғаны үшін ату жазасына кесіледі.

Қоғамда саяси және экономикалық қолайлы жағдай қалыптасқан сәттерде қаржылық пирамидалар құрыла бастайды.

Осындай алаяқтық схемалардың пайда болуына маңызды алғышарттар болып келесілер табылады:

- Инфляцияның төмен деңгейі;
- Мемлекетте нарықтық экономика қағидалары жүзеге асуы керек;
- Елде бағалы қағаздардың еркін айналымы болуы керек;
- Аталған құрылымдардың қалыптасуы мен іске асырылуына құқықтық реттеудің нашарлығы, тиісті нормалардың болмауы;
- Тұрғындардың көпшілігінің кіріс деңгейінің өсуі;
- Азаматтарда бос қаражаттар пайда болады, осы аталған қаржыны олар әртүрлі қаржы құрылымдарына салғысы келеді;
- Тұрғындардың қаржылық сауаттылығының төмендігі, сонымен қатар ақпараттық қолдаудың аздығы.

Осы аталған алғышарттар алғыр, пысық адамдардың мемлекеттің заңын бұзу арқылы, қаржы пирамидасын қалыптастыруға итермелейді.

Қаржы пирамидаларын құрудың мақсаты, көп салымшыларды жинау арқылы, ұйымдастырушылардың мейлінше көп пайда табу болып табылады. Кей уақыттарда осы қаржы пирамидасына алғашқылардың бірі болып қаржысын салған салымшыларда пайда көріп жатады. Себебі олар өздерінің салған ақшасын, өзінен кейін келген салымшының есебінен өндіріп алып жатады.

Қаржылық пирамидаға салынған салым ешуақытта, ешқашанда инвестицияланбайды.

Басқа сөзбен айтқанда пирамидаға кірген адам, өз ақшасын басқа жаңа салымшыны тарту арқылы ғана ала алады. Сондықтанда салымшылар үшін осы схемаға мейлінше көп жаңа адамдарды тарту тиімді болып табылады. Тек қане осы тізбек жалғанған кезде ғана қандайда бір пайда таба алады.

Сондықтанда пирамидалар тез арада танымалдылыққа ие болады және таратылым дәрежесі жоғары болады.

Қазіргі уақытта қаржылық пирамидалар ішкі мазмұнын сақтай отырып, сыртқы түрлері өзгеру үстінде. Бұрынғы пирамидаларда адамдардан ақшаларын жалған жоба мен түсініксіз қорларға құю ұсынылса, бүгінгі күні халықты гүл өсіру, жалған зауыттар және кен орындарын дамыту, және т.б. псевдоматериалдық құндылықтарды жасауға шақырады. Гүл өсіру қулығын талдай кетейік. Алдымен адамдарға «гүл өсіретін компания» тұсаукесер жасайды. Компанияны ұйымдастырушылар ғалымдардың көптеген аурулардан құлан таза жазылып кетуге көмектесетін бірегей гүл тұқымын жасап шыққанын хабарлайды. Сонымен қатар, мұндай гүлдер біріншіден, өте аз, екіншіден, аса қымбат екенін айтады. Тұсаукесерге қатысушыларға осындай гүлді үй жағдайында өсіріп, үлкен пайдаға кенелуге болатынын айта кетеді. Ол үшін әрбір адам фирмадан \$500-ға гүл тұқымының бір данасын сатып алуы керек

және оны үш ай өсіріп алып келсе, фирма одан \$1000-ға сатып алады. Сөйтіп, басында шамалы адамдар гүлді өсіріп алып келеді де, әрбір гүлге \$1000 ақша алады. Ғажайып гүл туралы ақпарат лезде қалаға тарап кетеді де, гүлдің тұқымын \$500-дан сатып алушылардың ұзын кезегі фирма кеңсесінің алдында пайда болады. Әрине, фирма ең басында гүл өсіріп алып келген адамдарға өз ақшаларынан немесе кейінірек келіп гүл тұқымын сатып алғандар есебінен төлегені түсінікті. Ал гүл тұқымын жаңадан сатып алушылардың соңғы легі азая бастаған кезде фирма кассасына жиналған ақшамен қоса ұйымдастырушылар да жоғалып кетеді [1].

Ерте ме, кеш пе кез-келген өаржы пирамидаларының салымшылары азая бастайды сол кезде салымшылардың ақшасын қайтару мүмкін болмайды. Шығаратын қорытынды біреу ғана – пирамида құлайды.

Сондықтан да күмәнді салым салу арқылы көп қаржыға кенелуге болмайды. Қаржылық пирамиданың қаржылық жағдайының қай дәрежеде екенін және қашан құлайтындығын анықтау мүмкін емес. Яғни өаржы пирамидасына салынған ақшаны жоғалту тәуекелділігі өте жоғары болып табылады.

Түйін Қаржы табудың пирамидалық тәсілі – бұрыннан дәлелденген алдамшы жүйе. Мұндай компаниялар белгілі бір жоспарын орындаған кезде көкке ұшқандай ұшты-күйлі жоқ болып кетеді. Сан соғып, жер сипап қалатын баяғы қараша халық. Әлемдегі ең мықты деген инвестициялық компанияның өзі жылына 30 пайыз сыйақы беруі мүмкін. Ал қаржы пирамидасының уәде ететін үстемесі айына – 20 пайыз. Мұндай «батпан құйрық» болған емес, болмайды да. Егер ақшаңыз соншалықты асып-тасып жатса, нарықта аты белгілі, қаржы жүргізуге құқы бар инвестициялық компанияларға немесе екінші деңгейлі банктерге салыңыз.

Қаржылық пирамида туралы ой, олардың қалай жұмыс істейтіндігін біліп алмай тұрып, толық болмайтын еді.

№1. Кезең: пирамиданың қалыптасуы (бірінші деңгей)

Ұйымдастырушылар пирамидаға 4 қатысушының енуіне үгіттейді. Осы кезде ұйымдастырушылар осы салымшылардан алғашқы кіріс жарнасы ретінде 100\$ алады, және әрбір әкелінген жаңа салымшы үшін 25\$ төлейміз деп уәде етеді.

Бірінші кезеңде ұйымдастырушылардың табысы $100 \times 4 = 400\$$ құрайды. Ал шығыстары 0\$.

№2. Кезең. Пирамиданың екінші деңгейінің құрылуы

Екінші кезеңдегі табысы: $4 \times 4 \times 100 = 1\ 600\$$

Құрылғаннан бергі жалпы табысы: $400 + 1\ 600 = 2\ 000\$$

Шығыстары: $4 \times 4 \times 25 = 400\$$

Ұйымдастырушылардың таза табысы: $2\ 000 - 400 = 1\ 600\$$

№3. Кезең. Үшінші кезеңнің құрылуы

Үшінші кезең табыстары: $16 \times 4 \times 100 = 6\ 400\$$

Құрылғаннан бергі жалпы табысы: $6\ 400 + 2\ 000 = 8\ 400\$$

Шығыстары: $16 \times 4 \times 25 = 2\ 000\$$

Ұйымдастырушылардың таза табысы: $8\ 400 - 2\ 000 = 6\ 400\$$ [2]

Қаржы жинаудың бұндай схемасы ұзақ уақыт жалғаса беруі мүмкін. Ұйымдастырушылар үшін мейлінше көп салымшы болса, соғұрлым ұйымдастырушылардың алатын табысы да көп болады.

Бірақ, пирамидадаға схема тез қарқынмен дамыған сайын, қаржы пирамидасының құлауы да тез болады. Бұлай болуының себебі салатын салымшылардың саны да тез аяқталады.

Бүгінгі күні түрлі қаржы ұйымдары алуан түрлі қызметтерді ұсынады - өмірді сақтандыру, жеңіл шарттармен баспана сатып алу, бизнеске үлестік қатысу және т.б. Біздің қаржылық сауатымыздың жеткіліксіздігі, экономика негіздері мен қор нарығында ақшаны инвестициялау механизмдерін түсінбейтіндігіміз осындай ұйымдардың пайда болуы үшін жақсы негіз болып отыр.

Қаржы пирамидасына ақша салудың тартымды шарттарының бірі – аз уақытта жоғары кіріс төлеуге уәде беру болып табылады. Қаржы пирамидасының принципі бойынша алаяқтық жасау үшін қаржы құралы ретінде «бағалы қағаздар», сондай-ақ, заем (ақша тарту), сенімгерлік, сақтандыру келісімшарттары қолданылады.

Сирек жағдайларда пирамида ұйымын құрушылар алынған ақшаларды, шынымен де, негізгі құралдарға, бағалы қағаздарға және т.б. инвестициялайды. Бірақ сол кезде де салынған ақшалардың негізгі бөлігі салмақты инвестиция үшін пайдаланылмайды. Өйткені, уәде етілген жоғары кірістерді төлеу қажет.

Реттелмейтін ұйымдарға ақша салуда оларды түгелдей жоғалту тәуекелі жоғары болады. Өйткені, оған қатысушылар арасындағы өзара қарым-қатынас өзара сенімнен құрылады, ақшаны беру және шоғырлап жинау әрекеттерін қатысушылардың өздері жүзеге асырады.

Қаржы пирамидалары түрлі салада жұмыс істеуі, түрлі ұйымдық құрылымда болуы мүмкін және жаңа қатысушылар тартудың көптеген әдістерін пайдаланады. Бірақ сізді қаржы пирамидасының негізгі белгілері: ұйым қызметі түрінің бағыты, оның жарғысының, мемлекеттік тіркеуінің жоқтығы, ұйымның қаржылық жағдайы туралы қандай да болса ақпараттың болмауы, салымның сақталуына кепілдіктің жоқтығы алаңдату керек. Сонымен қатар, салынған қаржыдан түсетін кіріс қарыз алу нарығындағы орташа деңгейден негізсіз жоғары болады деп уәде етілетіндігіне сақтықпен қарау керек. Әрбір тартылған жаңа қатысушы үшін бонустар төлеу, міндетті кіру жарнасы, бұқаралық ақпарат құралдары мен интернеттегі агрессивті жарнама, компанияның түрлі бағдарламаларына қатысушыларға қымбат тұратын сыйлықтар табыс ететін компаниялардың ойын-сауық жарнамалық шоу-таныстырылымдарын ұйымдастыру, кіріскөздерінің, қаржы айналымдарының, бизнес процестерінің ашық емес құрылымдары жән.б. маңызды дәлел болып табылады.

Егер өз ақшаңызды сеніп тапсырғыңыз келген ұйымда жоғарыда айтылған белгілердің ең болмағанда бірнешеуі болса, онда бұл сізді қаржылық пирамидаға тартуға әрекеттеспей, жоқ па, ойланған жөн.

Алданған салымшыға айналмас үшін қарапайым қырағылықты сақтап, өз ақшаңызды күмәнді компанияларға сеніп бермеу керек. Біріншіден, компанияның абырой-беделімен жете танысып, ол ұсынатын ақпараттың дұрыстығын тексеру керек. Табысты жобалар туралы дабыра, ашық жарнамалар, салымшылар ақшасын инвестициялаусыз басына қатысты ұғынықты түсіндірмелердің болмауы, сонымен қатар аса құпиялылық – сізді қаржылық пирамидаға тартудың белгілері. Екіншіден, инвестицияның кепілдендірілген кірістілігі туралы уәделерге сеніу қажет емес. Алаяқтар адам психологиясын жақсы біледі. Олар жылдық 20, 50 және 100 пайыз кіріс болатындығына оп-оңай уәде береді. Бірақ осындай кірістілік болғанда бүкіл инвестицияланатын қаржыларды жоғалту қаупі жоғары болатындығын ескертпейді. Егер сізге ұсынатын кірістілік қазіргі уақытта банк салымдары бойынша қолданыстағы пайыздардың кірістілігінен (жылдық 13 пайыз, ұлттық валютада) асып кетсе, онда мұндай ұйым күмәнді көрінеді. Тұрақты кірістілігі бар заңды құралдардың (банк салымдары мен облигациялар) аз екендігін қаперде ұстаңыз. Үшіншіден, жаңа салымшыларды тарту үшін жомарт сыйақылар беру – сіздің алдыңызда қаржы пирамидасы тұрғандығының нақты белгісі. Төртіншіден, заем келісімшарты бойынша қаржы тартатын компанияларға сенбеген жөн.

Қаржы пирамидаларының тұрғындардан ақша тартуға лицензиялары жоқ. Ең көп тараған келісімшарт – халықтан ақша тартатын заем келісім шарты. Бірақ мұндай ұйым «судан құрғақ» шығудың барлық мүмкіндіктерін қарастыру үшін түрлі айқынсыздықтармен және ескертпелермен заем туралы келісім шарт жасайды [3].

Литература

1. <http://www.zakon.kz/4859860-ostorozhno-finansovaja-piramida.html>
2. <http://www.provest.com/2014/09/finansovaya-piramida.html>
3. <https://vse-dengy.ru/interesnoe-o-dengax-2/interesnye-facts/samye-masshtabnye-finansovye-piramidy-v-mire.html>

ФТАХР: 06.73.45

К.Е. Хасенова, Г.Д. Нурмадиева, А.С. Токсеитова

Государственный университет имени Шакакрима города Семей, klarita_khassenova@mail.ru

**БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫНДАҒЫ КӘСІБИ ҚАТЫСУШЫЛАР ЖӘНЕ
ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ ИНВЕСТОРЛАР ҚЫЗМЕТІНІҢ ТАЛДАУ**

**ANALYSIS OF THE PROFESSIONAL PARTICIPANTS AND INSTITUTIONAL INVESTORS
ACTIVITIES IN THE SECURITIES MARKET**

2018 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар қызметті жүзеге асыруға 82 лицензия қолданыста. Сонымен қатар. «Бағалы қағаздар рыногы туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес «Бағалы қағаздар бірыңғай тіркеушісі» АҚ пен «Бағалы қағаздар орталық депозитарийі» АҚ қызметін лицензиясыз жүзеге асырады.

Кесте 1 – Бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушылары, бірлік [1]

	01.01.2017	01.04.2017	01.07.2017	01.10.2017	01.01.2018
Барлық брокерлер-дилерлер, оның ішінде:	46	46	46	45	45
Банктер	23	23	23	23	23
Оның ішінде I санатты	19	19	19	19	19
Банктік емес ұйымдар	23	23	23	22	22
Оның ішінде I санатты	23	23	23	22	22
Кастодиандар	10	10	10	10	10
Инвестициялық портфельді басқарушылар	23	22	22	21	21
Трансфер-агенттер	2	2	2	2	2
Бағалы қазғаздармен саудасаттықты ұйымдастырушы	1	1	1	1	1
БҚН қаржы құралдарымен мәмілелер бойынша клирингтік қызмет	1	1	1	1	1
Бағалы қағаздардың бірыңғай тіркеушісі	1	1	1	1	1
Бағалы қағаздардың орталық депозитарийі	1	1	1	1	1
Жиынтығы	85	84	84	82	82

2017 жылғы төртінші тоқсанда жалпы бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың жиынтық қаржылық көрсеткіштерінің кеңейту байқалады. Атап айтқанда, 2017 жылғы қазан-желтоқсан аралығында бағалы қағаздар нарығына кәсіби қатысушылардың портфелінде бағалы қағаздардың кемуіне байланысты жиынтық активтер 8.25%-ға артты, 185,032 млрд. тенге болды.

Сонымен қатар, міндеттемелер 12.37%-ға артты және 72.251 млрд. теңгені құрады. Жалпы капитал 5.62%-ға артып, 112,781 млрд. Теңгені құрады, бұл бағалы қағаздар нарығында брокерлік және дилерлік қызметті жүзеге асыратын ұйымдардың жарғылық капиталын ұлғайту есебінен болды.

2017 жылдың төртінші тоқсанында «Зим Капитал» АҚ 10миллиард теңге мөлшерінде қосымша эмиссиясын жүзеге асырды, бұл бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушыларының жиынтық капиталының өсуіне, сондай-ақ тартылған қаражат есебінен активтер көлемінің ұлғаюына әсер етті.

Кесте 2 – Бағалы қағаздар нарығында институционалды инвесторлар және кәсіби қатысушылар, млн. тенге [1]

	01.10.2017	01.01.2018	Өзгеру, %-бен
Жиынтық активтер, оның ішінде:	169,759	185,032	8,25

Брокерлер-дилерлер	1,046	12,369	91,54%
ИПБ	167,747	171,723	2.32%
тіркеуші	966	940	-2.77%
Міндеттер,оның ішінде:	63,312	72,251	12.37%
Брокерлер-дилерлер	120	935	85.17%
ИПБ	63,145	71,274	11.41%
тіркеуші	47	42	-11.90%
Капитал, оның ішінде:	106.447	112.781	5.62%
Брокерлер-дилерлер	926	11.434	91.90%
ИПБ	104.602	100.449	-4.13%
Тіркеуші	919	898	-2.34%
Жарғылық капитал, оның ішінде:	97.991	108.341	9.55%
Брокерлер-дилерлер	846	11.196	92.44%
ИПБ	95.562	95.562	0.00%
тіркеуші	1.583	1.583	0.00%

Зейнетақы активтері бағалы қағаздарға инвестицияланған активтерінің абсолюттік міндегі жалпы сомасы 7 119 375 млн. теңгеге тең болады. Бұл ретте зейнетақы бағалы қағаздарға инвестицияланған активтерінің 50.52%-ын Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағалы қағаздары алады, 32.02%-ын – Қазақстан Республикасы эмитенттерінің мемлекеттік емес бағалы қағаздары алады, бұл тиісінше 3 597 035 млн. теңгеге және 2 279 756 млн. теңгеге баламалы болады. Бағалы қағаздар инвестицияланған екінші деңгейдегі банутердің (бұдан әрі – ЕДБ) активтері 4 802 494 млн. теңге болды. Бағалы қағаздар нарығында инвестицияланған ЕДБ активтерінің жалпы сомасының 70%-дан астамы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағалы қағаздарына салынған инвестициялар, 10%-дан астамы Қазақстан Республикасы эмитенттерінің мемлекеттік емес бағалы қағаздарына салынған инвестициялар құрады, бұл тиісінше, 3 468 310 млн. теңгеге және 489 457 млн. теңгеге тең болады. Бағалы қағаздар инвестицияланған сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының активтері 477 877 млн. теңге болды. Бұл ретте , бағалы қағаздар нарығында инвестицияланған сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдары активтерінің 33.47%-ы Қазақстан Республикасының мемлекеттік бағалы қағаздарына, 42.76%-дан астамы Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес бағалы қағаздарына инвестицияланды, бұл, абсолюттік мәнінде, тиісінше, 159 956 млн. теңгеге және 204 341 млн. теңгеге тең болады.

Инвестициялық қорлардың және бағалы қағаздар нарығында кәсіби қатысушылардың (бұдан әрі -БҚНҚ) бағалы қағаздарға инвестицияланған активтері тиісінше 374 942 млн. теңге және 143 951 млн. теңге болды. Бұл ретте инвестициялық қорлардың бағалы қағаздар нарығында инвестицияланған активтерінің басым бөлігін шетел эмитенттерінің мемлекеттік емес бағалы қағаздарына инвестициялар құрады – 88.56% немесе 328 703 млн. теңге. БҚНҚ бағалы қағаздар нарығында инвестицияланған активтерінің құрылымында Қазақстан Республикасы эмитенттерінің мемлекеттік емес бағалы қағаздарына инвестициялар басым болды – 81.45%, бұл 117 250 млн, теңгеге барабар. 2017 жылғы төртінші тоқсанда мемлекеттік емес бағалы қағаздардың қолданыстағы шығарылымдарының жалпы саны 0.7%-ға азайып, 2018 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша 1 647 бірлік болды.

Кесте 3 – Қазақстан Республикасы эмитенттерінің акциялары , облигациялар мен пайларды шығаруы, бірлік [1]

	2017 жылғы 1 тоқсан	2017 жылғы 2 тоқсан	2017 жылғы 3 тоқсан	2017 жылғы 4 тоқсан
Акциялардың қолданыстағы шығарылымдарының саны	1 282	1254	1241	1217
Облигациялардың қолданыстағы шығарылымдарының саны	388	388	394	402
Пайлардың қолданыстағы шығарылымдарының саны	27	29	23	28
Жиынтығы:	1 697	1 671	1 658	1 647

2017 жылғы 01 қазан – 2017 жылғы 31 желтоқсан аралығында кезеңде мемлекеттік емес бағалы қағаздардың 25 шығарылымы тіркелген. Бұл жағдайда, акциялар мен облигациялар шығару қаржы, өндіру, құрылыс, білім беру, және денсаулық сақтау саласында маманданған компаниялар арқылы жүзеге асырылады.

Алайда, осы жылдың тоқсанында, 2 жабық және 4 интервал инвестициялық қорлар тіркелген.

Кесте 4 – Қазақстан Республикасы эмитенттерінің бағалы қағаздардың қолданыстағы шығарылымдарының саны, бірлік [1]

	2017 жылғы 1 тоқсан	2017 жылғы 2 тоқсан	2017 жылғы 3 тоқсан	2017 жылғы 4 тоқсан
Акциялардың қолданыстағы шығарылымдарының саны	7	6	6	2
Облигациялардың қолданыстағы шығарылымдарының саны	3	10	11	16
Пайлардың қолданыстағы шығарылымдарының саны	9	2	1	6
Жиынтығы:	19	18	18	24

2018 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша облигациялардың қолданыстағы шығарылымдарының барлық саны 11,5 триллион теңге номинал сомамен 402 болды.

Кесте 5 – Акциялар мен облигациялар шығарылымдарының күшін жою. Облигациялар мен пайлардың шығарылымдарын өтеу, бірлік [1]

	2017 жылғы 1 тоқсан	2017 жылғы 2 тоқсан	2017 жылғы 3 тоқсан	2017 жылғы 4 тоқсан
Акциялардың күші жойылған шығарылымдардың саны	62	34	19	26
Облигациялардың күші жойылған шығарылымдардың саны	3	3	0	6
Облигациялардың өтелген шығарылымдарының саны	5	7	5	3
Пайлардың өтелген шығарылымдарының саны	2	0	7	1

Акциялардың, облигациялардың күші жойылған шығарылымдарының, облигациялар мен пайлардың өтелген шығарылымдарының тізбесі 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасының бағалы қағаздар нарығының ағымдағы жай-күйінің Қосымшасында ұсынылған.

5- кесте. Қазақстан Республикасының аумағын айналыстағы мемлекеттік бағалы қағаздар

«Бағалы қағаздар рыногы туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 1-бабының 62 тармақшасына сәйкес Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі және жергілікті атқарушы органдар эмиссияланған бағалы қағаздар мемлекеттік бағалы қағаздар болып танылады.

2018 жылғы 01 қаңтардағы ұлттық номинирленген айналыстағы мемлекеттік бағалы қағаздардың көлемі 9 680 197 млн. теңге болды.

Кесте 6 – Ұлттық номинирленген айналыстағы мемлекеттік бағалы қағаздардың көлемі, млн. теңге [1]

	01.04.2017	01.07.2017	01.10.2017	01.01.2018
Айналыстағы барлығы, оның	7 576 946	8 581 107	8 391 085	9 680 197

ішінде				
Ұлттық Банктің ноттары	3 198 057	3 090 620	2 842 137	3 957 073
Қаржы министрлігінің бағалы қағаздары	4 339 996	5 416 604	5 436 338	5 598 088
Жергілікті атқару органдарының бағалы қағаздары	38 893	73 882	112 610	125 036

Қазақстандағы қор нарығы жай-күйінің негізгі индикатор «Қазақстан қор биржасы» АҚ (бұдан әрі -KASE) - қор биржасы ұсынған ұйымдастырылған нарық болып табылады.

Кесте 7 – KASE сауда-саттығына жіберілген бағалы қағаздар, бірлік [2]

	Шығарылымдар саны	Эмитенттер саны
“Акциялар” секторы:	120	103
“Борыштық бағалы қағаздар” секторы:	257	62
“Инвестициялық қорлардың бағалы қағаздар” секторы:	6	5
“Депозитарлық қолхаттар” секторы:	0	0
“Халықаралық қаржы ұйымдарының бағалы қағаздары” секторы:	8	2
“Мемлекеттік бағалы қағаздар” секторы:	234	18
“Туынды бағалы қағаздар” секторы:	0	0
“Коммерциялық бағалы қағаздар” секторы:	5	4
“Исламдық бағалы қағаздар” секторы:	0	0
Жиынтығы:	630	194

2018 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша KASE ресми тізіміне енгізілген корпоративтік акциялар мен облигациялар шығарылымдарының саны тиісінше 120 (19.05%) және 257(40.79%) шығарылым болды. Бұл ретте мемлекеттік бағалы қағаздардың үлесіне 37.14% немесе 234 шығарылым келеді (Қосымша А).

2017 жылдың төртінші тоқсанында мемлекеттік емес бағалы қағаздармен мәмілелер көлемі өткен тоқсанмен салыстырғанда негізінен репо операциялары көлемінің ұлғаюы есебінен 3 есе өсті.

Негізгі рыноктағы көлемнің айтарлықтай өсуі Қазақстан Республикасының банк секторының қаржылық арттыру бағдарламасының жүзеге асырылуына байланысты болды, онда екінші деңгейдегі банктер KASE-ге реттелген облигацияларды орналастыру арқылы 620 млрд. Теңге тартты.

Кесте 8 – KASE-дегі мемлекеттік бағалы қағаздармен мәмілелердің көлемдері, кезең үшін млн. теңге [2]

	2017 жылғы 1 тоқсан	2017 жылғы 2 тоқсан	2017 жылғы 3 тоқсан	2017 жылғы 4 тоқсан
Мәмілелер көлемі, оның ішінде:	15 613 441	12 148 861	5 167 291	35 894 344
Бастапқы орналастырулар	36 513	0	3 180	334 499
Қайталама айналыс	45 224	140 139	7 862	54 246
"репо" мәмілелері	15 531 704	12 008 722	5 156 249	35 505 599

Ұйымдастырылған нарықтағы мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша биржалық операциялардың көлемі 2017 жылдың төртінші тоқсанында өткен тоқсанмен салыстырғанда 2.84% азайды.

Кесте 9 – Корпоративтік эмитенттердің бағалы қағаздары бойынша KASE капиталдандырудың өзгерту динамикасы [2]

Ресми тізім секторы	01.01.2017	01.04.2017	01.07.2017	01.10.2017	01.01.2018
"Акциялар"	14 271 471	14 714 462	14 566 810	16 598 000	17 121 490

секторы					
"Борыштық бағала қағаздар" секторы	8 260 741	7 737 953	7 533 621	8 759 400	8 886 165

KASE ресми тізіміне енгізілген акцияларды капиталдандыру 2017 жылғы 01 шілдедегі көрсеткішпен салыстырғанда 2018 жылғы 01 қаңтардағы жағдай бойынша 3.01%-ға ұлғайды, бұл ретте осыған ұқсас кезеңде облигациялар нарығын капиталдандыру 1.61%-ға ұлғайды.

KASE индексі, осы жылдың 01 қаңтардағы 2162,7 тармақты құрады және осы жылдың басына қарағанда индекс 5.54%-ға дейін 2017 жылдың төртінші тоқсаны бойынша өсті.

KASE индексінің өкілдік тізімі қазіргі уақытта АҚ «Банк ЦентрКредит» KAZ Minerals PLC АҚ, «Қазақстан Халық жинақ банкі» АҚ, «Кселл» АҚ «KEGOC» «Қазақтелеком» АҚ «ҚазТрансОйл» АҚ және «Барлау Өндіру» «ҚазМұнайГаз» АҚ акцияларын қамтиды.

2018 жылғы 1 қаңтардағы акциялар нарығының капиталдандыруы 17.1 трлн. теңге немесе ЖІӨ көлемінен 33.96%-ы болды, бұл ретте осыған ұқсас күнде облигациялар нарығын капиталдандыру 8.9 трлн. теңге немесе ЖІӨ көлемінен 17.53%-ы болды.

Литература

1. <http://www.nationalbank.kz/?&switch=kazakh>
2. <https://kase.kz/ru/>

МРНТИ: 06.73.07

Г.А. Курманбекова, А.К. Ибраева, А.К. Омарова, Г.А. Болсынбекова
Государственный университет имени Шакарима города Семей, gulsym1961@mail.ru

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО РЫНКА BASIC DIRECTIONS OF INTERNATIONAL CURRENCY MARKET DEVELOPMENT

Существующие мировые закономерности развития валютной системы определяются, прежде всего, воспроизводственным критерием. Данный критерий проявляется в периодическом несоответствии принципов мировой валютной системы изменениям в структуре мирового хозяйства и сложившейся в определённый момент развития расстановке сил между странами. Данные противоречия приводят к кризису мировой валютной системы выражающегося в нарушение её функционирования, т.е. структурные принципы организации мирового валютного механизма не соответствует изменившимся условиям производства, мировой торговли, соотношению сил в мире.

Увеличившаяся неопределенность динамики валютных курсов в результате мирового финансового кризиса нашло выражение в возросшей скорости, частоты и амплитуды изменения валютного курса. При этом надежность основных мировых резервных валют – доллара и евро – продолжает затрагивать интересы всего мирового сообщества, вплоть до частных домохозяйств, практически в любой точке мира. Эволюция валютных рисков, несмотря на наличие инструментов, способствующих их минимизации, находят своё отражение в изменении денежно-кредитных и валютных системах многих стран.

Основными участниками валютного рынка являются: коммерческие банки, валютные биржи, центральные банки, фирмы, осуществляющие внешнеторговые операции, инвестиционные фонды, брокерские компании; постоянно растёт непосредственное участие в валютных операциях частных лиц.

Валютные операции обеспечивают экономические связи между участниками различных рынков, находящимися по разные стороны государственных границ: межгосударственные расчеты, расчеты между фирмами из разных стран за поставляемые товары и услуги, иностранные инвестиции, международный туризм и деловые поездки. Без валютнообменных операций эти важнейшие виды экономической активности не могли бы существовать. Но деньги, служащие здесь инструментом, сами становятся товаром, так как спрос и предложение по операциям с каждой валютой в различных деловых центрах

меняется во времени, а следовательно меняется и цена каждой валюты, причем меняется быстро и непредсказуемым образом.

Международное валютное устройство сегодня основывается на режиме плавающих валютных курсов: цену валюты определяет прежде всего рынок. Поэтому валютный курс то поднимается вверх (валюта дорожает), то падает вниз. Значит, можно купить валюту дешевле и через некоторое время продать ее дороже, получив при этом прибыль. Международная валютная система прошла большой путь за тысячелетия истории человечества, но несомненно сегодня в ней происходят изменения самые интересные и ранее невысказанные.

Два главных изменения определяют новый облик мировой валютной системы:

а) деньги полностью отделены теперь от какого бы то ни было материального носителя;

б) мощные информационные и телекоммуникационные технологии позволили объединить денежные системы разных стран в единую глобальную финансовую систему, не признающую границ.

Современный этап развития мировой валютной системы свидетельствует, что в условиях всеобщей мировой капитализации во многих странах вставших на этот путь рыночного развития радикально изменилась природа и роль денег в экономическом процессе этих стран. Если прежде деньги выступали как промежуточный момент товарной сделки и как средство накопления богатства, то теперь главная роль денег состоит в том, что они есть необходимая предпосылка кругооборота капитала и его неотъемлемый элемент. Деньги стали нужны, чтобы запустить в работу производительный капитал, придать ему движение и постоянно поддерживать это движение, для чего им самим требуется постоянно быть в движении. В ходе этого движения ценность капитала возрастает, а это значит, что в адекватной мере должна возрастать и сумма денег, в которой эта ценность выражается.

Изучение теоретических трудов ученых и практического опыта, показывает, что путь к новому финансовому миропорядку может происходить путём создания региональных резервных валют. Данная стратегия развития региональных резервных валют необходима, прежде всего, для обеспечения конкурентоспособности национальных денежных единиц в условиях нарастания нестабильности резервных валют.

Заслуживает внимания и существующая практика введения собственных валют. Обычно введение собственных денег является не чем иным, как помпезно представленной системой подарочных сертификатов, связывающих держателей средств с локальными предпринимателями: местную валюту можно потратить на товары и услуги не крупных локальных предприятий, а межгородские и тем более межнациональные корпорации в таких проектах не участвуют и альтернативные деньги не принимают. Тем не менее, по данным интернет-ресурса complementarycurrency.org, во всём мире зарегистрированы почти 250 местных валют,

В результате можно выделить основные параллельные направления дальнейшего развития мировой валютной системы:

Во-первых, увеличение роли золота в золото-валютных запасах национального банка и повышение его стоимости, т.е. модификация структуры золотовалютных резервов через существенное повышение доли монетарного золота. Золото, обладая внутренней стоимостью и будучи не подвержено риску финансовых санкций, представляет собой чрезвычайный актив, который может быть использован в случае угрозы финансовой безопасности страны.

Во-вторых, переход к прямому обмену валютными парами между странами, осуществляющими торговлю с возможностью вовлечения в данный процесс других стран и формирование валютных союзов.

Литература

1. Белоглазова Г.Н. Деньги. Кредит. Банки. М.: Высшее образование, 2009. – 392 с.
2. Большой экономический словарь / авт. и сост.: А. Н. Азрилян [и др.]; под ред. А. Н. Азриляна. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Ин-т нов. экономики, 2014
3. Гужва Е.Г., Лесная М.И., Кондратьев А. В., Егоров А.Н. /Мировая экономика: учебное пособие; – СПб, 2015

4. Жуков Е.Ф., Капаева Т.И. и др. / Международные экономические отношения: Учебник для вузов, под редакцией проф. Е.Ф. Жукова. – М.: ЮНИТИ_ДАНА, 2011.
5. Копченко Ю.Е. Финансовое обеспечение деятельности банка: теория и методология финансирования. Саратов: СГСЭУ, 2012. – 234 с.
6. Кузнецов А.В. Мировая экономика и международные отношения. – 2006, – № 2. – С.95-102
7. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: Учебник / Под ред. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансы и Статистика, 2009
8. Моисеев С.Р. Денежно-кредитная политика: теория и практика. М.: Московская финансово-промышленная академия, 2011. – 784 с.
9. Портной М. Доллар и евро: структурные изменения на мировом финансовом рынке // США - Канада. Экономика, политика, культура. – 2007
10. Финансовая архитектура посткризисного мира: эффективность решений. – М.: Институт посткризисного мира, 2015. – С. 90.

ФТАХР: 06.73.07

Д.М. Акишева, И.С. Жұртыбаева, Г.А. Курманбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Мемлекеттік университеті, indira.zhurtybaeva@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫН ИНДУСТРИАЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ САРАЛАНҒАН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІ

KAZAKHSTAN ZONES OF INDUSTRIAL-INNOVATIVE MODERNIZATION DIFFERENTIATED ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS

Мемлекетіміздің даму стратегиясындағы инновациялық бағыт – бұл ұрпақ үлесін ғасырлар қойнауына апаратын сара жол. Инновация дегеніміз – жаңалықтарды іске асыра отырып, жасалынып жатқан үдерістер мен өнімдердің сапасын арттырып, оларды нарық үшін бәсекеге қабілетті ету болып табылады. Осы жағдайға байланысты Қазақстан Республикасының жаңаруы жағдайындағы мемлекеттік құрылымның барлық саласында инновациялық зерттеулер жүргізу бүгінгі қоғамның сұранысы.

Тәуелсіздік алғаннан бері 26 жыл ішінде еліміз ғасырға татитын жетістіктерге жетіп, дамудың инновациялық жолына түсті. Қазіргі таңда Қазақстан дүниежүзіндегі қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттердің бірі болып табылады. Бұл ретте Қазақстан өзінің тәуелсіздігін одан әрі нығайту мақсатында мемлекеттік құрылымның әр түрлі саласында өркениетті елдердің үлгілеріне сай келетін түбірлі инновациялық жаңаруларды жүзеге асыру кезеңін басынан кешіріп отыр. Біздің алдағы мақсатымыз – елімізде болып жатқан демократиялық сипаттағы саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалардағы инновациялық өзгерістердің мәнін жете түсіну үшін ғылыми-әдіснамалық және қолданбалық зерттеулер жүргізу, оларды жүзеге асыру шарттарын анықтау мен оған ғылыми болжам жасау болып табылады.

Міне, соған байланысты Президент Н.Ә. Назарбаев Қазақстанның дағдарыстан кейінгі дамуының жаңа принциптерін ұсынып, индустриалды-инновациялық даму бағытын алға тартып отыр: «Барлық мемлекеттер өткен ғасырдың басында индустрияландырудан өтті, Қазақстанда ол 30-жылдары болды. Бірақ мұндай индустриялизация бізге жарамайды, біз инновациялық индустриялизация туралы айтып отырмыз және ол бүгінгі күнгі әлемдік экономиканың тәртібіне сәйкес келуі керек».

Индустриалды-инновациялық даму – бұл экономикалық жүйенің жедел түрде дамуы, ғылыми білімдерді инновацияларға және өндірістік қызметке айналдыру процесі. Оның ажырамас бөліктері ретінде сарапшылар жаңа технологиялық құралдарды енгізу, ұлттық ғылыми-техникалық әлеуетті дамыту, ғылым мен өндіріс арасындағы алшақтықты жою, инновациялық қызметті ынталандыру, алдыңғы қатарлы технологиялар мен халықаралық стандарттарды енгізуді қамтамасыз етуді атап отыр. Яғни, бұл – ең алдымен мемлекеттің және оның институттарының жан-жақты экономикалық жүйесінің модернизациясына бағытталған ішаралар кешені. «Индустриалды-инновациялық даму»

терминінің өзі арнайы түсіндіруді талап етеді. Сарапшылар көрсетіп отырғанындай, дамудың индустриалды кезеңінен Қазақстан кеңестік кезеңде өтіп қойған. Сондықтан индустриалдық пен индустриалды-инновациялық дамуды нақты түрде өзара арасын ажыратып алу керек. Егер алғашқысы экономикалық жүйенің кәсіптік және өндірістік негіздерін қалыптастыру процесін білдірсе, екіншісі сол қалыптасқан өндірістік-кәсіптік базаны жақсарту, оны жаңа жағдайларға байланысты қайта құрылымдау дегенді білдіреді. Кейбір сарапшылар инновация түсінігін экономикалық шеңберден шығарып, оны адамгершілік-мінез-құлықтық құрамдас бөлігін алғашқы орынға шығарып жібереді. Яғни, бұл мағынада инновация ішкі өзгерістерді білдіріп, уақыт қажеттілігіне байланысты адамдар санасының «реформасын» көрсетеді.

Біздің көзқарасымыз бойынша индустриалды-инновациялық даму бұл қоғамдық институттардың сапалық өзгерісі, яғни тек қана технологиялық емес, сонымен бірге қоғамның әлеуметтік және рухани жаңаруы». Бірақ сарапшылардың басым көпшілігінің қабылдаулары бойынша инновациялар мейлінше қолданбалы мағынаға ие және ғылыми-техникалық прогрестің жемісі ретінде оны өндіріске енгізу деп түсінеді. Осы түсініктен шығып, сарапшылармен бірқатар міндеттер қояды, олар индустриалды-инновациялық саясатты жүзеге асыру барысында шешімін табады. Ең алдымен, бұл – экономиканың диверсификациясы, оны шикізаттық бағыттылығынан өзгерту: «Елде өнеркәсіптік және өндірістік нысандарды ұлғайту қажет. Қазақстан шикізат өндіруші ел болып қала бермеуі керек. Шығыс Азия елдерінің тәжірибесін есепке ала отырып, ғылыми-техникалық бағытты дамытып, шағын және ірі техникаларды өндіруді бастау қажет.

Шикізат өзімізде өндірілгендіктен экономикалық тұрғыдан бұл тиімді әрі сапалы болмақ». Келесі міндет, ол инновациялық даму шеңберінде шешуді талап ететін – әлемдік экономикалық дағдарыстың салдарынан тиімді өту. Әлемдік дағдарыс айқын түрде көрсеткеніндей, мемлекеттің барлық экономикалық құрылғыларының әлсіз жақтарына әсер етеді. Бұл тек қана өңдеуші салалардың дамымағандығы мен экономиканың шикізаттық бағыттылығы емес, сонымен бірге экономиканың бөлек секторларының әлсіздігінен. Дағдарыс жағдайында алып сатарлық капитал негізінде өскен экономикалық «көпіршіктер» жарылғанда жаңа нарықтар мен инновациялық өнімдерді іздеу қажеттілігі туындады.

Үшіншіден, маңызды мәселелердің бірі, инновациялық дамумен байланысты – бұл адам капиталының сапасын көтеру. Жаңа индустриалды-инновациялық саясат шеңберінде жоғары кәсіби білікті мамандар класын қалыптастыру жоспарлануда, ол өз кезегінде елде заманауи өнеркәсіп орындарын ашуға, жоғары қосымша құны бар өнім өндіруге және өндірістен қол үзбей ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндіктер ашылады. Ол үшін елімізде білім беру саласын қаржыландыру көлемі ұлғайтылуда, студенттерді шетелде тәжірибеден өткізу жүйесі белсенді түрде жүргізілуде, орта кәсіби білімі бар мамандарды даярлау мәселесі қарастырылуда. Соған байланысты индустриалды-инновациялық экономикаға өту сарапшылардың бағасы бойынша дамудың қалыпты кезеңі ғана емес, ол сонымен бірге Қазақстан мемлекеті үшін таңдаусыз жол және өз кезегінде таяу жылдарда Азия елдерінің, сонан соң әлемнің мейлінше бәсекеге қабілетті ел ретінде ортаға шығуды мақсат қойып отыр. Ендігі жерде біз, Қазақстан қоғамының инновациялық даму деңгейінің ағымдық бағасын байқайтын боламыз. Бізге белгілі, инновацияларды енгізу – үлкен еңбекті қажет ететін процесс және тек қана мемлекеттік институттардың күшін ғана емес, сонымен қатар кең түрде қоғамның белсенді қатынасуын да талап етеді.

Сонымен қоса Қазақстанда негізінен алғанда шетел компаниялары басқаратын ірі кәсіпкерлік саласында біршама салыстырмалы жағымды жағдай байқалды. Соған байланысты сарапшылардың берген бағасына қарағанда, қызметтері бұқаралық сипатқа ие салаларда модернизациялау деңгейі төменгі дәрежеде қалып отыр. Аталған әрбір сала көптеген құрамдас бөліктерден тұратыны және өзімен күрделі әлеуметтік және экономикалық құрылымы бар екені, оларды модернизациялау үшін қомақты қаржылық, уақыттық және саяси ресурстарды қажет ететіндігі белгілі. Орта кәсіпкерлік, ұлттық компаниялар, ғылыми-зерттеу институттары және ірі кәсіпкерлік – бұл құрылым көлемі бойынша салыстырмалы шағын, көбіне ұйымдасқан түрді білдіреді. Сондықтан да модернизация мұнда өзінің нәтижесін жылдам көрсетеді. 2016-2017 жылдары Қазақстан экономиканы диверсификациялау үшін нормативтік-құқықтық негіздерді құрумен айналысты. Ал қазір оны жүзеге асыруға кірісуде. Мәліметтер бойынша, соңғы бірнеше жыл көлемінде елімізде шамамен 250 жаңа инновациялық жоба жүзеге асырылуда.

Біздің елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев бағдарламалық мақаласында «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» дейді. Жеке айтуға да болады, адалдық туралы, таңдалған стратегия – «алдымен экономика, содан кейін саясат». Нақты, сезілетін оны іске асыру нәтижелерін бүгін әрбір тұрғыны мен қонағы көре алады, республикамызда жолдарды құруды, тұрғын үй, кәсіпорындар мен әлеуметтік нысандар. Экономикалық табыстары үшін, дегенмен, ұмытқан жоқпыз рухани - маңызды құрамдас бөлігі өмір сүру кез келген қоғам. Экономиканы жаңғырту, саясат тығыз байланысты жетілдірумен қоғамдық ой-сананың негізгі қозғаушы күші болып табылады парадигмасы эволюциялық емес, революциялық даму. Осылайша «қазақстанның жолы дамуы – бұл, ең алдымен, бірте-бірте жолы, жүйелі, эволюциялық, бейбіт және жасампаз қозғалысының жоғары мақсаттары, біздің өркендеуі мен береке, бүгінгі және қазақстан кейінгі ұрпақ!»

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» 08.01.2018г.
2. Қазақстан республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың мемлекеттік құрылыстың қазақстандық моделін қалыптастырудағы ролі: Студент топтарының кураторларына көмек ретінде. 1-жинақ / ред. А.М. Ғазалиев. – Қарағанды: Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің баспасы, 2014. – 114-б.
3. Алинов, М.Ш. Экологический менеджмент: учебное пособие / М. Ш. Алинов, [б. м.], 2014. – 272-с.
4. Әлеуметтік жұмыс: оқу құралы / жал. редак басқ. Г. С. Әбдірайымова. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 548-б.
5. Еуразиялық экономикалық одақ: идеядан нақты істерге: халықар. конф. матер. жинағы = Евразийский экономический союз: от идеи к реализации (к 20-летию выступления Президента РК Н.А.Назарбаева в МГУ им. Ломоносова) : мат. межд. конф. (Алматы, 18 марта 2014 года) / под общ. редак. Б. К. Султанова. – Алматы: КИСИ при президенте РК, 2014. – 160-с.

МРНТИ: 37.18.13

А.М. Сейфиева, Т. Ильдебаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, alfiya-seifieva@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

LEGAL REGULATION OF SURROGATE MOTHERHOOD IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Проблема бесплодия семейных пар существовала всегда, человечество достаточно изобретательно решало эту проблему во все времена. Безусловно, вспомогательными способами пользовались лишь при невозможности зачать ребенка традиционным путем. Предполагалось, что эти способы не могут стать нормой. Использование этих методов определяется основной репродуктивной функцией человека, необходимостью воспроизводства человеческого рода [1].

Термин «СУРРОГАТ» (от лат. *surrogatus* - поставленный взамен) -1) продукт (или предмет), заменяющий какой-либо др. продукт (или предмет), с которым он имеет некоторые общие свойства, но не обладает его качествами (напр., суррогат зерен кофе - ячмень, желуди).2) Подделка; подделанный, фальсифицированный продукт [2].

В Древнем Риме использовалось понятие «отдача внаем чрева», когда «мужчины отдавали своих жен внаем» супружеским парам, где жена была «бесплодна». Как и в современный период, женщину в большей степени винили в бесплодии, в традиционных обществах предполагалось, что кровь передается через сперму мужчины. «Женщина являлась, по мнению средневековых законников, вместилищем, «вазой». В традиционных обществах использовались такие термины, как «котелок», «сумка», «котомка», «лодка».

Суррогатное материнство предполагает зачатие, вынашивание и рождение ребенка по договору между суррогатной матерью и потенциальными родителями с выплатой вознаграждения либо без такового [3].

Согласно законодательству ряда стран таких, как Великобритания, Дания, Канада, Израиль, Нидерланды и некоторые штаты США, разрешено лишь некоммерческое суррогатное материнство. И наконец, есть страны, в которых суррогатное материнство, в том числе коммерческое разрешено - это ЮАР, большинство штатов США, Россия, Украина и Казахстан. И это дает надежду многим супружеским парам, столкнувшимся с такой проблемой, иметь полноценную семью.

В Казахстане суррогатное материнство законодательно разрешено с 1998 года.

Закон о браке и семье от 17 декабря 1998 г. предусмотрел возможность заключения договора суррогатного материнства.

В 1999 году в Центре репродукции человека провели первую программу суррогатного материнства. Однако через определенное время практика показала, что необходима четкая регламентация отношений между суррогатной матерью и семейной парой, желающей стать родителями. Так, медицинские документы оформлялись на суррогатную мать, и только через суд родители могли забрать своего ребенка. Были случаи, когда суррогатная мать не хотела отдавать малыша либо, наоборот, генетические родители отказывались от новорожденного [4].

Принятый 16 июня 2004 г. Закон «О репродуктивных правах граждан и гарантиях их осуществления» более детально закрепил правовое регулирование отношений, связанных со вспомогательными способами зачатия.

Ранее действовавший Закон Республики Казахстан от 16 июня 2004 года «О репродуктивных правах граждан и гарантиях их осуществления» более детально регулировал отношения по программам суррогатного материнства. Закон утратил силу в связи с принятием 18 сентября 2009 года № 193-IV ЗРК Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», который содержит всего три статьи, регулирующие вопросы суррогатного материнства: ст. 98 Лечение бесплодия, ст. 99 Вспомогательные репродуктивные методы и технологии, клонирование, ст. 100 Медицинская помощь при суррогатном материнстве.

Позже права и обязанности сторон были прописаны в Кодексе «О браке (супружестве) и семье», принятом в декабре 2011 года.

Согласно казахстанскому законодательству между биологическими родителями и суррогатной мамой заключается договор в письменной форме с соблюдением требований гражданского законодательства, который подлежит обязательному нотариальному удостоверению.

Договор суррогатного материнства должен содержать:

- 1) данные супругов (заказчиков) и суррогатной матери;
- 2) порядок и условия оплаты материальных расходов на содержание суррогатной матери;
- 3) права, обязанности и ответственность сторон при неисполнении условий договора;
- 4) размер и порядок компенсаций, предусмотренных пунктом 1 статьи 57;
- 5) иные условия, в том числе форс-мажорные обстоятельства.

В договоре прописывается абсолютно все вплоть до таких ситуаций, что будет, если погибнет сурмама, или малыш, или родители-заказчики, или ребенок родится раньше срока и так далее [3].

Требования, предъявляемые к суррогатной матери:

- суррогатная мать должна быть в возрасте от 20 до 35 лет;
- иметь удовлетворительное физическое, психическое и репродуктивное здоровье, а также иметь собственного здорового ребенка;
- если суррогатная мать состоит в браке необходимо представить письменное согласие супруга.

Правовые последствия договора суррогатного материнства или применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий регулируются Семейным кодексом РК

Проблемы, которые возникают, при применении методов репродукции в особенности суррогатное материнство носят разносторонний характер.

Так, Суррогатная мать несет ответственность за беременность после применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий, и обязана исключить возможность наступления естественной беременности. Встречались случаи, когда супружеская пара разводилась в то время, когда суррогатная мать вынашивала их общего ребенка, а после он оказывался не нужным генетическим родителям.

Так при решении проблем возникающих при применении суррогатного материнства необходимо учитывать юридический и психологический аспект. Т.е. при составлении договора должны учитываться и прописываться все возможные ситуации и последствия применения суррогатного материнства. Составлением договора должен заниматься юрист специализирующийся именно на суррогатном материнстве, имеющий опыт составления договора суррогатного материнства, который мог бы учесть все возможные риски и последствия и тщательно разработать договор, права и обязанности сторон и форс-мажорные обстоятельства.

Также необходима предварительная консультация у психолога, как заказчиков, так и суррогатной матери, что позволит в последующем избежать проблем связанных с отказом от рожденного ребенка заказчиками, либо отказ передать ребенка суррогатной матерью заказчикам, т.е. что бы обе стороны осознавали всю ответственность своих действий.

Правильное определение цели суррогатного материнства также имеет существенное значение для правового регулирования данного института содержание цели определяется, с одной стороны, действиями суррогатной матери, а с другой – лицами, заключившими договор, поскольку суррогатная мать может иметь целью, как извлечение прибыли, так и помощь бесплодной паре. С другой стороны – это цель быть родителями. Необходимо отметить, что целью суррогатного материнства как раз и является решение проблемы бесплодия.

Литература

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Рус.яз., 1991. С.209
 2. См.: Рекомендации ВОЗ: терминология ВРТ // Проблемы Репродукции. Издательство «Медиа Сфера».
 3. Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» 26 ноября 2011 года.
 4. Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» 18 сентября 2009 года № 193-IV.
- Интернет ресурс:
5. <http://www.mediasphera.ru>
 6. <http://new.notariat.kz/index.php/kz>
 7. <http://iusea.com/index.php>
 8. <http://www.surrogate-mother.kz/index>.

ПЛАТФОРМА 4: АГРАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

АГРАРНЫЕ НАУКИ

**Р.С. Кармалиев, К.М. Ахмеденов, Б.М. Сидихов, Б.Е. Айтуганов,
Ж.Т. Усенов, Б.О. Ертлеуова, Д.Е. Габдуллин, Е.М. Алиев**
Западно–Казахстанский аграрно–технический университет им. Жангир хана,
г. Уральск, zapkazatu@wkau.kz

ИНВАЗИРОВАННОСТЬ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА ГЕЛЬМИНТАМИ ПИЩЕВАРИТЕЛЬНОГО ТРАКТА В РАЗНЫЕ СЕЗОНЫ ГОДА В ЗАПАДНО- КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

INVASIBILITY OF LARGE CATTLE BY HELMINTS OF THE DIGESTIVE TRACT IN VARIOUS SEASONALS OF THE YEAR IN THE WEST-KAZAKHSTAN REGION

Введение. Гельминтозы крупного рогатого скота широко распространены на территории Республики Казахстан и наносят большой экономический ущерб, выражающийся в падеже животных и снижении продуктивности. Эффективная борьба с гельминтозами необходима для улучшения продуктивности крупного рогатого скота. Осуществление мер борьбы с гельминтами возможно лишь при знании краевых особенностей биологии и эпизоотологии заболеваний.[1, 2].

Наиболее распространены в Западно-Казахстанской области цестоды из рода мониезия и нематоды семейства трихостронгилид, паразитирующие в пищеварительном тракте у крупного рогатого скота.

Мониезиоз – сезонное (весенне - летнее) энзоотическое заболевание преимущественно молодняка крупного рогатого скота и овец. Возбудителем мониезиоза являются два вида гельминтов *Moniezia expansa* и *Moniezia benedeni*, которые паразитируют в тонком кишечнике. Стронгилятозы пищеварительного тракта - заболевания, вызываемые нематодами из подотряда *Strongylata* родов *Nematodirus*, *Ostertagia*, *Haemonchus*, *Cooperia* и *Trichostrongylus*. Они протекают, как правило, в виде смешанных инвазий [3, 4].

Цель наших исследований - определить сезонную динамику мониезиоза и стронгилятозов пищеварительного тракта в организме крупного рогатого скота в условиях в степной, полупустынной и пустынной природно-климатических зонах Западно-Казахстанской области.

Материалы и методы. Работа выполнена в рамках проекта АР05136002 по теме «Разработка мер борьбы с основными гельминтозами крупного рогатого скота в степной, полупустынной и пустынной зонах Западно-Казахстанской области в зависимости от метеорологических условий».

Изменения в структуре популяции мониезий и стронгилят пищеварительного тракта у крупного рогатого скота изучали ежеквартально, в разные сезоны года. С этой целью проводили количественные гельминтовооскопические исследования проб фекалий по Фюллеборну с использованием счетной камеры ВИГИС [5]. Учет количества стронгилят пищеварительного тракта проводили после культивирования личинок до инвазионной стадии. На основании морфологической структуры инвазионных личинок по П.Ф.Полякову (1953) проводили идентификацию стронгилят до рода [6].

Для культивирования личинок использовали фекалии животных взятых ректально. Их выдерживали в термостате при температуре 25-30°C в чашках Петри в течение 7 дней. Фекалии ежедневно увлажняли и аэрировали.

Исследования проводили в крестьянских хозяйствах, расположенных в степной, полупустынной и пустынной природно-климатических зонах Западно-Казахстанской области.

Результаты исследований

По результатам исследований была установлена незначительная степень инвазированности животных *M.benedeni* в течение всего года. Экстенсивность инвазии мониезиями в среднем за год составила 14,5%. В летний и осенний периоды отмечали повышение инвазированности молодняка крупного рогатого скота, составившую 11,6 - 21,6%, соответственно. По-нашему мнению это обусловлено тем что, *M.benedeni*, в этот период, достигает новой генерации половой зрелости. Зимой экстенсивность инвазии составила

19,4%, а весной произошло снижение инвазированности молодняка крупного рогатого скота до 5,7%. По-видимому, вследствие самоосвобождения, так как мониезии живут непродолжительное время.

Количество яиц *M.benedeni* в г фекалий крупного рогатого скота зимой снизилось до 145,4±9,8 экз. В весенний и летний периоды количество яиц повышалось и составило 154,6±8,4 и 182,4±9,6 экз., соответственно (таб. 1). В осенний период количество яиц мониезий в 1г фекалий, составило 175,9±7,6 экз., а среднее количество за год - 164,5±8,4 экз.

Инвазированность животных нематодами из подотряда *Strongylata* в течение года существенно меняется. Экстенсивность инвазии крупного рогатого скота в разные сезоны года была следующей: зимой экстенсивность инвазии снижалась до 24,2%, а в весенний период инвазированность составила 25,7%. В летний период отмечали наибольшую инвазированность крупного рогатого скота доходившую до 40,7%. В осенний период, в конце выпасного сезона, инвазированность снизилась и составила 39,3%. В среднем за год, экстенсивность инвазии составила 32,4%. Плодовитость стронгилят повышалась весной и в летне-осенний период со снижением её зимой. Количество яиц стронгилят в грамме фекалий изменялось от 114,1±10,3 экз. летом до 83,1±7,5 экз. зимой. Среднее количество яиц нематод из подотряда *Strongylata* в 1 г фекалий крупного рогатого скота за год составило 103,3±9,3 экз. (таблица 2).

Таблица 1 – Сезонная динамика инвазированности крупного рогатого скота *M.benedeni* в Западно – Казахстанской области

Сезон года	Исследовано голов	Инвазировано, голов	ЭИ, %	Среднее кол-во яиц мониезий в 1г фекалий, экз.
Зима	313	61	19,4	145,4±9,8
Весна	311	18	5,7	154,6±8,4
Лето	326	38	11,6	182,4±9,6
Осень	328	71	21,6	175,9±7,6
Среднее			14,5	164,5±8,4

Таблица 2 – Сезонная динамика инвазированности крупного рогатого скота стронгилятами пищеварительного тракта в Западно- Казахстанской области

Сезон года	Исследовано голов	Инвазировано, голов	ЭИ, %	Среднее кол-во яиц стронгилят в 1 г фекалий, экз.
Зима	313	76	24,2	83,1±7,5
Весна	311	80	25,7	108,2±9,8
Лето	326	133	40,7	114,1±10,3
Осень	328	129	39,3	107,9±9,8
Среднее			32,4	103,3±9,3

Из полученных результатов следует, что диагностику мониезиоза и стронгилятозов пищеварительного тракта у молодняка крупного рогатого скота можно проводить в любое время года, так как в течение всего года в фекалиях животных обнаруживали яйца *M.benedeni* и *Strongylata* spp.

Выводы

1. Молодняк крупного рогатого скота инвазирован мониезиями и стронгилятами пищеварительного тракта во все сезоны года.
2. Максимальную экстенсивность инвазии крупного рогатого скота *M.benedeni* отмечали осенью – 21,6%, а нематодами из подотряда *Strongylata* – летом - 40,7%.
3. В зимний период отмечали снижение экстенсивности инвазии гельминтами.
4. С повышением экстенсивности инвазии увеличивается количество яиц гельминтов в фекалиях крупного рогатого скота.

Литература

1. Акбаев М.Ш. Паразитология и инвазионные болезни животных / М.Ш. Акбаев, А.А. Водянов, Н. Е. Косминков. - М.: Колос, 2001 – С. 165-169.

2. Скрябин К.И. Гельминты крупного рогатого скота и его молодняка / К.И. Скрябин, Р.С. Шульц. - М.: Сельхозгиз, 1937. – 723 с.
3. Шустрова М.Ш. Паразитология инвазионные болезни животных / М.Ш. Шустрова, П.И. Пашкин, М.М. Белова. – М.: Изд. центр «Академия», 2006 – С. 127
4. Кармалиев Р. С. / Ветеринария. – 2006. – № 12. – С. 36-38
5. Мигачева Л.Д. Рекомендации Госагропрома СССР по внедрению достижений науки и практики в производство / Л.Д. Мигачева, Г.А. Котельников. – М.: ВИГИС, 1987. – № 6. – С. 85-87
6. Поляков П.А. Прижизненная дифференциальная диагностика стронгилятозов пищеварительного тракта жвачных по инвазионным личинкам // Дис. ... канд. вет. наук. М., 1953

МРНТИ: 68.41.31

Е.Ю. Тихомирова, А.Н. Байгазанов

Государственный университет имени Шакарима города Семей, tihomirova.82@mail.ru

ТОКСИЧНОСТЬ ОКСИМЕТИЛФУРФУРОЛА В МЁДЕ

THE TOXICITY OF HYDROXYMETHYLFURFUROL IN HONEY

Оксиметилфурфурол – основной индикатор при определении качества мёда, является промежуточным продуктом разложения моносахаридов, содержащихся в мёде. Образуется при длительном хранении, термической переработке. Увеличение количества оксиметилфурфурола в мёде свидетельствует о подкормке пчел гретым сахаром или патокой или о неоднократном разогревании мёда. Оксиметилфурфурол относится к так называемым индикаторам качества и безопасности ведения технологического процесса и может свидетельствовать косвенно о фальсификации продукции [1].

Целью работы явилось определение токсичности оксиметилфурфурола в мёде как показателя качества и натуральности этого продукта. В задачи исследования входило определение оксиметилфурфурола в мёде различного ботанического географического происхождения и подвергнутого термообработке.

Материалом для исследования послужили 20 образцов мёда различного происхождения, в том числе мёд в сотах и искусственный мёд.

По ГОСТу в норме оксиметилфурфурола может содержаться всего 25 мг в 1 кг. Но если его регулярно нагревать при высокой температуре, то количество этого вещества увеличится и только тогда сможет навредить человеку [2].

В результате определения оксиметилфурфурола все пробы мёда дали отрицательную реакцию, за исключением контрольного образца (образец – искусственный мёд), который дал положительную реакцию.

Исходя из постановки реакции во всех пробах наблюдалось зеленовато-желтое и желтое окрашивание, что говорит о содержании гидроксиметилфурфурала не более 25 мг/кг. Тогда как положительная реакция, которая наблюдалась в образце искусственного мёда, показало вишнево-красное окрашивание, что свидетельствует о содержании гидроксиметилфурфурала не менее 25 мг/кг.

Результаты определения оксиметилфурфурола в мёде, подвергнутом термообработке, показали что 2 пробы после нагревания в течение 30 мин. дали положительную реакцию. После часового нагревания дали положительную реакцию 7 проб. Таким образом, после нагревания происходит разрушение сахаров в мёде, что главным образом может свидетельствовать о появлении токсичности оксиметилфурфурола.

Следует отметить, что все пробы которые дали положительный результат (кроме образца – искусственный мёд) приобретались на рынке «Смокк», в местах розничной торговли под открытым небом, в первую очередь отреагировали на нагревание. И вероятно воздействие прямых солнечных лучей и погодные условия также могли вызвать образование оксиметилфурфурола в мёде.

Рекомендовано: разрешить реализацию прогретых медов, но с соответствующим обозначением: «прогретый мед» или «топленный мед»; с целью сохранения первоначальных качеств меда расфасовку его проводить только до кристаллизации, не допуская нагревания при этом выше 40°C; сократить количество употребляемого продукта с большим содержанием оксиметилфурфура, например, мед длительного хранения, мед который подвергался нагреванию, мед полученный из неблагополучных пасек по карантинным заболеваниям пчел.

Литература

1. О.Н. Машенков Целебные свойства нагретого меда [Текст] / О.Н.Машенков // Пчеловодство. – 2002. – № 2
2. ГОСТ 31768-2012 «Мед натуральный. Методы определения гидроксиметилфурфураля»

МРНТИ: 38.33.19

А.М. Касымханов

Қазақ балық шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты, Өскемен қ., aibek_vko01@mail.ru

ШҮЛБІ СУҚОЙМАСЫНЫҢ 2017 ЖЫЛДАҒЫ ГИДРОХИМИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

HYDROCHEMICAL STATUS OF THE SHULBA RESERVOIR IN 2017

Шүлбі су қоймасы 1989 жылы құрылған және Жоғары-Ертіс су қоймалары бойынша үшінші, соңғы су қоймасы болып табылады. Өскемен СЭС бөгетімен қиысу аймағының ара қашықтығы, Ертіс өзенінің арнасы бойынша, ұзақтығы шамамен 80 км құрайды. Су қоймасының ұзындығы көкжиек белгісінде 240 БЖм деңгейінде, 72 км құрайды, алаңы 255 км², көлемі – 2,39 км³, орташа тереңдігі 9 м, Ертіс ағыны бойынша ең кең ені 30 м. Су қоймасының жайылмасы Ертіс өзенінің кең аумағын алып жатыр, орташа ені 3,5 км құрайды. Бұдан да басқа, Қызыл-Су, Оба және басқа да ұсақ өзендердің жайылмасын су басқан. Су басқан барлық жерлердің алаңы 22,8 мың. га алады және олар негізінен – шабындық жерлер, жайылымдар, бұталы және орманды алқаптар. Ертіс арнасы бойынша су қойманың түбі қиыршық ұсақ тасты, өзен жағалауында құмды-батпақты, сол жағалауында бұталы және орман алқаптарының су басқан телімдері бар. Жоғары сатыдағы су өсімдіктері тек өзеннің сағаларында ғана кездеседі.

Су қоймасы биоөнімділігінің дамуын сипаттайтын морфологиялық және гидрологиялық ерекшеліктері бойынша, оны шартты түрде 3 бөлікке бөледі: жоғарғы, орта және төменгі.

2017 жылы мамыр мен шілде айларында Шүлбі суқоймасында 8 бекетте судың газдық тәртібі, физикалық-химиялық қасиеттері, иондық және биогендік құрамдары бойынша гидрохимиялық зерттеу жұмыстары жүргізілді. Су сынамаларын алу мен гидрохимиялық зерттеулер жалпы қолданыстағы әдістемелерге сай атқарылды [1, 2, 3]. Сынамалар судың беткі қабатынан СП-2 сынама алу құрылғысы арқылы алынды. Судағы еріген оттегінің мөлшері МАРК-302Э оксиметрімен өлшенді. Талдау нәтижелерінің балықшаруашылықтық шектеулі рұқсат етілген концентрациямен (ШРК) сәйкестігі «ШРК-ның жалпы тізімі...» бойынша қарастырылды [4].

Көктем кезінде Шүлбі суқоймасындағы су температурасы 7-15°C құрады. Жаз кезінде су температурасы салыстырмалы түрде бірқалыпты болып 20-25°C шамасында өзгерді. Анағұрлым суы терең аймақтарда (Беткудук, Кызыл-Су м., Клементьевка мен Смородиновий ш. бекеттерінде) 4 метр тереңдікте температура 18,4-21,4°C болды.

2017 жылы судың түстілігі платиналық-кобальттік бағана бойынша көктемде 15-тен 29⁰-ке дейін (өте аз - аз түстілік), жаз мезгілінде 29-дан 62⁰-ге дейін (аз – орташа түстілік) өзгерді. Түстіліктің максималдық көрсеткіші жазда суқойманың төменгі бөлігіндегі Смородиновий шығанағы бекетінде (62⁰) тіркелді және ол нормативтік шамадан 3 есе көп болды. Жаз кезіндегі түстіліктің жоғары болуы су айдынындағы «гүлдеу» ағымдарының белсенді болғандығын көрсетіп, гидробионттардың тіршілік ету ортасы сапасын төмендетті. Төменгі мөлшері 15-18⁰ суқойманың төменгі бөлігінде (Азовое, Клементьевка) байқалды.

2017 жылы суқойма бойынша сутектік көрсеткіш балықшаруашылықтық нормаларға сай келіп, 7,3-8,6 шамасында болды. Минималдық көрсеткіші Азовое бекетінде жаз мезгілінде тіркелсе, максималдық көрсеткіші Клементьевка бекетінде болды. Сутектік көрсеткіштің мәні жалпы алғанда негіздік ортаға қарай ауытқығаны байқалды (1 кесте).

1 кесте – Шүлбі суқоймасының 2017 жылдағы негізгі гидрохимиялық көрсеткіштері

рН	Еріген газдар, мг/дм ³			Биогендік қосылыстар, мг/дм ³				Органи-калық зат, мгО/дм ³	Судың минерал дануы, мг/дм ³
	СО ₂	О ₂		NH ₄	NO ₂	NO ₃	PO ₄ ³⁻		
		мөлшері	қанығуы%						
жоғарғы бөлігі									
7,7	-	8,8	92,6	0,79	0,05	2,41	0,11	1,4	309
ортаңғы бөлігі									
8,2	-	8,2	89,5	0,97	0,05	2,80	0,12	1,5	337
төменгі бөлігі									
8,4	0,8	8,7	91,8	1,08	0,05	3,20	0,12	1,6	292
Шүлбі су қоймасы (жалпы)									
8,1	0,3	8,6	91,3	0,95	0,05	2,80	0,12	1,5	319

Судағы көмірқышқыл газының мөлшері 2016 жылмен салыстырғанда төмен болды. Суқойма бойынша орташа мәні 0,3 мг/дм³ болып балық шаруашылықтық нормаларға сәйкес келді.

2017 жылы Шүлбі суқоймасында оттектік көрсеткіштердің жоғарылауы байқалады. Судағы еріген оттегінің орташа мәні 2016 жылы 6,3 мг/дм³ шамасынан 2017 жылы 8,6 мг/дм³ дейін өсті. Көктем мезгілінде оттегінің мөлшері 7,9-8,8 мг/дм³, пайыздық қанығуы 87,4-95,2 % шамасында болды. Оның төменгі мөлшері суқойманың төменгі бөлігінде Клементьевка бекетінде байқалды. Жазда су құрамындағы еріген оттегінің мөлшері 8,9-9,4 мг/дм³, қанығу пайызы 98,6-104,8 % шамасында жоғарылады. Жалпы, 2017 жылдағы оттектік құрамы суқойманың гидобионттары түршілігіне қолайлы болды (1 кесте).

Судағы органикалық заттарының мөлшері (перманганаттық тотығуы бойынша) 2016 жылмен салыстырғанда төмендеді. Суқойманың бекеттерінде 1,1-2,2 мгО/дм³ шамасында ауытқыды. Органикалық заттардың шектен тыс мөлшері тіркелмеді. 2017 жылғы суқоймадағы органикалық заттарының (перманганаттық тотығуы бойынша) орташа мөлшері суқойманың ортаңғы және жоғарғы бөлігіне қарағанда төменгі бөлігінде жоғары екендігі анықталды.

Судың минералдануы 100-ден 608 мг/дм³ дейін құбылды. Су қоймада минералданудың анағұрлым жоғары мәні көктем мезгілінде Ковалевка бекетінде тіркелді, ал жаз кезінде бұл жердегі көрсеткіш 100 мг/дм³-ге дейін төмендеген. Су қойманың төменгі бөлігінде басқа екі бөлікке қарағанда минералданудың мәні төмен екендігі байқалды. Жалпы Шүлбі су қоймасының суы аз минералданған, кальций иондары басым гидрокарбонатты класына жатады. 2017 ж. жалпы минералдануының орташа жылдық мөлшері 319 мг/дм³ құрады.

Судың қаттылығы бойынша жіктемесіне сәйкес, Шүлбі су қоймасының суы сынама алар алынған барлық бекеттерде кейбір ерекшеліктерді санамағанда, жұмсақ (1,4-2,5 мг-экв./дм³) болды. Жіктемеге сәйкес суқойманың суы «өте жұмсақ» және «жұмсақ» болып келеді. Жаз кезіндегі қаттылық көрсеткіштері көктемге қарағанда төмен болды. Жоғарғы бөлігіндегі су қаттылығының орташа мәні 2,7 мг-экв./дм³, орта бөлігінде 3,5 мг-экв./дм³ және төменгі бөлігінде 3,3 мг-экв./дм³ құрады.

Су құрамындағы аммонийлік азоттың мөлшері 2016 жылдағы 5 ШРК_{бш}-нан 2017 жылдағы 2 ШРК_{бш} дейін азайды. 2017 жылы суқойма бойынша орташа мөлшері 0,95 мг/дм³ болды. Көктем кезінде аммонийлік азоттың жоғары болғаны анықталды. Ол, көктем мезгіліндегі гидрологиялық деңгейдің жоғарылауынан болатын жағалаудың суымен шайылып суға көптеген биогендік қосылыстардың түсуінен болуы мүмкін. Көктемде аммоний ионының максималдық көрсеткіші Кызыл-Су шығанағында (1,62 мг/дм³) тікелді және ол ШРК_{бш}-нан 3 есе асты. Суқойманың барлық бөліктерінде аммоний ионының мөлшері 2 ШРК_{бш} есеге ауытқыды. Жаз мезгілінде аммонийлік азоттың мәні төмендеп балық шаруашылықтық нормалардан негізінен аспай, 0,46-0,71 мг/дм³ шасмасында болды.

2017 жылы Шүлбі суқоймасында судағы нитриттердің мөлшерінің әрі қарайғы азаю үрдісі байқалады. Былтырғы жылмен салыстырғанда нитриттер мөлшері 1,6 есеге кеміп, суқойма бойынша орташа мәні 0,05 мг/дм³ шамасында болды. Бұл көрсеткіштерде мезгіл мен бекеттер бойынша айтарлықтай өзгерістері болмады. Нитриттер 0,02-0,07 мг/дм³ шамасында болып балықшаруашылықтық ШРК нормаларынан аспады.

2016 жылмен салыстырғанда су құрамындағы нитраттардың мөлшері артты. 2017 жылы нитрат-иондарының орташа мәні 1,2 есе өсіп, соңғы бес жылдағы максималдық 2,80 мг/дм³ мөлшерін көрсетті. 2016 жылдағыдай нитрат-иондардың жоғарылауы суқойманың төменгі бөлігінде байқалып, орташа мәні 3,20 мг/дм³ көрсетті. Нитрат-иондар суқойманың орта және жоғары бөліктерінде төменірек болды. Тамыз айында нитраттар жоғарылап 2,43-4,17 мг/дм³ шамасында өзгерді. Балықшаруашылықтық нормативтік көрсеткіш 40,0 мг/дм³ екендігін ескерсек, Шүлбі суқоймасындағы нитраттар ШРК_{бш} шамасынан аспады.

Фосфаттардың орташа мөлшері 2016 жылғы 0,33 мг/дм³-тан 2017 жылғы 0,12 мг/дм³-қа дейін 2,8 есе азайды. Минималдық көрсеткіші көктемде Азовое бекетінде тіркелді. Жаз кезінде су құрамындағы фосфаттар мөлшері Осиха бекетінде 0,19 мг/дм³, Кызыл-Су шығанағы бекетінде 0,02 мг/дм³ дейін жоғарылады.

Жүргізілген гидрохимиялық зерттеулер нәтижесінде Шүлбі суқоймасында 2017 жылы негізгі гидрохимиялық көрсеткіштер бойынша гидробионттардың тіршілігі үшін қолайлы болды. 2015-2016 жылдармен салыстырғанда су құрамындағы оттегінің мөлшері анағұрлым жоғарылады. Аммонийлік азот бойынша болған ШРК_{бш}-нан ауытқулар мерзімдік сипатта болғандықтан суқойма балықтарына кері әсерін тигізбейді.

Әдебиеттер

1. Руководство по химическому анализу поверхностных вод суши /хим. ғыл. докторы, проф. А.Д. Семенов. – Л.: Гидрометеоздат, 1977. – 542 б.
2. Унифицированные методы анализа вод / хим. ғыл. докторы, проф. Ю.Ю. Лурье. – М.: Химия, 1973. – 376 б.
3. Алёкин О.А. Методы исследования физических свойств и химического состава воды //Жизнь пресных вод СССР /акад. Е.Н. Павловский, проф. В.И. Жадин. – М.-Л., 1959. – Т. IV. б.2. – 302 б.
4. Обобщенный перечень предельно допустимых концентраций (ПДК) и ориентировочно безопасных уровней воздействия (ОБУВ) вредных веществ для воды рыбохозяйственных водоемов: Утв. Нач. Главрыбвода Минрыбхоза СССР В.А. Измайловым 09.08.90. – М., 1990. – 46 б.

МРНТИ: 37.27.21

А.М. Касымханов

Қазақ балық шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты, Өскемен қ., aibek_vko01@mail.ru

ЖАЙСАН КӨЛІНІҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ГИДРОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

HYDROLOGICAL AND MORPHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF LAKE ZAISAN

Жайсан көлі кең жалпақ қазандықта орналасқан, оңтүстік жағынан Маңырақ тауларымен шектелсе, оңтүстік-шығыстан Сауыр тауларымен шектелген. Екі жақтан

қоршаған таулар Тарбағатай тау жүйесінің жалғасы болып табылады. Қазандық 400 метрден 490 метрге дейін абсолюттік белгілері бар шоғырланған жалпақ жазық. Осы шоғырланған жазықтық қазандықтың ортасына қарай аздап ойысады, қазандықтың ортасында Жайсан көлі орналасқан. Жайсан көлінің айдыны мұхит деңгейінен 390 м жоғары биіктікте орналасқан. Жайсан қазандығының ауа-райы күрт континенталды. Қазандықта жаз өте ыстық, температураның ең жоғары көрсеткіші шілде айына сәйкес келеді. Қыста қазандықта суық ауа тұрақтап қалады, ең суық ай – қаңтар. Абсолюттік қысқы температура – -53°C жетеді, абсолюттік жазғы температура – $+42^{\circ}\text{C}$ жетеді. Жайсан қазандығында суық жел жиі соғып тұрады. Жазық дала жазда ғана жылиды, және осында Жайсан шұңқырының оңтүстік-батыс тау бөктерлерінен суық ауа массалары келеді. Қыста Жоңғар шөлі тез суиды, суық ауа Жайсан қазандығына қарама-қарсы бағытта ауысады. Осы жерден екі басымды бағыттағы желдер көл акваториясының үстінде ауа массаларының елеулі түрде ауысуына ықпал етеді. Кейде, батыс-оңтүстік-батыс желдері көлдің бір жағалауында ғана соғып тұрады, басқа жағалауында дәл осы уақытта жел басқа бағытта соғып тұрады [1].

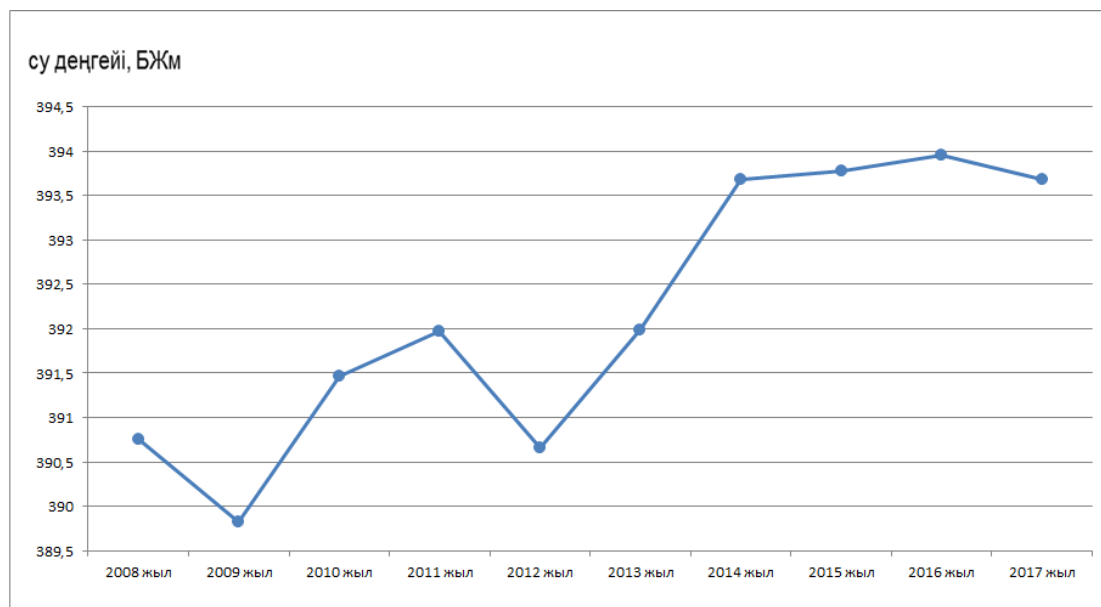
Жайсан көлі плотиналық көлдерге жатады, және Қара Ертіс өзенінің суымен толтырылады. Құрамына Жайсан көлі кіретін су қоймасы 1960 ж. толтырылғаннан соң, көлдің алаңы елөуір ұлғайды. Алаңы орташа көп жылды белгі деңгейін өлшеу кезінде 2581 шм^2 алаңын құрайды, бұл су қоймасының жалпы алаңынан 60 % құрайды, ұзындығы 140 шм, кеңдігі 35 шм, тұңғығының тереңдігі – 12 м [2].

Су қоймасы пайда болған соң, су деңгейінің жоғарылауы Жайсан көлін қоршаған бедерді өзгертті. Қара Ертістің батпақты кең сағаларын су басты. Жағалаудың кескіні мен пішіні өзгерді – жағалаудың едәуір құмды бөлігін су басты (Бесшана, Тополев, Бакланий мүйістері және басқа ұсақ мүйістері). Су деңгейінің көтерілуімен көлде су қамысынан тұратын қалқымалы аралдар пайда болды, олар жағалау аумағындағы ығысқан субстарттардан пайда болды. Су қамысы басқан алаңдар жүз есе қысқарды. Қалқымалы аралдар қатты желден сынып, олардың жағалауға шығып қалған қалдықтары көптеген жерлерде түбір тектес, өсімдігі жоқ топырақтарды құрады. Олар Қара Ертіс алқабындағы көлдің шығыс жағында көптеп кездеседі.

Гидрологиялық жағынан Жайсан көлі Бұқтырма су қоймасының ажырамас бөлігі болып табылады, сондықтан деңгейлік тәртібі барлық су қоймаға жалпылай сипатталады. Бұқтырма су қоймасының көл мен өзен бөліктері аралығында биоалуантүрлілік және биоресурс қор жағынан бірталай ерекшеліктері бар.

Бұқтырма суқоймасының гидрологиялық тәртібі суқойманың жұмыс істеуіне, ҚХДР-нан транзиттік судың келуіне және табиғи-климаттық жағдайларға байланысты болады.

2008-2017 жж. қарастырылатын кезең тұрақсыз гидрологиялық тәртіппен сиппаталды және оны төрт кезеңге бөлуге болады – төменгі, орташа, жоғарғы және ауыспалы кезеңдер. 2016 жылы жоғарғы деңгейді 393,94 Балтық жүйесі метрін (БЖм) құрады (1 сурет).

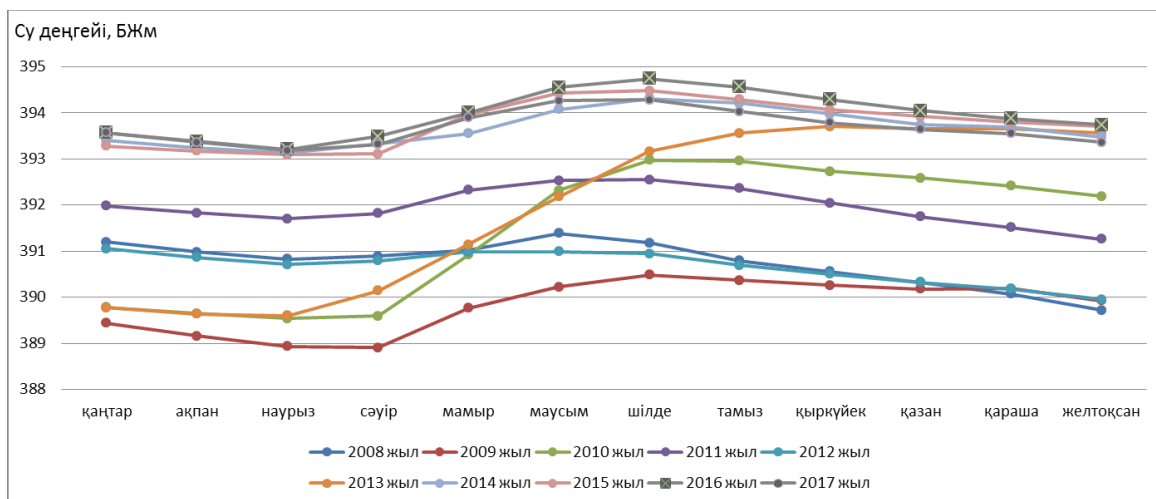
1 сурет – Жайсан көлінің орташа жылдық гидрологиялық деңгейінің серпіні

Су деңгейінің төменгі кезеңі 2008-2009, 2012 жылдарға сәкес келіп, көлдің орташа жылдық төменгі деңгейі – 389,82 БЖм (2009 ж.), 390,75 БЖм (2008 ж.) және 390,66 БЖм (2012 ж.) көрсетті. Ең суы аз 2009 жыл болды, ол кезде Жайсан көлінің минималды деңгейлік көрсеткіші 388,83 БЖм тіркелді. Суқойманың өзендік бөлігінің аумағы 20,32 км², көлдік бөлігі - 5,66 км², жалпы көлемі - 30,27 км³ құраған. 2008 және 2012 жылдардағы Жайсан көлінің (Бұқтырма суқоймасымен қоса алғанда) гидрологиялық тәртібі ұқсас сипатта болып, жыл бойы гидрологиялық деңгейдің 1,1-1,48 БЖм төмендеп, тасқын толқынының аз болуы немесе мүлде болмауы осының айғағы болды.

Судың орташа кезеңі 2010-2011 және 2013 жылдарға сәйкес келді (2 сурет). 2010 жылғы гидрологиялық орташа деңгейі 391,47 БЖм құраса, 2013 жылы 391,98 БЖм құрағанын ескерсек, суқойманың жалпы аумағы 4657 км², көлемі 39,54 км³ болып, 2009 жылғы көрсеткіштерден 725 км² және 9,27 км³ артық болған [3].

Судың орташа деңгейі кезеңінде көктемгі-жазғы мезгілде суқойма суының белсенді түрде толысуымен сипатталды. 2007 мен 2011 жылдарда тасқын толқыны сәуір айынан қазанға дейін жүрді. 2010 мен 2013 жылдары тасқын толқыны айқын байқалып сәуірден қыркүйекке дейін болды. Максималды көрсеткіш жылдың аяғына дейін тұрды. 2010 жылдың сәуірінен шілде айына дейін суқойма деңгейі 3,38 БЖм жоғарылап, максималды көрсеткіші 18 шілде күні 392,96 БЖм жетіп, суқойманың жалпы аумағы 4977 км², көлемі 40,46 км³, ол дегеніміз 2009 жылғы көрсеткіштерден 758 км² және 11,3 км³ жоғары. 2010 жылдың шілде айында суқойманың деңгейі 392,97 БЖм, Жайсан көлінің аумағы 3357 км² құрады. 2013 жылғы суқойманың белсенді толысуы сәуір айынан қыркүйекке дейін жалғасын тауып, сол кезеңде 4,11 БЖм жоғарылаған. 2013 жылдағы суқойманың деңгейінің максималды көрсеткіші 3-4 қыркүйекте 393,74 БЖм тіркелді, ол кездегі Жайсан көлінің аумағы 3513 км² құрады. 2009 жылмен салыстырғанда 2013 жылы көлдің жалпы аумағы орта есеппен 491 км² ұлғайды. 2014-2017 жж. суы мол жылдар болып сипатталады.

2013 жылы жинақталған судың көлемі, суды тиімді пайдалану шараларының дұрыс атқарылуы және қар қорының баяу еруі – көктем мезгілінде Бұқтырма суқоймасының суын одан әрі молайтуға мүмкіндік берді. 2014 жылдың сәуір айынан тамыз айына дейінгі кезең аралығында гидрологиялық деңгейдің орташа айлық көрсеткіші 0,99 БЖм жоғарылады. 2014 жылдың 16 маусымындағы деңгейдің максималдық көрсеткіші – 394,37 БЖм көрсетіп, су қойманың жалпы аумағы 5352 км², Жайсан көлінің аумағы – 3640 км², жалпы көлемі 51,56 км³, көлдік бөлігінің көлемі – 20,084 км³ құрады. 2014 жылы суқойманың (Жайсан көлін қоса есептегенде) гидрологиялық деңгейінің орташа көрсеткіші 393,69 БЖм құрағаны, 2014 жылы суқойманың жалпы аумағының ұлғаюына әкеліп, 2009 жылғы суы аз кезеңмен салыстырғанда 1,3 есеге, ал жалпы көлемі бойынша 1,6 есеге артқан. Ұқсас жағдай 2015 жылы да байқалып, суқойма деңгейінің көтерілуі наурыздың үшінші онкүндігінен басталып, шілденің екінші онкүндігінің басына дейін жалғасты. 11 шілде күні максималдық көрсеткіші 394,53 БЖм тіркеліп, Бұқтырма суқоймасы мен Жайсан көлінің аумағы 5169 км² және 3509 км² құрап, суқойма мен көлдік бөлігінің жалпы көлемі 48,049 км³ және 17,65 км³ көрсетті. 2015 жылдың 8 айындағы суқойманың гидрологиялық деңгейі 393,72 БЖм құрап, суқойма мен Жайсан көлінің аумағы сәйкесінше 5169 км² және 3509 км² көрсетті. Бұқтырма суқоймасы аралас типті (көлдік-өзендік) су айдыны болып саналады – Жайсан көлі көлдік бөлігін құрап, жалпы суқойма аумағының шамамен 70% алып жатыр. Көлдің жағалауы жазықтау болып келгендіктен салыстырмалы түрде суы таяз, көлдің аумағы суқойманың гидрологиялық деңгейіне тікелей байланысты. Осылайша, 2006-2015 жылдар кезеңі аралығындағы минималды көрсеткіші суы аз 2009 жылы (2663 км²) көрсетсе суы мол 2015 жылы максималды көрсеткіші 3509 км² құрады.

2 сурет – 2008-2017 жж. орташа айлық көрсеткіштері бойынша Жайсан көлінің (Бұқтырма суқоймасының) су деңгейінің серпіні

2016 жылы қаңтар мен наурыз айлары арасында Бұқтырма суқоймасының су деңгейінің орташа көрсеткіштері 393,18-393,57 БЖМ болған кезде, су жіберуінің орташа тәуліктік көрсеткіші 500-600 м³/с шамасын құрады. Су қойманың су деңгейінің көтерілуі сәуір айының екінші онкүндігінде басталып, айдың соңында орташа тәуліктік су жіберу 30%-ға өсіп, су деңгейі 393,78 БЖМ жетті. Мамыр айында су деңгейі айтарлықтай жоғарыламады. Көктем мезгіліндегі су деңгейінің максималды деңгейі 31 мамыр күні байқалып, 394,16 БЖМ көрсетті. 2016 жылдың маусымының бірінші онкүндігінде судың орташа тәуліктік жіберілуінің мөлшері азайып, тәулік бойынша су деңгейінің 394,18 БЖМ-нен 394,50 БЖМ-не дейін жоғарылап, судың жиналуы байқалады. 16 маусым мен 26 шілде аралығында Қара Ертіс өзені арқылы ҚХР-нан көп мөлшерде су келуінен қалыпты емес гидрологиялық жағдай орнады. Тәулік сайын су жіберуі 100 м³/с және одан да жоғары болды. Оның максималды көрсеткіші (2034 м³/с) 30 маусым күні су деңгейі 394,80 БЖМ болған кезде байқалды. Бұл кезде су деңгейі 394,56-дан 394,80 дейін көтерілген. Нәтижесінде су айдынында шілде айының бірінші онкүндігіне дейін созылған жасанды тасқын болды. Бұқтырма СЭС мен Өскемен СЭС апаттық су жіберуін жүргізгеннен кейін және Қара Ертіс өзеніне келетін судың мөлшері азайған соң, суқойма суының деңгейі төмендеп өз қалпына келе бастады. Шілде айының үшінші онкүндігінде Жайсан көлінде суы мол кезеңде орнайтын өзіндік қалыпты гидрологиялық деңгей орнады.

2017 жылы су деңгейінің жоғарылауы сәуір айының басында басталса, айдың соңында орташа тәліктік судың түсуі 45 % -ға өсіп, 393,65 БЖМ жетті. Су деңгейінің максималды көрсеткіші көктем мезгілінде 31 мамырда – 394,12 көрсетті. 2017 жылғы маусымның екінші онкүндігінде судың төмендеуі азайды. Су төмендеуінің максималды көрсеткіші 8 маусымда 1519 м³/с мөлшерінде су деңгейі 394,21 БЖМ болғанда тіркелді. Маусымның үшінші онкүндігінде Жайсан көлінде, суы мол жылдарға сәйкес келетін тұрақты гидрологиялық деңгей орнады.

Жайсан көлінің аумағы суқойманың гидрологиялық деңгейі мен Қара Ертіс өзені суына тығыз байланысты болады. Осылайша, 2008-2017 жылдардағы аумағы 2009 жылы суы аз кезеңде төмен (2663 км²), 2016 жылғы 1,3 есеге өсіп, максималды көрсеткіш 3556 км² көрсетті. 2017 жылы орташа жылдық су деңгейі 393,68 БЖМ көрсетіп, Жайсан көлі мен Бұқтырма суқоймасының аумағы 1656 км² мен 3501 км² болды.

Су деңгейінің баяу көтерілуі, 2017 жылы, ерте және кеш уылдырық шашатын балық түрлерінің уылдырық шашу кезеңінде уылдырық шащуларына қолайлы болды. Сонымен қатар, су айдыны аумағында жасанды тасқынның болуы балықтардың өсіп-өнуіне оңтайлы әсер етті.

Әдебиеттер

1. История озер Севан, Иссык-Куль, Балхаш, Жайсан и Арал / Д.В. Севастьянов және т.б. – Л.: Наука, 1991. – Б. 173-177

2. Ресурсы поверхностных вод СССР. Гидрологическая изученность. Алтай и Западная Сибирь. Горный Алтай и Верхний Иртыш. – М.: Гидрометеиздат. – 1966. – Т.15. – Вып. 1. – 216 б.

3. «Қазақ балық шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты» ЖШС, Алтай бөлімшесі ҒЗЖ бойынша есеп, тақырыбы: Ертіс бассейніндегі халықаралық, республикалық, ЕҚТА-ғы және жергілікті мағынасы бар балық шаруашылығы су айдындарындағы балық ауланатын телімдеріндегі балықтың және басқа су жануарларының рұқсат етілетін ШАМ мөлшерін анықтап, биологиялық негіздемелер әзірлеу.

МРНТИ: 38.33.19

Г.Қ. Қуанышбекова

Қазақ балық шаруашылығы ғылыми-зерттеу институты, Өскемен қ., gulfur-5555@mail.ru

БҰҚТЫРМА СУҚОЙМАСЫНЫҢ 2017 ЖЫЛҒЫ ГИДРОХИМИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

HYDROCHEMICAL DESCRIPTION OF THE BUKTYRMA RESERVOIR IN 2017

Бұқтырма суқоймасы Бұқтырма өзенінің төменгі сағасынан 12 шақырым жердегі таулы алқаптың тарылуынан Ертіс өзенін (1960 жылы) бөгеу нәтижесінде құрылды. Оның параметрі бүгінгі күні: аумағы – 1500 км², көлемі – 23,24 км³, ұзындығы – 240 км, тереңдігі – 70 м құрайды. Су қоймасы шығыс ені 83-84⁰ және солтүстік ені 40⁰ 50' - 49⁰ 40' арасындағы ендік бағытта созылған. Ол үш климаттық аймақты қиып өтеді: орманды-дала, далалы және шөлді-далалы. Бұл аймақтардың климаты күрт континенттікке жатады. Морфометрлік және гидрологиялық сипаттары бойынша су айдыны көлдік-өзендік, таулы-алқапты, таулы болып өзара айырмашылығы бар үш бөлікпен шектеледі.

Бұқтырма суқоймасындағы гидрохимиялық зерттеу жұмыстары 2017 жылдың мамыр мен шілде айларында 7 бекетте жүргізілді. Судың газдық тәртібі, физикалық-химиялық қасиеттері, негізгі иондық және биогендік құрамы бойынша зерттелді. Су сынамаларын алу мен гидрохимиялық зерттеулер жалпы қолданыстағы әдістемелерге сай жүргізілді [1, 2, 3]. Сынамалар судың беткі қабатынан СП-2 сынама алу құрылғысы арқылы алынды. Судағы еріген оттегінің мөлшері МАРК-302Э оксиметрімен өлшенді. Талдау нәтижелерінің балықшаруашылық шектеулі рұқсат етілген концентрациямен (ШРК) сәйкестігі «ШРК-ның жалпы тізімі...» бойынша қарастырылды [4].

Су температурасы сынама алынған кезде көктем мезгілінде 10,7-22,2⁰С және жаз кезінде 19-24,5⁰С құрады. Судың түсі – 10-49⁰ ауысып отырды. Сутектік көрсеткіш 8,1-8,6 шамасын көрсетті.

2017 жылы судағы еріген оттегі мөлшері өсіп 8,0-11,6 мг/дм³ шамасында өзгерді. Судың оттегіне қанығу дәрежесі бойынша анағұрлым көп мөлшері суқойманың таулы бөлігінде (103,5%) 2016 жылдағыдай болды. Таулы-алқаптық бөлігінде судың оттегіне қанығу дәрежесі шамамен 94,5% және өзен-көлді бөлігінде 84,3% болды. 2013-2017 жылдарда оттегіне қанығуы бойынша аз дәрежесі 66,9 % шамасында болып 2014 жылы байқалды. 2015 жылдан 2017 жылға дейін оттегінің жоғарылауы байқалады. 2017 жылдағы еріген оттегінің максималды көрсеткіші 1 кестеде көрсетілген. Гидробионттар үшін Бұқтырма суқоймасындағы оттегі қолайлы болып келеді.

Көмір қышқыл газы ағымдағы жылда 1,7 -ден 8,9 мг/дм³ шамасында болып 2016 жылға қарағанда жоғарылады және нормативтік көрсеткіштен асқан жоқ.

2017 жылы су құрамының органикалық заттары бойынша (перманганаттық тотығуы бойынша) 2016 жылғы 3,2 мг/дм³-ден 2017 жылғы 2,2 мг/дм³ дейін төмендеді. Органикалық заттарының ең жоғары мәні, өткен жылдардағыдай, көлдік-өзендік бөлігінде 2,7 мгО/дм³ тіркелді. Су қоймадағы минималды көрсеткіштері таулы бөлігінде 0,8-1,8 мг/дм³ шамасында ауытқыды.

2017 жылы азот тобындағы биогенді қосылыстардың шоғырлануының жоғарылауы айтарлықтай 1-1,5 ШРК_{бш} дейін төмендеді. Ең жоғары мәндері суқойманың көлдік бөлігінде Күршім өзенінің сағасында жаз мезгілінде (1,68 мг/дм³) байқалды. 2017 жылы тұтастай алғанда аммоний иондарының мөлшерінің төмендеуі Бұқтырма су қоймасының сынама

алынған барлық бекеттерінде біркелкі өзгерді. Мезгіл бойынша елеулі айырмашылықтар байқалмайды.

2017 жылы нитраттардың мөлшері орта есеппен 3 есе азаюы байқалады. Нитриттік азоттың шоғырлануы зерттеу бекеттерінде ұқсас мәндерге ие болып 0,03-0,04 мг/дм³ шамасында өзгереді (1 кесте).

1 кесте – 2017 жылғы Бұқтырма суқоймасындағы негізгі гидрохимиялық көрсеткіштер

pH	Еріген оттегімг/дм ³			Биогендік қосындылар, мг/дм ³				Органи-калық зат, мгО/дм ³	Судың минера-лизациясы, мг/дм ³
	CO ₂	O ₂		NH ₄ ⁺	NO ₂ ⁻	NO ₃ ⁻	PO ₄ ³⁻		
		мөлшері	қанығуы, %						
көлдік-өзендік бөлігі									
8,4	6,4	8,9	84,3	0,75	0,03	2,66	0,16	2,7	320
таулы-алқапты бөлігі									
8,2	5,4	9,3	94,5	0,56	0,03	2,22	0,16	2,5	393
таулы бөлігі									
8,3	4,4	10,3	103,5	0,62	0,04	2,12	0,17	1,3	235
Бұқтырма суқоймасы (жалпы)									
8,3	5,3	9,5	94,1	0,64	0,03	2,33	0,16	2,2	316

2017 жылы нитраттардың мөлшері 1,42 ден 2,33 мг/дм³ дейін көбейді, бұл көрсеткіш 2016 жылдан 1,5-2 есе жоғары. Жалпы суқойма бойынша нитраттардың өсуі байқалды. Бұқтырма су қоймасындағы суда фосфаттың азаюы байқалды. Орташа мәні 0,16 мг/дм³ құрады.

Судың гидрологиялық көрсеткіштері мен биогенді қосылыстар концентрациясының мәндерін салыстыру кезінде белгілі сәйкестіктер анықталмады. Соңғы 4 жылда судың жоғары мөлшерде болу жағдайында биогендік заттардың концентрациясы бірнеше есе өсті және төмендеді. 2017 жылы су қоймасының гидрохимиялық режимін тұрақтандырылуы байқалды, ол су айдынында биогендік заттардың шоғырлануының теңестірілуі мен судың сапасының жақсаруына әкелді (ШРК_{бш} ауытқымады).

Бұқтырма суқоймасының суы аз минералданған, О.А. Алекиннің жіктеуі бойынша магнийге қарағанда кальций мен натрий иондары басым гидрокарбонаттық классқа жатады. 2017 жылы судың жалпы минералдануының орташа мәндері өткен жылға ұқсас болды. Жалпы минералдануының төменгі мөлшері суқойманың таулы бөлігіндегі Алтайка бекетінде 154 мг/дм³ болса, ал жоғарғы көрсеткіші жазда Күршім өзенінің сағасында 448 мг/дм³ тіркелді.

Бұқтырма суқоймасындағы судың қаттылығы бойынша жіктелуіне сәйкес жұмсақ болып, 1,07-4,68 ммоль-экв/дм³ мөлшерінде ауытқыды. Көктемнен жазға қарай су қаттылығы мөлшерінің өсетіндігі байқалады.

Осылайша, Бұқтырма суқоймасында 2017 жылы оттегінің мөлшері жоғары болып, pH аз мөлшерде қышқылдық ортаға қарай ауысып, аммонийлік азоттың төмендеуімен түсіндірілетін гидрохимиялық тәртіп орнады. Жалпы суқоймадағы гидробионттардың тіршілігі үшін қанағаттандырарлықтай орта болды.

Әдебиеттер

1. Руководство по химическому анализу поверхностных вод суши /хим. ғыл. докторы, проф. А.Д. Семенов. – Л.: Гидрометеоздат, 1977. – 542 б.
2. Унифицированные методы анализа вод / хим. ғыл. докторы, проф. Ю.Ю. Лурье. – М.: Химия, 1973. – 376 б.
3. Алёкин О.А. Методы исследования физических свойств и химического состава воды //Жизнь пресных вод СССР /акад. Е.Н. Павловский, проф. В.И. Жадин. – М.-Л., 1959. – Т. IV. б.2. – 302 б.
4. Обобщенный перечень предельно допустимых концентраций (ПДК) и ориентировочно безопасных уровней воздействия (ОБУВ) вредных веществ для воды рыбохозяйственных водоемов: Утв. Нач. Главрыбвода Минрыбхоза СССР В.А. Измайловым 09.08.90. – М., 1990. – 46 б.

С.Ж. Жұмабеков

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, sansyzbay.k@mail.ru

ИОНДАУШЫ РАДИАЦИЯНЫҢ ТІРШІЛІККЕ ӘСЕРІ

THE EFFECT OF IONIZING RADIATION ON THE LIVING WORLD

Қоршаған ортаның адам организміне теріс әсер ететін факторларының бірі радиация болып табылады. Радиация адамның клеткалары мен органдарының түрлі функцияларына зиянды әсер етеді. Радиация әсер еткенде клеткалардың шапшаң бөлінуі, құрылымы мен құрамының өзгеруі мүмкін. Радиациялық сәулелену тұқым қуалаушылық аппаратын өзгертуге, яғни мутацияға душар етуі мүмкін.

Соңғы он жыл ішінде радиациялық сәулеленудің табиғи фоны көтерілді. Бұл кейбір елдерде ядролық қарулардың өндірілуіне, ядролық энергетиканы пайдалануға, уран өндіруді көбейтуіне, радиация қалдықтарының дұрыс сақталмауына байланысты болып отыр. Осыған байланысты барлық тіршілік иелеріне – өсімдіктерге, жануарларға, адамдарға нақты қауіп төнді. Мутация көлемі ұлғайды, тұқым қуалайтын әр түрлі аурулар, дамуында түрлі кемістіктері бар (қатерлі аурулары, сәлелік аурулары және тағы басқа) ауру балалар мен адамдардың саны ұлғайды. Табиғаттың барлық жерлерінде табиғи радиобелсенді сәулелері болады. Барлық тірі организмдер сияқты адамға да табиғи сәулелердің әсері тиеді. Сәулелердің артық мөлшері адам организмде ауытқуларды және әр түрлі ауруларды туғызады. Сондықтан адам радиосәулелердің мүмкіндік мөлшерін анықтай алуы тиіс. Оны дозиметр деп аталатын арнайы құралмен өлшейді. Сәулелердің артық мөлшері организмнің ауруға қарсы мүмкіндігін төмендетеді, тыныс алу, көз, тері және тағы басқа ауруларға себеп болады.

Радиациялық ластану

Қазіргі кезеңнің өзекті мәселелерінің бірі – *радиациялық ластану* болып қалып отыр. Радиактивті ластанумен күресу тек алдын алу сипатында ғана болады. Себебі табиғи ортаның мұндай ластануын нейтралдайтын биологиялық ыдырату әдістері де, басқа да механизмдері де жоқ. Қоректік тізбек бойынша тарала отырып (өсімдіктерден жануарларға) радиоактивті заттар азық-түлік өнімдерімен бірге адам ағзасына түсіп, адам денсаулығына зиянды мөлшерге дейін жиналуы мүмкін. Радиоактивті ластану – қоршаған ортаны өте қауіпті әсер әкелетін физикалық ластанудың түрі. Бұл ластану адам денсаулығы мен тірі организмдерге радиациялық сәулелену арқылы зиянды әсер жасайды. Қазіргі уақытта дамыған елдерде ядролық энергетиканың дамуына байланысты қоршаған ортаның радиациялық ластануы үлкен қауіп тудыруда. Ластанудың бұл түрі химиялық кейін екінші ортаға шықты. Радиациялық ластанудың мынадай топтарға бөледі:

1) Радиоактивті заттардың бөлінуінің нәтижесінде пайда болатын альфа - (гелий ядросы), бетта –(жылдам электрондар) бөлшектердің және гамма – сәулеленулердің әсерінен болатын радиациялық ластану (физикалық ластану түрі);

2) Қоршаған ортадағы радиоактивті заттардың мөлшерінің көбеюіне байланысты болатын ластану (химиялық ластану түрі). Ортаның радиациялық ластануына атом қаруын сынау аз үлесін қосқан жоқ, ол радионуклидті жауын-шашынның түсуіне әкелді.

Радионуклидтер – бұл элементтердің электрондарды атомдардан шығарып, оларды басқа атомдарға оң және теріс йондар жұбын түзуімен қосаға қабілетті радиобелсенді сәулелену шығаратын изотоптары. Мұндай сәулеленуді иондаушы деп атайды. Кейбір заттарда барлық изотоптар радиобелсенді болып табылады. Атап айтқанда, оларға технеций, прометий, сондай-ақ Д.И.Менделеев кестесінің полоний басталып трансурандылармен бітетін барлық элементтері жатады. Гелий ядроларының (альфа – сәулелену) немесе жылдам электрондардан (бетта – сәулелену) тұратын бөлшектер ағынын корпускулалық сәулелену деп атайды. Электромагнитті иондаушы сәулелену – бұл гамма –

сәулелену мен оған жақын рентгендік сәулелену. Альфа және бетта-сәулелену организмнен тысқары тұрып та оған әсер ете алады. Иондаушы сәулелену жоғары дамыған ағзаларға, бірінші кезекте – адамға аса күшті әсер етеді. Оған микроағзалар төзімдірек келеді. Эксперименттік зерттеулер белсенділігі 3,7-10¹⁴ Бк (10 мың Ки) гамма сәулеленудің (кобальт-60, цезий-137) қуатты көздерінің қасында жоғарғы топтағы бірде-бір өсімдік немесе жануар тірі қалмайтындығын көрсеткен. Түрлі радионуклидтердің организмге әсері аса сан алуандығымен ерекшелінеді, әйтсе де жалпы алғанда, оларға мутагенді және бластомогенді эффект тән. Мысалы, 131-йодтың аз мөлшерінде қалқанша бездің қызметі бұзылады, ал көп мөлшерінде – зиянды ісіктер түзіледі. Радиациялық ластанудың көздері. Радиациялық қауіптердің әсерлері шыққан тегі бойынша табиғи және антропогенді болып бөлінеді.

Табиғи факторларға қазба рудалары, жер қабаттарындағы радиоактивті элементтердің бөлінуі кезіндегі сәулелену және т.б. жатады. Радиациялық өндіруге және қолдануға, атом энергиясын өндіруге және ядролық қаруын сынауға байланысты жұмыстар жатады. Сонымен адам өміріне өте қауіпті радиациялық антропогендік әсерлер адамзаттың мына іс-әрекетімен тығыз байланысты: • **Атом өнеткәсібі**;

- **Ядролық жарылыстар**;
- **Ядролық энергетика**;
- **Медицина** мен **ғылым**.

Бұлар қоршаған ортаны радиоактивті элементтермен және радиациялық сәулелермен ластайды. Бұдан басқа атом өнеркәсібі радиоактивті қалдықтардың көзі болып, адамзатқа жаңа үлкен қауіп және әлі шешімін таппаған мәселені – оларды көму мен жою мәселелерін алып келді. Келесі бір қауіпті радионуклид – стронций-90, ол ядролық сынақтардың нәтижесінде түзіледі (жартылай бөліну периоды 27,7 жыл). Ол ағзаға асқазан-ішек трактісі, өкпе, тері жабыны арқылы түсіп, қаңқа мен жұмсақ ұлпаларға жиналады. Стронций қанда патологиялық құбылыстар тудырады, ішке қанның құйылуына, сүйек кемігінің құрлысының бұзылуына әкеледі. Зақымданған соң ұзақ мерзімнен кейін (келесі ұрпақтарда) ісіктер, ақ қан ауруы болуы мүмкін. Қазіргі гигиена ғылымының өзекті мәселесі адам өмір сүретін ортаның зиянды және қауіпті факторларын анықтау ғана емес, сонымен қатар олардың халық денсаулығына тигізетін қауіп-қатерін бағалай білу болып табылады. Қауіп-қатер туғызатын әртүрлі факторлар нақты елдің, аймақтың жағдайларына да тәуелді екенін ескеру қажет.

Радиоактивті заттардан қорғану

Радиоактивті заттардан қорғаудың бірнеше жолдары бар. Олар: **физикалық, химиялық және биологиялық** тәсілдері.

Физикалық тәсіл

Бұл тәсілдің ұйғаруы бойынша, дер кезінде қол-аяқты денені жылы су мен жуып отыру керек. Қолға арнаулы түрде дайындалған перчаткаларды кию керек. Қатты радиоактивті элементтердің бөлшектерінің кішкентай түйіршіктері ішкі органдарға өтіп кетпеуін қадағалап отыруы керек.

Егер кішкентай бөлшектер ішкі органдарға өтсе, олар тез арада ағзадан шыға қоймайды. Әсіресе **радий, уран, плутоний, стронций, иттрий** және **цирконий** бөлшектері ағзаларға өтсе қауіпті ісіктер туғызуы мүмкін. Олар радиоактивті сәулелер таратады. Цезий тез еритін тұздарды түзеді. Сөйтіп адам ағзаларының жұмсақ тканьдерінде жиналады да үнемі иондалған сәулеленуді таратады. Радиоактивті стронцийдің бөлшектерін адам ағзаларынан шығару оңай емес. Стронцийді кальциймен ығыстырып шығаруға болады.

Тез еритін цезий – 137 бөлшектерін ағзалардан ығыстырып шығару үшін көп мөлшерде су ішу керек. Радиоактивті элементтерді ағзалардан шығару үшін қымыздық сірке қышқылы мен лимон қышқылы көп мөлшерде пайдалану керек. С, Д витаминінің ішу өте пайдалы (сәбіз, редис). Арақ-шарап ішуге болмайды. Олар радиацияның әрекетін күшейтіп жіберуі мүмкін. Бірақ кейбір адамдар Уран өндіретін шахталарда істеп жүріп күніне аздық көпті арақ ішіп жүрген. Ол адам күні бүгінге тірі. Ал арақ ішпеген оның әріптестері жарық дүниемен баяғыда қоштасқанын ол жіпке тізгендей айтып беріп отырады. Біздіңше, аздық көпті арақ-шарап ішіп отырған жөн болғаны. Радиациядан қорғанудың химиялық және биологиялық жолдары. Радиацияға қарсы қолданатын препараттарды радиопротекторлар деп аталады. Олар радиоактивті элементтердің бөлшектері ағзалардан шығару үшін неше түрлі химиялық препараттарды пайдаланады. Олар ағзаларды радиациядан сақтап қалады.

Иондалған сәулеленуді ем-дом ретінде пайдалануға болады. Дерттерге диагностика қою үшін де таңбаланған атомды пайдаланады. Сәуле тератиясы мен қан, ауруларын емдеуге болады. Қауіпті ісіктерді де емдеу үшін бета-сәулесін пайдаланады. Адамдарды Радиациядан қорғау Қазақстан Республикасының алдында тұрған аса күрделі мәселе. Қазақстан Республикасында адамдардың денсаулығына өте үлкен көңіл бөлінеді. Әсіресе экологиялық апатқа ұшыраған аймақтарда да тұратын халықтардың денсаулығы қатаң бақылауға алынған. Осы айтылғандарды қорыта келе, радиация (сәуле) дертіне шалдықпау үшін халыққа, әсіресе, жеткіншіктерге радиоэкологиядан жан-жақты білім және тәрбие беру екенін естен шығармауымыз керек. Адамзат баласы осы кезде бұрын – сонды болып көрмеген орасан көп ғылыми табыстарға жетіп, техника мен технологияны дамыта түсуде. Оларды төтенше түрде дамуы биология ғылымдарына тікелей байланысты. Ол жаратылыстану ғылымдарының көрнекті салаларының бірі. Оның басты міндеттері жер бетіндегі тіршіліктің пайда болуын, оның эволюциялық жолмен дамуын зерттеу. Биология жердің тіршілік иелері адамдар мен жануарлар өсімдіктер мен неше түрлі көзге көрінбейтін микроорганизмдер әлемін зерттейді. Алынған мәліметтердің негізінде сигнал хабарды дәл тіркейтін сезімтал машиналар мен механизмдер шығару жұмыстарын жүргізеді. Кейінгі кезде биологиялық ғылымдар орасан зор ілгерілеп, алға басты. Осы уақыттың ішінде тіршілік дүниесі адамдар, жан-жануарлар, өсімдіктер әлемі туралы көптеген түсінігіміз бар. Тірі организмдердің пайда болу жолдарын, биохимиялық процестерін білеміз. Бірақ көптеген биологиялық көріністердің құпия сырлары әлі күнге дейін өз шешімін тапқан жоқ.

Әдебиеттер

1. Полевая практика по экологии: оқу-құралы. Денисов С.И. 1999ж – 120 бет.
2. Экология. Чернова Н.М т.б. – М. 1991 ж.
3. Экология: жалпы, әлеуметтік, қолданбалы: Учебник – М., 1999 ж. Воронков Н.А.
4. Петров К.М. Жалпы экология. Қоршаған орта мен табиғат қатынасы: Учебник. – СПб., 1998 ж.
5. Шилов А.А. Экология. М.: ВШ, 1999 ж.
6. Бигон М., Харпер Дж., Таусенд К. Экология: түрлер, популяциялар, бірлестіктер. Т. 1,2, М.: Мир, 1989 ж.
7. Федосеев О.Н. Основы биоэкологии. Пенза. Изд-во ПГАСА, 2000
8. Панин М.С. Қазақстан экологиясы – Семей, 2005 ж.
9. Акимова Т.А., Хаскин В.В. Экология: Оқулық. М., 1998 ж.
10. Новиков Ю.В. Экология, қоршаған орта және адам. – М., 2000 ж.
11. Коробкин В.И., Передельский Л.В. Экология. – Р-на-Д, 2000 ж.
12. Вернадский В.И. Тірі заттар. М.: Ғылым, 1978 ж.
13. “NTSYS” V.1.61. биологиялық көрсеткіштерді қайта өңдеу математикасы (англ). – Applied Biostatistics Inc., 1993.
14. “CLAST1” V.2.0. Кластерлік анализ (орыс.). – Қазан: КГУ, 1991

МРНТИ: 68.41.31

А.Н. Байгазанов, Е.О. Омарбеков, Б.Т. Смаилова
Государственный университет имени Шакарима города Семей,
veterinarnaya_sanitariya@mail.ru

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ІРІ ҚАРА МАЛЫ ЛЕЙКОЗЫНЫҢ
ЭПИЗООТОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ**

EPIZOOTIC SITUATION ON BOVINE LEUCOSIS IN EAST KAZAKHSTAN REGION

2012-2017 жж. Шығыс Қазақстан облысында лейкоз ауруы бойынша эпизоотологиялық мониторингісі жүргізілді. Нәтижесінде облыс лейкоз таралуы бойынша 6 дәрежеге бөлінді.

Conducted monitoring of epizootic bovine leucosis in East Kazakhstan oblast for 2012-2017 as a result of which the region was divided into 6 degrees of infection of this disease.

Тірек сөздер: лейкоз вирусы, эпизоотиялық жағдай, диагностика, эпизоотологиялық мониторинг, гематологиялық зерттеулер.

Қазақстанда ауылшаруашылығындағы ең көп тараған созылмалы жұқпалы аурулардың бірі, мал экономикасына айтарлықтай залал тудыратын ірі қара малдардағы лейкоз ауруы.

Көптеген ғылыми-зерттеулерге сүйенсек, ірі қара малдың лейкоз вирусы (ІҚМЛВ) туберкулез және бруцеллез сияқты әлеуметтік маңызы бар аурулардың таралуынан қарқынды және ол қоғамдық малшаруашылығы үшін елеулі қатер төндіреді. 2011-2014 жылдардағы ҚР АШМ (ауыл шаруашылығы министрлігі) ветеринариялық есептерді талдау кезінде лейкоз ауруы 14 облыстың 13-де кеңінен таралғанын көрсетті. 2011 жылы ҚР-да лейкоз бойынша серологиялық зерттеу жүргізгенде 2890061 бастың 57597 ұшырағаны немесе 2,83% екендігі анықталды, 2012 жылы – 868665-ден 28 988 яғни 3,5%, 2013жылы 64991-ден 4012 яғни 7,12% және 2014 жылы 50056-ден 4597 яғни 10,8% көрсетті. Қазақстанда осы жылдары алынған серологиялық зерттеулерге барлығы 3838914 ірі қара мал қатыстырылды, олардың 95193 малдың лейкоз ауруымен залалданғандығы айқындалды немесе ол 2,23% көрсетті. Сонда 2011 жылы ҚР-да ірі қара мал саны 6440 басты құраса, 2012 жылы 6650 бас, 2013жылы 6900 бас және 2014жылы 7150 бас болған. Осы жылдары лейкоз ауруын жұқтырған мал басы Ақмола облысында орташа 4,35% -ға, Ақтөбе облысында 0,05, Атырау облысында 0,006, Алматы облысында 0,8, Шығыс Қазақстанда 0,02, Жамбыл облысында 2.6, Батыс Қазақстанда 5,4, Қарағандыда 0,33, Қостанайда 3,5, Павлодарда 2,4, Солтүстік Қазақстанда 7.1, Оңтүстік Қазақстанда 2,1 болды. Ең кеңінен таралған аймақтар Ақмола, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары болды. Серологиялық зерттеуге толық мал басы қамтылмаса да, лейкоз ауруының таралуы өте кең екендігін көрсетеді және республикада жыл сайын осы ауруды жұқтыратын мал басы көп екендігін дәлелдейді, бірақ бұл ауру үшін шынайы эпизоотиялық жағдайды көрсетпейді. Дегенмен осы ауруға қарсы күрес, ауру малды патогенді және оқшаулау, оларды союға тапсырғанша сау малдың қасына жақындатпау және кешенді ветеринариялық-санитариялық шаралар жүргізіле беруі тиіс. Бұл әрекетті орындау үшін, ірі қара малдың 100% басын (6 айдан асқан) қамти отырып, әрбір аймақтарда малшаруашылығында серологиялық және гематологиялық зерттеулер жүргізіп, лейкоз бойынша аурудың нақты дәрежесін білуге тиіс. Барлық малды тек қана ІҚМЛВ жоқ малдардан бөлектеу осы ауруды бақылаудың қазіргі жүйесінің негізі болып табылады.

Шығыс Қазақстан облысы бойынша лейкоз ауруына байланысты эпизоотиялық жағдайды бақылау үшін кешенді шаралар қолданылды және эпизоотологиялық жағдайға қарсы бағдарлама жасау үшін Халықаралық эпизоотологиялық бюроның талаптарына сай нәтижелерді пайдалану залалданудан қорғайтындығы айтылды.

Жұмыстың жаңашылдығы лейкозға қарсы эпизоотиялық іс-шараларды жүргізуде ғылыми-негізделген жүйесін биотикалық патогендер арасындағы қатынастарды анықтауға қолданып, эпизоотиялық процесінің модельдеуін жүзеге асыруға, ірі қара малдағы аурудың пайда болуын анықтап, талдау жүргізуге болады. Ғылыми тұрғысынан жобадағы шешімдер эпизоотияға қарсы іс-шараларды жүзеге асыруды мониторингтеу және эпизоотияға байланысты ұсыныстар әзірленетін болады. Шығыс Қазақстан облысында лейкоз ауруының таралуын қандай деңгейде екендігін анықтау және ірі қара малға жұғылу жолын зерттеу.

Лейкоз ауруын мониторингтау үшін серологиялық қорытындысы, гематология зерттеулері мен ИФА нәтижелерін біріктіріп, эпизоотиялық ауру бойынша статистика пайдаланылды.

Қабылданған серологиялық және гематологиялық зерттеулер бойынша ірі қара мал қан сарысуында және қан үлгілері нәтижесінде Шығыс Қазақстан облысының аумағында лейкозге көбірек ұшырайды. Шығыс Қазақстан облысының 18 ауданы мен қалаларынан 1800 сынама алынды олардың 90 ауылдық округтер мен шаруа қожалықтары болды.

Эпизоотологиялық мониторинг, эпизоотологиялық зерттеулер (салыстырмалы географиялық сипаттамасы, салыстырмалы-тарихи сипаттамасы, эпизоотиялық зерттеу) әдістеріне сәйкес жүзеге асырылды. Қосалқы топқа облыстарды аудандастыру географиялық

орналасуына байланысты, шаруашылық - экономикалық және әлеуметтік қарым-қатынастардың субъектілеріне, сондай-ақ ағымдағы лейкоз ауруының эпизоотиялық жағдайы негізінде жүргізілетін болады. ҚР Шығыс Қазақстан облысының аумағында эпизоотияға қарсы іс-шаралар тиімділігін анықтау лейкоз ауруына шалдыққан малдардың қандай деңгейде екендігін анықтау динамикасы бойынша бағаланды.

Шығыс Қазақстан облысы аумағында ірі қара мал лейкозы материалдарын зерттеу барысында бірқатар жаңа фактілер табылды, соны пайдалана отырып лейкозға қарсы іс-шараларды тиімді жүргізуге болады. Көрсеткіштік нәтижелер ретінде ірі қара малының лейкоз ауруының вирусын тасымалдаушылардың пайыздық шығымы алынды. Алғашқы материалдарды өңдеу барысында, ірі қара мал арасында лейкоздың алты таралу қарқындылығын бөлу керек екендігін көрсетті.

Лейкоздың таралуының бірінші дәрежесі, егер зерттеліп отырған территорияда 0,1 – 1,99% лейкозбен зақымдалған жануарлар болса, 2,0 – 3,99% болса екінші дәрежесі; 4,0-5,99% үшінші дәрежесі; 6,0 – 7,99% төртінші дәрежесі; 8,0 – 11,9% - бесінші ; 12,0% және одан жоғары болса тиісінше алтыншы дәреже.

Зайсан ауданында 31,7 мың ірі қара мал зерттелді, 22 инфекция жұқтырған жануарларды оқшауланды, немесе орта есеппен 0,06%. Зырян ауданында - 29581-759-2.56. Катон-Қарағай ауданында - 35871-19-0.05%. Көкпекті ауданында -50994-305-0.59%. Күршім ауданында -53000-64-0.12%. Ұлан ауданында -59378-4451-7.49%. Шемонаиха ауданында - 69238-1042-1,5%. Өскемен қаласында - 4209-330-7,8%, Риддер қаласында -3000-855-28.5%, Абай ауданында -18000-0- 0%, Аягөз ауданында -30554-29-0.09%, Глубокое ауданында 29875-6314-21.1%, Тарбағатай ауданында 85657-34-0.03%.

Шығыс Қазақстан облысындағы лейкоздардағы эпизоотикалық жағдайы жүргізілген диагностикалық зерттеулерге сәйкес, аймақтағы лейкозбен ауыратын жануарлардың пайызы анықталды. Деректер бес жылдық кезеңде қамтылады. Ауылдық округтер мен ауылдық округтердің ірі қара малының инфекциясының төмендегідей түрі бар. Облыстың барлық аудандары 6 дәрежеге бөлінді. Бірінші дәрежелі 6 аудан, екіншісіне – 1 аудан, үшінші дәрежелі – 1 аудан, төртінші дәрежелі – 1 аудан, бесінші дәрежелі – 2 аудан, алтыншы дәреже – облыстың 1 ауданы тағайындалды.

Өлкелік эпизоотологияны зерттеуде лейкоздың иммунологиялық және патологиялық аспектілері қарқынды жүргізілген. Бірақ лейкозға шалдыққан аналықтардан алынған төлдердің эпизоотологиясы толық зерттелмеген. Диагностикалық зерттеулерді жүргізу барысында әсер ететін кейбір факторлардың да әрекеті толық емес. Басқа вирустық инфекциялардың ағымдары мен қосылуы. Иммунологиялық түзетулерде құралдарды қолдану мен іздеу лейкозға шалдыққан малдарда тиісінше зерттелмеді.

Осы жағдайларға байланысты ірі қара лейкозының диагностикасы, профилактикасы, алдын алу шаралары, таралу ерекшеліктері мен олардың берілуі ветеринариялық практикада жаңа ғылыми ұсыныстарды қажет етеді.

Әдебиеттер

1. Шишков В.П., Бурба Л.Г. Лейкозы и злокачественные опухоли животных. М.:Агропромиздат. 1988
2. Ахметсадыков Н.Н. Лейкоз крупного рогатого скота. Ветеринария. 2009; 6 – С. 63
3. Донник И.М., Шкуратова И.А., Татарчук А.Т. и др. Эффективная система мер борьбы с лейкозом крупного рогатого скота на Среднем Урале. Ветеринария. 2014; 10 – С. 8
4. Johnson E.S., Nicholson L.G., Durack D.T. Detection of antibodies to avian leucosis/sarcoma viruses (ALSV) and reticuloendotheliosis viruses (REV) in humans by ELISA // Cancer Det. Prev. – 1995. – 19. – P. 394-404
5. Johnson E.S., Dalmas D., Noss J. et al. Cancer mortality among workers in abattoirs and meatpacking plants: an update // Am. J. Indust. Med. – 1995. – 27. – P. 3 89-403
6. Lee J., Kim Y., Kang Ch. Suk et al. Investigation of the Bovine Leukemia Virus Proviral DNA in Human Leukemias and Lung cancers in Korea // J.Korean Med. Sci. – 2005. – 20. – P. 603-606
7. Боровиков С.Н., Шрамко А.Ю. Получение стандартных антигенов для диагностики лейкоза крупного рогатого скота. Материалы Республиканской научно- теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 9: новый вектор развития высшего образования и науки» посвященная дню Первого Президента Республики Казахстан. – 2013. – Т.1, ч.2 – С. 216-217

8. Ветеринарные правила о мероприятиях по профилактике и ликвидации лейкоза крупного рогатого скота, утверждены приказом Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 22 декабря 2004 года N 747

9. Ковальчук Н.В., Сацук В.Ф., Пархомович Д.Н. Применение полимеразной цепной реакции при диагностике лейкоза крупного рогатого скота. Ветеринария. 2014; 11 – С.24

МРНТИ:68.41.53

Т.Н.Блейм, А.Н.Байгазанов, А.В.Тлеубаева, М.К.Нуркенова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, tatbl2012@mail.ru

ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНОЕ СОСТОЯНИЕ СИБИРЕЯЗВЕННЫХ ЗАХОРОНЕНИЙ И РИСКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАСПРОСТРАНЕНИЯ СИБИРСКОЙ ЯЗВЫ

VETERINARY-SANITARY CONDITION OF ANTHRAX BURIAL SITES AND RISKS OF OCCURRENCE AND SPREAD OF ANTHRAX

По последней информации ВОЗ заболевание сибирской язвой людей и животных зарегистрировано в 158 странах. На территории Казахстана в период с 1933 по 2008 годы от сибирской язвы погибло более 25000 голов сельскохозяйственных животных, болели 1852 человека. По данным современных источников в Казахстане насчитывается около 1787 стационарно неблагополучных по сибирской язве населенных пунктов.

С 1949 года по 2016 год в Семейском регионе заболели сибирской язвой 1835 голов животных. Из числа заболевших, в основном, были сельскохозяйственные животные – 1834 головы и одно домашнее животное – собака: из них крупного рогатого скота – 152 головы, мелкого рогатого скота – 1588 голов, лошадей – 63 головы.

С 2003 года в Казахстане проводится ежегодный мониторинг стационарных скотомогильников неблагополучных районов по сибирской язве.[1]

Цель исследования – изучить ветеринарно-санитарное состояние сибиреязвенных захоронений расположенных на территории города Семей и сельских округов (с/о). Определить степень опасности сибиреязвенных захоронений и тип неблагополучных пунктов.[2]

Материал и методы исследования. Материалом для исследования послужили документы ветеринарной отчетности и учета, ветеринарно-санитарные карточки почвенных очагов сибирской язвы; фотографии сибиреязвенных очагов от 2016-2018гг; сибиреязвенные захоронения разных лет.

Изучение ситуации осуществляли методом эпизоотологического исследования. Степень опасности сибиреязвенных захоронений определяли согласно оценочной шкале для определения риска заражения сельскохозяйственных животных и людей возбудителем сибирской язвы в стационарно неблагополучных пунктах (СНП) и прилегающей территории, где расположен почвенный очаг сибирской язвы.[3] СНП с прилегающей территорией, где расположен почвенный очаг сибирской язвы, может быть: малоопасным (от 1 до 28 баллов), опасным (от 29 до 56 баллов), очень опасным (от 57 до 84 баллов).

В городе Семей и сельских округах с 1956г. по 2018г. установлено 34 вспышки сибирской язвы. При этом на территории г.Семей и сельских округов расположены 24 сибиреязвенных захоронения. В силу ряда причин некоторые сибиреязвенные захоронения были объединены (например, при строительстве Шульбинской ГЭС шесть сибиреязвенных захоронений были перенесены).

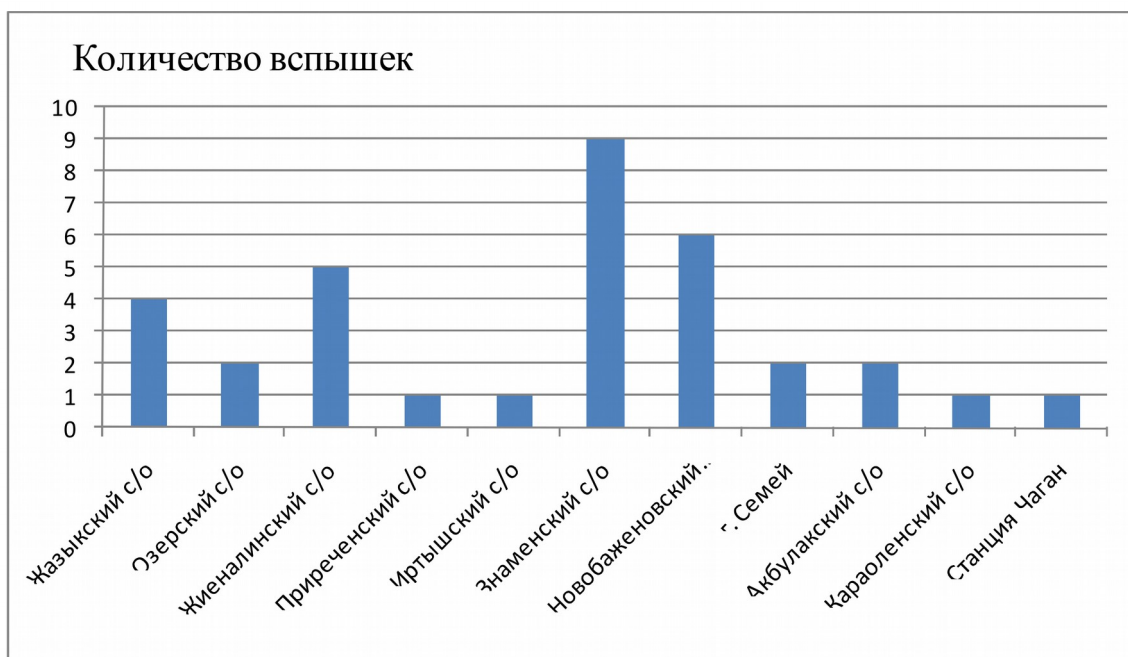

Рисунок 1. – Вспышки сибирской язвы по городу Семей и сельским округам

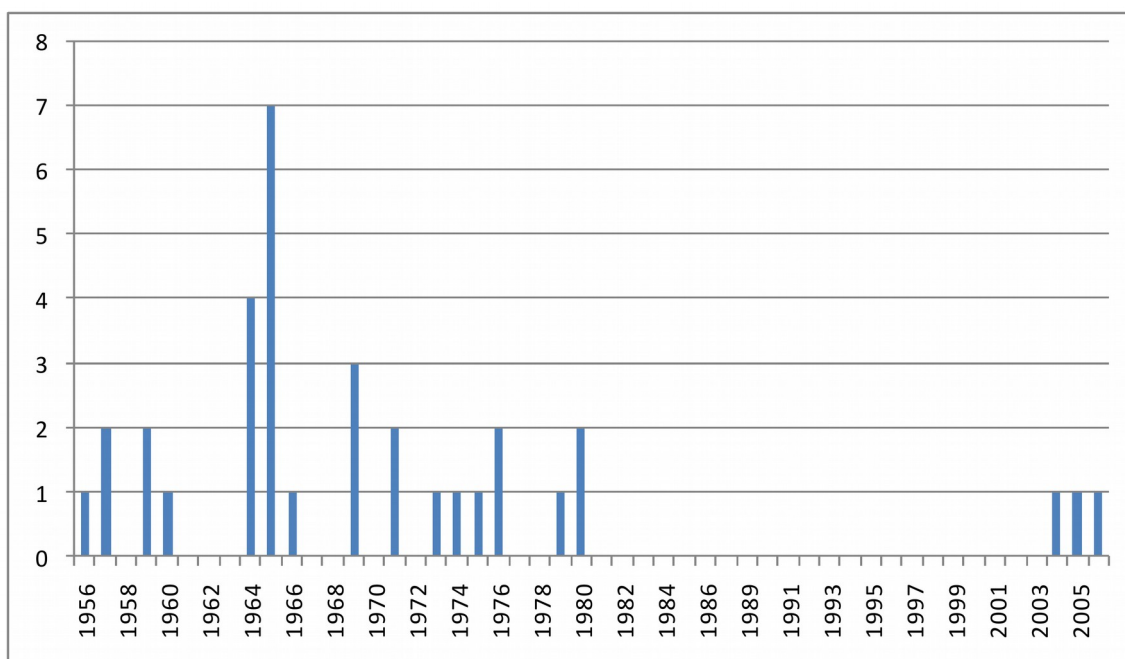

Рисунок 2. – Динамика вспышек сибирской язвы в городе Семей и сельских округах в период с 1956 года по 2006 год

Наибольшее количество сибиреязвенных захоронений и вспышек сибирской язвы (свыше трех) с 1956г. по 2018г. установлено в Знаменском с/о (9) с 1957 по 2005 гг., Новобаженовском с/о (6) с 1959 по 1980гг., Жиеналинском с/о (5) с 1964 по 1979 гг., Жазыкском с/о (4) с 1956 по 1965гг. В других сельских округах количество вспышек не превышало 1-2 (Рисунок 1).

С 1955 по 1980 годы, в г. Семей и сельских округах вспышки сибирской язвы были регулярными и регистрировались с периодичностью в 1-3 года. С 1981 года до 2003 года отмечалось благополучие по сибирской язве. Последние вспышки регистрировались в 2004 и 2005 годах среди лошадей и в 2006 году в городе Семей (участок Городская свалка) было уничтожено 93,8 тонн мяса свинины, зараженной сибирской язвой (Таблица 2). С 2007 года и по настоящее время, т.е. более 10 лет сибирская язва не регистрировалась.

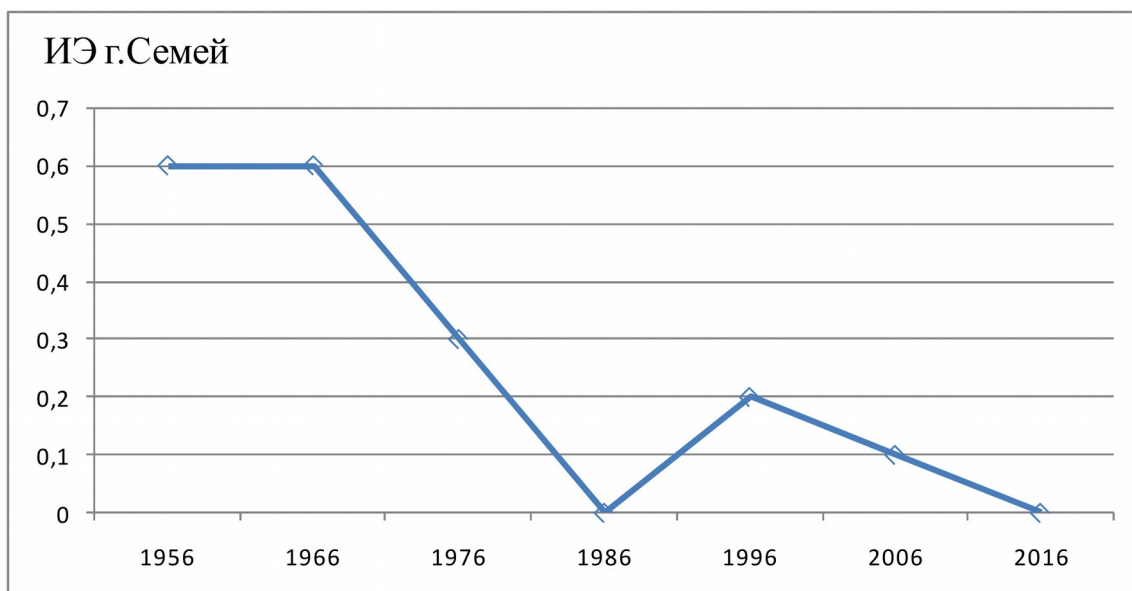

Рисунок 3. – Динамика индекса эпизоотичности по 10-летним периодам с 1956 по 2018 год в г. Семей и сельских округах

Индекс эпизоотичности с 1956 по 1965 годы составил 0,6; с 1966 по 1975 годы – 0,6; с 1976 по 1985 годы – 0,3; с 1986 по 1995 годы – ноль; с 1996 по 2005 годы – 0,2; с 2006 по 2015 годы – 0,1. Из 60 анализируемых лет в течение 18 лет среди животных проявлялась сибирская язва. В среднем индекс эпизоотичности за анализируемые годы составил 0,3 (таблица 3).

В течение исследуемого периода заболело 323 животных: мелкий рогатый скот – 301(93%) голова, крупный рогатый скот – 12(4%) голов, лошади – 9(3%) голов, свиньи – 1(меньше 1%) голова.

Согласно классификации Черкасского Б.Л. (1999г.) стационарно неблагополучные пункты являются старыми неманифестными (неактивными), так как не возникали на данной территории более одного десятилетия.

Населенные пункты в сельских округах и г. Семей по степени опасности возникновения и распространения сибирской язвы набирают баллы в диапазоне от 1 до 28, поэтому являются малоопасными.

Сибиреязвенные захоронения на территории г. Семей и сельских округов обустроены согласно правилам. Имеют ограждение в виде металлической конструкции. Вместе с тем, не обозначена санитарно-защитная зона, отсутствует ров вокруг захоронения, опознавательные знаки на некоторых захоронениях утратили свою информативность. Некоторые захоронения находятся на территории населенных пунктов.

Таким образом, на территории города Семей и сельских округов можно выделить следующие риски возникновения и распространения сибирской язвы:

1. На территории г. Семей и сельских округов обитают восприимчивые к сибирской язве животные: мелкий и крупный рогатый скот, лошади.
2. Выпас животных и заготовка растительных кормов на территориях скотомогильников и в зоне, где ранее отмечался падеж животных от сибирской язвы [4].
3. Несоблюдение границ санитарно-защитной зоны вокруг сибиреязвенных захоронений и правил эксплуатации сибиреязвенного захоронения.
4. Активизация насекомых в весенне-летний период.

Литература

1. Джанабаев Р.Т., Алиев Д.С., Алимжанова Г.Т. Клинико-эпидемиологический анализ противозидемических мероприятий по сибирской язве в Южно-Казахстанской области на современном этапе// Ж.Инфектология, 2015. – Т.7. – № 2. – С.36-37

2. Куличенко А.Н., Буравцева Н.П., Рязанова А.Г., Еременко Е.И. Сибирская язва на северном Кавказе. – Майкоп: Качество, 2016. – 198 с.
3. Султанов А.А., Горелов Ю.М., Атшабар Б.Б., Лухнова Л.Ю. и др. Почвенные очаги Сибирской язвы в Республике Казахстан. Порядок организации и проведения мероприятий по подготовке проб к исследованию. – Алматы, 2015. – 41 с.
4. Шестакова И.В. Сибирская язва ошибок не прощает: Оценка информации после вспышки на Ямале летом 2016 года. // Ж. инфектология, 2016. – Том 8. – № 3. – С. 8

FTAMP 68.41.55

Л.О. Жантелиева

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы қ., laura_18_87@mail.ru

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ БОЙЫНША ЗООНОЗДЫ ГЕЛЬМИНТОЗДАР МОНИТОРИНГІН ЖҮРГІЗУ

TO CONDUCT THE MONITORING OF ZONOTIC HELMINTH IN ALMATY

Кіріспе.

Гельминтоздар адамда және малда сорғыш, таспа, жұмыр, т.б. құрттардың тоғышарлық тіршілігі салдарынан пайда болады. Гельминтоздардың аталуы ауру туғызатын құрттардың түріне қарай бөлінеді. Олардың тек адамда (аскаридоз, энтеробиоз, т.б.) немесе адам мен малда қатар кездесетін гельминтозооздар (фасциолез, описторхоз, дифиллоботриоз, эхинококкоз, альвеококкоз, трихинеллез,) түрлері белгілі. Гельминтоздар адам ағзасының әртүрлі мүшелері мен терісінде тіршілік етіп, симптомсыз өтіп, ағзаның жұмысын қалыптан шығарады. Содан әртүрлі клиникалық белгілер пайда болады: ішек жұмысының бұзылуы, жүйке жүйесінің қызметінің нашарлауы, адам ағзасының ауруға қарсы тұру қабілетінің және де жұқпалы соматикалық ауруларға шалдығуы жоғарылайды [1, 2, 3]. Қазақстандағы және көрші елдердегі гельминтоздардың эпизоотологиялық-эпидемиологиялық жағдайы күрделі. ТМД елдерінде және Қазақстанда адамдар арасындағы ауру көрсеткіші – токсакарозбен 9 есе, трихинеллезбен 6,1 есе, дипиллоботриозбен 9,3 есе, описторхозбен 11,3 есе жоғары болған. Қазақстанда 15 жыл ішінде адам эхинококкозының 3794 оқиғасы тіркелді, оның ішінде 78,8% оңтүстікте, 11,3% адам миының эхинококкозы анықталған.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зоонозды гельминтоздар мониторингі әртүрлі аймақ шаруашылықтарында, Алматы қаласындағы ҚР БҒМ ҒК «Зоология институты» РМК, ЖШС «Қазақ ғылыми-зерттеу ветеринария институтында» (ҚазҒВЗИ), оның облыстық филиалдары «Ғылыми зерттеу ветеринария станциялары» ҒЗВС, сонымен қатар, Астана қаласындағы Республикалық ветеринариялық зертхананың паразитология бөлімінің статистикалық деректері негізінде жүргізілді.

Жануарларды гельминттермен зақымдау классикалық копрологиялық әдістермен (Вибе, Горячев, Като, Дарлинг, Вишняуска, Щербович, Вайда, Бермана-Орлова, гельминт дернәсілдерін өсіру) зерттелінді; бұлшықеттерді биопсиялау, органдардан пунктаттарды зерттеумен; лимон қышқылды натриймен және дистилденген сумен қанды зерттеу жүргізілді [4, 5].

Сондай-ақ, зертханалық зерттеу жүргізуде қи сынамасындағы «Parasys» паразиттерді өңдеу және жинау, «Paraser SF» қиды сүзу және жинауға арналған конденсатор қолданылды [9].

Зерттеу нәтижелері және оларды талдау. Алматы қаласы мен Қазақстанның басқада аймақтарында зоонозды гельминтоздарға індеттік-эпидемиологиялық мониторинг жүргізілді. Қазақстан территориясының аймақтарындағы зоонозды гельминтоздар туралы соңғы 2 жылдағы мәліметтер (2015 ж. -2017 ж.) берілген [6, 7, 8]. Бірақ осы алынған әдебиет көздерін сараптай келе, Алматы қаласы бойынша, гельминттер және олар тудыратын аурулар толықтай зерттелмегені анықталды. Авторлардың мәліметтері бойынша, ірі қалаларда мынадай гельминттер жиі анықталады екен: токсокароз, дипилидиоз, токсокаридоз және унцинариоз. Жоғарыда келтірген гельминттің үш түрі жануарға ғана емес, адамға да қауіпті екен. Сол себепті гельминтті аурулардың санитарлық-

эпидемиологиялық және індеттік жағдайын анықтау, өзекті мәселе ғана емес, сонымен қатар тәжірибе барысында да қажет және де гельминтоздың қоздырғышының түрін білу маңызды, себебі соған қарап аурудың алдын алу және күресу шаралары дұрыс ұйымдастыруға болады. Алматы қаласында зерттеу жұмыстары екі жылдай уақыт (2017 ж. және 2018 ж. 1 тоқсаны) «У Лукоморья» ветеринариялық клиникасының 5 филиалында жүргізілді. Алматы қаласы бойынша 2017 жылы 5 клиникадан гельминтоздар туралы мәліметтер жиналды (Кесте 1).

Кесте 1 – 2017 жылғы Алматы қаласының клиникалары бойынша жүргізілген зоонозды гельминтоздар туралы ақпарат

№	Гельминтоздардың атауы	2017 жылы тіркелген гельминтоздар	
		Саны	%
1	Аскаридоз	66	70,20
2	Дирофиляриоз	2	2,13
3	Дипилидиоз	4	4,26
4	Тениариноз	2	2,13
5	Токсокароз	12	12,76
6	Нематодоз	4	4,26
7	Анкилостомоз	4	4,26
	Барлығы	94	100,0

Өртүрлі гельминтоздармен ауырған 94 жағдай тіркелген. Өртүрлі жүйелі топқа жататын 7 түрлі гельминттің түрі тіркелген: 2 түрлі цестод класына жататын гельминттер (таспалы құрттар): дипилидиоз және тениаринхоз. Қалған 5 түрлі гельминттер нематод класына жатады (домалақ құрттар). Оның ішінде аскаридоз 70,20%-ды, токсокароз 12,76%-ды, дипилидиоз, нематодоз, анкилостомоз 4,26%-ды құрады. Ал қалған гельминттер 2,13%-ды құрады. Зоонозды гельминтоздардың пайыздық арақатынасы тіркелген гельминтоздарға қарағанда жоғары, яғни 94 тіркелген жағдайдың 93 жағдайы немесе 99,1% құрайды (Кесте 1).

Алматы қаласы бойынша 2018 жылдың 1 тоқсаны бойынша, 5 клиникадан гельминтоздар туралы мәліметтер жиналды. Өртүрлі гельминтоздармен ауырған 109 жағдай тіркелген. Өртүрлі жүйелі топқа жататын 7 түрлі гельминттің түрі тіркелген: 2 түрлі цестод класына жататын гельминттер (таспалы құрттар): дипилидиоз және тениа гидатигенді. Қалған 5 түрлі гельминттер нематод класына жатады (домалақ құрттар). Оның ішінде аскаридоз 86,24%-ды, нематодоз 6,42%-ды, дипилидиозбен анкилостомоз 2,75%-ды, ал қалған гельминтоздар 0,92%-ды құрады. Зоонозды гельминтоздардың пайыздық арақатынасы тіркелген гельминтоздарға қарағанда жоғары, яғни 109 тіркелген жағдайдың 108 жағдайы немесе 99,5% құрайды (Кесте 2).

Кесте 2 – 2018 жылдың 1 – ші тоқсан бойынша, Алматы қаласының клиникалары бойынша жүргізілген зоонозды гельминтоздар туралы ақпарат

№	Гельминтоздардың атауы	2018 жылы тіркелген гельминтоздар	
		Саны	%
1	Аскаридоз	94	86,24
2	Дирофиляриоз	0	0,0
3	Дипилидиоз	3	2,75
4	Тениариноз	1	0,92
5	Токсокароз	1	0,92
6	Нематодоз	7	6,42
7	Анкилостомоз	3	2,75
	Барлығы	109	100,0

Барбагалло сұйықтығында жинаған және тіркелген сынамаларға копрологиялық зерттеу жүргізілді және талдау жасалды. Алматы клиникаларында 2017 ж – 2018 жылдың 1 – ші тоқсаны бойынша, тіркелген ит пен мысықтарды гельминтоздарға тексеру үшін, клиникалық және копрологиялық әдіспен зерттеулер жүргізілді. Копрологиялық әдіспен

барлығы 135 қидан сынама алынды. Гельминтоздардың таралуына байланысты, статистикалық мәліметтерді негізге ала отырып, копрологиялық, овоскопиялық зерттеулер жүргіздік. Зерттеуді екі әдіс арқылы жасадық: Дарлинг және Вишняускас ұсынған, сонымен қатар «Parasys» нәжістің үлгілерін жинау мен паразиттерді өңдеу әдісін және «Paraser SF» концентраттарды пайдалана отырып, нәжісті жинау және сүзу, яғни бұл әдістің мақсаты зерттеуші инвазиялық материалды мүлдем ұстамайды. Гельминттердің туыстығын және түрін ажырату үшін жұмыртқаларының морфологиясын анықтадық (Г.А.Котельников, 1984). Инвазияның қарқындылығын, таралуын анықтадық.

Зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында 2017 ж - 2018 жылдың 1 – ші тоқсаны бойынша, 5 түрлі гельминтоздар тіркелді: аскаридоз, токсокароз, нематодоз, анкилостомоз, дипилидиоз. Ең көбі аскаридоз – 77,04%, одан кейін дипилидиоз – 19,26%, токсокароз бен анкилостомоз -1,48%, нематодоз -0,74% құрды (Кесте – 3).

Кесте 3 – Алматы қаласының клиникасында 2017 ж – 2018 жылдың 1 –ші тоқсаны бойынша жүргізілген копрологиялық зерттеудің нәтижесі

№	Гельминтоздардың атауы	Тіркелген гельминтоздар	
		Саны	%
1	Аскаридоз	104	77,04
2	Дипилидиоз	26	19,26
3	Токсокароз	2	1,48
4	Нематодоз	1	0,74
5	Анкилостомоз	2	1,48
	Барлығы	135	100,0

Алматы қаласында орналасқан «У Лукоморья» Қазақ кинолог-фелинологиялық орталығының 5 филиалында 2017 жылмен 2018 жылдың 1 тоқсанында зоонозды гельминтоздарға мониторинг жасалды. Нәтижесі 4 кестеде келтірілген. 4 кестеде келтірілген мәліметтер бойынша, 135 нәжіс сынамасы зерттелді. Өртүрлі жүйелі топтағы гельминттердің 7 түрі тіркелген. Нематод класына 5 түр жатады. Олар: *Ascaris suis*, *Toxocara canis*, *Toxascaris leonina*, *Ancylostoma caninum*, *Dirofilaria immitis*. Цестод класына 2 түр: *Taenia saginata*, *Dipylidium caninum* жатады. Ауруды ең көп таратқан инвазия нематодтар болып табылды, соның ішінде *Ascaris suis* жалпы жұғымталдық көрсеткіші 78,81% құрады. Аскаридоздан кейін токсокароз 6,40% бен нематодоз 5,42% құрады. Жоғарыда келтірілген гельминт түрлері адамның ағзасына еніп, денсаулығына, өміріне көп зиян келтіреді. Дипилидиоз, анкилостомоз 3,45%, тениа 1,48% құрады, бұл гельминтоздар бірен-саран ғана анықталды (Кесте 4).

Кесте 4 – 2017 ж – 2018 ж. 1 тоқсаны ККФЦ «У Лукоморья» филиалдарының гельминтоздарының қорытынды ақпараттары

Гельминтоздардың атауы	2017 жылғы гельминттер саны	2018 жылғы гельминттер саны	Жалпы саны %
Аскаридоз	66	94	160/78,81
Дирофиляриоз	2	0	2/0,99
Дипилидиоз	4	3	7/3,45
Тениариноз	2	1	3/1,48
Токсокароз	12	1	13/6,40
Нематодоз	4	7	11/5,42
Анкилостомоз	4	3	7/3,45
Барлығы	94	109	203/100,0

Қорытынды

Алматы қаласында зоонозды гельминтоздардың індеттік ахуалы анықталды. Зерттелінген иттердің жалпы жас саны қарай 22,85%-ы 1 жаста, 8,57%-ы 1-2 ге дейінгі жастағы иттер, 7,14%-ы 2 мен 3 жастағы, ал 1,43%-ы 3 пен 5 аралығында болды. Иттердің гельминтті жұқтыру қаупі 1,43 тен 22,85% ауытқиды, 1,42% жасына қарай ауытқып өзгереді.

Жасалынған зерттеулердің нәтижесін қорытындылай келе, ең ірі Алматы қаласында, жануарларды үнемі бақылап ұстап отырғанның өзінде, жануарлардың гельминтоздарды жұқтыру қаупі жоғары болып тұр.

Әдебиеттер

1. Международные руководящие принципы техники безопасности ЮНЕП в области биотехнологии // ЮНЕП. 1995. 39 с.
2. Информационный бюллетень № 99 Всемирной организации здравоохранения. Июль 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www. who. int/ mediacentre/ factsheets/fs099/ru/](http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs099/ru/)
3. Кереев Я.М. Эхинококкоз животных. Монография. Уральск, 2010. – 197 с.
4. Котельников Г.С. – Диагностика гельминтозов. М., «Колос», 1974.
5. Котельников Г.А. – Справочник «Гельминтологические исследования животных и окружающей среды». – М., 1984. – С.61-62
6. Шабдарбаева Г.С., Абдыбекова А.М., Шалменов М.Ш., Шапиева Ж.Ж. – Эпизоотолого-эпидемиологический анализ зоонозных гельминтозов в западных регионах Казахстана // Материалы Международной научно-практической конференции «Ветеринария в XXI веке: проблемы, методы, решения», КазАТУ, г.Астана. 2016. С. 216-220
7. Шабдарбаева Г.С., Жантелиева Л.О. – Эпизоотолого-эпидемиологический мониторинг зоонозных гельминтозов на юге Казахстана //ж. «Eurasian Union of Scientists» – «Евразийский союз ученых». ISSN 2411-6467. № 1(34) часть 1. Материалы XXXIV международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы в современной науке и пути их решения». Москва. 30.01.2017. С. 5-10
8. Шабдарбаева Г.С., Ибажанова А.С., Амиргалиева С.С., Хусаинов Д.М., Турганбаева Г.С., Кенжебекова Ж.Ж., Балгимбаева А.И., Жантелиева Л.О. – ГИС-технологии в мониторинге гельминтозов и регионализации территорий южного региона Казахстана//Материалы первого Национального Симпозиума «Единое здоровье», 30-31 марта 2017 года, г. Ростов-на-Дону, 2017. С. 89-99
9. Шабдарбаева Г.С., Ибажанова А.С., Амиргалиева С.С., Хусаинов Д.М., Турганбаева Г.С., Балгимбаева А.И., Жантелиева Л.О. – Эпизоотолого-эпидемиологический мониторинг зоонозных гельминтозов в Казахстане // Материалы первого Национального Симпозиума «Единое здоровье», 30-31 марта 2017 года, г. Ростов-на-Дону, 2017. С. 99-109

МРНТИ: 68.41.49

Д.Б. Зайнеттинова¹, М.Н. Джуланов², Н.Н. Мухамадиева¹

¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті,
tnt_rani@mail.ru, nur71157@mail.ru

²Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы қ., mardan_58@mail.ru

ЖЕЛІНСАУДЫҢ ТҮРЛЕРІН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ

DETERMINATION OF THE SPECIES OF MASTIT AND RESEARCH

Желінсау – сүт бездерінің зақымдануының әсерінен болады. Аурудың белгілері сипатына қарай білінбей (субклиникалық) немесе ұйыма түрде (серозды), катаральды, фибринозды, іріңді, геморралогиялық қабыну түрінде өтіп, малды өлім-жітімге ұшыратуы да мүмкін. Өсіресе, клиникалық белгісінің байқалмауынан және оны ажыратудың қиынға соғуына байланысты субклиникалық желінсау өте қатерлі болып табылады. Өйткені, субклиникалық желінсаумен ауырған сиырдың сүтін пайдалану адамның немесе жас бұзаулардың денсаулығына да зиянды болады. Мұндай жағдайда, желінсаудың бұл түрінде сүттің түсі әдеттегі сүттен айырмасы болмайды, бірақ оның құрамында патогенді немесе токсигенді микрофлора болады [1,2].

Көптеген отандық және шет елдік әдебиеттердегі мәліметтер – сүт безі қабынуының этиологиясын – жоғарғы мөлшердегі түрлі бактериялар атқаруы мүмкін екендігін айтады.

Басты этиологиялық маңызға ие стафилакокк, стрептококк, ішек таяқшасы, ал қалған микроорганизмдер түрлері екінші сатылы орында [3, 4, 5, 6, 7].

Тәжірибе жұмыстары ШҚО, Бесқарағай ауданы, Бірлік ауылдық округі, «Балке» шаруашылығында жүргізілді. Зерттеуге қара-ала тұқымдас сиырлар алынып, екі топқа бөлінді. Әр бір топта 25 сиырдан, барлығы 50 сиыр болды. Сиырлардың желінін клиникалық тәсілдермен зерттегеннен бұрын малдың түр тұлғасын жазып, малдар туралы анамнез алынды. Клиникалық зерттеу кезінде желіннің жүйке жүйесіне көңіл аудардық. Олар мықын, құрсақ асты, мықын шап, сыртқы жыныстық және аралық нервтер. Сонымен қатар желін тамырларына көңіл аудардық, олар сыртқы жыныстық артерия, алдыңғы және артқы желін негізінің артериялары сонымен қатар тері асты құрсақ артериясы мен венасы. Сондай-ақ желіннің желін үсті лимфа түйіні мен желін цистернасының лимфа түйіндеріне көңіл бөлдіді. Клиникалық зерттеу жүргізілгеннен кейін, сүт бездері және әр желін бөлігінен алынған сүттегі өзгерістерге назар аударып, зерттеу жұмыстарын жүргіздік.

Шаруашылық жағдайында жасырын желінсауды зертханалық тәсілдермен анықтаудың ең тиімді тәсілдерінің бірі ол: ПЭДМ және 5% - димастинмен (В.И. Мutowин бойынша) анықтау тәсілі.

Зерттеулердің нәтижесінде барлық тексерілген 50 бас ірі қараның 28 (34%) басында желін аурулары кездесті, оның ішінде 17 (34 %) мал басынан ауырған сиырлардың 9 басы (18%) жасырын желінсаудымен ауырғаны анықталды. Ал 2 (4%) мал басынан желінсаудың клиникалық түрінен: катаралды және іріңді-катаралды желінсауды түрлері кездесті. Ал үрпі каналының тарылуына 2 (4%) сиыр, желін терісінің жарылуына 3 (6%) және желіннің атрофиясына 1 (2%) сиыр шалдыққан.

Желінсаудың жасырын түрі клиникалық түріне қарағанда көп кездесетіндігін көрсетті.

Катаралды желінсаудымен ауырған сиырдың клиникалық белгілері: сиырдың жалпы күйі қалыпты. Қолмен сипап көргенде артқы оң желін бөліктері сәл үлкейгендігі және ісінгені байқалады, ауырсынуы аздаған, гиперемияға шалдыққан, үрпі өзегі тарылған, желін негізінде аздаған тығыздалған қамырға ұқсас кішкене түйіндер сезілді. Ауырған желін бөлігінің алғашқы сүті су тәріздес сұйық және казейін түйіндері араласқан. Сауыла келе қалыпты сүт шықты (сүт жолдарының және цистернаның катаралды желінсауды).

Іріңді – катаралды желінсаудымен ауырған сиырдың клиникалық белгісі: малдың сүт беруі төмендеген, тәбеті төмендеген, дене ыстығы 40°C, жүрек соғысы-79, тыныс алуы- 25, руминациясы -3 рет. Желіннің артқы сол бөлігін қарағанда едәуір үлкейген, қызарған, ісінген. Желінді қолмен ұстап көргенде ауырсынуы байқалды, жергілікті температурасы көтерілген, желіннің артқы сол жақ лимфа бездері үлкейген. Зақымдалған артқы сол жақ желін бөлігінен сүт өте аз мөлшерде шығады. Сүт су тәріздес және жабысқақ, сарғылт түсті, казейін түйіндері араласқан. Іріңді-катаралды желінсауда сауу кезінде аз мөлшерде сары түсті ірің жалқаяқтары көрінді, пальпация кезінде бөліктің сәл қатайғаны білінді.

Шаруашылықтағы сиырлардың желін ауруларының негізгі пайда болу себептері: механикалық әсерлер, желін жарақаты арқылы микроорганизмдердің сүт жолдарына енуінен, сауу технологиясының бұзылуы, желінсауды уақытында және жоспарлы түрде анықтамаудан болып табылды.

Әдебиеттер

1. Ж.Г. Жұмағалиева «Сүт және сүт өнімдерінің сапасын жақсарту мәселелері».-«Жаршы»; №5, 2003. – Б.61
2. Белкин Б., Черепихина Л., Попкова Т., Скребнева Е. Диагностика и нетрадиционные методы лечения субклинического мастита коров / Б. Белкин // Главный зоотехник. – 2010-№5 – С. 47-56
3. Брылин, А.П. Противомаститные препараты / А.П. Брылин // Ветеринария. – 2001. – № 4. – С. 16-17
4. Карташова В.М. Маститы коров / В.М.Карташова, А.И. Ивашура. – М.: Агропромиздат, 1988. – 182
5. Brade W. Eutergesunde it somatisher Zellehalt und Milchqualität // Tie rarztl. Umsch. – 2001. – Jq.56. – № 9. – S.470-476
6. Butler J.A., Sickles S.A. Pasteurization of discard mycoplasma mastitic milk used to feed calves: thermal effect on various mycoplasma // J. Dairy Sei. – 2000. – № 83(10). – P. 2285-2288

МРНТИ 68.41.55

Н.А. Икимбаева¹, С.Т. Дүйсенбаев¹, Г.С. Шабдарбаева²

¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, nur.ikimbaeva_84@mail.ru

²Қазақ Ұлттық Аграрлық университеті, Алматы қ.

МҮЙІЗДІ ІРІ ҚАРА ГИПОДЕРМАТОЗЫН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ

DEFINITION AND RESEARCH OF BOVINE HYPODERMATOSIS

Қазақ халқының тұрмыс - тіршілігінде малдың етін, сүтін азық етсе, терісі мен жүнін киім – кешек тігуге, тұяғы мен мүйізінен, сүйегінен әртүрлі қолөнер бұйымдарын әзірлеген. Төрт түлік малдың терісі өте қымбат шикізат. Тері – мал денесінің сыртқы жабыны. Тері ағзада әр түрлі қызмет атқарады. Ішкі мүшелерді сыртқы ортаның механикалық әсерінен (соғылудан, жарақаттанудан) қорғайды. Тері микробтарды, еріген улы және зиянды заттарды өткізбей қорғаныштық қызмет атқарады .

Алайда, қазіргі таңда сапасы жоғары тері алу, халқымыздың өскелең талабын қанағаттандыра алмай келеді. Оған себеп, малдар арасындағы аурулардың толастамауы. Осындай аурулардың бірі – мүйізді ірі қараның гиподерматозы.

Гиподерматоз – қос қанатты бөгелектің балаңқұрттарының зиянды әрекеттерінен туатын ірі қараның созылмалы тері ауруы. Ол балаңқұрттардың орналасқан жерінің қабынуы мен организмнің жалпы уланып, мал өнімділігінің төмендеуімен сипатталады [1,2,3,4].

Ұшып жүрген бөгелектің ызыңынан қорыққан мал тынышсызданып, жөнді жайылмай мазасызданады, қораға көлеңкелі жерге, орман-су жағалап қашады немесе суға түсіп тұрады. Осының әсерінен мал арықтайды, сауын сиырларының сүті кемиді. Бірақ бөгелектің ұрғашылары малды қуып жүріп немесе олардың жайылымда жатқан жерінде терінің түгіне жұмыртқаларын жапсырып кетеді. 3-7 тәуліктен кейін жұмыртқалардан шыққан балаңқұрттар теріге ену кезеңінде малды қатты ауырсынады [5].

Тәжірибе жұмыстары ШҚО, Бесқарағай ауданы, Бірлік ауылдық округі, «Балке» шаруашылығында және Семей қаласы, «Агрофирма Приречное» шаруа қожалығында жүргізілді. Зерттеуге әрбір шаруашылықтан 50 ірі қара малы алынды.

Мүйізді ірі қараны гиподерматоз ауруына тексеруді, шоқтықтан құйымшаққа дейін теріні сипалау арқылы жүргіздік. Клиникалық зерттеу барысында, тері бетіндегі білінер-білінбес өзгерістерге көңіл аудардық. Сипалағанда ұсақ қабыршақтарды анықтап, тері қылшығын ашып қарағанда, воронка тәрізді саңылау көрдік. Бұл саңылауды бүйірінен қысқан кезде, ақ балаңқұрт шыққанын байқадық.

Зерттеуді жүргізу барысында, жатқан малдардың орнынан әрең тұруы, жүргенде арт жағы шойқалаңдауы байқалды. Ал, кейбір малдардың жотасы мен белдерінде кішірек түйіндер пайда болғанын көрдік.

Зерттеу жұмысын жүргізу нәтижесі бойынша ШҚО, Бесқарағай ауданы, Бірлік ауылдық округі, «Балке» шаруашылығында зерттелінген 50 ірі қара малының 16 (32%) гиподерматоз ауруы кездесті.

Ал, Семей қаласы, «Агрофирма Приречное» шаруа қожалығында барлық зерттелінген 50 ірі қара малының 8 (16%) гиподерматоз ауруына шалдыққан ірі қара анықталды.

Сонымен, қорытындылай келе, бөгелектің ұшу мерзімінде, мал қатты тынышсызданып, малдың өнімінің төмендеуіне әкеп соқтырады. Сонымен қатар бөгелек балаңқұрттары мал организміне енгенде және барлық даму кезеңдерінен өткеннен кейін, қайтадан сыртқа шығу барысында, теріні зақымдап, терінің сапасын төмендетіп, шаруашылыққа айтарлықтай экономикалық шығын әкеледі.

Әдебиеттер

1. Шабдарбаева Г.С. Ветеринариялық протозология және арахноэнтомология. – Алматы: Оқулық, 2011ж

2. Есімбеков Ж.М., М.М. Ысқақов, С.Т. Дүйсенбаев Жануарлардың инвазиялық ауруларын анықтау практикумы – Алматы, 2000 – 150б.
3. Сабаншиев М.С. Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары, -Алматы, 2011ж.
4. Исаков М.М., Дюсембаев С.Т. Профилактика и лечение инвазионных болезней сельскохозяйственных животных.- Алматы, 2006.
5. Қадыров Н.Т., Есімбеков Ж.М., Ысқақов М.М. Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары. Оқулық «Brand Print» Павлодар, 2010 – 755б.

МРНТИ: 62.09.37

К.К. Кабдулкаримова, А.С. Байжуманова, А.М. Хамитова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, ab04022015@mail.ru

ХЛОРЕЛЛА БАЛДЫРЫН ӨСІРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫН БИОЛОГИЯЛЫҚ АКТИВТІ ЗАТ АЛУ ҮШІН ЗЕРТТЕУ

CULTIVATION AND RESEARCH OF CHEMICAL COMPOSITION OF HLORELLA SEAWEED TO RECEIVE DIETARY SUPPLEMENT

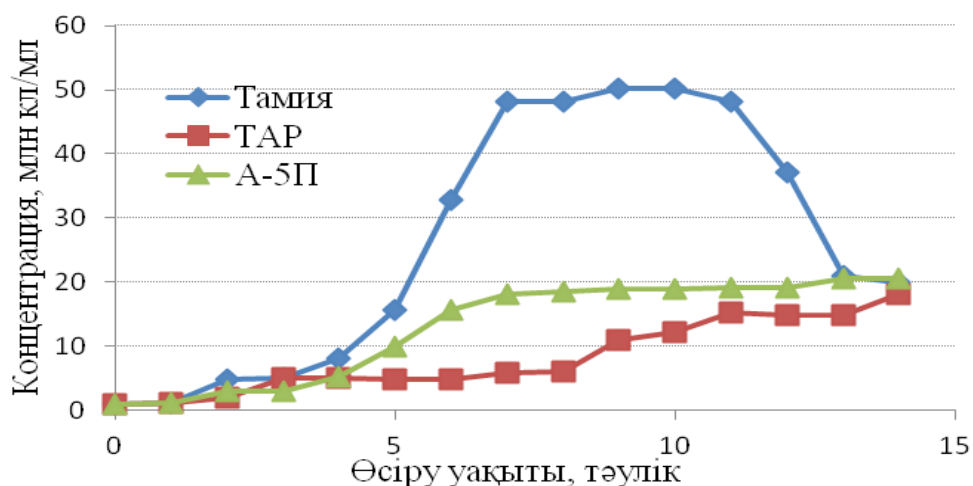
Халық шаруашылығының маңызды саласы – мал шаруашылығы. Қоғамның материалдық қажеттілігін қамтамасыз ету мал шаруашылығының даму деңгейіне байланысты. Мал шаруашылығын тиімді жүргізудің басты шарты – мал азығы қорын дұрыс ұйымдастыру және әрбір малдың барынша өнімді болуына, азықты неғұрлым аз жұмсап, жоғары сапалы өнім алуға мүмкіндік беретін азықтандыру болып табылады. Соңғы он жылдықта ауыл шаруашылығы малдарының жемшөп рационы премикстар, дәрумендер, биоқоспалармен қатар балдырлармен толықтырылды. Балдырлар үлкен халық шаруашылық және өндірістік мәнге ие [1]. Соның ішінде ақуыздың, көмірсудың, майлардың, дәрумендердің және басқада физиологиялық активті заттар көзі болатын хлорелла қызығушылық тудырады. Оны биологиялық белсенді зат ретінде қолданудың мақсаты, ол жемшөптің ағзаға толық сіңуін қамтамасыз етеді, сәйкесінше қосымша өнім алуға, сүт өнімінің, тауықтардың жұмыртқа салуының көбеюіне, мал құс басының сақталуына әкеледі.

Хлорелла суспензиясын қолдану дәрі-дәрмектерді, сонымен қатар мал-құстарды емдейтін антибиотиктерді қолдануға шектеу қояды. Ол мал-құс өнімдерін жоғары сапада алуға мүмкіндік береді [2].

Хлорелла балдырын өсіру үшін қажет тиімді көрсеткіштерін анықтадық. Микробалдырдың тіршілік етуінің қалыпты жағдайын қамтамасыз ету үшін келесі жағдайларды сақтау керек: микро- және макроэлементтердің тиімді концентрациясы, жарықтандыру деңгейі және рН ортасы мен температура, СО₂ концентрациясы [3].

Эксперименттік жұмыс ШҚО, Бесқарағай ауданы, «Балке» шаруашылығында орналасқан көлемі 250 л арнайы биореакторда жүргізілді.

Эксперименттің бірінші этапында штаммды Тамия [4], А-5П [4], ТАР [5] қоректік орталарында өсіру тиімділігі зерттелді. Өсірудің сегізінші күні биомасса концентрациясы Тамия қоректік ортасында 48,1 млн кл/мл, ТАР қоректік ортасында – 6,1 млн кл/мл және А-5 ортада – 18,5 млн кл/мл болды (Сурет 1).

Сурет 1. Әр түрлі қоректік ортада биомассаның өсу динамикасы

График анализі штамды өсіру үшін Тамия қоректік ортасы тиімді екені анықталды.

Эксперименттің келесі этапында штамм биомассасы максималды өсетін қолайлы температураны анықтадық. Микробалдыр Тамия қоректік ортасында 20-23°C, 28-32°C, 39-40°C температураларында жүргізілді. 2, 5, 7 тәуліктерде суспензия концентрациясын анықтап отырдық, нәтижелер «Кесте 1» көрсетілген:

Кесте 1. – Әр түрлі температуралар аралығында хлорелла суспензиясының концентрациясы

Температура, °C	2 күн. Суспензия концентрациясы, (млн кл/мл)	5 күн. Суспензия концентрациясы, (млн кл/мл)	7 күн. Суспензия концентрациясы, (млн кл/мл)
20-23	3	7	16
28-32	9	30	41
39-40	8	20	28

Штамм биомассасының максималды өсуі 28-32°C температурада (41 млн кл/мл) екені анықталды.

Өсірілген хлорелла суспензиясының химиялық құрамының анализі Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінде инженерлік бейіндегі «Радиоэкологиялық зерттеу ғылыми орталығында» индуктивті байланысқан плазмалы масс-спектрометрия әдісімен жүргізілді. Нәтиженің дұрыстығын дәлелеу үшін «Химия және химиялық технологиялар» кафедрасында параллельді түрде фотометриялық талдау жүргізілді.

Талдау нәтижелері «Кесте 2» көрсетілген. Балдыр құрамында натрий, магний, алюминий, фосфор, калий, кальций, марганец, кобальт элементтері бар екендігі анықталды.

Балдыр натрий, калий, магний, фосфор және кальцийдің қайнар көзі болып табылатының айта кету керек.

Кесте 2 – Микротолқынды ыдыраудан кейінгі хлорелланың масс-спектрлі талдау нәтижелері

Сынама атауы	Химиялық элемент атауы	Химиялық элементтің мөлшері, мг/кг
«Хлорелла»	Натрий, Na	2270,1 ± 0,1
	Магний, Mg	100,0 ± 0,1
	Алюминий, Al	16,0 ± 0,1
	Фосфор, P	17101,0 ± 0,1
	Калий, K	2970,0 ± 0,1
	Кальций, Ca	17900,0 ± 0,1

	Барий, Ba	0,010 ± 0,002
	Марганец, Mn	900,0 ± 0,1
	Кобальт, Co	4,80 ± 0,03
	Никель, Ni	0,060 ± 0,003
	Мыс, Cu	0,100 ± 0,009
	Рубидий, Rb	0,060 ± 0,004
	Селен, Se	0,020 ± 0,003

Талдау нәтижесінде суспензия құрамындағы элементтер шекті рауалды мөлшерден (ШРМ) аспағандығын көре аламыз. ШРМ бойынша мыс – 3мг/кг; никель – 4мг/кг; кобальт – 5мг/кг; марганец – 4500мг/кг болуы керек. Құстарға арналған жемдік қоспа құрамында минералды заттардың көп болуы қажет [3], «Кесте 2» көрсетілгендей суспензия минералды заттарға бай: 2270,1 мг/кг – натрий, 2970,0 мг/кг – калий, 17900,0 – кальций, 17101,0 – фосфор және 100,0 – магнийдің мөлшері жоғары.

Индуктивті байланысқан плазмалы масс-спектрометрде (ИБП-МС) анықталған хлорелла балдырларындағы кобальт, марганец, фосфор элементтерінің концентрациясын салыстыру мақсатында, фотоэлектр колориметр (КФК-3) құрылғысында анықталған концентрациялары берілген (Кесте 3 көрсетілгендей).

Кесте 3 – ИБП-МС және КФК3 құрылғыларындағы талдау нәтижелері

Әдіс түрі	Хлорелла балдыры		
	Кобальт	Марганец	Фосфор
ИБП-МС	4,80 ± 0,03	900,0 ± 0,1	17101,0 ± 0,1
КФК-3	4,00 ± 0,02	823,0 ± 0,1	16899,7 ± 0,2

Екі әдіспен де анықталған элементтер концентарциялары біріне-бірі жақын мәндерді көрсетті. Осылайша балдыр құрамы дұрыс анализденді деген қорытынды айтуға болады.

Аминқышқылдарды анықтау Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің инженерлік бейіндегі аймақтық сынақ «Радиоэкологиялық зерттеу ғылыми орталығы» зертханасында SHIMADZU LC-20 Prominence (Жапония) флуориметриялық және спектрофотометриялық детекторлы сұйықтықты хроматографында жүргізілді.

Тәжірибе нәтижесін хлорелла суспензиясы мен Альготех өнімдерінің құрамын салыстыру арқылы көрсеттік (Кесте 4):

Кесте 4 – Хлорелла суспензиясы мен Альготех өніміндегі (Ресей) аминқышқылдар мөлшері

Компонент атауы	Хлорелла сынамасындағы аминқышқылдар мөлшері, г/кг	Альготех өнімі, Ресей, г/кг [Богданов Н.И., 2013]
Валин (вал)	5,80±0,96	17,58
Лейцин (лей)	4,60±0,87	21,68
Фенилаланин (фен)	3,75±0,68	12,06
Триптофан (трип)	4,00±0,99	5,11
Метионин (мет)	1,96±0,62	4,82
Изолейцин (иле)	4,85±0,63	11,30
Аргинин (арг)	8,23±0,67	8,17
Лизин (лиз)	1,84±0,88	8,78

Хлорелла суспензиясы мен Альготех өніміндегі аминқышқылдар концентрациясы мәндері жуық, сондықтан бұл суспензияны ақуыздық қоспа ретінде қолдануға болады. Хлорелла суспензиясын өсіріп, оның химиялық құрамын зерттегеннен кейін, оны емдік-профилактикалық зат ретінде, малдардың жемшөбіне биологиялық активті қоспа ретінде, яғни дәрумендік, ақуыздық, минералды қоспа ретінде қолдануға болатына көз жеткіздік. Хлорелла суспензиясының қасиеттерін зерттеу үшін бройлер балапандарына сынақ тәжірибе жасадық.

Балдырдан биологиялық активті зат жасау технологиясы өте қарапайым. Хлорелланы өсіру кезінде алынған суспензия сол күйінде малдардың, құстардың негізгі жем-шөбіне белгілі бір қатынаста араластырылып берілді.

Тәжірибелік кезеңге құстардың жағдайы және олардың массасының динамикасы есепке алынды. Тәжірибе нәтижелері «Кесте 5» көрсетілген:

Кесте 5 – Балапандарға тәжірибе жүргізгенде алынған нәтижелер

Балапандардың жасы	Балапандардың салмағы (M+m) г	
	1	2(тәжірибелі)
7 күн	109,5±1,2	109,1±0,9
60 күн	550,5±5,9	595,1±4,8
100 күн	1230±15,6	1435±8,9
Тәжірибе соңында қалған балапандардың саны (%)	80	92

Қорытынды: арнайы биореакторда тиімді өсіру технологиясының көрсеткіштері: Тамия қоректік ортасы; температуралық режим: 28-32⁰С. Химиялық құрамына баға берілді: аминқышқылдар, дәрумендерге және калий, натрий, кальций, фосфор, марганец т.б. минералды заттарға бай. Емдік-профилактикалық зат, биологиялық активті қоспа ретінде балапандарға сыналды: тәжірибелі топтағы құстардың орташа салмағы 200 г артық болды, құс басының сақталуы бақылау топпен салыстырғанда тәжірибелі топта 92% құрады, құстардың денсаулығына, олардың өсуіне, өнімнің жоғарылауына оң әсер етті. Бұл жемшөп қоспасы өте эконмикалық тиімді.

Әдебиеттер

1. Черванев, В.А. Роль хлореллы в повышении резистентности животных и птицы / В.А. Черванев, Е.И. Симонов, Н.И. Богданов, В.Т. Лухтанов, П.Ж. Петрова, Т.М. Емельянова // Актуальные проблемы диагностики, терапии и профилактики болезней домашних животных: Материалы международного научно-практической конференции. – Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2006. – С. 307-309
2. Алексеев М.А., Арьянова Э.Д., Иванова С.С., Карпова О.С., Трофимчук О.А., Шевченко И.Г., Алексеев М.А., Коршунов К.О. Фотобиореактор для культивирования хлореллы // Научно-образовательный потенциал молодежи в решении актуальных проблем XXI века. – 2015 – № 3. – С. 221-223
3. Сальникова, М.Я. Хлорелла – новый вид корма / М.Я. Сальникова – М.: «Колос», 1977. – С. 5-6; 36-58
4. Богданова, А.А. Влияние различных концентраций питательной среды на увеличение биомассы микроводоросли штамма ИФР № С-111 / А.А. Богданова, Е.А. Флерова // Сборник научных трудов по материалам XVI Международной научно-практической конференции аспирантов и молодых ученых ФГБОУ ВПО «Ярославская ГСХА», Ярославль : Ярославская ГСХА. – 2013. – С. 18-22
5. Митишев, А.В. Микроводоросль хлорелла – источник резиноида / А.В. Митишев // Актуальные проблемы биохимии и бионанотехнологии : мат. международной научной интернет-конференции. – Казань: ИП Синяев Д.Н. – 2013.– Т 2. – С. 24 - 27

А.Б. Мыржиева

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы қ., myrzhieva@mail.ru

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ, ЖАНАҚОРҒАН АУДАНЫНДА ИКСОДИД КЕНЕЛЕРДІ ЖИНАУ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІН АНЫҚТАУ

COLLECTION OF IXODID MITES AND IDENTIFICATION OF SPECIES IN THE KYZYLORDA REGION, ZHANAKORGAN DISTRICT

Ixodidae тұқымдасының кенелері түр түріне қарай барлық жерде кездеседі [1,2]. Зерттеу жұмыс басталғаннан кенелерді, ғылыми зерттеу кезі (19 ғасырдың аяғы) зоологиялық зерттеулердің кенелер объектісі болып келді, көптеген кенелердің медициналық және малдәрігерлік салада мәні зор [7,8,10]. Олар бірқатар қауіпті аурулардың қоздырғыштарын денесінде ұзақ сақтап, жануарлардан адамға тасымалдауға бейімделгендіктен, адам мен үй хайуанаттарын ауруға шалдықтырады, көптеген авторлар кітаптар шығара бастады, олар (Павловский Е. Н., Галузо И.Г., Олсуфьев Н.Г., Померанцев Б.И. және т.б.). Барлық иксодид кенелер жердегі паразитті қансорғыш, омыртқалы жануарлар, сүтқоректілерде кездеседі, өздеріне назар аудару себебі ауру таратқыш болғандықтан және адам мен жануарлардың бактериальды, вирусты және протозойдық ұзақ қоздырғыш ауруларды таратады [3,4,5,6].

Материалдар мен зерттеу әдістері.

Зерттеу жұмыстары 2017-2018 жылдар аралығында Қазақ ұлттық аграрлық университеті «Биологиялық қауіпсіздік» кафедрасының паразитология зертханасында, Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданының шаруашылықтарында ЖҚ «Бейімбет» (Шалқия кентінде орналасқан), ЖҚ «Тартоғай» (Түгінес ауылы), ЖҚ «Абасшах» (Төменарық ауылы), ЖҚ «Манап» (Бірлік ауылы). Кенелерге сандық тіркеу жүргізу үшін паразитологияда қолданылатын акарологиялық формадағы құжаттар: кене табылған жануарларды тіркеу журналы мен жануар бағып-күтілетін қора жайларды кенеге тексеріп тіркеу журналын жазылды. Ірі малдарды кенеге тексеріп жинау арнайы станоктарда бекемдеу арқылы жүргізілді.

Шаруашылықтардан жиналып әкелінген кенелер «Биологиялық қауіпсіздік» кафедрасының паразитология зертханасында және Қызылорда облыстық санитариялық эпидемиология бөлімінің зертханасына жүргізілді.

Кенелер көктем-жаз мезгілдерінде жиналды: 100 ірі қарадан, 475 қойдан, 385 ешкіден және 75 жылқыдан 1037 дана кене жиналды.

Зертханалық жағдайда жиналған кенелердің түрін және тұқымдасын Б.И. Померанцевтің (1950), Г.В. Сердюкованың (1956), Н.А. Филипповтың (1984) ұсынған әдістері бойынша анықтадық. Иксодид кенелерінің түрлерін, фаунасы мен сандық динамикасын анықтау үшін шаруашылықтардан, елді мекендерден, аудандардан кенелерді тіркеп отырдық.

Сурет 1 – Ірі-қарадан кенелерді жинау

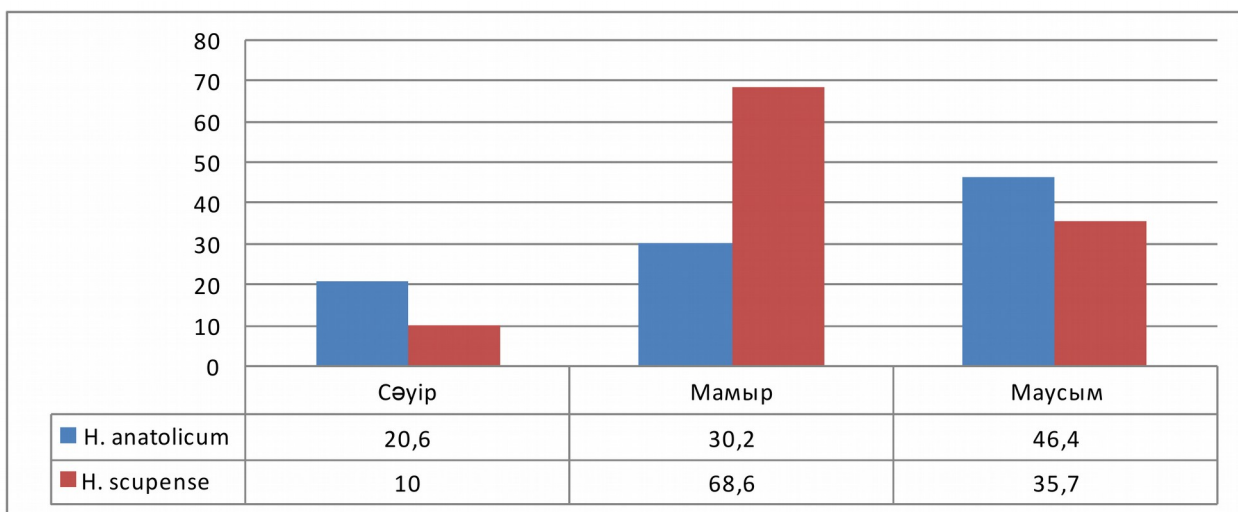
Сурет 2 – Кенелердің түрін анықтау

Зерттеу нәтижелері. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей Жаңақорған ауданында кенелердің таралуын анықтай келе, шаруашылықтарда жалпы кенелер саны 1037 зерттелді. Соның ішінде «Бірлік» ауылында *Hyalomma scupense* кене түрі көп тараған және 19,19% құрды, ал екінші орында «Түгінес» ауылында *H. scupense* 16,49% кене түрі кездесті және «Шалқия» кентінде 15,53% кене түрі кездесті. Ең аз пайыз кенеленген шаруашылық елді – мекен, ол «Төменарық» ауылында 8,6 % кене түрі кездесті. Ал *Hyalomma anatolicum* кене түрі «Шалқия» кентінде 14,46% түрі кездессе, «Төменарық» ауылында *H. anatolicum* 13,69% кене түрі кездесті, аз пайызды *H. anatolicum* кене түрі 11,96 % «Бірлік» ауылында кездесті Жалпы зерттелген кенелердің ішінде аталық түрі 42,6% кездессе, ал аналық түрі - 57,4% (кесте 1).

Кесте 1 – Жаңақорған ауданы бойынша иксодид кенелерінің түрлері

№	Жиналған жері	Кене түрі	Кенелердің Саны / %		Соның ішінде			
					аталық		аналық	
			Саны	%	Саны	%	Саны	%
1	Шалқия кенті	<i>H. anatolicum</i>	150	14,46	55	36,7	95	63,3
		<i>H. scupense</i>	161	15,53	63	39,1	98	60,9
2	Түгінес ауылы	<i>H. anatolicum</i>	-	0,0	-	0,0	-	0,0
		<i>H. scupense</i>	171	16,49	76	44,4	95	55,6
3	Төменарық ауылы	<i>H. anatolicum</i>	142	13,69	46	32,4	96	67,6
		<i>H. scupense</i>	90	8,68	44	48,9	46	51,1
4	Бірлік ауылы	<i>H. anatolicum</i>	124	11,96	58	46,8	66	53,2
		<i>H. scupense</i>	199	19,19	100	50,3	99	49,7
	Барлығы:		1 037	100,0	442	42,6	595	57,4

Жаңақорған ауданында кенелердің маусымдық динамикасы анықтай келе *H. anatolicum* түр кенелері оңтүстік өңірлерде ірі қара малда имаго сатысында сәуірден қыркүйек айына дейін кездеседі. *H. anatolicum* кенесінің имагосы маусым айында максимумға жетеді (46,4%). Тамыз-қыркүйек айларында ересек кенелер саны азаяды. Бұл кезде ересек кенелер түгелімен мал денесінен сыртқы ортаға түседі (сызба 1).

сызба 1 – Жаңақорған ауданында кенелердің маусымдық динамикасы

C

H. scupense түр кенесінің ересегі наурыз-сәуір айларында таулы жайылымдарда жануарларға шабуылдайды. Кенелердің имагосы мамыр айында малға жаппай шабуылдайды (68,6%). Шілде-тамыз айларында кенелер қанға тойып, сырқы ортаға түсіп, жұмырқалай бастайтыны анықталды. Қыркүйек айында кенелердің бірен-сараңы кездеседі (сызба 1).

Қорытынды

Қорыта келгенде, Қызылорда облысының аймақтарында иксодид кенелерінің *Hyalomma* туыстыққа жататын 2 түрі кездесті, олардың ішінде *Hyalomma scupense*, *Hyalomma anatolicum* түрлері басым түрі кездесті.

Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданының елді мекендерінде жалпы 1037 иксодид кенелерінің түрлік құрамын зерттеген кезде «Бірлік» ауылы мен «Түгінес ауылында», «Шалқия» кентінде *H. scupense* кене түрлері көп табылды.

Жаңақорған ауданында кенелердің маусымдық динамикасын зерттеген кезде *H. anatolicum* пен *H. scupense* кенелерінің имагосы маусым айында, ал *H. scupense* кенесінің имагосы мамыр айында көп кездесіп, малға жабысады.

Hyalomma туысына жататын кенелер сәуір-маусым айларында 10 – 68,6% дейін кездесті. Иксодид кенелері жануарлар денесінде қоректену уақытының ұзақтығы 3-7 тәулік. Кенелердің жұмыртқаларының даму ұзақтығы 6-7 тәулік.

Әдебиеттер

1. Балашов Ю.С. Иксодовые клещи - паразиты и переносчики инфекций // Санкт-Петербург: Наука. – 1998. – 287 с.
2. Кербабаев Э.Б. Основы ветеринарной акарологии. Методы и средства борьбы с клещами//Труды ВИГИС, М. – 1998. – Т.34. – 220 с.
3. Казаков С.В. Характеристика Мойинкумского природного очага КГЛ в Жамбылской области и основные принципы превентивных мероприятий: Автореф. дис. канд. мед. наук. – Алматы, 2001. 21 с.
4. Павловский Е.Н. Наставление к собиранию и исследованию клещей Ixodidea. – М., 1928. – 45 с.
5. Тохов Ю.М. Иксодовые клещи Ставропольского края (распространение, особенности паразитизма, меры борьбы): Автореф. дис. канд. биол. наук. – Ставрополь, 2004. 20 с.
6. Шабдарбаева Г.С., Балгимбаева А.И. Иксодофауна и исследования по зараженности иксодид кровепаразитами // Материалы международной научно-практической конференции «Высшая школа и аграрная наука – сельскому хозяйству», Семей, 2009. С. 203-208.
7. Турганбаева Г.Е., Шабдарбаева Г.С., Ахметсадыков Н.Н., Хусаинов Д.М., Асылханов Д.У., Ахметжанова М.М. - Видовой состав и распространение иксодовых клещей в южных регионах Казахстана//ж «Ветеринария» № 3(43) / 2015. Алматы. – С. 75-79

8. Шабдарбаева Г.С., Турганбаева Г.Е. «Иксодовые клещи и интегрированные меры борьбы с ними»//Глава 6. Коллективная монография «Проблемы научных исследований в глобальном мире». Москва, Издательство «Перо», 2017, С. 107-135.
9. Бердикулов М.А., Жанбырбаев М.Ж., Сулейменов М.Ж. – Эпизоотология иксодовых клещей в Южно-Казахстанской области /Труды КазНИВИ«Современные меры борьбы с инфекционными и инвазионными болезнями с/х животных в Казахстане» – Том 2 – 2003 – С. 233-236
10. Жанбырбаев М.Ж., Бердикулов М.А. и др. – Методы и средства борьбы с клещами сельскохозяйственных животных на территории Южно-Казахстанской области // Методические рекомендации. Шымкент, 2004. 24 с.

МРНТИ : 68.01.39

А.К. Тортаев

Государственный университет имени Шакарима города Семей, amanzhol.tortaev@mail.ru

НЕРАЗРЫВНОСТЬ СВЯЗИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИННОВАЦИЙ

THE CONTINUITY OF THE LINK BETWEEN VOCATIONAL EDUCATION FOR RURAL YOUTH

*«Астана стала локомотивом всей казахстанской экономики»
Президент Казахстана Н.А. Назарбаев*

В настоящее время в Астане происходят инновационные процессы, которые побуждают регионы страны перенимать новые подходы в работе .

В целях внедрения инновационных процессов в практику работы научного центра «Агротехнопарк», руководство университета рекомендовало сотрудникам университета, в том числе и сотрудникам НЦ «Агротехнопарк» серьезно изучить и внедрять опыт лучших вузов Астаны .

Так, при изучении работы «Технопарка» Назарбаев университета большое впечатление произвела установка в «Технопарке» промышленного 3D-принтера, который позволяет осуществлять научные идеи на современной технике.

При установке подобных инновационных технологий на базе НЦ «Агротехнопарк» появится возможность создать межфакультетский центр изучения студентами на практике новейших технологий, внедрения стартап-идей молодых ученых и студентов университета.

Университеты Астаны большое внимание уделяют и эстетическому воспитанию будущих ученых.

При университетах Астаны широко используются элементы применения ландшафтного дизайна, что повышает эстетический вкус и интеллект студентов, позволяет повысить престижность и авторитет университетов.

В НЦ «Агротехнопарк» успешно реализуется проект «Организация мини-дендропарка с элементами ландшафтного дизайна, где студенты аграрного и биологического направления реально участвуют в изучении и применении на практике ландшафтного дизайна.

В соответствии с положениями Послания Президента РК, в период перехода к цифровым методам, особую актуальность приобретают вопросы повышения компетентности специалистов сельского хозяйства.

Для ознакомления практических работников и специалистов сельского хозяйства с инновационными методами, в научном центре «Агротехно-парк» (далее НЦ «Агротехнопарк») и в ветеринарной клинике университета имени Шакарима в январе 2018 года был проведен семинар – тренинг.

На семинаре-тренинге, курсе по искусственному осеменению животных, слушатели получили возможность изучить и на практике применить инновационные методы по искусственному осеменению сельскохозяйственных животных.

В работе семинара приняли участие и молодые работники крестьянских хозяйств Бескарагайского района ВКО.

В ходе семинара молодые слушатели ознакомились с работой высшего агротехнического колледжа, функционирующего при университете имени Шакарима.

Узнав от директора колледжа А.К. Уразбаевой, что колледж обучает, на базе 9 и 11 классов специалистов начального и среднего звена (ветеринарный оператор, техник-технолог и др.) по дневной, заочной и дистанционным формам обучения, молодые слушатели выразили желание повысить свою квалификацию в колледже по сельскохозяйственным специальностям.

Таким образом, молодой работник крестьянского хозяйства, пройдя курс обучения инновационным, научным методам работы на базе университета приходит к мысли о повышении своей квалификации, вначале на курсах, затем в колледже, получая специальность по своему профилю работы.

Молодые работники, в эпоху рыночной экономики, ясно понимают, что повышение квалификации влечет за собой повышение компетентности и повышение его заработной платы.

Высокий уровень проведения курса по внедрению инновационных методов в практику работы крестьянских хозяйств региона, стремление к неразрывности обучения сельских специалистов на протяжении профессиональной деятельности, профориентация непосредственно на базе крестьянских хозяйств (практика) и на базе НЦ «Агротехнопарк», ветеринарной клиники университета получили высокую оценку со стороны ректора университета имени Шакарима Ескендинова М.Г. и акима Бескарагайского района Батырбаева Д.Б.

Аким района на посетил НЦ «Агротехнопарк», ветеринарную клинику, ознакомился с инновационными работами ученых аграрного факультета университета.

По итогам встречи был подписан Меморандум о взаимном сотрудничестве между университетом имени Шакарима и акиматом Бескарагайского района ВКО.

В результате сотрудничества устанавливается неразрывность обучения с практикой работы сельской молодежи.

Молодой работник крестьянского хозяйства, пришедший после окончания школы на работу в крестьянское хозяйство, повышает свою квалификацию на курсах техников-осеменаторов, на других курсах, которые организуют ученые университета имени Шакарима на базе НЦ «Агротехнопарк».

Увидев и применив на практике новейшие инновационные разработки, научно обоснованные технологии, получив после окончания курса сертификат техника-осеменатора, сертификаты окончания других курсов, молодой работник осознает необходимость дальнейшего повышения своей квалификации и решает повышать свою квалификацию в агротехническом колледже университета.

С дипломом колледжа, более глубоко понимая суть инновационных методов, молодой квалифицированный специалист среднего звена имеет реальную возможность повысить свое образование в университете.

В настоящее время аграрный факультет университета, под руководством декана факультета Сейлгазиной С.М. проводит совместную профориентационную работу в сотрудничестве с коллективом высшего агротехнического колледжа во главе с директором А.К.Уразбаевой.

В итоге, на базе НЦ «Агротехнопарк» университета имени Шакарима, происходят процессы обучения сельской молодежи инновациям в сельском хозяйстве, подготовка будущих специалистов среднего звена, которые продолжают повышать свою компетентность в колледже.

Этим решается и болезненная проблема села: обучение и трудоустройство безработной молодежи.

Неразрывность практики и теории в преподавании инновационных методов, позволит внести свой вклад сельской молодежи в претворении положений Послания Президента страны.

М.Е. Бельгибаев

Государственный университет имени Шакарима города Семей, belgibaev-m@mail.ru

ПОЯСНЕНИЯ К «ЭКОЛОГИИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СТОЛИЦЫ ГОРОДА АҚМОЛА (АСТАНА)»

20 лет назад, работая в Алматинском Государственном университете имени Абая, автор получил послание от «Проектно-строительной компании Ақ Орда». Ниже привожу полный текст этого документа, приглашения к сотрудничеству. Постараюсь объяснить все по порядку, в том числе и о приглашении в г.Ақмолу от Проектно-строительной компании «Ақ Орда».

Ақ Орда
ПРОЕКТНО- СТРОИТЕЛЬНАЯ КОМПАНИЯ

473000, Республика Казахстан г. Ақмола, пр. Целинников, 5/2, кв. 4 тел. 33-36-88	480100, Республика Казахстан г. Алматы, ул. Казбек-би, 39, к. 14 тел. 61-10-78, 61-74-29
--	--

№ 132,а "26" сентября 1997г.

РЕКТОРУ АЛМАТИНСКОГО ГОСУДАРСТ-
ВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА им. АБАЯ
АКАДЕМИКУ МАН ВШ, ПРОФЕССОРУ
САДЫКОВУ Т. С.

Проектно - строительная компания "АК ОРДА" пригласила Вашего
сотрудника, доктора географических наук Бельгибаева М. Е. в качестве
консультанта по экологии Генерального плана развития столицы -
города Ақмола.

Просим разрешения командировать Бельгибаева М. Е. в город
Ақмолу с 29 сентября по 15 октября 1997 года для натурной
увязки составляемой ландшафтно - экологической карты и природного
районирования территории г. Ақмолы.

Командировка за счет ПСК "АК ОРДА".

Главный инженер Е. М. Каиргельдинов

После завершения учебы в Казахском Государственном университете (Алма-Ата) на биолого-почвенном факультете в 1960 году, был принят на работу в Институт почвоведения Академии наук Казахстана. В тот период продолжалось интенсивное, с широким размахом, освоение целинных земель в России и в Казахстане. Основная площадь осваиваемых новых земель приходилась на степную зону Северного Казахстана.

В связи с использованием повсеместно отвальной обработки почв во многих районах и хозяйствах «вспыхнула» ветровая эрозия почв. По решению правительства Казахстана директор Института почвоведения АН Казахстана член-корреспондент Академии наук

Успанов У.У. в 1962 году организовал в г. Акмоле, в последствии переименованном в г. Целиноград – (Отделение Института почвоведения АН Казахстана. Директором Целиноградского отделения Института почвоведения был назначен кандидат сельскохозяйственных наук К.Ш. Фаизов. В том же году некоторые сотрудники Института почвоведения согласно приказа руководства Института почвоведения переехали в Целиноград, в том числе и автор статьи. Для нового состава сотрудников в Целинограде предстояла большая работа по выбору первоочередных районов освоения целинных земель, крупномасштабному картографированию почв и оценке почвенного покрова территории Северного Казахстана. Масштабы работ охватывали территории следующих областей: Акмолинскую, Северо-Казахстанскую, Кокчетавскую, Кустанайскую и Павлодарскую области.

В процессе работы по рациональному использованию почвенного покрова Северного Казахстана были выявлены основные направления научных исследований: охрана почв от ветровой эрозии (дефляции почв), мелиорация солонцовых почв. Отметим, что по количеству площади солонцовых почв Казахстан занимает первое место в мире. Кроме того уделялось большое внимание бонитировке и оценке почвенного покрова различных хозяйств.

В 1968 году автор сделал доклад на тему: «Крупномасштабное картографирование почв, подверженных ветровой эрозии и составление проекта противоэрозионных мероприятий в условиях Северного Казахстана» в Министерстве сельского хозяйства СССР на заседании Научно-технического совета по теме «Временные методические указания по крупномасштабным почвенно-эрозионным обследованиям и составлению карт и картограмм территории колхозов и совхозов в районах проявления ветровой эрозии почв» [1]. Следует отметить, что через 10 лет после освоения целинных земель начали проявляться местами сильно дефлированные почвы и признаки аридизации ландшафтов [2]. Результаты научно-практических исследований публиковались и докладывались на проводимых республиканских и всесоюзных конференциях Целиноградского отделения Института почвоведения АН Казахстана. Под редакцией автора с 1976 по 1991 годы было проведено девять научных конференций, из них четыре всесоюзных (сборники конференции приведены в конце статьи).

Несколько слов о конференциях, их значимости и весомости. Автору представилась возможность общаться и сотрудничать со многими известными учеными Союза и СНГ. Общение с известным ученым, профессором, академиком Ленинградского (Санкт-Петербургского) университета М.П. Петровым привело к тому, что он однажды предложил мне: «А почему бы Вам не организовать **«Целиноградский отдел Географического общества СССР?»** Он в тот период занимал должность вице-президента Географического общества СССР. Во всех изданных девяти наших сборниках стоит гриф, предложенный академиком М.П. Петровым. Близкое общение с членом-корреспондентом Академии наук СССР В.А. Ковда привело к предложению с его стороны пользоваться грифом на наших издаваемых сборниках: **«Научный совет АН СССР по проблемам почвоведения и мелиорации почв»**. Это было большое доверие и честь для нашего Целиноградского отделения Института почвоведения АН Казахстана.

Вернемся к первой странице статьи, где на мое имя было направлено письмо от 1997 года от «Проектно-строительной компании Ақ Орда». Мы провели серьезную работу по заказу «Ак Орды» по оценке территории будущей столицы Казахстана. Проектно-строительной компании Ақ Орда были представлены картографические материалы о почвенном покрове, геоморфологии, гидрогеологическим и климатическим показателям. По гидрологическим данным была показана в некоторых районах будущей столицы близость залегания грунтовых вод. Был период в г.Астане, когда приходилось откачивать грунтовые воды под строительством крупных новых сооружений.

Особенностью почвенного покрова в районах г.Астаны является наличие солонцов и солонцеватых почв. С продвижением строительства и роста столицы в направлении аэропорта солонцеватость почв заметно уменьшается. Следует отметить, что наличие солонцеватости почв не мешает выращивать различные древесные культуры в черте города Астаны. Посадка «зеленого пояса» вокруг Астаны показала, что многие древесные культуры хорошо приживаются на солонцеватых почвах при использовании современных новых агролесомелиоративных методов специалистами лесного хозяйства. «Зеленый пояс» вокруг

Астаны был предложен в свое время президентом Н.А. Назарбаевым. В черте города растут на слабо солонцеватых почвах и сосны. Она имеет одну особенность, некоторые отклонения от нормы – отмечается почковатость ветвей, связанная с небольшим содержанием в почве натрия – признака солонцеватости.

В основе мелиорации солонцов и солонцеватых почв лежит вытеснение из почв обменного натрия, создание превосходства в почвенном растворе ионов кальция, нейтрализации щелочности путем внесения в солонцовый горизонт мелиорирующих веществ (солей кальция, трехвалентных катионов или кислотнo-содержащих соединений). Выделяют три направления мероприятий по мелиорации солонцов: **химические** (гипсование, известкование, кислование); **агрономические и агролесомелиоративные**: самомелиорация, многоярусная вспашка, землевание; **биологические** – посев устойчивых многолетних трав (житняк), агролесомелиорация. Последний метод **агролесомелиорация** широко применяется специалистами при создании «зеленого пояса» вокруг Астаны.

Почвозащитная система земледелия разрабатывалась учеными Всесоюзного института зернового хозяйства имени А.И. Бараева. Мы сотрудничали с их представителями – А.А. Зайцевой, Е.И. Шиятым и Э.Ф. Госеном.

По результатам исследований ветровой эрозии почв в Северном и Центральном Казахстане была опубликована книга: Бельгибаев М.Е., Зонов Г.В., Паракшина Э.М. «Эколого-географические условия дефляции почв Северного и Центрального Казахстана». Издательство «Наука» Казахской ССР. Алма-Ата, 1982. 224 с.

Многолетние почвенно-эрозионные исследования были проведены в совхозе имени Белинского Кустанайской области. В начале была проведена крупномасштабная почвенно-дефляционная съемка в масштабе 1:25 000. Затем проводили испытания различных посевов многолетних трав и несколько видов обработки почв. В результате проведенных научно-практических работ ветровая эрозия была предотвращена, а совхоз стал получать нормальные урожаи зерновых культур (Бельгибаев М.Е., Паракшина Е.М. Ветровая эрозия почв на территории совхоза имени Белинского Кустанайской области и меры борьбы с ней // Эрозия почв в Казахстане и борьба с ней. Издательство «Наука» Казахской ССР. Алма-Ата, 1970. с. 41-99. Ниже приводим материалы научных конференций, проведенных под редакцией автора статьи.

Материалы научных конференций, опубликованных Целиноградским отделением Института почвоведения АН Казахской ССР

1. Охрана природы и природопользования в Казахстане. Целиноград, 1976.-278 с.
2. Рациональное использование и охрана природных ресурсов Северного Казахстана. Алма-Ата: Кайнар, 1979. – 243 с.
3. Вопросы географии и охрана природы Северного Казахстана. Алма-Ата: Кайнар, 1982. – 123 с.
4. Природопользование Северного Казахстана. Алма-Ата: Кайнар, 1983. – 140 с.
5. Рациональное использование земельных и водных ресурсов. Алма-Ата: Кайнар, 1984. – 128 с.
6. Методы изучения дефляции и охрана почв. Алма-Ата: Кайнар, 1986. – 160 с.
7. Населенные пункты и охрана окружающей среды. Изд-во «Наука» Казахской ССР. Алма-Ата – Целиноград, 1986. – 195 с.
8. Вопросы рационального природопользования. Алма-Ата: Кайнар, 1990. – 198 с.
9. Ландшафтно-экологические основы природопользования и природоустройства. Целиноград, 1991. – 258 с.

Литература

1. Бельгибаев М.Е. Крупномасштабное картографирование почв подверженных ветровой эрозии и составление проекта противоэрозионных мероприятий в условиях Северного Казахстана // Министерство сельского хозяйства СССР. Москва. Заместитель министра сельского хозяйства СССР В. Воловченко. Протокол №38 Заседания научно-технического Совета от 18 апреля 1968 года.
2. Бельгибаев М.Е., Зонов Г.В., Паракшина Э.М. Эколого-географические условия дефляции почв Северного и Центрального Казахстана. Издательство «Наука» Казахской ССР. Алма-Ата, 1982. 224 с.

3. Бельгибаев М.Е. О классификации, диагностике и картографировании дефлированных легких почв Северного Казахстана // Почвоведение, 1972, № 3. – с.56-61
4. Бельгибаев М.Е. Эоловый аккумулятивный микрорельеф дефлированных почв // Геоморфология, 1975, № 1. с. 35-40
5. Бельгибаев М.Е. Двадцать лет Целиноградскому отделению Института почвоведения АН Казахской ССР // Почвоведение, 1982, № 11. с. 112-115

МРНТИ: 68.41.53

А.В. Тлеубаева¹, А.Н. Байгазанов¹, Х. Ж. Илюбаев², Б.С. Чегедеков³, Ш. Б.Садыкова³

¹Государственный университет имени Шакарима города Семей,
veterinarnaya_sanitariya@mail.ru

²Отдел эпидемиологического надзора за карантинными и особо опасными инфекциями,
г.Семей, dzpp_vko@mz.gov.kz

³Семейское городское управление по защите прав потребителей, semeu_uzppvko@mz.gov.kz

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОЕКЦИИ БЕШЕНСТВА ЖИВОТНЫХ В СЕМЕЙСКОМ РЕГИОНЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

SOME PROBLEMS IN THE EPIDEMIOLOGICAL PROJECTIONS OF RABIES IN SEMEY REGION OF EAST KAZAKHSTAN REGION

По данным Всемирной организации здоровья животных (ВОЖ – МЭБ) рабическая инфекция входит в группу трансмиссибельных болезней, воздействующих на общественную экономику и здравоохранение, как в отдельных странах, так и мире в целом.

Бешенство, требует постоянного широкомасштабного мониторинга – неотъемлемой части системы противозооотических и противэпидемиологических мероприятий[1]. Результаты мониторинговых исследований бешенства регулярно отражаются в международных специализированных изданиях RabiesbulletinEurope (RBE) и Worldserveyofrabies (WSR).

В настоящее время обострилась эпизоотологическая ситуация по бешенству как в традиционно неблагополучных регионах Казахстана (Южно – Казахстанская, Жамбылская, Кызылординская, Алматинская области), так и в Восточно-Казахстанской области. На фоне эпизоотологического неблагополучия отмечен рост количества обратившихся за медицинской помощью людей, пострадавших от укусов животных – в 2016 году пострадали 4767 человек, 2565 (53,8%) из которых были покусаны безнадзорными животными, в основном собаками[2,3,4].

В эпизоотическую цепь стали интенсивно вовлекаются новые звенья, представленные хорьками, куницами, барсуками, рысями, дикими кошками, крысами, ежами, бобрами, хомяками, ондатрами, нутриями и др.

К сожалению, стали обычными обитателями лесов бродячие собаки. Поголовье безнадзорных собак и кошек, не имеющих иммунитета к бешенству, в Семейском регионе растет ежегодно.

За период с 2009 по 2017 год зарегистрировано 177 неблагополучных пунктов, из них 125 (70,6%) – сельскохозяйственных животных, 33 (18,6%) – домашних плотоядные, 19 (10,7%) – дикие плотоядные.

Наблюдается цикличность заболевания крупного рогатого скота, пик заболеваемости приходится на 2012 и 2015 год, в 2017 году также идёт нарастание динамики бешенства в регионе. Наименьшее количество неблагополучных пунктов и случаев заболевания сельскохозяйственных животных наблюдается в 2009 и в 2016 годах. Прослеживается прямая зависимость увеличения заболеваемости сельскохозяйственных животных с ростом заболеваемости домашних плотоядных в 2012 и 2015 годах и диких плотоядных в 2011, 2013 и 2015гг.

Динамика количества неблагополучных пунктов бешенства диких плотоядных несёт волнообразный характер с увеличением их числа в среднем через год за весь период наблюдения (рис. 1).

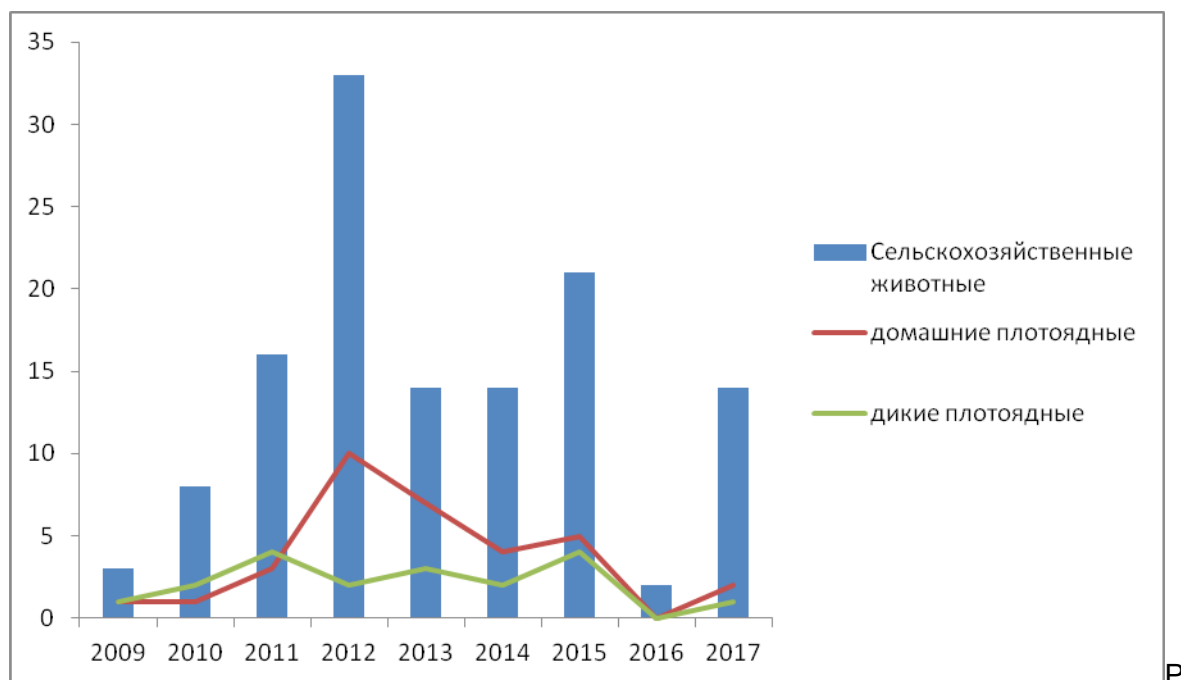

Рисунок 1 – Динамика неблагополучных пунктов и случаев заболевания по видам животных в период 2009-2017гг. (Семейский регион Восточно-Казахстанская область)

При проведении корреляционного анализа по случаям заболевания бешенством в целевых популяциях (Таблица 1) нами выявлен высокий коэффициент корреляции случаев заболевания у сельскохозяйственных и домашних плотоядных (0,73), положительная корреляция между случаями бешенства сельскохозяйственных и диких плотоядных животных (0,15) и диких и домашних плотоядных животных (0,46).

Положительная корреляция между дикими и домашними плотоядными, дикими плотоядными и сельскохозяйственными животными доказывает лишь общность эпизоотических факторов, влияющих на развитие эпизоотического процесса при бешенстве (затухание/нарастание случаев заболевания за определённый временной интервал), к которым, можно отнести биологические особенности бешенства, особенности биологии восприимчивых плотоядных, а также флуктуации основного биологического закона сохранения популяции (популяционной выживаемости вида).

Таблица 1 – Коэффициент корреляции случаев заболевания

	Сельскохозяйственные животные	Домашние плотоядные	Дикие плотоядные
Сельскохозяйственные животные	-	0,73	0,15
Домашние плотоядные	0,73	-	0,46
Дикие плотоядные	0,15	0,46	-

Видимо, при дальнейшем изучении биологии бешенства, коэффициент корреляции может существенно измениться, так как выявляемость бешенства среди диких плотоядных животных и одичавших бездомных собак и кошек недостаточна, и требует дополнительных исследований. В частности необходимо проверять на бешенство всех отстрелянных собак кошек, проводить диагностический отстрел диких плотоядных, периодически исследовать на бешенство трупы хищных животных и грызунов собранные при маршрутных исследований.

Таким образом, явно прослеживается тенденция к замене очагов природного и антропогенного типа на смешанный, что объясняется увеличением численности диких плотоядных и безнадзорных дичавших домашних плотоядных.

Обращаемость населения с укусами, оцарапыванием, ослонением по видам животных представлена в таблице 2

Таблица 2

Семейский регион	Всего обратилось с укусом, оцарапыванием, ослонением	В т.ч. от животных с установленным диагнозом бешенства		в т.ч. дикими плотоядными		в т.ч. домашними плотоядными		в т.ч. сельскохозяйственными животными		Прочие	
		всего	%	всего	%	всего	%	всего	%	всего	%
2009	3765	4	1,4	15	20,5	3711	23,6	17	4,5	22	14,0
2010	1701	11	4,0	2	2,7	1671	10,6	21	5,5	7	4,5
2011	2333	65	23,4	13	17,8	2278	14,5	40	10,6	2	1,3
2012	1850	52	18,7	4	5,5	1729	11,0	101	26,6	16	10,2
2013	2072	34	12,2	23	31,5	1985	12,6	51	13,5	13	8,3
2014	1819	102	36,7	5	6,8	1740	11,1	41	10,8	33	21,0
2015	1855	10	3,6	11	15,1	1689	10,7	107	28,2	48	30,6
2016	940	0	0,0	0	0,0	923	5,9	1	0,3	16	10,2
2017	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Итого	16335	278	100,0	73	100,0	15726	100,0	379	100,0	157	100,0

Из 16335 обращений случаи подтвержденного бешенства составляют 278 или 1,7%. По видам животных большая доля случаев приходится на домашних плотоядных 15726 (96,2%), сельскохозяйственные животные – 379 (2,3), прочие – 157 (0,96). К прочим животным чаще всего относятся мелкие домашние грызуны.

По нашему мнению, более детальное изучение эпизоотологической ситуации в разрезе сельских округов, исследования динамики численности и заболеваемости диких плотоядных, учёт одичавших бродячих собак, кошек и их экологические особенности для данного региона изменят картину напряженности бешенства в регионе.

Литература

1. <http://www.oie.int>
2. <http://kooz.mz.gov>
3. Уразаева С.Т. С соавт. «Заболеваемость Бешенством в Казахстане» InternationalScientificJournal. Медицинские Науки – 2015г.
4. Султанов А.А., Росляков А.А., Кутумбетов Л.Б., Жусупов Г.К., Шманов Г.С., Мырзахметова Б.Ш. Рекомендации по борьбе с бешенством в Республике Казахстан – Алматы – 2015 – 9 с.

А.В. Тлеубаева¹, А.Н. Байгазанов¹, Х. Ж. Илюбаев², Б.С. Чегедеков³, Ш. Б. Садыкова³

¹Государственный университет имени Шакарима города Семей,
veterinarnaya_sanitariya@mail.ru

²Отдел эпидемиологического надзора за карантинными и особо опасными инфекциями,
г.Семей, dzpp_vko@mz.gov.kz

³Семейское городское управление по защите прав потребителей, semeu_uzppvko@mz.gov.kz

О РОЛИ ДИКИХ ЖИВОТНЫХ В ПРОЯВЛЕНИИ БЕШЕНСТВА В СЕМЕЙСКОМ РЕГИОНЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

ON THE ROLE OF WILD ANIMALS IN THE MANIFESTATION OF RABIES IN THE SEMEY REGION OF EAST KAZAKHSTAN REGION

В настоящее время бешенство зарегистрировано более чем в 160 странах мира от которого погибает ежегодно около 60 тыс. человек, имевших контакт как с дикими, так и с домашними животными [1].

Число случаев бешенства в Казахстане в 2006 г. составило 46, в 2007г. – 177, в 2008г. – 97, в 2009г. 86, в 2010г. – 151, в 2011г. – 216, в 2012г. – 109, в 2013г. – 174, а в 2014г. – 163, в 2016 году зарегистрировано 4 случая бешенства среди людей, из них среди детей 1 случай [2].

Бешенство в РК распространилось и укоренилось, сформировав устойчивые природные очаги, которые с периодичностью в 3,5 года расширяются с резким увеличением заболеваемости домашних животных после контакта их с дикими плотоядными животными, каковыми являются маркеры и временные резервенты вируса – лисицы, корсаки, волки, одичавшие и домашние плотоядные собаки [3,4,5,6].

Сложность прогнозирования эпизоотического состояния по бешенству объясняется синергетическими особенностями течения. Эпизоотическое неблагополучие очаговых территорий находится в прямой зависимости от тренда заболеваемости животных в предшествующем году от численности основного распространителя вируса – диких плотоядных и в обратной зависимости от численности мелких млекопитающих, состояние которой увеличивают или уменьшают подвижность этого хищника, а следовательно, степень его внутривидовых и межвидовых контактов [6].

В Семейском регионе основными резервентами бешенства среди диких животных являются лисица и корсак. Лисица населяет все биотопы встречается в населённых пунктах, в том числе в крупных городах. Моногам, во время гона за одной самкой может следовать до 10 самцов, которые как правило дерутся между собой, что повышает риск распространения бешенства в популяции. Гон приурочен к январю-февралю. Щенение происходит в марте-апреле, в помёте обычно 4-6, иногда 13 лисят, половая зрелость наступает через 10 месяцев.

Корсак населяет сухие степи предпочитает места с холмистым рельефом, встречается по долинам рек, сухим руслам, на закреплённых песках. Моногам, чаще живёт семейными группами. Во время гона за самками следуют несколько самцов, которые дерутся между собой. Гон начинается в январе-феврале, щенение – марте-апреле, в помёте может быть до 16 щенков.

Данные о численности за 2009-2016 годы представлены в таблице 1. Динамика численности лисицы и корсака носит циклический характер и связан, по-видимому, с численностью мелких грызунов и толщиной снежного покрова.

Корсак в отличие от лисицы не «умеет» мышковать, основной рацион составляет мелкие грызуны и зайцеобразные и в снежные зимы, корсак мигрирует на малоснежные территории.

Проследив динамику численности лисицы и корсака в регионе по данным государственного учёта, можно сделать вывод, что повышение числа случаев бешенства среди диких плотоядных напрямую связано с увеличением поголовья данных видов (рис. 1).

Таблица 1 – Динамика численности лисицы и корсака в 2009 - 2017 гг.

вид	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016г.	2017г.
	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным	Численность по учетным данным
лисица	12697	12385	16186	15276	17615	14378	15507	13244	13898
корсак	2411	2972	4091	4337	4675	2716	3997	3514	4034

Рисунок 1 – Динамика неблагополучных пунктов и случаев заболевания диких плотоядных в Семейском регионе

На рисунке 2 представлено сезонное распределение случаев бешенства диких плотоядных. Из анализа результатов видно, что бешенству диких животных свойственны летний минимум и три подъёма: ноябрь-декабрь-январь, с пиком в декабре (КС- 4,9, ИС – 1,1), февраль-март-апрель, с пиком в марте (КС – 3,9, ИС – 0,5), июль-август-сентябрь, с пиком сентября (КС-2,3ИС-0,3).

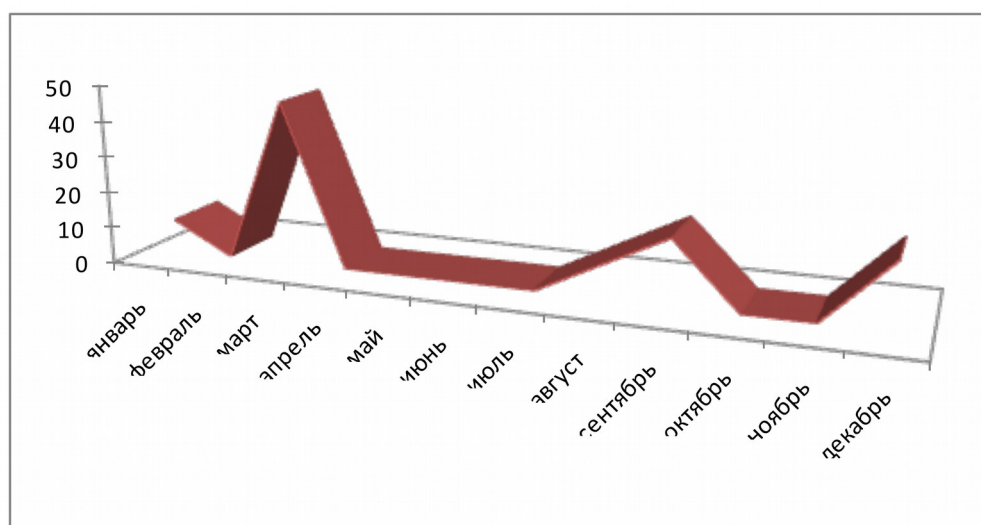

Рисунок 2 – Годовая динамика бешенства среди диких плотоядных Семейского региона Восточно-казахстанской области

Эти закономерности динамики интенсивности эпизоотического процесса вполне сочетаются с особенностями биологии лисицы – главного резервуара и источника рабического вируса. Известно, что в начале лета каждое семейство лисиц занимает определённый участок. При его защите животные обычно не вступают в борьбу и не охотятся на его территории, что ограничивает передачу болезни. В конце лета подросший молодняк покидает семейные участки и расселяется. Контакты между лисицами учащаются, происходит борьба за участки обитания, чем объясняется весенне-зимний подъём заболевания. На зимние месяцы приходит период гона с обязательным соперничеством между самцами, что приводит к зимне-весеннему пику эпизоотии.

В заключение, хотелось бы отметить, что представленные рассуждения о связи рабической инфекции с определёнными социально-биологическими событиями скорее носят предположительный характер. Для более обоснованных выводов требуется дальнейшее всеобъемлющее изучение биологии возбудителя, более полная и детальная информация по каждому конкретному случаю (эпидемио-эпизоотическому очагу) данной болезни, с обязательным учётом всех видов диких животных участвующих в эпизоотической цепи (корсаки, хорьки, волки, барсуки).

Литература

1. Основные факты о бешенстве – <http://www.who.int/topics/rabies/ru/>
2. <http://kooz.mz.gov>.
3. Уразаева С.Т. С соавт. «Заболеваемость Бешенством в Казахстане» International Scientific Journal [Http://www.inter-nauka.com](http://www.inter-nauka.com). Медицинские Науки – 2015 г.
4. Султанов А.А., Росляков А.А., Кутумбетов Л.Б., Жусупов Г.К., Шманов Г.С., Мырзахметова Б.Ш. Рекомендации по борьбе с бешенством в Республике Казахстан – Алматы – 2015 – 9 с.
5. Г.Н. Сидоров, Е.М. Полещук, Д.Г. Сидорова «Видовая структура хозяев рабического возбудителя и эколого-синергетические особенности эпизоотического процесса бешенства в Омской области за 1962–2013 гг.»// Омский Научный Вестник – 2014 – № 1 (128) – С. 115-119
6. Кабжанова А.М. «Воздействие изменения климата на распространение бешенства животных»// Мат. Республиканской науч.-теорет. конф. «Сейфуллинские чтения –11: Молодежь и наука». – 2015. – т.1, ч.1. – С. 249-251

ҒТАХР: 68.41.53

А.Қ. Ермекова, А.С. Шарипханова

С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен қ.

ДӘНДІ ДАҚЫЛДАРДЫҢ ЗИЯНКЕСЕРІМЕН КҮРЕСУДІҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

METHODS FOR CONTROLLING PESTS OF CEREALS

Ауылшаруашылық және басқа да мәдени өсімдіктер өсіп-даму барысында әртүрлі фитопатогенді организмдердің шабуылына ұшырайды. Аурудың кейбір түрлері дақылдың өнімін, өнімнің сапасын төмендетіп, кейде шаруашылыққа үлкен шығын әкеледі. Сондықтан, өсімдік шаруашылықтары жылда кепілді өнім алу үшін дақылды егіп, күтіп-баптаумен ғана шектелмей, әрқашанда оның аймақтағы зиянды ауруларымен күресіп отыруына тура келеді. Кәзіргі кездері дақылдың түріне, оны өсіру технологиясына байланысты, ауруларымен күресудің көптеген тәсілдері жасалған.

Агротехникалық тәсіл. Өсімдіктің өсіп-дамуына барынша қолайлы жағдай туғызып, керісінше, ауру қоздырғыштың дамуына, көбеюіне, таралуына және инфекция көздерінің жинақталуына қолайсыз жағдайлар туғызуға бағытталған. Бұл тәсіл негізінен дақылды өсіру технологиясы (егілетін жердің топырағын өңдеу, тұқымды дайындау, тыңайтқыш беру т.с.с.) мен ауруға берік сорттарды таңдап өндіріске енгізу, ауыспалы егісті қолдану және басқа да шаруашылық-ұйымдастыру жұмыстары арқылы жүзеге асырылады [1].

Биологиялық тәсіл. Ауру қоздырғыштардың табиғи антагонистерін және олардың зат алмасу кездерінде бөліп шығаратын бөлінді заттарын қолдану арқылы патогенмен күресуге арналған. Бұл тәсілдің негізінде табиғатта жиі кездесетін әртүрлі организмдер арасындағы

антагонистік құбылыстар жатыр. Биологиялық тәсілге егістіктегі және егіс маңындағы ауру қоздырғыштардың аралық иелерін жою да кіреді.

Химиялық тәсіл. Ауру қоздырғыштарға қарсы арнайы шығарылған химиялық заттарды (улы химикаттар) қолдану арқылы патогеннің тіршілік әрекетін бұзып, өлтіруге, жоюға бағытталған. Бұл тәсіл тұқымды дәрілеу, өсімдікті патогенге улы заттардың ұнтақтарымен тозаңдату, немесе судағы ерітіндісімен бүрку, топырақты зарарсыздандыру (дезинфекциялау) т.с.с. арқылы жүзеге асырылады. Бұл келтірілген жұмыстарды атқару үшін арнайы техникалық жабдықтар (араластырғыш, бүріккіш, тозаңдатқыш) қажет болады [2].

Ауруға қарсы қолданылатын барлық әдіс-тәсілдер патогенге тигізетін әсерлеріне байланысты профилактикалық, немесе, аурудың алдын алу және хемотерапевтік, немесе, емдеу тәсілдері болып бөлінеді.

Профилактикалық тәсіл. Аурудың алдын алуға, оның таралуына жол бермеуге арналған. Бұл тәсілге тұқымды егер алдында ауру қоздырғыштардың спораларынан, мицелийінен арылту мақсатында дәрілеу, немесе термоөңдеуден өткізу, ауруға берік сорттарды таңдап алып өндіріске ендіру, дақылды өсіріп баптаудың агротехникалық талаптарын уақтылы, талапқа сай орындау, инфекция көздерін активті күйге енгенге дейін улы химиялық заттамен (фунгицидтер, бактерицидтер) өндеп, жою жатады.

Хемотерапевтік, немесе, емдеу тәсілдері. Тәсіл өсімдік денесінің сыртындағы (споралар, олардың өсімдікке ене бастаған өскіндері) және ішкі ұлпаларына тараған (инфекциялық құрылымдары) патоген бөлшектерін және олардың токсиндерін арнайы химиялық препараттарды қолдану арқылы бейтараптандыруға негізделген. Бұл тәсіл өсімдікте ауру пайда болған жағдайда ғана қолданылады.

Ауруға қарсы қолданылатын тәсілдерді салыстырып қарайтын болсақ, әрқашанда, ауруға шалдыққан өсімдікті емдегеннен, аурудың алдын алғанның оңай, әрі тиімді екеніне көз жеткіземіз [3].

Хемотерапевтік тәсіл өсімдік ауруларымен күресу тәжірибесінде кең қолданыс таба қоймаған тәсілдер қатарына жатады. Оның басты себептеріне өсімдік ұлпасына еніп алған патогенге контакталық препараттардың әсер ете алмауы, емдік қасиеті бар препараттарды өсімдікке енгізіп, оның ұлпаларына біркелкі таратудың қиынға соғуы және жалпы хемотерапияның қымбатқа түсетіні жатады.

Дегенмен, кейінгі кездері ашылған өсімдікті иммундау әдістері, қолданысқа енгізілген жаңа тиімді химиялық өсімдікішілік препараттар мен антибиотиктер өсімдік қорғауда хемотерапия тәсілін қайтадан күн тәртібіне енгізді [4].

Өсімдік ауруымен күресте қай тәсілді қолдануды таңдау, қалыптасқан жағдайға байланысты, олардың тиімділік тұрғысында анықталады. Қай жағынан алып қарағанда да әмбебап тәсілге агротехникалық тәсіл жатады. Оның артықшылығы дақылдың өсіп-дамуына қолайлы, ауру қоздырғышқа қолайсыз жағдай (профилактика) туғызуға бағытталған. Өсімдік ауруларымен күресте ең жоғарғы нәтижеге жоғарыда көрсетілген тәсілдер жеке-жеке емес, комплексті түрде қолданылған жағдайда ғана, жетуге болады. Мұндай комплексті өсімдік қорғау жүйесі деп атайды. Өсімдік қорғау жүйесі әр дақылға және аймақта өсірілетін дақылдар топтарына арналып, алдын ала жасалып, егін шаруашылық жоспарына енгізіліп отырады.

Әдебиеттер

1. Агибаев А.Ж. «Ауылшаруашылық дақылдарын зиянкестер мен аурулардан қорғау» /А. Ж. Агибаев, А.К. Тулеева, З.Ш. Сулейменов/ – Алматы: Нур-Принт, 2010
2. Семенкова И.Г «Фитопатология: Учебник для студентов вузов» /Семенкова И.Г., Соколова Э.С./ Москва, Издательский центр «Академия», 2003
3. Агибаев А.Ж. «Ауылшаруашылық дақылдарын зиянкестер мен аурулардан қорғау» /А. Ж. Агибаев, А. К. Тулеева, З. Ш. Сулейменова/ – Алматы: Нур-Принт, 2010
4. Сулейменова З.Ш «Методические указания по учету и выявлению вредных и особо опасных вредных организмов сельскохозяйственных угодий»: учебно-методическое пособие / . – Астана, 2009. – 366
5. Өсімдік шаруашылығы Қ. К. Әрінов [және т. б.]. – Алматы: Дәуір, 2011. – 632 б.

Е.П. Евлампиева, Е.Н. Артамонова, М.О. Исакова
Государственный университет имени Шакарима города Семей

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

FORMATION OF ECOLOGICAL EDUCATION AND UPBRINGING OF PRESCHOOLS

С принятием Экологического кодекса Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями на 27.12.2017 г. №548-IV) созданы предпосылки правовой базы для формирования системы экологического образования населения. Согласно «Разделу 7. Экологическое образование и просвещение, научные исследования и международное сотрудничество в области охраны окружающей среды, Статьи 183. Экологическое образование в организациях образования», система непрерывного и комплексного экологического образования должна охватывать все уровни образования. Первым звеном этой системы является – дошкольное, так как именно в этом возрасте закладываются основы мировоззрения человека, его отношения к окружающему миру.

Экологическое воспитание и образование дошкольников – это не просто дар «модному» направлению в педагогике, а воспитание в детях способности понимать и любить окружающий мир и бережно относиться к нему. Роль экологического воспитания дошкольников заключается в обогащении духовной сферы ребёнка, в способности сформировать у детей положительные нравственные качества через взаимодействие с природой.

Кроме того, необходимость экологического воспитания продиктована самой жизнью. Возникла потребность в изменении сознания человека, привития ему экологической культуры. Процесс этот сложный и длительный, именно поэтому следует начинать воспитание экологической культуры с раннего детства, когда закладываются все основы нравственности и общей культуры личности человека.

Теоретическая основа экологического воспитания основывается на решении задач в их единстве: обучения, воспитания и развития [1]. Критерием сформированности ответственного отношения к окружающей среде является забота о будущих поколениях. Правильно используя различные методы воспитания, педагог может сформировать экологически грамотную и воспитанную личность (рис. 1). Как известно, воспитание тесно связано с обучением, поэтому воспитание, основанное на раскрытии конкретных экологических связей, поможет ученикам усваивать правила и нормы поведения в природе.

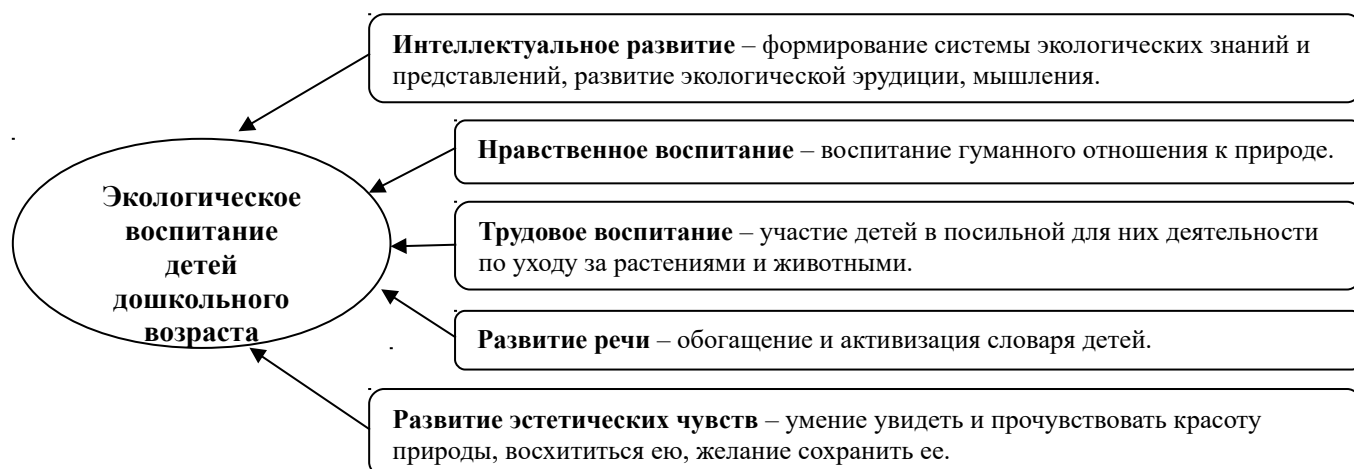

Рисунок 1 – Экологическое воспитание детей дошкольного возраста

Экологическое обучение и воспитание включает в себя систему мероприятий, которые осуществляются циклично и формируют экологическую грамотность учащихся, побуждают к активному взаимодействию с социумом (демонстрация собственных исследований, экологические акции, конкурсные мероприятия) [1-3]. При этом уже в начальном звене закладываются основы экологической культуры. Ребенок должен понимать «что такое хорошо и что такое плохо» в его поведении по отношению к окружающей природе. Достигается это в ходе различных мероприятий: беседы, игры, конкурсы.

Задачи экологического воспитания детей дошкольного возраста предполагают:

- приобщение детей к экологической культуре;
- формирование основ экологического миропонимания;
- формирование, расширение и углубление представлений дошкольников о природе;
- развитие у детей соответствующих содержанию знаний познавательных умений;
- привлечение детей к экологически ориентированной деятельности;
- обогащение личного опыта: положительного, гуманного взаимодействия ребенка с природой;
- расширение экологически ценных для детей контактов с растениями, животными и объектами неживой природы.

На этапе дошкольного возраста ребенок получает эмоциональные впечатления о природе, накапливает представления о разных формах жизни, т.е. у него формируются первоосновы экологического мышления, сознания, закладываются начальные элементы экологической культуры [4]. Но происходит это только при одном условии: если взрослые, воспитывающие ребенка, сами обладают экологической культурой: понимают общие для всех людей проблемы и беспокоятся по их поводу, показывают маленькому человеку прекрасный мир природы, помогают наладить взаимоотношения с ним.

Немаловажное значение в получении экологических навыков отводится дошкольным учреждениям. Согласно Типовым правилам деятельности дошкольных организаций (приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 29 мая 2013 года № 206) к дошкольным учреждениям относят: ясли-сад, детский сад, семейный ясли-сад, санаторный ясли-сад, комплекс «школа-ясли-сад», дошкольный мини-центр. **Дошкольное образование** – это фундамент всей образовательной системы, так как именно здесь закладываются основы личности, определяющие характер будущего развития ребенка, значит, содержание их образования должно быть увязано с содержанием экологического образования следующих ступеней – школьников.

В настоящее время, на смену традиционному образованию приходит продуктивное обучение, которое направлено на развитие творческих способностей, формирование у дошкольников интереса и потребности к активной созидательной деятельности. В связи с этим и в дошкольных учреждениях, с целью более легкого восприятия и понимания навыков экологии, рекомендуется уделять внимание проектной и исследовательской деятельности ребенка. Основываясь на личностно-ориентированном подходе к обучению и воспитанию, проектный метод развивает познавательный интерес к различным областям знаний, формирует навыки сотрудничества.

Метод проектов разработан американским философом и педагогом Джоном Дьюи во второй половине 19 века. Его концепция заключалась в том, что обучение должно строиться на активной основе, через целесообразную деятельность ребенка, ориентируясь на личные интересы в этом знании. Отсюда чрезвычайно важно было показать детям их собственную заинтересованность в приобретаемых знаниях, и их практическое применение. По мнению Дьюи, опыт и знания ребенок должен приобретать путем «делания», в ходе исследования проблемной обучающей среды, изготовления различных проектов, схем, производства опытов, нахождения ответов на спорные вопросы и в целом восхождения от частного к общему.

Типы проектов, рекомендуемые для использования в детском саду:

- **Информационный проект.** Включает в себя сбор, оформление и предоставление информации; работу с детской книгой, детскими журналами; поиск стихотворений, пословиц на заданную тему; информация о жизни домашних животных, птиц, комнатных растений. Итогом проекта становится устный рассказ или рисунок.

- *Исследовательский проект.* Подходят для развития аналитических способностей, мышления, освоения логических способов восприятия и обработки информации (при помощи взрослых). Целью ребенка в данном случае является доказательство или опровержение гипотезы проекта. Для этого ему потребуются проводить эксперименты, анализировать их результаты, обобщать, сравнивать, выявлять закономерности, проводить аналогии, а также делать выводы, обосновывать свою точку зрения [5]. Таким образом, основной упор будет сделан на мыслительную компетентность.
- *Творческие проекты.* Самый большой простор предоставляет проектная деятельность для развития творческих способностей. Творческий проект позволяет ребенку проявить себя, создав произведение любого жанра. Любое творческое произведение нуждается в презентации и обратной связи с аудиторией (зрителями, слушателями, читателями), поэтому основное развивающее воздействие будет оказано на коммуникативную компетентность. Сюда относится изготовление поздравительных открыток, книжных закладок, игрушек, сувениров, и др. Творческие проекты чаще всего завершаются созданием произведений искусства различных жанров или проведением творческих мероприятий: театрализации, спортивные игры, произведения изобразительного или декоративно-прикладного искусства и т.п. [6].
- *Ролевые проекты, в том числе игровые проекты.* Целью автора такого проекта является вовлечение публики (детей и взрослых) в решение проблемы проекта. Чтобы добиться этого, придется не просто искать информацию или создавать произведение искусства, нужно будет организовать деятельность других людей, вовлечь их в работу, сделать её интересной для всех. Особенно это важно для замкнутых, застенчивых детей освоить эти умения, приобрести или усовершенствовать свою коммуникативную компетентность. Важен момент проектирования игр, подготовка к ним, изготовление самими учениками принадлежностей. Разработка и реализация такого проекта наиболее сложна. Участвуя в нем, дети берут на себя роли литературных персонажей, выдуманных героев и т.п.

Таким образом, экологические знания необходимо давать ребенку именно в дошкольном возрасте. Знания должны быть доступны детям. Следует не забывать о конструктивном подходе в обучении. В процессе экологического воспитания ребенка большую роль играет совместная деятельность педагога и дошкольника, т.к. педагог является носителем экологической культуры, владеет методикой экологического воспитания, способствует формированию практических навыков.

Литература

1. Аксенова З.Ф. Войди в природу другом. Экологическое воспитание дошкольников. – Москва: ТЦ Сфера, 2011. – 128 с.
2. Зебзеева В.А. Экологическое образование детей дошкольного возраста в современном обществе: приоритеты и перспективы // Вопросы науки. – 2014. – № 1(6). – С. 37-43
3. Воронкевич О.А. «Добро пожаловать в экологию» – современная технология экологического образования дошкольников // Дошкольная педагогика. – 2006. – С. 23
4. Максимова М.Ю. Технологические аспекты формирования субъективного отношения детей дошкольного возраста к природе // Педагогическое образование и наука. – 2010. – № 2. – С. 79-83
5. Иванова А. И. Методика организации экологических наблюдений и экспериментов в детском саду: Пособие для работников дошкольных учреждений. – М.: ТЦ Сфера, 2003. – 56 с.
6. Гончарова Е.В. Игровые технологии в экологическом образовании детей дошкольного возраста // Традиции и инновации в образовательном пространстве России: материалы II Всероссийской научно-практической конференции – Нижневартовск: Нижневартровский государственный университет, 2013. – С. 57-63

О.Н. Ахметжанов, Қ. Алмасова, А. Муратханова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, almask.@mail.ru

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЫЛСЫ АУМАҒЫНДА ТАРАЛҒАН МАЛҒА ЗИЯНДЫ ИКСОДИД
КЕНЕЛЕРІНІҢ ТҮР ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ, ЭКОЛОГИЯСЫ МЕН ФЕНОЛОГИЯСЫН ЗЕРТТЕУ
НӘТИЖЕЛЕРІ**

**DETERMINATION OF THE TYPE AND COMPOSITION OF IXODID TICKS HARMFUL TO
CATTLE IN EAST KAZAKHSTAN REGION, RESULTS OF INVESTIGATION OF ECOLOGY AND
PHENOLOGY**

Тақырыптың өзектілігі. Малға зиянды, мал арасында ауру тарататын паразиттердің бірі кенелер екені белгілі. Солардың ішінде иксодид кенелері маңызды орын алады. Олар паразитоформды, яғни қан сорғыш кенелер. Қазіргі кезде иксодид кенелері әлем бойынша өте көп тараған қансорғыш жәндіктер. Олар тіршілік ету үшін екі фактор қажет: мекен ететін жердің географиялық орны, климаттық жағдайы олардың тіршілігі мен көбейуіне қолайлы болуы шарт. Екінші қоректенетін ортасы, яғни жануарлардың болуы қажет. Себебі, қан олардың жалғыз ғана азығы, ал қансору – азықтану тәсілі болып табылады.

Иксодид кенелері малға қанын сорып зиян келтірумен қатар пироплазмоз, бабезиоз, тейлериоз, анаплазмоз, бруцеллез, листериоз, лептоспироз, риккетсиоз сынды ауруларды трансмиссивтік жолмен таратады. Қазақстанда мал шаруашылықтары жоғарыда аталған аурулардан жыл сайын көптеген экономикалық шығындар шегуде. Жер шарының ауа райының жылынуы, бұл кенелердің таралу аумағын кеңейтуіне, фенологиясы мен экологиясының өзгеруіне жағдай туғызуда [1-6].

Сондықтан олардың түр құрамын, экологиясын, фенологиясын зерттеу өзекті мәселе. Ол бұл кенелермен күрес шараларын жүргізу үшін аса қажет деректер.

Зерттеу материалдары мен әдістемелері. Зерттеу жұмыстары 2017-2018 жылдары жүргізді. Зерттеу жұмыстары Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің ветеринариялық медицина кафедрасының паразитология зертханасында жүргіздім. Иксодид кенелері ШҚО әр аумағында орналасқан шаруашылық малдарынан жиналып әкелінді. Уржар ауылына қарасты Науалы ауылынан, Күршім ауданынан, Семей қаласының Восточный кентінен, Саржал ауылынан, Озерка ауылынан және Аягөз ауданынан ірі қара, жылқы малдарынын жиналған кенелердің түр құрамы анықталды. Зертханалық зерттеуге кенелер мал денесінен жинадық. Кененің теріде тұмсығы қалмас үшін, оны саусақпен ары-бері қозғап, пинцетпен ақырындап тартып шығардық. Мал денесінен жиналған кенелердің бір бөлігі аузының ауа кіретін өте ұсақ тесігі бар тығынмен жабылатын құрғақ ыдыста, ал екінші бөлігі 70% спирт құйылған ыдыста сақталды. Ыдысқа малдың түрі мен кененің жиналған күні, айы, жылы, жері көрсетілген этикетка жабыстырдық. Зертханада кенелердің қай туыстастыққа жататынын анықтау үшін анықтағыш кесте пайдаланылды. Кенелерді зерттеу үшін олардан уақытша препарат жасап (заттық шыныға глицерин тамызып, кенені қойып) микроскоп астына окуляр 10, объект 4 – пен қарап кенелердің тұқымдасын анықтадық.

Кенелердің тұқымдасын мен түр құрамын анықтаудың тәжірибелік маңызы бар. Иксодид кенелерінің әр түрі әр түрлі ауру таратады. Мысалы кененің *Ixodes* тұқымы – тулеремиа ауруының қоздырғышын, сол сияқты *Haemophysalis* – ірі қара пироплазмозын, бруцеллез, тулеремиа қоздырғыштарын, *Rhipicephalus* – қой анаплазмозын, шошқа пироплазмозының ауруларының қоздырғыштарын таратушы болып табылады.

ШҚО қарасты 6 ауданы малдарынан барлығы 78 кене жиналып, иксодид кенелерінің *Haemaphysalis*, *Ixodes* және *Dermacentor* туыстарына жататын түрлері анықталды. Сонымен қатар, кенелердің даму фазасы, шабуылдауы ескерілді. Қыс айларында жиі аталығы

шабуылдаса, көктемнің наурыз, сәуір айларында иксодид кенелерінің аналықтары шабуылдайтынын анықтадық.

Зерттеуде анықталған иксодид кенелерінің түр құрамы

Кесте 1 – Мүйізді ірі қара денесінің әртүрлі аймағынан анықталған кенелерінің саны. (10 см.кв.)

	Зерттеу аймағы	Анықталған кене саны
1	Құйымшақ	5-6
2	Төс	7-10
3	Бүйір	3-4
4	Желін	10-12
5	Желке	2-3
6	Санның ішкі жағы	12-15

Зертханалық зерттеу нәтижесінде мүйізді ірі қара және жылқыдан иксодид (*Ixodidae*) тұқымдастығына жататын кенелердің ***Ixodes***, ***Haemaphysalis*** және ***Dermacentor*** туыстарына жататын түрлері паразиттік тіршілік ететіні белгілі болды. Арнайы әдебиеттердің қолымызда болмауына байланысты кенелердің нақты қай түрге жататынын анықтау мүмкін болмады. Тәжірибе жүзінде иксодид кенелеріне қарсы ветеринариялық шараларды белгілеу үшін оларды туыстастығына дейін ажырату толық жеткілікті болып табылады.

Иксодид кенелерінің фенологиясы мен экологиясы. Ғалымдардың зерттеулеріне қарағанда Қазақстанда ***Ixodes* тұқымдастығының** Қазақстанда таулы, далалы, шөлейтті жерлерде мекендейтін 23- түрі анықталған,

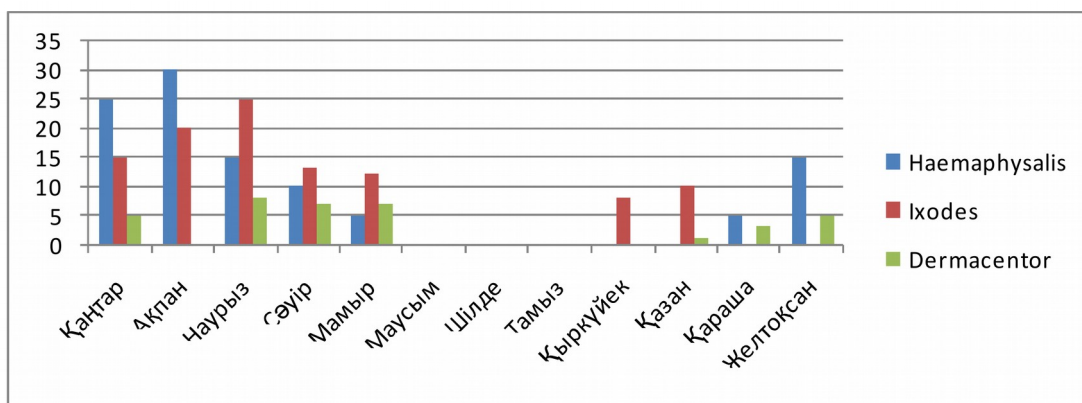
Далалы, таулы бөктерінде, бұталарда, лас өзенде, су бетіне 2400 м биіктікке шығалады, орманды-далалы жерлерде мекен етеді. Ересек кенелер ірі қараны, жылқыларды, адамдарды, борсық, иттерді тиіндерге шабуылдайды. Кененің балаңқұрттары мен жұмыртқалары аралық иесі ретінде ұсақ сүтқоректілерді: дала тышқаны, тиін, суыр т.б. мекен етеді. Имаголардың активтілігі наурыздан маусымға дейін болса, балаңқұрт пен нимфа мамырдан қыркүйекке дейін активті түрде болады.

***Haemaphysalis* тұқымдастығының** 146 түрі белгілі. Қазақстанда 11 түрі анықталған. Кенелер үш иесімен көбейеді. Имаго ретінде – сүтқоректілер, құстар, рептилийлерде. Балаңқұрттары мен жұмыртқалары көбінесе құстар мен рептилийлерге паразитарлық етеді. Көптеген түрлері тіпті адамға да шабуылдайды. Ірі қара малының пироплазмоз, бруцеллез, тулеремиа, риккетсиоз ауруының қоздырғыштарын таратады. Маусымдық шабуылдауы көбінесе көктем, күз айларында болады.

***Dermacentor* туыстастығының** ауыл шаруашылық малдарына шабуылдайтын кенелерінің Қазақстанда 7 түрі анықталған. Аса маңыздылары: *D.marginatus*, *D.tpictus*, *D.dugestanicus*. Кенелердің нақ иесі ретінде ірі қара малы болып табылады.

D.marginatus- үш иелі кене. Қазақстанның далалы, жартылай шөлейтті жерлерінде кездеседі. Имагосы ауыл шаруашылық ірі малдарымен және жабайы жануарларға шабуылдаса, балаңқұрты мен нимфасы- ұсақ сүтқоректілерді, көбінесе кірпі, кеміргіштерде болады.

Географиялық аумағына байланысты кенелер мамырда шабуылдайды, жазда жоғалып кетіп, күзде қайтадан шабуылдайды. *D.marginatus* генерациясы бір жыл, ал имагосы 2 жылға дейін тіршілік ете алады.

Сурет 1. – ШҚО мүйізді ірі қараға иксодид кенелерінің шабуыл жасау динамикасы 2017-2018 жж.

Диаграммада көрсетілгендей 2017-2018-ші жылы инвазия интенсивтілігі қаңтар айының ортасынан күрт жоғарылап, наурыз айының ортасына дейін сақталды, одан әрі инвазия интенсивтілігі төмендеп, мамыр айының ортасында мүйізді ірі қара денесінен кене анықталмады. Ал, қыркүйек айының ортасынан бастап кенелер қайта анықталып, инвазия интенсивтілігі біртіндеп жоғарылай бастады.

Иксодид кенелеріне қарсы 5 %-ды каратэ дәрісін сынау нәтижесі. Синтетикалық пиретроидтарға жататын инсектицидтердің бірі – 5 %-ды каратэ дәрісі. Оның 1 литрінде 50 грамм негізгі әсер етуші зат – ламбуаигалотрин бар. Каратэ концентрат эмульсиясы өсімдіктерді шегірткеден, малды шыбын-шіркей мен сонадан қорғауға ұсынылған.

Каратэ дәрісін иксодид кенесіне қарсы сынау 2018-ші жылы көктем айларында Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің ветеринарлық медицина кафедрасының паразитология зертханасында және «Кәусар» шаруашылығында жүргізілді. Зертханалық сынақтарда кенелерді дәрімен тікелей жанастыру әдісі пайдаланылды.

Жүргізілген сынақ нәтижесінде 0,02 %-дық каратэ дәрісін иксодид кенелеріне қарсы қолданудың тиімділігі 100 %-ға тең екені анықталды.

2018 жылы наурыз айында иксодид кенелерімен залалданған «Кәусар» шаруашылығындағы 17 бас әртүрлі жастығы мүйізді ірі қара 0,02 % - ды каратэ дәрісімен бір басқа орташа 200 мл ертінді жұмсалып, жеке – жеке дәріленді. Дәрі алдымен кенелер көп жабысқан малдың жамбасының ішкі жағына, төсіне, қолтығына «Росинка» ертінді бүрккіші арқылы шашылды.

24 сағаттан кейін зерттегенде мал денесінен тірі кенелер анықталмады.

48 ағаттан соң өлген кенелер кеуіп, мал денесінен оңай үгітіліп түсті.

ҚОРЫТЫНДЫ. Қазақстанның Шығыс өңірінде иксодид кенелерінің Haemaphysalis, Ixodes және Dermacentor туыстарына жататын түрлері таралған. Кенелер мүйізді ірі қараға, жылқыларға күз, қыс және көктем айларында шабуыл жасап қан сорады. Haemaphysalis кенелерінің активтілігі қараша айынан басталып, қаңтар айының ортасында күрт жоғарылап мамыр айының ортасына дейін сақталады. Бір баста ИИ-гі 5-30 кенеге дейін жетеді. Ал, Ixodes кенелерінде активтілігі қыркүйек айының ортасынан басталып мамыр айының басына дейін жоғары болады. Бір баста ИИ-гі 7-25 кене. Dermacentor кенелердің активтілігі қазан айында басталып мамыр айына дейін сақталды. ИИ-гі 1-7 кене болды. Кейінгі жылдары ауа райының жылы болуымен байланысты қыс кезінде кенелердің инвазия интенсивтілігі күрт жоғарылап, малға шабуыл жасауда. Сонымен қатар қыс айларында негізінен малға кенелердің аталықтары шабуылдаса, көктем айларында аналықтарының жиі шабуылдайтындығы анықталды. Жаз айларында кенелердің активтілігі байқалмады. Иксодид кенелеріне қарсы каратэ дәрісінің 0,02%, ертіндісін қолданудың экстенсивтілігі 100% болды.

Әдебиеттер

1. Есімбек. Ж. М. Арахноэнтомология. Новосибирск. 2002 жыл.- 159 бет.
2. Поляков В.А., У.Я. Узаков., Г.А. Веселкин. Ветеринарная энтомология и арахнология. Москва. 1990. – 239бет.

3. Шабдарбаева «Ветеринариялық протозология және арахноэнтомология», Алматы, 2011ж.-279 бет.
4. Балашев Ю.С. Иксодовые клещи – паразиты и переносчики инфекции. Санкт-Петербург, 1998. – 287 с.
5. Романенко В.Н, Диссертация «Эколого – этологические аспекты изучения иксодовых клещей», Томск – 2007
6. Кравченко Оксана, Кишинев «Иксодовые клещи Региона нижнего днестра разнообразие, фенология и эпизоотологическая роль», 2016

ФТАХР: 68.41.37

Г.Н. Тойкина, Б.Б. Мукенов

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, toikina_56@mail.ru

«МОНОСПОРИН» ПРОБИОТИКТЕРІН ЖӘНЕ «ГАСТРОВЕТ 2» ПРЕПАРАТЫН БҰЗАУ ДИСПЕПСИЯСЫН ЕМДЕУ ҮШІН ҚОЛДАНУ

THE USE OF THE PROBIOTIC "MONOSPORIN" AND THE DRUG "GASTROVET 2" FOR THE TREATMENT OF DYSPEPSIA OF CALVES

Қазірде Шығыс Қазақстан облысында ауыл шаруашылық малдарында кездесетін ас қорыту жүйесінің аурулары көп кездеседі, әсіресе төлдердің ауруларына назар аудару керек. 100 % туған төлдерде 55 % диспепсиямен ауырады. Бұл аурулар көп себепті аурулар қатарына жатады.

Зерттеу материалдары мен әдістемелер: Диспепсия ауруын зерттеу үшін керек құрал-жабдықтарға мыналар жатады: Нәжісті зерттеу үшін заманауи бұзаулардың диарея қоздырғыштарын экспресс - тест диагностикасың қою әдісі көмегімен зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Зерттеу жұмысты 2017-2018 жылдар Шығыс Қазақстан облысы Семей қаласы "Агрофирма "Приречное" жауапкершілігі шектеулі серіктестігінде жүргіздік. 2018 жылдың сәуір айы бойынша барлық жаңа туған төлдерді зерттедік, ол үшін 50 төл зерттеліп, олардың ішінде 24- диспепсия, 26 бас бұзаулардың ас қорыту қызметінің бұзылуына себепкер гастроэнтерит болып саналды, вирусты диарея, ішек таяқшалары, криптоспоридии- жоқ.

Өзіндік зерттеу

Кесте1. – Бұзаулардың диспепсия ауруға шалдыққан жасы (1--30 күнге дейін)

n=50

Бұзаулардың жасы	диспепсия	гастроэнтерит	вирусты диарея (2-түрі)	ішек таяқшалар	Криптоспоридии
1-7	24				
8 -15		14	-	-	-
16-30		12	-	-	-
Ауруға шалдыққан	48%	52%	0%	0%	0

Тәжірибе ШҚО, Семей қаласы "Агрофирма "Приречное" жауапкершілігі шектеулі серіктестігінде диспепсияның клиникалық белгілері байқалған 24 қазақтың ақбас сиырынан жаңа туған бұзаулармен жүргізілді.

Жаңа туған төлдерде орта сатыдағы дегидратация белгілері анық байқалған. Орта сатыдағы дегидратация белгілері: іштерінің өтуі, бұлшық еттерінің құрысуы.

Клиникалық белгілеріне байланысты бұзаулар екі топқа бөлінді:

1-ші тәжірибелік топ – қарапайым диспепсияға шалдыққан 12 бұзау.

2-ші тәжірибелік топ – қарапайым диспепсияға шалдыққан 12 бұзау.

Төлдердің қан көрсеткіштерін зерттеу үшін қан алдық. 1-ші тәжірибелік топ үшін Моноспорин препаратын, ал 2-ші тәжірибелік топ үшін ГастроВет-2 препаратын қолдандық. Мультивит витаминін қосымша бердік.

1-ші тәжірибелік топқа емдеу жүргізу (n=12)

Күні	Тобы	Рацион	Дәрілік препарат	Төлдің жағдайы
1-ші күн	1-ші тәжірибелік топ	Таңертең 1л су	1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сумен араластырып ішкіздік 2. Мультивит витаминін 8,0 мл бердік	Іш өтуі жалғасуда. Тәбеті жоқ. Орнынан тұрмайды, басын иығына қойып жата береді. Дене қызуы – 38 С.
		Түсте 2 л су		
		Кешке 1л су (Суға NaCl қосып)	Кешке: 1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сумен араластырып ішкіздік	
2-ші күн	1-ші тәжірибелік топ	Таңертең 1л су	Таңертең: 1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сумен араластырып ішкіздік Кешке: 1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сумен араластырып ішкіздік	Іш өтуі тоқтаған жоқ. тәбеті жоқ. Орнынан тұрмайды, басын иығына қойып жата береді. Дене қызуы – 38,5 С
		Түсте 1л су(1 л суға KMnO ₄ қосып, ашық қызғылт)		
		Кешке 1л су	1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сумен араластырып ішкіздік	
3-ші күн	1-ші тәжірибелік топ	Таңертең 1л су	Таңертең: 1.Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сумен араластырып ішкіздік	Іш өтуі бәсеңдеді. Бірақ тәбеті жоқ. Орнынан біраз тұра бастады. Дене қызуы – 38,2 С.
		Түсте 2л су		
		Кешке 0,5л су, 0,5л су (Суға NaCl қосып)	Кешке: 1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сумен араластырып ішкіздік	
4-ші күн	1-ші тәжірибе топ	Таңертең 1л су	Таңертең: 1 Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сүтпен араластырып ішкіздік	Іш өтуі тоқтады. Тәбеті жақсарған. Орнынан тұрып, еркін қимылдай бастады. Дене қызуы – 38,3 С.
		Түсте 2л сүт		
		Кешке 1л сүт	Кешке: 1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сүтпен араластырып ішкіздік	
5-ші күн	1-ші тәжірибелік топ	Таңертең 1л су	Таңертең: 1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 сүтпен араластырып ішкіздік	Іш өтуі тоқтады. Тәбеті жақсы. Орынынан тұруы, қозғалысы жақсы, дене қызуы – 38,5 С.
		Түсте 2л сүт		

		Кешке 1л сүт	Кешке: 1. Моноспорин 10 мл ерітіндіні 1 л сүтпен араластырып ішкіздік	
--	--	--------------	--	--

2-ші тәжірибелік топқа емдеу жүргізу (n=12)

Күні	Тобы	Рацион	Дәрілік препарат	Төлдің жағдайы
1-ші күн	2-ші Тәжірибелік топ	Таңертең 1л су	Таңертең: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға) Мультивит витаминін 8,0 мл бердік	Іш өтті. Бірақ тәбеті жоқ. Орнынан тұрмайды, басын иығына қойып жата береді. Дене қызуы – 38 С.
		Түсте 2л су (Суға $KMnO_4$ қосып, ашық қызғылт)	Түсте: ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
		Кешке 1л су (Суға $KMnO_4$ қосып, ашық қызғылт)	Кешке: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
2-ші күн	2-ші Тәжірибелік топ	Таңертең 2л су (Суға $KMnO_4$ қосып, ашық қызғылт)	Таңертең: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға) Мультивит витаминін 8,0 мл бердік	Іш өтуі тоқтаған жоқ, тәбеті жоқ. Орнынан тұрмайды, басын иығына қойып жата береді. Дене қызуы – 38,5 С
		Түсте 2л су (Суға NaCl қосып)	Түсте: ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
		Кешке 2л су (Суға $KMnO_4$ қосып, ашық қызғылт)	Кешке: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
3-ші күн	2-ші Тәжірибелік топ	Таңертең 2 л су	Таңертең: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға) Мультивит витаминін 8,0 мл бердік	Іш өтуі тоқтаған жоқ. тәбеті бар. Орнынан тұрмайды, басын иығына қойып жата береді. Дене қызуы – 38,5 С
		Түсте 2л су (Суға NaCl қосып)	Түсте: ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
		Кешке 1,5л сүт 0,5 л (Суға NaCl қосып)	Кешке: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	

4-ші күн	2-ші Тәжірибелік топ	Таңертең 2л су	Таңертең: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға) Мультивит витаминін 8,0 мл бердік	Іш өтуі байқалмайды. Тәбеттері жақсы. Рационға сүтті қостық. Бұзаулардың өздерін кеңістікте ұстаулары жақсы. Дене қызуы – 39,2 С.
		Түсте 2л су (Суға NaCl қосып)	Түсте: ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
		Кешке 1л сүт, 1л сүт (Суға $KMnO_4$ қосып, ашық қызғылт)	Кешке: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
5-ші күн	2-ші Тәжірибелік топ	Таңертең 2л сүт	Таңертең: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға) Мультивит витаминін 8,0 мл бердік	Емдеудің соңғы күнінде бұзауларда іш өту қайталанбады. Жалпы жағдайлары жақсы. Тәбеттері жақсы. Орындарынан тұрып, еркін жүріп жүр. Дене қызуы – 39,5 С.
		Түсте 2л сүт	Түсте: ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	
		Кешке 1л сүт, 1л сүт (Суға $KMnO_4$ қосып, ашық қызғылт)	Кешке: 1. ГАСТРОВЕТ-2-30 МЛ (әр бұзауға)	

Кесте 2 – Бұзаулардың гематологиялық қорсеткіштері (n=24)

қорсеткіші	топтар		Қалыпты жағдайдағы көрсеткіші
	1-Тәжірибелік топ	2- Тәжірибелік топ	
Гемоглобин, г/л			127,1±6,35
Емдеуде дейін	144,7±3,48	148,1±3,76	
3-і тәулік	136,2±4,95*	138,5±4,18	
5-і тәулік	117,2±5,27*	123,4±5,58	
Эритроциты, *10 ¹² /л			8,89±0,61
Емдеуде дейін	10,6±0,24	11,4±0,86	
3-і тәулік	9,4±0,17*	9,9±0,27	
5-і тәулік	8,6±0,51*	8,7±0,34	
Лейкоциты, • 10 ⁹ /л			9,50±0,53
Емдеуде дейін	14,5±0,29	13,55±0,29	
3-і тәулік	12,9±0,31*	12,9±0,37	
5-і тәулік	9,6±0,11*	10,1±0,61	

Жаңа туған төлдерді емдегенде 1-ші тәжірибе тобында 2 күнде іштің өтуі тоқталды және төл сүтті жақсы қабылдады, ал 2-ші тәжірибе тобында 3 күнде диарея тоқталды және төлдерге сүт берді.

Қорытынды

Моноспорин дәрілік препарат төлдердің диспепсиясын емдеу кезінде жақсы нәтиже берді. Дегенмен, Моноспорин препаратымен емдеу кезінде төлдердің жылдам сауыққанын ескере келсек, Моноспорин препараты тиімді.

Әдебиеттер

1. К.Н. Қожанов Малдың ішкі жұқпалы емес аурулары Семей – 2005 ж.
2. Горелов Ю.М., Иванов Н.П., Намет А.М., Сущих В.Ю.,Егорова Н.Н. Рекомендации по борьбе с болезнями молодняка крупного рогатого скота Алматы 2016. – 21 с.
3. Кожанов К.Н. Жиі кездесетін төл аурулары және оларды емдеу әдістері. Алматы «Қайнар», 1994ж. – 182 бет.
4. Доронин Е.А. Лечебно-профилактические аспекты применения пробиотиков в ранний постнатальный период у телят :автореф. дис.канд. вет. наук / ДоронинЕ.А. – СПб., 2005. –19 с.

ФТАХР: 68.45

Қ. Еділхан, Х. Мырзабек,

Ғылым акедемиясы Философия институты, Монголия, edilkhan.khonisbay@yahoo.com
Mirza325@yahoo.com

ҚАЗАҚТЫҢ ҚҰСБЕГІЛІК ӨНЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

THE FEATURES OF HUNTING ART WITH SKILLFUL BIRDS OF KAZAKH PEOPLE

Қысқаша мазмұны: Кіндік Азиядан бастау алатын көшпенділердің аңшылық кәсібінде қолданылған ең бір ерекше айла тәсілдердің бірі қыран құсты баптап, онымен аң аулайтын ежелгі дәстүрлі аңшылығы. Қазірге дейін мәлім болған тарихи деректерге қарағанда бұл өнердің аса көнеден келе жатқандығын көрсетеді. Монгол елінің Баян-Өлгий аймағының Алтай таулы өлкесінің Ойгор, Шивээтхайрхан, Арал төбе қатарлы көптеген жерлеріндегі қола, темір дәуіріне жататын жартастарға қашалған суреттерде аң-құс аулауға қатысты бейнелер өте көп сақталған. Бұл дала мәдениетінде сақталып қалған көне жәдігерлер арасында адамзаттың бағзыдан бергі аспанда қалықтап ұшу арманынан туындаған қанатын жайған құс пішіндес адамдардың бейне суреті ерекше назар аударады. [Қ.Еділқан.2007.б 62.] Тарихи дәуірлердегі құсбегілікке байланысты нақты тарихи деректерді Б. Хинаят, Қ.М.Исабеков өз еңбектерінде бір жүйеге келтіріп атап көрсеткен.Бұл еңбекте Қазақ жерінде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелері ертедегі қазақтар тұлпарды ғана емес, сонымен бірге құсты да кие тұтып, мәйтпен бірге жерлейтін болғаны туралы айтылады. Қазақстанның Атырау обылысы Аралтөбе қорымындағы қорғанда еркек пен әйел мүрдесімен бүркіт пен протомалары бірге жерленген. Шығыс Қазақстан обылысы Шілікті жазығындағы темір дәуіріне жататын қорғандардан 36 дана бүркіт кескініндегі құйма алтын қапсырмалары, Өскемен қаласынан 40 шақырымда Құрық қорғанының /б.д.д 4-2 ғғ/ бірінен мәйітпен бірге жерленген4 бүркіт қаңқасы табылған. Зеттеушілер Күлтегін, Білге қаған ескеркіш кешені маңындағы тас қорғанында, Күлтегіннің бас тас мүсінінде, Алтын тамған тархан бітіктасы қатарлы көне түркі дәуіріне жататын жүздеген ескерткіштер, тас мүсіндерде бүркіт, көгершін, самұрық тәрізді құс бейнелері салынғанын тауып зерттеген. Ел билеген көсемдеріне арнап тұрғызылған бұл ескерткіштерге құстың бейнесін салудың басты себебі тәңірлік ұғым түсінікке етене байланысты болған. Байырғы түріктердегі таным-түсінік бойынша төрелік билік мәңгілік көк аспаннан жаратылады. Ал тәңір жарылқаушының киесі де, иесі де құс деп таныған деген ұтымды пікірлер айтылады.Орта ғасырда құсбегілік өнері көшпенділер арасында тоқтаусыз дамып, саятшылық көшпенділер үшін тіршіліктің өзекті бір саласы болғаны сонымен бірге хан, патшалардың сән-салтанатына айналғаны туралы тарихи деректерде жазылған. Гильом де Рубруктың 1253-1255 жылдардағы саяқат күнделіктерінде және құсбегілік өнерінің қызықты сәттерінің куәсі болған жиһанкез Марко Поло жазбаларында Құбылай хан, Күйік ханның ордасында қыран құстардың көптігі және олардың барлығы құсбегілікке қолданылатындығы жайлы айтылады.[Хинаят, Исабеков.2007.11-13]Табиғатпен үйлесе өмір сүріп, құспен аң аулау адамзаттың ең алғашқы күнкөріс қарекетінің бірі

болғанымен, уақыт өте келе кәсіпке ұласып, орта ғасырдың соңына дейін көшпенділер арасында тоқтаусыз дамығанын жоғарылығы деректер дәлелдейді. Тарихи даму барысында өркениеттің кең қанат жаюы, әсіресе әр түрлі жабдық саймандардың түрі көбейуі құсбегілік өнердің өрісін тарылтып, аңшылықты тежеуге мәжбүрлейді. Қыран бүркітті қолға үйретіп, аң аулау ықылым заманнан далалық көшпенділерге тән ортақ өнер болғанымен ол күні бүгінге дейін тек қазақ, қырғыздардың ортасында ғана сақталған. Он алтыншы ғасырдың соңында қазақ хандығының тұсындағы әйгілі “Жеті Жарға” атты заңда “Аңға салатын итті, құсты (бүркітті) өлтірген адамнан олардың иесі бір құл немесе бір күң беруді талап ете алады”- делінген. Он тоғызыншы ғасырда Шығыс Түркістан өлкесіне үстемдік құрған Төрт би төре тұсындағы “Абақ керей жарғасы” атты заңда да қазақ халқының ежелгі тұрмыс салт нормаларын арқау еткен. Бұл заңда: “Ұя кімнің жерінде болса бүркіт балапаны соныкі. Аңшы алған аңын қанжығасына байламай тұрғанда қасына жасы үлкен кісі барғанда оған байламаса айып төлейді” деп көрсеткен. [Үзбен, Шынай.2007.124] Жоғарыда айтылған заңдарда қазақтың аңшылығына ерекше ден қойып, оны бұзғандарды жазаға тарту туралы арнайы бап енгізгені қазақтарда құсбегілік өнердің ерекше дамығанын, қыран құсқа байланысты ұлттық салт дәстүрлер бір жүйеде қалыптасқанын аңғаруымызға болады. Жалпы құсбегілік өнері-қазақ халқының арасыны кең көлемде тарап ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келген ең басты себептері туралы ғылыми негізде зерттеулер өте аз жасалған. Біз бұл тақырыпта кейбір құсбегілердің өмірбаяны және олардың өнегелі істеріне тоқталып, зер салып саралау арқылы құсбегілік бүгінгі күні қазақтардың төл мұрасы болып сақталуының басты себептерін айқындап, өз пікірімізді ұсынуымызды жөн көрдік. Көне заманынан келе жатқан бұл аңшылық дәстүрдің қазақ халқына тікелей қатысты төл ерекшеліктерін жақынырақ таныстыру үшін аңыз әңгімелер мен тарихи деректерді атап айтпасақ зерттеулер толық болмайды.

Шәку баба шежіресі. Алтайда құсбегілігімен аты шыққан Шәку туралы аңыз болып ел ішіне тараған әңгіме Шәку баба шежіресі кітабында толық баяндалған. /М.Өсерқан. 2015/. Атыұмытылмас есімге айналған Абақ керейдің жәнтекей руынан тарайтын Есілбай ұлы Шәку 1785 жылы Шығыс Қазақстанның Қызылсу деген жерінде Сәрікұлы Есілбайдың екінші ұлы болып дүниеге келіп, 1862 жылы Алтайдың Алағаттағы мекенінде дүние салады. Шәку кедейлікті мойындап, белібүгілмеген, жоқшылыққа мойып салы суға кетпеген, еті тірі, еңсесі биік, алғыр ойлы пысық жігіт болып ер жетеді. Ол бәйбішесі Жәдік рулы Тұрғанаға үйленген соң құс салып саятшылықты кәсіп етуге бел буыпты. Оның әу баста қолғатүсіріп, аңға салған құсы атақты Алтайдың ақиығы болып кезігіп, көрген аңын қасқыр болса да, түлкі болса да қалт жібермейтін нағыз жерге түспес сайыпқыран болады. Малдегенде Әжеке төреге құсының алғашқы тырнақ алдысын бергенде Әжеке төре өтеміне берген бір ақ өгізі болады. Сол өгізімен қыста құс салып, жазда қысқа мынжасап жанбағады. Шәку осы тірлікпен бір неше жыл күнелтіп, алғанаңдарының терісін сатып, ұн, шай басқа да қажеттілігіне жұмсап күнелтеді екен. Бір жылы Шәкеңнің қыраны 60 түлкі алып, ол түлкілердің терісін бір саудагер сартқа 60 тұсақ қойға айырбастайды және Дімік деген монгол байының жалғыз ұлына бір қара түлкі сыйға тартқанда 20 саулыққой береді. Бұл құстың осындай қырандығын естіген Ажы төренің баласы Қасымхан төре сол жылы Шәкеңнің қыранын сұратып сәлем айтып кісі жібереді. Күнделкті күнкөрісі болған құсынан айырылу оңай болмағанымен төренің қолқасын орындағанан басқа жол жоқ екенін сезген ол құсты Қасымхан төренің ауылына өзі апарады. Төре Шәкеңнің қыранын алып өз қыранына қосады да, аяғына алтынданған аяқ бау тағып, Шәкудің ескі аяқ бауын өзіне қайтарады, және құсыңның бағасы деп жүні түспеген жабағы көк байтал жетектетеді. Төренің бар білгені де бергені де осы болады. Шәку төренің берген пұлына разы болмаған халде ауылына қайтады. Мұқыртай деген жерге келгенде алдынан көлденеңдей қашқан түлкіні көреді, және әп сәтте аспаннан түлкіге қарай шүйліге сорғалаған қыранға көзі түседі.

Қыранның аяғы түлкіге іліне бергенде, анадайдан өздеріне қарай келе жатқан адамнан тайқады ма, әлде аң алғандағы машығы ма түлкіні қос аяғымен шеңбектей бүріп ұша жөнеледі де, анадай жердегі төбешіктің басына барып қонып, олжасын жәркемдей шоқып жей бастайды. «А, Құдайлап» жаратқанына жалбарынған Шәку құстың әбден тояттауын күтіп тұра береді. Жемсауы толып әбден тоя жеген құс жемтігін айналып жорғалап жүре бастағанда Шәку де құсқа тепектеп тап береді. Тояттаған құс көп ұзамай аузын ашып алқынып, қанатын жайып жата кетеді. Үстіндегі түйе жүн күпісін құсқа жауып жіберіп ұстап алады да, құс салып қыр-сырын әбден біліп алған қырағы көзімен құсқасынай бір қарайды да:

«Нағыз ақиық, нағыз қыран!»—деп, жаратушысына «Ақсарбас» айтып құсты алып ауылына келеді. Күз болып мұздың шеті қата бастаған кезде ұстаған құсын қайтарып аңға салуға шығады. Алтайдың Жуантерек деген жерінде Шәкудің құс көтеріп, аң аулайтын сайын кейінде ел «Алыпсоқ сайы»—деп атап кетіпті. Себебі Шәку осы сайдың биік тастарының біріне құсын қондырып, өзі сай жотасына шығып, сайды жаңғырта тас домалатқанда шошына қашқан түлкі, қасқырларды қыраны бірін де тірі жібермей, шетінен бүріп өлтіре береді екенде, алған түлкілерін қанарға салып ала беретін болыпты. Сол себепті құстың атын “қап салған қыран” атапты. Міне осы уақиғадан кейін Шәкудің дәулеті бұрынғысынан да тез өсіп, ырысы тасып, ұрпағы өсіп, ел ішінде қыдыр қонған Шәку бай атанады. Ал Шәкуге соңында біткен 5 мың жылқы жоғарыдағы Қасымхан төренің берген жабағы көк байталдан өссе, 10 мың қойы 60 тұсаққой және Діміктен алған 20 қойдан өскен екен. Казір ұрпақтары 1200-ден астам түтін санына жеткен өскен атаның ұрпақтары 2015-жылы шілдеде Тұлба сұмыны жерінде Ас берді. Осы аста Шәкудің 6-шы ұрпағы Жантемір ұлы Оңғар сөйлеген сөзінде: “Шәкеңнің дән дәулетті болуына ер жігіттің оң иығына жаралған қасиетті қыран бүркіттің үлесі аса мол. Бүркітті қастерлеу, мақтан тұту, әрі пір тұтып табыну Шәку ата ұрпақтарына үкілі аманат болмақ. Шәкуден кейінде ұрпағынан көптеген атақты құсбегілер шыққанын мақтанышпен айта аламыз. Бұл тұрғыда айтар болсақ Ханжар, Шапеш, Айдаубай, Буланбай, Бектемір, Жантемір, Шегір, Кабетай, Көней, Теңелхан, Харилерді атауға болады”—деп атап айтуы осыдан 200 жыл бұрын бастап 6-шы ұрпағына дейін жалғасып келе жатқан құсбегілік өнер жөнінде айтылған өте орынды сөз болған еді.

Топайдың тұғыры. Алтай сұмын өлкесінде 1940-1950 жылдары әрі зергер, әрі құсбегілік өнерімен аты шыққан бабаларымыздың бірі Шәкібай ұлы Топай болған екен. Ол кісі өз тұсында ұлы әкесі атақты құсбегі Кемсізбайдан мұра болып жалғасқан тұғырды өте қастерлеп ұстап кейінгі ұрпаққа аманат етіп тапсырып қалдырыпты. Бір ғасырдан астам тарихы бар бұл тұғыр кәзір осы әулеттің ұрпатарының бірі құсбегі Түгелбайдың үйінде сақталған. Тұғыр қайыңның түбірінен үш сирақ шығарылып орнықты болдырып, құстың қанат, құйрығы жерге тиместей етіліп ықшамдалып жонылыпты. Бұл тұғырдың ең ерекшелігі оның әсемдігінде емес ұзақ жылдар бойы атадан аманат болдырып қалдырған мұраны ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып сақтап келгендігінде болып отыр. Біз атақты құсбегі Шәкібай ұлы Топайдың өнегелі істері, өсиет сөздері мен құсбегілік өмір деректерін Алтайлық әйгілі құсбегі Құмархан, кейін Далайхандардан жиыстырып ұсынып отырмыз. Сол кезде Дәлүүн, Алтай сұмынының топ топ бүркітшілері қыста салбурынға шығып Далакөл, Құлжа, Қызылқияның елсіз иен асқар таулары мен құба жондарын жондап құс салады екен. Екі жақтан келіп тоғысқан сал серілер ежеден бір бірмен етене таныс өте береке бірлікшіл сыйластықта болған көрінеді. Кәрі-жасы аралас, бүркіт десе ішкен асын жерге қоятын өңшең бір ығай мен сығай құсқарлар кезіккенде әзіл әңгімелері жарасып, жаңа көріскендей, мәз-мәйрам болып қауышып жүреді. Осылайша бір кезіккенде көңілдес тамырының құсына Топыкеңнің аңсары ауып, мен тіршілікте сізден бір қалағаным осы болсын, мұны маған бер деп қалап алмақшы болады. Топыкеңнің көңілін ойлаған ол кейін қабарласыңыз дейді. Келер жылы күзде Топыкең Сарытірнек атты алғыр құсынан айырылып қалып, Дәлүүндегі сол көңілдес тамырының қыранын сұрап сәлем айтып жас бүркітші Бұжайды жібереді. Бұжай жолға шығарда Топыкең сен бүркітті әкелген жолда оның томағасын алушы болма және шыжымын беліңе байла жолда шешпе дейді. Бұжай ара қонып Топайдың танысына барып сәлемін айтады. Құсбегі: “Құсымның құндылығын ойласам қиғым келмейді, оның сенен жетектетіп жіберген 1 түйесіне беретін құс емес еді, дегенмен Топыкең құс қадірін білетін адам ғой, егер бермесем жақсы ағаның көңілін қалдырармын”— деп құсын береді. “Қыран құс, мұның томағасын алмай өзіне жеткіз”— дейді. Құсты алып қайтқан Бұжай Құлжаның жотасына келіп аттан түскенде қабақта жатқан түлкіні көреді. Құсбегі жігіт күннің жылымық кезінде құс аса көтеріліп ұша алмайтынын білетіндіктен құстың томағасын алып көрейін деп ойлап бүркіттің томағасын тартады. Осы кезде қашқан түлкіге бүркітті қалай қоя бергенін өзінде байқамай қалады. Бүркіт түлкіні әудем жерге жеткізбей ұстайды. Нағыз қыран екен деп түлкіні қанжығалаған Бұжай түнделетіп Топкеннің үйіне келеді. Ол жолда бүркітті түлкіге қосып түлкі алдырғанын айтады. Сонда Топыкең: “Бүркіттің томағасын алма дегенім қайда, аманатқа жасаған қиянат деген осы емес пе”— деп ашуланған бойда сөз аяғын тоспай үйден шығып кетеді. Бұжайға құстың томағасын алма, шыжымын беліңе байла жолда шешпе деп қадағалап тапсырған себебі жол ортада түлкі қуып кетіп қалма қыран құс болғандықтан екі жағы да бір біріне сеніммен жеткізу үшін айтылған аманат сөз екен. Сонымен жоғалған

Сарытірнектің тұғырына Дэлүүннен келген қыран қонақтап, Топыкең бұл құсты көп жыл салған көрінеді. Топыкең жастарға құсбегілік өнерін үйрету жолында үлкен үлес қосқан тәлімгер құсбегілердің бірі болған деседі. Сан алуан қырандардың сыны мен сырын, мінезі мен күйін, шабыты мен бабын жетік білетін Алтай сұмын өлкесіндегі Топай, Мәкен, Мұқамади, Мәлік, Салық, Мүшелбай, Зейнолда, Құмархан қатарлы құсбегілер бас қосқанда сол кезде өз ортасы пір тұтатын «Жазайыл Шора» жөнінде әңгіме өрбітіп, әсіресе жаңадан құс салып шыққан жас жігіттерге бүркітті аялап баптап, қастерлей білу жөнінде ақыл кеңес беріп отырған. Сол аңыз болып бізге жеткен әңгімелердің бірінде ерте заманда Жазайыл Шора деген құсбегі болыпты. Ол ең алғаш бүркітті қолға үйретіп, құсбегілік төл өнерімізді ел ішіне таратыпты. Бүркіт көкте жүрсем қанатым талады, жерге түссем Жазайыл Шора алады деп қапаланады екен. Себебі Шора көзіне көрінген бүркітті ұстап, сынап жақсысын алып, жаманын қоя беріп отырған деседі. Сондықтан көктегі құс: “Мен адам баласының қолына түспесем, ал егер түсетін болсам 9 айғыр үйірлі жылқысы бар, 9 ұл өсірген кісінің қолына түссем”-деп тілейді екен дегентәмсіл сөз бар. Бүркітті ең алғаш ұстағанда Жазайыл Шораның аруағы қолдай көр деп томаға кигізіп, аяқ бау тағатын болған. Бүркітті салу үшін алпыс аттық азабы бар қырық аттық қызығы бар деп айтады. Азабына шыдыған адам ғана құс салады-дейді екен бұрыңғылар. Бұл өте қасиетті, киелі көк тағысын қорғап, баптап бағуға аса назар аударуды ескерткен аталы сөз екенін жастарға түсіндіре білген. Үлкендердің осылайша құсбегілікке қатысты таным-ырым, тыйым, тәмсіл сөз ата салт-дәстүрлер жөнінде айтан бұл өсиет сөздері төл өнеріміздің сақталуына маңызы өте зор болған. Олар көк тағысы мен жер тағысын сайысқа салудың білім-тәжірибелерін жастарға үнемі үйретумен қатар оның ащы-тұшысына төзе білген жастарды өз қатарларына қосып, құстың әбзел жабдықтарын кейінгі ұрпаққа мұра болдырып қалдырып отырған. Мұның бірден бір куәсі атадан балаға мұра болып күні бүгінге дейін жалғасқан Топай бабамыздың тұғыры десек болады. Баян-Өлгей аймағының әр өлкелерінде осындай көпке аты қанық тәлімгер құсбегілер өте көп болғаны жұртқа мәлім. Олардың бәрін теріп атап түстеп жазу мүмкін де емес.

Қазақтың құсбегілік өнерінің ерекшеліктері: Ежелден аң-құсқа бай Алтай өлкесі қыран бүркіттерді ұстап, баптап қайырып саят ісін жабдықтайтын қазыналы өңір болған. Бұл өлкеде мекендейтін қазақтар аң аулау тәсілдерін жетілдіріп, құсбегілікті дамытып қана қоймай күні бүгінге дейін оны ардақтап келгенін жоғарыда айтылған тарихи деректер дәлелдеп отыр. Сонымен бірге біздің құсбегілік өнерімізде өзіндік төл ерекшеліктері, дара түрлері болған. Олай дейтініміз бапкерлер бүркіттен басқа сұңқар, қаршыға, лашын, қырғи тектесұсақ қырандарды баптап, қаз үйрек, ұлар, қоян секілді аң құстарды алдырғаны тарихи деректерде көптеп айтылғанымен, дәл Алтай өңірін мекендеген халықтар арасында бұл туралы айрықша айтылатын деректер байқалмайды. Бұларға қарағанда алғыр құстың аса текісі бүркітті ерекше қастерлеп, оны төрт асылдың біріне санағаны тегін емес. Еккен егін, қозы қошқар, күшік ит, балапан бүркіт бұл төртеуі жасы жылға толмай ақ керекке жарап адам қажетін өтейтін асылдар деген салиқалы сөз күні бүгінге дейін қазақ халқының арасында сақталып келеді. Көктің тынысын тыңдап, жердің тамырын басқан, тұрмыс-тіршілігін Табиғат-Анамен тығыз байланыстыра білген данагөй халқымыз бұлардың адамға пайдалылығын, өнімділігін қазіргі ғылыми зерттеусіз-ақ күнделікті өмір тәжірибесіне сүйеніп болжағанын аңғаруға болады. Қазақ аңшылығының басқа жұрттан басты өзгешілігі қолға түскен бүркітті жүйрік аттай сынап, таңдалған қыранның қанат құйрығын түзеп, сылап-сипап, аялап қорғап, уақытында жем беріп, баладай күтіп, баулап-баптап өз қажетіне жарата білгендігінде. Сондықтан да халқымыз қыран бүркітті ерекше қастерлеп, от басының тұрмысына ең қажетті қасиетті жеті қазынасының біріне санаған. [Т.Төребек.2010.б 62.] Ата бабаларымыз осылайша шаңырақ кәсібіне айналған құсбегіліктің үзіліп қалмауына ерекше мән беріп, әр кез бүркіттің қыры мен сырын саралап, келешек ұрпаққа ұқтырып, оның құрал-жабдықтарын баласына немесе туыс-туғанының біріне «мұралыққа» беріп жалғастырып отырған. Сонымен қатар ұлан-байтақ кең далада мал бағып, табиғат құшағында құс салатын тәлімгер құсбегілер көп болғаны құсбегіліктің табиғи түрде өмір сүруіне орайлы мүмкіндік туғызған. Осылай қазақтың бүркітшілік өнері үзілмей келеді. Қарсы алдынан қашқан қасқыр түлкіні құтқармайтын, кйік, жирен, ілбіс, сілеусіндерді де алған алғыр құстар кедейдің күн көрісі, сал-серілердің сән салтанаты болумен қатар рулы елдің абройын асырған мақтанышы болған. Қазақ халқы қыран құсты айрықша дәріптегендігінің белгісі көне түркілер дәуіріндегі тәңір жарылқаушының киесі де, иесі де құс деп таныған осы қасиетті ұлы ұғымды күні бүгінге дейін халық арасында сақталуында. Халқымыздың ортасында осы ұлы ұғымның төңірегінде қыран

бүркітке қатысты толып жатқан ырым-тиымдар бекем орын алып, қазақи салт дәстүрлер болып бір жола қалыптасқан. Ауылға бүркіт ұстап әкелгенде “Бүркіт қонды, бас аман, мал өседі, жақсылық болады” деп ырымдап ауыл адамдары қуанып, апалар мен әжелер ақ дәмнен шашу шашып, құсың қыран, ақ жолтай болсын деген тілектер айтылып, бүркіттің иығына үкі тағатын дәстүр бар. Бүркітші алған түлкісін ең алдымен қағушыға байлайтын салт бар. Бүркітші түлкінің алдыңғы аяғының пұшпағын ғана алуға құқылы. Қазақтың дәстүр салтында ауылға бүркітшілер келіп қонса “ырыс, береке” келді деп үлкен құрмет көрсетсе, түсінде бүркітті көруді “басқа бақыт, байлық оралды” деп жақсылыққа жорыған. Бүркіттің тұла бойы тұнып тұрған қасиет, бүркіт бір сілкінсе бір пәле кетеді дейтін тәмсіл сөз де бар. Қазақ құсбегілерінің тағы бір ерекшелігі құсбегі, бүркітші, қағушы, салбуырын, сонар, тілеу, түлек, шырға, айну секілді көптеген атау сөздері тек өздерінің тілінде ғана өміршеңдікпен жалғасқандығында болып отыр. Сонымен қатар тарих ғылымдарының докторы К.Биқұмар: “Тілімізде тек бүркіттің ғана 200-ден аса атауы бар: шегір паян, іш жарғыш, бұқатана, жаудыркөз, шомбал, жанбауыр шөгел, жарық жемсау т.с.с”-деп көрсеткен. [Биқұмар.2013.475] Бүркіт мекен ететін тауларды Бүркіт тау, Бүркіт шың, Қиын ұя десе, қыран бүркіттей өжет, алғыр болсын деп ырымдап, Құсбек, Бүркітхан, Тастүлек т.б деп бүркітке қатысты ат қойған адамдар және ән, би қазақта көптеп кездеседі.

Қорытынды:Қазақ аңшылығының басқа жұрттан басты өзгешілігі қолға түскен бүркітті жүйрік аттай сынап, таңдалған қырандарды баулап-баптап өз қажетіне жарата білгендігінде.Қазақ халқы қыран құсты айрықша дәріптегендігінің белгісі көне түркілер дәуіріндегі тәңір жарылқаушының киесі де, иесі де құс деп таныған осы қасиетті ұлы ұғымды күні бүгінге дейін халық арасында сақталуында. Халқымыздың ортасында осы ұлы ұғымның төңірегінде қыран бүркітке қатысты толып жатқан ырым-тиымдар бекем орын алып, қазақи салт дәстүрлер болып бір жола қалыптасқан. Әсіресе ұлан-байтақ кең далада мал бағып,табиғат құшағындақұс салатын тәлімгер құсбегілер көп болғанықұсбегіліктің табиғи түрде өмір сүруіне орайлы мүмкіндік туғызғанын атап айтуымыз керек.Біздің осы құндылытарымызды әлем жұртшылығы мойындап 2010 жылы құсбегілік төл өнерімізді ЮНЕСКО-ға тіркеп, қазақтардың төл мұрасы деп түсінгендігіүлт үшін матаныш. Құсбегілік өнеріміз осылайша ары қарай жалғаса беретіні ақиқат.

Әдебиеттер

1. Еділқан.Қ Монгол Алтайн хадны зургий судалгааны зарим асуудал. УБ.2007
2. Бабақұмар.Х М.Исабеков “Саятшылық”. Алматы. 2007.б 11-13
- 3.Үзбен.Қ, Шынай.Р “Монголиядағы қазақ халқы” УБ. 2007. б 122-127
4. Өсерхан.М “Шәку баба шежіресі”. УБ. б 9-16
5. Төребек.Т “Нақыл сөздер” Шымкент. 2010. б 62
6. Өсерхан.М “Шәку баба шежіресі”. УБ. б 9-16
7. Биқұмар.К “Қазаққалқының салт дәстүрлері” .УБ.2013. б 96 – 475

МРНТИ: 68.41.55.

**А.С. Ығиева А.С, О.Н. Ахметжанов, С.Д. Тусупов, М.С. Жакиянова,
С.М. Сейлгазина**

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

«ШАЛАБАЙ» АСЫЛ ТҰҚЫМ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА ӨСІРІЛЕТІН ҚАЗАҚТЫҢ АҚБАС ТҰҚЫМДЫ СИЫРЫНЫҢ ЭЙМЕРИОЗДЫ – ГЕЛЬМИНТОЗДЫ ИНВАЗИЯСЫ, ВЕТЕРИНАРЛЫҚ ШАРАЛАРЫ

"SHALABAI" IS A HERPES-RESISTANT CUCUMBER BUTTERFLY EXTRACT – GELMINOTOX INVASIVE, VETERINARIOUS MEASURES

Қазіргі уақытта малдәрігерлік паразитологияның ең негізгі мақсаттарының бірі – ауылшаруашылық малдарының ассоциативтік (аралас) инвазиялық ауруларын зерттеу, оларға қарсы ветеринарлық шараларды ғылыми тұрғыда негіздеп, өндіріске ұсыну.

Қазақстан бойынша мүйізді ірі қара малдың гельминтоздары ер теректе біршама зерттелген. Өзінің жүргізген зерттеулерінде П. П Осипов Ақтөбе облысында сиырдан гельминттердің 26 түрін тапты. Э.И Прядко Қазақстанның оңтүстік шығысында жүргізген зерттеулерінде ценуроз, эхинококкоз, цистицеркоз, мониезиоз, фасциоз, диктиокаулез және телязиоздың таралғанын анықтады. Ал, Л. И Лавров Қазақстанның оңтүстігінде және солтүстігі мүйізді ірі қара малдың гелминтофаунасын зерттеді. Ол гельминттердің 44 түрін тіркеді, олардың ішінен 41 түрі оңтүстік өңірде таралса, солтүстік өңірде тек 22 түрі анықталған [1,2,3].

М.М Искаков., Н.Т Хұсайынова., Ж.К Қабышева М.С.Жакиянова Павлодар облысында жүргізген зерттеулері барысында мүйізді ірі қара малдарынан эймерийлердің 8 түрін (*Eimeria zuernii*, *E.bovis*, *E.cylindrica*, *E.bukidnonensis*, *E.alabamensis*, *E.auburnensis*, *E.brasiliensis*, *E.ellipsoidalis*), ал Шығыс Қазақстанда облысында эймерийлердің 7 түрін (*E.zuernii*, *E.bovis*, *E.cylindrica*, *E.bukidnonensis*, *E.alabamensis*, *E.brasiliensis*, *E.ellipsoidalis*) анықтады [4,5,6,7,8,9].

Зерттеу мақсаты: Шығыс Қазақстан облысы «Шалабай» асыл тұқым шаруашылығында өсірілетін қазақтың ақбас тұқымды сиырларының арасында таралған эймериозды-гельминтозды ассоциативті инвазиясының таралуын анықтау, ветеринарлық шараларын жетілдіру, шаруашылыққа тәжірибелік қолданысқа енгізу.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Зерттеу жұмыстары Шығыс Қазақстан облысы Жарма ауданы «Шалабай» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі Шәкәрім атындағы Мемлекеттік университетінің ветеринариялық медицина кафедрасында жүргізілді. Мүйізді ірі қараның гельминтозды – эймериозды инвазиясының таралуын анықтау үшін әртүрлі жастағы малдан нәжіс сынамасы алынып, Шәкәрім атындағы Мемлекеттік университетінің ветеринарлық медицина кафедрасының паразитология зертханасында әкелініп Дарлинг әдісімен зерттелді.

Зерттеу нәтижелері «Шалабай» жауапкершілігі шектеулі серіктестігіндегі мүйізді ірі қара малдарының эймериозды-гельминтозды инвазияларының таралуы.

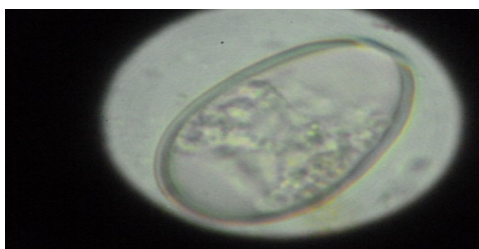
Кесте 1 – «Шалабай» шаруашылығындағы 8-10 айлық тайыншалардың нәжіс сынамаларын зерттеу нәтижесі

Сынама №	Стронгиляттар жұмыртқалары саны, ИИ	Эймериялар ооцисталары саны, ИИ	Мониезилер жұмыртқалары саны, ИИ
1	1-2	1-2	-
2	1-4	-	-
3	1-2	1-2	1-2
4	-	1-4	-
5	1-6	1-2	-
6	1-2	-	-
7	-	-	-
8	1-3	1-2	-
9	-	-	-
10	1-2	1-4	-
ИЭ, %	70	60	0,5

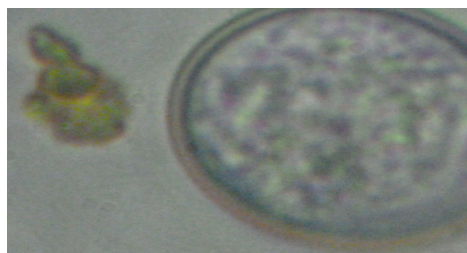
Үлкейту 10x15

ИИ – инвазия қарқыны., ИЭ – инвазия экстенсивтілігі.

Кесте деректерінде көрсетілгендей «Шалабай» шаруашылығында қазақтың ақбас тұқымды сиырларының 8-10 айлық тайыншалары арасында эймериозды-гельминтозды инвазия таралған. Зерттеуде олардың эймерилермен залалдануының ИЭ-70% болса, ИИ – микроскоптың бір көру аумағында 1-4 эймерий ооцистасынан асқан жоқ, яғни ИИ-төмен. Зерттеуде анықталған эймерилердің түрлері 1 –және 2 – суреттерде көрсетілген.

Сурет 1 – Eimeria zuerni

Сурет 2 – Eimeria bovis

Зерттеуде малдар нәжісінен гельминттер жұмыртқалары да бар екені анықталды. Олардың ішінде стронгиляттармен залалдануының ИЭ – 60% болса, ИИ – микроскоптың бір көру аймағында 1-4 жұмыртқаға тең. 3 – суретте зерттеуде анықталған стронгиляттардың жұмыртқасы мен эймерий ооцистасы көрсетілген.

Сурет 3 – Стронгилият жұмыртқасы мен эймерий ооцистасы

Тайыншалардың мониезиоз инвазиясымен залалдануы өте төмен, ИЭ – 0,5% болды. ИИ – микроскоптың бір көру аумағында 1-2 жұмыртқаға тең. Мұндай малдарда аурудың клиникасы байқалмады, дегенмен олар ауру қоздырушысының көздері. Көктемде олардан жас бұзауларға жұғып, ИИ – микроскоптың бір көру аймағында 300-1000 ооцистаға дейін көтеріліп, аурудың клиникалық белгісі байқалады, арнайы ем жасамаса жас бұзаулар өлім-жітімге ұшырайды.

Кесте 2 – «Шалабай» шаруашылығы ірі сиырлары нәжіс сынамаларын зерттеу нәтижесі

Сынама №	Эймериялар ооцисталары саны, ИИ	Стронгиляттар жұмыртқалары саны, ИИ	Нематодира жұмыртқалары саны, ИИ
1	1-3	1-2	
2	1-5	-	1-2
3	1-2	1-2	-
4	-		1-2
5	1-6	1-2	-
6	1-10	-	
7	-	-	-
8	1-3	1-2	1-2
9	-	-	-
10	1-2	1-4	-
ИЭ,%	70%	50%	30%

Ірі сиырлардың эймерилермен залалдануының ИЭ-70% болса, ИИ-гі микроскоптың бір көру аумағында 1-10 эймериден асқан жоқ, яғни ИИ-төмен. Зерттеуде эймерилердің *Eimeria zuerni*, *Eimeria bovis*, *Eimeria bukidnonensis* түрлері анықталды.

Зерттеуде малдардың іш құрттармен залалданғаны да анықталды. Олардың стронгиляттармен залалдануының ИЭ - 50% болса, ИИ-микроскоптың бір көру аумағында 1-4 жұмыртқаға тең. Стронгиляттардың нематодироз инвазиясымен залалдануы ИЭ- 30 % болса, ИИ – микроскоптың бір көру аймағында 1-2 жұмыртқаға тең болды.

Мүйізді ірі қара стронгилятоздарына қарсы Аверсект-2 ВК дәрісінің тиімділігін анықтау нәтижесі

Тәжірибе «Шалабай» шаруашылығының жоғарыда нәжіс сынамалары алынып зерттелген 8-10 айлық 180 бас тайыншасына жасалды.

Бұл тайыншаларға Аверсект 2ВК дәрісі 100 кг тірі салмағына 0,1 мл-ден есептеліп, тері ішіне инесіз инектормен егілді. Дәрі егілген соң 15 күннен кейін малдардың нәжістері Дарлинг әдісімен қайта тексерілді. Зерттеу тайыншалардың эймери және мониезиймен залалдануы дәрі егілгенге дейінгі деңгейде қалғанын, ал стронгиляттардың толық жойылғанын көрсетті.

Қорытынды. Шығыс Қазақстан облысы «Шалабай» асыл тұқым шаруашылығында өсірілетін қазақтың ақбас тұқымды сиырлары арасында эймериозды – гельминтозды ассоциативтік (аралас) инвазиясы таралған. Мүйізді ірі қара стронгилятоздарына қарсы Аверсет 2 ВК дәрісін 100 кг тірі салмаққа 0,1 мл–ден есептеп тері ішіне егудің ЭТ мен ИТ 100 %.

Әдебиеттер

1. П.П.Осипов Гельминтозы крупного рогатого скота Актюбенской области // Паразиты сельскохозяйственных животных Алма-ата, 1962.-С. 95
2. Э.И. Прядько Зараженность крупного рогатого скота гельминтами на юге востоке, востоке Казахстана // Паразиты сельскохозяйственных животных Казахстана: Алма-Ата.1962. – С.135
3. Л.И. Лавров Гельминты рогатого скота южного и северного Казахстана // Автореферат дисс. к.б.н Алма-Ата 1966.С. 134-151
4. Исаков М.М. //Эймериоз сельскохозяйственных животных//. Монография. Семипалатинск, 2006. – 230с.
5. М.М. Ысқақов., Ж.К. Кабышева., Н.Т. Хусайынова., С.Т. Дюсембаев Бұзаулардың аралас инвазиясы: Оқу құралы. Семей: Интеллект, 2013. – 126 б.
6. Н.Т. Хусайынова., Ж.К. Кабышева., С.Т. Дюсембаев Мүйізді ірі қара эймериозы: Монография – Семей. – 2013.-152 б
7. Хусаинова Н.Т. // Эймериоз телят на востоке и северо-востоке Казахстана и его терапия.// Семипалатинск-2002.
8. Кабышева Ж.К. // Ірі қара мал денесіндегі іш құрттары және қарапайымдылар тоғышарлық етуі // Семей қаласының Шәкәрім атындағы Мемлекеттік Университеті Хабаршы журналы. № Семей- 2013 ж.
9. М.С.Жакиянова // Ірі қара малдарының ассоциативті инвазиялары, емі және алдын алу шаралары// Семей. Магистрлік диссертация авторефераты. 2014

ПЛАТФОРМА 5: ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

МРНТИ: 62.09.99

А.Н. Кожаметова, Ж.Х. Какимова, Г.О. Мирашева, Г.М. Байбалинова
Государственный университет имени Шакарима города Семей

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВТОРИЧНОГО МОЛОЧНОГО СЫРЬЯ В ПРОИЗВОДСТВЕ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ

USE OF SECONDARY RAW MILK IN FOOD PRODUCTION

Получаемое в процессе переработки коровьего молока в больших объемах вторичное сырье: сыворотка, обезжиренное молоко и пахта – характеризуются уникальными,

сбалансированными природой составом и свойствами, отличающимися от исходного сырья [1].

По своим биологическим свойствам вторичное молочное сырье практически не уступает исходному сырию. В цельном и обезжиренном молоке, а также в пахте содержится одинаковое количество белков (азотистых веществ) – 3,2 лактозы – 4,7% и минеральных соединений – 0,7%, в молочной сыворотке – соответственно 0,8; 4,8 и 0,5%. Наиболее ценными компонентами вторичного сырья являются белки, молочный жир, углеводы, минеральные соли. Также во вторичном молочном сырье содержатся витамины, ферменты, органические кислоты и др.[2].

В настоящее время молочная промышленность функционирует в условиях дефицита качественного сырого молока, поэтому одним из направлений интенсификации производства в молочной отрасли является полное и рациональное использование всех сырьевых ресурсов на принципах безотходной технологии.

Необходимо отметить, что при переработке 1 тонны молока для производства творога выход сыворотки по расчетам составляет 800 кг, при сепарировании молока для получения сливок 50% жирности количество получаемого обезжиренного молока по расчетам составит 927 кг, при производстве сливочного масла из 1 тонны сливок количество пахты по расчетам составляет 560 кг.

Расчеты показывают, что при переработке молока на творог и сыр, получаемая молочная сыворотка, которая сбрасывается в огромном количестве в канализацию, приносит большой вред экологии, в то время как продукция промышленной переработки молочной сыворотки приносила бы прибыль при ее реализации, которая перекрывала бы расходы на организацию ее переработки [4].

Необходимо отметить, что интенсификация технологических процессов по промышленной переработке молочной сыворотки и получение пищевых продуктов с повышенной пищевой и биологической ценностью, обладающей функциональными свойствами возможна при использовании достижений биотехнологии и молекулярно-ситовой фильтрации [5].

Также следует отметить, что помимо больших удельных объемов образования молочной сыворотки, она является продуктом биологически активным и поддается брожению, что становится актуальным в теплое время года, и основные проблемы обращения с отходами переработки молока обуславливаются данными факторами.

На кафедре «Стандартизация и биотехнология» Государственного университета имени Шакарима города Семей ведутся научно-исследовательские работы по изучению состава и свойств молочной сыворотки с целью получения из вторичного сырья продуктов питания, обладающих лечебно-профилактическими свойствами, для населения, проживающего в зоне с высокой техногенной загруженностью.

Состав и свойства молочной сыворотки зависит от вида вырабатываемого продукта (сыры или творога). Состав подсырной сыворотки также зависит от вида вырабатываемого сыра и его жирности. Среднее содержание в ней основных компонентов, %: сухие вещества – 6,5; лактоза – 4,5; белковые вещества – 0,7; минеральные соли – 0,5. Содержание белков в молочной сыворотке зависит от способа коагуляции белков молока, принятого при получении основного продукта. Незаменимые аминокислоты содержатся в большем количестве в сывороточных белках, чем в казеине, и являются полноценными белками, которые используются организмом для структурного обмена, в основном для синтеза клеток печени, образования гемоглобина и плазмы крови. В подсырную сыворотку переходят практически все соли и микроэлементы молока, а также водорастворимые витамины

Подсырная сыворотка оказывает положительное влияние на организм человека, а именно на пищеварительную, нервную и сердечно-сосудистую системы, а также усиливает сопротивление организма человека различным заболеваниям. Для непосредственного использования молочной сыворотки в пищу ее необходимо подвергать промышленной переработке, так как при хранении состав и свойства сыворотки изменяются вследствие действия молочнокислых бактерий и обсеменения микрофлорой. Изменению подвергаются лактоза, подвергающаяся ферментативному гидролизу, происходит гидролиз белков и жира, изменяется вкус сыворотки и могут накапливаться вредные вещества [6].

Существуют различные методы переработки подсырной сыворотки. Тепловые методы используются для охлаждения сыворотки в целях сохранения ее качества при временном

хранении, методы подогрева – при пастеризации для выделения сывороточных белков, проведения некоторых других технологических операций.

Для выделения из молочной сыворотки жира, казеиновой пыли, коагулированных сывороточных белков, отделения кристаллов сахара применяют центробежные методы – сепарирование, центрифугирование. Также для сохранения первоначальных свойств молочной сыворотки применяются различные способы консервирования.

Для сохранения исходного качества молочной сыворотки ее подвергают тепловой обработке (пастеризации, охлаждению) или вносят консерванты, разрешенные органами здравоохранения. Такая обработка позволяет успешно сохранить качество сыворотки в течение 24...36 ч [6].

В последнее время в перерабатывающей промышленности возросло значение мембранных методов, которые позволяют осуществлять концентрирование молочной сыворотки в 6-7 раз до содержания сухих веществ 11,5% с возвратом ее в качестве заменителя молока в производство мягких сыров.

В данной работе при разработке технологии кисломолочного продукта из молочной сыворотки изучались механические и тепловые процессы, на основе которых отрабатываются технологические режимы производства нового вида продукта из сыворотки с внесением в рецептуру в качестве наполнителя растительного сырья.

Литература

1. Арсеньева, Т.П. Биотехнология продуктов из вторичного молочного сырья /Т.П. Арсеньева. – Санкт- Петербург. – 2014. 48 с.
2. Абрамов, А.Ф. Технология производства якутских национальных молочных продуктов /А.Ф. Абрамов. – Якутск. – Сахаполграфиздат. – 2006. – 108 с.
3. Храмцов, А.Г. Безотходная технология в молочной промышленности / А.Г. Храмцов. – М.: Агропромиздат, 1989. - 412 с.
4. Донских, А.Н. Рациональная переработка вторичного молочного сырья / А.Н. Донских и др.Сборник научных трудов Всероссийского НИИ овцеводства и козоводства. – 2017. – 56 с.
5. Богомолов, В.Ю., Лазарев С.И. Промышленная переработка вторичного молочного сырья / В.Ю.Богомолов и др. – Тамбов. Вопросы современной науки и практики. – 2014. – С. 82-89

МРНТИ: 65.01.11

А.К. Жармухамбетова, Б.К. Кабдылжар, Е.Е. Рақымғожа, Ж.К. Наурзбаев, Б.Б. Бақытжан
Государственный университет имени Шакарима города Семей , bota020394@mail.ru

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПИТАНИЕ – НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

FUNCTIONAL FOOD – NEW CONCEPT OF HEALTHY LIFESTYLE

Питание является важнейшей составной частью здорового образа жизни и во многом определяет состояние здоровья человека. Основная задача специалистов перерабатывающих отраслей, в том числе и молочной, состоит в обеспечении потребности всех слоев населения в рациональном, здоровом питании с учетом традиций, привычек и экономического положения [1].

По мнению учёных, развитие индустрии функционального питания является самым перспективным направлением в пищевой промышленности в настоящее время, т. к. оно в наибольшей степени отвечает запросам потребителей. 7 июня 1999 г. правительством РК

была одобрена «Концепция здорового образа жизни и питания», одним из принципов которой является следующий: «питание должно не только удовлетворять физиологические потребности организма человека в пищевых веществах и энергии, но и выполнять профилактические и лечебные функции». В документе прослеживается тесная связь между здоровьем, продолжительностью жизни, с одной стороны, и рациональным питанием, с другой. По данным отечественных исследователей, последние годы характеризуются нарушениями в структуре питания населения Республики Казахстан, что обусловлено экономической ситуацией в стране, снижением покупательской способности. Отмечается ухудшение демографических показателей: сокращение средней продолжительности жизни, увеличение общей заболеваемости населения, повышение смертности. Среди причин смертности и потери здоровья ведущее место занимают сердечно-сосудистые, онкологические, гастроэнтерологические заболевания, развитие которых в первую очередь связано с нарушением структуры питания; у большинства населения выявлен дефицит и недостаточное потребление витаминов, макро- и микроэлементов [2].

Активизировать защитные силы организма, нормализовать обмен веществ и функции пищеварительной системы позволяет правильное, здоровое питание, являющееся в данном случае мощным профилактическим средством.

Во всем мире получило широкое признание развитие нового направления в пищевой промышленности – так называемое функциональное питание, под которым подразумевается использование таких продуктов естественного происхождения, которые при систематическом употреблении оказывают регулирующее действие на организм в целом или на его определенные системы и органы.

Функциональные продукты - это особая группа пищевых продуктов, которая должна отвечать определенным требованиям, в частности, содержать от 10 до 50 % от суточной нормы потребления физиологически функциональных ингредиентов. Научное обоснование и подбор основного сырья и функциональных ингредиентов имеют первостепенное значение при разработке функциональных продуктов. При этом необходимо учитывать функциональную направленность продукта. Например, в регионах с повышенным фоном радиоактивного загрязнения важную роль в питании населения играют пищевые продукты, обогащенные йодсодержащими добавками. На потребительском рынке таких регионов должны преобладать пищевые продукты каждодневного спроса, обогащенные этим микроэлементом[3].

Хлеб – один из наиболее употребляемых населением продуктов питания. Введение в его рецептуру компонентов, придающих лечебные и профилактические свойства, позволит эффективно решить проблему профилактики и лечения различных заболеваний, связанных с дефицитом тех или иных веществ.

Для повышения пищевой ценности хлебобулочных изделий могут быть использованы:

- фрукты;
- овощи;
- продукты их переработки.

Их применение перспективно, так как они богаты моно- и дисахаридами, в первую очередь фруктозой, витаминами, минеральными веществами, пищевыми волокнами, включая пектин, другими компонентами.

Традиционно фруктовые и овощные полуфабрикаты рекомендуют применять в производстве изделий из сортовой пшеничной муки. В этом случае такие добавки не только улучшают пищевую ценность, но и выполняют эстетическую функцию, придавая изделиям характерный цвет и аромат, например, желтый при использовании продуктов переработки моркови. Вместе с тем определенным интересом представляет перспектива применения полуфабрикатов на основе плодов и овощей для приготовления изделий из ржаной и смеси ржаной и пшеничной муки.

Внесение в рецептуру хлеба растительных порошков позволяет повысить содержание неусвояемых углеводов – клетчатки, пектиновых веществ. Большая сорбционная способность пектина плодов (по сравнению с пектином пшеницы) позволяет снизить содержание в пищеварительном тракте ионов тяжелых металлов, в том числе свинца, кадмия и др., что особенно важно для неблагоприятной экологической ситуации во многих регионах нашей страны. Пектиновые вещества выводят из организма радионуклиды, избыток холестерина и другие вредные вещества. Перспективным в производстве хлеба и

хлебобулочных изделий является применение добавок растительного происхождения из доступного и дешевого сырья[4].

По статданным 2016 года, в целом по Казахстану овощные культуры возделывались на площади 146,2 тыс.га, собрано 3564,9 тыс.т овощей, средняя урожайность - 24,6 т/га. Под бахчевые культуры (арбуз, дыня) по республике отведены 94,2 тыс.га, валовые сборы - 2087,6 тыс.т, средняя урожайность - 22,1 т/га.

Таблица 1 – Производство овощей и бахчи в Казахстане

Культуры	Площадь, тыс. га	Валовой сбор, тыс.т	Урожайность, т/га
Овощные	146,2	3564,9	24,6
Бахчевые	94,2	2087,6	22,1

Следует отметить, что по статистическим данным, Республика Казахстан полностью покрывает внутреннюю потребность в картофеле и овощебахчевой продукции (таблица 2). Потребность в овощах составляет 2,04 млн.т (120 кг x 17 млн.чел.), обеспеченность – 175%. Потребность в бахчи – 442,0 тыс.т (26 кг x 17 млн.чел.), обеспеченность – 388%[5].

Таблица 2 – Производство и потребление овощей и бахчи в Казахстане

Виды продукции	Нормы потребления овощей и бахчи, кг/год*	Потребность РК в овощах и бахчи исходя из нормы потребления и численности населения, тысяч тонн	Объемы производства овощей и бахчи в 2015 году, тысяч тонн	Обеспеченность РК овощами и бахчевыми, %
Капуста	35	595,0	498,6	83,8
Томат	25	425,0	687,7	161,8
Огурец	10	170,0	396,6	233,3
Лук	15	255,0	685,9	269,0
Морковь	20	340,0	522,5	153,7
Свекла	5	85,0	146,9	172,8
Бахчи	26	442,0	1713,0	387,6

*примечание: взяты максимальные нормы потребления продукции.

Таким образом, внесение в рецептуру хлеба растительных добавок позволяет повысить лечебные и профилактические свойства, позволит эффективно решить проблему профилактики и лечения различных заболеваний, связанных с дефицитом тех или иных веществ.

Литература

1. Горлов, И.Ф. Биологическая ценность основных пищевых продуктов животного и растительного происхождения / И.Ф. Горлов. – Волгоград: Перемена, 2000. – 264 с
2. Газалиева М.А., Ахметова Н.Ш., Жумабекова Б.К., Казимирова О.В., Абдикаликова Д.Р., Абдил А., Ташенов М. Состояние иммунологического здоровья населения экологически неблагоприятных регионов Казахстана (обзор литературы) // Научное обозрение. Медицинские науки. – 2016. – № 5. – С. 32-39
3. Микрюкова Н.В. Основные аспекты получения функциональных продуктов питания // Молодой ученый. – 2012. – №12. – С. 90-92
4. Бобренева И.В. Подходы к созданию функциональных продуктов питания: Монография. – СПб.: ИЦ Интермедия, 2012. – 465 с.: ил.

5. Айтбаев, Т.Е., Овощеводство и бахчеводство Казахстана [Электронный ресурс].– 2016. – URL: http://farmers.kz/ru/news/melon_growing/ovoshchevodstvo-i-bahchevodstvo-kazahstana (дата обр: 20.01.2018)

МРНТИ: 65.09.03

А.К. Какимов, Ж.Х. Какимова, Н.Б. Бейбитбек, А.М. Муратбаев.

Государственный университет имени Шакарима города Семей, Great_mister@mail.ru

ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ ГАЛЕНОВЫХ ПРЕПАРАТОВ

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF GALEN PREPARATIONS

Галеновые препараты представляют специфическую группу лек.средств, содержащих комплексы веществ более или менее сложного состава. “Галеновые” препараты – исторически утвердившийся термин, примененный еще в средние века Парацельсом к препаратам знаменитого римского врача и фармацевта Клавдия Галена (131-201 гг. н. э.)[1].

К галеновым препаратам, представляющим неоднородную в технологическом отношении категорию лек.средств, относятся: различные экстракционные препараты из растительного и животного сырья, водные и неводные растворы сложного и несложного состава, сиропы, ароматные воды и спирты, препараты витаминов, фитонцидов, биогенных стимуляторов, медицинские мыла и мыльно-крезоловые препараты и др.

Классификация галеновых препаратов (ГП)

Все ГП можно разделить на два класса (группы):

1. Экстракционные препараты;
2. Растворы и смеси.

Первый класс-группа препаратов подразделяется на две подгруппы:

- а) освобожденные (полностью или почти) от балластных – сопровождающих веществ;
- б) неосвобожденные или частично освобожденные от сопровождающих веществ.

Второй класс-группа препаратов подразделяются на:

- а) растворы и смеси, содержащие комплексы веществ;
- б) растворы индивидуальных веществ.

Итак, к первой группе (освобожденные от сопровождающих веществ) относятся:

1) новогаленовые препараты, появившиеся в 60-х годах XIX века, которые представляют собой извлечения из лек.растит. сырья, частично или полностьюосвобожденные от балластных в-в;

2) препараты индивидуальных в-в – гликозидов, алкалоидов, витаминов, флавоноидов и др.;

3) органопрепараты – сухие и жидкие извлечения желез внутренней секреции, содержащие гормоны;

В основе процесса изготовления большинства органопрепаратов лежит экстракция (так же как и для галеновых препаратов из растительного сырья). По этой же причине к галеновым препаратам, освобожденным от балл.в-в относятся:

- 4) ферментные препараты (биологические катализаторы химических реакций);
- 5) аминокислотные препараты.

Ко второй подгруппе извлечений (неосвобожденные или частично освобожденные от балластных веществ) относятся:

1) настойки и экстракты из лек.растительного сырья, внедренные 13 веков тому назад Парацельсом – врачом и фармацевтом средневековья;

2) препараты свежих растений - соки, экстракты; соки подорожника, алоэ, каланхоэ; препарат кардиовален (спирт.извлечение из травы желтушника + адонизид и др.);

3) препараты фитонцидов – аллилсат (из чеснока), аллилглицер (из лука) и др.;

4) препараты биогенных стимуляторов – открытых В.Н. Филатовым – экстракт алоэ, экстракты лиманных целебных грязей, стекловидного тела, торфа и др.

5) препараты витаминов – из шиповника (каротин), экстракты шиповника; из листьев чая, из облепихи (масло) и др. К этой подгруппе относятся также частично освобожденные от балластных веществ извлечения.

6) органопрепараты: гормональные препараты: тиреоидин (из щитовидных желез убойного скота, паратиреоидин (частично очищен от сопровод. в-в), адиуректин (из задней долей гипофиза убойного скота), и ферментные препараты: пепсин (из слизистой свиных желудков), панкреатин (из поджелудочной железы рогатого скота или свиней) абомин (из сычуга телят и ягнят (молочного возраста)), инкрепан (экстракт из поджелудочной железы у крупного рогатого скота);

7) некоторые аминокислотные органопрепараты: аминокислоты (раствор аминокислот из казеина, цельной крови скота, фибринных сгустков или сухого альбумина);

8) некоторые органопрепараты неспецифического действия: спленин – препарат из селезенки крупного рогатого скота, пантокрин – спиртовой экстракт молодых неокостеневших рогов (панты) оленя, марала, изюбра.

Ко второй группе относятся: растворы и смеси, содержащие комплексы веществ – настойки рвотного корня, чилибухи, алоэ, получаемые путем растворения густых экстрактов в спирте. Эликсир грудной или ликричный состоит из экстракта солодкового корня, аммиака, эфирного анисового масла, спирта и воды. Нашатырно-анисовые капли – спиртово-аммиачный раствор анисового масла.

Сиропы – пертусин, холосас, ревенный, пакричный, алтейный и др. Ароматные воды – полученные путем перегонки с паром растит. сырья – горькоминдальная.

Ароматные воды и спирты: ароматная вода спиртовая кориандра, ароматная вода мяты, фенхеля и др., спирты лавандовый, шалфейный и др.

Мыла и мыльно-крезоловые препараты. Известны мыла еще в эпоху Галена. В основе их производства лежит химический процесс омыления. К ним относят: мыло калийное или зеленое.

Мыльный спирт сложный-Spiritus Saponis Kalini Compositus на основе зеленого мыла, спирта и лавандового спирта.

Нафтазол – калийное мыло нафтеновых кислот – мылонафт.

Лизол – зеленое мыло + крезол.

Креолин (приготавливается из канифоли, масел каменноугольной смолы, хоз. мыла, фенола, едкого натра и воды).

Ко второй подгруппе растворов и смесей, содержащих индивидуальные вещества

– Сироп сахарный - Sirupus sacchari

– Растворы йода, эфирных масел в спирте.

Часть галеновых препаратов может быть отнесена одновременно к разным группам: препараты гормонов, сиропы, ароматные воды, настойки.[2]

Достоинства и недостатки ГП:

Галеновые препараты (особенно экстракционные) весьма просты в изготовлении, они экономически более выгодны в производстве, чем соответствующие химически чистые вещества.

Лечебное действие экстракционных препаратов обусловлено не каким-либо одним действующим веществом, а всем комплексом находящихся в них биологически активных веществ, усиливающих, ослабляющих или видоизменяющих действия основных в-в. Галеновые препараты могут обладать разносторонним физиологическим действием.

Вот почему галеновые препараты представляют собой группу ценных лекарственных средств, занимающую важное место в современном лекарственном арсенале. Значимость их возрастает в связи с производством таких уникальных препаратов, как препараты ферментов и гормонов, фитонцидов и биогенных стимуляторов, воспроизводство которых синтетическим путем невозможно или экономически невыгодно. Основные закономерности экстрагирования капиллярно-пористого сырья с клеточной структурой. Виды диффузии, поверхностные явления.

Значительную долю галеновых препаратов составляют экстракционные препараты, т.е. препараты, полученные путем экстракции – это настойки, экстракты и НГП из растит. сырья, препараты гормонов, ферментов из сырья животного происхождения, препараты из свежих растений - экстракты и ряд других, препараты индивидуальных веществ.

Экстракция (от лат. extragere-извлекаю, вытягиваю) – это процесс извлечения необходимых лекарственных веществ из растительного и животного материала с помощью экстрагента (извлекателя, растворителя).[3]

Извлечение, как процесс, отличается определенной сложностью, т.к., включает в себя и растворение, и десорбцию, и диализ, диффузию и др. процессы. В отличие от растворения твердого тела в жидкости, процесс извлечения осложняется наличием клеточной оболочки, которая оказывается основным препятствием при проникновении внутрь клетки растворителя и при выходе экстрактивных веществ наружу.

С помощью электронного микроскопа и рентгеноструктурного анализа установлено, что клеточная оболочка растений представляет собой плотную войлокоподобную перегородку, образованную мицеллярными нитями целлюлозы состава $(C_6H_{10}O_5)_n$, где "n" равно 600-30.000. Кроме того имеются оболочки пектиновые, протобелковые и др. Оболочка клетки пронизана ультрамикropорами диаметром 0,01-0,001 мкм и зачастую инкрустирована или покрыта веществами, уменьшающими эти поры, либо вообще их закупоривающими - это протопектин, лигнин, суберин, кутин, воски и др. Все они в воде мало или совсем нерастворимы, что снижает проникновение экстрагента через оболочку внутрь клетки.

Ультрамикropористая клеточная оболочка оказывает большое гидростатическое сопротивление движению молекул растворителя и растворенных веществ и, что самое важное, способна отделять, задерживать ВМС (высокомолекулярные вещества), т.е. обеспечивать диализ, пропуская при этом НМС (низкомолекулярные соединения), к числу которых относятся почти все терапевтически активные вещества природного происхождения.

В клеточной оболочке имеются и макropоры (0,1-0,2 мкм), они соединяют между собой клетки, образуют межклеточные ходы, по ним осуществляется медленное капиллярное движение растительных соков из клетки в клетку.

Клеточное содержимое никогда не представлено одним веществом, а является сложным комплексом действующих веществ, питательных метаболитов обмена, ферментов кислот, минеральных веществ и др., которые влияют на процессы десорбции, растворения и диффузии – т.е. экстракцию, оказывают действие и на терапевтическую эффективность препарата.

Процесс извлечения сырья осложняется и рядом поверхностных явлений, связанных со взаимодействием молекул экстрагента-растворителя с молекулами клеточных структур.

Имеют место и сорбционные явления – большинство веществ находится в высушенном сырье в сорбированном состоянии на поверхности и в толще оболочки, эндо- и цитоплазмой, форменными элементами, протоплазмы, и это оказывает большое влияние на процесс экстракции.

Вообще факторов, влияющих на процесс экстракции, очень много:

- молекулярная масса исследуемого, размер молекул извлекаемых веществ,
- заряд коллоидных частиц протоплазмы клетки;
- температура процесса экстрагирования;
- крупность измельченного материала;
- плотность укладки;
- род извлекателя, его вязкость и гидродинамические условия;
- продолжительность процесса по времени;
- наличие воздуха в сырье;
- наличие живой протоплазмы и многое другое.[4]

Литература

1. Минина С.А., Каухова И.Е., Химия и технология фитопрепаратов – М.: ГЕОТАР-Медиа, 2009. – 560 с.
2. Розенцвейг П.Э., Сандер Ю.К. Технология лекарств и галеновых препаратов. Л., 1967.
3. Быков В.А., Демина Н.Б., Скатков С.А., Анурова М.Н. Фармацевтическая технология: руководство к лабораторным занятиям. М. «Геотар-Медиа». 2010, 304с.
4. Экстракционные методы изготовления лекарственных средств из растительного сырья: учебно-методическое пособие./ М.В. Леонова, Ю.Н. Климочкин -Самара, Самар. гос. техн. ун-т. 2012. – 118 с.: ил.

Ж.А. Ануаров, А.К. Сапакова, А.А. Сейтхасимова
Средняя образовательная школа №30, г. Семей, anuarov.zhantemir@mail.ru

РАДИАЦИЯЛЫҚ АЙМАҚТАРДАҒЫ ЖЫЛҚЫ ЕТІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ

INVESTIGATION OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF HORSE MEAT OF RADIATION AREAS

Кіріспе. Бұрынғы Семей ядролық сынақ полигоны аумағындарғы жылқы өнімдеріндегі радиоактивті заттарды анықтап, бағалау мақсатында жүргізілген ғылыми – зерттеу жұмыстары Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университеті, жаратылыстану – математика факультетінде, химия және география кафедрасында 2016-2017 жылдарыаралығында жүргізілді. Зерттеу объектісі ретінде Қайнар, Абралы, Семей өңірлері алынды.

Еттің органолептикалық құрамы ҚР СТ 1731 – 2007 «Ет және ет өнімдері» стандарты бойынша анықталды [5]. Еттің химиялық құрамы зерттеуді ҚР СТ 17197– 2005 «Ет және ет өнімдері» стандарты бойынша анықталды. Еттің құрамындағы мыс пен мырышты КФК-3 фотоэлектрлікколориметрлік дитизонды Г.Я.Ринькис әдісі арқылы анықтадық [1].

Жұмыстың мақсаты. Радиациялық аймақтардағы жылқы етінің химиялық құрамына анализ жасау арқылы адам ағзасына әсерін анықтау.

Өзектілігі. Өмірдің басты құндылығы – адам. Ал адам ның бірінші байлығы – денсаулық. Дені сау болу үшін адам табиғи таза өнімдермен қоректену керек. Қазақ халқының басты тағамы – ет, сондықтан да ет өнімдерінің химиялық құрамының бұзылуы және ауыр металдармен [2], оның ішінде мыс және мырышпен ластануын анықтап, адам ағзасына тигізетін әсерін [3] біліп, олардың жою жолдарын іздестіру, ең өзекті мәселе болып табылады.

Жұмыстың барысы. **1. Жылқы етінің органолептикалық құрамының зерттеу нәтижелері.**

Сынаманың алынған жері	Түсі	Иісі	Консистенциясы	Сорпаның көрсеткіші
Қайнар	Қызыл	Хош иісті	Тығыз,саусақ ізі тез қалпына келді	Тұнық, хош иісті
Абыралы	Қызыл	Хош иісті	Тығыз ,саусақ ізі 1 мин қалпына келді	Тұнық, хош иісті
Семей	Қою қызыл	Иісі өзіне тән емес	Жұмсақ ,саусақ ізі қалпына тез келмеді	Сорпада тұнба болды,ісі сорпаға тән болған жоқ

2. Ет өніміндегі (рН) сутегі иондарының концентрациясын анықтау.

Жылқы етінің (рН) сутегі иондарының концентрациясының мәндері

Сынаманың алынған жері	1-өлшем	2-өлшем	3-өлшем	Орташа мәні
Абралы	5,1	5,2	5,3	5,2
Семей	4,1	4,2	4,1	4,1
Қайнар	5,2	5,1	5,1	5,1

Норма бойынша сау малдың етінің сутегі ионының концентрациясы 5,6 болса, ал 3 кестеде аймақтардан алынған еттердің сутегі ионының концентрациясының орташа төменгі мәні Семейде 4,1, Қайнарда 5,1 және Абыралыда 5,2.

3. Ет ылғалдылығын анықтау

Сынаманың алынған жері	Бюкстің массасы	Еттің бюкспен бірге кептіру алдындағы массасы,г;	Өлшендінің бюкспен бірге кептіруден кейінгі массасы,г;	Ылғалдылық мөлшері
Абыралы	23,8	26,1	24,4	74%
Семей	22,9	25,2	23,5	74%
Қайнар	27,0	29,0	27,5	75%

Кестеде аймақтардан алынған еттердің ылғалдылықтың орташа мәндері көрсетілген. Норма бойынша 78% болса, Абыралы мен Семейде 74%, Қайнарда 75% көрсетті.

4. Еттің күл мөлшерін анықтау

Сынаманың алынған жері	Бюкстің массасы	Еттің бюкспен бірге кептіру алдындағы массасы,г;	Өлшендінің бюкспен бірге кептіруден кейінгі массасы,г;	Ылғалдылық мөлшері
Абыралы	23,8	26,1	24,4	74%
Семей	22,9	25,2	23,5	74%
Қайнар	27,0	29,0	27,5	75%

Абралы ауданында күл мөлшеріең жоғарғы мән 1,8% болса, Семейдеоның мәні 1,5%-ге, Қайнарда ең төменгі 1,1%–ге азайды.

5. Мысты анықтау

Сынаманың алынған жері	Мыстың көрсеткіші мг/кг
Қайнар	5,2
Абралы	5,8
Семей	9,8

Қалыпты жағдайда етте 5-20 мг/кг мыс болса, Қайнардан алынған етте 5,2 мг/кг мыс, Абралыда 5,8 мг/кг мыс және Семейде 9,8 мг/кг мыс болды [4].

6. Мырышты анықтау

Сынаманың алынған жері	Мырыштың көрсеткіші, мг/кг
Қайнар	32,4
Абралы	41,2
Семей	44,2

Мырыш қалыпты жағдайда 20-50мг/кг болса, Қайнардан алынған етте 32,4мг/кг мырыш, Абралыда 41,2 мг/кг мырыш және Семейде 44,2 мг/кг мырыш болды.

Статисткалық мәлімет. Адамдардың радиациялық аймақтардағы еттер туралы ойын білу үшін осы аймақта тұратын тұрғындарға сауалнама жүргіздік. Алынған анкеталық сұрақтар бойынша адамдар үш аймақтың да етін бірдей пайдаланатындығы анықталды.

Қорытынды: Зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша анализге алынған сынамалардың адам денсаулығына ешқандай зияны жоқ, себебі барлық алынған параметрлер шекті рұқсат концентрациядан асқан жоқ.

Әдебиеттер

1. Булатов М.И., Калинин И.П. Практическое руководство по фотометрическим методам анализа: изд 5-е, перераб. – Л: «Химия», 1986 – с. 9. – 432с. Zinc and Copper Intakes and Their Major Food Sources for Older Adults in the 1994–96 Continuing Survey of Food Intakes by Individuals / © 2000 The American Society for Nutritional Sciences
2. Булатов М.И., Калинин И.П. Практическое руководство по фотометрическим методам анализа: изд 5-е, перераб. – Л: «Химия», 1986 – с. 9. – 432с.
3. ЗАГРЯЗНЕНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ КАЗАХСТАНА И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ. / Коберенова Х.Н. group-global.org
4. National Center for Biotechnology Information / www.ncbi.nlm.nih.gov
5. МЕСТ 23042-86 "Мяса и мясных продуктов" 2010. Стр 5

МРНТИ: 31.21.25

Р.Т.Динжуманова, Б.Б.Баяхметова, Б.С.Гайсина, Н.Б.Касенова
Государственный университет имени Шакарима города Семей Казахстан,
raushan.dinzhuma@mail.ru

О СОДЕРЖАНИИ ГУМИНОВЫХ КИСЛОТ В КАМЕННЫХ УГЛЯХ МЕСТОРОЖДЕНИЯ «КАРАЖЫРА»

ABOUT THE CONTENT OF HUMIC ACIDS FROM “KARAZHYRA” FIELD

Согласно результатам многочисленных исследований, гуминовые кислоты являются недостающим звеном в нашей пищевой цепи. Действительно, в настоящее время, в эпоху нагнетания экологической обстановки и истощения почв для выращивания сельскохозяйственных культур, использование гуминовых кислот в качестве пищевых добавок для восполнения нехватки витаминов, микроэлементов, минералов весьма актуально.

Гуминовая кислота – длинная, большая цепь молекул, которая может быть выделена в виде гумата из угля или слоя почвы. Неотъемлемым компонентом ее является фульвовая кислота. Комплекс гуминовой и фульвовой кислот – это чрезвычайно мощная комбинация для оздоровления организма, обладающая высокой биодоступностью. Состав комплекса содержит полный спектр минералов, аминокислот, микроэлементов, природных полисахаридов, стероидов, гормонов, жирных кислот, полифенолов, включая флавоноиды, флавоны, флавины, катехины, дубильные вещества и др. Всего около 70 полезных компонентов. Такое насыщенное полиморфное строение обуславливает многообразие положительных биологических эффектов гуминовых кислот. Гуминовые кислоты обладают антиоксидантными, противовирусными, антибактериальными свойствами, выраженной иммуностимулирующей, противовоспалительной и антиатеросклеротической активностью, энтеросорбцией, свойством связывать и выводить из организма тяжелые металлы (детоксикант и гепатопротектор), также проявляют противоаллергический эффект и антистрессорное действие.

Таким образом, гуминовые кислоты способны к различным химическим превращениям и представляют богатейший исходный материал для получения многообразных по назначению материалов [1-3].

С этой **целью** нами изучены способы выделения гуминовых кислот из каменных углей месторождения «Каражыра». Уголь месторождения Каражыра относится к марке Д (длиннопламенных), размер фракции 0-300 миллиметров. Он обладает сравнительно высокой теплотой сгорания, высоким выходом летучих соединений, отличается относительно низкой зольностью, влажностью, небольшим содержанием серы и азота [4,5]. По результатам исследования, для выделения из угля гуминовых кислот оптимальны следующие условия:

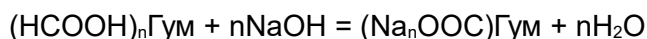
X₁ – температура экстракции 70 °С;

X₂ – время экстракции 60 мин;

X₃ – концентрация щелочи 1,5 %;

X₄ – отношение угля к щелочи 1:75.

Основным реагентом для выделения гуминовых кислот из угля считаются растворы щелочей. Это связано с тем, что гуминовая кислота в щелочных растворах переходит в соли с высокой степенью ионизации, чем в водных растворах:

В качестве щелочных реагентов использовали: гидроксид калия, гидроксид аммония и гидроксид натрия.

Процентные данные выхода гуминовых кислот представлены в таблице 1, которые свидетельствуют о том, что выход гуминовых кислот зависит от природы реагента.

Таблица 1 – Влияние природы растворителей на выход гуминовых кислот

Реагенты	Выход гуминовых кислот, %
NaOH	23,76
KOH	17,53
NH ₄ OH	0

Самый высокий показатель выхода гуминовых кислот получен при экстракции угля гидроксидом натрия, а использование гидроксида аммония оказалось нерентабельным. Для исследования состава выделенных из угля месторождения «Каражыра» гуминовых кислот был использован метод ИК - спектроскопии. Результаты исследования изображены на рисунке 1.

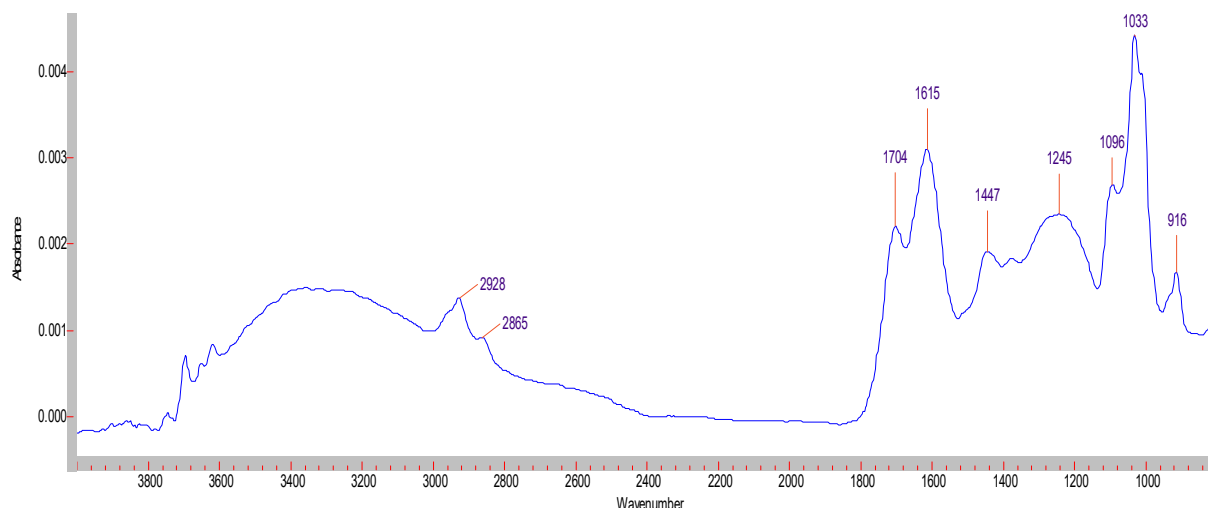

Рисунок 1. – ИК- спектры гуминовых кислот каменного угля меторождения «Каражыра»

Данные результатов ИК-спектроскопии свидетельствуют, что в составе гуминовых кислот, выделенных из угля месторождения «Каражыра», присутствуют углеводородные соединения азота. Помимо этого на графике имеются интенсивные полосы поглощения первичных, вторичных спиртов, метиленовых групп бензольного кольца, карбоновых кислот, ароматических и арил-алкильных эфиров.

Таблица 2. – Характеристика ИК – спектров гуминовых кислот каменного угля меторождения «Каражыра»

Природа колебаний	Тип соединений	Частота, см ⁻¹
ν_{OH}	Гидроксильные группы	3693(ср.), 3619(ср.), 3392 (ср.).
ν_{CH}	Метиленовые группы в бензольном кольце	2928 (ср.)
$\nu_{C=C}$	Двойные углеродные связи в первичных амидах	1510-1630 (с.)
ν_{HC-CH}	Ненасыщенные соединения (ароматические углеводороды)	916 (ор.) – 798 (ср.)
ν_{COC}	Ароматические и арилалкильные эфиры	1245 (сл.)
$\nu_{C-O}; -OH-$	Первичные спирты	1097 (ср.) - 1033 (ср.)
ν_{CH_2}	Метиленовые группы	1447 (ср.)
ν_{C-H}	Алициклические соединения	2860-3090 (с.)
$\nu_{C=O-}$	Сложные эфиры	1650-1790 (с.)

Наличие вышеуказанных функциональных групп в составе гуминовых кислот, полученных из каменного угля месторождения «Каражыра», соответствует литературным данным углей других месторождений [6-8].

Таким образом, экспериментальные данные нашего исследования свидетельствуют о том, что каменный уголь месторождения «Каражыра» является ценным альтернативным углеводородным сырьем, который может быть использован не только в качестве

энергетического топлива, но и в качестве углеводородного сырья в химическом, нефтехимическом и тонком органическом синтезе.

Литература

1. Zharmagambetova, A., Muchamedzhanova, S., Becturov, E. Hydrogenation catalysts based on palladium complexes with poly(vinylpyridine)s // Reactive Polymers. – 1994. –Vol. 24. – P.17-20.
2. Гуминовые вещества в биосфере. М.: Наука, 1993. –236с.
3. Каирбеков, Ж.К., Аубакиров, Е.А., Кишибаев, К.О., Байдиндаева, А.Т., Турдыкулова, А.К. Гуминовые кислоты – модификаторы для нанесенных палладиевых катализаторов // Тез. докл. Междун. науч.-прак. конфер. «Состояние и перспективные направления углехимии». – Караганда, 2004. – С.158-160.
4. Dinzhumanova R.T., Klivenko A.N., Bayakhmetova B.B., Kassenova N.B. Extraction products of stone coals from “Karazhyra” field // 13th International Scientific and Practical Conference «Science and Society» London, 23-28 February 2018, P.29-40.
5. Динжуманова Р.Т., Жаркын А. Материалы 4-ой международной Российско-Казахстанской научно-практической конференции «ХИМИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ» Алматы, 12-13 апреля 2018.
6. Чиканова Ю. А. Химический состав угля Румынии и его пути использования. – Санкт-Петербург: Автореферат диссертации, 2005. – С. 55.
7. Солдуп Ш.Н., Котельников В.И., Патраков Ю.Ф., Монгуш Г.Р.– Исследование сверхкритической экстракции каменных углей Тувы. // Горение твердого топлива: Матер. Междунар. Конф., г. Кызыл, Тува, 2012. – С. 57.
8. Каирбеков Ж.К., Ешова Ж.Т., Токтасинова А. Ж., Матаева З. Т., Абдильдинова А. С.– Экстракция угля Ой-Карагайского месторождения различными растворителями при сверхкритических условиях // Проблемы и перспективы развития геологического кластера: Образование – наука – производство: Матер. Междунар. научно-практ. конф., Алматы, 2014. – С. 459-460.
9. Носкова Л. П. Экстракционная переработка низкокалорийного угля // Вестн. ИрГТУ. – 2012. –Т.68. № 9 – С. 195-200.

МРНТИ: 65.63.01

Қ.Т. Қайнарбекова, Ж. Асенгали, А.Ф. Калиева, Б.Берікболқызы, Ә.А. Жумағалиева

Государственный университет имени шакарима города Семей Казахстан, г. Семей, tolganai_kainarbekova@mail.ru, 95_jadyra@mail.ru, fakizat_kalieva@mail.ru, botakaf@mail.ru

QUALITY MILK

Қазіргі уақытта десертті мақсаттарда сүт өнімдерін жасауға көп көңіл бөлінеді. Бұл өнімдер тұтынушылық сапасын, жоғары тағамдық құндылығы – сүт өнімдерін өндіруде пайдаланылатын қоспалар, хош иісті заттар, хош иістендіргіштер, тұрақтандырғыш жеткілікті кең ауқымда жүреді, ол оның ішінде әр түрлі қасиеттері бар дайын өнімді алуға болады.

Емдік және сауықтандырғыш сүтқышқылды өнімдеріне деген сұраныстың жоғары болуы, халық денсаулығының жалпы жағдайымен байланысты, оның бір себебі дұрыс тамақтанбау. Елімізде алиментарлы тәуелді аурулар-жүрек қан тамырлары, онкологиялық, эндокринді, ас қорыту мүшелері аурулары-дұрыс тамақтанбаудың нәтижесінде пайда болады. Балалар мен ересектердің дұрыс тамақтануына байланысты емдік-сауықтандырғыш, әрі адамдардың денсаулығын нығайтып және оны сақтау бойынша дұрыс тамақтану мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаты болып табылады [1].

Сүт – тағамдық құндылығы жоғары, адам организмінің дамуына қажетті барлық заттар бар, табиғи өнім. Сүт тағамдық рационның құрама бөліктерінің қатынасын жақсартады, тағамның сіңімділігін арттырады. Оның құрамында жеңіл қорытылатын ақуыздар, майлар, көмірсулар, минералдық заттар мен витаминдер бар.

Сүтті ең көп беретін – сиыр, ол 1 жылда өз салмағынан 5 есе көп сүт береді. Халықтың тамақтануы ұлттың тектік қорын сақтауда және денсаулығын анықтаудағы маңызды факторлардың бірі болып табылады. Рационалды тамақтану балалардың

ағзаларын және қалыпты бойды дамытады, өмірді ұзартады, ауруды алдын ала емдеуді қамтамасыз етеді.

Сүт қышқылды өнімдер, сүттегі функционалды қасиеттері бойынша диеталық және емдік тамақтанудағы өнім.

Адам ағзасының қорғаныштық функцияларын нығайтуға ықпал ететін функционалды тамақ өнімдерінің технологиясын жасау және зиянды факторларға әсер ету қаупін төмендетеді, олардың ауқымын кеңейту ашытылған сүт өнімдерін дамытудың басым бағыттарының бірі болып табылады [2].

Ашыған сүт өнімдері маңызды амин қышқылдары, витаминдер, минералдар мен адамның иммундық жүйесінің қызметін қолдайтын басқа биологиялық белсенді заттардың ең маңызды көздерінің бірі болып табылады, ол барлық жастағы адамдардың рационында олардың күнделікті қатысуымен ұсынылады. Перспективті биотехнология принциптерін өндірілген азық-түлік өндірушілер мен тұтынушылардың да қызығушылығын арттыру, пробиотикалық шикізаттын бастапқы қасиеттерін сақтау, қызметін және өміршеңдігін қамтамасыз ету, жаңа технологияларды жақсарту мен бірге қамтамасыз етеді, жаңа тәсілдерді табу микроорганизмдердің, өнімдердің сапасы мен функционалды қасиеттерін дамыту [1].

Қазіргі кезде республикамызда өндірілетін және шет елден әкелініп жатқан азық-түлік шикізаттар мен тағамдық өнімдер адам өмірі үшін қауіпсіз, сапасы да сұраныс деңгейінде болуы тиіс. Сондықтан қазіргі кезде сапалы өнім шығару және оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері біздің мақсатымыздың біріне айналып отыр.

Еліміздің тұтынушыларын қанағаттандыруда тағамдық өнімдерде ең басты орынды сүт өндірісі алады. Қазақстанда басқа елдердегі сияқты халықтың диеталық және профилактикалық тамақтануы, сонымен қатар аз каллориялы тағамдық өнімдер, соның ішінде сүт өнімдерін өндіруге үлкен назар аударылады [3].

Соған қарамастан, соңғы онжылдықта халық арасында сүт пен сүт өнімдерін тұтынудың айтарлықтай төмендеуі байқалды. Статистика бойынша, 1990 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш орта есеппен 35-40% -ға азайған.

Бұл негізінен сүт өндірудің қысқартылуымен және халықты, тұрғындарды қамтамасыз ететін көптеген сүтті қайта өңдеу кәсіпорындарының жабылуымен байланысты. Кәсіпорындардың жалпы санының азаюы, өз кезегінде, сүт өнімдерінің негізгі мәселелерінің бірі - сүт өндірудің маусымдық сипатының күрт нашарлауына алып келді. Мысалға, қараша айында өңдеу үшін жеткізілетін сүт көлемі орташа есеппен қарағанда 40% -ға аз. Соңғы жылдары жоғарыда аталған факторларға байланысты шикізат қасиеттерін сақтап қалу және жаңа әдістерін құру дәстүрлі өнімдерінің технологиясын жетілдіру мен бірге қамтамасыз ететін ферменттелген жаңа биологиялық бағыттар бойынша іздеу және тұтынушының сапасын жақсарту.

Сүт құрамындағы ақуыздың бастылары казеин, альбумин және глобулин болып табылады. Сүт белогының құрамында адам организміне синтезделетін амин қышқылдары болғандықтан, ол жоғары сапалы тағам болып саналады. Сүттің майлылығы – негізгі сапа көрсеткіші. Сүт құрамындағы май қаныққан және қанықпаған май қышқылдарынан тұрады, олар тағамның маңыздылығын арттырады. Көмірсулар сүтте лактоза қанты түрінде кездеседі. Сүт адам тамақтануында маңызды орын алады, себебі оның құрамында амин қышқылдары, макро және микроэлементтер, витаминдер, ферменттер және т.б. бар. Бұл заттар адам организміне жеңіл сіңеді. Белоктар ерекше құнды, себебі олар биологиялық толық құнды. Сүттің құрамында майда диаметрлері 4-5 мкм май түйіршіктері бар. Сүт майы -глицерин мен май қышқылдарының күрделі эфирі. Сүт майларының балқу температурасы төмен (27-34°C), сондықтан организмге жеңіл сіңеді. Майдан басқа май тектес (фосфатидтер, стериндер) бар. Бұлар күрделі органикалық қосылыстар, жылу мен қышқылданудың әсерінен тез бұзылады [4].

Бүгінде адамзат дамудың биік белесіне шықты. Осы кезеңде өркениетті мемлекеттердің неғұрлым биік деңгейге көтерілген сайын соғұрлым тарихи, табиғи құндылықтарына назар аударып, оларды кеңінен таратуға мән беріп отырғанын көреміз. Біздің халқымызда да адам ағзасына өте пайдалы, бірақ бүгінде сирек дайындалатын тағамдар көп.

Сүт – адам мен сүтқоректі жануарлардың сүт безінде лактация кезеңінде түзілетін сұйық зат. Сүт – бағалы тағамдық өнім.

Әдебиеттер

1. Асенова Б.К., Ребезов Г.М., Топурия Г.М., Топурия Л.Ю., Смольникова Ф.Х. «Контроль качества молока и молочных продуктов». Учебное пособие – 2013.-68с
2. Фокина Н.З., Степанова Б.Н. Расчет рецептур с учетом содержания жира и белка // Молочная промышленность. – 2006. – №10. – С.34-37.
3. Ребезов М.Б. и др. Основы технологии молока и молочных продуктов: Учебное пособие – часть 1. Издательский центр ЮУрГУ. Г. Челябинск, 2011-122с.
4. Контроль качества молока и молочных продуктов, Асенова Б.К., Ребезов М.Б., Топурия Г.М., 2013

ҒТАХР: 65.59.29

А.С. Камбарова, А. Н. Нургазезова, Ж.М. Атамбаева, М.К. Сыдыкова
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекетік университеті, kambarova.80@mail.ru

ҚҰС ЕТІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ АҚҰЫЗ ЖӘНЕ АМИН ҚЫШҚЫЛДАРЫН ТАЛДАУ

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдерінде құрамында физиологиялық функционалдық тағам ингредиенттердің болуы есебінен тамақ рационының құрамында салауатты халықтың барлық жас топтарының тамақтанумен байланысты аурулардың даму қаупін төмендететін денсаулықты жақсартатын және сақтайтын тамақ өнімдерін жүйелі түрде тұтынуға арналған функционалдық тамақ өнімдерінің ассортименті мен технологиясын жетілдіруге үлкен назар аударылуда. Бағасы бойынша қол жетімді, биологиялық құндылығы жоғары, қауіпсіздігі кепілдендірілген өсімдік және жануар тектес өнімдер қажет.

Қазіргі әлемде адам тамақтануында ет және ет өнімдерінің маңызды рөлі туралы ең алдымен құрамында толыққанды ақуыз және алмастырылмайтын амин қышқылдары мен басқа да компоненттер болуы жөнінде елеулі дәлелдеу базасы жинақталған [1, 2, 3].

Құс еті – бұл пайдалы және дәмді тез сіңетін ақуыз, дәрумендер және жартылай қаныққан майлы қышқылдар көзі бар диеталық өнім болып саналады және экономикалық параметрлер бойынша құс еті басқа ет түрлерімен салыстырғанда айтарлықтай қол жетімді болып саналады. Құс еті мен одан өңделген өнімдер әлеуметтік-маңызды тауар болып саналады және оларды өндіру мен реализация көлемі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өлшемдері болып табылады[2].

Құс еті ішінде күркетауық-еті құнды ақуызды өнімдердің бірі. Ол толық құнды жануар текті ақуыздардың, жоғарғы дәрежелі ауыстырылмайтын май қышқылдары липидтерінің маңызды көзі. Ол жоғарғы диеталық қасиетке ие.

Ет ассортиментін кеңейтуде күркетауық шаруашылығы да маңызды орын алады. Күркетауық етін өндіруші ең ірі өндірушілер АҚШ, Франция, Германия, Италия және Ұлыбритания болып табылады. Шет елдерде бұл ет түрін тек арнайы уақытта (Рождество) көптеп пайдаланады. Бізде күркетауық етін және оның өнімдерін пайдалану шектелген, сол себепті бұл етті шет елге реализациялайды.

Күркетауық – ауылшарушылық құстарының ең ірі түрі. Ересек күркетауық еркегінің салмағы 20-30 кг-ға жетеді, ал ұрғашысының салмағы – 7-10 кг. Етті бағыттағы 4 айлық күркетауық ұрғашысының салмағы 6 кг, 5-6 айлық еркегініңкі 12-14 кг. Таза салмағының өсуі жөнінен күркетауық тауық, қаз, үйректен асып түседі. Күркетауық етінен өнім өндіретін өндірістің әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында 3 типті құс қолданылады: жеңіл (10 кг-ға дейін), орташа (10-15 кг) және ауыр (15 кг-нан көп).

Күркетауықтың ақ етінде (кеуде бұлшықеттері) қызыл етімен (сан еті бұлшықеттері) салыстырғанда липид мөлшері аз. Күркетауық етінде басқа да құс еттерімен салыстырғанда В тобының витаминдері көп және холестерин мөлшері аз. Күркетауық етінен дайындалған өнімдерінің тағамдық құндылығы жоғары. Күркетауық етінің химиялық құрамы құстың түрі, жасы және категориясына байланысты (1-кесте) [4].

1 кесте – Күркетауық етінің химиялық құрамы

Көрсеткіш	Күркетауық еті
------------------	-----------------------

	1-санатты	2-санатты
Химиялық құрамы, 100 г өнімде :		
Ақуыз	19,5	21,6
Май	22,0	12,0
Көмірсу	-	0,8
Күл	0,9	1,1
Витаминдер, 100 г өнімде :		
А, мг	0,01	0,01
β-каротин, мг	қалдықтар	Қалдықтар
Е, мг	0,34	-
А, мг	-	-
В ₆ , мг	0,33	0,33
В ₁₂ , мг	-	-
Биотин, мкг	-	-
Ниацин, мг	7,8	8,0
Пантотен қышқылы, мг	0,65	-
Рибофлавин, мг	0,22	0,19
Тиамин, мг	0,05	0,07
Фолацин, мг	9,60	9,40
Холин, мг	139	136
Энергетикалық құндылығы, ккал	276	197

Сіңімді заттары бойынша күркетауық етінің басқа да мал еттерінен айырмашылығы аз. Құс етінің байланыстырушы ұлпасының мықтылығы аз, сол себепті ол жылулық өңдегенде гидролизге тез ұшырайды.

Тағамдық құндылығын аминқышқылдық құрамы немесе еттегі толық құнды ақуыздардың дәрежесі арқылы оңай анықтауға болады[3,4].

2-кесте – Күркетауық етінің аминқышқылдық құрамы

Көрсеткіштер	Күркетауық еті	
	1 санатты	2 санатты
Ақуыз	19,5	21,6
Аминқышқылдық құрамы, 100 г ақуызда г-мен		
Ауыстырылмайтын аминқышқылдар :	39,10	39,25
Валин	4,77	4,71
Изолейцин	4,94	4,76
Лейцин	8,14	8,42
Лизин	8,39	8,94
Метионин	2,55	2,30
Треонин	4,49	4,45
Триптофан	1,69	1,64
Фенилаланин	4,12	3,94
Ауыстырылатын аминқышқылдар :	60,69	60,54
Аланин	6,25	6,12
2-кестенің жалғасы		
Аргинин	5,99	6,45
Аспарагин қышқылы	10,30	9,75
Гистидин	2,77	2,02
Глицин	5,83	6,08
Глутамин қышқылы	16,82	17,00
Оксипролин	0,93	1,0
Пролин	4,26	4,21

Серин	3,77	3,97
Тирозин	3,16	3,29
Цистин	0,62	0,67
Аминқышқылдардың жалпы саны	99,76	99,80
Лимиттелетін аминқышқылдың ағымы, %	жоқ	Жоқ

Құс майының еру температурасы 40°C төмен[2,3]. Сол себептенде ағзаға ңай сіңіріледі. 3-кестеде күркетауықтың жеуге жарамды бөлігіндегі триглицеридтер көрсетілген.

3 кесте – Күркетауық етінің триглицеридтері

Липидтердің фракциялық және майқышқылдық құрамы, 100 г етте г	Күркетауық еті	
	1 санатты	2 санатты
Липидтар (соммасы)	22,00	12,00
Триглицеридтер	16,06	8,40
Фосфолипидтар	4,40	3,00
Холестерин	0,21	0,13
Май қышқылдары (соммасы)	18,35	9,12
Қаныққан	5,82	2,91
Соның ішінде :		
C _{12:0} (лаурин)	0,02	0,01
C _{14:0} (миристин)	0,23	0,11
C _{15:0} (пентадекан)	0,03	0,01
C _{16:0} (пальмитин)	4,10	2,06
C _{17:0} (маргарин)	0,07	0,03
C _{18:0} (стеарин)	1,35	0,67
C _{20:0} (арахидон)	0,02	0,02
Моноқанықпаған	8,46	4,23
Соның ішінде :		
C _{14:1} (миристолейн)	0	0
C _{16:1} (пальмитолейн)	1,78	0,74
C _{17:1} (гептадецен)	0,05	0,02
C _{18:1} (олеин)	6,42	3,36
C _{20:1} (гадолейн)	0,21	0,11
Полиқанықпаған	4,07	2,06
Соның ішінде :		
C _{18:2} (линоль)	3,88	1,98
C _{18:3} (линолен)	0,15	0,06
C _{20:4} (арахидан)	0,04	0,02

Күркетауық липидтерінің құрамында жоғарғы дәрежелі қанықпаған май қышқылдары бар.

Әдебиеттер

1. Антипова Л.В., Глотова И.А., Россов И.Д. Методика исследования мяса и мясных продуктов. М.: Колос, 2001. 376 с.
2. Технология полуфабрикатов из мяса птицы / Гуцин В.В. [и др.]. М.: Колос. 2002.198 с.
3. Барабанова А.В., Донскова Л.А. Идеология сохранения белкового компонента при разработке комбинированных мясных продуктов // Технология и товароведение инновационных пищевых продуктов. 2013. №2(19). С. 3-8.

FTAХР: 27.27.27

А.М. Төлеубай, Ф.Х. Вильданова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, altyn.15.94@mail.ru,
altyn.15.94@mail.ru

ЭЛЕМЕНТАР ФУНКЦИЯЛАР КӨМЕГІМЕН КОНФОРМДЫ БЕЙНЕЛЕУ

CONFORMAL MAPPINGS BY MEANS OF ELEMENTARY FUNCTIONS

Комплекс айнымалының функциясының жалпы теориясын құруда болсын, оның көптеген қолданбаларында, атап айтқанда механиканың, физиканың әртүрлі салаларының – гидродинамиканың, аэродинамиканың, серпімділік теориясының, электростатикалық, магниттік және жылу өрістері теорияларының есептерін шешуде болсын, аналитикалық функциялардың көмегімен жүзеге асырылатын конформды бейнелеудің геометриялық қасиеттерін оқып үйренудің маңызы зор.

Практикалық қажеттіліктен туған көптеген есептерде (мысалы, картография есептерінде) сызықтар арасындағы бұрыштарды өзгертпейтін жазық облыстардың бейнелеулері маңызды роль атқарады. Мұндай бейнелеулер конформды деп аталады. Дәлірек айтқанда: D облысының G облысына өзара бір мәнді f бейнелеуі ($f: D \rightarrow G$), мұндағы D мен G кеңейтілген комплекс жазықтықтағы облыстар, D облысының әрбір нүктесінде бұрыштардың сақталу және созылудың тұрақтылық қасиетіне ие болса, онда ол конформды бейнелеу деп аталады.

$w = f(z)$ аналитикалық функция көмегімен жүзеге асырылатын бейнелеу $f'(z) \neq 0$ болатын әрбір Z нүктесінің жеткілікті аз аймағында конформды болады.

Теорема. $w = f(x)$ бейнелеуі z_0 нүктесінде конформды болу үшін ол z_0 нүктесінде аналитикалық және $f'(z_0) \neq 0$ болуы қажетті және жеткілікті [1].

Конформды бейнелеудің қасиеттері:

1. Конформды бейнелеуге кері бейнелеу де конформды болады.
2. Конформды бейнелеулердің композициясы конформды болады.
3. Шекаралары бірден артық нүктелерден тұратын кез келген бір байламды D мен G облыстар үшін $f: D \rightarrow G$ конформды бейнелеу бар болады.
4. Аналитикалық функциямен берілген бейнелеу кезінде: а) ішкі нүктелер ішкі нүктелерге, б) шекаралық нүктелер шекаралық нүктелерге көшеді, в) шекараның айналу бағыты сақталады.
5. Айталық Z жазықтығындағы D облысының шекарасы z_x , ал W жазықтығындағы G облысының шекарасы z_w болсын. Егер D облысының G облысына конформды бейнелеуі $w = f(z)$ бар болса және төмендегі шарттардың бірі орындалса:
 - а) берілген $z_0 \in D$ нүктесі берілген $w_0 \in G$ нүктесіне бейнеленсін, яғни $f(z_0) = w_0$ және z_0 нүктесіндегі бұру бұрышы α белгілі болсын $\left(\arg f'(z_0) = \alpha\right)$.
 - б) бір ішкі нүктенің $z_0 \in D$, $f(z_0) = w_0$ және бір шекаралық нүктенің $t_0 \in Z_z, f(t_0) = t_0$, мұндағы $w_0 \in G, t_0 \in Z_w$ бейнесі берілсін.
 - с) $z_1, z_2, z_3 \in Z_z$ үш шекаралық нүктенің бейнесі берілсін, $f(z_1) = w_1, f(z_2) = w_2, f(z_3) = w_3, w_1, w_2, w_3 \in Z_w$, онда берілген бейнелеу жалғыз болады [2].

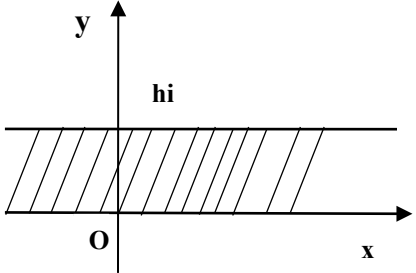
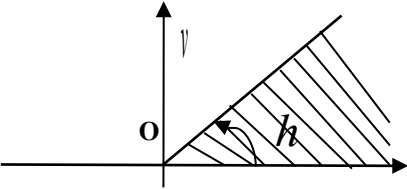
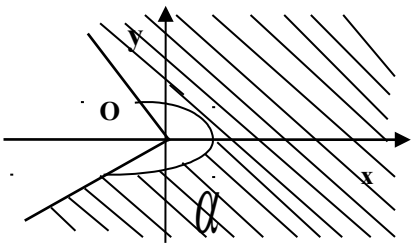
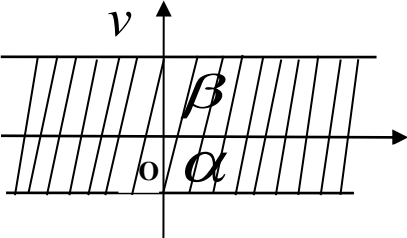
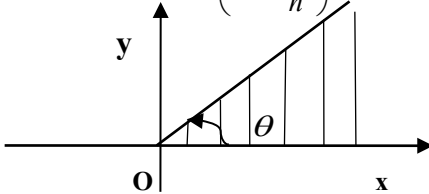
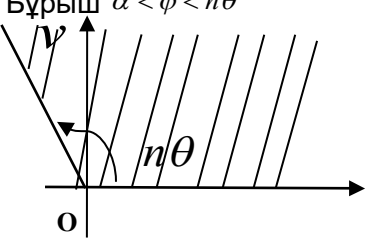
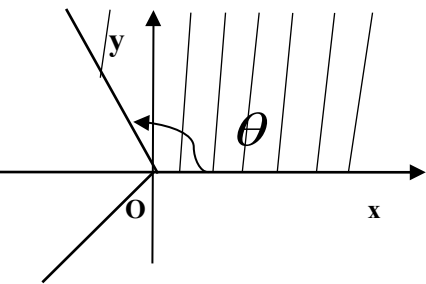
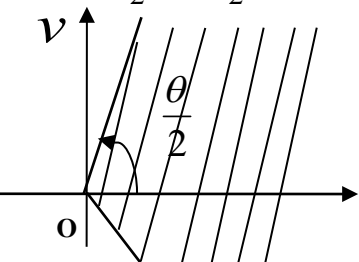
Конформды бейнелеулер теориясының негізгі есебі комплекс жазықтықта берілген бір облысты екінші бір облысқа конформды бейнелейтін функцияны табу.

Бұл есепті шешудің жеткілікті қарапайым алгоритмі жоқ болғандықтан конформды бейнелеулер теориясының дамуы төмендегі бағыттарда жүреді [3]:

- 1) Конформды бейнелеудің бар болуының және жалғыздығының жалпы шарттары анықталады.
- 2) Бейнелеулерін элементар функциялар комбинациясы көмегімен жүзеге асыруға болатындай облыстардың әртүрлі дербес кластары анықталады.
- 3) Аналитикалық функциялардың жалпы қасиеттері көмегімен бейнеленетін облыстардың түріне байланысты конформды бейнелеудің әртүрлі қасиеттері зерттеледі.

$w = f(z)$ функциясы z жазықтығының D облысын w жазықтықтың G облысына өзара бір мәнді және конформды бейнелеуін жүзеге асырады [4].

1-кесте – Қарапайым конформды бейнелеулердің кестесі

$w = f(z)$	D	G
$w = \frac{az + b}{cz + d}$ – бөлшек-сызықтық бейнелеу	Жартылай жазықтық, дөңгелек	Жартылай жазықтық немесе дөңгелек
$w = e^z$	Жолақ $0 < y < h (h < 2\pi)$ 	Бұрыш, төбесі координаттар басында, шамасы h
$w = \ln z$, $\ln z = \ln z + i \arg z$	Бұрыш $\alpha < \varphi < \beta (\alpha > -\pi, \beta \leq \pi)$ 	Жолақ $\alpha < v < \beta$
$w = z^n$, $n = 2, 3, 4, \dots$	Бұрыш $0 < \varphi < \theta (\theta < \frac{2\pi}{n})$ 	Бұрыш $\alpha < \varphi < n\theta$
$w = \sqrt{z}$, $w(1) = 1$	Бұрыш $-\theta < \varphi < 0 (0 < \theta < \pi)$ 	Бұрыш $-\frac{\theta}{2} < \varphi < \frac{\theta}{2}$

--	--	--

Төмендегі есептерді шешуде конформды бейнелеулер кестесін пайдалануды қарастыралық.

1-есеп. Шекарасының $-i, 0, i$ нүктелері шеңбердің $-i, 1, i$ шекаралық нүктелеріне көшетіндей етіп $\operatorname{Re} z < 0$ жарты жазықтығын $|w| < 1$ дөңгелегіне бейнелейтін функцияны табу керек.

Шешуі. Қарапайым конформды бейнелеудің кестесінен байқалғандай, $w = \frac{az + b}{cz + d}$ функциясы жарты жазықтықты дөңгелекке бейнелейді. Ал $z_1 = -i, z_2 = 0, z_3 = i$ нүктелері сәйкес $w_1 = -i, w_2 = 1, w_3 = i$ нүктелеріне көшетіндіктен, a, b, c, d мәндерін табу үшін теңдеулер жүйесін құрамыз:

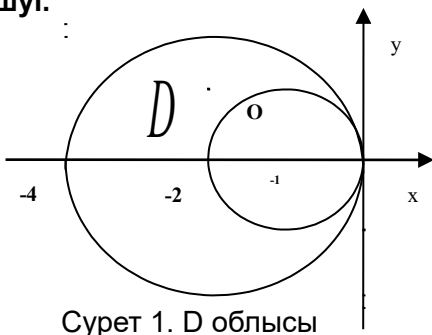
$$\begin{cases} -i = \frac{-ia + b}{-ic + d} \\ 1 = \frac{b}{d} \\ i = \frac{ia + b}{ic + d} \end{cases} .$$

Жүйені шешіп, табатынымыз $\frac{a}{d} = 1, \frac{b}{d} = 1, \frac{c}{d} = -1$. Демек, ізделінді функция $w = \frac{z + 1}{1 - z}$ түрінде болады. Конформды бейнелеудің 3 қасиетінен байқалғандай, бұл функция тек жалғыз болып саналады.

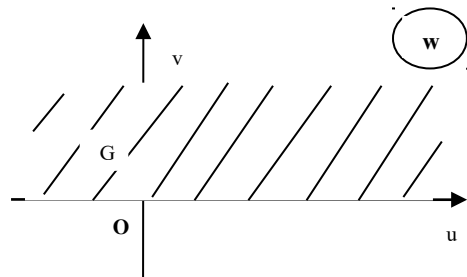
Тексеру. Конформды бейнелеудің 2(а) қасиетінен: ішкі нүктелер ішкі нүктелерге көшеді. Мысалы, $\operatorname{Re} z < 0$ облысында жататын $z = -1$ нүктесін алайық. $z = -1$ нүктесіне, $w = 0$ нүктесі сәйкес келеді, ал $w = 0$ нүктесі $|w| < 1$ дөңгелегінің центрі болып табылады.

2-есеп. D облысын (сурет 1), $|z + 1| > 1, |z + 2| < 2$ жоғарғы жарты жазықтыққа (сурет 2) бейнелейтін функцияны табыңыз.

Шешуі.

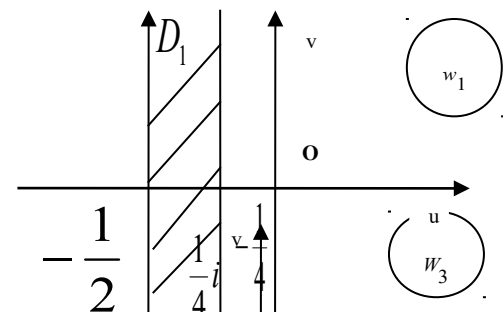

Сурет 1. D облысы

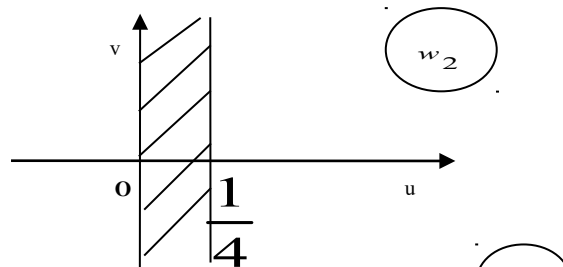

Сурет 2. Жоғарғы жарты жазықтық

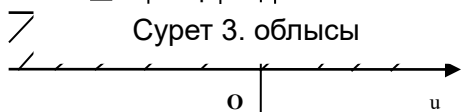
Ізделінді w_i бейнелеуі, мұндағы i – бейнелеудің реттік нөмірі, бейнелеулердің композициясы түрінде табылады, $w_1 = \frac{1}{z}$ бейнелеуін қарастырайық, ол $z = 0$ нүктесін $w_1 = \infty$ нүктесіне көшіреді, бұл бейнелеудің конформды болуы себепті, z жазықтығының D облысы қалған нүктелерде w_i жазықтығының D_1 облысына көшеді (Сурет 3).

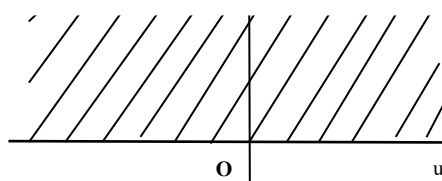
Сурет 3. облысы

Сурет 4. облысының бірлікке жылжуы

Сурет 5. облысының қа бұрылуы

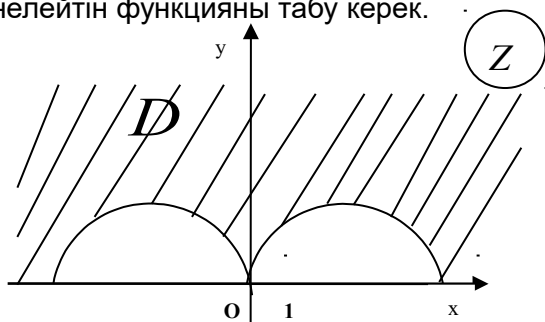
Сурет 6. облысын есе созу

$\Rightarrow D_1$ облысы $\frac{1}{2}$ есе созылса, онда w_2 облысы (Сурет 4).

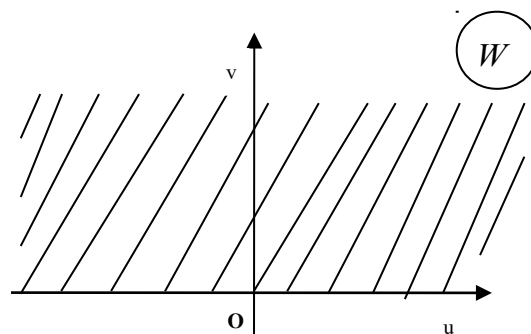
Алынған облысты 90° – қа бұрамыз, мұны $w_3 = e^{\frac{\pi}{2}} w_2 = iw_2$ бейнелеуі жүзеге асырады. $w_4 = 4\pi w_3$ бейнелеуі соңғы облысты ординат өсінің бойымен 4π есе созады (сурет 6). $w = e^{w_4}$ функциясы ені π көлденең жолақты жоғарғы жартылай жазықтыққа бейнелейді (сурет 2). $w_i (i = 1, 2, 3, 4)$ бейнелеулердің композициясы төмендегі функция болып табылады:

$$w = e^{w_4} = e^{4\pi w_3} = e^{4\pi i w_2} = e^{4\pi i \left(w_1 + \frac{1}{2} \right)} = e^{4\pi i \left(\frac{1}{z} + \frac{1}{2} \right)} \text{ немесе } w = e^{\frac{4\pi i}{z}}$$

3-есеп. $|z-1| > 1, |z+1| > 1$ D облысын $\text{Im } z > 0$ жоғарғы жарты жазықтыққа бейнелейтін функцияны табу керек.

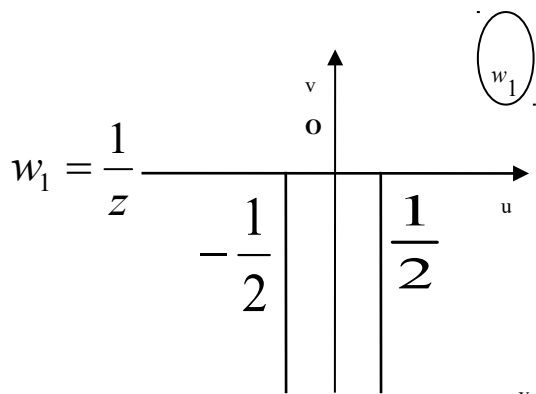

Сурет 7. D облысы

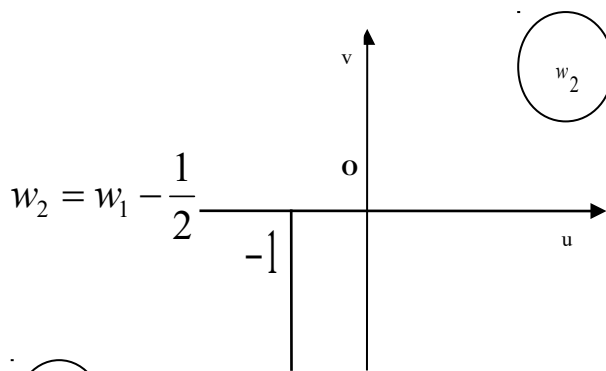

Сурет 8. G облысы

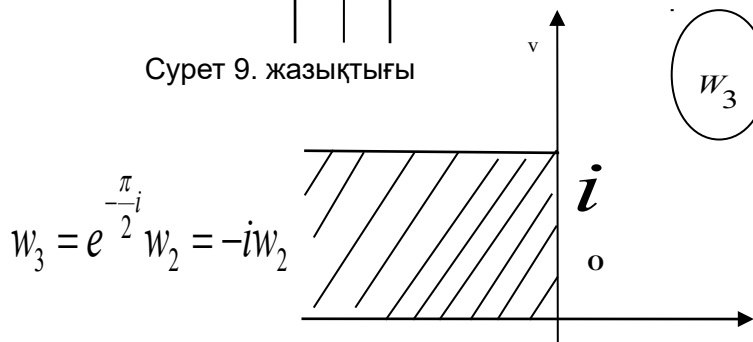
D облысын жоғарғы жарты жазықтыққа бейнелейтін функцияны табу үшін, төмендегі бейнелеулерді ретімен жүргіземіз:

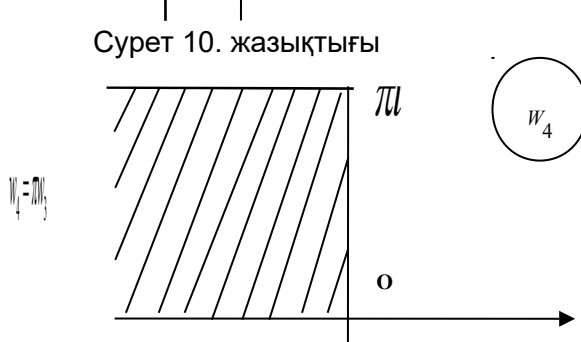
Сурет 9. жазықтығы

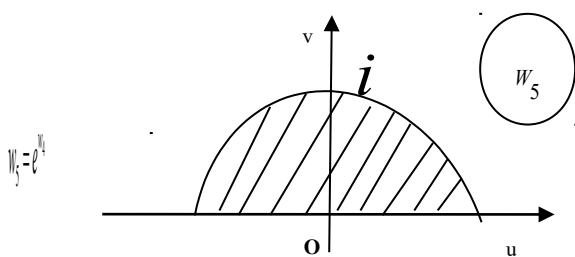
Сурет 10. жазықтығы

Сурет 11. жазықтығы

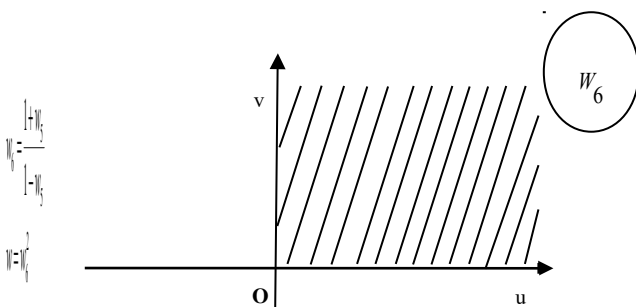

Сурет 12. жазықтығы

Сурет 13. жазықтығы

асын $\text{Im } z > 0$

Сурет 14. жазықтығы

телейтін

функция $w = \left(\frac{1 + ie^{\frac{i\pi}{z}}}{1 + ie^{-\frac{i\pi}{z}}} \right)^z$ болады.

Әдебиеттер

1. Лаврентьев М. А., Шабат Б.В. Методы теории функций комплексного переменного – Москва : Наука, 1985 г. – стр. 105-108
2. Привалов И.И. Введение в теорию функций комплексного переменного – Москва: Наука, 1984г. – стр. 85-90
3. Маркушевич А.И. Краткий курс теории аналитических функций / Маркушевич А.И.//. – Москва : Мир, 2013 г.- стр. 87-93
4. Вильданова, Ф. Х. Комплекс айнымалының функцияларының теориясының курсы бойынша есептер мен жаттығулар / Н. Раисова, С. Р. Сакибаева // – 2012. – Б. 29-32

А.Ж.Хастаева¹, А.К.Смагулов¹, М.Т.Нурғалиева², Б.У.Умирзаков³, А.Т.Тлеугабыл³

¹Казахский национальный аграрный университет, г. Алматы

²Казахстанско–Японский инновационный центр, г. Алматы

³Казахский научно-исследовательский институт животноводства и кормопроизводства, г. Алматы, gera_or@mail.ru, a_k.smagulov@mail.ru, meruet-79@mail.ru

ЖИРНОКИСЛОТНЫЙ СОСТАВ МОЛОКА КОРОВ ГОЛШТИНСКОЙ И ЧЕРНО – ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА ВЕСЕННЕГО ПЕРИОДА ЛАКТАЦИИ

MILK FATTY ACID COMPOSITION OF WESTERN KAZAKHSTAN HOLSTEIN AND BLACK – MOTTLED COWS DURING SPRING PERIOD LACTATION

Молоко содержит все необходимые для питания человека вещества – белки, жиры, углеводы, которые находятся в сбалансированных соотношениях и очень легко усваиваются организмом [1].

Одним из основных компонентов является молочный жир в составе молочных продуктов. В медицине известно значение жирных кислот в обменных процессах их влияние на сердечно – сосудистую систему [2].

В молочном жире преобладают насыщенные жирные кислоты (58 – 77%) с максимумом в осенне-зимний (стойловый) период и минимумом в весенне-летний (пастбищный) период, наибольшая массовая доля при этом принадлежит пальмитиновой, миристиновой и стеариновой жирным кислотам. Полиненасыщенные жирные кислоты (линолевая, линоленовая, арахидоновая) составляют 3 – 5% общей массы жирных кислот; в стойловый период их значительно меньше, чем в пастбищный [3].

В свободном состоянии жирные кислоты в жире свежего молока находятся в количестве 0,1 – 0,4%. Содержание отдельных жирных кислот подвержено резким колебаниям. Особенно заметны различия в составе молочного жира в зависимости от вида животного, породы, стадии лактации, рационов животных и сезона года[4].

Материалы и методы исследований. Для выполнения работы в молочных стадах черно – пестрой породы к/х «Анисан» и голштинской породы ТОО «СП Первомайский» было сформировано 2 группы коров по 10 голов в каждой в зависимости от возраста (I группа – 1 отела, II группа – 2 отела и старше).

Пробоподготовку и определение жирнокислотного состава осуществляли в соответствии с ГОСТ 32915-2014 «Молоко и молочная продукция. Определение жирнокислотного состава жировой фазы методом газовой хроматографии».

Исследование жирнокислотного состава проводили на газовом хроматографе Shimadzu GC-2010 Plus с пламенно-ионизационным детектором и капиллярной колонкой Agilent J&W Columns GP-Sii 88 for FAME размером 100 м × 0,25 мм × 0.2 мкл.

Результаты исследования. Данные исследования жирнокислотного состава жира молока коров отражены на рисунке 1,2,3,4.

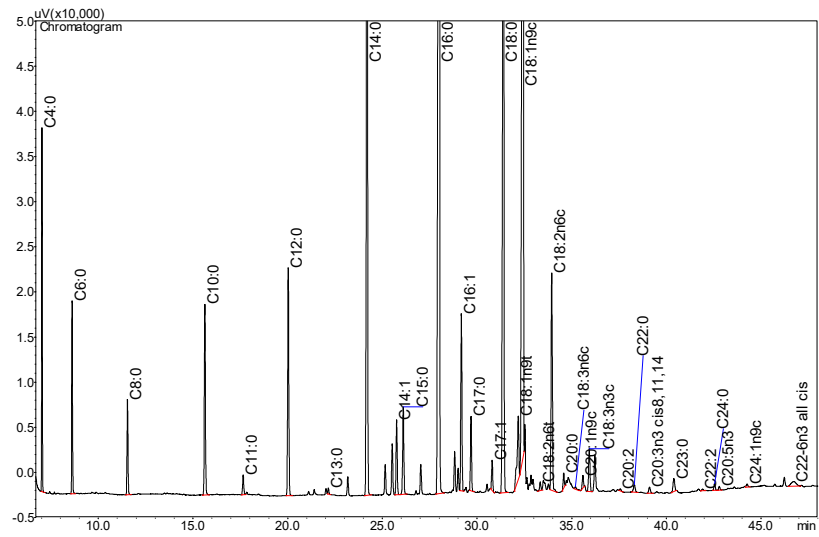

Рисунок 1 – Хроматограмма молочного жира I – группы черно-пестрой породы

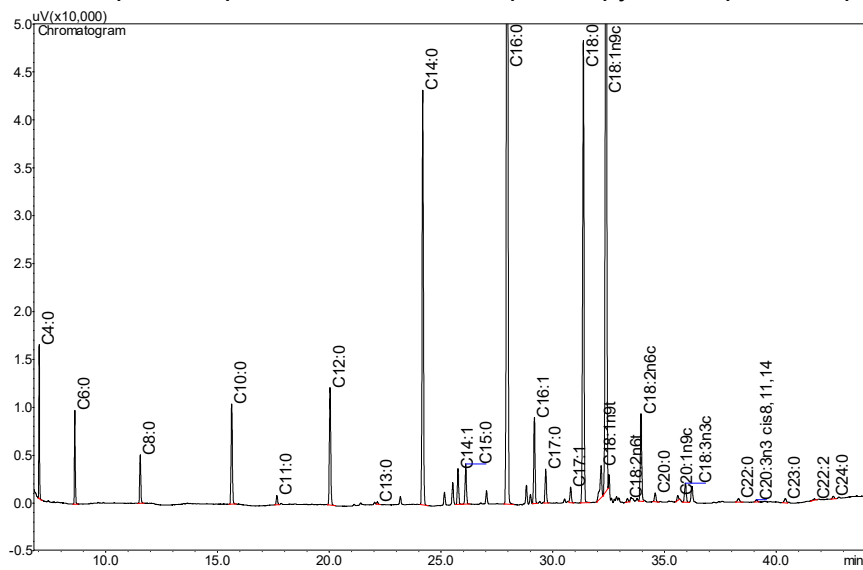

Рисунок 2 – Хроматограмма молочного жира II – группы черно – пестрой породы

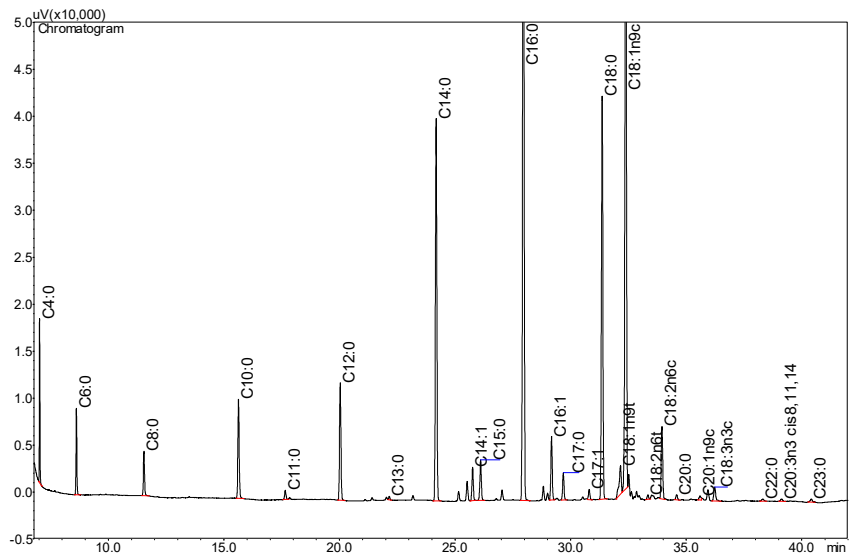

Рисунок 3 – Хроматограмма молочного жира I – группы голштинской породы

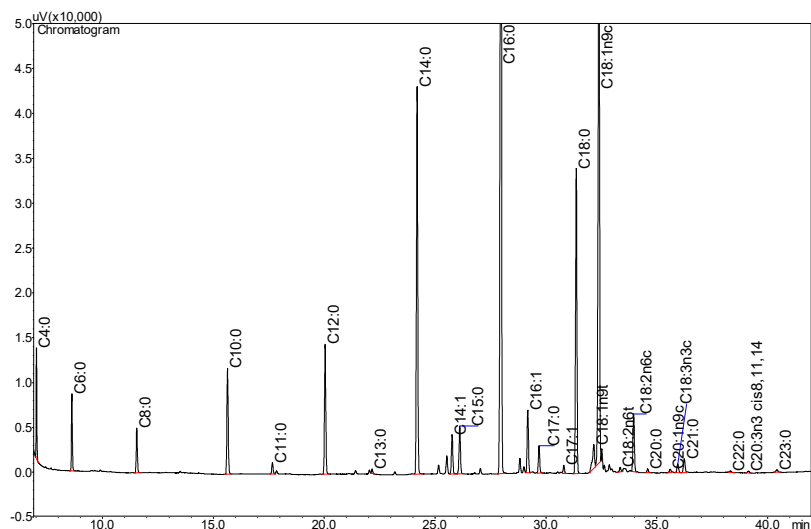

Рисунок 4 – Хроматограмма молочного жира II – группы голштинской породы

Таблица 1 – Жирнокислотный состав молока коров черно – пестрой и голштинской пород

Условное обозначение жирной кислоты	Наименование жирной кислоты по тривиальной номенклатуре	Массовая доля жирной кислоты, % от суммы жирных кислот по ГОСТ Р 52253-2004	Черно – пестрая порода		Голштинская порода	
			I группа n=10	II группа n=10	I группа n=10	II группа n=10
Насыщенные жирные кислоты						
C4:0	Масляная	2,0-4,2	1,85	1,89	2,15	1,75
C6:0	Капроновая	1,5-3,0	1,47	1,33	1,57	1,58
C8:0	Каприловая	1,0-2,0	0,97	0,85	1,09	1,18
C10:0	Каприновая	2,0-3,5	2,30	1,94	2,77	3,11
C12:0	Лауриновая	2,0-4,0	2,78	2,40	3,42	3,99
C14:0	Миристиновая	8,0-13,0	9,78	9,11	11,10	11,86
C16:0	Пальмитиновая	22,0-33,0	29,68	27,62	26,33	29,99
C18:0	Стеариновая	9,0-13,0	11,28	10,92	11,87	9,50
C20:0	Арахидиновая	до 0,3	0,23	0,26	0,17	0,13
C22:0	Бегеновая	до 0,1	0,14	0,12	0,10	0,08
Мононенасыщенные жирные кислоты						
C14:1	Миристолеиновая	0,6-1,5	0,86	0,79	0,97	1,24
C16:1	Пальмитолеиновая	1,5-2,0	2,09	1,91	1,91	1,99
C18:1	Олеиновая	22,0-32,0	24,32	26,16	23,89	20,96
Полиненасыщенные жирные кислоты						
C18:2	Линолевая	3,0-5,5	2,36	2,64	2,38	2,06
C18:3	Линоленовая	до 1,5	0,56	0,56	0,57	0,35
Насыщенные кислоты			60,48	56,44	60,57	63,17
Ненасыщенные кислоты			30,19	32,06	29,72	26,6
Мононенасыщенные кислоты			27,27	28,86	26,77	24,19
Полиненасыщенные кислоты			2,92	3,2	2,95	2,41
Прочие			9,33	11,5	9,71	10,23

Концентрация SAT – в жире молока коров черно – пестрой породы I опытной группы составило – 60,48%, а в молоке коров голштинской породы аналогичной группы составило –

60,57%. Так же концентрация SAT в молочном жире коров черно – пестрой породы II опытной группы составило – 56,44%, и в молоке коров голштинской породы этой же группы составило – 63,17 %. Концентрация UNSAT MONO в жире молока коров черно – пестрой породы I и II опытных группах составило – 27,27% и 28,86%, а в молоке коров голштинской породы в обеих группах составило – 26,77%; 24,19%. Количества полиненасыщенных жирных кислот (C18:2; C18:3) то концентрация UNSAT POLY – в жире молока коров черно – пестрой породы I опытной группы составило – 2,92%, а в молоке коров голштинской породы этой же группы составило – 2,95%. Так же концентрация UNSAT POLY в молочном жире коров черно – пестрой породы II опытной группы составило – 3,2%, та же в молоке коров голштинской породы II опытной группы составило – 2,41%. (табл. 1).

Из насыщенных жирных кислот в молочном жире обеих пород преобладает пальмитиновая кислота (C16:0), но больше ее в молоке у коров II группы голштинской породы, что составляет – 29,99%.

В составе мононенасыщенных жирных кислот (UNSAT MONO) максимальное количества характерна для олеиновой кислоты (C18:1) 27,27% и 28,86% в I и II группах черно – пестрой породы, и 26,77%; 24,19% соответственно голштинской породы. В жире молока коров голштинской породы 2-го и старше отелов (II-группа) олеиновой кислоты было меньше на 2,48%, чем в жире молока коров той же группы черно-пестрой породы.

По содержанию в молочном жире наиболее биологически важных полиненасыщенных жирных кислот преимущественно принадлежит коровам II -группы черно – пестрой породы – 3,2%, против коровы голштинской породы той же группы - 4,67%.

Таким образом в результате исследования жирнокислотного состава жира молока коров черно – пестрой и голштинской пород в весенний период лактации выявило различие между четырьмя опытными группами, по количеству насыщенных жирных кислот 6,73% в пользу коров II группы голштинской породы, а в I опытных группах обеих пород разница суммы насыщенных жирных кислот не значительны.

Ненасыщенных жирных кислот 5,46% в пользу коров 2-го и старше отелов (II группы) черно – пестрой породы. А так же по количеству ненасыщенных жирных кислот в I опытных группах преимущество принадлежит коровам черно - пестрой породы, что составляет - 0,47%.

Мононенасыщенных жирных кислот 4,67% в пользу коров II группы черно – пестрой породы. И соответственно по сумме мононенасыщенных жирных кислот I опытных группах преимущество принадлежит коровам черно – пестрой пароды – 0,5%.

По содержанию полиненасыщенных жирных кислот 0,79% в пользу коров II группы черно – пестрой породы. И в I опытных группах обеих пород разница суммы полиненасыщенных жирных кислот не значительны.

Выводы. 1. По содержанию суммы полиненасыщенных жирных кислот преимущество принадлежит коровам II группы, черно- пестрой породы – 3,2%, против 2,41% - коровы этой же группы голштинской породы.

2. Благоприятное соотношение содержания ненасыщенных жирных кислот получено в жире молока у коров 2-го и старше отелов (II – опытная группа) черно – пестрой породы. Сумма ненасыщенных жирных кислот, составило – 32,06%

3. Содержание масляной кислоты, поступающих в организм в основном лишь с молоком, больше в молочном жире коров 1-го отела (I – опытная группа) голштинской породы, что составляет – 2,15%.

Литература

1. Горбатова К.К., Биохимия молока и молочных продуктов: учеб. К.К. Горбатова, П.И. Гунькова; под.общ.ред. К.К. Горбатовой. – 4-ое изд., перераб. и доп. – СПб.: ГИОРД, 2010. – 336 с.
2. Шейфель, О.А. Биохимия молока и молочных продуктов: Конспект лекций / О.А. Шейфель; Кемеровский технологический институт пищевой промышленности. – Кемерово, 2010. – 126 с.
3. Андрианов Ю.П., Производства сливочного масла: Справочник/ Андрианов Ю.П., Вышемирский Ф.А., Качераускис Д.В. и др.; под ред. д.т.н. Ф.А.Вышемирского. – М.: Агропромиздат, 1988. – 303с.

4. Барабаншиков Н.В., Молочное дело – 2-ое изд., пераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1990. -351 с. (Учебники и учеб. Пособия для студентов высш.учеб, заведений).
5. Горбатова К.К., Гунькова П.И. Химия и физика молока и молочных продуктов. – СПб.: ГИОРД, 2012. – 336с.
6. ГОСТ Р 52253-2004 Масло и паста масляная из коровьего молока (с Изменением №1). Общие технические условия. – Введ.01.07.2005г.-М.: Госстандарт России: Изд-во стандартов, 2004. - 31 с.

МРНТИ: 27.21.15

Д. Алмасова, К. Жакупова, А.Ж. Ықласова

Р.Байсейітов атындағы Семей қаржы-экономикалық колледжі, sfek@bk.ru

АСТАНА – ҚЫЗЫҚТЫ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ФИГУРАЛАР ӘЛЕМІНДЕ

ASTANA – IN THE WORLD INTERESTING GEOMETRIC SHAPES

Астана-әлемдегі ең жас қалалардың бірі. Жылдан жылға құрылысы қарқынды дамыған қала көрікті жерлерге толы. Соңғы жылдары қалаға туристік сапарлар мен келетін шетелдіктер көбейген. Оған елімізде өткен ЭКСПО көрмесінің де ықпалы көп. Әлемнің 55 елінен келген қонақтар елімізге жоғары баға беріп кетті. Астана мәртебесі 1997 жылы берілген. Астана – Қазақстанның маңызды саяси орталығы болып табылады, туристер үшін өте тартымды. Астанада болған кезде, ең бірінші керемет заманауи сәулет өнерінің ғимараттары көзге түседі. Астана – Шығыспен Батыстың түйісетін жер. Бұл – жас қала!

Бүгінгі күні Қазақстан – этникалық және діни топтардың түрлі өкілдері тұратын қонақжай мемлекет. Мұнда 17 млн –ға жуық көп ұлтты халық тату–тәтті өмір сүреді. Қазақ, орыс, неміс, украин, кәріс, поляктар, гректер, татарлар, түріктер және басқа да көптеген ұлттар бір шаңырақтың астында біртұтас ел болып отыр. Бүгінгі таңда іскерлік және ойын-сауық орталықтары, көптеген әкімшілік ғимараттар көз тартар келбетімен Еліміздің бас қаласының көркін аша түсуде.[1] Көптеген әдемі ғимараттардың сыртқы келбеті геометриялық фигуралардың кескіні. Иә, таңғалмаңыз қоршаған ортамыз әр затын алып қарасақ геометриялық дене. Мысалы, астананың символына айналған [«Бәйтерек»](#) кешені. Құрылыстың биіктігі – 105 метр. 97 метр биіктікте төңіректі шолу терезесінен заманауи қаланы тамашалауға болады. 97саны – кездейсоқ сан емес – ол Алматыдан Астанаға көшкен жылдың белгісі. Металлдан, әйнек пен бетоннан жасалған бұл «терек» сәулеттік мағынасы жағынан да, жасалуы жағынан да бірегей: биіктігі 105 метрлік металл құрамасынан, салмағы 1000 тоннадан жоғары бес жүзге жуық қададан тұрады, диаметрі 27 м; негізгі есікке бастайтын әшекейлі темірбетон саты жер бетінен 4,8 м жоғары орналасқан. Әлемде бірінші рет диаметрі 22 метрлік және салмағы 300 тоннадан тұратын күннің түсуіне қарай түсін өзгертетін «хамелеон» әйнегінен жасалынған *шар* биіктігі жағынан рекордқа (әлемдегі ең үлкен шардың ең биіке көтерілуі бойынша) ие болды. *Шар* – бір нүктеден (орталығы-центрі) басқа нүктелердің кеңістік бойынша бір қашықтықта (радиус) орналасқанда пайда болатын пішін (фигура) шар. Шар негізінен іші бос кеңістік және бүтін болады. Шар пішіндес заттар табиғатта өте көп кездеседі: жер шары, жұлдыздар, атом және оның құраушылары, су тамшысы, ыдыстардың дөңгелектеніп келуі негізінен бүкіл әлемдік тартылыс заңына магнит өрісіне тәуелділігі яғни бір нүктеге басқа нүктелердің тартылуы шардың пайда болуына әсер етеді.

Шардың көлемін $V=4/3\pi R^3$

Шардың бетінің ауданын $S=4\pi R^2$. [2]. Бәйтерек шарының диаметрі 22 м болса, радиусы 11 см-ге тең болады. Шардың ауданын есептеу үшін $S=4\pi R^2$ формуласын қолдансақ, $S=4\pi 11^2=1519,76 \text{ м}^2$, ал көлемі $V=4/3\pi R^3=4/3 * \pi 11^3=5572,5 \text{ м}^3$.

Астана ЭКСПО-2017 Көрмесінің архитектуралық символы саналатын Көрме кешенінің орталық элементі – «Нұр Әлем». Бұл әлемдегі ең үлкен сфералық ғимараттың диаметрі 80 метр, ал биіктігі 100 метр. Шардың ауданын есептеу үшін $S=4\pi R^2$ формуласын қолдансақ, $S=4\pi 40^2=20096 \text{ м}^2$, ал көлемі $V=4/3\pi R^3=4/3 * \pi 40^3=267946,7 \text{ м}^3$.

Бейбітшілік пен келісім сарайы Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының съездерінің өткізілетін орны ретінде әлемге әйгілі архитектор Норман Фостердың жобасымен

«Сембол Иншаат» Турциялық құрылыс компаниясы салды. Осы кешеннің ең басты ерекшелігі ғимарат Фибоначчидің алтын қима принципіне сәйкес салынған. *Пирамида* іспетті етіп тұрғызылған сарай 2006 жылы 2 қыркүйекте салтанатты түрде ашылды. Оның табан қабырғасының ұзындығы 62 м; ауданы 25,5 мың м². *Пирамида* жақтарының бірі көпбұрыш, ал қалған жақтары бүйір төбесі ортақ болып келетін үшбұрыштардан тұратын көпжақ. [3]

Астана Арена – Қазақстанның бас қаласы Астанада орналасқан стадион. Бұл стадионға 30 000 көрермен сияды. Әлемдегі қозғалмалы шатыры бар алты стадионның құрамына кіреді.

Стадион бастапқыда, ресми ашылу күнінде де қазақтың атақты күрескері Қажымұқан Мұңайтпасұлының құрметіне Қажымұқан Стадионы деп аталған.[1]. Кейінірек, стадион оның ағымдағы Астана Арена атауын алды. Стадион, ең алдымен футболға бағытталған, бірақ оңай елдің сүйікті спорт түрлеріне, соның ішінде күрес, дзюдо және бокс, басқа да спорт іс-шараларға, бейімделген болуы мүмкін. Арена 33 000 орындық екі деңгейлі құрылымы бар ірі амфитеатр ретінде ойластырылған: 16 000 орындық төменгі террасалар, қоршаған, және 17 000 орындық жоғарғы жағдай, батыс және шығыс жағында ілулі.

Алау (мұзайдыны сарайы) – Астанадағы жабық коньки тебу стадионы. Шорт-трек, хоккей, кёрлинг және мәнерлеп сырғанаудан жаттықтыру және спорт жарыстарын өткізу үшін арналған. «Алау» мұзайдыны сарайы әлемдегі коньки тебу стадиондарының ішінде 17-орынды иемденеді. Стадион голландтық AD Sportwereld басылымының жариялауы бойынша әлемдегі коньки тебуге арналған стадиондардың арасында бірінші орынды алады.[2] Сонымен қатар қосымша фитнес орталығы да бар, онда футбол, т.б. ойындар өткізуге болады. Залдың 1 сағатын жалдау – 30000 теңге (соңғы 2012 жылғы қараша айы бойынша).

«Хан Шатыр» – Қазақстанның астанасы Астана қаласындағы ірі ойын-сауық және сауда-саттық орталығы (Астананың жаңа символы) 2010 жылы 6-шілдеде Астана күніне орай ашылған. Хан Шатыр – әлемдегі шатыр түрді құрылыстардың ең орасан зоры және Қазақстандағы сауда орталықтарының ең үлкені, әрі бірегей сырт пішінімен айшықталады. Хан Шатыр СОСО – бір шатырдың астында әлем деңгейіндегі ойын-сауық және сауда-саттықты біріктірген, алғашқы лайфстайл-орталық болып саналады.

Лорд Норман Фостердің қиялынан шыққан сәулет ғажайыбы – “Хан Шатыр” сауда және ойын-сауық орталығының ғимараты Орталық Азиядағы баламасыз әрі ең ірі архитектуралық жоба болып табылады. Тұғырлы монолиттік сом құймалардан тұрғызылған бұл кешеннің биіктігі 200 метрді құрайды. Оның негізгі қаңқасы фторполимермен қапталған ұсақ тордан тұратын алып шатырдан тұрады. Қаптауға пайдаланылған фторполимер ETFE – жарықты молынан өткізе отырып, ғимараттың ішін ыстық пен суықтан қорғайтын ғажап құрылыс материалдардың бірі болып табылады. Нысан негізінен берік те тұрақты монолиттік металл қондырғыларынан тұрады. Металл қондырғылардың жалпы салмағы 2300 тонна, ал тұтас тұғырға қондырылатын шатырдың биіктігі 150 метр. Бұл алып құрылыстың ішінде пайдаланылған арнайы жапқыштар мен орнатылған желдеткіш қондырғылар арқаның құбылмалы ауа райы кезінде кешендегі ауаның температурасын бірқалыпты ұстап тұруға мүмкіндік береді. Құрылыс нысанының металл қаңқасы – 2300 тонна, шатырдың биіктігі – 150 метр.

Хазрет Сұлтан мешіті – Астана қаласындағы орналасқан мешіт. Дәстүрлі ислам стилінде салынған ғибадат үйі Бейбітшілік және келісім, Тәуелсіздік сарайлары мен «Қазақ елі» монументі сынды айбынды нысандармен іргелес орналасқан. Рухани орын 13 га. жерді алып жатқан аумақта орналасқан, мешіттің жалпы аумағы 17, 7 мың шаршы метрді құрайды. Мешіт жобасы қазақтың дәстүрлі ою-өрнектері мен ұлттық нақыштағы сәндік элементтері қолданыла отырып, классикалық ислам үлгісінде орындалған. [4]

Әдебиеттер

1. Н.Назарбаев.-Еуразия жүрегінде[1] / Н.Назарбаев. – Алматы: «Атамұра», 2005-192 б.
2. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Механика [2] / Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын – Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2007 жыл.-29 1 б. ISBN 9965-08-234-0
3. Погорелов А. В. Геометрия. Учебник для 10–11 классов общеобразовательных учреждений[3] / Погорелов А. В.– 8-е изд. – М.: Просвещение, 2008. – 175 с.

4. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия [4] / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 ISBN 5-89800-123-9, VII том

МРНТИ: 67.01.37

А.Т. Картабай, Е.Е. Иембергенов

Центрально-Азиатский университет, г. Алматы, algagali57@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ ОПТИМАЛЬНОГО ВАРИАНТА СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ И ОПЕРАЦИЙ УСТРОЙСТВА НАВЕСНЫХ ВЕНТИЛИРУЕМЫХ ФАСАДОВ

В настоящее время отсутствуют усовершенствованные варианты рациональных технологических решений теплоизоляционных, каркасных и облицовочных элементов навесных вентилируемых фасадов с учетом различных условий строительства. Поэтому необходима разработка рациональных вариантов технологических решений устройства НВФ для жилых домов с учетом наиболее важных потребительских критериев оптимальности: минимума затрат труда и машинного времени, минимума стоимости, повышенного качества и безопасности[1]. В проектных и строительных организациях отсутствуют теоретические основы и алгоритм формирования оптимального варианта технологического решения на монтаж НВФ[2].

В данной связи с целью выявления и исследования закономерности влияния основных воздействующих факторов на технологические решения устройства НВФ были определены оптимальные технологические решения для устройства навесных вентилируемых фасадов зданий на основе критериев минимума затрат и безопасности. В данной связи подготовлен и предлагается к апробации алгоритм для обоснования рациональных режимов строительных процессов и операций при устройстве навесных вентилируемых фасадов[3] (рис. 1).

Оптимальной теплоизоляцией предлагается считать минераловатные жесткие плиты из базальтового волокна. К оптимальным облицовкам можно отнести крупные кассеты, фиброцементные листы, сайдинг, керамогранит, к каркасу – оцинкованную и нержавеющую сталь, зонтичные саморезы и болты.

С учетом четырех наиболее важных потребительских критериев оптимальности – минимума затрат труда и машинного времени, минимума стоимости, повышенного качества и безопасности – подготовлены четыре функционально-технологические модели рациональных технологических решений монтажа теплоизоляционных, каркасных и облицовочных элементов в системах НВФ (рис. 1-5). На их основе предложены структура и последовательность операций в технологии комплексного механизированного процесса монтажа элементов навесных вентилируемых[4] фасадов (рис. 6).

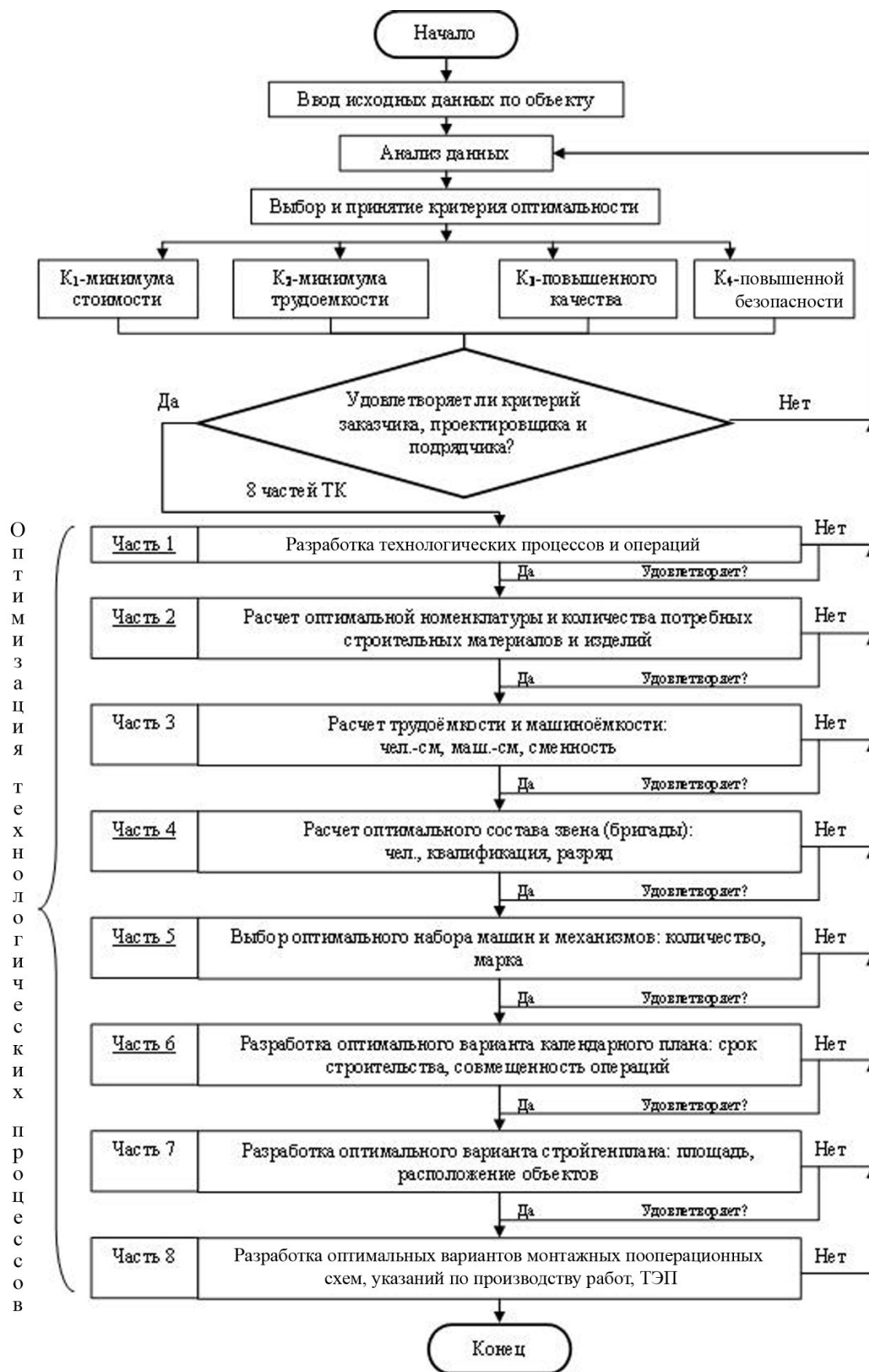

Рисунок 1 – Теоретические основы разработки оптимального варианта строительных процессов и операций при монтаже навесных вентилируемых фасадов

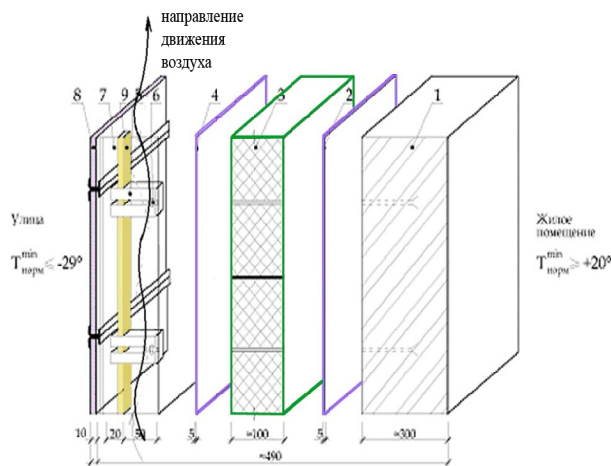

Рисунок 2 – Функционально-технологическая модель устройства ВФ по варианту № 1 «самый дешевый» по критерию оптимизации K_1 – минимума стоимости (применяется при минимуме финансовых ресурсов)

1 – устройство несущей стены: монолитный бетон; 2 – нанесение клея; 3 – монтаж утеплителя: минераловатная плита марки «ТЕХНОВЕНТ ДВОЙНОЙ» 1x0,6м; 4 – закрепление паровозооащитной пленки; 5 – монтаж горизонтальных стальных направляющих; 6 – зонтичные дюбели; 7 – монтаж вертикальных стальных направляющих; 8 – навеска облицовки: крупнопанельный виниловый сайдинг; 9 – оставление вентилируемой воздушной прослойки

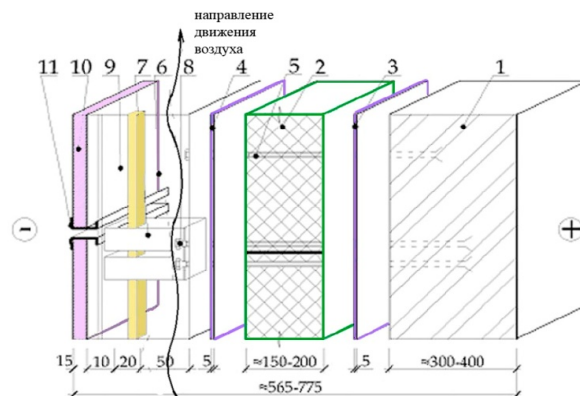

Рисунок 3 – Функционально-технологическая модель устройства ВФ по варианту № 2 «социально ориентированный» по критерию оптимизации K_2 – минимума затрат труда (применяется при строительстве своими силами)

1 – устройство несущей стены: объемный блок, крупная панель, железобетон; 2 – монтаж утеплителя: минераловатная плита марки «ТЕХНОВЕНТ ДВОЙНОЙ» 1x0,6м; 3, 4 – нанесенные на заводе-изготовителе паровозооащитные пленки; 5, 8 – анкерные дюбели, сталь; 6 – оставление вентилируемой воздушной прослойки; 7 – монтаж горизонтальных стальных направляющих; 9 – монтаж вертикальных стальных направляющих; 10 – навеска облицовки: крупные композитные панели; 11 – автоматические защелки

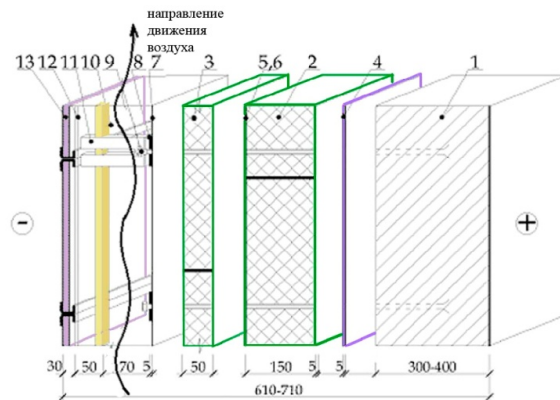

Рисунок 4 – Функционально-технологическая модель устройства НВФ по варианту №3 «повышенного качества» по критерию оптимизации K_3 – повышенного качества (применяется при наличии финансирования и трудовых ресурсов)
 1 – устройство несущей стены: монолитный железобетон, кирпич; 2, 3 – монтаж 2 слоев минераловатной плиты с нахлестом; 4, 7 – закрепление пароветрозащитных мембран; 5,6 – закрепленные на заводе-изготовителе защитные пленки для транспортировки и монтажа; 8 – установка теплоизоляционных шайб-прокладок против «мостиков холода»; 9 – анкерные дюбели, сталь; 10 – оставление вентилируемой воздушной прослойки; 11, 12 – монтаж горизонтальных и вертикальных стальных нержавеющей направляющих; 13 – навеска облицовки: керамогранитные, алюмокомпозитные плиты

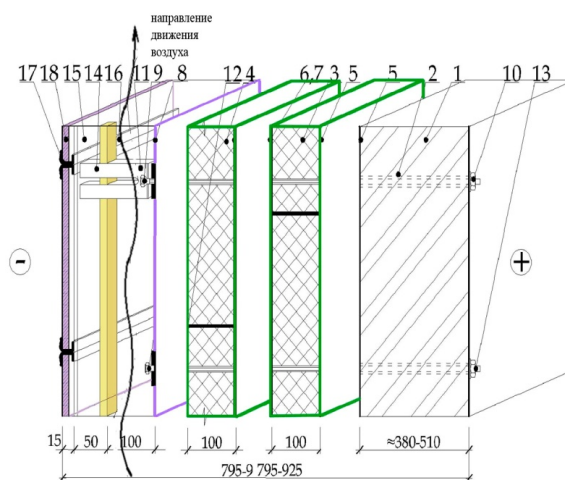

Рисунок 5 – Функционально-технологическая модель устройства НВФ по варианту № 4 по критерию оптимизации K_4 «повышенной безопасности» (применяется при соответствующих финансовых и трудовых ресурсах)
 1 – кладка из кирпича керамического; 2 – сверление отверстий под болты; 3, 4 – монтаж 2 слоев минераловатной плиты с нахлестом; 5-8 – закрепление мембраны «Тувек»; 9, 12 – установка сквозных болтов; 10, 13 – установка гаек; 11, 15 – монтаж горизонтальных и вертикальных направляющих, нержавеющей сталь; 14 – установка связей; 16 – оставление зазора; 17 – установка фигурных нащельников; 18 – навеска гранитных плит

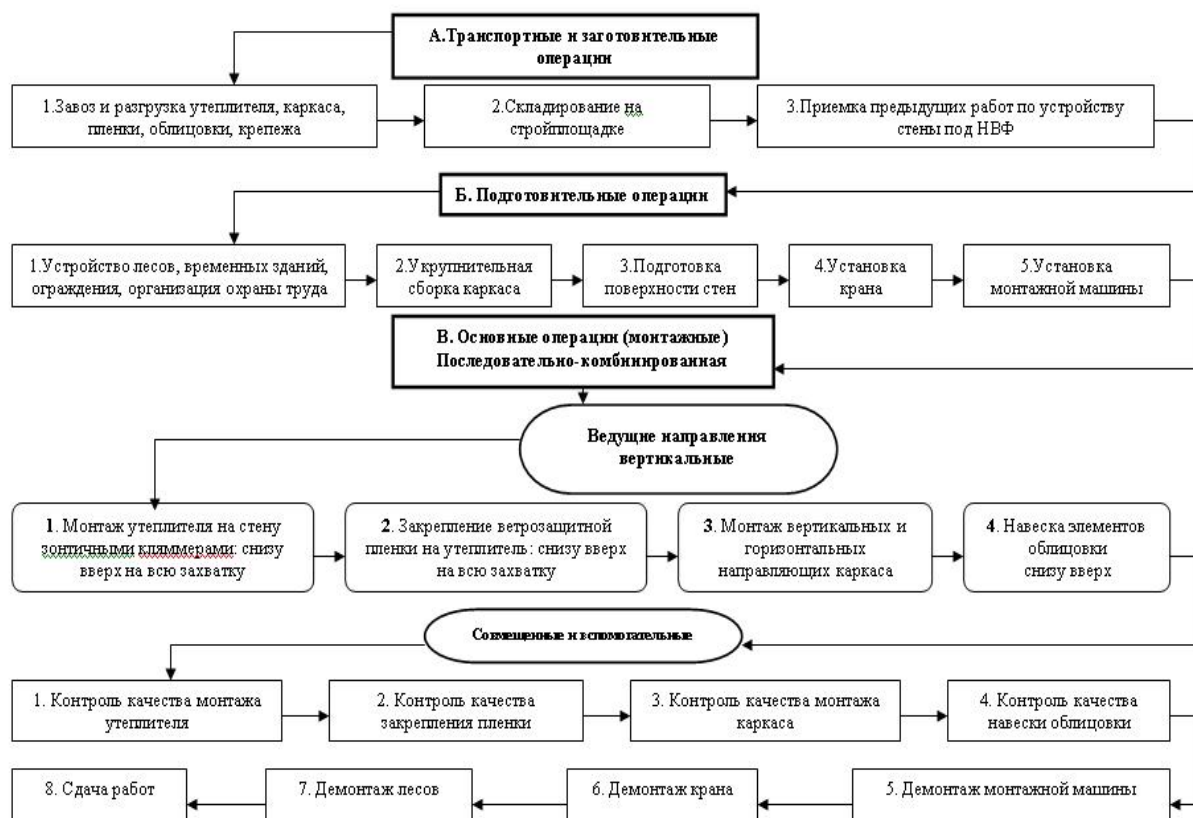

Рисунок 6 – Структура и последовательность операций в технологии комплексного механизированного процесса монтажа элементов навесных вентилируемых фасадов

Подготовлен алгоритм формирования оптимального варианта строительных процессов (рис. 7). Получены (табл. 1) важные для повышения технологичности работ зависимости увеличения затрат труда от увеличения площади монтируемых элементов НВФ, их веса и других факторов влияния с критериями оптимальности минимума стоимости, трудоемкости и повышенного качества[5].

Таблица 1 – Сравнительный анализ конструктивно-технологических операций 4-х способов устройства НВФ

Операции и параметры	Вариант N 1 – минимум стоимости	Вариант N 2 – минимум затрат труда	Вариант N 3 – повышенное качество	Вариант N 4 – повышенная безопасность
Область применения – вид дома	индивидуальные, социальные	социальные	коммерческие	элитные
Устройство несущей стены	монолитный бетон	сборный железобетон	монолитный железобетон	керамический кирпич
Монтаж каркаса	сталь	сталь оцинкованная	сталь нержавеющая	сталь нержавеющая
Закрепление утеплителя	2 слойная минвата	2 слойная минвата	3 слойная минвата	3 слойная минвата
Навеска облицовочных элементов	виниловый сайдинг, кассеты	крупные фиброцементные, фасадные панели	керамогранитные плиты	гранитные плиты
Крепеж каркаса	пластмасса, зонтитчные дюбели	оцинкованная сталь, анкерные саморезы	нержавеющая сталь, анкерные саморезы	нержавеющая сталь, болты

Звено, человек	1-2	1-2	2-3	2-3
Трудоемкость монтажа, чел.-см. на 1 кв. м фасада (средние рассчитанные результаты)	0,6	0,49	1,2	1,79
Стоимость, тыс.тг. /кв. м	12,9	18,12	18,72	23,10
Способы фиксации элементов утеплителя	клей	пластмасса, зонтичные клеммеры	сталь, зонтичные саморезы	сталь, болты
Показатель технологичности	0,665	0,654	0,652	0,650

Начало

Ввод и анализ исходных данных по объекту, месту и системе НВФ

Учет нормативных и директивных технологических параметров
(подсистема №1 - факторов участников проекта)

Стоимость материалов и работ	Состав и параметры имеющихся машин и механизмов	Срок строительства	Состав и квалификация рабочих в бригаде	Требования к качеству материалов и работ	Другие
------------------------------	---	--------------------	---	--	--------

Учет параметров объекта
(подсистема №2 – факторов объекта)

Площадь фасадов	Сложность фасадов	Этажность	Стесненность площадки	Другие
-----------------	-------------------	-----------	-----------------------	--------

Учет природных и рыночных параметров
(подсистема №3 – факторов среды)

Сезон года	Скорость ветра	Влажность воздуха	Осадки
Температура воздуха	Инфляция в проекте	Форма оплаты труда	Другие

К
р
и
т
е
р
и
и

в
ы
б
о
р
а

- Выбор оптимального варианта монтажа теплоизоляции
- Выбор оптимального варианта устройства ветропарозащиты
- Выбор оптимального варианта монтажа элементов каркаса
- Выбор оптимального варианта навески элементов облицовки
- Расчет оптимального варианта технологических параметров

Конец

Рисунок 7 – Последовательность разработки оптимального варианта строительных процессов и операций на монтаж НВФ пошаговым методом

Литература

1. СП РК 5.06-19-2012. Проектирование и монтаж навесных фасадов с воздушным зазором. ПА «KazGor» Алматы - 2013
2. СН РК 1.03-00-2011 Строительное производство. Организация строительства предприятий, зданий и сооружений. ПА «KazGor» Алматы – 2012
3. СП РК 5.06-19-2012. Проектирование и монтаж навесных фасадов с воздушным зазором. ПА «KazGor» Алматы – 2013
4. СНиП РК 3.02-04-2009 Административные и бытовые здания. ПА «KazGor» Алматы – 2010
5. ГОСТ 27751 Надежность строительных конструкций и оснований. Основные положения по расчету. М.: изд-во «Стандарты», – 1990

МРНТИ: 67.01.37

А.Т. Картабай, Е.Е. Иембергенов

Центрально-Азиатский университет, г. Алматы, algagali57@mail.ru

ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТИ КРЕПЛЕНИЯ НАВЕСНЫХ ВЕНТИЛИРУЕМЫХ ФАСАДОВ

Основными проблемами навесных вентилируемых фасадов (*являющиеся ответственными конструкциями*) – *80 % первоначальных повреждений на новых зданиях* – на наш взгляд являются проблемы качества монтажа (*риски субъективного фактора*), строительных материалов и надёжность конструкции несущей подсистемы НВФ возникающие в процессе выбора и проектирования системы.

Анализ достигнутых результатов теории, практики строительства и эксплуатации НВФ в РК и за рубежом, выявил ряд мало изученных ранее достоинств и недостатков технологического характера, а именно:

1. На стадии монтажа теплоизоляции – *отсутствие плотного прилегания слоев утеплителя; необоснованное наличие доборных элементов (повышенный расход тарельчатых дюбелей); механические повреждения, некачественная отделка мест выхода кронштейнов; механические повреждения.*

2. На стадии монтажа ветровлагозащиты – *неплотное прилегание ветровлагозащитной пленки к утеплителю.*

3. На стадии монтажа – *отсутствие прокладок провоцирующих контактную коррозию и теплопотери; крепление плит и панелей без учета термических деформаций (суточных, сезонных); работа по месту без проекта; бесцельная герметизация рустов; нарушение технологического процесса; удлинение кронштейна; выход ржавчины на облицовку; решение парапетного узла; организация работ.*

Стоит упомянуть и другие немаловажные недостатки конструктивного характера, а именно - проблему - надёжности конструкции несущей подсистемы НВФ. Проблема может показаться довольно специфичной и незначительной для специалистов - строителей (проектировщиков и производителей работ). Однако, как показывает практика, *именно* конструкция несущей подсистемы и строгое соблюдение технологии ее монтажа, а также норм и требований, относящихся к элементам подконструкции, определяют эксплуатационные характеристики и срок службы навесного вентилируемого фасада (НВФ), ставшего неотъемлемой частью многих зданий. Какой бы ни была наружная облицовка - сайдинг, профлист, фасадные кассеты, керамогранит, фиброцемент, композит и т.п., под ней должна быть надежная опора[1].

Наряду с выше рассмотренными проблемами НВФ *в данном направлении практически отсутствуют методики расчета закладных деталей в частности на выдерживание*. Приведенная в СНиП 2.03.01 – 84. Бетонные и железобетонные конструкции [2], методика, – не в полной мере отражает эксплуатационную надежность закладных деталей. *Все это и предопределило актуальность темы исследования.*

С целью совершенствования методических и технологических основ проектирования и строительства навесных вентилируемых фасадов – на основе системного анализа конструктивных решений крепления несущей подсистемы, методики их расчёта, структуры и

последовательности операций в рациональной технологии монтажа – нами были поставлены и решены следующие задачи исследований:

- определены основные конструктивные особенности крепления навесных фасадных систем;
- проведён анализ расчета железобетонных элементов на местное воздействие (*на отрыв*);
- изучены и предложены методики определения основных параметров несущей подсистемы навесных фасадных систем: – *глубины сверления, глубины анкеровки, краевых и осевых расстояний, толщины и материала наружной стены*;
- разработана и запроектирована экспериментальная установка позволяющая получать идентифицированные данные о несущей подсистеме навесных фасадных систем в реальных условиях конкретных сооружений. Предложен методический подход к решению искомой задачи;
- подготовлен алгоритм формирования оптимального варианта технологического решения на монтаж;
- выявлена структура и последовательность операций в рациональной технологии комплексного механизированного процесса монтажа элементов НВФ;
- созданы методические, конструктивные и технологические предпосылки к проведению полномасштабных экспериментально - теоретических исследований в части устойчивости, долговечности несущей подсистемы, в частности, и эффективности навесных фасадных систем в целом[3].

Исходя из поставленных задач – главными с точки зрения определения основных параметров несущей подсистемы навесных фасадных систем – на наш взгляд являются четыре вопроса: как выбрать систему крепления; определение типа нагрузок; выбор метода анкеровки и требуемые параметры основания (*прочность материала основания, толщина бетонного элемента, трещины*) [3].

Для правильного *выбора системы крепления*, и ее размера, должны быть известны действующие нагрузки. Они должны характеризоваться величиной, направлением и точкой приложения. На рисунке 1. приведены разные типы нагрузок.

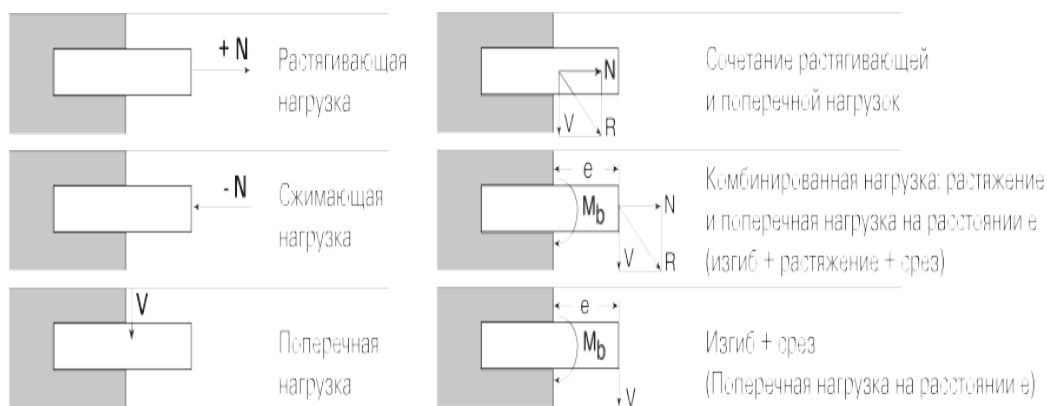

Рисунок 1 – Типы нагрузок

Принципы анкеровки. Существуют три различных принципа анкеровки (рис. 2.): механическая блокировка (анкеровка формой), за счет сил трения (анкеровка трением) и анкеровка соединением.

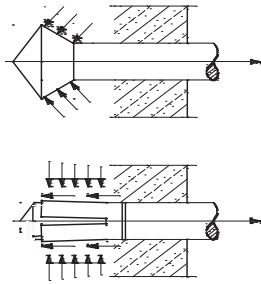

Рисунок 2 – Принципы работы

Прочность материала основания. Практика стройматериалов показывают, что при увеличении прочности бетона увеличивается разрушающая нагрузка. Данное увеличение не является линейным, а пропорционально квадратному корню от величины прочности бетона.

Толщина бетонного элемента. При осевой растягивающей нагрузке толщина бетонного основания оказывает лишь опосредованное влияние на несущую способность анкера.

Трещины. Бетон имеет относительно низкую прочность на растяжение, причем даже низкое значение может быть полностью или частично использовано вследствие наличия индуцированных деформаций, вызванных усадкой или изменениями температуры. По этим причинам при проектировании армированных бетонных элементов прочность на растяжение не должна приниматься во внимание [4, 5]. Это означает, что армированный бетон проектируется в предположении, что в зоне растяжения бетона имеются трещины.

Литература

1. СП РК 5.06-19-2012. Проектирование и монтаж навесных фасадов с воздушным зазором. ПА «KAZGOR» Алматы – 2013.
2. СНиП 2.01.07-85 Нагрузки и воздействия. М.: Госстрой СССР, 1988. – 76с.
3. СНиП РК 5.03-37-2005 Несущие и ограждающие конструкции.
4. СН РК 1.03-00-2011 Строительное производство. Организация строительства предприятий, зданий и сооружений.
5. СП РК 5.06-19-2012. Проектирование и монтаж навесных фасадов с воздушным зазором. ПА «KAZGOR» Алматы – 2013
6. СНиП РК 3.02-04-2009 Административные и бытовые здания.

МРНТИ: 65.59.31

М.М. Акимов, Б.Б. Кабулов, А.К. Мустафаева, А.Б. Бакиева, Д.Т. Бидахметов
Государственный университет имени Шакарима города Семей, bolatkabylov@mail.ru

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ СОСИСОК И САРДЕЛЕК С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НАЦИОНАЛЬНОГО МЯСНОГО СЫРЬЯ

DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY OF SAUSAGES WITH THE USE OF NATIONAL RAW MEAT

В настоящее время в странах Евразийского Экономического Союза большое количество кости, получаемой на мясоперерабатывающих предприятиях, в основном не

перерабатывается, а лишь на некоторых предприятиях перерабатывают на месте для получения пищевого жира и кормовой муки. Сырую кость также реализуют предприятиям клежеластиновой промышленности, торговли и другим организациям [1].

Учеными нашего университета предлагается использовать для получения мясокостной пасты кости крупного рогатого скота, лошадей, мелкого рогатого скота, выращенного в Семейском регионе Восточно-Казахстанской области. Полученная паста может быть использована в дальнейшем в качестве пищевой добавки для производства комбинированных мясных продуктов, обогащенных нужными и полезными для человека элементами, высокоусвояемыми белками, жирами, фосфорными кальциевыми солями, макро- и микроэлементами, витаминами, аминокислотами.

Для измельчения мясокостного сырья разработаны экспериментальный волчок-дробилка и установка для тонкого измельчения со шнековым питателем. Также для окончательного тонкого измельчения мясокостного сырья может быть использована коллоидная мельница производства фирмы «Масуко Санге» (Япония).

В ходе исследований разработана технология получения мясокостной пасты, которую можно использовать в качестве компонента для пищевых добавок для замены основного сырья 10–50 % при выработке комбинированных мясных продуктов: вареных колбас, сосисок, сарделек, паштетов, полуфабрикатов и т.д.

Мясокостное сырье, в основном позвоночная и реберная часть туш, подвергалось среднему измельчению (размер кусочков меньше $50 \cdot 10^{-3}$ м), затем на волчке-дробилке – мелкому измельчению до размеров кусочков мясокостного фарша $(2-3) \cdot 10^{-3}$ м и охлаждалось или подмораживалось до температуры 0 °С. Охлажденный или подмороженный фарш разбавлялся и перемешивался с ледяной водой в соотношении 1:2 и подвергался тонкому измельчению на установке для тонкого измельчения со шнековым питателем. Затем фарш подвергался вторичному тонкому измельчению на коллоидной мельнице.

В ходе исследований проводили анализ полученных данных каждого этапа измельчения мясокостного сырья. Отбирались пробы и проводились многочисленные исследования гранулометрического состава, влияния измельчения на структурно-механические характеристики и микроструктуру мясокостного сырья.

Полученная мясокостная паста была использована для разработки технологии и выработки опытной партии сосисок и сарделек. В результате исследований разработана технологическая схема производства сосисок и сарделек. Сырьем для их производства являются необходимые по рецептуре говядина, свинина, конина, мясокостная паста, белковые компоненты на основе мясокостной пасты и белкового обогатителя из кости, белково-жировые эмульсии и другие ингредиенты: нитрит, вода, лед, специи и др. Составление рецептуры и фаршеприготовление осуществляется в фаршеприготовительном агрегате, куттере и мешалке с дальнейшим тонким измельчением на ротационном измельчителе.

Формование производят на шприцах. Для производства штучной продукции применяют дозировочные автоматы, которые должны обеспечить определенную массу готового продукта. Сосиски и сардельки отделяют одну от другой посредством перевязывания оболочки тонким шпагатом или перекручивают. В течение $14,4 \cdot 10^3$ с при температуре $(6-8)^\circ\text{C}$ сосиски и сардельки подвергаются осадке, при которой происходит некоторое уплотнение фарша, подсушивание оболочек.

После осадки сосиски и сардельки поступают на обжарку, в зависимости от диаметра батона подвергают обжарке в течение $(3,6-10,8) \cdot 10^3$ с при температуре $50-120^\circ\text{C}$. Для равномерной обжарки сосиски и сардельки подвешивают на тонкие палки, с интервалом между батончиками не менее 0,01 м. В начале обжарки в камеру подают немного пара в течение $(0,3-0,6) \cdot 10^3$ с, что способствует равномерной и яркой окраске фарша и оболочки.

Обжаренные сосиски и сардельки варят при помощи пара или в воде при температуре $80-85^\circ\text{C}$ от $0,6 \cdot 10^3$ с до $1,8 \cdot 10^3$ с. Варку прекращают, когда температура в центре батона достигает $68-70^\circ\text{C}$.

Сваренные батоны охлаждают в течение $(0,6-0,9) \cdot 10^3$ с холодной водой (под душем), а затем в помещении при 8°C в течение $(14,4-28,8) \cdot 10^3$ с до температуры внутри батона не выше 15°C . Далее сосиски и сардельки идут на хранение и реализацию.

Проведено моделирование рецептуры сосисок и сарделек и изучение влияния мясокостной пасты на их качественные показатели. Разработана рецептура сарделек методом математического моделирования. На основании проведенных исследований рекомендуется оптимальное соотношение между ингредиентами с заменой основного сырья мясокостной пастой в количестве 15-20 %. Введение мясокостной пасты до определенного момента способствует улучшению структуры (консистенции), цвета и вкуса готовых продуктов.

Проведено исследование изменения органолептических показателей сосисок и сарделек в зависимости от количества добавления мясокостной пасты. Качество готовой продукции оценивали по изменению цвета, вкуса, запаха и консистенции. Проведено исследование пищевой и биологической ценности и степени переваримости «in vitro» сосисок и сарделек. Установлено, что по органолептическим показателям, по результатам исследований пищевой и биологической ценности опытные образцы сосисок и сарделек не уступают контрольным образцам.

Проведены исследования микробиологических показателей сосисок и сарделек. С целью обоснования сроков хранения готовых продуктов изучена динамика изменения микробиологических показателей опытных образцов в зависимости от количества добавления мясокостной пасты. Установлено, что микробиологическая обсемененность при хранении сосисок и сарделек с заменой 15-20 % основного сырья мясокостной пастой в течение двух суток лежит в пределах допустимых значений. Дальнейшее добавление мясокостной пасты приводит к повышению общего количества микроорганизмов и понижению сроков хранения готовой продукции.

Анализ аминокислотного состава свидетельствует о богатом наборе незаменимых аминокислот в белках опытных образцов сосисок и сарделек. Для них характерно увеличение триптофана, лизина, валина, лейцина, фенилаланина. Общее количество незаменимых аминокислот не претерпевает существенных изменений, имея тенденцию к повышению. По этим показателям опытные образцы находятся на более высоком уровне в сравнении с контрольным образцом.

Таким образом, проведенные исследования позволили нам разработать технологию сосисок и сарделек с использованием мясокостной пасты, определить органолептические и микробиологические показатели, аминокислотный состав сосисок и сарделек. Разработанные сосиски и сардельки предназначены как для массового потребления, так и детерминированных групп населения, детей, людей старшего поколения и населения экологически неблагоприятных регионов, пострадавших от ядерных взрывов и воздействия радиации на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне.

Литература

1. Дорохов В.П., Косой В.Д., Рыжов С.А., Какимов А.К., Кабулов Б.Б., Азарова Н.Г. Механическая обработка мясного и мясокостного сырья. Монография /под ред. проф., д.т.н. В.Д. Косого/. – М.: Изд-во «ДеЛи плюс», 2011. – 470 с.

ФТАХР: 65.59.31

А.К. Мустафаева, Б.Б. Кабулов, Г.Б. Бекешова, М.М. Ташыбаева, П.А. Жаппаров
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, ayaulym.mustafa@mail.ru

ЕТ ШИКІЗАТЫН МЕХАНИКАЛЫҚ ӨҢДЕУГЕ АРНАЛҒАН ӘМБЕБАП МАШИНАЛАР

THE UNIVERSAL MACHINES FOR MECHANICAL PROCESSING OF RAW MEAT

Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауында Қазақстан индустрияландыру жаңа технологияларды енгізудің көшбасшысына айналуы тиіс. Кәсіпорындарымызды жаңғыртуға және цифрландыруға бағытталған, өнімнің экспортқа шығуын көздейтін жаңа құралдарды әзірлеп, сыннан өткізу қажет деп айтып өтті. Шикізатты қайта өңдеуді қамтамасыз етіп, әлемдік нарықтарға жоғары сапалы дайын өніммен шығуымыз қажет [1].

Ет өндіру кәсіпорындарда әртүрлі шұжық өнімдері шығарылады. Шығарылатын шұжық өнімдерінің көлемі мен түрлерінің артуы ең басты міндеті болып табылады. Нарықтың жаңа экономикалық жағдайларында жаңа техника мен технология, шұжық өнімдерінің сапасын сақтау әдістерін және тәсілдерін қажет ететін шағын ет өндіру кәсіпорындарының саны едәуір өсті.

Қазіргі кездегі әмбебап машиналарда жоғары өнімділігі бар, процестер мен жұмысшы органдардың айналу жылдамдығының кең көлемде өзгертуге болатын тетіктерімен жабдықталған. Бұл машиналарға миксерлер-еттартқыштар, куттер-араластырғыштар, пісіру куттерлер, стик-миксерлер және т.б. жатады.

Миксерлер-еттартқыштар.

Комбинирленген миксерлер-еттартқыштар қысқа мерзімде аз шығынды және тиімді ұсақтау мен араластыруға кепілдік береді.

Мысалы, «Seydelmann» фирмасында құрастырылған миксерлер-еттартқыштар әмбебап машиналар қатарына жатады (сурет 1). Олар ұсақтау мен араластыру тетіктерімен жабдықталған. PU 200 миксер-еттартқыш еттартқыш және де араластырғыш ретінде қолданылу мүмкін. PG 160 миксер-еттартқыштың тор диаметрі 160 мм және астаудың сыйымдылығы 1500 л, ал PU 200 машинаның тор диаметрі 200 мм және астаудың сыйымдылығы 1500 л болады. Бір машинада қосылған ұсақтау мен араластыру процестері қысқа мерзімде орындалады. Миксер-еттартқыштың құрылымы пісіру арқылы жоғары сапалы тоттанбайтын болаттан жасалған. Ұсақтау мен араластыру процестерін бағдарламалау шикізатты жақсы араластыру, машинаны ыңғайлы орналастыру мен басқарудың тиімді режимдерін қамтамасыз етіледі. Сонын нәтижесінде араласпаған өнім машинаның ешқандай жерінде қалмайды. Сонымен қатар астауда өте тұтқырлы өнімдерді араластыруға болады. Араластыру кезінде қалақшалар бір біріне тимейді. Миксер-еттартқыштың басқару панелі сол және оң жағынан орналасуы мүмкін.

Пышақ пен тор сияқты кесу механизмі бар «MADO» фирмасының «MEW» ұсақтағыш-миксерлер шикізатты ұсақтау мен араластыруға арналған. Бұл машинаның барлық жұмысшы бөлшектері тоттанбайтын болаттан жасалған. Оларда ұсақтау мен араластырудың 2 және 4 жылдамдықтар және де басқарудың опертивтік жүйесімен жабдықталған.

«Thompson» (США) фирмасында 900E моделді еттартқыш-миксер құрастырылған (сурет 1). Онда шикізатты тиеу ыңғайлы тиеу биіктігі (1150 мм) және дайын өнімді ыңғайлы түсіру биіктігі (825 мм) бар. Бұл машинаның құрылымы өте тиімді, сондықтан оператордың жұмысы жеңіл және ыңғайлы болады. Еттартқыш-миксер құрылымдағы бөлшектер жоғары сапалы болаттан жасалынады. Кесуші механизмге әртүрлі диаметрі бар (3, 5, 13 мм) ауспалы торлар жатады. Бұл механизм машинаның өнімділігін 1500-2000 кг/сағ аралағында өзгертеді. Өңдеудің қысқа мерзімі шикізаттың температурасын аз көлемде жоғарылатуға мүмкіндік беріп, сақтау мерзімін арттырып, дайын өнімдердің түсін жақсартады.

Әмбебап куттерлер.

Қазіргі әмбебап куттерлердің жаңа түрлері жоғары өнімділікті болып отыр. Оларда еттартқышта ұсақталған шикізатты ғана емес, сондай-ақ мұздатылған ірі кесекті шикізатты өңдеуге болады. Бұл машиналарда шикізатты басқа компоненттермен алдын-ала және ақырғы ұсақтау мен араластыруға болады. Олар пісірілген және қақталған шұжықтар мен басқа тамақ өнімдерін өндіруде фаршты даярлау үшін қолданылады.

а

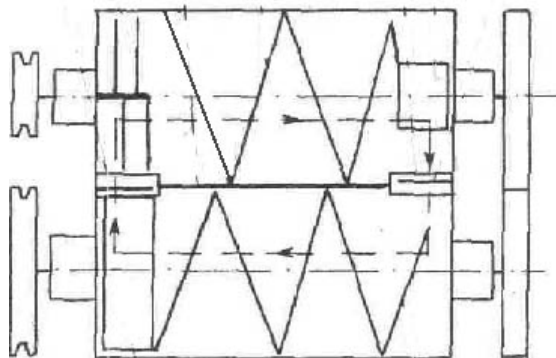
б

Сурет 1 – «Seydelmann» фирмасының миксер-еттартқышы (а) және 900E моделді еттартқыш-миксер (б).

Мысалы, әмбебап ет өңдеу агрегаты 5 м² ауданда әртүрлі шұжықтарды жасауға негізделген. Бұл агрегат еттартқыш, куттер, араластырғыш, шприц және қосу мен реттеу аппаратурасынан тұрады. Агрегаттың барлық механизмдері бір тұрықта орнатылған. Қосу мен реттеу аппаратурасы агрегатты қосу мен тоқтатуды, еттартқышты, куттерді, араластырғышты және шприцті бұғаттауды қамтамасыз етеді. Бұл агрегаттың басқа машиналарға қарағанда бірқатар артықшылықтары бар.

Қазақ ет және сүт өнеркәсібінің ғылыми зерттеу және конструкторлық институтында пісірілген шұжықтар, сосиска, сарделька, паштет мен тамақ пасталарды өндіруде ет және өсімдік шикізатын ұсақ майдалауға арналған агрегат жетілдірілген. Бұл агрегат фарш араластырғыштан, шнекті сорғыдан және вакуумды ұсақтағыштан тұрады. Вакуумды ұсақтағыштың жұмысшы органы ретінде айналатын цилиндр ішінде орнатылған тегерішті пышақтар бар пышақты жұп қолданылады. Пышақтар белдікті беріліс арқылы электрқозғалтқыштан айналыс алады. Ұсақталған шикізатты түсіру үшін шнекті түсіргіш қолданылады. Ұсақтау дәрежесі фарштың берілу мөлшері мен пышақты басындағы пышақтар санының өзгеруімен реттеледі. Вакуумды ұсақтау процесі энергетикалық шығындарды азайтуды, өнімнің механикалық және бактериялық ластануын кемітуді қамтамасыз етеді.

В.С. Ломачинский мен Н.Х. Мустафин (Ресей Федерациясы) жетілдірілген куттер-араластырғыш тұрық пен астаудан тұрады (сурет 2). Астау ішінде науалар арқылы бір бірімен қосылған екі бөлігі және спираль тәрізді шнектер бар. Шнектерде науаларға қарама қарсы қалақшалар орнатылған.

Сурет 2 – В.С. Ломачинский мен Н.Х. Мустафинның куттер-араластырғышы.

Астау шеттеріне қалақшаларды өнім қалдықтарынан тазартуға арналған пышақтармен жабдықталған. Кесу механизмі шнектің өс бойында және бір науаға қарама-қарсы орналасқан. Ұсақталған өнім сапасының жоғары дәрежесі осы өнімнің астау ішінде бір бағыттағы ағып араластыруымен қамтамасыз етіледі. Сонын нәтижесінде, өңдеу мерзімі қысқарады, өндірілетін өнімнің сапасы жоғарылайды.

«Темп» (Украина) кәсіпорында құрастырылған фаршты өндіруге арналған қондырғы ет өнеркәсібінде қолданылады және оны пайдалану өте ыңғайлы. Бұл қондырғы шикізатты ұсақтағыштан, араластырғыштан, фарш тасымалдайтын арбашадан және өнімді тиеу көтергішінен тұрады. Өнімді тиеу көтергіші тік бағыттағыш пен каретканы көлденең жағдайында ұстап тұратын тетіктен тұрады. Көтергіш тік шынжырлы транспортер тәрізді жасалған. Күймеше көлденең жағдайда ұстап тұратын тетігі каретка үстінде бекітілген кронштейн тәрізді жасалған. Бұл күймешенің бағыттағыш жолмен жүретін роликтері бар және оның көлденең бойында бұрылу бұрышы шектелген.

«Ультра» және «Разант» «Seydelmann» (Германия) фирмасының вакуумдық және вакуум-пісіру куттерлері әртүрлі моделді болады (сурет 3). Оларда пышақты біліктерінің екі және үш айналу жылдамдықтары бар, астау сыйымдылығы 40-1200 л аралығында болады. Бұл машиналар 85 дБ шу деңгейін азайтатын тұнық қақпағымен жабдықталған. Сонымен қатар, оларда пышақтар жылдамдығын көбейтіп, азайтатын механизмдер бар. Куттерлердің кейбір модельдері дистанциондық басқару немесе есептегіш тетіктермен жабдықталған. Вакуум-пісіру куттерлерінде шикізатты ұсақтау мен термиялық өңдеу қатар жүреді. Бұл куттерлердің пышақты білігінің айналу жылдамдығын 2500-5000 айн/мин аралығында өзгертуге болады.

Сурет 3 – «Seydelmann» фирмасының Би-Кат K552DC8 куттері.

Сурет 4 – «Stephan» фирмасының UM-40E куттер-араластырғышы

«Stephan» (Германия) фирмасында цилиндр тәрізді астауы бар куттер-араластырғыштар құрастырылған (сурет 4). Олардың астау сыйымдылығы 12-300 л аралығында және габаритті өлшемдері мен массасы төмен. Мысалы, UM 40E куттер-араластырғышы вакуумдық жүйемен, шнекті қалақшалармен және т.б. бөлшектермен жабдықталған. Астау электрқозғалтқышпен бірге кез келген күйінде бекітілуі мүмкін. Астау қауіпсізді тез ажыратылатын жапқыштар жәрдемімен қақпақпен қосылған. Бұл машинаның басқаруы қолмен немесе жартылай автоматты түрінде іске асады.

Стик-миксерлер.

«ROBOT COUPE», «DITO SAMA» (Франция) және «PADERNO» (Италия) фирмаларында куттер-миксерлер және стик-миксерлер жетілдірілген. Олар мейрамхана, кафе және асханаларда әртүрлі өнімдерді біртекті (гомогенді) күйге дейін ұсақтап даярлауға арналған. Куттер-миксер астау мен жетектен тұрады. Астау поликарбонат деген берік материалдан немесе жоғары сапалы тоттанбайтын болаттан жасланады. Астау ішінің түбінде 3000 айн/мин дейін айналатын S-тәрізді пышақ орналасқан. Пышақ тегіс жүзді немесе тісті жүзді болуы мүмкін. Астау көлемі 1,5-тен - 20 л аралығында болады. Куттер-миксер органикалық шыныдан жасалған қақпақпен жабдықталған. Бұларда вакуумдық жүйе, жылдамдық реттегіш және таймер қолданылуы мүмкін.

Стик-миксердың тұрығы поликарбонат материалынан жасалынады. Олар тоттанбайтын штанга мен пышақ тәрізді насадкадан тұрады. Олардың пышақ айналу стандартты жылдамдығы 10000 айн/мин тең болады. Стик-миксерлердің астау сыйымдылығы 5-тен 100 л болуы мүмкін. Бұл машинаның барлық басқару операциялар қолмен атқарылады.

Мысалы, «ROBOT COUPE» фирмасының стик-миксеры бір жетектегі екі насадкамен жабдықталған. Насадка пышақ пен оған қарсы айналатын жүздерден тұрады. Бұл машина пюре, тез даярлайтын өнімдерге, бисквиттерге және әртүрлі кремдерді жасауға арналған.

Сонымен, қазіргі кезде әмбебап машиналарда жұқа ұсақтау, араластыру және қалыптау процестерін біріктіріп, өндірістік ауданды үнемдеу, металл сыйымдылығын төмендету, операциялар арасында тасымалдау кезінде энергия мен өнім шығындарын азайту мәселесін толығымен шешуге болады.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаев. Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында // Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. – Алматы: Ұлттық қоғамдық-саяси журнал «Ақиқат», № 3, 2018. – 7 бет

Г.Н. Нұрымхан, Ж. Қайырбек

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, gulnu-n@mail.ru

КЕШКІ САЛТАНАТТЫ КЕШТЕРГЕ АРНАЛҒАН ӘЙЕЛДЕР КИІМІН ЖОБАЛАУ

Елбасы Н.Назарбаев «Ауыл шаруашылығы шикізаттарын өндіру мен өңдеу саласында кластерлік бастамашылықты іске асыру арқылы аграрлық өндірісті индустрияландыруға айрықша назар аудару қажеттігін» ашып айтты. Елбасы биылғы Жолдауында ауыл шаруашылығы саласын дамыту мәселесіне жіті назар аударды. Сондай-ақ, Елбасымыз 2050 жылы еліміздің ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау көлемін 4,5 есеге арттыруды тапсырған болатын.

Елімізде тері өндірісі даму қарқыны жоғары деңгейде дамымаған. Бірақ, мал шаруашылығы даму үстінде, сонымен қатар тері өндірістерінің шикізаттары жеткілікті. Дегенмен, тері өндірісінің шикізаттары шет елдерге тасымалданып, үлкен сұранысқа ие. Егер теріні өзіміздің елде өндірсек, жеңіл өнеркәсіп тауарлары нарығының импортын ығыстыруға септігі тиетіні сөзсіз.

Жеңіл өнеркәсіп өнімдерінің 55 пайызы тоқыма өндірісіне тиесілі. Бұл сала бір жылда 6,3 пайызға ұлғайып, 5,64 млрд теңгеге көбейді. Одан кейінгі орында киім тігіні. Киім тігу көрсеткіші бір жылда 10,2 пайызға ұлғайып, 3,93 млрд теңгеге көбейген. Бұл сала жалпы жеңіл өнеркәсіп өндірісінің 37,3 пайызын құрап отыр.

Елбасы: «Отандық тоқыма және тігін өнеркәсібі республиканың ішкі нарығы қажеттілігін тек 8 пайыз, аяқ киіммен 1 пайызға ғана жуығын қамтамасыз етеді. Ал жеңіл өнеркәсіп өнімінің 90 пайыздан астамы импорттың үлесіне тиесілі болып отыр» дей келе, елдің ішкі нарығын қорғау үшін жеңіл өнеркәсіптегі өз өндірісіміздің планкасын экономикалық қауіпсіздік деңгейіне дейін жеткізу, яғни, отандық өндіріс үлесін 30 %-ға дейін жеткізу керек екендігін атап айтқан [1].

Әлемнің көптеген елдеріндегі жеңіл өнеркәсіптің дамуына үлкен көңіл бөлінеді, өйткені бұл саланың елеулі әлеуметтік-экономикалық маңыздылығы бар, жұмыспен қамтудың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді (әсіресе әйел адамдарды). Өнеркәсіптің маңыздылығы тұтыну тұрғысынан азық-түлік өнімдерін тұтынудан кейін екінші орын алады.

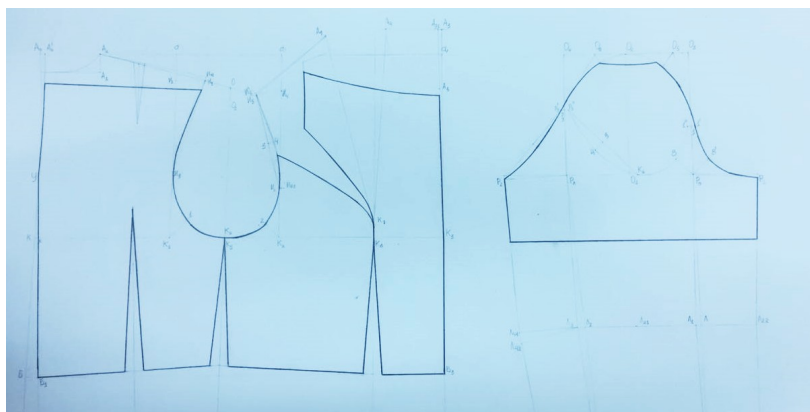
Жеңіл өнеркәсіп өнімдердің негізгі әлемдік өндірушілері Қытай мен Үндістан сияқты елдер. Қытай үлесі әлемдік мақта өндірісінің 40 пайызын, әлемдік жіп өндірісінің 64 пайызын құрайды, әлемдік мата өндірісінің 41% -ы және әлемдік киім өндірісінің 50% -ын құрайды.

Жалпы, біздің еліміздің экономикасына саланың әсері экономиканың басқа салаларына қатысты шамалы. Жеңіл өнеркәсіп өңдеу өнеркәсібінде шағын үлес - 1,2%-дан артық емес.

Осы жұмыста ұсынылып отырған кешкі көйлекте шілтер, фатин, тафта маталары қолданылды. Таңдау себебі әрбір матаның өз ерекшеліктеріне байланысты төменде қарастырылады. Шілтер мата – көптеген талшықтардан өру арқылы пайда болған әдемі тоқыма бұйымы. Бұл мата киім тігуде (негізінен кешкі көйлектер үшін) немесе әшекейлеуде қолданылады. Тафта – бұл аздаған жылтырлығы бар тығыз мата. Жіптері жиі өрілген. Бұрын мұның бәрі қолмен жасалатын болғандықтан, тиісінше, бағасы да жоғары болатын. Қазір ол зығыр, жібек немесе химиялық талшықтардан жасалуы мүмкін. Тігін өнеркәсібінде де, перделерді тігу үшін де қолдануға болады. Фатин. Мұндай материал шамамен екі жүз жыл бұрын пайда болды дегенді елестету қиын. Фатинді Америка Құрама Штаттарда 1832 жылы ойлап тапты. Матаның шикізаты ең жақсы және өте берік нейлон талшықтарынан құралады.

Бір конструкция негізінде модельдерді дайындау үшін базалық пішінге негізделі отырып (өлшем, толықтық тобы, матаның түсі мен фактурасы, өңделуі және т.б. ескере отыра) біз біртұтас комплекстік шешімге келе аламыз: жобалау сатысында өнімнің сән тенденцияларына сәйкес келуі ғана емес, сәндік құрылымдағы бұйымдардың негізгі талаптарына сай негізгі және көмекші материалдарды дайындауға мүмкіндік туады.

Бұйымның пішіні киімнің конструктивтік құрылымының жалпы сипаттамасы деп түсіндіріледі. Киім пішіні жеңді қондырып тігу сызықтарымен және алдыңғы бойдың және артқы бойдың тік сызықтарымен немесе көлденең бөліндімен сипатталады.

Сурет 1 – Көйлектің негізгі сызбасы

Өңдеу тәсілін таңдауда тігін өндірісінің техникасы мен технологиясын одан әрі жетілдірудің негізгі бағыттары ескеріледі. Өңдеу тәсілдері жаңа отандық және шетелдік құралдарға сәйкес оларға келетін кіші механизация жабдықтарына қарай тағайындалады. Жіптермен желімдеу операциясын орындауға тәртіп (режимін) таңдау жобаланған бұйымның технологиялық реттілігін мазмұнымен анықтайды.

Ол үшін бөлшектерді қосудың түрлерін, тігіс типтерін қойып тігу 1 см, аралығындағы тігіс санын, тігіс енін қолданылатын ине жіп номерін ескеру қажет. Ылғалды жылумен өңдеу (ЫЖӨ) тәртібін қолданылатын құралмен мата түріне қарай таңдайды. Ылғалды жылумен өңдеу кезінде температураны, уақытты және пресстеу қысымын, ылғалдылықты ескеру қажет. Дымқылдық жылулық жұмыстан бұйымдардың сырт көрінісін дымқылдап жылулық өңдеуден өткізудің сапасына байланысты болды. Сондықтан оны дұрыс орындалудың үлкен маңызы бар. Модельге қарай көйлектерде түймеліктер әр түрлі сыдырма (молния) түймеліктер қолданылады. Сыдырма түймеліктің сыдырмасы біріктіріп тіккен кезде тігіс әдіп астында көрінбейтін болып қалуы тиіс. Сыдырма түймелікті оның сырмасымен толық жаба отырып өңделеді, мұндай түймелікті өңдеудің ерекшелігі сыдырма түймелікті оның оң жақ таспа сыдырмасын көйлектің алдыңғы бөлігі астына ауыстыра (орталық тігіс сызығына 3-5 мм) бекіту болып табылады [2].

Жобаланып отырған кешкі көйлектің мойын ойындысы, жеңнің түбі жасырын тігіспен, ал етегі бүгіп тігумен өңделген. Сол жақ бөлігінде жасырын сыдырма ілгекпен біріктірілген.

Бұйымды тігу кезінде ең алдымен нобайын таңдау және қағазға түсіру қажет. Бұл ең маңызды жұмыс болып саналады. Нобайын таңдау барысында мен бірнеше кешкі көйлектердің үлгілерін салыстырмалы түрде қарастырдым. Соның ішінде 1 үлгіні таңдап алып, қағазға түсірдім.

Сурет – 2 Көйлектің нобайы

Осыдан кейін материалды, фактураны таңдау қажет. Фактура ол материалдың сыртқы көрінісі болып табылады. Қазіргі кезде материалдар ассортименттері өте көп болғандықтан, таңдауды дұрыс және мұқият орындау қажет. Бұл кешкі көйлекке шілтер, тафта, фатин деген маталар таңдалып алынды. Шілтер мата – 0,70 м, тафта – 3,0 м, фатин – 5,0 м алынды.

Келесі кезеңде өлшемдер алынады. Ол: кеуденің I, II, III айналымы; бел айналымы, мықын айналымы, қол айналымы, мойын айналымы.

Өлшемдер алынған соң сол бойынша бұйымның лекалосын тұрғызады. Ол алдымен миллиметрлік қағазда жасалады. Қажетті қосымшалар мен формулалар бойынша лекало тұрғызылады.

Дайын болған лекалоны матаға түсіреді. Пішудің алдында мата ұзына бойына, өңін ішіне қаратып, тең етіп бүктейді де, арқау жібін негізгі жіпке перпендикуляр болып түсуін қадағалайды, екі шетін беттестіреді. Ең әуелі матаға негізгі бөліктерді – алдыңғы бой, артқы бой, жең, белдемшенің бөліктерін жайып, сонан соң үлкен бөлшектердің арасына ең ұсақтарын да міндетті түрде бірден жаю керек.

Пішкен соң бұйымның бөліктерін жіңішке ине арқылы көктеу керек. Ол: бүкпелер, көкірекшенің жан және иық қиықтарын, жең қиындыларын көктеу. Көктеп болған соң бұйым бірінші өлшеуге жіберіледі. Бірінші өлшеуде бұйымның дене бітімге қонымдылығын тексереді [3].

Жоғарғы бөлікті өңдеу кезінде ол бірнеше кезеңдерден тұрады. Бірінші жоғарғы бөліктің бүкпелерін, алдыңғы бойды өзара біріктіру қажет және артқы бойды алдыңғы боймен біріктіреді. Осыдан кейін тігістерді арнайы машинада торлайды. Тігістерді айыра үтіктейді. Келесі кезеңде жоғарғы бойды жеңмен біріктіреді. Жеңнің тігістерін арнайы машинада торлайды. Жеңнің түбін жасырын тігіс арқылы соңғы өңдеу жұмысын жүргізеді. Дайын жеңнің тігістерін жатқыза үтіктейді. Ең соңында жоғарғы бөліктің мойын ойындысын жасырын тігіс арқылы өңдейді.

Жоғарғы бөлікті өңдегеннен кейін белдемшені өңдеуді. Алдымен белдемшенің жан тігістерін біріктіріп, үтіктейді. Белдемшені жоғарғы бөлікпен біріктіріп тігеді. Тігістерін үтіктейді. Жоғарғы бөлік пен белдемшені қосатын сыдырма ілгекті бұйымның сол жағына орналастырады. Ең соңында белдемшенің төменгі бөлігін жасырын тігіс арқылы өңдейді.

Жобаланатын өнім сапасын қалыптастырудағы рөлін анықтау және оны өндірудің экономикалық тиімділігі алдын-ала зерттеулерге және өнімнің жобалау сатысына жатады. Жоғары сапалы бәсекеге қабілетті өнімдер мен қызметтерді қолжетімді бағамен дайындау үшін киім дайындаушысы алдын-ала белгіленген жоғары сапалы көрсеткіштермен жобалық құжаттаманы қолдануы керек.

Өнімнің сапасы көбінесе орындаушылардың біліктілігі мен пайдаланылатын жобалық құжаттаманың сапасымен анықталады. Тігін бұйымдарын, бас киімдерді өндіруге арналған жобалау құжаттамасын пайдалану өнім формаларын іздестіруге жұмсалған уақытты қысқартуға мүмкіндік береді, олардың сапасын жақсартуға мүмкіндік береді және материалдарды ұтымды пайдалануға жағдай жасайды.

Кешкі көйлектің экономикалық бөлімінде қарастырылған бұйымға кеткен мата шығындары есептелініп, калькуляциясы жасалынады. Онда осы бұйымның толық өзіндік құны, еркін жіберу бағасы мен тиімділігі есептелінеді.

Кесте – 1 Негізгі технологиялық экономикалық көрсеткіштер

№	Шығын баптары	Жоспар, теңге
1	Материалды шығындар	14 886
2	Еңбек ақы	3000
3	Табыс салығы және зейнетақы аударым	600
4	Кезең шығындары	900
5	Өткізу шығындары	270
6	Толық өзіндік құн	19 656
7	Баға	25 160
8	Сату бағасы	28 683
9	Пайда	9027
10	Рентабельділік	30%
11	1 тг-ге шаққандағы өнімнің шығыны	0,78

Экономикалық бөлімде бұйымның халықтың талғамына сай болып, бағасы халықты қанағаттандыратындай етіп көрсетілді.

Еңбекті қорғау бөлімінде техника қауіпсіздігі, өндірістік санитария, электр қауіпсіздігі, өрт қауіпсіздігі, өндірістегі еңбек шаралары қамтамасыз етілді.

Жұмысты қорытындылай келе, әйелдерге кешкі салтанатқа арналған көйлек жобаланды және конструкторлық құжаттары әзірленді. Тігілген көйлектің ерекшелігі маталарды үйлестіру арқылы көйлекке корсет және тағы да басқа қосымшалардың орнын алмастыруында. Сонымен қатар, көйлек құны 28 683 теңгені құрауы қолжетімді бұйым екенін дәлелдейді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ», Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар.
2. Тәкішова Г., Асанова Б. Киімді модельдеу және көркемдік безендіру: Оқулық. 2-басылым. – Астана: Фолиант, 2012. – 160 б.
3. Асанова, А.Е. Киімді конструкциялау және тігу технологиясы: оқулық А.Е. Асанова, Г.Н. Тастанбекова. – 2-бас. – Астана: Фолиант, 2012. – 231 б. – (Кәсіптік білім)

ҒТАХР: 14.23.07

Ғ.З. Таубаева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., galiya_63@bk.ru

БІЛІМДІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК-КӘСІБИ МАМАН ДАЙЫНДАУДЫҢ БАСТЫ САПАСЫ

EDUCATIONAL COMPETENCE - BASIC QUALITY OF PROFESSIONAL SPECIALIST TRAINING

Бәсекелестік өмір сүрудің басты шарты болып отырған өзгермелі кезеңде жоғары білім беру жүйесіне қойылатын талаптар да күшейіп отыр. Қазақстан Республикасының білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Жоғары білімді дамытудың негізгі үрдісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық дамыту жолдарын, білім беру және ақпараттық технологияларды жетілдіру болып табылады», - деп көрсетілген. [1].

Қоғамның жаңа әлеуметтік мәдени жағдайында өскелең ұрпаққа білім мен тәрбие беруде өздігімен дербес тиімді педагогикалық жолдарды таба білетін, білімді де қабілетті, ұлттық құндылықтарымыз бабалар дәстүрлерін сақтай отырып, тәуелсіз Қазақстан экономикасын дамытатын білікті кәсіби маман даярлау ісіне деген сұраныс жылдан-жылға өсуде. Бұл міндеттің мәні ұлттық дәстүрлер мен өркениет жетістіктерін сабақтастыра дарытатын, кәсіби құзіреттілігін арттыратын, әрі патриот, әрі ізгі ұрпақ тәрбиесімен айқындалмақ.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында « ... білім беру жүйесі міндеттерінің бірі ретінде белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттілігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру» атап көрсетілген [2].

Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының басты мақсаттарның «дүниеге жауапкершілікпен қарайтын иновациялық, шығармашылықпен ойлауға дағдыланған, мәдениеті жетілген, адамгершілігі мол, білікті мамандардың жаңа ұрпағын қалыптастыру» [3], шебер сөйлейтін, шешен мамандар дайындау.

Осы ретте мамандар даярлайтын жоғары оқу орындары алдында үлкен де салмақты міндеттер тұр. Бұл міндеттердің шешімі студенттерге мемлекеттік стандартқа, оқу бағдарламаларына сәйкес ғылым салаларынан білім берумен ғана шектелмейді, студенттер болашақ кәсібін терең түсінетін, меңгерген білімін мазмұнды, дәлелді түрде, әдеби тілмен шебер жеткізе алатындай, тіл байлығы мол маман болып шығуы тиіс. Сондықтан, жоғары оқу орнында оқытылатын пәндер арқылы студенттерді өз ойларын жүйелі, түсінікті етіп, шебер

сөйлеу үрдісіне дағдыландыру маңызды мәселе болып табылады. Осы тұрғыдан келгенде, болашақ мектепке дейінгі ұйым мамандары терең кәсіби білімімен бірге, шығармашылық ойлау қабілеті жоғары, өз ойын, пікірін жүйелі түрде жеткізе алатын, сөйлеу шеберлігі қалыптасқан маман болуы тиіс.

Мектепке дейінгі ұйымдарда келешек жасөспірімдерді қоғам талабына сай етіп білім нәрімен сусындатып, саналы тәрбие беретін тәрбиеші-педагогтарды дайындауда Абай атындағы Қазақ ұлттық педогогикалық университетінің үлесі зор. Мектепке дейінгі ұйымда білімдік-тәрбиелік үдеріс тіл арқылы жүзеге асатындықтан, оны балалар ересектерден, яғни ата-аналар мен тәрбиешілерден үйренеді.

Мектепке дейінгі ұйымдардағы оқу-тәрбие үрдісі, яғни балалардың ой-өрісін кеңейту, ақыл-ойын дамыту, мінез-құлқын, адами қасиеттерін қалыптастыру, еркін тәрбиелеудің бәрі тәрбиеші-педогогтың сөзі арқылы іске асырылады. Балалардың сөздік қоры, сөйлеу мәнері, сөз сарыныересектерге еліктеу арқылы қалыптасады. Қоршаған өмір тіршілігімен балаларды таныстырып білім беруде олардың нені қай дәрежеде ұққанын, нені есіне сақтағанын байқау, ойыншықпен, түрлі затпен, оқу құралдарымен, суретпен көрсетіп балаға үйретуде тәрбиеші-педогогтың әбден төселген сөйлеу дағдысы, сөйлеу мәнері, сөздік қоры мен байлығы, тілдік тәсілдер мен сөз шеберлігін дәл орнымен қолдана білуі қажет. Сондықтан, тәрбиеші-педогогтың сөздік қоры бай, тілі орамды, жатық, дыбыстау мәдениеті өрісті де өрелі болғаны дұрыс.

Ендеше, әрбір көркем шығарманы қызығып оқып түсініп, ұғып, әсер алғанда ғана баланың рухани жан дүниесі байып, дамиды. Сонда ғана, көркем әдебиет қоғамдық дамуға бірден-бір әсер етуші әлеуметтік күшке айналады. Сондықтан, мектепке дейінгі ұйымдарда тәрбиеші-педогог даярлауда аталған жоғары оқу орындарындағы балалар әдебиет сабағының мақсаты – студенттер көркем шығармалар арқылы балалардың тілін дамыту, оларды инабаттылық пен парасаттылыққа, имандылық пен сұлулыққа, ұлағаттылыққа, мейірімділікке, жомарттылыққа, ізгілікке, эстетикалық сезімдердің, талғамын дамытудағы халық ауыз әдебиеті (мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен жаңылпаштар, ертегілер мен аңыз әңгімелер, т.б) мен қазақтың ақын-жазушылары шығармаларының тәрбиелік, білімдік мәні ұғындыру болып табылады. Осындай міндеттерді бала бойына сіңіруде оқу пәнінің алатын орны жоғары екендігін байқаймыз.

Жоғары оқу орындарының дәстүрлі білім беру жүйесінде мамандар даярлаудың басты мақсаты- мамандақты игерту ғана болған болса, ал әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті маман дайындау үшін оның құзырлық қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну екендігі баршамызға аян.

Құзыреттілік термині шетелдердің ғылыми әдебиеттерінде (лат. *competens, competentis*) жарамды, қабілетті, құзіретті, құқықты, сай болу, қабілетті болу деген мағыналарды білдірсе орыс тілі сөздіктерде «белгілі бір сұрақтарды, мәселелерді берудің жетік білуі» деген, ал қазақ сөздіктерінде «беруге тиесілі істер, сұрақтар шеңберінде белгілі бір адамның не мекеме өкілдігінің құқықты болуы» деген мағынаны анықтайды.

Құзырлық туралы мәселе бойынша жұмыстарды талдау Н. Хомский, Р. Уайт, В.М. Шепель, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, В.Н. Куницина, Г.Э. Белицкая, Л.И. Берестова, В.И. Байденко, А.В. Хуторский, Н.А. Гришанова, және т.б. еңбектерінде кездеседі. Мысалы, Н.Хомский құзырет терминіне алғашқылардың бірі болып, «белгілі бір пәнді оқыту процесінде қалыптасқан білім, дағды, икемділік жиынтығы, сондай-ақ, белгілі бір іс-әрекетті іске асыруға қабілеттілігі» десе, В.М. Шепель құзіреттілік төңірегіне адамның білім, теория, тәжірибе, икемділік дайындығын кіргізеді.

Ресей ғалымы Н.В. Кузьмина «Құзыреттілік – педогогтың басқа бір адамның дамуына негіз бола алатын білімділігі мен абыройлылығы» деген пікір айтса, М.В. Рыжков: «Компетенция адамның білімі мен практикасындағы іс-әрекеттер арасында болатын қатынас ортасы» деген пікір айтады. Снымен, құзырлық дегеніміз – адамның өз білімі, біліктілігі және дағдылары негізінде нақты кәсіп аясында жоғары сапалы және мөлшерлік еңбек нәтижелеріне жету үшін нақты жұмыс түрлерін білікті атқара алу қабілеті.

Қазақстанда құзыреттілікті қалыптастырудың теориялық және практикалық аспектілерін Ш.Х. Құрманалина, Б.Т. Кенжебеков, Г.Ж. Меңлібекова, Б. Қасқатаева, М.В. Семенова, және т.б. ғалымдар зерттеген. Б.Т. Кенжебеков: «кәсіби құзыреттілік – бұл кіріктірілген іргелі білімдер, адамның қабілеттері мен жинақталған біліктіліктерінің, оның кәсіби маңызды сапаларының, технологияны жоғары деңгейде меңгеруінің, мәдениеті мен

шеберлігінің, ұйымдастырудағы шығармашылық әрекетінің, өзін-өзі дамытуға дайындығының бірігуі» десе, Г.Ж.Меңлібекова: «әлеуметтік құзыреттілік – адамның әлеуметтік шындықты құндылық ретінде түсінуінің, әрекетті басқарудағы нақты әлеуметтік білімінің, өзін анықтаудағы субъективтік қабілетінің, әлеуметтік технологияны жүзеге асыру біліктілігінің бірігуі ретіндегі кіріктірілген сапалық қасиеттері» деген пікір айтқан.

Құзырлылық студент атқаратын іс-әрекеттің барлық түріне байланысты емес, ол тек базалық оқу пәндері мен оның негізгі бөліктерімен ерекшеленеді. Сондықтан да білімділік құзырлықтың қызметін анықтауда алдымен оның құрамы мен иерархиясын білу маңызды болып табылады.

Білім беру құзырлары үш деңгейлік иерархиясы белгілі: Біріншісі – негізгі құзырлар – білім берудің жалпы (метапәндік) мазмұнына қатысты; екінші жалпы пәндік құзырлар – оқу пәндері мен білім беру аймақтарының анықталған шеңберіне қатысты; үшінші пәндік құзырлар – нақты сипаты мен шқу пәндері шеңберінде қалыптасу мүмкіндігі бар.

Осылайша, білім берудің негізгі құзырлары білім беру аймақтары мен оқытудың әрбір сатысындағы оқу пәндерінің деңгейімен нақтыланады.

Білімдік құзырлықты меңгеруде оқытудың дидактикалық ұстанымдарын жүзеге асыру мақсаты көзделеді, бұл жерде білімділік бағыт жеке даралық іс-әрекет сипат алады. Құзырлықтың ең ірі бөлігі *білімділік құзыреттілік*, яғни білім мазмұнының тұтастығы болса, екінші саты *түйінді құзыреттілікке* білім аясы негізге алынады, *пәндік құзырлық* осы нақты тұжырымдалған біліктілер бойынша оқушы білімін бағалаудың әр пән бойынша жіктелуі болып табылады. Ал, оларды іріктеу мен нақтылау түйінді білімділік компетенцияны құрайтын құндылықты: мәнді, жалпымәдени, оқу-танымдық, коммуникативтік, әлеуметтік-кәсіптік және дара тұлғаның өзін-өзі жетілдіруге бағытталуы сияқты түйінді негіздер арқылы шқу пәндері бойынша іске асады. Түйінді білімділік компетенцияларды анықтауда сыни ойлауға үйрену жүйесінен туындайтын бағалау категориялары шығады. Бұл жерде студент барлық өмірге қажетті мәселелер төңірегінде өзіндік шешім қабылдай алуы тиіс және шешімдер нақты, дәлелді болуы керек.

Бүгінгі күнге дейін білім жиынтығы төңірегінде сандық қатынаста ғана қарастырылып келсе, соңғы жылдары білім сапасы нәтижеге бағдарланған іскерлік қатынасты көтеруді мақсат етеді.

Сөйтіп, нәтижеге бағдарланған білімді пәндік құзырлық тұрғысынан қарастыратын болсақ, жоғары оқу орындарында «Балалар әдебиет» пәні баланың ішкі сезімдері арқылы ойлау, пайымдау, тұжырымдау, тыңдау, түсіну, пікірлесу, т.б. тілдік коммуникативтік қатынастарды жинақтаған пәндік бөлімдері негізінде өмірлік қажеттілікке айналдыра білуді нысана етеді. Студенттер әдеби білім алу арқылы балалар әдебиетін пән ретінде ғана игеріп қоймайды, ол сол пәндік білім негізінде болмысты танып біледі, одан ақпараттық мағлұматтар алады және сезімдік құндылықтар болып табылатын адами қасиеттерді бойына сіңіре отырып, мәдениетті, салауатты қарым-қатынасқа түседі, ал бұл балалар әдебиетінің білімдік құзіреттілік бағытына әкеледі.

Әлемдік білім кеңістігінде болып жатқан жаңа бағыт, жаңа көзқарастар бүгінгі оқыту жүйесіне нәтижеге бағытталған міндеті жүктеліп отыр.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. –Астана, 2016) (01.03.2016 №205 жарлығы)
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. –Алматы., 2007 (өзгер. мен толықтырулар 2011 жылғы 24 қазандағы № 487-IV Заңы)
3. Тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. –Алматы., 2011 (29.06.2011 № 110 Жарлығы).
4. Кузмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. –М., 1990
5. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзіреттілігін қалыптастыру. Пед. ғыл. докт. авторефер. –Қарағанды, 2005
6. Меңлібекова Г.Ж. Бастауыш сынып мұғалімдерін дайындаудың кәсіби-дидактикалық құзіреттілігін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздері. Пед. ғыл. докт. авторефер. – Астана, 2003

7. Абдурахманова Г. Коммуникациялық технологиялардың дидактикалық мүмкіндіктері. //Қазақстан мектебі, – Алматы., 2006. № 3
 8. Т.Қ. Жұмажанова Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы., «Білім», 2009

МРНТИ: 44.31.03

О.А. Степанова, А.Г. Жаныбекова, А.Н. Шалаганова, М.В. Ермоленко, Б.Е. Оразкенов
 Государственный Университет имени Шакарима города Семей,
 aug11@mail.ru, janybekova_a@inbox.ru, shalaganova_alma@mail.ru

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОТОПИТЕЛЬНЫХ ПРИБОРОВ

METHODS OF ASSESSING EFFECTIVENESS HEATING DEVICES

Оценка эффективность работы отопительных приборов и систем горячего водоснабжения всегда находится в центре внимания, так как относятся к самым энергоемким сферам жилищно-коммунального хозяйства. Как правило, оценку эффективности систем отопления проводят по четырем направлениям (рис. 1) [1].

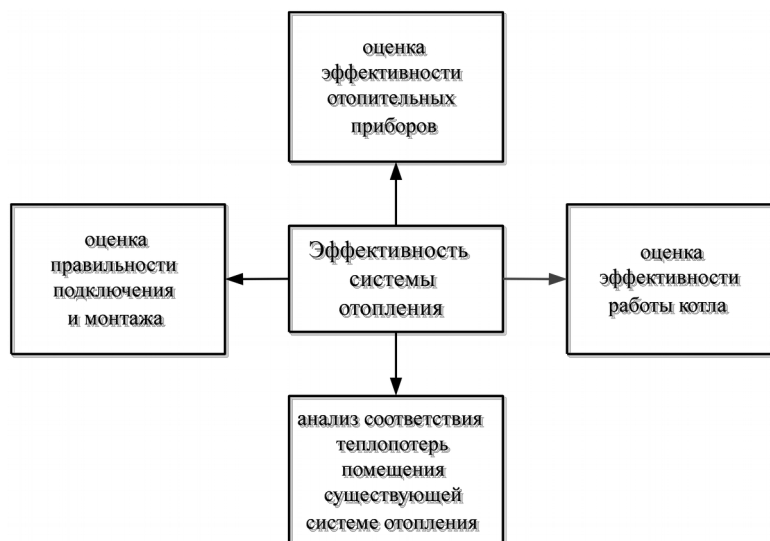

Рисунок 1 – Направления оценки эффективности систем отопления

Сектор теплоснабжения является лидером по выбросам парниковых газов, которые находятся в пределах от 25 до 35 процентов от общего объема, а на обеспечение потребностей централизованного теплоснабжения тратится до 30 млн. тонн условного топлива в год. В то же время потери тепловой энергии в функционирующих системах достигают 38 процентов [2].

Поэтому, снижение стоимости тепловой энергии и уменьшение количества парниковых газов связано с развитием и совершенствованием отопительных систем [3].

Для оценки термодинамической эффективности систем отопления можно использовать два метода анализа: энергетический и эксергетический. В основу энергетического метода положен первый закон термодинамики, а энергетический КПД, в свою очередь, показывает отношение действительного количества переданной теплоты к максимально возможному количеству теплоты.

В основе эксергетического метода лежит использование эксергии, при данном методе эффективность оценивается эксергетическим КПД на выходе из установки к эксергии на входе [4].

Эксергетический метод более трудоемкий, поэтому свое развитие получил в последнее время, так как с его помощью можно дать более точную оценку эффективности работы отопительных систем, а также определить пути решения проблем.

Пирамида целеполагания использования эксергетического метода анализа систем отопления показана на рисунке 2.

Рисунок 2 – Пирамида целеполагания использования эксергетического анализа при оценке эффективности систем отопления

Если более подробно рассматривать стратегию, то это означает, что комфортный микроклимат в помещениях в холодный период года в значительной мере обеспечивается благодаря правильному выбору схемы отопления здания, корректному расчету мощности источника тепла и батарей, качественному монтажу [5].

При рассмотрении цели имеется в виду, что отопительный эффект прибора показывает отношение количества затрачиваемой прибором теплоты для создания в помещении заданных тепловых условий к расчетным потерям теплоты помещением.

При выполнении миссии обязательно учитывается, что бесперебойное обеспечение энергией строится на основе партнерства всех субъектов процесса [5].

Литература

1. Анализ эффективности существующих систем отопления // ArkoDan URL: <https://arkodan.com/sistemy-otopleniya/analiz-effektivnosti-sushhestvuyushhix-sistem-otopleniya> (дата обращения: 10.04.2018).
2. Сколько Казахстан теряет энергии в существующих системах теплоснабжения? // От энергетической эффективности к эффективной экономике URL: <http://kaveik.kz/news/44/> (дата обращения: 11.04.2018).
3. Анализ эффективности существующих систем отопления // ArkoDan URL: <http://arkodan.com/sistemy-otopleniya/analiz-effektivnosti-sushhestvuyushhix-sistem-otopleniya> (дата обращения: 11.04.2018).
4. Кручинин М.И., Шадрина Е.М. Теоретические основы энерго-и ресурсосбережения. Эксергетический анализ теплообменных аппаратов: учеб.пособие / ГОУ ВПО Иван. Гос.хим.-технол. ун-т. Иваново, 2007. 44 с.
5. Экономика и управление промышленными предприятиями // Студенческая библиотека онлайн URL: http://studbooks.net/1829806/matematika_himiya_fizika/ekonomika_i_upravlenie_promyshlennymi_predpriyatiyami (дата обращения: 11.04.18).

FTAХР: 50.49.37

Б.М. Алимханбетов, Г.Е. Берікханова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университет, bgulsara@mail.ru

АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖОБАЛАУ

DESIGNING AN AUTOMATED MANAGEMENT SYSTEM

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттің талдауы бойынша зерттеушілердің көпшілігі ЖОО-дағы оқу үрдісін ақпараттандыруды әр түрлі бағытта қарайтынын көрсетті. Білім беру жүйесін модернизациялаудың қазіргі сатысының жетекші бағыттарының бірі ақпараттандыру болып табылады.

Ақпараттық қоғамға тән негізгі сипаттық белгілер келесілер болып табылатыны белгілі:

- қоғам өміріндегі ақпарат пен білімнің ролін арттыру;
- жалпы ішкі өнімдегі ақпараттық коммуникацияның, өнімдер мен қызметтердің үлесінің өсуі.

Жиналған тәжірибе бойынша ақпараттық жүйелер келесі талаптарға жауап береді [1]:

- маманның ақпараттық және есептеуіш қажеттілігін дер кезінде қанағаттандыруы;
- қолданушының сұрауларын тез тауып беру;
- ААЖ-де жұмысты игерудің қарапайымдылығы және қарым-қатынастың жеңілдігі, қызмет көрсетудің сенімділігі мен қарапайымдылығы;
- қолданушының тез үйрену мүмкіншілігі;
- есептеуіш желісінде жұмыс жасау мүмкіншілігі.

Сондықтан, ақпараттық қоғам аясында, білім беру жүйесін ақпараттандыру жағдайында маман қызметінің, соның ішінде ЖОО қызметі сапасының өзгеруіне алып келеді.

Білім беруді ортасын ақпараттандыру келесі процестерге бастама береді:

- ғаламдық, бұқаралық коммуникацияның ақпараттық қоғамның қазіргі жағдайында білім берушінің жеке тұлғасын дамыту міндеттеріне сай келетін білім беру, тәрбиелеу мазмұнын, әдістерін және ұйымдастыру түрлерін таңдау әдістемелігін және стратегиясын жетілдіру;

- білім берушінің зияткерлік әлеуетін дамытуға, өз бетімен білім алудың қабілеттерін, ақпараттық-оқу, сараптамалық-зерттеу қызметін жүзеге асыруға, өзіндік ақпараттық қызметтің әртүрлі түрлерін қалыптастыруға бағытталған білім берудің әдістемелік жүйелерін құру;

- ғылыми-педагогикалық ақпараттың, ақпараттық-әдістемелік материалдардың, сондай-ақ коммуникациялық желілердің мәліметтердің автоматтандырылған банктерін қолдану негізінде білім берудің жүйесін басқару механизмдерін жетілдіру;

- білім алушылардың білім деңгейін бақылау және бағалау әдістерін компьютерлік тестілеу, диагностика қоюды құру және қолдану.

Осылайша, практикалық педагогикалық көзқарас тұрғысынан білім беруді ақпараттандыру – бұл базалық санаты ақпараттық-білім беру жүйелері, ал құру мақсаттарының интегративті және гуманистік негізі бар бұқаралық коммуникация және компьютерлік желілер негізінде, бірыңғай ақпараттық-білім беру кеңістігін құру процесі [1].

Ғылыми-зерттеу бөлімі қызметінің басты бағыттары:

- Университет қызметінің басты бағыттары бойынша іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру.

- Жоғары білім мәселелері бойынша ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру.

- Университеттің құрылымдық бөлімшелері мен жеке қызметкерлерінің ғылыми-техникалық әлеуетін дамыту және жүзеге асыру үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз ету.

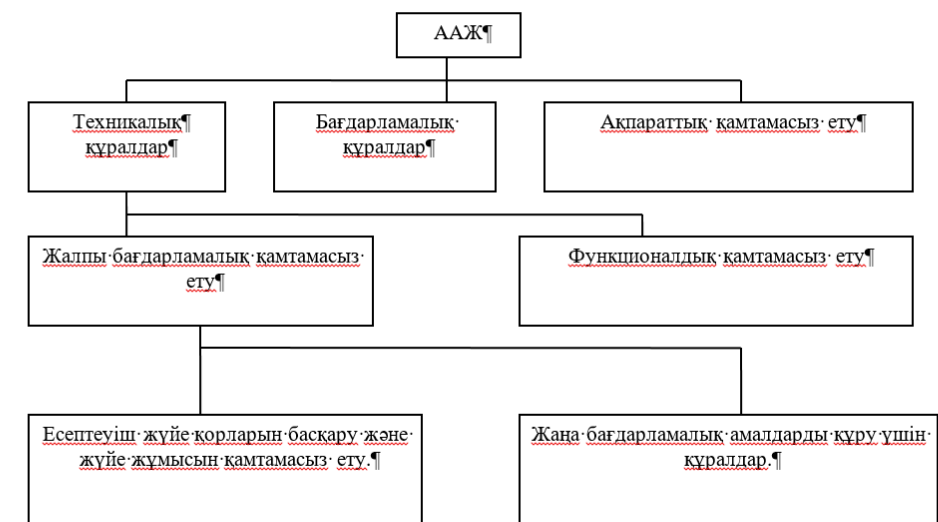
- Отандық және шетелдік ғылыми мекемелермен, ұйымдармен және өндірістік кәсіпорындармен ғылыми-техникалық ынтымақтастық бойынша байланыстарды нығайту; бірлескен ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру.

- Университеттің докторанттары, магистранттары мен студенттерінің ғылыми зерттеулерін жүргізуге қолдау көрсету.

- Қазақстан Республикасының кәсіпорындарына, ұйымдары мен мекемелеріне ғылыми-техникалық қолдау және қызмет көрсету.

Зерттеу барысында берілген бағдарламалық қамтама кез келген кафедра үшін оқытушылардың ғылыми және әдістемелік жұмыстары жайлы ақпараттардың автоматтандырылумен деректер қорының құрылуынан тұрады.

Ғылыми-зерттеу бөлімі жұмыстарын басқару жүйесін жобалау – бұл жұмыс орынының есептеуіш техникалармен және басқа да құрылғылармен жабдықталып, оқу процесін тездетумен қызметкердің әртүрлі операцияларымен, ақпараттарды басқару болып табылады. ААЖ-ның талданған схемасы көрсетілген (сурет 1).

1 сурет – Автоматтандырылған ақпараттық жүйенің схемасы

Деректер қорының тұрақты қолданушылары ғылыми-зерттеу бөлімінің қызметкерлері болып табылады. Деректер қорын басқару жүйесін әзірлеу барысында қолданушы үшін ақпаратты енгізу, өңдеу, оңай іздей алу мүмкіншілік талаптары қарастырылған.

Жалпы барлық талаптар мынадай тізімде:

- оқытушылардың ғылыми-зерттеу жұмыстарын енгізу;
- ғылыми жұмыс авторлары туралы мәлімет;
- әр түрлі шарттар бойынша сұрыптаулар және іздеу;
- қажетті деректер бойынша есептер шығару.

Ақпараттық орта – техникалық құралдардың көмегімен орындалатын бағдарламалық жасақтамалар жүйесі.

«Ғылыми-зерттеу бөлімінің ақпараттық ортасы» 3 бөлімнен тұра алады:

- Авторлар.
- Ғылыми жұмыстар.
- Әкімшілік.

Web-қосымшаның және ондағы контенттің құрылымын жоғарыдағы кескіндерде анықталады.

Келесі қадамдар:

- деректер құрылымын жобалау;
- деректерді басқару бағдарламасын таңдау;
- Web-қосымшаның бағдарламалық құралын таңдау;
- жобаны іске асыру.

Жеке құжаттарды Web-тораптарда орналастыру үшін оларды HTML (HyperText Markup Language – гипермәтінді белгілеу тілі) тілінің тәгтерімен толықтырылған гипермәтінге түрлендіру керек. Гипермәтін, яғни белгіленген мәтін ішіне иллюстрациялар, сілтемелер, басқа да объектілер тәрізді қосымша элементтер енгізіледі. Мәтінді белгілеу деп құжатты гипермәтінге айналдыру үшін оның негізгі мазмұнынан жеңіл ажыратылатын арнайы кодтарды тәгтерді пайдалану болып табылады. Қажетті құжаттарды Web-серверге орналастыру алмалы-салмалы мәлімет жинақтауыштар көмегімен немесе Интернет арқылы тікелей көшіру жолымен жүргізіледі.

Жаңа бағдарламалар мен деректер қорларын жобалау және әзірлеу кезінде әзірлеушілер веб – сервистерді ескере алады, бірақ ол бағдарламалар мен деректер қорлары бәрібір веб – сервистердің қаптаушысын қолдануға талап етеді. Веб – сервистер өзімен өзі орындалатын болып табылмайды, олар бағдарламалау тілдерімен немесе сценарилер арқылы жазылған, орындалатын бағдарламаларға сүйенеді. Веб – сервистер

бар желілік инфрақұрылым негізінде, бірақ бұл инфрақұрылымсыз олар ештеңені білдірмейді, бағдарлама аралық байланыс үшін қолданылатын мықты абстракция деңгейін анықтайды.

Байланған жүйелерді Интернет арқылы .NET және J2EE орталарына қосылу мүмкіндігін қолдайтын аппаратты және бағдарламалық жасақтамалардың кез келген комбинациялар негізінде құруға болады.

Дерекқор әкімшілері веб-бетінің бағдарламашыларымен дерекқор қатынасын және кесте мәліметтерін қамтиды.

Сервистің клиенттері іс жүзінде методтарды шақырып, керек деректерді сервиске жіберу үшін, сервистің каналымен сәйкес каналды қолданады. Канал схемалардың, келісімдер және бір жақтан стратегия және екінші жағынан қолданылатын (орындалатын кезде) протоколдың комбинациясы болып табылады.

Деректер қорын кестелер жиыны деп түсінуге болады. Бірақ Кесте түсініктемесі реляциялық модельдің негізі болып табылады.

Реляциялық МҚБЖ-де ең кемінде екі шарт орындалады:

- пайдаланушылар мәліметтерді кесте түрінде қабылдайды;
- пайдаланушы көне кестелерге тиісті операторларды қолданып жаңа кестелерді жасауларына болады.

Кестеге операцияны қолданған кезде нәтижесінде кестені алатынымыз өте маңызды қасиет (реляциялық бекітілу қасиеті). Басқа сөзбен айтқанда бір түрлі объектке операцияны қолдансақ нәтижесінде бірдей типті объектті аламыз.

Реляциялық деректер қоры деректер типі, домен, қатынас схемасы, деректер қоры схемасы, кортеждер және қатынастар, қатынас қасиеті, кілттер сияқты негізгі ұғымдарды қамтиды.

Ақпаратты сақтау үшін атрибут қолданылады. Атрибуттың аты мен типі болады. Қатынас құрылымы атрибуттар жиыны мен олардың типтерінен құрастырылады. Атрибуттар саны реляция дәрежесі (рангі) болып табылады [2].

Атрибуттар реті маңызды емес деп есептелінеді. Сондықтан, реляцияның ешқандай екі атрибуттарының аттары бірдей болмауы керек. Атрибуттың қабылдайтын барлық мәндерінің жиыны атрибут домені (аймағы) деп аталады. Реляциялық модельде доменнің үлкен ролі бар. Ол анықтама функциясын іске асырады. Доменді қолдану көптеген салыстыру қателерден сақ болуды орындайды. Мысалы, бір түсініктемені бірнеше рет енгізген кезде (мысалы, енгізу қатесі болса). Сонымен бірге, бар позицияларынан қажеттісін таңдауды орнатып домен енгізуді бақылау және классификациялау функцияларын орындайды. Доменнің барлық элементтерінде мәліметтер бір типті болады және кейбір логикалық шартты қанағаттандырады. Домен элементі сан, символдық жол, дата болуы мүмкін, бірақ массивтер, тізімдер сияқты күрделі құрылым емес.

Ғылыми және ғылыми-техникалық жұмыс нәтижелерін коммерцияландыруға қазіргі күні мемлекет ықпал етуде. Сондықтан ұлттық ғылыми инновациялық жүйені дамытуды экономикалық ынталандыруға кепілдік береді деп күтілуде.

Ғылыми және инновациялық жұмыстардың ақпараттық инфрақұрылымын дамыту, ойлап табылған патенттелген заттар, ғылыми әзірлемелердің нәтижесі бойынша орталықтандырылған деректер қорын құру, оған ҒТЖН іске қосуға (коммерцияландыруға) мүдделі тұлғалардың, нарыққа қатысушылардың қол жеткізе алуын ұйымдастырып, оны іс жүзінде қолдануға мүмкіндік беру шаралары қарастырылуда.

Оның ішінде ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жұмыс нәтижелерін коммерцияландыруға ықпал ететін құрылымдық бөлімшелерді құру және олардың жұмыс оңтайландыру маңызды мәселе.

Мемлекеттік ғылыми ұйымдар және мемлекеттік жоғары оқу орындары ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жұмыс нәтижелерін өндіріске енгізу мақсатында коммерцияландыру бөлімшелері қызмет жасайды.

Коммерцияландыру жөніндегі бөлімшелер – коммерцияландыруға қатысушылар арасында оны бөлу және ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жұмыс нәтижелерін коммерцияландырудан түсетін табысты ұйымдастыру және бөліп алу мақсатында ҒТНЖ іс жүзінде қолдануға ықпал ету, іздеуге бағытталған және ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жұмыс субъектілерінің бөлімшелері қатысады.

Коммерцияландыру жөніндегі бөлімшелердің негізгі жұмыс бағыты технологияларды коммерцияландыру кешенді қызметін ұсыну болып табылады, соның ішінде коммерцияландыру технологияларын бағалау, маркетингтік зерттеулер, интеллектуалдық меншікті қорғау саласында кеңес беру қызметі, технологияларды коммерцияландыру стратегиясын әзірлеу, ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жұмыс субъектілері мен жеке кәсіпкерлік субъектілері арасында, олармен технологияларды коммерцияландыру саласында келісімдер жасау мақсатында өзара қарым-қатынастарды ұйымдастыру.

Қазіргі уақытта технология көптеген жетістіктерге жетіп, барлық оймен, қолмен, күшпен атқаратын жұмыстың барлығын автоматтандыруға тырысудамыз. Сондай жағдайлардың бірі оқытушылардың ғылыми-зерттеу әдістемелік жұмыстарын тіркеу жұмысын автоматтандыру.

Негізгі нәтиже жұмыс кезіндегі функционалды деректер қорын басқару жүйесін жасау, бекітілген жұмыстарды орындап, деректер қорын басқару жүйесі арқылы ақпараттық жүйелер кафедрасының оқытушыларының ғылыми және әдістемелік жұмыстарын есепке алу болып табылады. Бұл жүйе бағдарламаланған қызмет көрсетуге арнап орындалған автоматтандырылған орта болып есептеледі. Яғни, ЖОО-ның ғылыми-зерттеу бөлімі жұмыс басқаруды жеңілдетеді.

Әдебиеттер

1. Дейт К.Дж. Введение в системы баз данных. – 6-е изд. – М., Санк-Петербург, Киев: Изд.дом Вильямс, 2000
2. Артур Р. Современные системы управления контентом – Санкт-Петербург: Питер, 2009. – 152 с.

ФТАХР: 31.25.15

Д.Қ. Әсержанов, А.Н. Кливенко, Ж.С. Касымова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, dastan_2194@mail.ru

ХИТОЗАН-ДЕКСТРАН СУЛЬФАТ НЕГІЗІНДЕ ИНТЕРПОЛИМЕРЛІ КОМПЛЕКСТІ АЛУ ЖӘНЕ ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ

OBTAINING AN INTERPOLYMER COMPLEX BASED ON CHITOSAN-DEXTRAN SULFATE AND DETERMINING THE COMPOSITION

Қазіргі таңда табиғи полимерлерді қолдану аясы, олардың қасиеттерінің жаңа тұстары белгілі бола бастаған сайын артып келеді. Бұған себеп олардың әр-түрлілігінде. Табиғи полимерлерді мұнай өнеркәсібінде, медицинада, агрономияда, косметикада, жеңіл өнеркәсіп салаларында кеңінен қолданысқа енуде. Полимерлердің осы потенциалын байқаған ғалымдар, оларды зерттеуде көптеген жұмыстарды бастап жатыр.

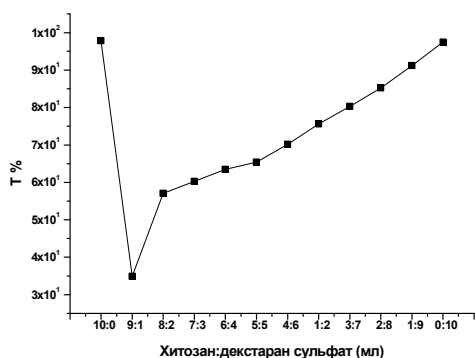
Менің осы зерттеудің негізгі көзі ретінде таңдаған полимерлердің жалпы қасиеттері көпке белгілі. Хитозан – биологикалық тұрғыда активті және токсикологиялық әсері жоқ катионды полисахарид. Оның сызықтық құрылымында үш функционалды топтар бар, аминотоптар мен бірінші және екінші сатылы гидроксил топтар. Декстран сульфат суда ерігіш, теріс зарядталған, сульфатирленген, өте жоғары молекулалық массасы бар полисахарид. Сонымен қатар, ол биоүйлесімді және жеңіл ыдырайтын, полионды полимер қатарына жатады. Оны дәрілік препараттарды ағзаға тасымалдаушы құрал ретінде жиі қолданады.

Бұл зерттеудің негізгі мақсаты болып екі полимердің негізінде интерполимерлі комплексті алу болып табылады. Химиялық компонентарлы полимер арасындағы өзара әсерлесу реакцияларының өнімдерін интерполимерлі комплекстер деп атайды. Бұл полимерлердің функционалдық топтары қасиеттері жағынан бір-біріне ұқсас болып келеді, ал олардың геометриялық құрылысы жеткілікті түрде молекулааралық байланыстардың көп санының түзілуіне кедергі жасамайды. Жалпы алғанда ИПК-ті бірнеше тәсілдер арқылы алуға болады. Бірақ осы жұмыста екі полимерлердің ерітінділерін араластыру арқылы ИПК-ті алу тәсілі қолданылды. Хитозанның ерекшелігіне оның тек тұз қышқылында, сірке қышқылында және органикалық қышқылдарда ғана ери алатының жатқызуға болады. Екі

полимердің ерітіндісін араластыру нәтижесінде тұңба түзілуі және ерітінді бұлыңғыр болуы қажет. Бұл жағдай екі полимердің функционалдық топтары бір-бірімен байланысу арқылы жүзеге асты. Тұңбаны – түзілген ИПК деп қарастырамыз.

Алынған интерполимерлі комплекстің құрамын анықтау үшін фотоколориметриялық және динамикалық лазерлі жарықтың шашыруына негізделген екі әдісті қолдандық.

Бұл жұмыста дектран сульфаттың 10^{-3} моль/л судағы ерітіндісі және хитозан 10^{-3} моль/л 0,1н тұз қышқылындағы ерітіндісі қолданылды.

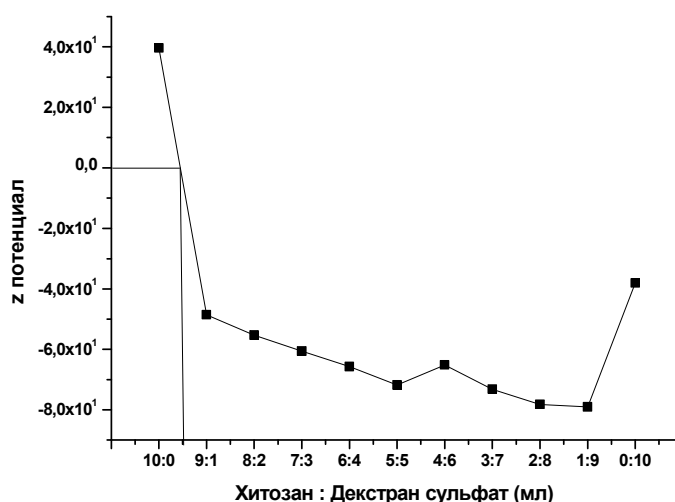

1-сурет – ИПК-ның құрамын фотоколориметриялық әдіспен анықтау.

Жұмысты орындау үшін хитозан:дектран сульфаттың 12 түрлі 10:0-дан және 0:10-ға дейін қатынастары құрылды.

Фотоколориметрия көрінетін жарықтың монохроматты сәулесін сіңіруді өлшеуге негізделген әдіс. Бұл әдіспен түсті ерітінділерді анализдеуге болады. Монохроматтау үшін абсолютті жарық фильтрлері (түсті шынылар) пайдаланылады. Жарық фильтрінің өткізу максимумы ерітіндінің сіңіру максимумымен сәйкес келуі тиіс.

Графиктен көргеніміздей хитозан:дектран сульфаттың 9:1 қатынасы сәуле сіңіру көрсеткіші ең төмен. Демек бұл қатынаста ерітіндідегі бұлыңғырлық пен тұңбаның мөлшері ең жоғары болған. Осы нәтижеге сүйене отыра ИПК-ті алу үшін осы қатынастың ықтималдылығы жоғары деп қарастырамыз.

2 сурет – Хитозан:Декстран сульфат қатынасының бөлшектерінің Z потенциалына тәуелділігі.

Хитозан:Декстран сульфат қатынасының бөлшектерінің Z потенциалына тәуелділігі графигі көрсетіп тұрғандай 0 нүктесінен ордината осі хитозан:декстран сульфат 9,5:0,5

қатынасы бойынша график өтеді. Бұл әдістің қорытындысымен ИПК түзілуіне ең қолайлы қатынас ол 9,5:0,5 екенің анықтадық.

Динамикалық лазерлі жарықты шашырату әдісімен құрамды анықтау үшін жалпы көлемі 1 мл болатын хитозан мен декстран сульфаттың қатынасы (10/0, 9/1, 8/2, 7/3, 6/4, 5/5, 4/6, 3/7, 2/8, 1/9, 0/10) болатын ерітінділері алынды. Алынған нәтижелер 1-кестеде көрсетілген.

1 кесте – Хитозан-декстран сульфат қатынастарына бөлшектердің орташа мөлшерінің тәуелділігі

Хитозан:декстран сульфат қатынасы	10:0	9:1	8:2	7:3	6:4	5:5	4:6	3:7	2:8	1:9	0:10
Бөлшектердің орташа мөлшері	167,4	308,8	329,5	339,3	380	508	515	650	764	343	2530

Бұл кестеден көретініміздей хитозан-декстран сульфат 9:1 қатынасының бөлшектерінің орташа мөлшері ең минималды көрсеткішті көрсетуде. Қалған қатынастарда көрсеткіштер өседі. Демек бұл әдіспен анықтағанымыздай ең қолайлы қатынас 9:1 болып табылады.

Сонымен, үш әдіс нәтижелері бойынша хитозан-декстран сульфат негізінде интерполимерлі комплексті алу үшін 9:1 және 9,5:0,5 қатынасын қолданған жөн. Хитозанды осынша көп мөлшерде қолдану себебі, декстранның молекулярлық массасының үлкеңдігімен түсіндіреміз. Декстранның тізбектік құрлымында функционалдық топтар хитозанға қарағанда әлдеқайда көп. Сондықтан да, декстранның функционалдық топтарымен әрекеттесуі хитозанды көп мөлшерде қолданамыз.

Бұл жұмыс 2018-2020 жылдарға жоспарланған ҚР Ғылым және Білім министрлігінің қаржыландыруымен жүріп жатқан АР05134681 «Интерполимерлі комплекстер негізінде жердің шөлейттенуімен күресу технологияларын құрастыру» гранттік жобасының шеңберінде жасалды.

ҒТАХР:20.53.19

М.Б. Жанузаков, Ж.С. Каженова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, tulp@mail.ru

WEB САЙТТАРДЫҢ ДИНАМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫН ДАЙЫНДАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ҚҰРАЛДАРЫ

MODERN TOOLS FOR DEVELOPING THE CONTENT OF DYNAMIC WEB SITES

Web-сайт – ғаламтордың белгілі бір бөлігін құрайтын, Web-парақшалардың байланысқан жүйесі.

WEB-сайттар екі түрлі болуы мүмкін: статикалық және динамикалық. Статикалық Web-беттер қолдан жасалады, содан кейін сақталады және сайтқа жүктеледі. Әр жүктеген сайын осындай беттің мазмұнын өзгерту үшін, пайдаланушы оны өз жұмыс компьютерде өзгертеді (мысалы html- редакторды пайдаланып), сақтайды және қайтадан Web – сайтқа жүктейді.

Динамикалық сайттар – біршама күрделі, функцияналдануы мен мүмкіндіктері жоғары, мәліметтерге толы және үнемі жаңарып отыратын сайт түрі. Динамикалық Web – сайттардың көрсетілетін әр беті шаблонды бетке негізделген, оған мәліметтер қорында сақталатын тұрақты өзгеріп отырған ақпараттар енгізіледі. Сонымен, сайттың мазмұнын жаңарту үшін жай жаңа бет қосып, содан кейін ол мәліметтер қорына арнайы механизм көмегімен кірістіріледі. Нәтижесінде сайт өз-өзінен жаңаратын сияқты. Динамикалық сайт

жасау жан-жақты білімді талап етеді, атап айтқанда, HTML, CSS, PHP, JavaScript, MySQL және т.б. туралы практикалық білім болу міндетті болып табылады.

HTML (Hyper Text Markup Language) – бұл құжаттарды кодтау үшін қолданылатын гипермәтіндік белгілеу тілі. HTML беттер ғаламторда браузерден серверге, жай мәтін немесе жасырын символдар (шифрлар) арқылы HTTP және HTTPS хаттамаларымен жіберіледі.

CSS – документтің сыртқы келбетін сипаттауға арналған формальді тіл. Веб-беттерде түстер, қаріптер, блоктардың орналасуын және т.б. енгізуде қолданылады. CSS дегеніміз ағылшынша Cascading Style Sheets, яғни қазақша стилдік каскад кеселері деп аталады. Біз HTML тілі бойынша web парақшаны қалай жасаймыз, енді оны әрлендіруін осы CSS құралымен жасаймыз. HTML-ді кірпішпен қаланып, төрт қабырғасы тұрғызылып және төбесі жабылған үйге ұқсатуға болады. Ал сол үйдің ішін сырлап, еденін төсеп, жиһаздарын қойып дегендей т.б. әрекеттер жасайтын осы CSS.

Бұл стильді белгі тілі екі бөліктен құралады:

1. Селектор-меткалардан;
2. Осы селекторларға қолданылатын ережелерден.

PHP – веб-қосымшаларын құруда қолданылатын ортақ мақсаттағы скриптті тіл. Қазіргі таңда динамикалық веб-сайттар жасау бойынша программалау тілдері арасындағы көшбасшы тіл деп айтуға болады.

JavaScript – мультипарадигмалы программалау тілі. Браузерлерде веб-парақшаларға интерактивтілікті беру үшін қолданылады. jQuery – html мен JS арасын байланыстыруға бағытталған кітапхана.

Мәліметтер қоры (database) – кестелердің бір-бірімен байланысқан жүйесі.

Denwer – веб-сайттар жасауға арналған арнайы программалық жиынтық. Оның базалық компонентіне – PHP интерпретаторы, MySQL, PhpMyAdmin, Apache сервері және т.б. кіреді.

PHP сайт парақшаларын жасауға арналған ең күшті құралдардың бірі. PHP үйренуге жеңіл өте қарапайым тіл. Мүмкіндіктері мол әрі көп функционалды болғандықтан ол барлық дерлік хостингтерге орнатылған.

Оны 1994 жылы Расмус Лердорф деген программист өзінің резюмесін көріп жүргендердің статистикасын көрмек үшін Perl деген программа тіліндегі скриптер жиынтығын құрастыру нәтижесінде ойлап табады. Оны ол Personal Home Page (жеке үй парақшасы) деп атайды.

Кейін жоба жұмыстары артқан кезде Perl-дің мүмкіншіліктері оған аздық ете бастайды да, ол C тілінде жазылған жаңа интерпретатор ойлап табады. Осылайша PHP интерпретаторының сол C тілінде бірінші версиясы пайда болады. Үш жылдан соң PHP интерпретаторының екінші версиясы шығады. Қазіргі кезде қолданыста жүрген соңғы нұсқа - PHP 5.4. [3]

PHP тілінде программа дайындау үшін Notepad++ сияқты редакторларды қолданамыз. PHP тек қана серверде орындалады. Ол тілді үйрену үшін өз компьютерімізге Denwer жинағын жүктеп аламыз, ол уақытша сервер ролін атқарады. Кейін өз сайтымызды Filezilla Client арқылы хостинг серверіне оп-оңай көшіруге болады.

Denwer дегеніміз - Web-дайындаушының джентельмендік жинағы деген сөздердің бас әріптерінің айтылуынан құралған атаумен аталатын локальдық сервер (Apache, PHP, MySQL және т.б.).

Деректерді сақтауға МҚБЖ (Мәліметтер қорын басқару жүйесі), мысалы MySQL қолданылады.

PHP мен MySQL-ді бірге қолдану арқылы әрі жеңіл әрі жылдам Web-парақшаларын сәтті жасап шығаруға әбден болады. Ол әр түрлі платформаларда (Windows, Linux, Unix-сияқтылар) жұмыс жасай береді. Оны кез келген web-сервер қолдай алады.

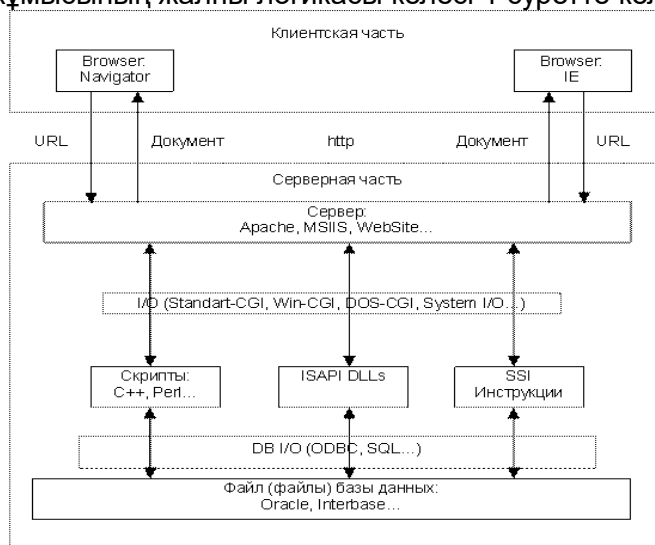
Арнайы MySQL-дің жұмысы үшін **PhpMyAdmin** графикалық интерфейсі бар әкімшіліктендіру құралы пайда болған. Ол PHP-де жасап дайындалған. MySQL мәліметтер қоры әлемге аты әйгілі мәліметтер қоры болып табылады. Ең бірінші қолданудың қарапайымдылығы мен абсолютті мәліметтер қорын тегін басқару жүйесі болып табылады [1].

Бірнеше PHP-дың маңызды функциялары төменде көрсетілген.

– **mysql_connect** (сервер_аауыL, пайдаланушы_аауы, құпиясөз) – MySQL-мен қосылысын белсендіреді;

- **mysql_select_db** (*қор_аауы, қосылу_идентификаторы*) – мәліметтер қорын таңдауға мүмкіндік береді;
- **"Қосылу_идентификаторы"** – **mysql_connect** функциясымен құрылған қорға тікелей қосылуға сілтеме;
- **mysql_query** (*sql сұранысы*) – қорға SQL сұранысты түзетуге рұқсат береді;
- **mysql_fetch_array** (*resource result*) – мәліметтер қорынан жолды жояды және оны массивке айналдырады.
- **mysql_close** (*link_identifier*) – мәліметтер қорын жабады. [2]

Қазіргі кезде сервер жағындағы Web қосымшаларды құрудың әртүрлі технологиялары бар және олар сәтті қолданылуда. Осындай қосымшалардың барлығының ортақ мақсаты бар - сервер жағында бизнес-логиканы жүзеге асыру және клиент үшін кодты генерациялау. Сол сияқты, осы қосымшалардың барлығында сервер мен клиенттің өзара әрекеттесу архитектурасы бірдей және ортақ өзара әрекеттесу хаттамасы – HTTP бар. Сервер жағындағы қосымша жұмысының жалпы логикасы келесі 1 суретте келтірілген.

Сурет 1 – Сервер жағындағы қосымша жұмысының жалпы логикасы

Серверлік қосымшалардың жұмысы негізгі үш кезеңде орындалады:

1. Сұраныс. Клиент, web - браузерді қолдана отырып, серверге сұраныс жасайды.
2. Сұранысты өңдеу, жауапты дайындау. Сұранысты алғаннан кейін web – сервер сұралынған ресурсты өңдеуді орындайды. Егер статикалық ресурс, мысалы HTML парақ, сурет, құжат, сұралған жағдайда, онда бұл ақпарат HTTP хаттамасы үшін форматталады да, клиентке жауап ретінде жөнелтіледі. Егер динамикалық ресурс сұратылған жағдайда сұраныс сәйкес web – қосымшалар контейнеріне беріледі, осында ары қарай жұмыстар жүргізіледі.
3. Құрастырылғаннан кейін мәліметтер клиентке HTTP хаттамасы арқылы беріледі. Жауапта мәліметтер (әдетте HTML код, немесе екілік мәліметтер) қамтылады, сол сияқты HTTP жауаптың тақырыбында жіберілетін қосымша параметрлер болады.

Осы мақалада сайт жасау мысалын сипатталады. Информатика және ақпараттық технологиялар кафедрасының сайты әзірледі. Бұл сайтты әзірше қарапайым сайттың мысалы деуге болады. Сайтты құрастыру кезінде ең алдымен сайтты жоспарлаудың негізгі кезеңдеріне тоқталғым келеді.

Жоспарлау кезеңдерінен өту сайтты дайындау кезінде өте маңызды. Сонымен, сайтпен жұмысы бастаудың алдында не істеу керек?

Алдымен дұрыс мақсатын қою керек. Онда не туралы, кім туралы айтылуы керек, немесе қандай мәселе шешілуі керек? Мақсатқа байланысты сайттың құрылымы әр түрлі болу мүмкін. Сайтта қандай ақпарат болатын анықтау керек. Сол ақпаратты алдымен жинау керек. Кафедра туралы негізгі мәліметтер, яғни, кафедраның тарихы, кафедра жетекшісі туралы ақпарат, фотосуреттер болды. Келесі маңызды орын алатын контент - сайтқа әрбір рет жаңартылып шығарылып отыратын жаңалықтар топтамасы, фотосуреттерімен қажет болды. Тағы да фотогалереяға барлық кафедра бойынша өткізіліп жатқан іс-шаралардың фотосуреттерін дайындалды. Сонымен қатар, әртүрлі хабарландырулар блогын

дайындалды. Оған соңғы хабарландыруларды алып, хабарландырулар блогына орналасырдық. Сондай-ақ, сайтта тіркелу, өз пікірін қалдыру бөліктері бар.

Қорыта айтқанда, жаңа заман әлемінде адамның кез-келген қызметі оның ақпараттануына және бар ақпаратты нәтижелі пайдалануына тікелей байланысты. Ақпарат қоғамның маңызды ресурстарының біріне айналған және онсыз адамның алға басуы мүмкін емес. Қазіргі қоғамымыздың қазақ тіліндегі контенті бар ақпараттық сайттарға деген үлкен сұранысы қазіргі уақыттың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

Әдебиеттер

1. Бидайбеков Е.Ы., Елубаев К., Шекербекова Ш.Т. Мәліметтер қоры және ақпараттық жүйелер Алматы, 2010 ж.
2. Конноли Т, Бегт К., Страчан А. Базы данных: проектирование, реализация и сопровождение. Теория и практика, 2-ое издание: пер. с англ. – М.: Изд. Дом Вильямс, 2001 г.
3. Максим Кузнецов, Игорь Симдянов. РНР 5 практика создания веб сайтов. Санкт-Петербург «БХВ-Петербург» 2005 г.

МРНТИ: 44.31.01

И.А. Жолбарысов, А.Н. Шалаганова, Ж.К. Алдажуманов, Д.Н. Нурғалиев
Государственный университет имени Шакарима города Семей, mr.isahan@inbox.ru

ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ (ЭНЕРГОАУДИТ) КАК ИНСТРУМЕНТ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ И ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ

ENERGY AUDIT (ENERGY AUDIT) AS A TOOL FOR ENERGY SAVING AND ENERGY EFFICIENCY

Республика Казахстан, являясь ответственным участником международного сообщества, а также в интересах будущих поколений, принимает активные меры по устойчивому развитию своей экономики. Указом Главы Государства Н.А.Назарбаевым утверждена Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Кроме того, для содействия устойчивому развитию в Центрально-Азиатском и других регионах мира инициирована Программа партнерства «Зеленый мост».

Таким образом, Казахстаном поставлены амбициозные задачи по ежегодному 10% снижению энергоемкости ВВП и достижению не менее чем 40% снижения ВВП к 2020 году. В рамках законодательной поддержки мероприятий по энергосбережению и повышению энергоэффективности в 2012 году были приняты законы «Об энергосбережении и повышении энергоэффективности» и «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам энергосбережения и повышения энергоэффективности» и подзаконные документы к ним. Также были приняты «Комплексный план по повышению энергоэффективности Республики Казахстан» и Программа модернизации жилищно-коммунального хозяйства на 2011-2020 годы. В августе 2013 года правительством Казахстана утверждена Республиканская программа «Энергосбережение-2020»[1].

При решении основных задач энергосбережения особое место занимает проведение энергоаудита (энергетического обследования) исследуемого объекта.

Энергоаудит – это комплексное энергетическое обследование здания. Иными словами, энергоаудит – это процедура, с помощью которой можно выяснить, как используется энергия в здании, какие существуют меры по ее экономии и как можно уменьшить потребление энергии зданием, в котором проводился энергоаудит. Энергоаудит включает обследование здания, оценку и анализ существующей ситуации и различных мероприятий, которые могут быть осуществлены для снижения потребления энергии и улучшения микроклимата в здании. Во многих странах существует значительный потенциал энергосбережения в таких зданиях, как школы, больницы, детские сады, офисы, жилые здания и т.д. Зачастую затраты на энергию можно значительно снизить, реализуя различные мероприятия по энергосбережению. При снижении энергопотребления также уменьшается

загрязнения окружающей среды от невозобновляемых источников энергии, что создает позитивный эффект на экологию как локально, так и глобально. Чтобы определить фактический потенциал энергосбережения и обеспечить устойчивые результаты, необходимо подходить структурировано и эффективно к разработке и реализации проекта. Результаты предоставляются в Отчете по Энергоаудиту, описывающем рекомендуемые мероприятия с соответствующими инвестициями, экономией и прибылью [2, 3].

Моделирование процесса энергоаудита. К настоящему времени существуют множество методик и программ по реализации процесса энергоаудита.

Основными задачами при моделировании энергоаудита являются:

- независимая оценка фактического состояния энергопользования;
- определение показателей энергетической эффективности;
- выявление причин возникновения потерь топливно-энергетических ресурсов;
- оценка потенциала энергосбережения;
- разработка мероприятий для реализации выявленного потенциала энергосбережения с расчетом их стоимостной оценки.

Различные *модели энергоаудита* могут быть разделены на два основных типа в соответствии со своими задачами:

- диагностические модели аудита;
- аналитические модели.

В пределах каждого из двух типов существует ряд моделей, различающихся предметом и степенью детальности энергоаудита. На практике может быть подобрана конкретная модель энергоаудита, наилучшим образом отвечающая потребностям ситуации.

Алгоритм действий методики модели при энергетическом обследовании представлен на рисунке 1.

На первом этапе происходит сбор всех имеющихся данных: климатических данных, информации по конструкции здания и прочих факторов, влияющих на потребление энергоресурсов. Эти данные вводятся в программный модуль, который рассчитывает и выдает данные по нагрузкам за отопительный период.

Модуль также выдает значения нагрузок по теплу, холоду, электричеству и воде.

На основе климатических данных будет определяться годовая динамика нагрузок на энергоресурсы и происходит полное моделирование здания и инженерных систем по энергопотреблению.

Новые смоделированные показатели на энергоносители сравниваются с реальными затратами.

На втором этапе проводится анализ воздействия мер энергоэффективности.

На данном этапе определяется процент экономии энергоресурсов и, соответственно, экономическая выгода от внедрения мероприятия. Сравнив затраты на внедрение мероприятий с экономической выгодой, можно определить срок окупаемости мероприятий и целесообразность их внедрения.

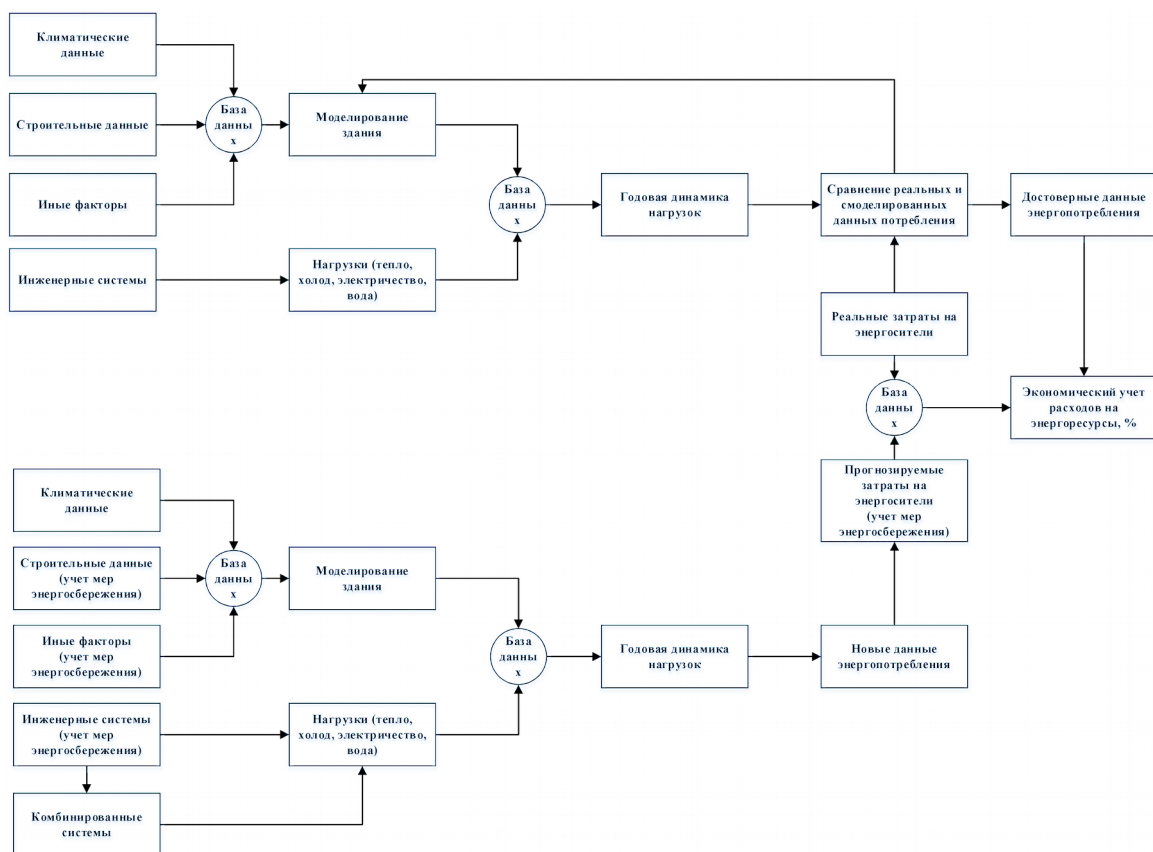

Рисунок 1 – Алгоритм действий методики модели при энергетическом обследовании

Таким образом, данная система математического моделирования позволяет в интерактивном режиме отследить эффект от внедрения того или иного мероприятия, определить его целесообразность и срок окупаемости.

Литература

1. Послание президента РК 2018 года. Электронный ресурс. URL: <http://www.akorda.kz/> (дата обращения 01.06.2018).
2. Об утверждении Правил проведения энергоаудита. Электронный ресурс. URL: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения 01.06.2018).
3. Закон РК Об энергосбережении и повышении энергоэффективности от 13 января 2012 года. Электронный ресурс. URL: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения 01.06.2018).

МРНТИ: 58.09

М.Қ. Жамбаева, Д.Н. Нурғалиев, Р.Е. Келсенгазина, Г. Қантарқызы, И.А. Жолбарысов
Государственный университет имени Шакарима города Семей, mr.isahan@inbox.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ ОБРАЗЦОВ СИЛИЦИРОВАННОГО ГРАФИТА МЕТОДОМ ПОРОШКОВОЙ МЕТАЛЛУРГИИ

THE STUDY OF OBTAINING SAMPLES OF SILICONIZED GRAPHITE BY THE POWDER METALLURGY METHOD

В настоящее время при производстве, разработке и внедрении прогрессивных технологий и новой техники важным аспектом научно-технического прогресса является поиск новых способов получения материалов и изделий с заданными или принципиально новыми свойствами. Одним из широко применяемых и востребованных керамических материалов в мире и в нашей стране является силицированный графит. Силицированный графит – это высокотвёрдый, эрозионно- и коррозионностойкий материал, состоящий из карбида кремния, углерода и кремния [1,4]. Силицированный графит широко используется в металлургической, химической, нефтедобывающей и нефтеперерабатывающей отраслях промышленности Казахстана. Также он находит свое применение в качестве узлов трения (уплотнительные кольца, подпятники, подшипники скольжения) в насосах, реакторах, сепараторах и другом оборудовании [5]. Однако главным направлением применения подобных материалов является ядерная энергетика [4]. Поэтому исследование различных свойств этого материала является весьма актуальной задачей. Целью настоящей работы является исследование изготовленных образцов силицированного графита, полученных методом порошковой металлургии с использованием компонентов на основе отходов промышленного производства.

Описание выполненного эксперимента. В настоящей работе ставилась задача по исследованию полученных образцов силицированного графита методом порошковой металлургии на основе промышленных отходов.

Выбор температурных режимов производится расчетным путем при анализе известной реакции восстановления оксида кремния углеродом (формула 1):

Изменение термодинамического потенциала Гиббса может быть рассчитано по уравнению (формула 2):

$$\Delta = 697390 - 359.07 T \quad (2)$$

отсюда $\Delta = 0$, $K_p = 1$ при 1943 К (1570°C).

Это означает, что теоретически для начала восстановления кремнезема твердым углеродом по реакции (2) требуется обеспечение температуры 1570°C.

В данном способе шихта для получения карбида кремния состоит из смеси оксида кремния в виде кварцевого песка и нефтяного кокса. Восстановление оксида кремния углеродом кокса осуществляют при температурах 2200-2500 °С, при этом нагревательным элементом печи является керн, выполненный из крупнокускового углеродистого материала.

При восстановлении SiO_2 углеродом карбид кремния в качестве целевого продукта образуется в твердом виде по реакции (формула 3, 4):

$$\Delta = 555615 - 322.11 T \text{ кал} \quad (4)$$

отсюда $\Delta = 0$, а $K_p = 1$ при 1725 К (1452 С).

Таким образом, при данных расчетах были выбраны и обоснованы два температурных режима 1450 °С и 1550 °С

Для проведения высокотемпературных испытаний в экспериментальный тигель загрузались по 6 образцов.

Характеристики образцов, полученных в результате прессования, указаны в таблице 1.

Таблица 1 – Результаты эксперимента после прессовки

Образцы	Размеры			Плотность, г/см ³
	h, мм	R, мм	m, г	
A1	7,78	7,54	2,63	1,89
B1	9,17	7,55	3,27	1,99
C1	9,26	7,67	2,95	1,72
Д	7,33	10,85	4,27	1,58
B2	8,33	7,76	3,10	1,97
C2	7,99	7,58	3,19	1,61

Далее полученные заготовки, для обретения конечных технологических свойств, подвергают процедуре спекания.

Спекание. Спекание проводится в графитовом тигле на универсальном высокотемпературном стенде индукционного нагрева ВЧГ-135.

Заготовки помещают внутрь графитового тигля, где между ними устанавливают графитовые дистанцирующие пластины. Полученную экспериментальную сборку помещают в рабочую камеру индукционной печи стенда ВЧГ-135, после чего в камере создают давление 10^{-3} Па и заполняют инертным газом (аргон) до нормального давления. Схема экспериментальной сборки для данного эксперимента приведена на рисунке 1.

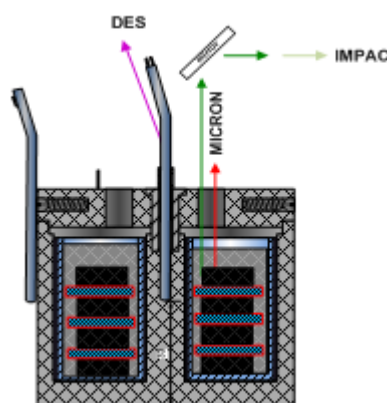
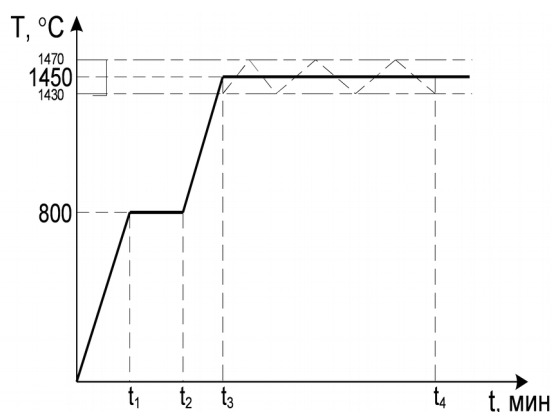
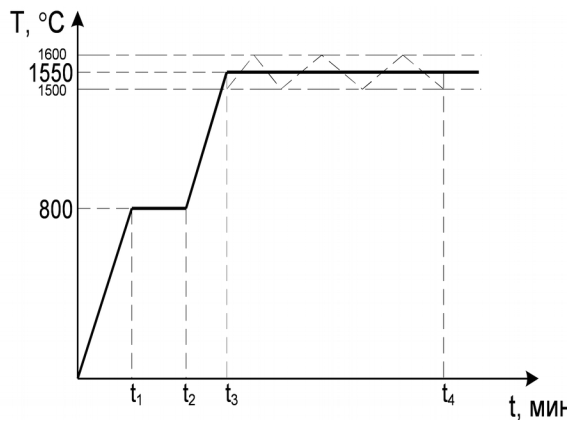

Рисунок 1 – Схема экспериментальной сборки образцов силицированного графита

На рисунке 2 представлены теоретические режимы нагрева при выбранных температурах 1450 °С и 1550 °С.

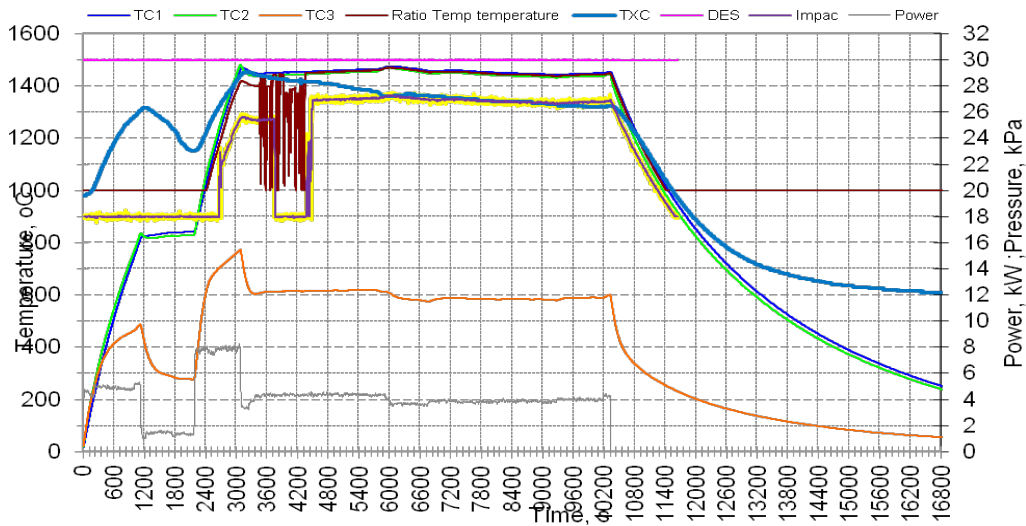

а)

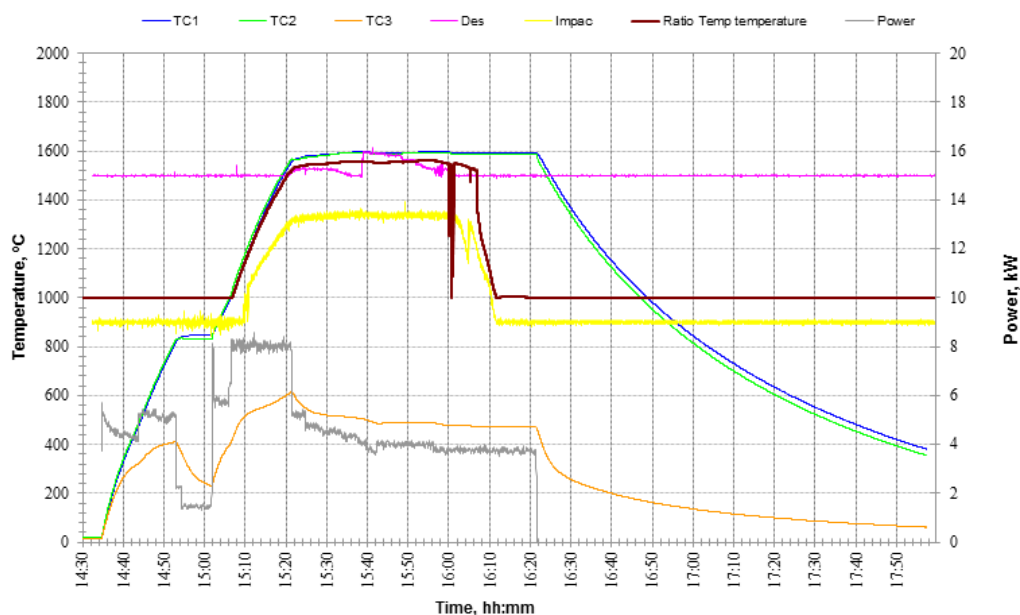

б)
Рисунок 2 – Теоретический температурный режим нагрева

На рисунке 2 (а) процесс нагрева состоит из двух этапов, вначале идет нагрев до 800 °С выдержка 10 минут, далее до 1450°С и на этой полке выдерживается в течении 50 минут, на рисунке 2 (б) представлена температура нагрева, где также идет нагрев в две стадии с выдержкой на полке 800 °С 20-30 минут, и 90-100 минут при температуре 1550 °С.

а)

б)

Рисунок 3 –Экспериментальный температурный режим нагрева

Как видно на рисунке 3, теоретическое предположение о температурном нагреве образца подтвердилось в ходе эксперимента.

Актуальность данной работы не вызывает сомнения в связи с тем, что одним из широко применяемых и востребованных углеродосодержащих материалов на сегодняшний день является силицированный графит, ввиду его коррозионной и эрозийной стойкости, сочетающий высокую жаропрочность, жаростойкость и стойкость к многократным теплосменам.

Литература

1. Тарабанов А.С., Костиков В.И. Силицированный графит. - М.: Металлургия, 1977. – 208 с.
2. Гнесин Г.Г. Карбидокремниевые материалы. – М.: Металлургия, 1977.– 215 с.
3. Люлько В.Г. «Физико-химические основы и технология получения композиционных порошков термосинтезом в вибрирующем слое». – М.: Москва, 2004. – 517 с.
4. Гузман И.Я. Химическая технология керамики. – М.: ООО РИФ «Стройматериалы». 2003. – 406 с.
5. Брантов С.К., Кузнецов Н.Н. Электрофизические свойства композиционного материала на основе силицированной углеграфитовой ткани. – М.: Материаловедение, 2002. – 25-27 с

FTAХР: 31.25.15

М.У. Дюсембинова, Р.Т. Динжуманова

Государственный университет имени Шакарима города Семей, dyusembinova1995@mail.ru

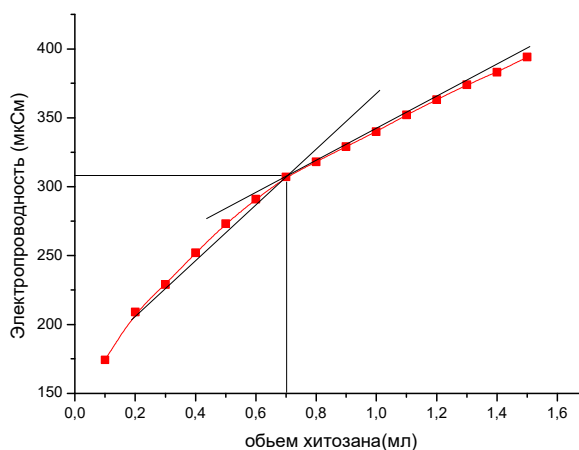
ТАБИҒИ ПОЛИМЕРЛЕР НЕГІЗІНДЕ ИНТЕРПОЛИМЕРЛІ КОМПЛЕКСТЕРДІ ЗЕРТТЕУ

STUDY INTERPOLYMER COMPLEX BASED ON NATURAL POLYMERS

Жаңа жетілдірілген полимерлі материалдарды интерполимерлі комплекстерден (ИПК) алу перспективалық бағыттарының бірі болып табылады. Қазіргі уақытта полимерлі химияның жаңа саласын зерттеу үлкен жетістікке қол жеткізіліп жатыр. Интерполимерлі комплекс полимерлік қосылыстардың кең классын білдіреді, жартылай өткізгіш мембраналар, жабындар, тиімді флокулянттар, дисперсті жүйелердің құрылымдары, препараттар ретінде практикада қолданылады. Сонымен қатар интерполимерлі комплекс компоненттерінің құрылымы мен қасиеттеріне әсер ететін мәселелерді зерттеу, жаңадан өзгертілген полимерлі өнімдерді алдын-ала анықталған қасиеттермен қамтамасыз ететін жаңа перспективалар

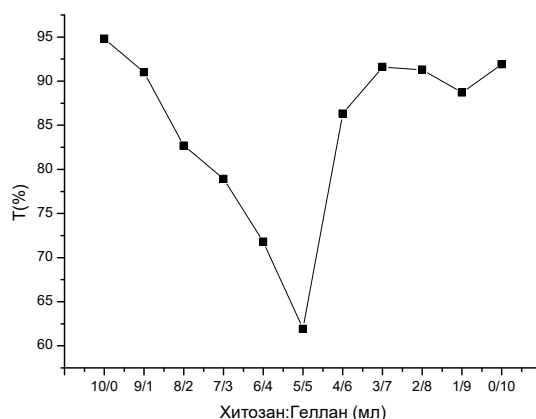
ашатыны сөзсіз. Мұндай тәсіл полимерлердің қасиеттерін химиялық табиғаты мен құрамдас бөліктерін, олардың коэффициенттерін және осындай реакция жағдайларын өзгерту арқылы өзгерту мүмкіндігін ашады. Әр түрлі полимерлерден алынатын интерполимерлі комплекс қасиеттерін, құрылымын зерттеу және бастапқы компоненттердің табиғаты мен алынған өнімнің қасиеттері арасындағы байланысты анықтау өте маңызды, практикалық және ғылыми маңыздылығы бар. Интерполимерлі комплекстердің пленкаларының физико-механикалық қасиеттерін зерттеу үлкен қызығушылық тудырады, өйткені бұл қасиеттер полимерлі заттың құрылымымен тікелей байланысты және оларға сай пайдалану аймақтарын анықтайды.

Зерттеудің мақсаты топырақтың құрылымы ретінде пайдаланыла алатын хитозан-геллан негізінде комплексті алу, қатынасын анықтау болды. Зерттеу жұмысында комплекстің қатынасын анықтау үшін Mettler Toledo Seven Multi pH-метр-кондуктометрде Геллан ерітіндісін Хитозан ерітіндісімен кондуктометриялық титрлеу жүргізілді. Зерттеу нәтижесі сурет- 1 көрсетілген.

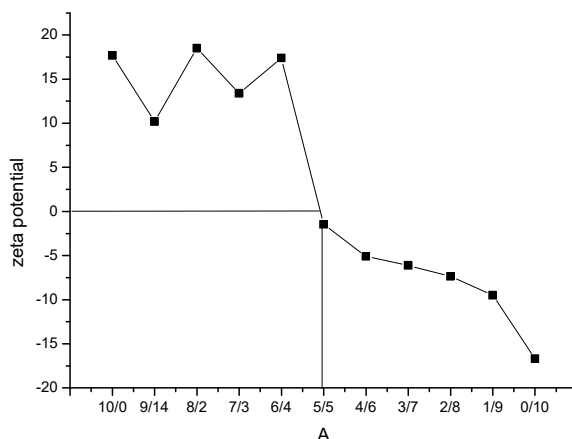
Сурет 1 – Геллан ерітіндісін хитозан ерітіндісімен кондуктометриялық титрлеу.

Jenway – 300 фотоколориметрде Хитозан:Геллан қатынасы арқылы ИПК құрамы анықталды (Сурет-2).

Сурет 2

Бөлшектердің Z – потенциалдарының Хитозан – Геллан қатынасына тәуелділігі динамикалық лазерлі жарық шашырау әдісі арқылы анықталды. Нәтиже сурет-3 көрсетілген.

Сурет – 3. Z – потенциалдың Хитозан –Геллан қатынасына тәуелділігі

Зерттеу нәтижесі бойынша, комплекстің құрамы кондуктометриялық, фотоколориметриялық, динамикалық лазерлі жарық шашырау әдістері арқылы графиктерден анықталып, интерполимерлі кешен қатынасы [хитозан]: [геллан] = [1]: [1] тең болды.

Әдебиеттер

1. Бектуров Е. А., Бимендина Л. А., Интерполимерные комплексы, А.-А., 1977
2. Кабанов В.А., Паписов И.М., "Высокомол. соед.", сер. А, 1979, т. 21, № 2, с. 243-81
3. Зезин А.Б., Кабанов В.А., "Успехи химии", 1982, т. 51, в. 9, с. 1447-83.

FTAХР: 65.59.29

А.С. Камбарова, А. Н. Нургазезова, Ж.М. Атамбаева, М.К. Сыдыкова
Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекетік университеті, kambarova.80@mail.ru

ҚҰС ЕТІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ АҚУЫЗ ЖӘНЕ АМИН ҚЫШҚЫЛДАРЫН ТАЛДАУ

ANALYSIS OF MAINTENANCE OF AMINO ACIDS AND ALBUMEN IN COMPOSITION MEAT OF BIRD

Қазіргі уақытта әлемнің көптеген елдерінде құрамында физиологиялық функционалдық тағам ингредиенттердің болуы есебінен тамақ рационының құрамында салауатты халықтың барлық жас топтарының тамақтанумен байланысты аурулардың даму қаупін төмендететін денсаулықты жақсартатын және сақтайтын тамақ өнімдерін жүйелі түрде тұтынуға арналған функционалық тамақ өнімдерінің ассортименті мен технологиясын жетілдіруге үлкен назар аударылуда. Бағасы бойынша қол жетімді, биологиялық құндылығы жоғары, қауіпсіздігі кепілдендірілген өсімдік және жануар тектес өнімдер қажет.

Қазіргі әлемде адам тамақтануында ет және ет өнімдерінің маңызды рөлі туралы ең алдымен құрамында толыққанды ақуыз және алмастырылмайтын амин қышқылдары мен басқа да компоненттер болуы жөнінде елеулі дәлелдеу базасы жинақталған [1, 2, 3].

Құс еті – бұл пайдалы және дәмді тез сіңетін ақуыз, дәрумендер және жартылай қаныққан майлы қышқылдар көзі бар диеталық өнім болып саналады және экономикалық параметрлер бойынша құс еті басқа ет түрлерімен салыстырғанда айтарлықтай қол жетімді болып саналады. Құс еті мен одан өңделген өнімдер әлеуметтік-маңызды тауар болып саналады және оларды өндіру мен реализация көлемі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өлшемдері болып табылады [2].

Құс еті ішінде күркетауық-еті құнды ақуызды өнімдердің бірі. Ол толық құнды жануар текті ақуыздардың, жоғарғы дәрежелі ауыстырылмайтын май қышқылдары липидтерінің маңызды көзі. Ол жоғарғы диеталық қасиетке ие.

Ет ассортиментін кеңейтуде күркетауық шаруашылығы да маңызды орын алады. Күркетауық етін өндіруші ең ірі өндірушілер АҚШ, Франция, Германия, Италия және Ұлыбритания болып табылады. Шет елдерде бұл ет түрін тек арнайы уақытта (Рождество) көптеп пайдаланады. Бізде күркетауық етін және оның өнімдерін пайдалану шектелген, сол себепті бұл етті шет елге реализациялайды.

Күркетауық – ауылшарушылық құстарының ең ірі түрі. Ересек күркетауық еркегінің салмағы 20-30 кг-ға жетеді, ал ұрғашысының салмағы – 7-10 кг. Етті бағыттағы 4 айлық күркетауық ұрғашысының салмағы 6 кг, 5-6 айлық еркегініңкі 12-14 кг. Таза салмағының өсуі жөнінен күркетауық тауық, қаз, үйректен асып түседі. Күркетауық етінен өнім өндіретін өндірістің әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында 3 типті құс қолданылады: жеңіл (10 кг-ға дейін), орташа (10-15 кг) және ауыр (15 кг-нан көп).

Күркетауықтың ақ етінде (кеуде бұлшықеттері) қызыл етімен (сан еті бұлшықеттері) салыстырғанда липид мөлшері аз. Күркетауық етінде басқа да құс еттерімен салыстырғанда В тобының витаминдері көп және холестерин мөлшері аз. Күркетауық етінен дайындалған өнімдерінің тағамдық құндылығы жоғары. Күркетауық етінің химиялық құрамы құстың түрі, жасы және категориясына байланысты (1 кесте) [4].

1 кесте – Күркетауық етінің химиялық құрамы

Көрсеткіш	Күркетауық еті	
	1-санатты	2-санатты
Химиялық құрамы, 100 г өнімде :		
Ақуыз	19,5	21,6
Май	22,0	12,0
Көмірсу	-	0,8
Күл	0,9	1,1
Витаминдер, 100 г өнімде :		
А, мг	0,01	0,01
β-каротин, мг	қалдықтар	Қалдықтар
Е, мг	0,34	-
А, мг	-	-
В ₆ , мг	0,33	0,33
В ₁₂ , мг	-	-
Биотин, мкг	-	-
Ниацин, мг	7,8	8,0
Пантотен қышқылы, мг	0,65	-
Рибофлавин, мг	0,22	0,19
Тиамин, мг	0,05	0,07
Фолацин, мг	9,60	9,40
Холин, мг	139	136
Энергетикалық құндылығы, ккал	276	197

Сіңімді заттары бойынша күркетауық етінің басқа да мал еттерінен айырмашылығы аз. Құс етінің байланыстырушы ұлпасының мықтылығы аз, сол себепті ол жылулық өңдегенде гидролизге тез ұшырайды.

Тағамдық құндылығын аминқышқылдық құрамы немесе еттегі толық құнды ақуыздардың дәрежесі арқылы оңай анықтауға болады[3,4].

2 кесте – Күркетауық етінің аминқышқылдық құрамы

Көрсеткіштер	Күркетауық еті	
	1 санатты	2 санатты
Ақуыз	19,5	21,6
Аминқышқылдық құрамы, 100 г ақуызда г-мен		
Ауыстырылмайтын аминқышқылдар :	39,10	39,25
Валин	4,77	4,71
Изолейцин	4,94	4,76
Лейцин	8,14	8,42
Лизин	8,39	8,94
Метионин	2,55	2,30
Треонин	4,49	4,45
Триптофан	1,69	1,64
Фенилаланин	4,12	3,94
Ауыстырылатын аминқышқылдар :	60,69	60,54
Аланин	6,25	6,12
2-кестенің жалғасы		
Аргинин	5,99	6,45
Аспарагин қышқылы	10,30	9,75
Гистидин	2,77	2,02
Глицин	5,83	6,08
Глутамин қышқылы	16,82	17,00
Оксипролин	0,93	1,0
Пролин	4,26	4,21
Серин	3,77	3,97
Тирозин	3,16	3,29
Цистин	0,62	0,67
Аминқышқылдардың жалпы саны	99,76	99,80
Лимиттелетін аминқышқылдың ағымы, %	жоқ	Жоқ

Құс майының еру температурасы 40 °С төмен[2,3]. Сол себептенде ағзаға ңай сіңіріледі. 3-кестеде күркетауықтың жеуге жарамды бөлігіндегі триглицеридтер көрсетілген.

3 кесте – Күркетауық етінің триглицеридтері

Липидтердің фракциялық және майқышқылдық құрамы, 100 г етте г	Күркетауық еті	
	1 санатты	2 санатты
Липидтар (соммасы)	22,00	12,00
Триглицеридтер	16,06	8,40
Фосфолипидтар	4,40	3,00
Холестерин	0,21	0,13
Май қышқылдары (соммасы)	18,35	9,12
Қаныққан	5,82	2,91
Соның ішінде :		
C _{12:0} (лаурин)	0,02	0,01
C _{14:0} (миристин)	0,23	0,11
C _{15:0} (пентадекан)	0,03	0,01
C _{16:0} (пальмитин)	4,10	2,06
C _{17:0} (маргарин)	0,07	0,03

C _{18:0} (стеарин)	1,35	0,67
C _{20:0} (арахидон)	0,02	0,02
Моноқанықпаған	8,46	4,23
Соның ішінде :		
C _{14:1} (миристолеин)	0	0
C _{16:1} (пальмитолеин)	1,78	0,74
C _{17:1} (гептадецен)	0,05	0,02
C _{18:1} (олеин)	6,42	3,36
C _{20:1} (гадолеин)	0,21	0,11
Полиқанықпаған	4,07	2,06
Соның ішінде :		
C _{18:2} (линоль)	3,88	1,98
C _{18:3} (линолен)	0,15	0,06
C _{20:4} (арахидан)	0,04	0,02

Күркетауық липидтерінің құрамында жоғарғы дәрежелі қанықпаған май қышқылдары бар.

Әдебиеттер

1. Антипова Л.В., Глотова И.А., Россов И.Д. Методика исследования мяса и мясных продуктов. М.: Колос, 2001. 376 с.
2. Технология полуфабрикатов из мяса птицы / Гуцин В.В. [и др.]. М.: Колос. 2002.198 с.
3. Барабанова А.В., Донскова Л.А. Идеология сохранения белкового компонента при разработке комбинированных мясных продуктов // Технология и товароведение инновационных пищевых продуктов. 2013. №2(19). С. 3-8.
4. Воякин М.П., Жаринов А.И., Рогов И.А. Химия пищи. Принципы формирования качества мясопродуктов. СПб.: РАПП, 2008. 340 с.

МРНТИ: 31.25.15

Г.Т. Елемесова, А.Н. Кливенко, Б.Х. Мусабаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, kussainova_g91@mail.ru

РАЗРАБОТКА СТРУКТУРООБРАЗОВАТЕЛЕЙ ПОЧВЫ НА ОСНОВЕ ИНТЕРПОЛИМЕРНЫХ КОМПЛЕКСОВ

Интерполимерные комплексы имеют как фундаментальное так и прикладное значение, поскольку их изучение представляет интерес как с точки зрения моделирования процессов, протекающих в живой природе, так и с точки зрения их практического значения.

Альгинат натрия и хитозан, как и другие полисахариды, могут быть подвержены различным механизмам деградации. Деградация происходит путем расщепления глюкозидных связей, что приводит к деполимеризации полисахарида. Как правило скорость деградации зависит от концентрации реагента.

Альгинаты являются семейством неразветвленных бинарных сополимеров, связанных 1-4 гликозидной связью мономеров β-D-маннурановой кислоты (М) и α-L-гулурановой кислоты (G). Относительное количество двух мономеров урановой кислоты и их последовательное расположение вдоль полимерной цепи широко варьируются в зависимости от происхождения альгината. Остатки урановой кислоты распределяются вдоль полимерной цепи по принципу блочной матрицы, где одновременно присутствуют гомополимерные блоки G остатков (G-блоки), гомополимерные блоки М остатков (М-блоки) и блоки с чередующейся последовательностью М и G звеньев (MG-блоки). Молекула альгината не может быть описана только мономерной композицией. Композиция и структура последовательности вместе с молекулярной массой и молекулярной конформацией являются ключевыми характеристиками альгината в определении его свойств и функций. Альгинат представляет собой природный анионный полисахарид, полученный из морских бурых водорослей.

Хитозан – это природный катионный полисахарид, полученный путем N-деацетилирования хитина. Хитозан представляет собой линейный бинарный сополимер, состоящий из β (1 - 4) – связанного 2-ацетамидо-2-дезоксид- β -D-глюкопиранозы и 2-амино-2-дезоксид- β -D-глюкопиранозы.

Целью исследования было получение интерполимерного комплекса на основе хитозан - альгинат натрия, который в дальнейшем можно использовать в качестве структурообразователя почвы.

Состав интерполимерного комплекса определяли методом кондуктометрического титрования и методом динамического лазерного светорассеяния

В работе были использованы водный раствор альгината натрия 10^{-3} оснмоль/л, раствор хитозана 10^{-2} оснмоль/л в 3% уксусной кислоте и раствор хитозана 10^{-3} оснмоль/л в 3% уксусной кислоте.

Для установления состава комплекса проводили кондуктометрическое титрование раствора альгината натрия раствором хитозана на pH-метре-кондуктометре Mettler-Toledo Seven Multi.

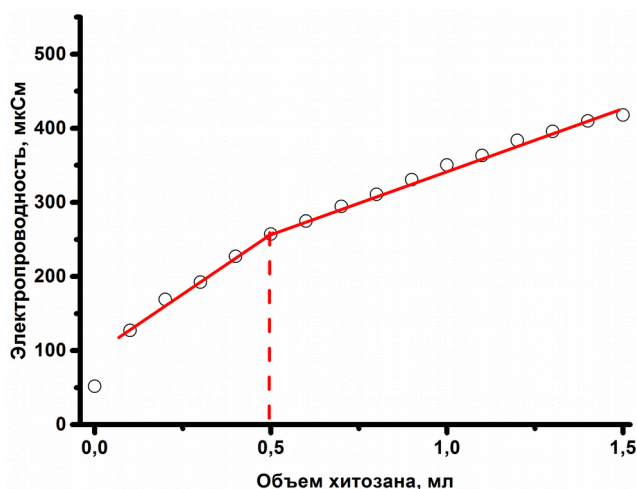

Рисунок 1 – Кондуктометрическое титрование раствора альгината натрия раствором хитозана

Для установления состава методом динамического лазерного светорассеяния (ДЛС) взяты образцы общим объемом 1 мл с варьируемым соотношением хитозана и альгината натрия (10/0, 9/1, 8/2, 7/3, 6/4, 5/5, 4/6, 3/7, 2/8, 1/9, 0/10). Результаты представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Зависимость среднего размера частиц от соотношения хитозан-альгинат натрия

Соотношение хитозан/альгинат натрия	10/0	9/1	8/2	7/3	6/4	5/5	4/6	3/7	2/8	1/9	0/10
Средний размер частиц	135	603	705	605	769	468	1942	481	358	319	510

Методом ДЛС определена зависимость Z-потенциала частиц от соотношения хитозан-альгинат натрия (рис.2).

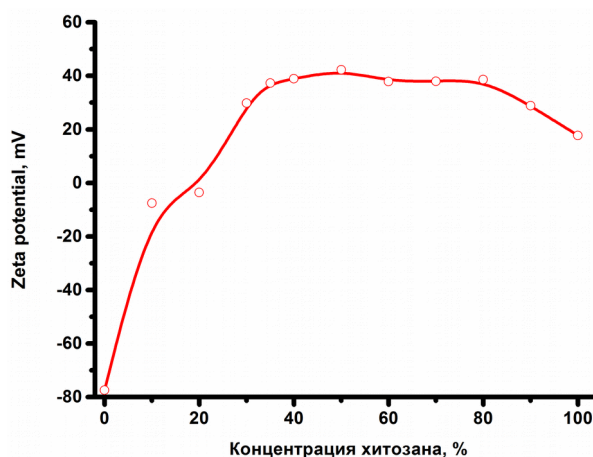

Рисунок 2 – Зависимость ξ -потенциала частиц от соотношения хитозан-альгинат натрия

На основе графика (рис. 1.) кондуктометрического титрования был определен состав комплекса [хитозан]:[альгинат натрия] равный соотношению [1]:[2] соответственно.

Как видно из таблицы 1 средний размер частиц при соотношении хитозан/альгинат натрия- 4/6, отличается от остальных размеров.

График зависимости Z-потенциала частиц от соотношения хитозан-альгинат натрия (рис.2.) показывает, что через точку 0 по оси ординат график проходит при 25% хитозан. Отсюда следует, что состав хитозана 25%, а альгината натрия 75%. Состав комплекса [хитозан]:[альгинат натрия] равен соотношению [1]:[3] соответственно.

Состав ИПК «хитозан» – «альгинат натрия» варьируется от 1 :1.5 до 1:3, соответственно. Планируется дальнейшее изучение состава ИПК и использование выбранного состава в качестве структурообразователя почвы.

Работа выполняется в рамках проекта грантового финансирования МОН РК, AP05134681 «Разработка технологии предотвращения опустынивания земель на основе интерполимерных комплексов», реализация которого запланирована на 2018-2020 годы.

Литература

1. Hanwei Zhang, Aisha Qadeer, Weiliam Chen In Situ Gelable Interpenetrating Double Network Hydrogel Formulated from Binary Components: Thiolated Chitosan and Oxidized Dextran // Division of Wound Healing and Regenerative Medicine NBV 15N1, Department of Surgery, New York University School of Medicine, 462 First Avenue, New York, New York 10016
2. Hilde K. Holme, Lene Davidsen, Are Kristiansen, Olav Smidsrod Kinetics and mechanisms of depolymerization of alginate and chitosan in aqueous solution, FMC BioPolymer AS/Nova Matrix, Industriveien 33, N-1337 Sandvika, Norway
3. О.С. Бровко, И.А. Паламарчук, Н.А. Вальчук, Т.А.Бойцова, К.Г.Боголицын, Д.Г.Чухчин «Структура интерполимерных комплексов на основе альгината натрия и хитозана» Известия Уфимского научного центра РАН. 2016.№3(1).

ПЛАТФОРМА 6: ЕЛБАСЫ ИДЕЯСЫ

ИДЕИ ЕЛБАСЫ

ҒТАХР 10.07.23

Б.К. Абильмажинова¹, Ж.Е. Абильмажинова²

¹Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті

²Қазақ инновациялық гуманитарлық – заң университеті, Семей қ., Dilyabibi@inbox.ru

ҰЛТ КӨШБАСШЫСЫНЫҢ САЯСИ ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН ОЗЫҚ БАСТАМАЛАРЫ

POLITICAL ACHIEVEMENTS AND INITIATIVE IDEAS OF THE LEADER OF THE NATION

*«Есілдің бойын жағалай
Ел қондырған ер қазақ»*

Қазақта «тарихты тұлғалар жасайды» деген сөз бар. Әр ұлттың да өзіндік тарихын қалыптастырған ұлы тарихи тұлғалары болады. Олар қаншама уақыт өтсе де сол ұлттың данасы ретінде санаға соғылып, адамзаттың ортақ азаматына айналады. Атап айтар болсақ орыстарда – Петр бірінші, түріктерде – Мұстафа Кемал Ататүрік, қытайларда – Мао Дзе Дун, француздарда – Шарль де Голль, чехтарда – Вацлав Гавел, поляктарда – Лех Валенса, ағылшындарда – Уинстон Черчел, үнділерде – Ганди, американдықтарда – Джордж Вашингтон сияқты қазақтың маңдайына жазған тұлға ол ұлт көшбасшысы, елбасымыз – Нұрсұлтан Назарбаев.

Мемлекеттің өсіп-өркендеуінде елдің тізгінін қолға ұстаған басшының рөлі өте зор. Тұңғыш Президентті таңдауда халық қателескен жоқ. Бұл күнде Қазақ елі төрткүл әлемге танымал. Сырт көздің өзі еліміздің жиырма алты жылдың ішінде дамудың жаңа жолы мен үлгісін қалыптастырып үлгергенін айтады. Қазақстан даму қарқыны жағынан көшбастаушы мемлекеттердің қатарына қосылды. Сөз жоқ, бұл жетістіктерде қазіргі күні әлемдік деңгейдегі саясаткер ретінде танылып отырған Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың еңбегі айрықша [1].

Егемен ел ретінде бірінші рет өткізілген жалпыхалықтық сайлауда Нұрсұлтан Назарбаев тұңғыш Президент болып сайланды. Ол жұрттың 98,78% дауысын жинады. Сондықтан, халқымыздың ұзақ жылдар бойы армандаған азат күні, Тәуелсіз Қазақ елінің қалыптасуы, тарихымыз түгенделіп, тіліміз, дініміз және діліміз қайта оралып, мемлекеттік ұлттық рәміздердің қабылдануы, бостан заманға қатысты тағы басқа игіліктердің бәрінің бастау бұлағы осы шақтардан басталады [2].

Расында, Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуынан бастап мемлекеттік дамудың даңғылға түсуі жолындағы жұмыстардың басымы Н. Назарбаевтың есімімен байланысты, ерлігімен ұштасқан дүниелер екені даусыз. Парламент қабылдаған Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігінің 20 жылдығы декларациясында: «Ата-бабамыздың ғасырлар бойы асыл арманы болып келген егемен Қазақстанды құру жөніндегі тарихи аманаты 1991 жылғы 1 желтоқсанда бірауыздан Мемлекет Басшысы болып

сайланған Тұңғыш Президент – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен іске асты. Республика Президентінің жетекшілігімен кең ауқымды экономикалық, саяси және әлеуметтік реформалар жүзеге асырылды. Қазақстан мемлекеттілігінің негізін қалаушы - еліміздің Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев халықты жарқын істерге жұмылдыру, қоғамдағы татулық пен келісімді нығайту, бүкіл халықаралық қоғамдастықтың ризашылығы мен құрметіне ие болған жаһандық және өңірлік бейбіт бастамалардың авторы ретінде елдің сыртқы саяси бағытын дәл айқындау ісіне орасан зор үлес қосты. Мемлекет Басшысының жан-жақты сараланған ішкі және сыртқы саясатының арқасында еліміз саяси және әлеуметтік-экономикалық сілкіністерге ұшырамай, дербес дамудың өтпелі кезеңіндегі қиындықтар мен сынақтарды еңсеріп, ілгерілеу мен өркендеу жолына шықты» деп жазылды [3].

Қазақстанның сыртқы саясатында да Президенттің үлесі үлкен, еңбегі ерен. ТМД-ның негізін салуға, осы аяда Кеңестер Одағының шекпенінен кеше ғана азаттық алып шыққан бұрынғы «бауырластарды» басын қайта қосуға ерекше тер төкті. Саяси, экономикалық, мәдени интеграция құруға арналған көптеген бастама-жобалардың авторы болды. Мәселен, Еуразиялық экономикалық қоғамдастық, Бірыңғай экономикалық кеңістік, Кеден одағы, Ұжымдық қауіпсіздік шартты ұйымы, Шанхай Ынтымақтастық ұйымы, т.б. атауға болады. Сондай-ақ, Түркітілдес мемлекеттер одағының құрамында да біздің еліміздің беделі үлкен. Сыртқы-ішкі саясаттағы осы іс-әрекеттерінің бәрі Н. Назарбаевты, сөз жоқ, әлемнің тамыр соғысының бүлкілін айқын таныған, шартараптардың саяси ағымын түгел бағамдап отырған әбжіл саясаткер, жаһандық деңгейдегі атаулы тұлға екенін байқатады. Қазақстанның Еуропаның қауіпсіздігі және ынтымақтастығы ұйымына, Ислам ынтымақтастығы ұйымына төрағалық етуі, Дәстүрлі әлем діндерінің съездерін өткізуі – осы сөзіміздің бір дәлелі [4].

Жыл сайынғы ел Президентінің халыққа арнаған Жолдаулары мен қабылданған мемлекеттік бағдармалар, стратегиялық бағыттардың барлығы да қарапайым халықтың тұрмысын жақсартып, тәуелсіздігімізді нығайтуға бағытталған. Елбасымыз «Тәуелсіздік - бұл болашақ ұрпақтарға қалдыру үшін көздің қарашығындай сақтайтын және нығайтатын біздің басты игілігіміз. Еліміз өзінің дамуының 26 жылы ішінде қол жеткізгеннің барлығы Тәуелсіздіктің арқасында келді және біз оны ешқашан ұмытпауға тиіспіз. Бұл-өткендегі жетістіктеріміз туралы айтуға ғана емес, ертеңгі күнге сеніммен қарауымызға себеп» деп тәуелсіздік жайында өз ойын білдірген.

Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев қандай адам? Халық махаббатына қалай жетті, оның озық ойлы сарабдал саясаткерлікке келу жолдары қандай? Бұл сұрақты қойып отырған себебім мынада. Елбасымыз жастайынан білімге құштар болып, елін сүйіп «қайтсем елімді жарқын болашаққа жетелеймін» деген арманмен, адал еңбегімен ел көзіне түсіп, Теміртаудағы болат балқытушыдан қоғам қайраткері биігіне көтерілді. Арада жылдар өтіп жатты. Елбасы өзінің ерен ержігерінің арқасында үлкен батылдық пен көзсіз ерлігімен танылып Қазақстан Орталық партия комитетінің хатшысы, одан жоғарылап республика Үкіметін басқарды. 1991 жылы Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш Президенті болып сайланды [5].

Міне, сондықтан, Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы мен дамуы Елбасының атымен тікелей байланысты. Айта кетейік, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы туралы N 83 Конституциялық заң 2000 жылдың 20 шілдесінде шықты, оған 2010.06.14 № 289-IV өзгертулер мен толықтырулар енгізілді. Аталмыш заңда Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Елбасының мәртебесі мен өкілеттігі баяндалған. Ал, 2011 жылы ел Парламентінің 1 желтоқсанды «Тұңғыш Президент күні» деп жариялауы осы Конституциялық заңдардың аясында жүзеге асқанын айта кету керек.

Иә, Нұрсұлтан Әбішұлы мемлекетімізді құрушы әрі оның тұңғыш Президенті. Оның саяси тұлға ретіндегі саясаты сара да сарабдал, әрбір іс-әрекеті үнемі ел жағдайы тұрғысынан туындайды, ой-арманы мен мақсат-мүддесі халқының ниет-тілегімен тікелей ұштасады [6].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 40-бабында «Қазақстан Республикасының Президенті – мемлекеттің басшысы, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайтын, ел ішінде және халықаралық қатынастарда Қазақстанның атынан өкілдік ететін ең жоғары лауазымды тұлға» деп атап көрсетілгені белгілі.

Нұрсұлтан Назарбаев, сонымен қатар, қазірдің өзінде ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың бас жағындағы дүниежүзілік тарихи оқиғалардың барысына әсер еткен тарихи қайраткерге анық айналды.

Биыл ел тәуелсіздігіне 27 жыл толады. Бұл жыл тағы да қазақ тарихына тұрақтылық пен гүлдену мерзімі болып енгелі отыр. Азаттықтың ақ таңы атқалы бергі кезеңдегі сандаған ұлы істерде Елбасымыздың қандай шешуші рөл атқарғаны айдай әлемге аян десек, артық айтқандық емес.

Өз елін егемендіктің алғашқы күндерінен өркениет көшіне іркілмей ілестіріп, жарқын болашаққа батыл бастап бара жатқан, атағы алысқа кеткен, жер шарына даңқы жайылған мемлекет басшыларының бірі де бірегейі – Нұрсұлтан Назарбаев!

Иә, біздің Президентіміз, шын мәнінде, Ұлт Көшбасшысы. Сол себептен де Тұңғыш Президент күнін Халық күні десе де болады!

Елбасы еліне, Елі Елбасына сенеді. Дүниежүзіндегі экономикасы тұрақты 50 елдің қатарындағы Қазақстан Н. Назарбаевтың көшбасшылығымен әлі талай асуларды бағындырарына сенім мол.

Әдебиеттер

1. «Заман жаршысы» газеті
2. Ақпараттық порталы /baq.kz/ 1 желтоқсан 2016 жыл
3. <http://bilimdiler.kz/>
4. Қазақстан тарихы: әдістемелік журналы Дереккөзі: <http://www.zharar.com/kz/>© www.ZHARAR.com
5. Ақтөбе облыстық қоғамдық – саяси газеті 2017 жыл
6. <http://ult.kz/>

МРНТИ: 11.25.1

А.М. Кенжебулатова, А.А. Мукатаева

Государственный университет имени Шакарима города Семей, asia5568@mail.ru

ТОЛЕРАНТНОСТЬ – ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО МИРА

TOLERANCE IS AN IMPORTANT CONDITION FOR THE STRENGTHENING OF INTERFAITH PEACE

Толерантность – ключевая проблема для всего мира, существенная составляющая свободного общества и стабильного государственного устройства. Благодаря усилиям ЮНЕСКО в последние десятилетия понятие «толерантность» стало международным термином, важнейшим ключевым словом в проблематике мира. Оно наполнено особым смыслом, основанным на общей изначальной сути данного понятия в любом языке Земли. Эта суть отражает интуитивное восприятие единства человечества, взаимозависимости всех от каждого и каждого от всех и состоит в уважении прав другого (в том числе права быть иным), а также воздержании от причинения вреда, так как вред, причиняемый другому, означает вред для всех и для самого себя. В современном обществе толерантность должна стать сознательно формируемой моделью взаимоотношений людей, народов и стран. В научной литературе толерантность рассматривается, прежде всего, как уважение и признание равенства, отказ от доминирования и насилия, признание многомерности и многообразия человеческой культуры, норм, верований и отказ от сведения этого многообразия к единообразию или к преобладанию какой-то одной точки зрения. Глобализация – одно из определяющих понятий наступившего ХХІ в. Это неотвратимый и не зависящий от нашей воли и желания процесс развития человечества, который имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Процессы глобализации в современном мире привели к вовлечению в межкультурную коммуникацию огромных масс людей, принадлежащих к различным географическим и культурным ареалам, социальным и профессиональным кругам. Различия норм и стереотипов поведения становятся почвой для

непонимания и конфликтов, в основе которых лежит отсутствие толерантности в обществе. Лишь при соблюдении принципов толерантности не будет наблюдаться конфликтов и противоречий на религиозной, расовой, национальной основе.

Толерантность предполагает готовность принять других такими, какие они есть, и взаимодействовать с ними на основе согласия. Толерантность не должна сводиться к индифферентности, конформизму, ущемлению собственных интересов. В первую очередь она предполагает взаимность и активную позицию всех заинтересованных сторон. Толерантность является важным компонентом жизненной позиции зрелой личности, имеющей свои ценности и интересы и готовой, если потребуется, их защищать, но одновременно с уважением относящейся к позициям и ценностям других людей. Наиболее точное определение понятия «толерантность» дано в «Декларации принципов толерантности», согласно которой толерантность означает «уважение, принятие и правильное понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявлений человеческой индивидуальности» [1]. Этническая толерантность понимается современными учеными не просто как отсутствие негативного, а скорее как наличие позитивного или нейтрального отношения к иной этнической группе, т.е. как готовность контактировать с представителями этой группы такими, какие они есть, при сохранении, однако, позитивного отношения к своей группе.

Республика Казахстан является многонациональным государством, где проживают представители более 130 национальностей. Вопрос о межэтническом согласии и мире в республике имеет исключительное значение. В Послании «Нұрлы Жол – путь в будущее» от 11 ноября 2014 года Президент РК Назарбаев Н.А. отметил: «Впереди – большая и ответственная работа. Чтобы пройти глобальный экзамен на зрелость, мы должны быть сплоченными. Мы должны крепить доверие между всеми казахстанцами! Быть толерантными друг к другу! Это ключи к будущему Казахстана. Межэтническое согласие – это живительный кислород. Мы не замечаем его, когда дышим, делаем это автоматически – мы просто живём. Мы должны сами беречь наше единство и межэтническое согласие. Извне, никто и никогда не придет делать это за нас. Наша молодежь растёт в новой, независимой стране. Нынешнее поколение не видело межэтнических войн и конфликтов, разрухи 90-х годов. И многие воспринимают стабильность и комфортную жизнь в Казахстане как нечто должное.

Ведь что такое стабильность и согласие? Это семейное благополучие, безопасность, крыша над головой. Мир – это радость отцовства и материнства, здоровье родителей и счастье наших детей. Мир – это стабильная работа, зарплата и уверенность в завтрашнем дне. Мир и стабильность – это общенародное достояние, которое нужно каждодневным трудом защищать и укреплять».

Сегодня Республика Казахстан – один из успешных образцов применения принципа толерантности в социокультурном измерении, где мирно и стабильно проживают представители 140 этносов, принадлежащих 17 религиозным конфессиям. Таким образом, теоретико-правовыми основами модели межэтнической толерантности в современном казахстанском обществе являются Конституция Республики Казахстан, Закон «**Об Ассамблее народа Казахстана**» и другие нормативные правовые акты Республики Казахстан. Казахстан, втянутый в глобальную орбиту поиска универсальной модели многонационального и многоконфессионального взаимодействия, стал автором своей собственной, ставшей узнаваемой в мировом сообществе модели толерантного и гармоничного общества и заложил основу дальнейшего совершенствования общественных отношений на базе гражданского мира и согласия. Путь, пройденный Казахстаном за годы своей независимости, представляет собой уникальное явление и систему взаимодействия населяющих его народов. Казахстан стал особенной страной, включающей все мультикультурное многообразие с единым цивилизационным устремлением жить в мире и согласии, развиваться, быть защищенным от социальных бед, строить счастливое будущее для своих потомков. При этом одним из главных факторов, повлиявших на эффективность модели согласия, стал казахстанский менталитет, который характеризуется неприятием обособленности и националистических крайностей. Длительный опыт культурных контактов представителей разных этносов помог выработать сходные культурные ориентации у большинства населения страны и создать атмосферу межэтнической толерантности и взаимоуважения. Необходимо принимать во внимание, что сложившийся менталитет

сбережен и развит благодаря действию в стране взвешенной этнонациональной политики. Она выстроена на стремлении к межэтническому взаимодействию, общественной стабильности, защите прав и свобод человека, верховенству закона. В этих рамках обеспечена безопасность существования всех этносов, созданы и условия для развития религиозных течений, а также необходимые правовые основы, препятствующие распространению нетерпимости и экстремизма.

Казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия реализуется на следующих уровнях обеспечения межэтнического согласия:

- конституционный и политико-правовой уровень (в Конституции заложено обеспечение общественного согласия, политической стабильности и казахстанского патриотизма);
- доктринальный уровень (в соответствии с Доктриной национального единства Казахстана укрепление независимости достижимо путем сохранения национального единства, общественного согласия и формирования культуры межэтнической толерантности);
- институциональный уровень (на уровне институтов гражданского общества при ведущей роли Ассамблеи народа Казахстана).

В Послании народу Казахстана Глава государства Н. А. Назарбаев подчеркнул, что «нас много, и мы все – одна Страна, один Народ. Мы сделали ценности единства и согласия фундаментом общества, основой нашей особой казахстанской толерантности. Мы должны бережно передавать эти ценности каждому будущему поколению казахстанцев».

Литература

1. Государственная этнополитика Казахстана: новые тренды: Метод. пособие / Под общ. ред. Е.Л. Тугжанова. - Астана: Академия гос. управления при Президенте РК, 2011. - 204 с.
2. Доктрина национального единства Казахстана // assembly.kz
3. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства», Астана, 14 декабря 2012 г.
4. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана « Нурлы жол – путь в будущее», Астана , 11ноября 2015 г.

МРНТИ: 00.08

Д.Б. Жаркимбаева¹, М.Ш. Жумаксанова²

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, dana63mail@mail.ru
Л. Гумилев атындағы Еуразиялық университеті, Астана қ., mirajan@mail.ru

ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛАТЫН ОРЫНЫ

PLACE OF GENDER VALUES IN ORDER TO REVIVE KAZAKH SPIRITUALITY

Елбасымыздың “Мәңгілік Ел” ұлттық идеясын іске асырудағы, қоғамды жаңа бағыттарға жетелейтін “рухани жаңғыру”, “сана модернизациясы” қажеттілігі туындағанын әрбір қазақстандық терең ұғыну керек. Қазір осы үдерістер арқылы жаңа сапалық деңгейге көтерілуді мақсат тұтудамыз. Рухты жаңғырту – бұл тікелей “бейсаналық қорды”[1] оятып іске қосуды қажет етеді. Ал, “бейсаналық қорда” не сақталады? Ол қазақ болмысында көне замандардан жалғасқан психологиялық өзгешеліктер, ділдік – менталитеттік ерекшелік, дүниетанымдық – фелсафалық сана, наным – сенім үлгілері, ақпараттық сөз қоры, өнеге - өнер туындылары, туыстық-әлеуметтік, оның құрамдас бөлігі гендерлік¹ қатынас ережелері және тағы көптеген адам тіршілігі мен ұлт өкілдерінің туа біткен табиғатына байланысты алуан түрлі құндылықтар сақталады. Және онда ғасырдан ғасырға өтімділігі бар белгілі бір ұлттың болмысының қалыптасуына, ерекшеленіп өмір сүру қажеттілігіне айналған

¹ Гендер –ерлер мен әйелдердің қоғамдық қатынасын анықтайтын түсінік

құндылықтар бекітілген. Бұл жалпы ұлтты ұлт ететін, өзімізге қатысты айтсақ, “қазақты қазақ ететін” ұстанымдар. Кез келген ұлттық болмыс оның өмір сүру аясына, еңбегі мен табиғатына, қалаған арман-мақсаттарына байланысты. Рухтық деңгей бұл “жан” мен “тәнді” және “сананы” билеген ерекше күш-қуат, жігер, кісілік жолдың таңдаулары. Қөшпелі өмір сүрген қазақтың ұлттық санасында “ерлік” пен “еркіндік” ерекше орын алады. Тұзаққа түскенше ерлікпен қаза болуға бой ұсынуға дайын болу – көне түркітілдес көшпелі халықтарға ортақ мінез үлгісі, ділдің құрамдас бөлшегі деуге болады. Осыған байланысты қазақтың ділдік ерекшеліктерінің гендерлік қатынасына әсер етуді қарастырып көрелік. Қазақтар “өлім” түсінігін “жаннат” пен “жаһаннамға” теңемеген. Өлімді тек өзге өлшемге өту деп санаған (адамның “шыбын жаны” ұшуы). Бұл адам жанының мәңгілік жасайтынына сенім арқылы тәрбиеленген руханилық ұстаным. “Жан тәнге, ақыл жанға матаулы тұр” – деп дана Шәкәрім айтқандай, адам өздік “менін” тәнге теңемей еркін өмір сүре беретініне сенімі мол болған. Денеден босаған “рух” аруаққа айналып тылсым өрісінде өмірін жалғастыра бермек. Бұл қазіргі исламдық түсініктерден мүлде басқа түсінік. Қазақ дәстүріндегі Көк Тәңір Алла тағаладай адамның қасына періштелерін емес жазалайтын да қолдайтын да өз ата-бабаларының аруақтарын қосқан деп сенген. Қазақ философиясында “тылсым” түсінігі ерекше орын алады. Исламда “бақи” – “о’дүние” мен “фәни” – “бү’дүние” деп екіге бөліп қарастырса, қазақтар оның ортасында жатқан “тылсым дүниені” бөлек қарастырған. “Тылсым” – екі дүниенің айқасқан жері, тылсымға осы дүние күштері де, о’дүние күштері де ене алатын кеңістік-өлшемі. Сонда аруақтар “тылсым дүние” арқылы адамдарға, өз ұрпақтарына әсер ете алады деп сенген. Бұл түсінік осы кезге дейін қазақтың санасында “бейсаналық деңгейде” сақталып келеді. Бұған сенбейтін қазақ аз шығар. Әр Аллаға сенетін қазақ ата-бабаларының аруағына да сенеді. Осы түсінікке байланысты сөздің қазақ қоғамындағы ерлер мен әйелдердің қатынасына, ерлі-зайыптылардың тең болуына ерекше көңіл бөліп, ары қарай сөзімізді тақырыптың бетін ашуға арнауға көшсек.

“Аруақ” – о’дүниеге көшкен адамның руһы. Қазір “ата-баба” руһы қолдасын деген сөз тіркесі көбірек қолданысқа ие. Алайда қазақтың түпкі санасында “аналардың”, “әжелердің” руһтары бары екенін айтуымыз керек. Күнделікті санада (обыденное сознание) “әжем түсіме кірді”, “анам аян берді”, “саған үлкен әжеңнің қасиеті қонған”, “анаңның аруағы разы болсын” – деген сөз тіркестер дәлел бола алады. Осыған қарағанда, аруаққа әйелдердің руһы да айналатындығына қазақ сенеді. Дәл осы сенім қазақ қоғамындағы гендерлік қатынаста ұзақ тарихи кезеңде тепетендік (симметриялық) үлгіде сақтаған. Өйткені әр қызға, әйелге қиянат жасаса оның ата-баба, ана-әжелерінің аруақтары назаланатынан қорққан. Сондықтан кез-келген қоғамда жалпы кінәсөз адамды жазалау – аруағын мазалау. Бұл жөнінде біраз жыл бұрынғы зерттеулерімде айтылған болатын. [2]

Қазақта “тең-теңімен”, “екі жарты – бір бүтін”, “бас екеу болмай, мал төртеу болмайды” деген ақыл-нақыл сөздер арқылы гендерлік қатынастағы ерлер мен әйелдердің бірі бірінсіз өмірі “жарты” болып, ал қосынына қосылғанда ғана адамның бүтінденетінін санаға сіңдірген. Ерлі-зайыптылардың бір біріне сай келуін қадағалаған. Мінездерінің үйлесімділігіне көп мән берген орыс тілімен айтқанда “психологиялық совместимость”. Қазақтар дүниеге келген баланы “жарты адам” – деген. Қыз болсын, ұл болсын ол “жарты”, өсіп өзінің теңін тауып ол “бүтінденеді”. Ал, қазіргі кезде, “бір бала – жарты бала, екінші бала туғанда бір бала болады” – деп қате түсінік айтылып жатады.

Материалды құндылықтарға келсек, қазақтар әр балаға, қыз болсын, ұл болсын “енші” жинаған. Көп жағдайда ол малмен өлшенген. Бірінші рет қонақ болып келген балларға “мал атау” дәстүрі бар болған, қазіргіге дейін бұл дәстүр ауылда сақталып келеді. Мал қазақ үшін басты құндылық. Аталған малды әр баланың “енін” салып еншісіне қоса береді. Өсе келе оның саны көбейе түседі. Бойжеткен, жигіттікке жеткенде баланың еншіге жиналған “қаражаты” болады. Оған қоса ата-атанасының малынан енші бөлінеді. Бұның мөлшері: ұлдарына 2/3, ал қыздарына 1/3 бөлігі деп белгіленген. Қыздарға қатысты “алтыдан жинасаң асады, жетіден жинаса жетеді” деп еншісіне қоса “жасау” жиған. Бұл қыз баланың малмен емес дайын затпен жиналатын дүние-мүлкі. Бой жеткен қызды ұзатарда ата-анасының “қалың мал” сұрауы дәстүрі ол “қызды сату” емес. Ол қызының жасауының бағасы. Кейде жигіттің берген қалыңмалы қалыңдығының жасауынан кем түседі, кейде артық болады. Бұл дәстүрді бұрмалап “қызды сату, кемсіту” деп түсіндіріп жоюға тырысты. Алайда, қазіргі кезде талай өңірде бұл дәстүр қайта жаңғыруда. Кеңестік кезінде қалыңмал төленбесе де ата-ана қыздың жасауын беруді тоқтатпады. Бірақ, көне замандағыдай мал-мүлікпен жиналған

еншісін беруді тоқтатты. Ертеректе жасауы мен бірге боталы түйе, бұзаулы сиыр, он саулық қой, ешкі лағымен, ерттелген сәйгүліктер бірге берілгені көнекөз қариялардан естігенбіз. “Қалыңмал” беру дәстүрін қазіргі кезде жаңғыруының қаншалықты қажеті бар деген сұрақ туындауы заңды. Бұл сұраққа жауап издесек екі жауап қайтаруға болады. Бірі қажеттілігіне байланысты, екіншісі бұл дәстүрден бас тарту мүмкіндігі.

Бірінші дәстүрге тоқтасақ. Көне заманда ерлі-зайыптылардың ажырасуы өте сирек кездескен. Жігіт жоғарыда айтқан еншісін үйленгенде қалыңдығының қалыңмалына төлеген (сондықтан ата-анасы дәулетінің 2/3 бөлігін ұлдарына берген). Бұл әр ер азаматтың үй болып шаңырақ көтеруге ерекше дайындығы болуын көрсетеді. Үйлену үшін оның жанұяны қаржыландыратын малы, кәсібі, дәулеті болу керек. Қазіргі заманда қаражат білімін орынды жұмсағанына байланысты жиналады. Қалыңмал төлеп алған жары оған жасауымен келеді. Жасау - бір үйдің қажетті дүние мүлкі. Алатын қалыңдығының жоғары білімді, өзі жұмыс істеп жанұяны қаржыландыруға өз үлесін қоса алатын болса, ол бақ құсының жігіттің басына қонғаны деп санауға болады. Ары қарай үйлесімділіктерін тауып өмірлерін екі жарты бір бүтін деп жалғастыра береді. Екі жақта ортаға шығарған шығыны бар болғандықтан бұл жанұяның беріктігіне екі жақ құдандалы ел болып тілейді. Ал, егерде жігіт тек арзан қолды кийітпен ғана құтылып кетсе. Қыздың өкпесі, оның ата-анасының өкпесі іштерінде түйін болып түйіліп қалып, айтпасада жасауын үйіп төгіп берген жақ күйеу баласын кемсітуге дейін барып, жастар арасында сөз көбейіп кету оп-оңай. Сөйтіп екі-жақтың сөзі жастадың ажырасуына әкеледі. Қалыңмал төлемеген жігіт тағы басқа қыз бұйырар деп оңай ажырасады. Қыз болса қалыңмал төленбеген болғандықтан, “жасауымның бір дүниесін қалдырмаймын” – деп дүниесін ренжісе ала қашады. Ал, егерде қыздың жасауына жігіт мардымды қаражат шығарып үйленсе, құдалардың арасында сөз болмайды. Жігіт қыздың жасауына қалыңмалын беріп алғасын, қыз кетерде дүниесін ала жүгіріп кете алмайды. Өз еркімен кетем десе дүние мүлкін қалдырып кетуі керек. Бұл жолы қалыңдық қазіргі қыздардың ісін істеп дүниесін тийеп жалдамалы пәтерге көшіп алып өзімен өзі тұра бере алам дей алмайды. Олай істеуге рұқсат бір-ақ жағдайда берілген. Егерде жігіт қызға қиянат жасап ұрып-соқса, жүріс-жүріп және кінәсі дәлелденіп мойынына артылса ғана. Бұндай жағдайда, қыздың ағалары қарындасының абыройы төгілгені үшін жазасын материалды түрде жасайды. Қарындасын жасауы мен еншісінмен бірге қайтарып алады. Жігіттің қалыңмалға төлеген қаражаты қайтарылмайды.

Жоғарыда айтылған сөздің түйіні. Қалыңмалдың төленуі ерлі-зайыптыларға бір-біріне деген адалдықты сақтауға өз септігін тигізген. Жігіттердің қалыңмалсыз үйленуіне жол беру – “оңай” үйленуге жол береді, келешекте ажырасса тағы қыз табылса үйлене саламын деген ойды пайда болғызады. Исламның “әйел еркектен бір саты төмен”, “аруаққа сенуге болмайды” деген ұғымдарға және Кеңестік кезеңінде гендерлік қатынастарды реттейтін қазақы дәстүрлердің жоюылуына байланысты қазақ қызының әлеуметтік статусы күрт төмендеуге әкеп соқты. Ал, соның зардабын енді көріп жатырмыз. Сыйға бөленбеген қазақ қыздары “қорғансыздың” күйін кешіп жүр, өздерінің арлылығын сақтамай “арзанқолды дүниеге” айналып кетті. Бұл жерде қыздың емес өз құндылықтарымыздан айрылған ұлтымыздың кемшілігі.

“Бас екеу болмай, мал төртеу болмайды” деген сөздің мағынасын ашсақ. Үйленбеген жігітке енші бермеген. Ал үйленген жағдайда жігіттің еншісіне қалыңдығының еншісімен келген мал қосылуы – «малдың төртеу» болуы. Өйткені қыз баланың еншісіне малды төлімен қоса береді: бұзаулы сиыр, құлынды бие, т.с.с. Бұл қазақтың ырымы, қыз баланың “ана” болуына байланысы.

Екінші жолға тоқтасақ. Қалыңмал төлегенді тоқтататын жағдайда, қызға жасау беруді де тоқтату керек. Екі жақ бір-біріне кийіт кигізіп той жасап берген соң жастар өз дүниесін өздері жинап, ертеңгі күнін ойлап еңбек ету арқылы үй болып түзеліп кетулері керек. Көне заманда “бірлік бар жерде, тірлік бар” деп жастардың құлағына құйып өсірген. “Теңін тапса тегін бер”, “тең-теңімен, тезек қабымен” деген сөздер бар. “Аштықта жеген құйқаның дәмі кетпес” – дегендей жоққа да тоқтыққа шыдай алатындай сезімдері бар жұп өсіп-өніп кетуі әбден мүмкін.

“Еркектің бағы әйелде” – деген ұмытылған сөз қазір көп айтыла бастады. Қыз баланы ұзатқанда “бағың ашылсын” – деу, әр әйелдің басында “бақ” болады екенге сенім. Жақсы жерге барса қыздың бағы ашылады, ал бағаланбай қалса, бағының тайғаны. “Жақсы жерге түскен келін келін болады, жаман жерге түскен келін келсап (“келінің сабы” – жібімей қатып қалған) болады”. “Бір жерге барған қызды жұмсай-жұмсай күң етеді, екінші бір жерге барған

қызды сыйлай-сыйлай гүл етеді”. Бұл сөздердің терең мағынасы бар екенін айтып кету қазақы құндылықтардың санада жаңғыруын қамтамасыз етудің жолы. Жақсы жігітке барып қыздың бағы ашылмайды, жақсы жерге барса ашылады. Жақсы жер дегеніміз жанұя. Ал жанұяның басты кейіпкері қазақта - Ана. Сондықтан, “келін қайын ененің топырағынан жаратылады” деу де, қазақтың діліне байланысты айтылған сөз. Жас үйленгендердің “бағы” ата - енеге байланысты деп санаған қазақ. Сонда, қазіргі жастардың жиі ажыласуы ата-енеге байланысты болуы әбден мүмкін. Ата-енемен бірге тұрудан бас тарту не себептен болатын жағдай екен деп сұраққа жауап беру үшін әлеуметтанушылардың бірталай ғылыми зерттеулер жүргізіп жауабын тауып айтқан әрине дұрыс болар еді. Бірақ, бұл жерде біз қазақтың салт-дәстүрін зерттеу арқылы жанұялық құндылықтарды табу арқылы түсінуіміз әбден мүмкін. Бұрынғы заманда түскен келіннің психологиялық адаптациядан оңай өту үшін қазіргі заманда ұмытылып кеткен бір дәстүр бар. Бұл “өкіл әке” – “өкіл шеше” сайлау. Танымайтын елге келін болып түсу жас қызға оңай емес. Сондықтан ауыл аймақтан, көрші-көлемнен үлгі тұтарлық жанұядан түскен келінге “өкіл шеше” таңдайды. Бұл келін түсірген жанұяның сырлас жақыны болғаны дұрыс. Жас келін үшін өкіл шеше өз туған анасындай көріп бауыр басып алуға болатын аналық пейілі кең, жайдары мінезді, ақылгөй адам болуы абзал. Елін сағынғанда, жабыққанда, жаңа жанұяда түсініксіз жағдайда жас келін өкіл шешесіне шағымданады. Оны құшағын жайып қарсы алып өзі туған қызындай аялап, баптап шайын құйып беріп, мұңын тыңдап ақыл айтатын адам өкіл шеше болған. Бұл дәстүр әйел адамның нәзікжандылығын, жас келіннің шешіліп барлығын айта алмайтындығын ескеріп жасалынған амал. Өкіл шеше жас келіннің барлық сұрақтарына жауабын тауып, ренжіп жатса ашуын басып, ақылын тауып, жылағанда жұбата білетін, қуанышына шаттана алатын дана адам болса, елге түскен келін елде қалады. Жас әйелдің басынан өтетін барлық сатысын өз басынан өткен тәжірибелі адамның табылмайтын қамқорлығына иеленген жас келін жаңа ортаға тез бейімделіп кетуіне көп еңбек жасайды. Кей кезде ене мен келіннің ортасына бітімгер болып билік айтады. Өкіл әкеніңде орны ерекше. Басқа үйдің жас келіні бұның “қызы” деп белгіленсе, ол үйдің ұлы бұларға “күйеу” аталады. Сондықтан қызын ренжіткен жағдайда оның өкіл әкесі күйеу баласын үйіне шақырып ақыл айтатын адамға сай болуы керек. Ара-арасында екеуін қонаққа шақырып жағдайларын біліп, көңіл күйлерін барып біліп тұратын адамдар. Осы дәстүр көп өңірлерде мүлде ұмытылып кетті. Ал ойланып көрсек қазақ халқы ұзатылған қыздарына да “қорған” болатын өкіл сайлап қоя білген, қорғаусыз, қорғансыз қалдырмаған.

Еліміздің президенті, Н.Ә. Назарбаевтың халыққа арналған Жолдауында: «Қоғамның өркениеттілік деңгейі оның әйелдерге деген қарым қатынасымен өлшенеді...» деген[3]. Қазақ Елі қыздарына қамқор бола білген, өз заманының өркениетті елі болған. Дәстүрлі қоғамында кісілік үстанымдары бийік болғаны гендерлік қатынасқа байланысты жоғарыда келтірген екі-үш үлгі толық ділелдеп тұр. Еліміздің руханилығын жаңғыртуды өзімізді өзіміз тани алатын зерттеулерді талап етеді. Соның бір тың саласы - қоғамдағы ерлер мен әйелдер қатынасын қарастыратын гендер саласы.

Әдебиеттер

1. Юнг, К.Г. Структура психики и процесс индивидуализации. М.: Наука, 1996 г. с. 269.
2. Жаркимбаева, Д.Б. Поиск онтологических смыслов: номадический универсализм человека. Коллективная научная монография «Гендерные исследования в гуманитарных науках», декабрь 2012 г.: Россия, г. Новосибирск
3. Әбдіреев А. Гендерлік саясат – қоғам дамуының кепілі. Қазақ ақпарат агенттігі. 29-11-2016

ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІ – БАБАЛАР АРМАНЫ

THE GREAT STEPPE COUNTRY – THE DREAM OF THE ANCESTORS

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Конституциямыздың 20 жылдығына орай өткізілген «Конституция: бірлік, тұрақтылық, өркендеу» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда: «Қазақстан мен «Ұлы дала елі» атауларының қатар жүргенін дұрыс санаймын» деген сөзі қазақтың өмірге бейжай қарамайтын әрбір азаматының көкейіндегі ойына дәп түсті. Бұл ойлардың Президент тарапынан Конституциямыздың мерейтойы күндері айтылуы да орынды. 1995 жылы 30 тамызда қабылданып, бүгінге дейін қолданыста келе жатқан Қазақстан Республикасының Конституциясы – Елбасының тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы мен дамуы жолындағы ең сәтті жобасы деп санауымыз керек. Себебі, еліміздің бүгінгідей дамуы мен көркеюінің алғышарты осы өзгерістерден басталды.

Ата-бабамыздың атының тұяғы дүбірімен күй шерткен осы ғажап ұлы далада кімдер, қаншама ұлттар жасамады. Сонау жоғалуға айнала бастаған сібір халақтары, маңғолдар, қырғыздар, өзбектер, жалпы Түркілер жортқан ұлы даласы. Сол даладан өрбіген ұлыстар бұл күнде бір-бір мемлекет болып отыр.

«Ұлы Дала» ұғымы – баяғыдан бар ұғым. Дешті Қыпшақ деген сөз қыпшақтың даласы деген сөз. Ұлы Дала ұғымына мынау Алтайдың Қара теңізге дейінгі даланы атайтын болған. Оның негізгі аумағы – біздің қазақтың жері. Біздің даламызда кен де болған, темір де болған, қолөнер де болған, бәрі болған.

Көне тарихи жазбаларға көз жүгіртсек, «Ұлы Дала» ұғымының ежелден бері келе жатқанын аңғарамыз. Бұл атау ғасырлар қойнауынан аршып алынып, бүгінгі күнге дейін жеткен жыр, қисса, дастандарда, түркі тілдес халықтар туралы деректерде, орыс әдебиеттерінде, Қытай жазбаларында және Лев Гумилев сынды көрнекті тарихшы-ғалымдардың еңбектерінде көп кездеседі. Демек, Қазақстанның «Ұлы Дала елі» деген бейресми, қосымша атауға ие болуында тарихи негіз бар. Бұл атау еліміздің географиялық ерекшелігіне сипаттама ғана емес, бұл халқымыздың кеңпейіл дархандылығының, мемлекеттік күш-қуатының, айрықша мәртебесі мен тәуелсіздігінің айнымас символикалық бір нышаны ретінде қабылдануға тиіс. Сондықтан ендігі кезекте, осы ерекше атауды өз санамызға сіңіріп қана қоймай, оны дүниежүзі халықтары алдында барынша насихаттап, айшықтауымыз қажет.

Қазақ елі- Ұлы Дала елі деген киелі ұғымдар уақыт арнасымен сан қилы дәуірді бастан өткерген халқымыздың өткені мен бүгінгі хал-күйінен хабар беретіндей. Отанға деген шынайы махаббат, бүгінгі ұрпақ алдындағы ата-бабаларымыздың аңсаған еркіндігі Ұлы Жеңіске жеткізді. Қазақ елі қазақ хандығын құрудан басталған қасиетті борыш «Мәңгілік Ел» идеясына негіз болып, Қазақстанның өсіп-өркендеуіне жол ашатын басты жоба болды. Қазақ елінің тамыры тереңге жайылған ел тарихынан сыр шертер болсақ, біз қазақ не көрмедік, қаншама қиын қыстауларды, ашаршылық пен соғыс (әдейі ұйымдастырылған ашаршылық пен 1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы, 1979-1989 жж. арасындағы Ауған соғысы мен қатар кешегі 1986 ж. 16 желтоқсанның қанды оқиғасы) елден жыраққа кетіп тілімізден айырылу, барлығын бастан кешірдік. Бірақ осының бірде-біріне қаймықпастан кешегі өткен батыр аға-апаларымыз болмаса бүгінгі күнгі Тәуелсіздік жолына аман-есен жетер ме едік.. Болашақ ұрпақ үшін жанын аямай, өз өмірін қазақ елі үшін қасық қаны қалғанша күресіп бізге аңсаған еркіндікті алып берді. Міне, осының өзі – Мәңгілік Елдің шаңырағы болып табылады.

Дүниежүзінде бейресми атауға ие бірқатар мемлекеттер бар. Мысалы, әлем халықтары Англияны – «Тұманды Альбион», Кубаны-«Бостандық аралы», Жапонияны – «Күншығыс елі», Қытайды – «Аспан асты елі», Голландияны- «Қызғалдақтар елі», Кореяны- «Таңғы шық елі» деп біледі. Елбасы өзі атап өткендей біздің елімізге осындай атаулы бренд жетіспейді. Осы идеяны көтерген Мемлекет басшысы: «Біз - Ұлы Даланың баласымыз. Ұлы Дала, Көк аспан.. Біздің бабаларымыз тәңір деп, жарық пен көк түсінігін ұмытпаған. Біздің Көк туымыздың астары да осында. Біз – Ұлы Даланың балаларымыз. Міне, осы тарихымыз бен жаңа брендті байланыстыра отырып, біз Қазақстанды жаңа Қазақстан ретінде танытуымыз

керек», деген келелі ойды ортаға тастады. Осы орайда, Мемлекет басшысы ата-бабаларымыздан аманат-мұра болып қалған, Алтай мен Атырауды, Арқа мен Жетісудың арасында кең көсіліп жатқан ұлан –ғайыр мемлекетіміздің «Ұлы Дала Елі» атануына ерекше мазмұн, биік мағына беріп отыр.

«Бізде де сондай ұғыммен теңестіретін болсақ, бізге «Ұлы Дала Еліміз» деп айтқан келеді. «Ұлы Дала» мен «Көк аспан» деп те айтуға болар еді. Кең дала - біздің жеріміз. Осы жерде біз тұрып жатырмыз, өсіп жатырмыз, өркендеп жатырмыз, ұрпақ асырап жатырмыз. Осы жерде мемлекетімізді құрып, оның шаңырағын биік қылып, көк тудың астында жиналып жатырмыз. Біздің байрағымыздың өзінде көк аспан, жарқыраған күн бейнеленген», - деді Н.Ә. Назарбаев.

Тамырын тереңнен алған бұл ерекше атау егемен еліміздің дүниежүзіне бұдан да артық таныла түсуіне, мемлекеттік, ұлттық имиджіміздің көтерілуіне орасан ықпал етпек.

«Ұлы Дала Елі» атауы біздің ұлттық болмысымызды айқындап, идеологиялық бағыттағы іс-шараларымыздың қазығы болуға тиіс деп есептеймін. Елбасының осы бір ерен ұсынысы, әсіресе халқымыздың Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өтіп жатқан кезеңде бастау алуы – бабалар рухының қайта түлеп, жаңғыруы деп қабылдадық. Өркениетті даму жолына түскен мемлекетіміз үшін Қазақ хандығының тойын мағыналы да, мәнді етіп өткізуі ең бірінші кезекте өскелең ұрпақ үшін жүзеге асырылған ауқымды іс болды. Ұлт тарихы - барша халқымыз үшін ең қадірлі де баға жетпес құндылық. Елбасы бір сөзінде «Қазақ тарихында біз ұялатын ештеңе жоқ», деген аталы сөзін айтқан болатын. Шындығында тарих тереңнен Тәуелсіздік биігіне дейінгі аралықта қаншама дәуір алмасып, қаншама тарихи кезеңдер өз таңбасын қалдырды. Осы орайда өткен дәуірлердің әр рухын жалау етіп желбіреткен Қазақ хандығының 550 жылдық мерекесі – мемлекетіміздің ерекше қуаты мен еркіндігінің ұлттық келбеті мен абырой-беделінің, азат рухының нышаны болып табылады. Біздің ата-бабаларымыз егемен ел болуды сан ғасыр армандаған еді. Сол арманға бүгінгі ұрпақтың қолы жетті.

Ұлан – ғайыр даламызда Тәуелсіз Қазақ мемлекетін құрып, ұлы көшімізді оң жолға бастап, еліміздегі тұрақтылық пен бейбітшіліктің кепілі болып отырған Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев сан ғасырлар бойы бабаларымыз армандап өткен егемендігіміздің туын Ақ Ордасының төріне тігіп, халқының қамын ойлаған ел тұтқасына айналды. Тарихи өлшеммен алғанда аз ғана уақыт аралығында Қазақстанды дамыған өркениетті 50 мемлекеттің қатарына қосып, халқын «Нұрлы Жолға» бастап келе жатқан Президентімізді әлем жұртшылығы Ұлы Даланың данасы, Түркі дүниесінің Көшбасшысы деп бағалайтыны сөзсіз.

Бүгінгі Қазақстан халқы – бақытты қоғамда өмір сүріп отыр. Біз – бақытты елміз. Өйткені біз – болашағымызға сенеміз. Біздің жастарымыздың озық білім алып, ғылыммен айналасуына барлық мүмкіндіктер берілген. Біз барлығымыз – бақытты мемлекеттің азаматтарымыз, ата-бабаларымыздан мұра болған «Ұлы Дала Елінің» перзентіміз. Терең мазмұнға ие осы құндылықтарды біз кейінгі ұрпақтың жүрегіне жеткізіп, ой-санасына сіңіруіміз қажет. Мемлекет ұстанған оңтайлы саясат барша қазақстандықтардың, әсіресе ауыл жастарының келешегіне үміт пен сенім ұялатты. Қазіргі уақытта ауыл жастары заманауи озық біліммен қаруланып, еліміздегі жоғары оқу орындарымен қатар, шетелдің беделді университеттерінде білім алу мүмкіндігіне ие болуда. Туған тамырынан нәр алған осы жастардың легіне біз дұрыс бағыттағы білім мен тәрбие бере алсақ, олар келешекте біздің ұлттық потенциалымыздың негізгі көрсеткіші болатыны даусыз. Сондықтан ауылда ата-баба салтынан ажырамай, дәстүрімізді дәріптеп, құндылықтарымызды бойына сіңіріп өскен ұрпақтың болашағын қамтамасыз ету елдік мақсат болып отырғаны даусыз.

Түркі халқының ұлы перзенттерінің бірі Ататүріктің мынандай сөзі бар. «Әлем бізді құрметтесін десек, өз ұлтымызды және ұлттық бейнемізді алдымен біздің өзіміз бар сезіміміз, ақыл-ойымызбен, іс-әрекетімізбен құрметтеуіміз керек. Өзінің ұлттық бейнесін таба алмаған ұлттардың басқа ұлттарға жем болатынын біліп қойғанымыз жөн». Ден қоятын сөз. Селқостықтан, жалтақтықтан арылатын кез жетті. Елбасының сөзі бәрімізді ойландыруы тиіс. Олай болса, Туында алтын күн бейнеленген мәңгілік аспан астындағы киелі өлкені «Ұлы Дала Елі» деп атау өте орынды.

Ұлы Дала Елінің ғаламат тарихы мен қайталанбас құндылықтары туралы салиқалы ойлар айтып, ұрпаққа ұлағат болатындай игі істер атқару- бүгінгі ұрпаққа міндет, келешек ұрпаққа аманат. Ендеше ата-бабаларымыздың сан ғасырлық арманын жүзеге асырған бүгінгі

Тәуелсіз ұрпақ – Елбасы анықтап берген «Мәңгілік Ел» идеясы төңірегіне жұмылып, «Ұлы Дала Елінің» жарқын болашағы үшін аянбауымыз тиіс деп есептейміз.

Әдебиеттер

1. Н. Назарбаев, «Тарих Толқынында», Алматы – 2010 ж.
2. Салғараұлы Қ. «Ұлы Қағанат», Астана – 2008 ж.
3. Жолдасбайұлы С. «Ежелгі және ортағасырдағы Қазақ Елінің тарихы»
4. Послание Президента РК- Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия Казахстан -2050»: новый политический курс состоявшегося государства»
5. Елбасы Жолдауы «Егемен Қазақстан» газеті – 2016 ж. қараша.
6. «Қазақстан Жолы- 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» ҚР Президенті

МРНТИ: 03.01.09

А.К. Мукатаева, О.Г. Беленко

Государственный университет имени Шакарима города Семей, apple_flower@inbox.ru

Н.А. НАЗАРБАЕВ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЛИДЕР

N. NAZARBAYEV AS A POLITICAL LEADER

Нурсултан Абишевич Назарбаев вошел в современную политическую историю суверенного государства и мирового сообщества не только как строитель независимой Республики Казахстан, но и как успешный стратег и организатор социально-экономических и политических реформ. В личности главы государства удивительно гармонично сочетаются стратегическое мышление и предвидение с политической волей и мужеством, которые так необходимы для практической воплощения в жизнь намеченных целей. Именно это сочетание и обеспечило уникальный политико-исторический путь нашей страны к сегодняшним политическим и социально-экономическим успехам.

Суверенный Казахстан – одно из самых успешных и стабильных государств постсоветского пространства, даже несмотря на перманентный мировой финансовый кризис. Следовательно, комплексное политологическое исследование различных аспектов становления личности и мировоззрения национального лидера суверенного Казахстана – Н. А. Назарбаева – имеет важное государственное, региональное и международное значение [1].

Нурсултан Абишевич Назарбаев является одним из самых успешных президентов в истории евразийского континента. Как известно, Первый Президент РК пользуется огромным уважением как у самого многонационального народа Казахстана, так во всем мире. И это объясняется тем, что сегодня Нурсултан Абишевич находится в золотом зените своей мировой политической славы. К его мнению внимательно прислушиваются на Западе и на Востоке. Инициативы Нурсултана Назарбаева всегда неожиданные и актуальные: они поражают своим историческим размахом и удивительно точным политическим шагом. Недаром в мировой политологии появился термин «феномен Нурсултана Назарбаева» как фактор успешного политика, прагматичного реформатора, мудрого миротворца и отца евразийской интеграции. Нурсултан Назарбаев также показал стране и миру, что по праву обладает конституционным статусом Елбасы. Лидерство Назарбаева подобно линзе позволяет собирать энергию социума ради общего блага. Затем Елбасы максимально эффективно использует силу нации в стратегических программах, таких как «Нурлы Жол» и «Казахстан-2050». И вот что важно – казахстанцы объединены не внешним врагом или надвигающейся угрозой, но общими целями развития и понятным образом будущего. Можно сказать, что модель политического лидерства президента Н.Назарбаева далеко выходит за территориальные рамки Республики Казахстан. По сути, Нурсултан Абишевич Назарбаев представляет собой новый тип современного глобального лидера. Как отметил известный политолог Б.Майлыбаев «Исторические лидеры действуют исходя из масштаба своего мышления. Президент Нурсултан Назарбаев мыслит веками и континентами». Н.А. Назарбаев давно имеет высокий международный авторитет и рейтинг. Он объективно входит

в пятерку наиболее выдающихся лидеров мира. Для действующего политика такого высокого ранга, каким является Президент Казахстана это довольно необычно – сочетать ум политического философа и смелость интеллектуального инноватора [2]. При этом Глава государства имеет высокий традиционалистский авторитет Елбасы, который бережно сохраняет свои национальные и культурные традиции. Все это свидетельствует о том, что Нурсултан Назарбаев своей политической практикой последних десятилетий неустанно формирует новый тип современного Лидера. На наш взгляд, на смену ему идет новое глобальное лидерство, основанное на согласии и интеллектуальной гегемонии. Примером Лидера нового типа может служить Президент Нурсултан Назарбаев. Казахстанский Лидер действует как высоковольтный интеллектуальный генератор, который постоянно насыщает планетарное пространство новыми смыслами и концепциями. В современном мире нет дефицита средств. Наоборот, на фоне переизбытка материальных ресурсов мы видим хронический дефицит целей и стратегического мышления. И этот зияющий пробел сегодня заполняет своими прорывными идеями энергичный Нурсултан Назарбаев [4, с.135]. Президент Казахстана, как подлинный Лидер 21-го века, выступает сразу в семи основных измерениях: 1. *Дальновидный стратег.* Нурсултан Назарбаев – один из немногих действующих мировых политиков, сочетающих исключительный дар предвидения и выдающиеся способности стратега. Управленческое кредо Президента Казахстана: не следовать в русле политических процессов, а направлять их и управлять будущим. Недаром Казахстан стал одним из первых государств на постсоветском пространстве, которое перешло к модели стратегического планирования. Долгосрочные приоритеты развития казахстанского государства определила Стратегия «Казахстан-2050» и системный интегратор программ развития – «Нурлы Жол», вызывающие растущий интерес во всем мире. 2. *Умелый управленец.* Президент Казахстана умеет не только предвидеть, но и неуклонно исполнять задуманное. Для политического стиля Нурсултана Назарбаева характерно использование глобального взгляда, системного мышления и экспертного анализа в условиях тотальной неопределенности. Уникальные способности позволяют Президенту Казахстана Нурсултану Назарбаеву умело направлять стихийные политические процессы в русло конструктивных перемен. В современном мире имя Нурсултана Назарбаева давно стало знаком качества принимаемых стратегических решений. 3. *Смелый инноватор.* Нурсултан Назарбаев непрерывно продуцирует новые стратегические идеи, которые носят прорывной характер. Диапазон его инициатив широк: от идеи Евразийского союза до создания новой мировой валюты, от концепции ядерного разоружения до эффективных инструментов межэтнического согласия. Президент Казахстана – локомотив модернизации. Он создает в стране и мире атмосферу поддержки инноваций, выявляет и использует новые глобальные возможности. Многие из его идей опережают свое время, но затем непреложно реализуются на практике. 4. *Гарант доверия.* Президент РК одинаково легко говорит с Востоком и Западом, он инициатор и организатор многих важных международных форматов: от ШОС до ОБСЕ, от СВМДА до ОИК. Именно Нурсултан Назарбаев силой своего международного авторитета обеспечил участие влиятельных политиков ЕС в переговорах «минского формата». К его спокойному голосу всегда внимательно прислушиваются во всех мировых столицах. 5. *Мудрый наставник.* «Образованное поколение – будущее страны», – так считает Н.Назарбаев. Елбасы много сил отдает воспитанию нового поколения руководителей, поддержанию культуры обучения РК на мировом уровне. Сильный лидер – это тот, который заведомо уверен в себе. Казахстанский Президент подбирает в свою команду сильных и энергичных людей, причем разных национальностей. В «команде Назарбаева» – не только одни казахи, там есть талантливые люди многих национальностей. Такой меритократический подход делает политическую философию Н.Назарбаева универсальной, пригодной для использования в любой стране мира. 6. *Харизматическая личность.* Нурсултан Назарбаев имеет редкий дар убеждения. Он способен максимально вовлекать людей, и уверено вести все общество к верной цели. В условиях высокой неопределенности и политического риска казахстанский Лидер создает четкий образ будущего. Для своей страны Нурсултан Назарбаев предложил общенациональную идею «Мәңгілік Ел» – матрицу базовых ценностей. Для мира – выдвинул концепцию G-Global и философию «нового евразийства». Как истинный Лидер, Н.Назарбаев дает людям главное – причастность к большому делу и веру в свои силы. 7. *Гражданин мира.* Политик мирового масштаба, Н. Назарбаев прекрасно понимает необходимость

встраивания в глобальный мир, но делает это на правах равного. По словам Н. Назарбаева, «одномерный мир» и «универсальная цивилизация» – это уже архаические утопии. Для казахстанского Лидера характерно признание одновременно и собственной уникальности и ценности других наций, культур. Модель лидерства Нурсултана Назарбаева дала РК исторический шанс стать успешным государством и полноправным фактором международной политики. Мы видим, что с каждым годом голос Казахстана и его Лидера в мировой политике звучит все весомей [3]. Тем самым Нурсултан Назарбаев стал подлинным эталоном современного глобального лидера, который сочетает в себе интеллектуальные инновации с традициями, авторитетом, житейской мудростью и здоровым прагматизмом. Мир вступил в новый век – это будет век Казахстана и эпоха Назарбаева.

Таким образом, Н.А. Назарбаев – человек-эпоха. Самое главное достоинство и кредо Главы государства заключается в его профессиональной способности и виртуозном умении доводить до логического завершения фундаментальные базовые реформы и преобразования. Елбасы обладает уникальным качеством политика: уметь слушать собеседника и впитывать все новое, что есть в мире, и в то же время доводить свою точку зрения и взгляд до каждого гражданина и человека.

Литература

1. Сулейменова М.Ж., Макалаков Т.Ж. Роль Первого Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в становлении казахстанской государственности // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 5-3. – С. 510-514
2. Назарбаев Н.А. Казахстанский путь. – Караганда, 2006 – 372 с.
3. Нигматулин Н. Феномен Назарбаева: миссия служения стране и народу // Казахстанская правда. – 2010. – 6 июля.
4. Видова О.И. Нурсултан Назарбаев: Портрет человека и политика. 2–е изд. доп. – М.: Дрофа, 2003. – 432 с.

ҒТАХР: 03.01.09

Г.А. Қызжанова

«Тұрлыханов атындағы орта мектеп-бақшысы» КММ № 65, Уржар ауданы, Ақжар ауылы

МЕКТЕПАЛДЫ БАЛАЛАРДЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ТӘРБИЕЛЕУ

EDUCATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE ON THE BASIS OF NATIONAL VALUES

Білім беру жүйесінің барлық сатыларының алдында тұрған көкейкесті мәселелерінің бірі – білім сапасын арттыру, оның әдістемесін жетілдіру, жас ұрпақтың тұлғалық ойлауын дамыту болып табылады. Заман талабына сай жас ұрпақ тәрбиелеуде мектепке дейінгі бала тәрбиесімен айналысатын қызметкерлер, тәрбиешілерге жауапты міндет жүктеледі. Бұл міндетті кең байтақ республикамыздың барлық мектепке дейінгі мекемелерде қызмет атқаратын мамандар абыроймен атқарып келеді. Мектеп жасына дейінгі балалардың бойына оқу қызметін меңгерту, ол танымдық белсенділікті дамытудың басты бағыты болып саналады.

Танымдық белсенділікті психологиялық -педагогикалық құбылыс ретінде анықтау, бұл мектепалды даярлық кезеңіндегі балалардың тұлғалық сапасының ерекшелігіне талдау жасауға, тәрбиелеу мен оқыту үрдісін қалыптастыру жағдайлары мен құралдарын қарастыруға мүмкіндік береді. Себебі меңгерілген білімнің сапасы мен беріктігіне тек балаларды оқыту, дамыту және тәрбиелеудің нәтижесі емес, сонымен қатар балалардың өзіндік танымдық іс -әрекетіне қатынасының қатысуымен тәуелді болып келеді. [1] Танымдық белсенділік баланың психологиялық- денелік дамуының алғы шарты мен нәтижесі болып табылады. Осыған байланысты балалардың жоғары психикалық үрдісін қабылдау, зейін, ойлау ерекшеліктері анықтайды.

Барлық психикалық танымдық үрдістердің ішінен ойлау жетекші үрдіс болып табылады. Барлық танымдық үрдістердің қасиеттері мен қатар бір-бірімен сипатын анықтай отырып, олармен бірге және тығыз байланыста болуып бірізділікте жүреді. Демек оқыту

үрдісінде ынталандыру- бұл ең алдымен бала ойлауын дамыту болып табылады. Ойлау адам өмірінде аса қымбат орын алады. Ойлау арқылы ғана заттардың, көріністердің араларындағы байламды белгілеп, оларда бар себептерді табады, келешекте оларға не болатынын ойлап шығарады. Келешекті болжай алады.

Сондықтан тәрбиеші баланың дұрыс ойлап үйренуіне көп күш жұмсауы керек. Өйткені дұрыс ойлау ұрпақтан ұрпаққа табиғи түрде беріледі, оның үстіне тәжірибе арқылы да қалыптасады. Осы мәселелерді қарастыра отырып Мектепке дейінгі кезеңдегі тәрбие – адам қалыптасуының алғашқы баспалдағы. Бұл баланың әсерленгіш, еліктегіш, ойлауды, сөйлеуді меңгеруімен алғаш рет бөтен ортаға бейімделуімен сипатталатын кезең.[2]

Мектеп жасына дейінгі тәрбиенің негізі бес жасқа дейін қаланады. «Бес жасқа дейін жүргізілген барлық тәрбие ісіңіз - бүкіл процесінің тоқсан проценті», - деп Жүсіп Баласағұни балалық кезеңдегі тәрбиенің маңызын анық көрсеткен. Баланың ақыл - ойын жүйелеу, ойлау қабілетін жетілдіру, дәлдікке үйрету шындыққа тәрбиелеу мақсатында, сауаттылыққа баулу – бүгінгі күн талабы. Мектеп жасына дейінгі баланы дамытатын, өсіретін әрі тәрбиелейтін де негізгі іс – әрекеті – ойын. Ойын арқылы бала өзін қоршаған ортамен, табиғатпен, қоғамдық құбылыстарымен, адамдармен, олардың еңбегімен, қарым – қатынастарымен танысады. Белгілі педагог А. С. Макаренко баланың өміріндегі ойынның атқаратын қызметі туралы; "Үлкендер үшін жұмыстың, қызметтің маңызы қандай болса, балалар үшін ойынның маңызы сондай болады – деген; " Біз балалардың ойнай жүріп, анасының, әкесінің барлық мамандық иелерінің қызметтерін атқарып жүретінін байқаймыз. Мектепке дейінгі кезең біз түсінгендей өмірдің тек алаңсыз кезеңі ғана емес, ересектерге олар тек киімі бүтін, қарны тоқ болса ойнап - күлуді білетін сияқты көрінеді. Барлап қарасақ балалар өмірінде де ересектер өміріндегідей күрделі, күрмеуі қиын, кейде тіпті шешілмейтін проблемалар көп және олар балаларды ренжуге, қапалануға мәжбүр етеді. Қиыншылықтармен күресуге, жеңе білуге, қуануға үйретеді. - Түрлі - түсті текшелерден үйді қалай салу керек? Ойыншықтарды өзара қалай бөлісеміз?- деген болмашы сұрақтарды өздері олар ересектер ше талқылап жатады. Сонымен мектепке дейінгі кезең – баланың жеке тұлға болып өзін - өзі сезінуінің алғашқы сатысы демек адамгершілік ақыл – ой және басқа да қасиеттерінің ең маңызды кезеңі. Баланың мәдениетті сөйлей білуі үй ішінде, балабақшада, отбасында алған білім тәрбиесіне байланысты. Біздің басты міндетіміз баланы жан – жақты дамыта отырып тілін дамыту. Сөздік қорларын байытумен қатар есте сақтау қабілеттерін арттыру. Баланың ана тілінде таза еркін сөйлеуін мектепке дейінгі кезеңде меңгертуге тиіспіз. [3]

Ұлы педагог К.Д. Ушинский:"Кімде кім баланың тіл қабілетін дамытқысы келсе, ең алдымен оның ой - өрісін қабілетін дамытуы тиіс “– деген. Әрбір ұйымдастырылған оқу іс – әрекеттерін өткізуде тәрбиешінің шығармашылығы, әдіс – тәсілдері тиімді пайдалануы, оқу іс – әрекетін түрлендіріп ұйымдастыруда ойындарды мақал – мәтелдерді, жұмбақтарды қолдануы балалардың қиялын шарықтатады. Білімді меңгерту үстінде баланың ойлау қабілеті ұштасады. Кішкентай балалар тез еліктегіш жан - жағына алаңдағыш келеді. Сөзді мәнерлеп айтуда болсын, балалар тәрбиешіге, үлкендерге еліктейді. Тіл дамыту, Көркем әдебиет оқу іс – әрекеттерін ойын арқылы өткізу адамгершілік мінез – құлықты қалыптастыруға ықпал етеді. Сәлемдесуге баулу, достыққа, ұйымшылдыққа тәрбиелеуге бейімдейді. Мен өз тәжірибемде балалар тілін дамытуда, ой – өрісін кеңейту мақсатында мына жобаларды негізге ала отырып жұмыс жасаудамын. – Тілді дұрыс меңгеру; – Ауыз екі сөйлей білу; – Көркемсөз үлгілерін үйрету және игерген білімдерін қолдана білу; – Сөздік қорын молайту; – Дыбыстарды анық айтуға үйрету Осы жобаларды меңгерген бала мектеп табалдырығын аттауға емін – еркін сөйлей алатын деңгейге жетеді. Мектеп жасына дейінгі бала көзбен көріп, таныған заттарды дұрыс қабыл, елестете алады. Сондықтан баламен сөйлескенде, әдеби шығармаларды оқығанда, оларға суреттер көрсетіп, әңгімелесу әсерлі болмақ. Шығарма мазмұнына немесе балалардың іс – әрекетіне, өмір табиғат құбылысына арналған көркем суреттер баланың сана – сезіміне, жүйелі сөйлеуге әсер етеді. Өмір құбылысын нақты көріп тануға жол ашады. Бала оқыған әңгіме, ертегі мазмұнын сурет арқылы тез қабылдап түсінеді. Сондықтан ертегі, әңгімелердің суреті айқын, шығарма мазмұнына сай болуын ескерген жөн. Баланың тілін, сана – сезімін жетілдіру, эстетикалық талғамын байытуда теледидар арқылы берілетін мультипликациялық фильмдерді көрсетіп әңгімелесу, оқылған шығармаға байланысты диафильмдер, компьютер қолдану пайдалы. Балаға слайд көрсету арқылы немесе теледидардан әр түрлі қызықты көрсетілімдерді көрсету қазіргі заманда өте қажет. Бала теледидар көріп отырғанда жан – жағындағылар

дауыстап сөйлеп, әңгімелесу болмауын ескерген жөн. Көріп не тыңдап отырғанда бала жақсы түсініп, қабылдайтын болуы керек. Сонымен бірге баладан алған әсерін айтып беруге үйретіп отыру қажет.[4]

Әдебиеттер

1. Қаженбаева А.Е. Бала танымын ойынмен дамыту. /А.Е.Алдабергенова. // Бала мен балабақша. – 2002. – № 1. – 9 бет.
2. Ф.Н. Жұмабекова. «Мектепке дейінгі педагогика» 100-108 беттер.2012
3. Қаженбаева А. – Бала танымын ойынмен дамыту 2002. – №1. – 9 бет.
4. Ф.Н. Жұмабекова. «Мектепке дейінгі педагогика» 100-108 беттер. 2012

ҒТАХР: 03.01.09

К.Р. Кустаева

Ш. Токжитов жалпы орта мектебі, Абай ауданы, Саржал ауылы

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ НЕГІЗІНДЕ ОТАНСҮЙГІШТІК ТӘРБИЕЛЕУ

EDUCATION OF PATRIOTISM ON THE BASIS OF NORADIC PEDAGOGICS

Қай заманда болмасын ұрпақ тәрбиесі әр мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі болып қала бермек. Елімізде өмір сүріп жатқан жас ұрпақтың бойындағы ерлік пен елдік қасиеттің рухани негізі ол туған өлке, өскен жері мен халқының салт-дәстүрінен, ұлттық мәдени мұраларынан, сонау заманнан елі үшін жері үшін күрескен Едіге, Қарасай, Қабанбай, Наурызбай, Сұраншы батырлардың ерлік істерінен бастау алған.

Отансүйгіштік тәрбиенің басты мақсаты – еліміздің тәуелсіздігі мен егемендігін, тыныштық пен бейбітшілікті сақтайтын, ұлтаралық мәдениетті дамытатын, еліміздің рәміздеріне құрметпен қарайтын, әлемдік деңгейде бейбітшілік пен өркениеттілікке өз үлесін қосатын адамгершілік мұраты биік патриот, намысын қаһарман, қайсар, жігерлі жас ұрпақты тәрбиелеу.

ҚР Тұңғыш Президенті - Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында ел дамуының жарқын үлгісі туралы, болашақ тәрбиесі туралы тоқталып: *«Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды.»...* және *...«Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні - бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана»* делінген.

Ұлттық жаңғыру – ұлттық санамен тығыз байланысты. Әл-Фараби бабамыздың тәрбие туралы: «Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың хас жауы» деп айтқандай тәрбие балабақшадан басталуы тиіс. Сондықтан, саналы ұрпақ қалыптасуы үшін ұлттық тәрбиеден бастау алып, білім нәрімен сусындаған бала тәрбиесі қажет.

Тәрбиелеу және оқыту үдерісі халық педагогикасының объектісі мен пәні болып табылады, ал басты элементі – адам және оның тәрбиесі туралы халықта жинақталған білімдердің, мағлұматтардың жиынтығы, жас ұрпақты тәрбиелеу жөніндегі іс-тәжірибелік қызмет. Педагог-теоретиктер мен практиктер халықтық әдістерге сүйене отырып жан-жақты дамыған тұлғаны тәрбиелеудің заманауи тұжырымдамаларын қалыптастырды, олар өмір талаптарына сәйкес үнемі жетілдіріліп және жаңартылып отырады. Міне, осы құбылыс халық педагогикасының іс-әрекетте, өмірде көрініс табуы болып табылады. Халық педагогикасы – бұл халық шығармашылығында көрініс тапқан тәрбиелеу саласындағы түсініктердің, көзқарастардың, пікірлердің, сенімдердің, идеялардың, машықтар мен тәсілдердің жиынтығы және өзара байланысы. Халық шығармашылығын кең ұғым ретінде қарастыру қажет, себебі оған еңбек қызметінің бірнеше түрі кіреді, яғни, қолөнер, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, мерекелер,

рәсімдер, ауыз әдебиеті, ойындар, билер, халық костюмдерін тігу, бейнелеу өнері және сәндік-қолданбалы өнер. Ол көптеген бастап қасиеттерін сақтай отырып, үнемі даму мен жаңаруда болды, ол өз уақытының айнасы секілді.

Осы жерде Елбасымыз Н.Назарбаевтың: «Еліміздің ертеңі - бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры – ұстаздардың қолында» деген сөзі ойыма келді.

«Баланы өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген халық даналығы бар. Ұлт тәрбиесімен сусындаған бала Отанын да сүйе білері хақ.

Мектеп жасына дейінгі балаларды руханилығын қалыптастыру шарттары: халық дәстүрлері мен салттарын меңгеру; жалпы білім беретін мектептің оқу үдерісіне рухани-бағдарланған оқу курстары мен әдістемелік оқулықтарды енгізу; қоршаған орта өмірін үздіксіз жаңарту; жасампаз-шығармашылық қызмет; өз бетімен білім алу және өзін өзі тәрбиелеу машықтары; мұғалімнің рухани мәдениеті.

Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде отансүйгіштікке тәрбиелеуде халық ауыз әдебиетінің материалдары кеңінен қолданылады. Олар батырлар жыры, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, ертегілер, аңыздар, ұлттық ойындар – тәрбиенің қайнар көзі осылар болып табылады.

Осындай адамгершілікке, отансүйгіштікке, әдептілікке бағытталған тәрбиелеудің нәтижесінде көзі ашық, ойы дамыған, жан-жақты, отанына деген сүйіспеншілігі бар, жақсы қасиеттерге ие толыққанды ұрпақ тәрбиелей аламыз.

Сонымен, бүлдіршіндер бойында келешекте олардың ұлттық мәдениет дәстүрлерін меңгеру негізінде қалыптасқан рухани-адамгершілік қасиеттер критерийлері: азаматтық ұстаным; ұлттық белсенділік; халық дәстүрлерін меңгеруге және өзін өзін жетілдіруге деген ұмтылыс; жеке жетістіктерін әділ бағалау машығы; биік сезімдер саласын анықтау; жалпыға ортақ этикалық нормаларды сақтау; ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті. Мақсаты өскелең ұрпаққа әлеуметтік тәжірибені, халықтың рухани мәдениетінің байлығын, оның ұлттық ділін, дүниетанымының өзіндік ерекшелігін жеткізеді және осының негізінде азаматтардың ұлттық сана, дамыған руханилық, адамгершілік, көркем-эстетикалық, құқықтық, еңбек, физикалық, экологиялық мәдениет кіретін тұлғалық қасиеттері қалыптасады. Азаматтарды тәрбиелеу ең алдымен отансүйгіштікті – өз халқы мен Отанына деген сүйіспеншілігін дамытуға бағытталуы тиіс деп санаймын.

Еліміздің болашағы, ұлтымыздың ертеңі – бүгінгі жас ұрпақ. Ал, өз елінің ұлттық рухын бойына сіңіріп өскен балаларымыз болашақта өз халқын биік белестерге жетелей білері сөзсіз.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы 12 сәуір 2017.
2. Қалиев, Ж. Халық педагогикасы құндылықтары негізінде оқушыларға патриоттық тәрбие беру – Астана, 2005.
3. Құрманбаева, М. М.Ғабдулин мұрасындағы этнопедагогикалық құндылықтар арқылы оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеу – Алматы, 2003
4. Жастарды патриотизмге тәрбиелеу - мұғалімнің басты міндеті // Қазақстан орта мектебі – 2005 – № 9, 7-9

ҒТАХР: 03.01.09

Б.С. Оралбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, boralbekova@mail.ru

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ – БҮГІНГІ ЕЛДІГІМІЗДІҢ НЕГІЗІ

THE IDEA OF «MANGILIK EL» IS THE BASIS OF OUR PEOPLE TODAY

Мәңгілік ел идеясы – ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсатқа жетелейтін идея. Қазақ Елінің Ұлттық Идеясы – Мәңгілік Ел!» деп Елбасымыз атап көрсеткендей тәуелсіздіктің тұрақтылығы мен мәңгілігі қазіргі ұрпақтың оны түйсініп, түсінуінде жатыр. Осындай қасиетті

ұғымның мәнін жете ұғынып, бағасын біліп, зердесіне сіңіру қазіргі ұрпаққа жүктелер үлкен міндет болып табылады.

Жаһандануға бет бұрған бүгінгі алмағайын кезеңде Батыс жұрты, алпауыт елдер өздерінің мәдени болмысын бүкіл әлемге түбігейлі енгізуге талпынуда. Өзіндік ерекшелікті сақтап қалу үшін де мәңгілік ел идеясы керек деп ойлаймын. Сондықтан Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев Тәуелсіздікке қол жеткізген күннен бастап әрдайым ұлттық мәдениетті жандандыруға мән беріп келеді.»

Елбасы өз еңбегінде ұлттық бірегейлік пен ұлттық санамыздың алтын сандығында мәңгі сақталып, әрқайсымыздың ұрпағымыздан ұрпағымызға аманаттап тапсырып, өсиет қылып, мирас етіп қалдырып отырар қасиетті де құнды дүниелерімізді де ашып айтады. «Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс», деген Нұрсұлтан Назарбаев және де «Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана», деп ұлттық санамыздың қайнар көзін ашып көрсеткен деп санаймыз.

Тарихи құндылығымыз болған тәуелсіздік идеясының негізінде сол ұлттың тағдыры, ұлы тұлғалардың ерең еңбегі жатыр.

Қазақстанды жарқын болашаққа жетелейтін жастарымыз бабаларымыз аңсап өткен тәуелсіздіктің туын жықпай, желбіреті білуі тиіс. Өйткені, бабаларымыздың ұлан байтақ жерін қалай қорғағанын, бостандықты қалай аңсап-қадірлегенін білеміз. Жастар сондай текті ұрпақтың ұрпағы екендіктерін сезініп, осы «тәуелсіздік», «мәңгілік ел» ұғымдарын саналарына сіңіріп, қастерлеуге міндетті.

Жаңарудың, өміршеңдіктің негізі жастарда. Бұл үшін азаматтар тәлім-тәрбие мен ғылымға баса мән беріп, біліммен мықтап қарулануы қажет. Елдің экономикалық, рухани жағдайының дамып, өркендеуі, ұлттың бәсекеге қабілеттілігін арттыру елдің білім деңгейімен де тығыз байланысты. Қазіргі кезде бұл бағытта нәтижелі жұмыстар атқарылып та жатыр. Жастар «Болашақ» бағдарламасының аясында шетелдерде білім алып, шетел тәжірибесінің артықшылықтары мен кемшін тұстарына көз жеткізіп, санасына тоқып келіп, еліміздегі маңызды қызмет салаларында сол тәжірибелерін қолданып еңбек атқаруда.

Қазіргі кездегі жаһандану үдерісі, қолжетімді ақпараттар легі жастардың бойында ақпараттарды електен өткізе білу, теріс пиғылды идеологияларға қарсы тұра білетін иммунитетті қалыптастыруды қажет етеді. Өйткені қазіргі таңда жат пиғылды ағымдардың ықпалына еріп, экстремистік әрекеттердің қатарын толықтырушылар осы жастар болып отырғаны белгілі. Жастардың мұндай әрекетке баруының басты себебі ретінде олардың білім, сауаттылық деңгейінің төмендігін айтуға болады. Экстремистік идеялар халықты өзінің ертеден келе жатқан бай рухани құндылықтары мен салт-дәстүрінен бас тартқыза отырып, мәдени, тарихи, рухани санасын жойып жіберуді көздейді. Мұндай идеология кез келген мемлекет секілді Қазақстан қоғамының да ішкі тұрақтылығына елеулі қатер төндіреді.

Бұған қарсы тұра білудің жолы жастардың діни сауатын арттыру, оларды адамгершілікке, сүйіспеншілікке тәрбиелеу, ұлттық салт-дәстүрімізді бойларына сіңіріп, дәріптеу, оларды еліне, жеріне, дәстүріне, дініне жанашыр азамат етіп тәрбиелеу болып табылады. Қазақ елінің бірлігінің қалыптасуы мен өркендеуі дәстүрлі ұлттық тәрбие мен рухани құндылықтармен сабақтасқан түрде жүзеге асады.

Президентіміз Н.Ә. Назарбаев: «Мектептерде бүкілқазақстандық құндылықтар ретінде «Мәңгілік Ел» идеясы оқу бағдарламасына енуі керек», - деп атап өткен болатын. «Мәңгілік Ел» идеясы – елімізді өз мақсатына талай дәуір сынынан сүріндірмей жеткізетін тұғырлы идея.

Білімді ұрпақ – Мәңгілік Елдің болашағы. Мәңгілік Ел болу дегеніміз – бәсекеге қабілетті, зияткер ұлт болу. Зиялы ұрпақ тәрбиелеу – барша ұстаздардың борышы. Ал жас ұрпақтың борышы – білімді азамат атанып, Ұлы Абай айтқандай, «Мәңгілік Елдің кірпіші болып қалану». Сол себепті, біздің жасампаз еңбегіміздің бәрі де «Мәңгілік Ел» үшін!

Еліміздің әрбір азаматы патриот болуы тиіс деп ойлаймын. Өйткені, олардың әрбір іс-әрекеті – еліміздің болашағына қалана кірпіш. Патриоттық әр адамның еңбегі арқылы дәлелденетін құндылық. Нағыз патриот тек өзі үшін ғана емес, елі үшін де өмір сүреді деп есептеймін. Біз балабақшада, мектепте, жоғары оқу орнында алған білімімізді, тәрбиемізді

ұрпақ жолында сарп етуіміз керек. Яғни, барлық біліміміз бен біліктілігіміз тек өзіміз үшін, өз үйіміз үшін ғана емес, мемлекет үшін де еңбек етуі керек. Патриоттықтың мәні осында.

«Мәңгілік Ел» идеясын жүзеге асыру жолында баршамыз бір адамдай атсалысқанда ғана белгілі бір нәтижеге қол жеткізе аламыз.

Әдебиеттер

1. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
2. «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық актісі
3. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
4. 2016-2017 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастыруды ерекшеліктері туралы. Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2016 ж.

ҒТАХР: 37.04.12

Б.С. Муканова

«Қаратал орта мектеп-бақшасы» КММ, Үржар ауданы

ЖАС ҰРПАҚТЫҢ БОЙЫНА АДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

EDUCATION OF THE YOUNGER GENERATION THE FORMATION OF VALUES OF THE HUMAN PATH

Мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің басты міндеті – баланың жеке басының дамуын жан-жақты жоғары деңгейде қамтамасыз ету. Өйткені осы кезеңде баланың бұдан кейінгі бүкіл өміріне негіз болатын жеке тұлғалық қасиеттері, рухани құндылықтары, психикалық өзіндік ерекшеліктері қалыптасады.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына жолауын: «Бүгінде әлем Төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келеді.

Жаңа технологиялық қалып біздің қалай жұмыс істейтінімізді, азаматтық құқықтарымызды қалай іске асыратынымызды, балаларымызды қалай тәрбиелейтінімізді түбегейлі өзгертуде» деп бастаған.

Сонымен қатар, 2019 жылдың 1 қыркүйегіне қарай мектепке дейінгі білім беру ісінде балалардың ерте дамуы үшін өз бетінше оқу машығы мен әлеуметтік дағдысын дамытатын бағдарламалардың бірыңғай стандартын енгізу қажет.

2025 жылға дейін білім берудің барлық деңгейінде латын әліпбине көшуді нақты кестесін жасау қажет.

Ұлттың әлеуетін арттыру үшін мәдениетіміз бен идеологиямызды одан әрі дамытуымыз керек. «Рухани жаңғырудың» мән-маңызы да нақ осында. Өзінің тарихын, тілін, мәдениетін білетін, сондай-ақ заманына лайық, шет тілдерін меңгерген, озық әрі жаһандық көзқарасы бар қазақстандық біздің қоғамымыздың идиалына айналуына тиіс. [1]

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев ұсынған «Қазақстан-2030» стратегиясында негізгі бағыттардың бірі ретінде халықтың ұлттық моделі мен салт-дәстүрлерін есепке ала отырып, білімі мен білігі жағынан өркениетті елдердегі замандастарымен қатар тұра алатын, бойында ұлттық, отаншылдық рухы мықты қазақстандықтардың жаңа ұрпағын тәрбиелеу қажеттігі баса айтылған. Тәуелсіздік алған еліміздің келешек ұрпақты тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі. Бұл мәселенің шешімін табу үшін үздіксіз білім беру жүйесі айтарлықтай дәрежеде қайта қаралып, оны жетілдіру жолдары іздестірілуде. Мұндағы алға қойылып отырған негізгі талаптар – Қазақстан білім беру жүйесінің бүкіл әлемдік білім беру кеңістігіне толық енуінің алғашқы даму стратегиясын жасап, моделін құру.

Осы тұста Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Егер біз адамгершілігі жоғары қоғам болғымыз келсе, ең бастысы балаларының алдындағы жауапкершілікті күшейтуге тиіспіз» – деген болатын [2].

Әр заманда жастарға білім берудің негізгі құралы баланың ойлауын дамыту болып келеді. Білім алуға және ғылымға ұмтылыс халық санасының тереңінен әрдайым орын алады. Халық табиғат пен қоғам дамуының заңдылықтары бейнеленген ғылымның керектерін, түсініктерін және заңдарын мақсатты игерудің нәтижесі деп білді. Тек ақылды адам ғана терең білімдерді меңгере алатынын түсінді. Білімнің мәнін «Ақылдан қымбат байлық жоқ», «Ақылды сатып ала алмайсың», «Ақыл тозбас киім, сарқылмас бұлақ» деген халықтың даналық сөздерінен байқауға болады.

Бүгінгі таңда жас ұрпаққа ғылыми білім берумен шектелу жеткіліксіз, оларды тәрбиелеп, бала бойына ізгілікті, жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыру керек.

Қазақстандық ғалым, профессор С.М. Жақыповтың пікірінше – оқу танымдық процестердің пайда болуына әкелетін және оқу–танымдық іс-әрекеттің генезисін анықтайтын біріккен әрекеттердің ұйымдастырылуы объектіге және оның құрылымының белгілі бір қасиетімен түрлі әрекеттер арасындағы байланыстың ашуына әкеледі. Мұндай ұйымдастырылу іс-әрекетте қатысушылар арасында әрекет тәсілдерін алмастыру мен орналастыру жағдайында пайда болады. [3]

Ойлау, баланың ойлау ерекшеліктері туралы Абай Құнанбаевтың көз қарастарында көңіл тоқтатуға болады. Абайдың бірқатар шығармаларында жеке тұлға психологиясы, балалар және педагогикалық психологияға қатысты ойлауды байқауға болады. Ол ұғымдар, түсініктер өзін-өзі ұстау ережелерінің барлығы адамның өмір сүру процесінде және іс-әрекет үстінде қалыптасатындығын айтады. Абай психиканың жас ерекшелігіне, әсіресе балалар психикасының дамуына көңіл бөледі. Нәрестелік кезеңде бала «бар нәрсеге талпынады, жылтыраған затқа ұмтылады, сезінеді, аузына салып көреді. Домбыра ойнаса – бала соған ұмтылады, иттің арсылын, аттың дүрсілін, күлкіні естісе – бірден тыпыршиды. Кейіннен «мұнау не нәрсе?», «неге ол бұны істейді?», «бұл не үшін керек?» деген сұрақтар қоя бастайды. Баланың жоғары деңгейдегі алаңдаушылық жаулап алады». Бұнымен Абай, бала психикасын қалаған бағытта өзгертіп алатындығын айтады. Абай ата-аналардан баланың түрлі жас кезіңіндегі ерекшеліктерін ескеруді және соған сәйкес балаларын басқаруын талап етеді. Ол балаларын «шектен тыс еркелететін» ата-аналарды сынға алып, балалардың өзара кикілжіңдеріне араласпауын айтады.

Халықтық психология психика мен мінез – құлықтың қанға «сінген», тез өзгеріп не жоғалып кетпейтін ұлттық бітісін, мезгіл мөлшерімен алғанда ұзақ дәуірдің жемісі. Мұнда ғасырлар бойы сұрыптала жинақталып, жүйеге түскен ұлттық дәстүр, салт-сана, әдет-ғұрып, ұрпақтан-ұрпаққа біртіндеп жалғасатын таптаурынды болған нормалар мен принциптер, яғни халықтың жан дүниесі өзіндік мінез-құлқы, таным процестерінің өзіндік ішкі астарлары қарастырылады. Ұлттық дәстүрмен салт-сананың адам психикасының, әсіресе танымдық ойлау процесінде елеулі орын алатын біркелкі тұрақты құбылыс екендігін әр кездері ғұмыр кешкен ғұламалар айтып өткен. Халықтық психология – адамдардың қоғамдық және жеке тәжірибесінен, өмірдегі пайдалануларынан туындайтын қарапайым психологиялық білімдердің жүйесі. Бұл адам психикасының көптеген жақтарын қамтып, белгілі этностың өзіне тән психикасы жөнінде біршама мәнді мағлұматтар беретін ілім – білімдердің жүйесі. Ал халықтың психологиялық теориялық мәселелерін зерттеумен этнопсихология шұғылданады. Этнопсихология – әрбір халықтың рухани әрекетінің жемісін, сол халықтың психологиясын сана-сезімін көрсететін негізгі өлшемдердің бірі болып есептеледі. Этнопсихология қарастыратын психологиялық жайттар ауыз әдебиетінде өлшеусіз мол. Мысалы, жан қуаттарының ішіндегі адамның ойлау процесінің, оның ішіндегі продуктивті ойлауды алып қарауға болады. [4]

Қазақ халқы – рухани зор байлықтың мұрагері. Ол өзінің өресі биік, сан-салалы өскелең мәдениетіне бір күнде, бір ғасырда жеткен жоқ. Халық даналық ата-ана ұрпақ тәрбиесі жөнінде өзінен бұрынғыларды моральдық – психологиялық, медициналық – гигиеналық, өнер сайыпкерлік ой-пікірлермен шоғырландырып, бүкіл халықтың тәлімдік тәжірибесін мирасқа қалдырып отырды. Мақал-мәтелдерде айтылған жан қуаттары, адам танымы жайлы мәселелер ұғымға өте жақын, аналогиялық ойлау үшін өте маңызды, әлі ұтымды құралдар болып табылады. Жас ұрпаққа шынайы тәрбие берудің оның жеке дара

психологиясының, жас өзгешелігін айрықша ескеру қажет екендігін ескертеді. Бұл жөнінде халық бірде: балаға өз тіліңмен сөйлеме, өз тілімен сөйле дейді. Сөйтіп, дуалы сөздің мәйегі – мақал-мәтелдерден психологиялық мәнді деректердің көптеп кездесетіні олардың көбі осы күнгі ғылыми – психологиялық мәселелерімен сабақтасып жатқандығы және мағынасы кеңейіп кейіннен ғылыми тұжырымдар дәрежесіне көтерілетіні байқалады. [5]

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы – 2018 ж 10 қаңтар.
2. Назарбаев Н.Ә. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан. – Алматы, 2007. – 72 б.
3. Жақыпов С.М. Жалпы психология негіздері – Алматы 2012
4. Т.Тәжібаев «Абайдың психологиялық көзқарастары» //Абай институты 06.03.2013
5. Жарықбаев Қ. Қазақтың тәлім-тәрбиесі. – Алматы – 2008

ҒТАХР:372

А.О. Нугумарова

«Аружан» мектепке дейінгі шағын орталығы, Семей қ.

ОТБАСЫНДА БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

IONS OF MORAL EDUCATION OF CHILDREN IN THE FAMILY

Өскелең жас ұрпақты рухани-адамгершілік қасиетте тәрбиелеу - қазіргі замандағы өзекті мәселенің бірі. Біздің келешегіміз - жас ұрпақ, ал ұрпақ тәрбиесі адамзаттың мәңгілік тақырыбы.

Француз педагогы Жан Жак Руссо: «Бала туғанда ақ қағаздай болып туады, оның үстіне шимайды қалай салсаң, қағаз бетіне солай түседі, бала тәрбиесі сол сияқты, өзің қалай тәрбиелесең, ол солай тәрбиеленеді» - деген екен.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында «Білім беру ұйымдарындағы тәрбие бағдарламалары білім беру процесінің құрамдас бөлігі болып табылады және білім алушылардың, тәрбиеленушілердің патриоттық, азаматтық, интернационалдық, жоғары моральдық және имандылық сезімін қалыптастыруға, сондай-ақ жан-жақты қызығушылықтары дамытуға бағытталған» [1; 28 б, 3 т.]. Әрбір тұлғаның тәрбиесі отбасынан басталады. Отбасы мен мектепке дейінгі ұйымдардың «алдына қойған мақсаттары мен міндеттері ортақ. Ол – салауаттыда саналы ұрпақтәрбиелеу.

Отбасы бала үшін – өмірлік маңызды әлеуметтік орта. Бұл ортаның маңызы өте зор. Себебі, отбасы – баланың эмоционалдық қорғаны, психологиялық жан тыныштығының саясы, өмірлік тірегі. Отбасының жылылығы мен махаббаты – баланың өзіне сенімін арттырып, болашағына нық қадам жасауына зор ықпал етеді.

Нәресте шыр етіп дүниеге келгеннен бастап ата-ананың аялы алақанына, мейірім шапағатына бөленеді, ата-ананың мейірімді жүзі, жылы жүрегі, ыстық құшағынан балаға дүние есігі ашылады, оның дүние танымы, өмірді білуі – міне осыдан басталмақ. Отбасындағы сыйластық пен әдеппен әдептілік дағдыларын үйрету ең негізгі мәселелердің бірі. Балабақшадағы тәрбие-барлық тәрбиенің бастамасы. Мектепке дейінгі шақ – бала бойына адамгершіліктің негізін қалайтын кез. Сондықтан да бала бойына жас кезінен ізгілік, сыйластық, әдептілік, мейірімділік, адамгершілік сезімдерін қалыптастыру ата-аналар мен тәрбиешілердің міндеті. Адамгершілік тәрбиесінің бастамасы әр отбасында басталуы тиіс. Әр отбасы мүшелері үлкендермен балалар арасындағы адамгершілікке, бірлік тәрбиесіне, туған жерге сүйіспеншілігін ұялату, әр ұлттың халықтарына сыйластық көзқарасын қалыптастыру тәрбиесін тәрбиелеу қажет.

«Қазақстан – 2050» бағдарламасына қатысты Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Балаларды Қазақстандық патриотизмге, шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу қажет. Бүгіннен бастап ұлттық мінез – құлық, биік талғампаздық, тәкаппарлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек», – делінген [2; 26-27].

Дамудың рухани негіздерін баланың әлеміне, оның мінезін, адамгершілік мінез-құлық ерекшеліктерін мектепке дейінгі шақта қажетті өткізу. Л.Выготский мектепке дейінгі шақта баланың нақты адамгершілік негіздері бекиді деген. Дер кезінде адамгершілік құндылықтары қалыптаспағанда, бұл қасиеттер адам дамуына тек қана кедергі болып қана қоймай, сонымен қатар жас өспірімдік шақта бала дамуында әлеуметке қарсы мінез-құлықтың болуына әсерін тигізеді.

Балаға адамгершілік тәрбие беру туралы педагогикалық – психологиялық, философиялық ойлар көптеген педагогтердің еңбектерінен кездестіруге болады. Бала бойындағы адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда арнайы тәрбие жұмыстарын жүргізуді өз еңбектерінде Ш.А. Амоношвили, О.С. Богданов, Е.В. Бондаревская, Н.И. Болдырев, Н.К. Гончаров, А.А. Гусейнов зерттеулерінен де көруге болады.

Адамгершілік құндылықтарды танып, өзін-өзі айқындау әртүрлі бағытта ғылыми салаларда зерттелген. Мәселен, педагогикада О.С. Богданов, Д.М. Гришин, Г.К. Нурғалиева, Р.К. Төлеубекова сияқты ғалымдардың еңбектеріне талдау жасау арқылы тәрбие процесінде адамгершіліктің қажеттілігін айқындай келе, адамгершілік дегеніміз адамның жалпы игілік, жақсылық және тұлғаның еркін дамуы сияқты адамгершілікке мақсаттарға жетуге бағытталған және адамгершілік мотивтер бойынша, адамгершілігі жағынан дәлелденген тәсілдер арқылы жүзеге асқан іс-әрекетті реттейтін адамның белсенділігінің, оның қоршаған дүниемен өзара қатынасының өзіндік түрі, формасы екендігін көреміз.

Көрнекті педагог В. Сухомлинский «Егер балаға қуанышпен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады» – дейді. Демек шәкіртке жан-жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек ертеңгі азамат жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз.

Халықта, «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп, бекер айтылмаған. Сондықтан, баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз-өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар шешуші рөл атқарады. Рухани адамгершілік тәрбие – екі жақты процесс. Бір жағынан - ол үлкендердің, ата-аналардың, педагогтардың балаларға белсенді ықпалын, екінші жағынан - тәрбиеленушілердің белсенділігін қамтитын қылықтарынан, сезімдері мен қарым-қатынастарынан көрінеді. Балалардың отбасына деген сүйіспеншілігін дамытудың негізгі жолдары:

- Тренинг-ситуациялық рөлдік ойындар-байқау
- Саяхат, әңгіме, сайыс
- Кездесулер, сауалнамалар, жарыстар, ойындар.

Осылардың нәтижесінде:

- Балалардың отбасына деген сүйіспеншілігі нығаяды.
- Адамгершілік қасиеттерін қалыптастырып, рухани құндылығы арттырады.
- Тәрбиенің мәнін түсінеді.
- Өз ата-анасын, туған-туыстарын сүйуге тәрбиеленеді.

Қазақстан Республикасындағы «Баланың құқықтары» Заңында «Мемлекет балалардың Қазақстан халқының тарихымен, дәстүрлерімен, рухани қазыналарымен және әлемдік мәдениет жетістіктерімен танысуына мүмкіндік жасайды» [3; 7 т, 34 б, 1 т.].

Сыйластық, адамгершілік, ізгілік, ізеттілік, әдептілік – бір күнде қалыптаса қалатын қасиет емес. Бұл – отбасынан, балабақшадан бастау алып өмір баспалдақтарына шыңдалып, біртіндеп қалыптасатын қасиет.

Тәрбие ешқандай үзіліс, демалыс күндер дегенді білмейді. Жас ұрпақты қоғамымыздың саналы азаматы етіп тәрбиелеу - тәрбиеші және отбасының негізгі міндеті. «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауып әкеледі» деп философ Әбу Насыр әл Фараби айтқандай, балаларға жан- жақты тәрбие беруді жетілдіріп отыру – басты парызымыз. Өйткені бала ата-ананың ғана емес, ұлыс пен ұлттың ертеңі, келер тарихқа аманат. Жас ұрпақты жан-жақты жетілген, ақыл парасатты, өрісі биік азамат етіп тәрбиелеу – қоғамымыздың ең өзекті мәселесі. Бала тәрбиесінің алғашқы алтын қазығы – туған ұясы, өз отының басындағы ата-анатәрбиесі.

Қазақтың «Баланың бас ұстазы ата- ана», «Балапан ұяда не көрсе ұшқанда соны іледі» деген қанатты сөздер бар, отбасында әдемі таным, түсінік қалай қалыптасса, өскенде сол қасиет бойынан табылады. «Болса тәртіп бала өседі сомдалып, қатал ұста бос жүресін

сандалып» деп Жүсіп Баласағұн айтқандай, есі кіріп, тілі шыға бастасымен - ақ баланы шектен тыс шолжаңдатпай, байсалды, ұғымпаз, тілалғыш етіп баулыған жөн.

Рухани-адамгершілік құндылықтар мәні, тәрбиелік маңызы туралы, қазақ ғұламалары, қоғам қайраткері мен ағартушы педагогтар ой пікірлері мен көзқарастары, Әл-Фараби, Абай Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, т.б. Сонымен қатар рухани-адамгершілік құндылықтар жайында Ш.Б.Қоянбаев, Т.Н.Жүндібаева, С.Қалиев, Р.К.Аралбаеваның т.б. еңбектеріне сүйене отырып зерттедім.

Мектеп жасына дейінгі балаларды рухани адамгершілік құндылықтарға баулу тәрбиесінде баланы тек жақсылыққа, қайырымдылық, мейірімділік, ізгілікке тәрбиелеп, соны мақсат тұтса, тәрбиеші, ата-ананың да болашағы зор болмақ.

Қорыта келгенде, уақыт талабынан туындап, білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістер баланы тәрбиелеу осы заман талабына сай үйлесімді деңгейді қайта құруды міндеттейді. Тәрбие мен оқу егіз деген сөз бар. «Тәрбие бар жерде ғана сапалы білім саналы ұрпақ болады» деген дана халқымыздың мақал сөзіне сүйенеміз. Болашақ ұрпағымыздың білімді, тәрбиелі болып өсуі жолында өз күшімізді, білімімізді аямаймыз! Өйткені жас ұрпақ – біздің болашағымыз. Олар Тәуелсіз еліміздің болашағы.

Әдебиеттер

1. «Білім туралы» Қазақстан Республикасы Заңы. – Астана. 27.07.2007
2. «Қазақстан – 2050» бағдарламасы
3. «Баланың құқықтары» Қазақстан Республикасындағы Заңы
4. Мектепке дейінгі ұйымдарда Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты талаптарын сақтау бойынша әдістемелік ұсынымдар/ - Астана, 2016.
5. Жумабекова, Ф. Мектепке дейінгі педагогика: Оқу құралы. 2-басылым./ Ф. Жумабекова. – Астана: Фолиант, 2012. -336 б.
6. Оспанова, М.Ш. «Балабақша – тәрбиенің алтын бесігі». Балабақша меңгерушісі мен әдіскері журналы. Республикалық ғылыми-әдістемелік журнал/ М.Ш. Оспанова// Алматы: – 2016. – № 6

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

Приветствие ректора университета Ескендинова М.Г.....	3
---	---

ПЛЕНАРЛЫҚ МӘЖІЛІСТЕГІ БАЯНДАМАЛАР

ДОКЛАДЫ ПЛЕНАРНОГО ЗАСЕДАНИЯ

М.О. Абдикаримов ИДЕИ, МЕНЯЮЩИЕ МИР.....	4
А.И. Исин ҰЛЫ ДАЛА АСТАНАСЫ: ҒАСЫРЛАР ҚОЙНАУЫНА ҮҢІЛУ.....	7
А.Д. Толысбаева ТРИУМФ АСТАНЫ – ИНВЕСТИЦИИ В БУДУЩЕЕ!.....	9
Талғат Тимур ҚАЗАҚ ӘЛБИІНІҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ.....	13
М.С. Ибраимова АСТАНА-ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘЛЕУЕТІНІҢ КӨРІНІСІ.....	17
Ж.А. Абылкасимова, Л.Б.Габдуллина АСТАНА – ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢА ДАМУ БАҒЫТЫНДА.....	20
Е.Е. Татиев ЕЛБАСЫ ИДЕЯСЫНЫҢ ӘЛЕМДІК САЯСАТТАҒЫ ОРНЫ.....	22

ПЛАТФОРМА 1: ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

А.К. Айткалиев, Г.С. Искакова ТЕХНОЛОГИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДА ӘДІСТЕМЕЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	24
А.Т. Байделинова ПРИЕМЫ И МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ МУЗЫКИ.....	27
Т. Сембаева, А.Т. Дүйсенбаева ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМГЕ – ЖАҢАША КӨЗҚАРАС.....	32
Г. Сиқимбаева, А.С. Құмарбекова «ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ» ПӘНІ МАЗМҰНЫНДАҒЫ АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАР.....	35
А.С. Құсайынова, Н. Манасқызы БАСТАУЫШ СЫНЫПТА МУЗЫКА ПӘНІНЕН ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	38
Ғ.З. Таубаева БІЛІМДІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – КӘСІБИ МАМАН ДАЙЫНДАУДЫҢ БАСТЫ САПАСЫ.....	40

М.П. Тырина, Т.С. Болотова ДЕТСКО-ВЗРОСЛЫЙ КЛУБ «СОДРУЖЕСТВО» КАК ОДНА ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ ФОРМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С РОДИТЕЛЯМИ В УСЛОВИЯХ РЕАЛИЗАЦИИ СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	43
С.С. Шаяхметова ЗНАКОМСТВО С НЕТРАДИЦИОННЫМИ ТЕХНИКАМИ РИСОВАНИЯ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	46
И.С. Мусатаева ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА ДЛЯ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ.....	49
А.М. Асылбекова ЖОО-ДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ШЕҢБЕРІНДЕ МЕДИК-СТУДЕНТТЕРДІҢ БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ШЕШУ БОЙЫНША ЖҰМЫСТАР.....	52
О.Н. Гарбузова ИНДИВИДУАЛЬНО – ДИФФЕРЕНЦИРОВАННЫЙ ПОДХОД КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ.....	54
Т.Л. Гончарова ОРГАНИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ И АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКАМ ПОСРЕДСТВОМ ТЕАТРАЛИЗОВАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЛИНГВОСТУДИИ	56
А.Ж. Аяғанова, Ф.Б. Рахметова ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРГЕ ТӘУЕЛДІЛІГІНІҢ АЛДЫН АЛУ.....	60
Ж.Н. Бакирова ЖЕТКІНШЕКТЕРДІ ТҮЗЕТУ-ДАМУ ТУС-ӨРЕКЕТІНДЕ МЕДИАБІЛІМДІ ҚОЛДАНУ.....	63
А.Е. Әскербекова МЕДИАБІЛІМДІ БАСҚА ПӘНДЕРМЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	65
Ә.Ж. Жамбулатова, И.С. Мусатаева ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	68
Т.Н. Блейм ОРГАНИЗАЦИЯ И КОНТРОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ОБУЧАЮЩИХСЯ.....	71
Г.М. Тохметова СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ И МЕНЕДЖМЕНТ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА.....	73
Ж.Т. Мукаев, Р. Ермекқызы, М.У. Уәшова, А.Айтбеқұлы ӨЛКЕТАНУ САБАҚТАРЫНДА ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ.....	75
Е.Қ. Сәлім, Д.Ж. Кемелхан ӨЗГЕ ҰЛТ МЕКТЕПТЕРІНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕН ТІЛ ДАМУ ТУС-ЖҰМЫСТАРЫНДА ПАЙДАЛАНУ.....	78
Н.А. Наурызбаева, О.Ю. Терещенко, Г.Б. Болат АСТАНА ВЕЛИКОЙ СТЕПИ.....	80
Е.Ш. Омиртаева ВНЕДРЕНИЕ РАБОТЫ СТУДИИ «ПОЛИГЛОТ» В ПРАКТИКУ РАБОТЫ СОВРЕМЕННОГО ДЕТСКОГО САДА.....	81

Е.Н. Мясоедова, О.А. Степанова, А.Н. Шалаганова, М.К. Жамбаева УЧЕБНАЯ ПРАКТИКА – ПЕРВАЯ СТУПЕНЬ В ОСВОЕНИИ ПРОФЕССИИ.....	87
А.К. Сапакова, А.Д. Жаппар «БЕЙОРГАНИКАЛЫҚ ҚОСЫЛЫСТАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ НОМЕНКЛАТУРАСЫ» ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ САБАҚТЫ ӨТКІЗУДЕ ҰЖЫМДЫҚ ӨРЕКЕТТЕСУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУ.....	89
Н.К. Касанова ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ.....	93
Г.Г. Корчевская СОЗДАНИЕ УСЛОВИЙ ДЛЯ ПОЛНОЦЕННОГО РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНИКА ЧЕРЕЗ ВНЕДРЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	96
М.З. Жанбөбекова КӘСІБИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ІС- ӨРЕКЕТТІҢ КОНЦЕПТУАЛЬДЫ МОДЕЛІН ҚҰРУ НЕГІЗДЕРІ.....	100
Б.К. Смаилова, К.М. Толемысова, Р.М. Иманкулова СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ГРУППОВОЙ РАБОТЫ НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ГРУППАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ.....	103
Т.А. Наревская, И.С. Мищенко, Е.Н. Шаронова ФОРМИРОВАНИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ЛИЧНОСТИ: ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ И ЛИТЕРАТУРНАЯ ГОСТИНАЯ.....	107
Ф.К. Мизамбаева ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФИИ СРЕДСТВАМИ МОДУЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ.....	110
Н.С. Газизова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ БОЛАШАҒЫ.....	113
М.С.Мырзаканов, Қ.Т. Шукирбеков СӘНДІК ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕР АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ...	116
Р.Х. Кошкимбаева МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ – НӘТИЖЕЛІ БІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗІ.....	120
З.Н. Батырханова, О.Г. Беленко ВЗАИМОСВЯЗЬ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ И СТАТУСНОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПОДРОСТКОВ В ГРУППЕ.....	123
Д.М. Зекенгалиева, Г.К. Джумажанова ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ КАК УСЛОВИЕ ИХ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ.....	126
Л.А. Кравцова, Е.Н. Андреева, А.М. Айтуарова ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ...	129
А.К. Мукатаева, А.Т. Байделинова, Н.А. Наурызбаева СЕМЬЯ И ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ: ПРОБЛЕМЫ, ТРАДИЦИИ, ПОТЕНЦИАЛ..	132

Р.К. Жундибаева ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	135
А.Ж. Кыдыралина МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ МЕКЕМЕДЕ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ... ..	137

ПЛАТФОРМА 2: ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

А.Ж. Оразбақов ЖАСТАР ҚАЛАСЫ – АСТАНАНЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АХУАЛЫ.....	140
Б.Р. Тубекбаева, М. Өндірқан ҰЛЫ ДАЛА ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ: ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ КӨРКЕМ АУДАРМА, МӘДЕНИЕТ ПЕН ТАРИХ.....	146
Ө.С. Түкібаев, М. Абдуллаева МЕДИЦИНАЛЫҚ ТЕРМИНОЛОГИЯ НЕГІЗДЕРІ.....	149
Т.Н. Калтаева, Ә. Ерғалиқызы, Ж.Д. Ахметова, Г.Е. Берікханова ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ЕСЕПТЕР.....	150
М.Ә. Ертаев АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	154
Р.А. Орымбаева, Д.Ж. Кемелхан ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЮ-ӨРНЕК ТҮРЛЕРІНІҢ СЫРЛАРЫ.....	157
А.С. Керейбаева, Ж.А. Монобаева АКМОЛИНСК – ЦЕНТР ТРАНЗИТНОЙ ТОРГОВЛИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ СТЕПНОГО КРАЯ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА.....	161
Ә.Б. Мухамедиева ҮШ ТҰҒЫРЛЫ ТІЛ – БОЛАШАҚТЫҢ ТІЛІ.....	163
А.А. Мухаметжанова ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ.....	165
Ф.Т. Құттықадарова ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДА БЕЙНЕФИЛЬМДЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	166
Г.К. Исмаилова, И.В. Зыкова, Ж.К. Адилова КАТЕГОРИЯ ВИДА И ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ГРАММАТИКЕ.....	170
Г.К. Исмаилова, И.В. Зыкова ОБУЧЕНИЕ РУССКОЙ ФОНЕТИКЕ СТУДЕНТОВ С РОДНЫМ КОРЕЙСКИМ ЯЗЫКОМ.....	173
Б.А. Жетписбаева, Ж.А. Есказинова ОРАЛМАН-БАЛАЛАРДЫ ТІЛДЕРГЕ ҚОСТІЛДІК ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АЛҒЫШАРТТАРЫ.....	177

Ж.К. Зауыров, А.Ш. Баяхметова ФРАЗЕОЛОГИЯ – ТҰРАҚТЫ СӨЗ ТІРКЕСТЕР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМНЫҢ БІР САЛАСЫ.....	180
А.Н. Койлыбаева¹, А.Ш. Баяхметова², Д. Тусупова³ АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ЖОБАЛАУ САБАҒЫНДА ЖОБАЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	185
Г.А. Куребаева, К.Б. Дженбаева TRANSLATABILITY OF STYLE.....	188
Г.А. Куребаева, К.Б. Дженбаева PROBLEMS OF LITERARY TRANSLATION.....	190
М.К. Омаров, Р.К. Конкаева БІЛІМ – РУХАНИ ЖАҒҒЫРУДЫҢ НЕГІЗГІ ШАРТЫ.....	193
К.И. Ледовская, ОБРАЗОВАНИЕ НОВЫХ СЛОВ И КОНСТРУКЦИЙ В СТРУКТУРЕ ЯЗЫКА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	195
Г.А. Жумадилова, Л.Х. Мотовилина, Б.К.Смаилова МЕЖЪЯЗЫКОВАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В РЕЧИ СТУДЕНТОВ-КОРЕЙЦЕВ (На материале исследования фонетической интерференции).....	198
D. Baidrakhmanov, G. Verikkhanova THE ROLE OF THE ENGLISH LANGUAGE AND ITS IMPACT ON WORLD ECONOMY.....	202

ПЛАТФОРМА 3: ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Ж.З. Арынова, А.Б. Амерханова СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ АГРОМАРКЕТИНГА В КАЗАХСТАНЕ.....	204
С.М. Ахтаева, Л.З. Паримбекова ДИНАМИКА ОСНОВНЫХ ИНДИКАТОРОВ РЫНКА ТРУДА ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	207
С.Х. Тойкин, Б. Куантхан, К.Т. Нуралина ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ВКО.....	210
С.М. Ахтаева, Л.З. Паримбекова ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОИЗВОДСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ ВОСТОЧНО – КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	213
М.Х. Айдарханов, З.Ж. Есенбекова, Л.Б. Габдуллина АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА: МОЛОДЕЖНЫЙ АСПЕКТ..	216
Ж.Х. Кажиева, Ш.Д. Жайлаубаева СУБСИДИРОВАНИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: ПЛЮСЫ И МИНУСЫ.....	219
А.А. Сарсенбаева, А.Ж. Зейнуллина РЫНОКТЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЕҢБЕК АҚЫНЫ ЕСЕПТЕУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ.....	222

Л.В. Кузьмина, Г.С. Кушуков, Д.С. Касенов ЭТИКА ГОСУДАРСТВЕННОГО СЛУЖАЩЕГО КАК МЕРА ПОВЫШЕНИЯ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ.....	224
М.С. Искакова, Г.А. Болсынбекова ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	228
Д.З. Ахунова, А.Ж. Зейнуллина АУДИТОРЛЫҚ ДӘЛЕЛДЕР АЛУДЫҢ АҚПАРАТ КӨЗДЕРІ.....	230
Г.А. Орынбекова, Ж.А. Абылкасимова, М.М. Алибаева СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК В УСЛОВИЯХ «ТУРБУЛЕНТНОСТИ» ВНЕШНЕЙ СРЕДЫ.....	232
Ж.А. Абылкасимова, А.И.Әлібаева, К.Т. Нуралина ДИВЕРСИФИКАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК.....	237
Б.С. Серекбаева, А.Ж. Зейнуллина ДЕБИТОРЛЫҚ ҚАРЫЗДАР ЕСЕБІ.....	241
С.К. Жумашбекова, Г.Т. Самиева, Б.М. Баядилова АДАМ КАПИТАЛЫН ДАМУ ТУ РАЙОНДА ЭКОНОМИКАНЫ ЖАҢҒЫРТУ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ.....	242
Г.М. Шакаримова, Г.Д. Нурмадиева, А.С.Токсеитова ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	244
Л.Б. Габдуллина, Б. Қуантқан, Л.А. Готман ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫН ЕРЕКШЕЛІГІ.....	248
А.С. Койчубаев, А.А. Койчубаева, М.К. Толымгожинова ИННОВАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	250
К.Е. Хасенова, И.С. Журтыбаева, Г.А. Курманбекова ҚР ЭКОНОМИКАҒА ҚАРЖЫЛЫҚ ПИРАДАМИДАЛАРДЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ ШАРАЛАРЫ.....	254
К.Е. Хасенова, Г.Д. Нурмадиева, А.С. Токсеитова БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫНДАҒЫ КӘСІБИ ҚАТЫСУШЫЛАР ЖӘНЕ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ ИНВЕСТОРЛАР ҚЫЗМЕТІНІҢ ТАЛДАУ.....	257
Г.А. Курманбекова, А.К. Ибраева, А.К. Омарова, Г.А. Болсынбекова ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО РЫНКА....	261
Д.М. Акишева, И.С. Жұртыбаева, Г.А. Курманбекова ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫН ИНДУСТРИАЛДЫ-ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ САРАЛАНҒАН ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІ.....	263
А.М. Сейфиева, Т. Ильдебаева ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	265

ПЛАТФОРМА 4: АГРАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

АГРАРНЫЕ НАУКИ

Р.С. Кармалиев, К.М. Ахмеденов, Б.М. Сидихов, Б.Е. Айтуганов, Ж.Т. Усенов, Б.О. Ертлеуова, Д.Е. Габдуллин, Е.М. Алиев ИНВАЗИРОРВАННОСТЬ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА ГЕЛЬМИНТАМИ ПИЩЕВАРИТЕЛЬНОГО ТРАКТА В РАЗНЫЕ СЕЗОНЫ ГОДА В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	268
Е.Ю. Тихомирова, А.Н. Байгазанов ТОКСИЧНОСТЬ ОКСИМЕТИЛФУРФУРОЛА В МЁДЕ.....	270
А.М. Касымханов ШҮЛБІ СУҚОЙМАСЫНЫҢ 2017 ЖЫЛДАҒЫ ГИДРОХИМИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	271
А.М. Касымханов ЖАЙСАН КӨЛІНІҢ МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ГИДРОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ.....	274
Г.Қ. Қуанышбекова БҰҚТЫРМА СУҚОЙМАСЫНЫҢ 2017 ЖЫЛҒЫ ГИДРОХИМИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ.....	277
С.Ж. Жұмабеков ИОНДАУШЫ РАДИАЦИЯНЫҢ ТІРШІЛІККЕ ӘСЕРІ.....	279
А.Н. Байгазанов, Е.О. Омарбеков, Б.Т. Смаилова ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ІРІ ҚАРА МАЛЫ ЛЕЙКОЗЫНЫҢ ЭПИЗООТОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	282
Т.Н.Блейм, А.Н.Байгазанов, А.В.Тлеубаева, М.К.Нуркенова ВЕТЕРИНАРНО-САНИТАРНОЕ СОСТОЯНИЕ СИБИРЕЯЗВЕННЫХ ЗАХОРОНЕНИЙ И РИСКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАСПРОСТРАНЕНИЯ СИБИРСКОЙ ЯЗВЫ.....	284
Л.О. Жантелиева АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ БОЙЫНША ЗООНОЗДЫ ГЕЛЬМИНТОЗДАР МОНИТОРИНГІН ЖҮРГІЗУ.....	287
Д.Б. Зайнеттинова, М.Н. Джуланов, Н.Н. Мухамадиева ЖЕЛІНСАУДЫҢ ТҮРЛЕРІН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ.....	290
Н.А. Икимбаева, С.Т. Дүйсенбаев, Г.С. Шабдарбаева МҮЙІЗДІ ІРІ ҚАРА ГИПОДЕРМАТОЗЫН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ.....	292
К.К. Кабдулкаримова, А.С. Байжуманова, А.М. Хамитова ХЛОРЕЛЛА БАЛДЫРЫН ӨСІРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫН БИОЛОГИЯЛЫҚ АКТИВТІ ЗАТ АЛУ ҮШІН ЗЕРТТЕУ.....	293
А.Б. Мыржиева ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ, ЖАНАҚОРҒАН АУДАНЫНДА ИКСОДИД КЕНЕЛЕРДІ ЖИНАУ ЖӘНЕ ТҮРЛЕРІН АНЫҚТАУ.....	297
А.К. Тортаев НЕРАЗРЫВНОСТЬ СВЯЗИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИННОВАЦИЙ.....	300

М.Е. Бельгибаев ПОЯСНЕНИЯ К «ЭКОЛОГИИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПЛАНА РАЗВИТИЯ СТОЛИЦЫ ГОРОДА АҚМОЛА (АСТАНА)».....	302
А.В. Тлеубаева, А.Н. Байгазанов, Х. Ж. Илюбаев, Б.С. Чегедеков, Ш. Б.Садыкова НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОЕКЦИИ БЕШЕНСТВА ЖИВОТНЫХ В СЕМЕЙСКОМ РЕГИОНЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	305
А.В. Тлеубаева, А.Н. Байгазанов, Х. Ж. Илюбаев, Б.С. Чегедеков, Ш. Б.Садыкова О РОЛИ ДИКИХ ЖИВОТНЫХ В ПРОЯВЛЕНИИ БЕШЕНСТВА В СЕМЕЙСКОМ РЕГИОНЕ ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	308
А.Қ. Ермакова, А.С. Шарипханова ДӘНДІ ДАҚЫЛДАРДЫҢ ЗИЯНКЕСЕРІМЕН КҮРЕСУДІҢ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ.....	310
Е.П. Евлампиева, Е.Н. Артамонова, М.О. Искакова ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ.	312
О.Н. Ахметжанов, Қ. Алмасова, А. Муратханова ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЫЛСЫ АУМАҒЫНДА ТАРАЛҒАН МАЛҒА ЗИЯНДЫ ИКСОДИД КЕНЕЛЕРІНІҢ ТҮР ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ, ЭКОЛОГИЯСЫ МЕН ФЕНОЛОГИЯСЫН ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ.....	315
Г.Н. Тойкина, Б.Б. Мукенов «МОНОСПОРИН» ПРОБИОТИКТЕРІН ЖӘНЕ «ГАСТРОВЕТ 2» ПРЕПАРАТЫН БҰЗАУ ДИСПЕПСИЯСЫН ЕМДЕУ ҮШІН ҚОЛДАНУ.....	318
Қ. Еділхан, Х. Мырзабек, ҚАЗАҚТЫҢ ҚҰСБЕГІЛІК ӨНЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	321
А.С. Ығиева А.С, О.Н. Ахметжанов, С.Д. Тусупов, М.С. Жакиянова, С.М. Сейлгазина «ШАЛАБАЙ» АСЫЛ ТҰҚЫМ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДА ӨСІРІЛЕТІН ҚАЗАҚТЫҢ АҚБАС ТҰҚЫМДЫ СИЫРЫНЫҢ ЭЙМЕРИОЗДЫ – ГЕЛЬМИНТОЗДЫ ИНВАЗИЯСЫ, ВЕТЕРИНАРЛЫҚ ШАРАЛАРЫ.....	326

ПЛАТФОРМА 5: ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

А.Н. Кожаметова, Ж.Х. Какимова, Г.О. Мирашева, Г.М. Байбалинова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВТОРИЧНОГО МОЛОЧНОГО СЫРЬЯ В ПРОИЗВОДСТВЕ ПРОДУКТОВ ПИТАНИЯ.....	330
А.К. Жармухамбетова, Б.К. Кабдылжар, Е.Е. Рақымғожа, Ж.К. Наурызбаев, Б.Б. Бақытжан ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПИТАНИЕ – НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ..	332
А.К. Какимов, Ж.Х. Какимова, Н.Б. Бейбитбек, А.М. Муратбаев ДОСТОИНСТВА И НЕДОСТАТКИ ГАЛЕНОВЫХ ПРЕПАРАТОВ.....	334
Ж.А. Ануаров, А.К. Сапакова, А.А. Сейтхасимова РАДИАЦИЯЛЫҚ АЙМАҚТАРДАҒЫ ЖЫЛҚЫ ЕТІНІҢ ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ....	337
Р.Т.Динжуманова, Б.Б.Баяхметова, Б.С.Гайсина, Н.Б.Касенова О СОДЕРЖАНИИ ГУМИНОВЫХ КИСЛОТ В КАМЕННЫХ УГЛЯХ МЕСТОРОЖДЕНИЯ «КАРАЖЫРА».....	340

Қ.Т. Қайнарбекова, Ж. Асенгали, А.Ф. Калиева, Б.Берікболқызы, Ә.А. Жумағалиева QUALITY MILK.....	342
А.С. Камбарова, А. Н. Нургазезова, Ж.М. Атамбаева, М.К. Сыдыкова ҚҰС ЕТІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ АҚУЫЗ ЖӘНЕ АМИН ҚЫШҚЫЛДАРЫН ТАЛДАУ.....	344
А.М. Төлеубай, Ф.Х. Вильданова ЭЛЕМЕНТАР ФУНКЦИЯЛАР КӨМЕГІМЕН КОНФОРМДЫ БЕЙНЕЛЕУ.....	347
А.Ж.Хастаева, А.К.Смагулов, М.Т.Нурғалиева, Б.У.Умирзаков, А.Т.Тлеугабыл ЖИРНОКИСЛОТНЫЙ СОСТАВ МОЛОКА КОРОВ ГОЛШТИНСКОЙ И ЧЕРНО – ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ ЗАПАДНОГО КАЗАХСТАНА ВЕСЕННЕГО ПЕРИОДА ЛАКТАЦИИ.....	352
Д. Алмасова, К. Жакупова, А.Ж. Ықласова АСТАНА – ҚЫЗЫҚТЫ ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ФИГУРАЛАР ӘЛЕМІНДЕ.....	356
А.Т. Картабай, Е.Е. Иембергенов ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ ОПТИМАЛЬНОГО ВАРИАНТА СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ И ОПЕРАЦИЙ УСТРОЙСТВА НАВЕСНЫХ ВЕНТИЛИРУЕМЫХ ФАСАДОВ.....	358
А.Т. Картабай, Е.Е. Иембергенов ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТИ КРЕПЛЕНИЯ НАВЕСНЫХ ВЕНТИЛИРУЕМЫХ ФАСАДОВ.....	364
М.М. Акимов, Б.Б. Кабулов, А.К. Мустафаева, А.Б. Бакиева, Д.Т. Бидахметов РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ СОСИСОК И САРДЕЛЕК С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ НАЦИОНАЛЬНОГО МЯСНОГО СЫРЬЯ	366
А.К. Мустафаева, Б.Б. Кабулов, Г.Б. Бекешова, М.М. Ташыбаева, П.А. Жаппаров ЕТ ШИКІЗАТЫН МЕХАНИКАЛЫҚ ӨНДЕУГЕ АРНАЛҒАН ӨМБЕБАП МАШИНАЛАР.....	368
Г.Н. Нұрымхан, Ж. Қайырбек КЕШКІ САЛТАНАТТЫ КЕШТЕРГЕ АРНАЛҒАН ӘЙЕЛДЕР КИІМІН ЖОБАЛАУ.....	372
Ғ.З. Таубаева БІЛІМДІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІК-КӘСІБИ МАМАН ДАЙЫНДАУДЫҢ БАСТЫ САПАСЫ.....	375
О.А. Степанова, А.Г. Жаныбекова, А.Н. Шалаганова, М.В. Ермоленко, Б.Е. Оразкенов МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОТОПИТЕЛЬНЫХ ПРИБОРОВ.....	378
Б.М. Алимханбетов, Г.Е. Берікханова АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖОБАЛАУ	380
Д.Қ. Әсержанов, А.Н. Кливенко, Ж.С. Касымова ХИТОЗАН-ДЕКСТРАН СУЛЬФАТ НЕГІЗІНДЕ ИНТЕРПОЛИМЕРЛІ КОМПЛЕКСТІ АЛУ ЖӘНЕ ҚҰРАМЫН АНЫҚТАУ.....	383
М.Б. Жанузаков, Ж.С. Каженова WEB САЙТТАРДЫҢ ДИНАМИКАЛЫҚ МАЗМҰНЫН ДАЙЫНДАУДЫҢ ЗАМАНАУИ ҚҰРАЛДАРЫ.....	386
И.А. Жолбарысов, А.Н. Шалаганова, Ж.К. Алдажуманов, Д.Н. Нурғалиев ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ (ЭНЕРГОАУДИТ) КАК ИНСТРУМЕНТ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ И ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ.....	388

М.Қ. Жамбаева, Д.Н. Нурғалиев, Р.Е. Келсенгазина, Г. Қантарқызы, И.А. Жолбарысов ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛУЧЕНИЯ ОБРАЗЦОВ СИЛИЦИРОВАННОГО ГРАФИТА МЕТОДОМ ПОРОШКОВОЙ МЕТАЛЛУРГИИ.....	391
М.У. Дюсембинова, Р.Т. Динжуманова ТАБИҒИ ПОЛИМЕРЛЕР НЕГІЗІНДЕ ИНТЕРПОЛИМЕРЛІ КОМПЛЕКСТЕРДІ ЗЕРТТЕУ.....	394
А.С. Камбарова, А. Н. Нургазезова, Ж.М. Атамбаева, М.К. Сыдыкова ҚҰС ЕТІНІҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ АҚҰЫЗ ЖӘНЕ АМИН ҚЫШҚЫЛДАРЫН ТАЛДАУ.....	396
Г.Т. Елемесова, А.Н. Кливенко, Б.Х. Мусабаева РАЗРАБОТКА СТРУКТУРООБРАЗОВАТЕЛЕЙ ПОЧВЫ НА ОСНОВЕ ИНТЕРПОЛИМЕРНЫХ КОМПЛЕКСОВ.....	400

ПЛАТФОРМА 6: ЕЛБАСЫ ИДЕЯСЫ

ИДЕИ ЕЛБАСЫ

Б.К. Абильмажинова¹, Ж.Е. Абильмажинова² ҰЛТ КӨШБАСШЫСЫНЫҢ САЯСИ ЖЕТІСТІКТЕРІ МЕН ОЗЫҚ БАСТАМАЛАРЫ.....	402
А.М. Кенжебулатова, А.А. Мукатаева ТОЛЕРАНТНОСТЬ – ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ УКРЕПЛЕНИЯ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО МИРА.....	404
Д.Б. Жаркимбаева, М.Ш. Жумаксанова ҚАЗАҚ ЕЛІНІҢ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛАТЫН ОРЫНЫ.....	406
К.Р. Камиева, Ш.А. Мұқатаева ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІ – БАБАЛАР АРМАНЫ	410
А.К. Мукатаева, О.Г. Беленко Н.А. НАЗАРБАЕВ КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЛИДЕР.....	412
Г.А. Қызжанова МЕКТЕПАЛДЫ БАЛАЛАРДЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР НЕГІЗІНДЕ ТӘРБИЕЛЕУ.....	414
К.Р. Кустаева ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ НЕГІЗІНДЕ ОТАНСҮЙГІШТІК ТӘРБИЕЛЕУ.....	416
Б.С. Оралбекова «МӘҢГІЛІК ЕЛ » ИДЕЯСЫ – БҮГІНГІ ЕЛДІГІМІЗДІҢ НЕГІЗІ.....	417
Б.С. Муканова ЖАС ҰРПАҚТЫҢ БОЙЫНА АДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	419
А.О. Нугумарова ОТБАСЫНДА БАЛАЛАРДЫ АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	421

«Ұлы дала Астанасы» атты халықаралық ғылыми- іс-тәжірибелік конференциясының материалдары, Астана қаласының 20 жылдығына орай ұйымдастырылған

Материалы Международной научно-практической конференции «Ұлы дала Астанасы», посвященной 20-летию Астаны

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінің баспаханасында басылған
Көлемі 27 б.т. Формат 60x84
Семей қаласы. Глинка 20 «А»

Отпечатано в типографии «Государственный университет имени Шакарима города Семей»
Объем 27 п.л. Формат 60x84
г. Семей, ул. Глинки, 20 «А»

